HORY ANDRÁS

BUKARESTTŐL VARSÓIG

HORY ANDRÁS

BUKARESTTŐL VARSÓIG

HORY ANDRÁS

BUKARESTTŐL VARSÓIG

Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta
PRITZ PÁL

GONDOLAT · BUDAPEST, 1987

LEKTORÁLTA
ORMOS MÁRIA

A KÖTET NÉVANYAGÁT ÉS JEGYZETEIT ELLENŐRIZTE
BÖLÖNY JÓZSEF

ISBN 963 281 798 2

© HORY ANDRÁS JOGUTÓDA, 1987

TARTALOM

Bevezetés 7

I. fejezet
BUKARESTBEN (1921–1924) 39

II. fejezet
BELGRÁDBAN (1924–1927) 129

III. fejezet
AZ 1939. ÉVI NÉMET–LENGYEL HÁBORÚ 243

IV. fejezet
A PÁLYA VÉGÉN (1940–1942) 303

FÜGGELÉK 421

Jegyzetek 423

Névmutató 487

BEVEZETÉS

Egy magyar diplomata visszaemlékezéseit tartja kezében az olvasó. Az elmúlt két évtized egyre gyarapodó emlékirat-irodalma sokféle sorsot és életutat hozott emberközelbe, közülük azonban mind ez ideig – legalábbis a hazai könyvtermésben – hiányzott a két világháború közötti külügyi szolgálat számos szempontból külön világot jelentő szférája.[1]

Ki is volt Hory András, és hogyan, mikor, milyen körülmények között kerültek papírra visszaemlékezései?

Száz esztendőnél is régebben, 1883. január 5-én a nagy múltú, a XIX. század nyolcvanas éveiben ellenben igencsak szerény fejlettségű, belvárosában is jobbára földszintes házakat sorakoztató Kolozsvárott született. Mindkét ágon nemesi családok leszármazottja. A Horyak mindjobban elszegényedő kelet-magyarországi birtokosok; a papi pályára készülő nagyapa, Hory Farkas Magyargyerőmonostoron kap református lelkészi állást. Nagy energiával és sikerrel küzd a magyar népesség és kultúra helyzetének megszilárdításáért az elrománosodó faluban; egyébként literátus alkat, aki verseivel, elbeszéléseivel a XIX. század derekán széles körben tette ismertté a nevét. A jogászi végzettségű édesapa – Hory Béla – előbb Pest vármegyét szolgálja, majd Kolozsvárott telepedik le, ahol a megyei árvaszék elnöke, és emellett széles körű közéleti tevékenységet fejt ki a bankélettől a jótékonysági mozgalmakon át egészen az irodalomszervezésig. Maga is műveli az irodalmat, többek között színdarabot is ír.

Az anyai ág vagyonilag jóval tehetősebb. Édesanyja szentháromsági Magyary Ilona. A Magyary család birtokai a század derekán még szinte félkaréjban ölelik körül Kolozsvárt, egyik testvérének rossz házassága következményeként a vagyon jelentős része azonban elúszik.

Jól tudjuk, hogy a gyermekévek érzelem- és gondolatvilága mily jelentősen befolyásolja a felnőttkorba hajló éveinket, szinte az egész későbbi életet. Hory András már kisgyermek korában mélyen magába szívta az 1848-as szabadságharc szellemét. Édesapja – elbeszélése szerint – nagy gondot fordított életben maradt második fiúgyermeke (az első korán meghalt) nevelésére. Az alsó elemista gyermeket rövid látogatásra felhozza a fővárosba, ahol folyton a szabadságharcról, a márciusi ifjakról, Petőfiről, Kossuthról, Széchenyiről, Wesselényi Miklósról mesél, és nem mulasztja el megmutatni Hentzi szobrát sem. „Nézd meg jól – mondja. – Ez volt az osztrák katonai parancsnok, Hentzi generális, aki innen lövette Pestet. Elég szégyen, hogy a szobor még mindig itt áll."

Az eszes és fogékony kisgyermek fantáziáját mindez erősen foglalkoztatja, s hazatérte után állandóan unszolja nagyanyját, hogy az addigiaknál is többet meséljen 1848–49-ről. Hogy gondolkodása ebben az irányban még mélyebbre szántson, arról keresztapja, Bartha Miklós is gondoskodik. Ő a Függetlenségi Párt egyik országosan ismert korifeusa, aki nemcsak parlamenti szónoklataival, hanem az 1880-ban Kolozsvárott megindított *Ellenzék* című lapjával, abban kifejtett publicisztikájával szerzett nevet magának. Horytól tudjuk, hogy Bartha Miklós és a Hory család közt nemcsak formális, hanem igen szoros volt a kapcsolat, magának az *Ellenzék*nek a gondolata is Hory Bélától származott, a lap megindításához szükséges anyagi javakat pedig Hory András egyik anyai nagybátyja, Magyary Mihály teremtette elő, aki a lap első felelős szerkesztője is volt.

A kisgyermek számára nemcsak ezek az eszmék vonzóak, de maga a lapszerkesztés is. Sokszor órákat tölt a szerkesztőségben, olvassa a nyomdából frissen felküldött „kefelenyomatokat". Az *Ellenzék*et egyébként is gyakran böngészi, és annak mintájára maga is lapot „ír és szerkeszt" – négy példányban, amelyet a család tagjai vásárolnak meg. A lapot olvasva korán megérinti Bartha Miklós türelmetlen, társadalmi tartalmában konzervatív nacionalizmusa, amelyet édesapja liberális gondolkodásmódja – későbbi életútja tanúsága szerint – aligha semlegesített. Ő az, aki a német nevelőnő mellett román diákot is szerződtet, hogy hozzá hasonlóan gyermeke szintén tudjon románul. „Apám gyakran hangoztatta – írja Hory –, hogy mint erdélyi embernek, nekem is meg kell tanulnom románul. Erdélyben sok

román él, mondta, és illik a nyelvüket elsajátítani". (Hory azonban végül is nem sajátítja el a nyelvet.) Amikor 1894-ben a Memorandum-per zajlik, akkor apja is elítéli az azt kiváltó román lépést – tudniillik, hogy az erdélyi románság közvetlenül a császárhoz fordult memorandummal sérelmei ovoslását kérve –, alapjában azonban a két nép közötti megbékélésnek volt a híve, házának gyakran látott vendége volt Iuliu Coroianu, az erdélyi románság egyik vezetője, és Hory még a szülői házban ismerte meg Iuliu Maniut is, aki édesapja sakkpartnere volt.

A tollforgatásban nemcsak nagyapja, édesapja és keresztapja példája ösztökéli az első három elemi osztályt még magántanulóként elvégző kisdiákot, hanem apai nagynénje, Gyarmathy Zsigáné, született Hory Etelka is, aki a Kalotaszeg vidékét leíró néprajzi dolgozatai mellett számos szépirodalmi munkát is alkot, s köztük az egyik regényéhez szintén a szabadságharcból választotta témáját, Vasvári Pál tragikus halálát beszélve el. Mindezek mellett irodalmi ambícióit édesapja közvetlenül is erősítgette. Tizenegy éves korában Hory a házhoz járó *Gartenlaube* című ifjúsági folyóiratból egy hosszabb novellát magyarra fordított, amelyet apja könyvecske formájában kinyomtattatott. Mindezen körülmények is elegendő magyarázatát adják annak, hogy honnan ered az a kitartó szívóssága, amelynek birtokában – mint arról később még részletesebben szó lesz –, a mostoha sorssal dacolva, ismét és ismét papírra vetette egyáltalán nem csekély terjedelmű feljegyzéseit, visszaemlékezéseit.

Hazaszeretetének két fontos összetevője írásaiból jól kitapintható. Az egyik a küzdelmes történelmi múlt iránti tisztelete, a másik pedig a szülőföld rajongó szeretete. Erdély jelenti számára a meghatározó élményt, elsősorban Kolozsvár, a Belmagyar utcai szülői ház, amelyre a kilencvenes évek elején emeletet húznak, és így az addig egyszerű otthon takaros külsőt nyer. És azután itt van a székelyföldi zúgó fenyvesek között megbúvó Homoród, a nyári szabadságok, az első álmodozó romantikus kapcsolatok, az első éjszakai szerenádok szívet-lelket gyönyörködtető színtere, amely szinte a gyermek Hory serdülésével, felnőtté válásával párhuzamosan válik mind komfortosabb, civilizáltabb fürdőhellyé. Homoród szépülésénél szintén jelen van Bartha Miklós is, aki – közadakozásból, vármegyei támogatásból – sétányt, erdei kirándulóutakat építtet, és aki Hory Bélával,

valamint a helyi szolgabíróval nyaranta állandóan arról tárgyal, hogy „miként lehetne a még mindig nagyon primitív fürdőhelyet modernizálni és fellendíteni". Minden bizonnyal e mozzanatnak is szerepe van abban, hogy a fiatal Hory rajong Bartha Miklósért.

A zsenge ifjú évek életre szóló hatását még újabb és újabb szálak mentén is fel lehet fejteni. Édesapja nagy levelező volt, aki a kapott leveleket borítékjukkal együtt gondosan megőrizte és rendezgette. 1939 őszén majd Hory az ily módon megőrzött nagy mennyiségű saját levelezését hajítja Varsóban a kandalló tüzébe, amikor a németek közeledte miatt a Lengyelországba akkreditált diplomáciai testülettel együtt el kell hagynia a fővárost. És itt vannak a felnőttévek Horyját bemutató kötetek lapjain soha fel nem villantott, de mégis számos ponton – legalábbis következményeiben – világosan látható takarékos életvitel gyökerei. Szinte a Max Weber által fejtegetett, kapitalizmust generáló protestáns etikát látjuk megtestesülni Hory Béla nevelési elveiben. A tisztes munkával megszerzett pénz megbecsülésére, gyűjtésére ösztönzi fiát, amikor a feladat teljesítését – péksütemény napi megvásárlása, családi könyvtár rendezése-leltározása, iratmásolás stb. – szigorú mértéktartással, de mégis anyagilag honorálja. Vagy mennyire jellemzőnek láthatjuk az alábbi esetet. A tizenéves fiú vágyainak netovábbja, hogy legyen egy kerékpárja. A szülői szív azonban nem enged. „Már sokszor megmondtam Neked – így szól az atyai intelem –, hogy a pénz hasznosabb dolgokra kell. Különben sem szeretem a nagyzolást és az úrfiskodást." Ha azonban a fiatalúr mindenképpen ragaszkodik a kerékpárhoz, akkor megveheti azt – megtakarított pénzéből. „Életem legnagyobb dilemmája előtt állottam – emlékezik vissza Hory. – Azt a 160 forintot hosszú évek folyamán gyűjtögettem. Mindig arról volt szó, hogy ezzel a pénzzel majd részvényt veszünk, ami évente szép osztalékot fog hozni. Ebből pedig majd ismét részvényjegyeket veszek, és mire leteszem az érettségit, már egész csinos kis saját jövedelmem lesz. Ha most megveszem a biciklit, ez az egész szép terv dugába dől."

Erről a takarékos életmódról a későbbiekben sehol sem lehet olvasni, legfeljebb arról – igaz: nem is egyszer –, hogy milyen rosszul vannak a külügyi szolgálat tisztviselői és alkalmazottai megfizetve. Hory tudja, a sikeres diplomáciai tevékenység egyik fontos kelléke mindenkor a megfelelő szintű reprezentálás. És Hory – előrebocsát-

hatjuk – a két világháború közötti magyar diplomáciai szolgálatban jól megállta a helyét, tehát a szükséges reprezentáció terén is megtette azt, amit meg kellett tennie. Ám, hogy ügyes gazdálkodásával megfelelő pénzügyi egyensúlyt teremtett életében, arra elég bizonyság fellapozni visszaemlékezéseinek azon passzusait, ahol számba veszi, hogy mi mindene esett prédául Varsó pusztulásakor.

Az imént elkezdett gyermekkori történet akkor teljes – és elbeszélése még ezen a ponton sem felesleges, mert az egész életútra is rávilágít –, ha elmondjuk, hogy Hory akkor végül is a kerékpár megvásárlása mellett döntött. Tehát a felhalmozást korántsem tekintette öncélnak, hanem mindenkor ügyelt arra, hogy az élet napos oldalából – a mindenkor elvégzett szorgos munka mellett – kivegye a részét.

Sokat biflázó, akaraterős, szorgalmas, társaival szemben csak évek múlva oldódó kisdiák volt Hory András. „Órák után azonnal összeszedtem könyveimet, füzeteimet, és a legrövidebb utat választva, mellékutcákon siettem haza, hogy minél előbb otthon legyek a meleg családi fészekben" – emlékszik vissza tízéves korára. „Sub auspiciis regis" – ekkortájt hallja először ezt a kifejezést, ismerkedik meg a fogalom tartalmával, és szilárdan eltökéli, majd célját sok év múlva el is éri, hogy ő is királygyűrűs doktorként fogja tanulmányait befejezni, amelynek a végig színjeles bizonyítvány volt a feltétele.

A negyvennyolcas beállítottsága tanulmányai során még inkább elmélyül. Hatodikos gimnazista korában a kollégium igazgatósága három pályázatot hirdetett. A történelmi pályadíj összege öt arany volt, amelyet Hory nyert el az 1867. évi kiegyezésről írt dolgozatával. Munkája elkészítéséhez a kolozsvári egyetemi könyvtárba is beült, ahol a korabeli lapok olvasásával tette gazdagabbá ismereteit. A kiegyezés történetének megrajzolása után kritikai megjegyzéseit is megfogalmazta. Kifogásolja, hogy a külügy és a hadügy közössége „csorbát ütött ősi alkotmányunkon", „külön hadsereg és külön külképviselet nélkül egy állam csak olyan, mint egy végtagjaitól megfosztott egyén". A pályadíjnyertes ifjú öntudatát édesapja ismét azzal erősíti, hogy a munkát kinyomtattatja.

Tanulmányainak fontos része a minél több nyelv elsajátítása. A német nevelőnőt francia váltja fel, majd később angolórákat vesz. Az iskolában pedig természetesen a német mellett latint, sőt ógörögöt

is tanul. „Ahány nyelvet megtanulsz, annyi ország nyílik ki előtted" – szokta mondani édesapja, aki fiának szemhatárát külföldi utazásokkal is tágította. Tizenöt éves korában lépi át először a határt, édesapja húsvétkor az Adriára, Velencébe viszi. A „nagyvilággal" való találkozást és a reális viszonyításokat azonban a párizsi diákév hozza meg számára. Az érettségi után beiratkozik a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jogtudományi Karára, majd az első két év elvégzése után a harmadik egyetemi évet a fény városában tölti. Már a határon, majd még inkább az első előadásokat hallgatva döbben rá, hogy milyen hiányosak is a francia nyelvi ismeretei. Az első hetekben annyira elkeseredik, hogy már azon töpreng: megfutamodik és engedélyt kér hazulról, hadd iratkozhasson át egy német egyetemre. A meghátrálás szégyenét azonban most sem vállalja, inkább belemerül a Quartier Latin bohéman színes diákvilágába. November végén már annyira belejön a francia társalgásba, hogy előveheti az otthonról hozott ajánlóleveleit, megteszi első bemutatkozó látogatásait, majd csakhamar a párizsi társas élet forgatagát élvezi. Napközben az előadásokat hallgatja, estéi szalonokban és bálokon futnak tova. Így széles felületen érik az otthonitól sok szempontból eltérő szokások és hagyományok. Most döbben rá arra, hogy a franciák számára többnyire a magyarok nem is léteznek, jó, ha egyáltalán osztrák-magyarokról akarnak tudni, de többnyire az „osztrák" gyűjtőnév alá söpörnek mindent, ami számára olyannyira kedves. A közvélemény ilyetén beállítódását még csak valahogy megérti, de azt már végképpen értetlenül szemléli, hogy „a Sorbonne tudós professzorai sem vettek tudomást ezeréves országunk létezéséről".

A párizsi esztendő alkalmat nyújt egy londoni kirándulásra, franciaországi körútra, majd egy vargabetűkkel tarkított hazatérésre. Mindennek nyomán, „amint a magyar határon áthaladtunk és magyar földre értünk – írja –, meglepett, hogy nálunk az emberek milyen hangosan beszélnek és mennyit gesztikulálnak. Ezt azelőtt sohasem vettem észre. A pesti utcákon pedig a nagy, rikító cégtáblák és a kirakatok ízléstelensége ötlött szemembe. Az 1900-as évek elején nálunk még nem volt kirakatkultúra."

Kolozsvárott azután folyt tovább a sok mulatsággal, tánccal, összejövetelekkel tarkított joghallgatói élet. „A társaságunkbeli fiatal leányok nem cigarettáztak, legfeljebb csak a mi biztatásunkra, titok-

ban, nagy köhögések mellett szívtak el félig egy-egy cigarettát. A »fene« és az ehhez hasonló, később szalonképessé vált kifejezések éppen olyan ismeretlenek voltak előttük, mint a rúzs vagy a körömlakk. Csak szarvasbőrrel vagy tenyerükbe dörzsölve fényesítették ki rózsaszín körmöcskéiket. Púdert is ritkán használtak, inkább csak akkor, ha a táncban nagyon kihevültek."

A negyedik év végén Hory megkapja a végbizonyítványt, és azonnal jelentkezik az első szigorlatra, amelyet addigi eredményeihez hasonlóan szintén kitűnően tesz le. Jutalmul a nyárra édesapja Berlinbe küldi, ahol német tudását frissíti fel és tökéletesíti. Az utolsó két szigorlatra azonban több mint két évig készült, hiszen nagyon ügyelt arra, nehogy az utolsó akadályoknál essen el a királygyűrű elnyerésétől.

Ezek az évek a dualista rendszer mintegy másfél évtizede már tapasztalható válsága elmélyülésének az esztendei. A kiegyezés utáni korszak történetében – sőt hozzátehetjük: az egész magyar polgári időszakban is – páratlan módon ekkor, 1905 elején fordul elő az az eset, hogy a kormánypárt nem képes a parlamenti választásokon hatalmát megőrizni. Mindazonáltal Ferenc József nem hajlandó a győztes ellenzéki koalíciót hatalomra engedni, hanem törvényellenes módon 1905. június 18-án úgynevezett „darabont" kormányt nevez ki, amely viszont nem tudja a politikai válságot felszámolni. Végül az uralkodó 1906. április 8-án fölmenti a Fejérváry-kormányt, és a súlyos kompromisszumokra kész koalíció előtt mégis megnyitja a kormányzáshoz vezető utat. Wekerle Sándor kabinetje 1906. április 29.–május 8-ára kiírja a választásokat.

Az események menete a Hory-házban még inkább a politikát állítja a mindennapi beszélgetések középpontjába, a választások kiírása után pedig az addig a közvetlen politikai szerepléstől magát távol tartó Hory Béla elvbarátai unszolására elhatározza, hogy Bánffyhunyadon a 48-as Függetlenségi Párt színeiben képviselőnek jelölteti magát. Közben azonban az történt, hogy egy Tutsek Sándor nevű ügyvéd megszerezte a párt hivatalos támogatását ahhoz, hogy ő legyen Bánffyhunyad függetlenségi párti jelöltje. Hory Béla ennek ellenére is – rábeszélésre – elmegy programbeszédét elmondani, ahol azt kell tapasztalnia, hogy ellenfelének kortesei plakátjait letépték, személyét becsmérlik, piszkolják. A nem várt fordulat annyira meg-

rázza, hogy nem sokkal később súlyos agyvérzést kap, hetekre megbénul, és teljes egészségét többé nem nyeri vissza.

Ekkor kap Hory András is először keményebb leckét az élettől. Tapasztalnia kell az addig házuk barátságát keresők pálfordulását, döbbenten látja, hogy apját „egyszerűen leírták az élők sorából". „Meg kellett szoknom a gondolatot, hogy egyedül maradtunk, és a legközelebbi családtagokat kivéve senkire sem számíthatunk."

A család megrendült helyzete arra inti a fiatalembert, hogy tegye félre nagyra törő álmait, és lépjen a vármegye szolgálatába. Kinevezik közigazgatási gyakornokká, a közgyűlés szavazásától függő – és biztos egzisztenciát jelentő – vármegyei állásoktól azonban (hiába fejezi be közben tanulmányait színjelesen) elütik. Egyugyanazon napon két leszavazást, két állástól való elesést is meg kell élnie.

A leszavazás törvényellenesen történt, és Horyban valóban felmerül a gondolat, de hamar elveti, hogy harcba indul annak leleplezéséért. Itt megint csak olyan tulajdonságát ismerjük meg, amely majd későbbi pályafutása során is mindvégig jellemzője marad. Nem hogy nem harcol végig egy ügyet sem, de még azt is elkerüli, hogy egyáltalán küzdelembe bocsátkozzon. A konfliktust, a polarizációt, az ellenséggé-ellenféllé válás kockázatát még akkor sem vállalja, ha abból pillanatnyilag nem származik kára. A széles társadalmi kapcsolatok kiépítésének híve; visszaemlékezéseiben egyáltalán nem írja, az általa elmondott tényekből ellenben mégis egyértelműen kiderül, hogy teljes konformizmussal szövi ismeretségi körének kiterjedt hálóját. Ezért van az, hogy 1924-ben majd, mint Belgrádból távozó követ, nem mond kritikus véleményt – bár megalapozottan tehetné – a követi posztra nem eléggé alkalmas báró Forster Pálról. Tehát inkább hagyja a magyar–jugoszláv kapcsolatok ügyét (bármennyire is hangoztatja különben nemegyszer, hogy azt milyen fontosnak tartja) egy korántsem lényegtelen poszton rossz kezekbe jutni, mintsem hogy egy ellenséget szerezzen magának. És a sok hasonló eset közül utalhatunk pályája végén arra az epizódra, amikor – különben számára is visszatetsző módon – Csáky nem adja meg a magyar diplomáciai kar érdemes tagjának, Pelényi Jánosnak azt a lehetőséget, hogy származása miatt maga mondjon le „önként" követi rangjáról, hanem megalázó módon megszüntetteti munkaviszonyát. „Nem akartam vitát provokálni" – írja újból és újból ilyenkor Hory, és

ezzel legalább annyit árul el magáról, mint az általa elítélőleg előadott esetről.

Kitüntetéses doktorrá avatására csak 1909 elején kerül sor, mert Ferenc József ekkortájt hosszasan betegeskedik, és az ilyen kisebb jelentőségű ügyeket nem lehetett eléje terjeszteni. Avatása előtt pedig nem volt reménye arra, hogy eredménnyel pályázzon minisztériumi állásra. Szomorú tétlenségben tölti a hónapokat, édesanyja tartja benne a lelket, önt bele végre új energiát. 1908. október 6-án megtörténik a már 1878-ban megszállt Bosznia-Hercegovina annexiója, amely a külpolitikai kérdések felé tereli figyelmét. „Mindennap bejártam az egyetemi könyvtárba, ahol gondosan áttanulmányoztam a berlini kongresszustól kezdődő időszakra vonatkozó történelmi anyagot. Módszeresen megvettem a *Neue Freie Pressét*, de a francia és angol lapokban is figyelemmel kísértem az annexiós krízis fejleményeit" – emlékszik vissza. Mindennek eredménye tovább erősíti már rég kialakult felfogását, amelyben minden Bécsből kiinduló politika ellenszenves. Így természetesen az annexiós lépést is helyteleníti. Az *Ellenzék* hasábjain álnév alatt írt cikkeiben állandóan támadja a Monarchia külpolitikáját, elsősorban azért hibáztatva, hogy az annexió révén a Monarchián belül a magyarság számaránya csökken, ellenben az ellenséges érzületű nemzetiségeké növekszik; s e lépésnek a magyarság számára baljós következményei lesznek. A külföld befolyásolására is gondol. Az akkor Kolozsvárott tartózkodó de Gerando Félix barátjával – akivel Párizsban ismerkedett meg, és akinek édesanyja Teleki lány volt – hetente egyszer egy kis francia nyelvű újságot adnak ki, amely az *Ellenzék* mellékleteként jelenik meg. A lap költségeit nagybátyja, Magyary Mihály, az *Ellenzék* felelős szerkesztője és tulajdonosa vállalja. A lapot eljuttatják a nagy párizsi lapok szerkesztőségeibe, sőt a Ballhausplatzon működő közös külügyminisztériumba is. Leleményesen ötven-hatvan példányt a Kolozsváron áthaladó nemzetközi gyorsvonatok utasai között osztanak szét. Hory újságírói igazolvánnyal felszerelkezve Belgrádba is ellátogat, ahol tolmács segítségével fordíttatja maga számára a fontosabb szerb lapok cikkeit, és figyeli a Monarchia elleni tüntetéseket. Kénytelen megállapítani, hogy a délszlávok gyűlöletükben nem tesznek különbséget az osztrákok és a magyarok között.

1908 decemberében de Gerando barátjával az esztendő külpoliti-

kai eseményeiről magyar és francia nyelven almanachot adnak ki, amelyhez az előszót a párizsi École des Sciences Politiques igazgatója írja, több francia publicista is küld cikket, sőt a kolozsvári tudományegyetem rektora szintén ad – névtelenül – egy írást. Most sem feledkeznek meg a széles körű terjesztésről.

E propaganda fontosságára a sok szempontból életre szóló élményt jelentő egyéves párizsi tanulmányút ébresztette rá, és erre ösztönözte az élénk román propaganda is. „Nem én voltam az egyetlen fiatalember Kolozsvárt, aki propagandával foglalkozott. Egy kolozsvári román ügyvéd, dr. Isacu Aurél két, velem egykorú fia, Aurél és Emil az erdélyi kérdésről gyakran küldött ki tájékoztatást a francia lapoknak, amelyeket egy Kolozsvárt élő francia nyelvtanárral fordítottak franciára. Hogy a gyakorlatból ki ne jöjjek, ugyanettől a nyelvtanártól vettem koronkint társalgási leckéket, és egy alkalommal ő említette ezt nekem" – olvashatjuk.

Doktorrá Buza László jogakadémiai tanárral és a később politikai tevékenységével országos hírnévre szert tevő Hegymegi-Kiss Pállal avatják fel. Az akkori szokásnak megfelelően az ünnepi ülésen doktori értekezésük egy-egy fejezetét olvasták fel. Hory értekezésében a svájci alkotmány fejlődésével foglalkozott, és felolvasásra „véletlenül" azt a fejezetet választotta, amely a svájci kantonoknak a Habsburgok ellen vívott függetlenségi harcával foglalkozott.

A friss diplomáról azonnal másolatot készíttetett, és Darányi Ignác földművelésügyi miniszterhez intézett beadványában minisztériumi állást kért. Kérelmét Bánffy Miklós gróf főispán küldte meg pártolólag, és reszkető soraival – régi ismeretségük alapján – édesapja is támogatást kért fia számára. Horyt ekkor újabb csalódás éri. Ő ugyanis kezdettől fogva nemcsak a puszta dicsőség kedvéért küzdött a kitüntetéses doktori címért, de arra is számított, hogy így az életben gyorsabban fog érvényesülni. Darányi azonban csak arra hajlandó, hogy fizetéstelen segédfogalmazóvá nevezze ki Horyt. Ehhez szüleinek vállalniuk kell, hogy fiuk számára minimálisan 2500 koronát adnak évente, amely a miniszteri tisztviselőktől megkívánt életmód folytatásához volt szükséges. Köztisztviselői pályákon a fizetés nélküli alkalmazás ekkortájt és a későbbiekben is szokásos gyakorlat. Hory esetében azonban az volt a sajátos, hogy

kitüntetéses avatása és idősebb kora ellenére is így kellett pályáját elkezdeni.

A minisztériumban a vízjogi főosztályra kerül szolgálattételre, amitől egyáltalán nincs elragadtatva. Mielőtt azonban e helyre bevonult volna – az általánosan szokásos és hasznos gyakorlatnak megfelelően –, először egy hetet az iktatóhivatalban, újabb hetet a kiadóhivatalban és egy harmadik hetet a számvevőségen kellett eltöltenie, amely révén az iratforgalomhoz elengedhetetlen ismereteket sajátítja el.

A királygyűrűvel diplomázók külön jutalomként egyéves külföldi ösztöndíjért is folyamodhattak a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Hory szintén beadja néhány hónap múlva a kérelmét, már csak azért is, hogy a vízügyi akták kedvetlen intézésétől menekülhessen. Ismét csalódik, mert csak a szokásos összeg felét, kétezer koronát kap. Franciaországba szándékozik utazni az ottani közgazdasági élet és kiváltképpen a mezőgazdasági igazgatás tanulmányozására. 1909 végén azonban meghal édesapja. Már-már azon van, hogy mindent felad és hazaköltözik, erős akaratú édesanyja azonban erről hallani sem akar, így mégis útjára kel.

A francia fővárosba Nizzán keresztül megy, ahol jó néhány hétre megtelepszik, Monte-Carlóba jár naponta ruletteznie, és – amint vallja – ekkor ismerkedik meg élete legnagyobb szerelmével, egy elbűvölően szép, szőke, amerikai milliomoslánnyal. A regény Párizsban is folytatódik, a vonzalom mély és teljesen kölcsönös, Hory azonban érzi, tudja, hogy házassági terve irreális. Elképzelhetetlennek tartja, hogy áttelepedjen az Újvilágba, az akkori kifejezéssel élve fizetéstelen állása pedig nem alap a házasságra. Vadul beleveti magát a munkába, és közben ábrándos terveket sző: abban reménykedik, hogy olyan briliáns jelentéseket küld haza a minisztériumba, amelyek tartós párizsi küldetését alapoznák meg. A rideg valóság azonban az lett, hogy az esztendő leteltével ismét a szövevényes vízügyi problémákat bogozhatta.

Pályája mégis hamarosan fordulatot vesz. Áthelyezik a közgazdasági osztályra, majd váratlanul – mert a fizetéstelen állapot általában három-négy, sőt esetenként öt évig szokott tartani – kinevezik fizetéses segédfogalmazóvá. 1912 tavaszán pedig lehetőséget kap,

hogy két esztendőre Bukarestbe utazzon az ottani földművelésügyi szaktudósító melletti segédszolgálatra.

A korabeli magyar politikai közvélemény ugyanis állandóan elégedetlenkedett az önálló magyar külképviseletek hiánya miatt, a gazdasági élet irányítói pedig azt panaszolták, hogy a közös diplomáciai és konzuli missziótól nem kapnak elég segítséget a speciális magyar gazdasági érdekek érvényesítésére. Ezért a Monarchia külképviseletei mellé, de azoktól függetlenül, a fontosabb európai állomáshelyekre a kereskedelemügyi és a földművelésügyi minisztérium úgynevezett szaktudósítókat küldött ki. A Horynak szánt kiküldetéssel egy időben Londonba, Párizsba, Berlinbe is delegálnak egy-egy fiatal tisztviselőt, és Hory természetesen először abban bizakodik, hogy valamelyik nyugat-európai fővárosba kerülhet. „A romániai mezőgazdasági viszonyok tanulmányozása – írja – nem nagyon csábított. Viszont a magyar–román kérdés, mint erdélyi embert, közelről érdekelt. Az annexiós krízis óta sokat foglalkoztam külpolitikai kérdésekkel. Az a lehetőség, hogy alkalmam fog nyílni ezt a Balkánon kulcspozícióval bíró országot megismerni és onnan a szomszédos balkáni államok életébe is belelátnom, szintén súllyal esett latba. A kiküldetés elfogadására azonban főleg az a remény ösztönzött, hogy ennek révén talán egy lépéssel közelebb fogok jutni régi álmom megvalósításához, a külügyi szolgálatba való bejutáshoz." Mindezen túl még azzal vigasztalta magát, hogy míg a többi „trágya diplomatát" – így gúnyolták a szaktudósítókat – e csúfondáros elnevezéssel együtt is irigyelték, addig neki legalább ezzel a hangulattal nem kellett számolnia, sőt kollégáinak szavaiból inkább valamiféle lesajnálást érzett ki.

Hory természetesen már Béccsel szembeni beállítottságából fakadóan is helyeselte a szaktudósítói rendszert, bukaresti tapasztalatai alapján azonban mégis arról kellett meggyőződnie, hogy az „többékevésbé az ötödik kerék szerepét" játszotta. „A szaktudósítók mellé kirendelt fiatal magyar tisztviselők helyzetét még az is megnehezítette, hogy megbízatásukról az illetékes diplomáciai képviseleteket hivatalosan nem értesítették, sőt arról sem gondoskodtak, hogy főnökeik őket a diplomáciai képviseleteknél bevezessék." Hory azonban most sem bizonyul elveszett gyereknek. Társasági úton, szemfülesen megismerkedik a követség tagjaival, lassanként munka-

helyük megszokott ismerőse lesz, akire hovatovább kisebb jelentőségű ügyek elintézését is rábízzák. Itt is bejut a társasági élet színes kavalkádjába, hivatalos estélyeknek szintén gyakori vendége lesz. Csak az zavarja, hogy a kitüntetésekkel gazdagon díszített férfiakkal szemben ruhájára ő egyetlen kitüntetést sem tűzhet ki. Leleményessége azonban most sem hagyja cserben. Felvételét kéri a porosz johannita lovagrendbe,[2] amelynek akkor Vilmos német császár volt a nagymestere. Kérelméhez csatolnia kell a nemességét igazoló iratok másolatát és családfáját. Néhány hónap múlva megkapja az okmányt tiszteletbeli lovaggá történt kinevezéséről. Ezután nyakában a sasokkal díszített fehér zománcozott keresztet, bal mellén pedig a johannita csillagot viselhette a szükséges alkalmakkor. „Akkoriban – emlékszik vissza – Magyarországon a rendnek alig négy-öt tagja volt, és így felvételem fiatalos hiúságomnak is hízelgett. De tényleges hasznom is volt belőle, mert – mivel az emberek sokat adnak a külsőségekre – romániai pozíciómat sikerült még jobban kiépítenem."

Bukaresti kiküldetése pályáján továbbsegíti: visszatérése után a minisztérium vámpolitikai osztályára került, amely akkor a tárca legfontosabb részlegének számított. A beosztás nagyon tetszik neki, mert úgy érzi, ismét közelebb került céljához, hogy diplomata lehessen. A Monarchia közös vámterületet alkotott, az eltérő osztrák és magyar érdekeket szinte havonta kellett egyeztetni, a bécsi tárgyalásokon ki kellett alakítani a harmadik országokkal kötendő kereskedelmi szerződésekre vonatkozó egyeztetett álláspontot. Ezután a magyar küldöttséggel gyakran utazik Bécsbe, az újabb feladatkör látókörét tehát tovább tágítja. Mivel egy-egy ilyen utazás előtt itthon a magyar álláspont kialakításához a földművelésügyi, a kereskedelemügyi és a pénzügyi tárca szempontjait is össze kellett hangolni, ezért az államigazgatás fontos területein tesz szert átfogó ismeretekre. Az osztrákokkal folytatott megbeszéléseken azt tapasztalja, hogy a hangnem igen udvarias, de a hangulat korántsem derűs. „A Monarchia berendezésénél fogva az osztrákok természetszerűleg nagyobb súllyal rendelkeztek, mint magyar kollégáik, és ezt a politikai súlytöbbletet igyekeztek is gazdasági téren velünk szemben kihasználni. A magyar delegátusok viszont csökönyösen ragaszkodtak álláspontjukhoz, és azt körömszakadtáig védelmezték... Az üléseken elnöklő külügyminiszteri osztályfőnök igyekezett az ellentéteket elsimítani

és valamely kompromisszumos megoldással mindkét felet kielégíteni."

A világháború kirobbanásakor nem sodródik a tömeghangulattal, nem zengi a kórussal, hogy „Megállj, megállj kutya Szerbia! Nem lesz Tied Hercegovina!" Nem azért, mintha át tudná látni, hogy a Monarchia és vele együtt a történelmi Magyarország széteséséhez vezető küzdelem utolsó, véres időszakának kezdetére érkeztek. Számára Erdély a legfontosabb, így a román invázió víziójával viaskodik. A román határtól 60 kilométerre fekvő Homoródon nyaraló édesanyját és nővérét táviratilag arra kéri, hogy térjenek vissza Kolozsvárra. Húga két évig nem bocsátja meg neki, hogy elrontotta nyaralásukat, és erősen kritizálja „politikai előrelátását".

Amitől félt, az 1916. augusztus 27-én következett be. A román csapatok este 10 órakor lépték át a határt, és Hory másnap, amikor délelőtt Székelyudvarhelyre telefonált Ugron János főispánnak, hogy családja értesítéséhez segítségét kérje, döbbenten tapasztalja, hogy a főispán még semmit sem tud a döntő fordulatról. Ezután nyolc napon keresztül kijár a Keleti pályaudvarra, amely önti az Erdélyből érkezett, elgyötört menekülteket, segít csomagjaik cipelésében, vizet ad nekik, kocsit szerez a városban való elhelyezkedésükhöz. A nyolcadik nap megérkeznek édesanyjáék is. A kényszerű pesti tartózkodás nem nyúlik hosszúra, mert a Monarchia segítségére siető német csapatok hamar kiverik a románokat Erdélyből, majd Bukarestig meg sem állnak. A család visszaköltözhet Kolozsvárra, de a homoródi szépen berendezett villát a betört csapatok megrongálták és kifosztották.

Hory nem tudja összeegyeztetni hazafiságával és kötelességtudásával, hogy míg sokan a frontokon véreznek, ő közben elbújjon a minisztérium falai mögé. Már nem sokkal a háború kirobbanása után bevonultatását kéri, de nem viszik el katonának. 1917 tavaszán egyik huszárkapitány ismerőse segítségével és némi furfanggal a galíciai frontra kerül annyi időre, amíg munkahelyéről orvosi papírjai alapján betegszabadságot kap. Az esetet abszolút jellemzőnek láthatjuk mentalitására. Vállalja a frontszolgálatot, amellyel talán nem is mások, hanem elsősorban saját maga előtt bizonyítja a lógósokkal szembeni morális fölényét. Ugyanakkor azonban ez a szolgálat – majd nem sokkal később egy hasonló vállalkozása – inkább

ízelítőt ad neki a hadiélményekből, de arra már korántsem törekszik, hogy a pokol földi bugyraiba valóban mélyen és tartósan leereszkedjen.

1917. október végén Hadik János gróf közélelmezési miniszter ki akar valakit küldeni Romániába, mert a legyőzött ország terményeiből Magyarország javára megállapított kvóta – a németek miatt – csak nagyon hiányosan érkezett meg. Horyt szemelik ki a hatékonyabb helyszíni ellenőrzésre, aki vállalja a feladatot, és a bukaresti osztrák–magyar katonai meghatalmazott mellé nevezik ki polgári biztosnak. Bukaresti működése alatt megtanulja, hogy „a németekkel nem jó egy tálból cseresznyézni". Ügyesen megtudja, hogy a németek egy egész szerelvény élelmet indítanak útnak a kvótájukon felül. Jelenti az esetet Hadik Jánosnak, aki a Magyarországon keresztülhaladó szerelvényt feltartóztatja. Az ügyből parázs vita támad, a magyarok végül kénytelenek továbbengedni a szállítmányt, de azzal a feltétellel, hogy azt hozzáírják a németek kvótájához.

A Romániával folytatott béketárgyalások két szálon futottak. A politikai kérdésekről semmi tájékozottsága nem volt, a gazdasági természetű tárgyalásokba ellenben őt is bevonták. Az egyik román delegátussal folytatott beszélgetéséből véletlenül értesül, hogy a közös külügyminisztérium a Romániával való vámuniót fontolgatja. Azonnal jelentést tesz Szterényi József kereskedelemügyi miniszternek, aki arra utasítja, hogy plenáris ülésen, tehát a románok előtt tiltakozzon e terv ellen. E lépés a delegáció vezetője – aki különben nem más, mint Gratz Gusztáv későbbi magyar külügyminiszter – számára nagyon kellemetlen, Hory ellenben Szterényi előterjesztésére megkapja a Ferenc József-rend lovagkeresztjét.

A központi hatalmak és Románia között 1918. május 7-én Bukarestben létrejött béke előnyeit a győztesek nem sokáig élvezik. A központi hatalmak katonai ereje októberben, november elején összeroppan, egyes népeinek társadalmi forradalma, más népeinek-nemzetiségeinek (az antanthatalmak által hatékonyan támogatott) nemzeti forradalma elsöpri az elkorhadt politikai rendszereket, illetve összeomlasztja az addigi uralmat. Novemberben falragaszokon adja a német hadsereg tudtul, hogy elhagyja a román fővárost. Az ott állomásozó osztrák–magyar katonai alakulatok pedig szétesnek. A követségen máglyában égetik el az irattárat, néhány nap múlva

megérkezik a francia hadsereg, a román belügyminisztérium pedig internálja az osztrák–magyar misszió tagjait, így természetesen Horyt is. Teljes elszigeteltségben, a hírektől elzárva, négy keserves hónapot töltenek így, majd 1919. február végén térhetnek vissza Magyarországra. Biztonságukról a határig egy szakasz marokkói katona gondoskodik.

Itthon felszólítják, hogy nyújtsa be okmányokkal felszerelt folyamodványát a Külügyminisztériumba követségi tanácsosként való átvétele érdekében. „Kinevezésem rövidesen meg is történt – írja Hory –, és március közepén a királyi várban, ahol akkor a krisztinavárosi szárnyban a Külügyminisztérium székelt, le is tettem a hivatali esküt." Arról már egy szót sem ejt visszaemlékezéseiben, hogy eskütételére éppen március 21-én, tehát a proletárdiktatúra győzelme napján került sor, következőleg diplomáciai pályafutását nem másutt, mint a Kun Béla vezette külügyi népbiztosságon kezdte el. Arról sem szól, hogy mik voltak a feladatai, és miképpen végezte e munkáját. Ugyancsak nem említi, hogy július 8-án Kun Béla őt is elbocsátja, mint ahogy ekkor, illetve előbb, július 2-án szinte mindenkinek el kell mennie, aki már a polgári demokratikus forradalmat megelőzően is az államigazgatásban dolgozott. Az idézett mondat után közvetlenül azt írja, hogy „1919 végén átköltözködtünk a Vöröskereszt Egylet Dísz téri székházába".

Ezzel fejezi be lényegében visszaemlékezéseinek második kötetét, hogy azután az elbeszélés fonalát 1921-ben kezdődő újabb bukaresti éveinél vegye fel.

Hory aktív diplomáciai pályafutásának két évtizedét szinte rövidebben össze lehet foglalni, mint pályakezdésének első esztendeit. 1921-től 1924-ig a bukaresti követség első beosztott tisztviselője, 1924-től 1927-ig belgrádi, majd 1933 végéig római követ. 1934–1935-ben a külügyminiszter állandó helyettese, ezután Lengyelország összeomlásáig varsói követ. 1939 ősze után újabb követi megbízást – a németek közbelépésére – már nem kap; a miniszter közvetlen rendelkezése alá helyezik, de – az 1940. augusztusi Turnu Severin-i megbízatásától eltekintve – érdemleges külügyi munkát nem végez, nem végezhet. 1941 végén nyugállományba helyezik.

Visszaemlékezései megírásának gyökerei messze korábbi évtizedekre nyúlnak vissza. Minderről maga így vall:

„Diákkoromban rendszeresen naplót vezettem. A fontosabb eseményeket, érdekesebb élményeimet később is feljegyeztem. Diplomáciai pályafutásom alatt a politikai eseményekre vonatkozó rövid feljegyzéseken kívül megőriztem a leglényegesebb kérdésekkel foglalkozó jelentéseim és a kapott utasítások másolatait, valamint politikai tartalmú levelezésemet. Bizalmas jellegű irataimat nagyobb biztonság okából a budapesti Általános Hitelbank főintézeténél bérelt széfjeimben helyeztem el. Megőriztem az érdekesebb újságcikkeket, a lapokban megjelent hivatalos kommünikéket, sőt az illusztrált lapok politikai szempontból érdekkel bíró képeit is. Ezenkívül rendszeresen gyűjtöttem a diplomáciai történelemre vonatkozó munkákat, a nevezetesebb államférfiak memoárjait, valamint a különböző kormányok által kiadott ún. »színes könyveket«.[3]

Az volt a szándékom, hogy ha egyszer a közélettől visszavonulok, egy hiteles adatgyűjtemény álljon rendelkezésemre egy komolyan megalapozott emlékirat megírásához.

Ez a pótolhatatlan adatgyűjtemény Varsó 1939. évi bombázása alkalmával minden egyéb emlékemmel és értékemmel a lángok martalékává lett. [Itt feltétlenül fel kell figyelni arra a mozzanatra, hogy nem sokkal fentebb Hory azt írja: „bizalmas jellegű" iratait a Hitelbank széfjében helyezte el. Tehát ha ez így van, akkor Varsóban nem pusztulhatott el az egész adatgyűjtemény. – *P. P.*] Varsóból személyi okmányaimon kívül csak a német–lengyel háború alatt vezetett naplómat és egy feljegyzésekkel teleírt füzetet hozhattam magammal.

Az eredeti, hiteles iratok hiányában már nem volt módomban korábbi tervemet megvalósítani. De megmaradt feljegyzéseim és a beszerzett szakmunkák felhasználásával mégis hozzáfogtam a két világháború közti időszak diplomáciai történelmének megírásához. Ezzel a munkával 1944-ig el is készültem és mintegy 360 gépelt oldalt le is másoltam. De amikor 1944. december 4-ének hajnalán balatonkenesei otthonunkat órákon belül el kellett hagynunk, a nagy sietségben csak az íróasztalomban levő írásaimat dobáltam be egy kézitáskába. Történelmi munkám kézirata tévedésből a könyvszekrényemben maradt és megsemmisült. Ugyancsak megsemmisültek vagy eltűntek pesti széfjeimben őrzött irataim is." (Ez utóbbi mondat arra vall, hogy a „bizalmas jellegű" iratait az 1944-ig elkészített

kéziratában nem hasznosította, tehát az egy általános áttekintés lehetett.)

A vagyon megsemmisült, a kenesei ház elpusztult, a pasaréti villa állami tulajdonba került. Véletlen folytán azonban néhány irata megmaradt, köztük a Turnu Severin-i tárgyalásokról készült feljegyzései, valamint a tárgyalások két jegyzőkönyve. Ezért tudja *A pálya végén* című fejezetben az 1940. augusztusi tárgyalásokat olyan pontosan rekonstruálni.

A visszaemlékezések tartalmát, jellegét alapvetően meghatározta keletkezésük időpontja és körülményei.

Hory András sem 1945-ben, sem a fordulat éve közeledtével nem hagyta el az országot, hanem itthon élt. Feleségével együtt – akit nyugdíjazása után vett el – fizikai munkával tartotta fenn magát. 1951-ben Balatonakarattyára költöztek. Amikor néhány év múlva az orvosok eltiltották a fizikai munkától, a kényszerű semmittevés óráiban támadt az a gondolata, hogy ismét tollat fog. 1956-ban készült el az első kötettel, melyben az érettségiig vezeti el a történet fonalát. A második köteten nincs évszám, de minden bizonnyal nem sokkal később fejezte be. „A nehézségek akkor kezdődtek, amikor diplomáciai pályafutásom megírásához fogtam" – írja, hiszen itt már nagyon szüksége lett volna az iratokra a pontos rekonstrukcióhoz. Az okmánygyűjtemények közül sikerült megszereznie a Külügyminisztérium által még 1939-ben, illetve 1946-ban kiadott köteteket, amelyek 1920–1921-re közölnek iratokat, az *Iratok az ellenforradalom történetéhez* című sorozat addig megjelent első három kötetét, valamint az első ízben 1959-ben publikált *Magyarország és a második világháború* című dokumentumkötetet. Segítségére volt ezenkívül Albrecht Ferenc barátja, aki a korabeli hírlapi anyagot másolta, kivonatolta számára megadott szempontok szerint. Egyik volt attaséja, Papp Gábor barátja pedig a megtalált iratok elolvasásában és lemásolásában segédkezett.

Így készültek el az ötvenes évek derekától 1961-ig azok a kötetek, amelyek a jelenlegi szövegközlés alapjául szolgálnak.

Hory András feleségével együtt 1962-ben kivándorló útlevéllel elhagyja az országot, Bécsben telepednek le, ahol Hory 1971. március 11-én meghal. A visszaemlékezések hat vastag kötete 1982-ben kerül

vissza hazánkba, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában találhatók meg.[4]

Tárgyunk szempontjából tehát nagyon lényeges, hogy a visszaemlékezések az ötvenes évek derekától a hatvanas évek legelejéig és itthon készültek. Ez magyarázza, hogy a kéziratokban sehol sem találhatók olyan részek, amelyek sérelmesek lennének a népi demokráciára. (Ez nem vonatkozik azokra a kisebb publikációkra, amelyeket Hory a saját költségén Bécsben jelentetett meg.) És ez a magyarázata annak, hogy – mint láttuk – Hory két mondat közé zárja 1919 históriáját, valamint teljesen mellőzi legfontosabb időszakának, római követi működésének előadását. Egy pillanatig sem lehet vitás, hogy Hory nem íróasztala fiókja számára dolgozott, hanem nagyon élt benne a remény, hogy memoárja egyszer napvilágot lát. Ereje fogytával azért siet *A pálya végén* című kötet elkészítésével is, amelyben lényegében félreállításának történetét beszéli el. A bécsi utolsó esztendőkben már nincs ereje pótolni a hiányt, a római évek részletes bemutatása soha nem készült el.

Miért érdemes most ezeket a visszaemlékezéseket nyomtatásban megjeleníteni?

Kétségtelen, hogy Hory beszámolójából nem rajzolódik ki a Horthy-rendszer 1920 és 1942 közötti külpolitikájának kritikus összképe. De ezt nem is lehet elvárni. Föltehető, hogy a szerző az általa ismert külpolitikai relációkról és kérdésekről szólva is ritkán nyújt olyan új információt a történetírás vagy a külpolitika-történet számára, melyet más hazai forrásokból ne ismernénk.

Mégis, ha írását a szaktudomány mai eredményeire támaszkodó jegyzetekkel együtt olvassuk, melyek korrigálják a pontatlanságokat, hiányokat és elfogultságokat, az emlékirat kitűnően adja vissza a két nagy világégés közötti magyar külügyi szolgálat atmoszféráját, lépéseit. Hitelesen idézi fel az akkori magyar diplomaták életét, munkáját, eredményeit és nehézségeit. Számos érdekes portrét rajzol a korszak ismert magyar politikusairól és külföldi államférfiairól. Érzékelteti a külpolitikát befolyásoló különféle áramlatokat, amelyek közül az egyiknek, a negyvennyolcas romantikus függetlenségi vonalnak, a „kismagyar" nacionalizmusnak Hory az egyik fő képviselője. A memoár műfajának legfőbb gyengéje, a szubjektivitás egyben erénye is. Hory – ha következetesen szem előtt tartjuk néző-

pontjának korlátait – olyan egyéni közvetlenséggel hoz olvasóközelbe egy korszakot és egy miliőt, amely a szaktudományos munkákból hiányzik. A nézőpont korlátai az emlékiratíró származásából, osztályhelyzetéből, pozíciójából adódnak, s feltárulkozásuk ugyanolyan tanulságos, mint a történelmi tabló, melyet a könyv elénk vetít.

Hory András tipikus képviselője annak a történetírásunk által „harmadik erőnek" nevezett dzsentri-köztisztviselői-katonatiszti rétegnek, amely a forradalmak bukása után az ellenforradalom győzelmét arra is fel akarja használni, hogy a nagybirtok és a nagytőke hatalmát visszaszorítva maga foglalja el a hatalom különböző szféráinak csúcspozícióit. Visszaemlékezései nagyon sok mindent elárulnak ennek a társadalmi rétegnek a törekvéseiről, érzés- és gondolatvilágáról.

Abból, hogy Horyt a „harmadik erő" tipikus képviselőjének mondjuk, természetesen nem következik, hogy ne lennének olyan tulajdonságai, amelyek e meglehetősen széles és heterogén társadalmi együttes jelentős hányadától erősen megkülönböztetik. Ezen vonásai között első helyen munkaszeretetét, munkabírását említhetjük, amelyet fennmaradt – tehát a ténylegesen megírtaknak csupán egy részét jelentő – követi jelentéseinek nagy tömege is érzékeltet. A korszak egyik főszereplője, az eseményeket tudatosan, és egy későbbi történeti szintézis megírásának igényével figyelő Kozma Miklós ugyan 1933 végén azt jegyezte fel, hogy Hory „megszokta, hogy tizenegy előtt ne keljen fel, munkáját ügyesen csoportosította úgy, hogy lázas tevékenységnek látszott", ám Kozma maga sem állítja, hogy ez Horyra általában volna jellemző. „Hihetetlen az a hátrányos változás, amely Horyn azóta végbement, amióta Bethlen első római útja [1927. április 4–6.] előtt Belgrádból Rómába került." Emellett úgy véljük, hogy Kozma a konkrét helyzetmegítélésben is túloz. Vajon mi lehet ennek az oka? Feltehetőleg egy másik – különben már messze nem személyes – tulajdonságának hatása alatt ítél Hory munkájáról a kelleténél szigorúbban: „A diplomácia – írja – sok emberre rontó hatással van. Kis körülmények közül feljutó emberek rövid időn belül a pálya külsőségeivel magánéletük körülményeit igyekeznek azonosítani, és a szegény négyszobás középosztálybeli kis dzsentri hamarosan azt képzeli, hogy kastély, inasok és legalább 12 személyes löncsök és dinék nélkül nem tud megélni."[5]

Úgy véljük, hogy Kozma Miklós az ilyen attitűddel szembeni ellenszenvéből fakadóan túlozza el a római követ elkényelmesedését. Hory egész pályafutására azonban – mert azt az 1934–1935-ös külügyminiszter-helyettesi időszak, majd a varsói esztendők is alátámasztani látszanak – inkább egyik külföldi diplomatakollégájának megítélését tartjuk jellemzőnek. A már belgrádi követnek kiszemelt Horyról a bukaresti osztrák követ 1923. november 9-én azt írja, hogy „kétségkívül nagyon rátermett, derekas tisztviselő, és úgy diplomáciailag, mind gazdaságpolitikailag képzett. Amikor pedig római állomáshelyét Hory elhagyja, akkor az ottani német követség igen elismerő mérleget von hétesztendős itáliai működéséről. Megemlíti, hogy mind az olasz hatóságoknál, mind a diplomáciai testületben Hory kitűnő helyet vívott ki magának: „Az olasz–magyar kapcsolatok ápolása ennél az okos és világlátott, tapasztalt, az emberekkel bánni tudó diplomatánál a legjobb kezekben volt, s annak elmélyülése jórészben az ő műve."[6]

Hory András tehát viszonylag széles műveltséggel rendelkező, képzett szakember, hivatásos diplomata, aki szakmájának minden csínját-bínját a mai diplomaták számára is példaadóan ismeri, előrejutását kisgyermek korától elsősorban munkájára alapozza. Abban azonban, hogy pályája az első világháború után miért is ível már fiatalon oly meredeken magasra, messze nem csupán ezek a személyes pozitív tulajdonságai játszanak szerepet, hanem sokkal inkább a megváltozott körülmények. És itt már valóban az életút tipikus vonásainak egyikéről van szó. Hiszen a század első évtizedének vége felé Hory – mint láttuk – gyakorlatilag hiába lesz királygyűrűs doktor, pályája nagyon is vontatottan formálódik. A húszas évek elején ellenben ügyvivőként rábízzák a magyar külpolitika, az ország elszigeteltségének enyhítése szempontjából egyáltalán nem lényegtelen bukaresti követség megszervezését, majd követnek való kiszemelése negyvenéves korában nemcsak önmagában ezen tény miatt jelentős, de azért is, mert ismét egy kisantantállamban betöltendő misszióról van szó, ahol egyrészt lényegében meg kell szervezni a Csipkerózsika-álmát alvó követség munkáját, másrészt pedig egy olyan országban lévő magyar követség élén találkozhatunk vele, ahol akkor a magyar külpolitika irányítóinak egy része – miután a magyar–román közeledési kísérlet nem járt eredménnyel – az ellen-

séges gyűrűből való kitörést egy újabb ponton próbálja meg előkészíteni, illetve elérni. Amikor pedig Budapesten a délszláv-orientáció tervét lényegében elejtik, kezdetét veszi az olasz kurzus, belépünk az „aktív külpolitika" időszakába, akkor Hory sorsa ismét fordul egyet, és újfent olyan poszton találjuk, amely akkor a magyar külpolitika szempontjából elsőrangú fontosságú. Majd 1934–1935-ben Hory éppen abban az időszakban érkezik el pályafutásának csúcsára, mikor Gömbös Gyula miniszterelnökségének kamatoztatására a „harmadik erő" újabb hullámban tör a gazdasági-társadalmi-politikai élet legmagasabb pozíciói felé. Varsói megbízatása már a pálya leszálló ágát jelzi, tulajdonképpen büntetés. 1940-ben a Turnu Severin-i tárgyalások kapcsán a magyar delegáció élére kerülése ismét – sőt talán egész pályafutása során leginkább – az országos érdeklődés előterébe juttatja. Mégis Magyarország és Románia antagonizmusa olyan mély volt, az álláspontok oly sarkosan különböztek egymástól, hogy eredményes tárgyalásra alig volt lehetőség. Végső soron a tárgyalásnak Hory által is alig nevezhető összejövetel funkciója az volt, hogy előkészítse a második bécsi döntést.

Hory András karrierjében a külügyi szolgálat összetétele is fontos szerepet játszott. Az 1918 őszén kiépülő magyar diplomáciai szolgálat ugyanis kezdettől fogva kész volt átvenni a közös külügyi szolgálat tisztviselőit, hiszen elsősorban ők voltak a szükséges szaktudás birtokában. Jelenlétük nemcsak az őszirózsás forradalom, de a Tanácsköztársaság időszakában is jelentős, később pedig az ellenforradalom győzelmével még erőteljesebbé válik. Hiszen most olyanok is megjelennek, akiket anyagi biztonságuk korábban mentesített attól, hogy társaik példáját követve a forradalmak szolgálatába szegődjenek.

A régi külügyi tisztviselők azonban nemcsak a szaktudást, hanem a magyar politikai közvélemény nagy hányada által olyannyira kárhoztatott „ballplatzi szellemet"[7] is magukkal hozták. Hory ellenben – mint láttuk – a negyvennyolcas érzésvilág neveltje, számára (azokhoz hasonlóan, akik korábban valamelyik magyar minisztériumban vagy a vármegyénél szolgáltak) ez a mentalitás nem szimpatikus. Memoárjának sok-sok oldalán lehet az ebből fakadó ütközésekkel találkozni.

Mi volt ennek az ütközésnek a lényege? Semmi esetre sem az

alapvető külpolitikai célkitűzés. A trianoni béke olyannyira súlyos, a nemzetet mélyen megalázó imperialista diktátum volt, hogy a revízió igenlésében nemcsak a hivatalos külpolitika minden árnyalata, de a közvélemény is szinte egész szélességében egységes volt. Az ország elszigeteltségéből kivezető út, a revízió jövőbeni realitásai megítélésében, a szomszédos országokhoz való viszony megjavítása értelmének fontolgatásában, esélyeinek mérlegelésében, egyszóval a külpolitikai hangsúlyok kialakításában, az optimális orientáció megválasztásában azonban lehettek és voltak is tetemes különbségek.

Mielőtt e nézeteltérések boncolgatásában túl messzire mennénk, hangsúlyozni kell, egy jól működő államapparátus mindenkori jellemvonása, hogy viszonylag egységes. Tehát egy külügyi tisztviselő – függetlenül saját egyéni beállítottságától és meggyőződésétől – normális körülmények között legfeljebb a dolgok szerencsés egybeesése esetén teszi azt, amit a leghelyesebbnek tart. Cselekedeteinek rugója sokkal inkább az, amit számára utasításban előírnak. Vagyis a tisztviselő instrumentumként működik, az intézmény szerves része. Mégis a végrehajtás gyorsasága és hatékonysága, eredményessége szempontjából a szubjektív mozzanatoknak el nem hanyagolható jelentőségük van. Amikor pedig egy politikai irányvonal erejét veszti, válságba kerül, új orientáció, új politikai struktúra formálódik, akkor ezeknek az emberi tényezőknek a fontossága még nyilvánvalóbbá válik. Hory visszaemlékezéseinek ebből a szempontból az kölcsönöz jelentőséget, hogy ezeket a – hivatalos iratokban nem vagy csupán elmosódottan található – különbségeket világosan megfogalmazza.

A „ballplatzi szellemben" nevelkedettek számára a nemzeti függetlenség sokkal kevésbé volt lényeges szempont, mint azoknak, akik a magyar függetlenségi küzdelmek romantikusan értelmezett világából cementezték politikai nézeteik alapzatát. Az előbbiek sokkal inkább hajlamosak voltak nagyobb keretekben – ha úgy tetszik: szélesebb perspektívában – gondolkodni, míg az utóbbiak inkább közvetlenebb, helyi viszonyokban tájékozódtak otthonosabban. Bár a magyar politikai közvélemény túlnyomó hányada szinte axiómának tekintette, hogy a magyar revízió ügyét csak a majdani német revízióval összekötve lehet megvalósítani, mégis – mivel a húszas évek Németországa, illetve Európa hatalmi viszonyai ennek semmi-

féle közeli jelét nem mutatták – ebből az alaptételből más és más következtetések adódtak. A „ballplatzi szellem" neveltjei – miután Anglia nem tanúsított különösebb érdeklődést Kelet-Közép-Európa iránt, Franciaország pedig az 1920. évi Paléologue-féle kísérletet már rég elfeledve egyértelműen a kiformálódott kisantantra építette a térségben érvényesülő hegemóniáját – leginkább a magyar politika holtponton tartására, a jobb napok türelmes kivárására voltak hajlamosak. A negyvennyolcas vonal hívei ellenben egyfelől határozottabb fellépést sürgettek a szomszédos országokban, főleg a Romániában élő magyarságot sújtó intézkedésekkel szemben, másfelől pedig még a nagyhatalmi konstelláció megváltoztatása előtt igényeltek egy aktívabb külpolitikát. Mivel egyrészt Jugoszlávia irányában szenvedte el az ország (kisantant relációban) a legkisebb területi veszteséget, másrészt pedig a társadalomlélektani motívumok is leginkább ebben az irányban kecsegtettek sikerrel, azért az újabb és újabb kísérletek a szomszédok közül elsősorban a jugoszlávokkal való megegyezésre irányultak. Emellett pedig a közvélemény jelentős részében élt az igény a magyar–lengyel barátság elmélyítésére. Ezek a vágyak részben történelmi reminiszcenciákból, részben pedig – a magyar–lengyel közös határ célkitűzésével – a kisantantgyűrű szétfeszítésének törekvéséből fakadtak. (Képviselőik pedig többnyire nem sokat töprengtek azon, hogy a két ország helyzete, sok szempontból érdeke gyökeresen más: míg az egyik – Lengyelország – a békerendszer kedvezményezettje, addig a másik annak kárvallottja.)

Nos, Hory András felfogásában és – amennyire azt az állásából fakadó, fentebb említett kötöttségek lehetővé tették – cselekedeteiben ezek a mozzanatok mind jelen vannak. Bukarestben jóval keményebb vonalat visz, mint ami a Dísz téri vezetőség számára kívánatos. Szeretné, ha a magyar kormány határozottabban fellépne a földreform kifejezetten magyarságellenes intézkedéseivel szemben stb. Ugyancsak ezzel a felfogással magyarázható belgrádi éveinek sok-sok kísérletezése, amellyel egy magyar–jugoszláv közeledésen fáradozott. Ezek a törekvései kétségkívül szimpátiát ébresztenek, ellenben csak akkor emelnék őt pályatársai fölé, a korabeli reálpolitika magaslataira, ha képes lett volna számot vetni a történelmi Magyarország visszahozhatatlanságával, időben érzékelni az etnikai revízió és az integrális revízió álláspontja közti különbséget.

Római következtében Horynak szerepe volt a magyar–olasz kapcsolatok elmélyítésében, a magyar–olasz–osztrák politikai kollaboráció kiépítésében, ezzel összefüggésben azoknak az osztrák szélsőjobboldali mozgalmaknak a titkos támogatásában, amelyeknek döntő jelentőségük volt a húszas években még erős szociáldemokrata befolyást tükröző osztrák belpolitikai élet 1934-es tragikus fordulatában. Alig több mint egyesztendős, a külügyminiszter állandó helyetteseként való működésének legfontosabb tennivalója, hogy tevőlegesen közreműködik a marseille-i királygyilkosság utáni nehéz helyzetből való kilábalást elősegítő taktika kialakításában.

Ezek az évek jelentik pályáján a csúcspontot, és ezekről tudjuk a legkevesebbet. Rekonstruálásuk az ötvenes években Hory számára különösen nehéznek tűnhetett. Fennmaradt jelentései tulajdonképpen a korabeli magyar külpolitika dokumentumai, ennek a külpolitikának a története pedig az ide vonatkozó feldolgozásokban részletesen megtalálható.

Varsóba kerülése tulajdonképpen – mutatis mutandis – belgrádi munkájának folytatása. A jelek szerint itt is nagy ambícióval lát munkához, és erejéhez képest igyekszik mindent elkövetni a magyar–lengyel viszony elmélyítése érdekében. A nagy változás (amely természetesen fokozatosan következik be) abban rejlik, hogy a német fasizmus mind fullasztóbb jelenlétével szemben a magyar külügyi szolgálat addig világosan elkülönülő két vonala között a különbségek kezdenek elmosódni. Ám paradox módon úgy, hogy miközben a még mindig, sőt külügyminisztersége révén most már elsősorban Kánya Kálmán nevével fémjelzett „ballplatzi" vonal maga is fontolgatja az úgynevezett horizontális tengely (vagyis Róma–Belgrád–Budapest–Varsó együttműködésének) esélyeit, tehát ezen belül nemcsak a jugoszláv–magyar közeledést, hanem a lengyel–magyar együttműködés elmélyítését is fontosnak tartja, addig másfelől a negyvennyolcas függetlenségi vonal híveinek meg kell alkudniuk azzal a helyzettel, hogy a mindenképpen óhajtott revíziót csak német segítséggel, tehát olyan támogatással lehet megvalósítani, amely alapvetően veszélyezteti az ország függetlenségét és jövőjét.

Ilyen értelemben azt kell megállapítani, hogy Hory András két évtizedes pályafutása során politikai vonalvezetésében nem következik be lényeges változás. A világ változik meg körülötte. Míg a

húszas években sorsát a körülmények magasra emelik, a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején ellene dolgoznak. Ebben természetesen szerepe van Horynak is azzal, hogy öntudatos nacionalizmusa-hazafisága nem hunyászkodik meg a németek előtt. Ezen az úton tovább is lehetett volna haladni az antifasiszta nemzeti ellenállás felé, Bajcsy-Zsilinszky Endréhez fűződő, ezekben az években is meglévő, sőt talán elmélyülő barátsága is segíthette volna ebbe az irányba. Ő azonban – miután egy újabb külföldi állomáshely elnyerésére irányuló kísérletei meghiúsultak, reményei szertefoszlottak – inkább a visszavonulást választotta.

*

A „ballplatzi szellem" legfőbb letéteményese, a nagy-nagy ellenfél Hory András számára tulajdonképpen Kánya Kálmán. Hiába fonja be alakját számtalanszor a tisztelet koszorújával, ebbe a koszorúba nemegyszer helyezi el egyet nem értésének tüskéit, amelyeket idővel mély megbántottsága – felfelé ívelő karrierjének Kánya általi megroppantása, majd a bérbe adott villája körüli ominózus huzakodásuk – még szúrósabbra hegyez.

Hory ugyan váltig állítja, hogy sötét intrikának lett az áldozata, amikor felmentik 1935-ben a külügyminiszter állandó helyettesének munkaköre alól, és a magyar külpolitika által „halott posztnak" tekintett varsói követség élére helyezik, valójában azonban e szavait nagy fenntartással kell fogadnunk. A visszaemlékezések lapjairól áradó szellem, a saját magáról az olvasó számára szuggerált kép is kétségtelenné teszi, hogy Horyban igen nagy ambíciók feszültek, számára a magyar külpolitika irányítása egyáltalán nem tűnt irreálisan magasnak. Alkalmasságát mások is erősítgették. Barátja, Csáky István gróf 1931-ben azt írja neki, hogy Károlyi Gyula gróf miniszterelnök őt szemelte ki külügyminiszternek, a háború vége felé pedig Bajcsy-Zsilinszky Endre szintén őt ajánlja Horthynak e posztra. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy egyrészt Horynak jól körülhatárolt elképzelései voltak a külügyi szolgálat munkájának megreformálására (1941-ben Bárdossy külügyminisztert is egy ilyen összeállítással igyekszik befolyásolni), másrészt pedig nagy elégedetlenséggel figyeli a harmincas évek dereka felé kibontakozó, mind egyoldalúbb

németbarát orientációt – akkor egyáltalán nem lehet elvetni azt a gondolatot, hogy Hory igenis Kánya helyére tört.

Mindennek ismeretében lehet csak megfelelően értékelni a kötet egyik legértékesebb részét, a Kánya Kálmánról rajzolt részletes és sokoldalú portrét. A kép valóban szuggesztív, és legtöbb vonásában minden bizonnyal hiteles. Egy vonatkozásban azonban mindenképpen félrevezető. Nem állja meg Hory azon állítása a helyét, hogy Kánya csak 1938-ban döbbent rá az általa folytatott németbarát külpolitika veszedelmeire. Egyrészt azért, mert ez a külpolitika nem Kánya saját tulajdona volt, hanem a korabeli magyar uralkodó osztályok törekvése, orientációja. És amiképpen ez a külpolitika sem volt soha – még a második világháború éveiben sem – egysíkú, abszolút egyértelmű, ugyanúgy Kánya felfogását sem lehet sommásan elintézni. Számára – már csak a Hory által oly pompásan megrajzolt felsőbbrendűségi tudatából fakadóan is – a német fasizmus sohasem volt szimpatikus, amikor pedig mind világosabbá válik mániákus kizárólagosságra való törekvése, akkor Kánya egyre kesernyésebbé, töprengőbbé válik. A kisantanttal 1937 eleje óta folyó tárgyalásokat sem lehetne Hory beállítása alapján megérteni.

Adós marad Hory a Kánya emberi habitusára jellemző vonások mélyebb gyökereinek felkutatásával is. Nem szükséges az általa feltételezett fiatalkori csalódás esetleges tényét elvitatni ahhoz, hogy felhívjuk a figyelmet egy lényegesebb szempontra. Arra ugyanis, milyen idegi megterheléssel és frusztrációval járhatott a nagyhatalmi státussal rendelkező Monarchia külügyi apparátusában elfoglalt fontos állások után a megalázott, hosszú ideig elszigetelt, később is csak igen csekély mozgástérrel rendelkező trianoni Magyarország külpolitikájában vezető posztokon is szinte bénult tehetetlenségben élni.

*

Az ún. „harmadik erőnek" Hory sok más szempontból is tipikus képviselője, és ezek a vonások olykor szándéka ellenére kirajzolódnak soraiból. Közülük itt két dologra igyekszünk a figyelmet felhívni.

A hatalomhoz való viszonya szintén nem egyedi jelenség, hanem az egész „harmadik erőre" tipikusan jellemző. Társadalmi összeköttetéseit már az 1906-os vármegyei leszavaztatása kapcsán említettük,

most csupán elegendő ebből a szempontból való jelentőségére utalnunk. Nem lenne helyes, ha ennek kapcsán csak a szilárd jellem hiányára, nagyfokú konformizmusára utalnánk. Hiszen itt sokkal többről, nevezetesen arról van szó, hogy egyfelől a nagybirtok és a nagytőke, másfelől az úgynevezett „harmadik erő" között korántsem húzódott éles határvonal; mintegy a társadalmi rétegek közötti mezsgye elmosódottsága is a minden különösebb elvi alapot nélkülöző kapcsolatépítésekre ösztönzött. Arra pedig, hogy ez a mentalitás mennyire vérévé vált, milyen torz következményekre vezetett, a diplomáciai szolgálatban való görcsös – általa híven elbeszélt – megmaradási törekvése mutat riasztó példát. Ha lettek volna világos határvonalak, amelyeket Hory a maga számára is kötelezőnek ismer el, akkor a magyar külpolitika útjából, illetve a lengyelek melletti saját kiállásából levonja a megfelelő következtetést, és önként kiválik a szolgálatból, sőt esetleg egy ellenkező politikai kibontakozás lehetőségeit keresi. Ő azonban ennél – úgy tűnik – sokkal fontosabbnak tartja azt a tényt, hogy Csáky István barátja a külügyminiszter, majd annak halála után, még kinevezése előtt utódjával, Bárdossy Lászlóval akar vacsorázni – nem szükséges hosszabban meditálni azon, hogy milyen céllal. Amikor pedig ez nem sikerül, akkor képes megtenni azt a lépést, hogy Erdmannsdorff budapesti német követhez fordul, és – miután kellőképpen „kioktatta" – azt várja tőle, hogy Bárdossy előtt visszavonja korábban ellene felhozott vádjait. Természetesen nem arról van szó, mintha hitelt kellene adni Erdmannsdorff szavainak, amelyeket Hory visszaemlékezései szerint Bárdossy teljes mértékben hitelesnek fogadott el. Nyilván hamis az a beállítás, hogy ő a német követet arra kérte volna: tegyen lépéseket a Dísz téren a magyar külügyi szolgálatba való visszavétele érdekében. A maga erkölcsi szabályai szerint Horyban természetesen volt tartás, és biztos, hogy ilyen lépést soha nem tett meg. De ha ő valóban képes lett volna németellenes beállítottságát fölébe helyezni a diplomáciai pályán való töretlen megmaradásának, akkor nem fordul a német követhez annak elismertetése végett, hogy Varsóban valójában nem folytatott németellenes politikát. Hory másik tipikus vonása az anyagi javakban és életvitelben való felfelé törekvése, mindennek érdekében erős anyagiassága. Pénzről, rossz fizetésről a közölt lapokon is sokat lehet olvasni, és még ennél is tágabb teret

szentel a financiális kérdéseknek visszaemlékezései kéziratban maradt részein. A kevés fizetésre való panaszkodása egy pontig feltétlenül indokolt, hiszen a diplomáciai élethez a megfelelő szintű reprezentáció többnyire mindig hozzátartozott. Annak, hogy a korábbi korokban a követségeken, nagykövetségeken zömmel az arisztokraták teljesítettek szolgálatot, nemcsak a társadalom feudális szerkezete, majd feudális maradványai adják a magyarázatát, hanem – természetesen ebből fakadóan – az a tény is, hogy nekik többnyire módjuk volt a költséges élethez fizetésüket saját vagyonukból is kipótolni. Belgrádi korszakában Hory még azon panaszkodik, hogy nincs saját autója, bérkocsin kell közlekednie, és érezhetően irigyli barátját, az olasz követet azért a bőkezű ellátmányért, amelyet kormányától élvez. 1939-ben Horynak Varsóban azonban már két luxusautója van, saját sofőrt tart, és – csak a példa kedvéért – 42 (!) saját gyűjtésű, értékes perzsaszőnyeget kénytelen hátrahagyni. Természetesen az elmúlt nem egészen két évtized békés gazdasági élete általánosan növelte a jólétet, legalábbis segített az első világháború utáni elesettségből kiemelkedni. Hory gyarapodása azonban jóval tetemesebb, és pályájának felívelésével (valamint a Kolozsvár körül megmaradt birtokaik parcellázásával) sem lehet kizárólagosan megmagyarázni. Annak az életvitelnek is feltétlenül szerepe van benne, amely lehetővé, sőt szükségessé teszi számára, hogy inasainak alaposan a körmére nézzen, hogy – mint elbeszéli – maga menjen le a követség pincéjébe az általa adott estély előtt az üres üvegeket összeszámolni, a pincét lelakatolni. És ebbe az életvitelbe beletartozott – ki tudja, még mi mindenen túl – a belgrádi szőnyegügylet esete is, amikor inasával összeszövetkezve szinte fillérekért vásárol nagy értékű szőnyeget.

*

A szöveg bőséges jegyzetelésével arra törekedtünk, hogy a korszak diplomáciatörténetében kevésbé járatos olvasók is minél teljesebb információt kapjanak mindarról, amiről a kötetben szó esik. A jegyzetek egy része kifejezetten a tévedések, pontatlanságok, egyoldalúságok korrigálását szolgálja. Itt azonban hangsúlyozzuk, hogy míg a memoároknak általában gyengéje a pontatlanság, az elírások, elrajzolások tömege, Hory írása a megbízhatóbbak közé tartozik. Egészé-

ben érződik rajta a többszörös előkészület, ilyenformán iratainak összegyűjtését – még pusztulásuk, illetve esetleg feltételezhető elkallódásuk ellenére – sem lehet kárba veszett fáradságnak mondani.

Befejezésül a szövegközlés szempontjairól szükséges részletesebben szólni.

A visszaemlékezések többszöri alapos áttanulmányozása után arra az álláspontra jutottunk, hogy nem volna helyes egyes részeket teljes egészükben közölni, más részeket pedig teljesen mellőzni. Ettől az elvtől lényegében csak az első két kötet esetében tértünk el, amelyeket e bevezetőben hasznosítottunk, többször is idézve belőlük. Ellenben a következő négy kötetből lényegében mindent közöltünk, amit fontosnak, ismereteinket gazdagítónak láttunk.

A szövegkihagyásokat szögletes zárójelbe tett három ponttal jelezzük.

A közlésre szánt szövegen formailag csak azokon a pontokon változtattunk, ahol azt stilisztikai megfontolások elkerülhetetlenné tették, ide értve a tartalmi mondanivaló csorbítása nélküli tömörítést. Gyakran ezért találkozik az olvasó egy-egy bekezdésen belül is a kihagyást jelző három ponttal. Arra is ügyeltünk, hogy a rövidítések és stilisztikai változtatások után is megmaradjanak Hory stílusának sajátosságai.

Az ilyen jellegű változtatásokra az bátorított fel bennünket, hogy összehasonlítottuk az 1967–ben Hory által Bécsben *Még egy barázdát sem* címmel megjelentetett visszaemlékezés-részletet az eredeti kézirattal. A két szöveg között – az adott helyen jegyzeteinkben részletesen ismertetett – tartalmi eltéréseken túl stilisztikai változtatások is vannak, és ezek az 1967-ben publikált szövegnek egyértelműen javára váltak.

A szövegkihagyások közül a viszonylag hosszabbakat jegyzeteltük is, jelezve a nem publikált rész tartalmát és annak az eredeti kéziratban való helyét.

Könyvünk így végül is körülbelül a felével rövidebb az eredeti kézirat utolsó négy köteténél. Ennek az a magyarázata, hogy Hory saját élményeinek megörökítésén kívül nagy teret szentelt a fontosabb történeti kérdések bemutatásának vagy megmagyarázásának. Szerkesztői elvünk az volt, hogy saját élményeit lehetőleg mindig közöljük, a történeti háttérről adott összefoglalásait azonban nem.

Az elmúlt évtizedek történettudományi kutatásai számos kérdést hitelesebben, sokoldalúbban világítottak meg, mint Hory kommentárjai. Így például a frankhamisítási botrány kapcsán csupán azokat a fejtegetéseit hozzuk, melyek érzékeltetik korabeli – szükségképpen korlátozott – ismereteit, az ügy egészének – különben is tendenciózus, mentegető – leírását azonban nem. Kihagytuk a második világháború előzményeire vonatkozó előadását is – hasonló megfontolásból. Úgyszintén elhagytuk a második bécsi döntés lefolyásának ismertetését, hiszen itt is csak azt írja, amit másoktól hallott.

Az általános gyakorlatnak megfelelően a szöveget a helyesírás ma érvényes szabályai alapján közöljük, a neveket pedig az adott nyelv írásmódjának megfelelően és nem a magyaros átírásban hozzuk. A szomszéd népek bántó elnevezéseit megváltoztattuk.

Végül talán indoklást igényel, hogy az 1940. évi augusztusi Turnu Severin-i tárgyalások ismertetése kapcsán miért tértünk el az egyébként szem előtt tartott elvtől, hogy nem közlünk olyan dokumentumokat, amelyek a közelmúltban nyomtatásban megjelentek, és így könnyen hozzáférhetők. Érvünk az, hogy a *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához* V. kötetében megtalálható dokumentumok ott csupán eredeti német és francia szövegezésükkel olvashatók, a nagyközönség számára magyarul nem váltak hozzáférhetővé. Emellett a tárgyalásokat magyar részről vezető Hory kommentárjai – tévedéseivel együtt – rávilágítanak a korabeli magyar külpolitikai lépések motívumaira.

E bevezető sorok után azzal a meggyőződéssel adjuk át a szót a visszaemlékező Hory Andrásnak, hogy munkája közkinccsé tétele révén egy szerény lépéssel ismét közelebb jutottunk ma is élő közelmúltunk sokoldalúbb megismeréséhez.

PRITZ PÁL

I. fejezet

BUKARESTBEN

(1921–1924)

A magyar kormánynak a Romániával való diplomáciai kapcsolatok felvételére irányuló ismételt kísérletei 1920 végéig nem jártak sikerrel, mégsem akarta elmulasztani, hogy a román kormánnyal való közvetlen érintkezés útján megkísérelje a két ország közt fennálló feszültség enyhítését, ennek alapján az erdélyi magyarság helyzetének megkönnyítését.

1920 második felében a magyar kormányt nagy távlatot nyújtó elgondolások is serkentették, amelyeknek egyes antantkörökből származó értesülések adtak tápot. Ezeknek az volt a lényege, hogy Románia – tekintettel arra a veszélyre, amely mint nem szláv államot a Közép-Európában kialakulóban lévő szláv blokk[1] és különösen Szovjet-Oroszország részéről fenyegeti[2] – szívesen venné, ha Magyarország és Románia közt el lehetne simítani az ellentéteket, és politikai együttműködésre kerülne sor.

Mindezek alapján Budapest elhatározta, hogy újabb kísérletet tesz a Romániával való diplomáciai viszonyunk felvételére, és utasította Nemes Albert római követet, hogy román kollégája útján puhatolódzó lépéseket tegyen. Talán az említett külpolitikai elgondolásnak volt tulajdonítható, hogy a román kormány most pár napon belül – római követe útján – jelezte, hogy kész a diplomáciai kapcsolatok felvételére.

A magyar Külügyminisztérium e gyors választ igen kedvező jelnek tekintette, és Masirevich Szilárd követségi tanácsos részére, aki akkor bécsi követségünk első beosztott tisztviselője volt, *ügyvivői minőségben* azonnal agrément-t kért. A kormány követet csak akkor szándékozott ugyanis akkreditálni, amikor a helyzet már eléggé megérett nagyobb jelentőségű politikai megbeszélések folytatására. Masirevich mellé tanácsosként, mint a politikai osztály román referensét, engem vettek kombinációba.

Bukarest válasza nagyon gyorsan megérkezett, de egy kis *meglepetést* is tartalmazott. A Dísz tér[3] legnagyobb elcsodálkozására Ferdinánd király az agrément-t követi minőségben adta meg Masirevich Szilárdnak.

Kánya Kálmán[4] a fejét vakarta, mert ez a váratlan fordulat nem egyezett meg elgondolásával. Azonkívül Masirevich még nem is volt soron követi kinevezésre. De végül is kénytelen volt elfogadni az elnöki osztály vezetőjének, Ambrózy Lajos követnek[5] a felfogását:

miután a király Masirevichnek követi agrément-t adott, azt figyelmen kívül hagyni a legnagyobb fokú udvariatlanság volna. Így tehát Masirevichet valójában a román király léptette elő követnek.

Mielőtt azonban Masirevich elfoglalta volna új állomáshelyét, úgy alakult a helyzet, hogy a külügyminiszteri székben Teleki Pált Gratz Gusztáv bécsi követ váltotta fel.[6] Így Masirevichnek kilátása nyílt a bécsi követi kinevezésre, ami minden tekintetben jobban megfelelt neki, mint a bukaresti követi állás. Ezért azt javasolta, hogy addig is, amíg lemehetne, a Külügyminisztérium engem delegáljon ügyvivőként. Gratz távozása folytán e javaslatot elfogadták, és 1921 januárjában részemre kértek ügyvivői agrément-t.

Egyidejűleg a román fél agrément-t kért Michel Arion román ügyvivő részére, amit azonnal meg is kapott. Arion úr Trifu főkonzul kíséretében napokon belül meg is érkezett Budapestre.

Bukarest azt kívánta, hogy Arion urat a határon a Külügyminisztérium egyik diplomata főtisztviselője, egy törzstiszt és a rendőrfőnök fogadja, és a minisztérium gondoskodjon zavartalan utazásáról. Továbbá a Hungária Szállóban nyolc egymásba nyíló szoba álljon a misszió rendelkezésére.

A Külügyminisztérium megtette a román kívánságoknak megfelelő intézkedéseket, de kikötötte a teljes reciprocitást. Rövidesen megérkezett a részemre szóló agrément, ami örömmel töltött el, de meg is lepett, mert attól tartottam, hogy a román kormány engem mint erdélyi embert nem fog ügyvivőként elfogadni.

Minthogy Arion úr ugyanolyan szerepet töltött be Budapesten, mint amilyen reám várt a román fővárosban, igyekeztem vele azonnal felvenni az érintkezést, és tiszteletére a Ritzben[7] egy kis vacsorát adtam, amelyen magyar részről még Csáky Pista[8] vett részt, aki mint román referens, utódom lett a politikai osztályon. A társalgás azonban csak hétköznapi kérdések körül forgott. Trifu főkonzul közvetlenebb egyéniség lévén, vele fesztelenebbül lehetett beszélgetni. Arion kollégám egész este nem engedett fel merevségéből, pedig első bukaresti tartózkodásom idejében[9] bejáratos voltam a házukhoz, és szüleire való visszaemlékezéssel is megkíséreltem barátságosabb atmoszférát teremteni.

Indulásom előtt Kánya hosszasan elbeszélgetett velem, hangoztatta, hogy küldetésem lényege a magyar–román viszony normalizálá-

sa. Utasított, hogy megbízólevelem átadása után azonnal szervezzem meg a követséget, és készítsem elő a talajt a követi állásra kiszemelt Rubido-Zichy Iván részére. A követ leküldésének időpontját reám bízták, de Kánya hangsúlyozottan figyelmeztetett, hogy erre vonatkozó javaslatomat csak nagyon gondos mérlegelés után terjesszem elő. Feladatommá tette továbbá a romániai politikai viszonyok állandó megfigyelését, és a legapróbb részletekre is kiterjedő jelentéstételt: ezzel kapcsolatban mindig arra kell gondolnom, hogy a kormány az én információim, benyomásaim és az ezekre alapozott jelentéseim figyelembevételével fog a továbbiakban állást foglalni.

Elutazásom előtt Gratz Gusztávnál is jelentkeztem kihallgatásra. A miniszter nem bocsátkozott részletekbe, csupán arra utasított, hogy igyekezzem a két ország közt az addiginál jobb viszonyt teremteni.

Khuen-Héderváry Sándor,[10] amikor elbúcsúztam tőle, szigorú titoktartás mellett megsúgta, hogy ha a két ország közötti viszony lehetővé teszi, úgy a Monarchia egykori kiváló nagykövete, Pallavicini János[11] – aki annak idején Bukarestben is hosszabb ideig működött, ott igen jó összeköttetésekkel rendelkezik és nagy tekintélynek örvend – nagy horderejű tárgyalásokra Romániába utazik. Hozzáfűzte, hogy kormánykörök ennek a tervnek igen nagy jelentőséget tulajdonítanak, ezért jelentéseimet ennek tudatában fogalmazzam meg.

Bár kinevezésem kitüntetésszámba ment, kollégáim nem irigyelték, és bizalmatlansággal néztek kiküldetésem eredménye elé.

Egy új állomáshely még a gyakorlott diplomata életében is komoly fordulatot jelent. Az én helyzetem egyénileg is igen nehéznek ígérkezett. Nekem, aki soha azelőtt követségnél nem szolgáltam, és csak egyéves külügyminisztériumi gyakorlatra tekinthettem vissza,[12] jutott az a megtisztelő feladat, hogy a háború folytán megszakadt kapcsolatot egy velünk szemben ellenséges érzületű országgal helyreállítsam.

Attól a naptól kezdve, amikor bukaresti kiküldetésem gondolata először felmerült, sokat töprengtem afelett, hogy hogyan fogom helyemet az adott súlyos körülmények közt megállni, hogyan fogok megfelelő diplomáciai tapasztalatok nélkül a reám háruló nehéz feladatokkal megbirkózni. Azzal is tisztában voltam, hogy erdélyi

származásom a románok szemében erős hátrányt jelent. E kétségeskedést csak az a tudat enyhítette, hogy Bukarestben hazámnak hasznos szolgálatokat tehetek, és talán-talán a magyar–román feszültség enyhítése révén sikerülni fog erdélyi honfitársaim sorsán is könnyíteni. Többet igazán nem reméltem, mert annak a tervnek sikerében, hogy az érdekközösség tudatát sikerül kormányténye zőkkel elhitetni, és ennek alapján a két ország között szorosabb kapcsolat jön létre – sohasem bíztam.

Az előkészületekre kevés időm maradt, mert állomáshelyemet sürgősen el kellett foglalnom. Csupán szakkönyveket, néhány szőnyeget, családi képeket vittem magammal. Utazóládáimat főleg ruháim töltötték meg. Egy lapos hajókofferbe fekete magyar ruhámat csomagoltam be, amely a külügyi előírás szerint a magyar diplomácia díszegyenruhája lett. Ennek a rendelkezésnek mulatságos előjátéka volt.

1920 folyamán a Külügyminisztériumban ismételten felmerült egy nyugati mintájú díszegyenruha rendszeresítésének a gondolata. Ez az egyenruha arannyal hímzett sötétkék vagy sötétzöld színű frakkból, hasonló színű, arany zsinórral szegélyezett nadrágból és fehér mellényből állt volna, amelyet az egykori osztrák generálisok tollas fövegéhez hasonló, úgynevezett Zweispitz[13] és egy szalonkard egészített volna ki. Ez a gondolat valamelyik ballplatzi úr[14] agyában született meg, és azt Kánya is helyeselte. Az új egyenruhát, amelyet a többi diplomaták díszruhájától csak a frakk magyaros jellegű hímzése különböztetett meg, Bánffy Miklós[15] gondos tanulmányok alapján meg is tervezte.

Ez a gondolat a Külügyminisztérium tisztviselői karában meglehetős visszatetszést szült,[16] amelyet – nem szégyellem bevallani – minden erőmből igyekeztem fokozni. Minek majmoljuk mi a külföldi diplomatákat – adtam ki a jelszót –, amikor a festőien szép, külföldön is mindig megcsodált, nagy történelmi múlttal rendelkező magyar díszruhát viselhetjük? A magyar származású diplomaták a régi közös szolgálatban is magyar ruhában jelentek meg ünnepélyes alkalmakkor. Több kollégám hasonlóan gondolkodott, és közösen elhatároztuk, hogy elébe vágunk a tervnek.

Újságszerkesztői körökben voltak jó barátaim, akikkel bizalmasan közöltem, hogy mit terveznek a Dísz téren. Ez részükre csemege volt,

már másnap megjelent az egyik budapesti lapban egy cikk, amely élesen tiltakozott a hagyományainkkal ellenkező megoldás ellen. Az újságkampány hatásos volt, a Külügyminisztérium elejtette a tervet. Helyette miniszteri rendelet írta elő, hogy a trianoni gyász jeléül a magyar diplomaták ünnepélyes alkalmakkor egyszerű fekete díszmagyarban jelenjenek meg.[17]

Én édesapám fekete díszmagyarját alakíttattam át és vittem magammal Bukarestbe. Ezt viseltem diplomáciai pályafutásom első éveiben. Valahányszor felvettem, mindig mosolyogva gondoltam vissza arra, hogy miként sikerült a Dísz téri öregurak tervét meghiúsítva a magyar ruha viselését kötelezővé tenni.

Vegyes érzelmekkel és nem minden izgalom nélkül indultam el Bukarestbe. Mivel a trianoni békeszerződés akkor még nem lépett hatályba, ezért a misszió nem követség, hanem csak diplomáciai képviselet néven szerepelt. Szentirmay Béla főkonzul, Szilas Emil alkonzul és Takách-Tolvay József követségi tanácsos volt a tagja. Az előbbi kettőt a konzuláris teendők ellátására osztották be, Takách-Tolvayt pedig a vezérkar kérésére mint katonai megfigyelőt. Minthogy a trianoni szerződés értelmében katonai missziókat nem delegálhattunk, Takách-Tolvayt kinevezték követségi tanácsosnak bukaresti beosztásának tartamára.[18] (Trianon után az első években mindenütt ilyen „maszkírozott" katonai attaséink voltak.)

Vonatunk volt az első, amely a háború után közvetlen kocsit vitt Bukarestig. A Budapest–Bukarest feliratú tábla valósággal szenzációt keltett a Keleti pályaudvaron.

A román határon Kürtösnél (Curtici) a megyei román prefektus és a rendőrfőnök szállt fel a vonatra. [...] A viszonosság alapján egy diplomatának és egy törzstisztnek kellett volna még megjelenni. A prefektus előtt sajnálatomat fejeztem ki távollétük miatt. A prefektus, hogy a hibát helyrehozza, megbízást adott egy rendőrtisznek, kísérjen el a fővárosba, és álljon ott rendelkezésemre. A rendőrtiszt tényleg velünk is jött.

A határállomáson magyar újságírók is várakoztak reám. Készséggel rendelkezésükre állottam, de nyomban kijelentettem, hogy semmi szenzációval sem szolgálhatok. Mivel ismertem a riporterek ter-

mészetét, szándékosan leegyszerűsítettem előttük küldetésem célját, nehogy feleslegesen felcsigázzák az erdélyi magyarság érdeklődését.

A bukaresti pályaudvaron a protokollfőnök helyettese fogadott. Ugyanott, ahonnan nem egészen két évvel előbb marokkói katonák fedezete mellett indultam haza négyhónapi bukaresti internáltság után.[19] [...]

Megállapodás szerint delegációnknak nyolc szobát kellett kapnia az Athénée Palace elnevezésű szállodában. A hotel portása azonban mit sem tudott erről, és közölte, hogy egyetlen üres szobájuk sincs. Megfelelő borravalók segélyével végül sikerült két egészen parányi, sötét szobát kapnunk, amelyek közül az egyikben én helyezkedtem el, a másikban Takách-Tolvay.

Minthogy ilyenformán teljesen szét lettünk szórva, és irodahelyiségek hiányában munkánk megkezdésére nem is gondolhattunk, elhatároztam, hogy az elhelyezés kérdését az első alkalommal szóba hozom a külügyminiszter előtt. Erre nagyon hamar alkalom nyílt: a külügyminisztérium protokollosztálya a délutáni órákban értesített, hogy Take Ionescu[20] másnap délben fogad megbízólevelem átnyújtása céljából [...]

Take Ionescu a minisztérium vezértitkára Derussi követ jelenlétében, állva fogadott. Miután megbízólevelemet néhány bemutatkozó szó kíséretében átadtam és misszióm tagjait bemutattam, a külügyminiszter örömét fejezte ki a magyar–román diplomáciai kapcsolatok felvétele felett. Azután odavetőleg sajnálatának adott kifejezést, hogy a határra való érkezésemkor a fogadásomra kijelölt személyek nem jelentek meg mindnyájan. Szavaira nem reflektáltam, és – nem akarván első beszélgetésünket szemrehányásokkal kezdeni – azt sem tettem szóvá, hogy nem biztosítottak megfelelő lakó- és irodai helyiségeket. Egyenesen a volt osztrák–magyar követség épületének kérdését vetettem fel, és azt kértem, hogy annak egy részét bocsássák rendelkezésünkre. A külügyminiszter azt válaszolta, hogy abban jelenleg a Munkaügyi Minisztérium székel. Azt most nem áll módjában kiköltöztetni, mert a városi szabályrendeletek értelmében Szent György napja[21] a költözködések időpontja. Különben is a Monarchia egykori épületének tulajdonjogát az utódállamokkal még rendezni kell. Ezért azt ajánlotta, hogy egyelőre költözzünk be valamelyik bukaresti magyar felekezeti iskola épületébe.

Ennek az ajánlatnak a megbeszélésébe nem mentem bele, mert ha elfogadom ezt a megoldást, úgy esetleg a követségi épület tulajdonjogáról eleve lemondok. [...] Kértem a külügyminisztert, hogy biztosítsa részünkre a számjeltáviratok és futárok küldésének jogát, illetve a futárcsomagok érinthetetlenségét. Take Ionescu azt válaszolta, hogy ezeket a részleteket a vezértitkárral beszéljem meg.

Távozásom előtt még reményemet fejeztem ki, hogy a két ország közti jó viszony megteremtésére irányuló munkámban támogatni fog. Ennél a témánál tartva elmondtam, hogy a vasúti kocsin, amelylyel jöttem, hosszú idő óta először állt egymás mellett Budapest és Bukarest, aminek én bizonyos jelképes jelentőséget tulajdonítottam...

A külügyminiszter kimért udvariassággal válaszolt, de erre az utolsó megjegyzésemre egy szóval sem reflektált. Kihallgatásom alig tíz percig tartott. Mindvégig fagyos hangulatban és állva folyt le. Ezután Derussi vezértitkárnál tettem látogatást, és megbeszéltem vele a számjeltáviratok és futárjáratok kérdését. [...] A számjeltáviratok küldésének jogával azonnal éltem is, és a hotelba visszatérve a Dísz térnek beszámoltam megbízólevelem átadásáról. Sajnos – helyiségek hiányában – a rendszeres követségi munka megkezdésére gondolni sem lehetett, mert az irodai felszerelést, könyveket, űrlapokat szűk szállodai szobáinkban ki sem csomagolhattuk. Elhatároztam, hogy addig, amíg a munkát megkezdhetjük, megteszem bemutatkozó látogatásaimat a Bukarestben akkreditált követeknél. Ez akkor elég kényes kérdésnek látszott, mert kétséges volt, hogy az antanthatalmak képviselői hajlandók lesznek-e engem a békeszerződés érvénybe lépése előtt fogadni. Előbb a holland követ útján próbáltam puhatolódzni, [...] látva azonban, hogy közvetítésére nem számíthatok, másnap felkerestem Marmaggi apostoli nunciust. Ő igen melegen fogadott, és azonnal megígérte, hogy kérésem értelmében puhatolódzni fog az antantköveteknél.

Ezután az osztrák követnél, lovag Storcknál tettem látogatást, aki olyan szeretetre méltó módon, olyan kollegiális barátsággal fogadott, mintha Ausztria és Magyarország viszonyában mi sem változott volna. Ő és titkára két hónappal előttem érkeztek, és a volt osztrák–magyar követségi épületnek abban a részében sikerült elhelyezkedniük, ahol azelőtt a Monarchia követe lakott és irodái voltak. Ez

magyar szempontból is fontos mozzanat volt, mert tárgyalásaim alkalmával precedensként felhasználhattam. Csak azt találtam meglepőnek, hogy a Dísz téren efelől nem voltak informálva, és a diplomáciai viszony felvételére vonatkozó tárgyalások folyamán nem követték az osztrák példát és nem igényeltek helyiséget a volt követségi épületben. Ezzel nagyon sok nehézségnek vehették volna elejét.

A nuncius két napon belül visszaadta nála tett látogatásomat, és közölte, hogy a nagyhatalmak követei örömmel várják jelentkezésemet. [...] Valóban szívesen, látható érdeklődéssel fogadtak, és hosszasan elbeszélgettek velem. Az angol követ különösen kitüntetett bizalmával. Mindjárt beszélgetésünk elején előadta, hogy neki bizonyos mértékben személyesen is része volt a magyar–román diplomáciai viszony felvételében, mert ismételten sürgette Take Ionescut, hogy küldjön ügyvivőt Magyarországra.[22] [...] Ellenben a lengyel követ nemcsak hidegen tartózkodó, de egyenesen pökhendi magatartást tanúsított velem szemben, [...] amit főleg annak tulajdonítottam, hogy akkor készítették elő a lengyel–román politikai és katonai szövetséget.[23] [...] Ezért nem tettem többé kísérletet a vele való találkozásra, és amíg Bukarestben működött, csak köszönési viszonyban álltam vele. [...]

Érdekvédelmünket a világháború alatt a svájci követség látta el. Ám a háború után tömegesen merültek fel olyan kérdések, olyan nehéz problémák, amelyeket a svájci követség legjobb akarattal sem volt képes megoldani. A kisebb jelentőségű ügyek elintézése se ment simán, mert a követség nem rendelkezett elég munkaerővel. Így Erdélyben általános volt a panasz, hogy a magyar vízum megszerzése nagy nehézségekbe ütközik, és sok időt vesz igénybe. Mindenki a magyar követség felállításától várta ezeknek a nehézségeknek a megszűnését. Egyébként a konzuláris munka megkezdése a várható útlevél- és vízumilletékek révén jelentős bevétellel is kecsegtetett, amire az elszegényedett országnak nagy szüksége volt.

Egy kínos hét után átmeneti megoldást találtunk. A svájci követ, aki akkor a német követség még üresen álló palotájában székelt, felajánlotta, hogy amíg a német követség megérkezik, rendelkezésünkre bocsát három helyiséget. Salis úr ajánlatát nagy hálával és örömmel elfogadva még aznap behurcolkodtunk a német követségre.

Másnap reggel már megkezdtük a munkát. Útlevélosztályunk már az első nap 3000 leit vett be az illetékekből. [...]

Nem sokkal azután, hogy a követség megkezdte működését, furcsa kalandom volt. Egyik nap fél három felé egyedül dolgoztam. Egyszerre felnyílt az ajtó, s egy jól öltözött, jól táplált úr lépett be. Angolul beszélt, erős amerikai hanglejtéssel. Magyar átutazási vízumot kért. Megmagyaráztam neki, hogy a hivatalos óra már rég letelt, tisztviselőim nincsenek az épületben, a könyvek, bélyegzők el vannak zárva. Jöjjön vissza öt óra felé. Akkor a vízumot azonnal megkapja.

Vendégemet ez a válasz nem elégítette ki. Vonata egy óra múlva indul, ha azzal nem tud elutazni, lekési a hajót, amelyre már jegyet váltott. Megsajnáltam.

– Várjon csak, megnézzük, nincs-e véletlenül valaki az irodában, aki elő tudja adni a bélyegzőt. Ha igen, akkor kiállítom a vízumot.

Az amerikainak szerencséje volt. Bálint Anna, a követség páratlan szorgalmú gépírónője még az útlevélhivatalban foglalatoskodott. Előkereste a könyveket, a bélyegzőt, és azonnal hozzáfogott a munkához. Pár perc múlva maga az amerikai hozta fel a vízummal ellátott útlevelét aláírás végett.

– *Thank you* – mondta nyájas mosollyal, és miközben melegen megrázta a kezemet, néhány bankjegyet csúsztatott a tenyerembe. Hogy mennyi lehetett, nem tudom. Csak azt láttam, hogy dollárok voltak.

Egy pillanatig szóhoz sem tudtam jutni. Olyan düh és undor fogott el, hogy hang sem jött ki a torkomon. De ez csak egy pillanatig tartott. Akkor hirtelen piros ceruzával áthúztam a vízumot, az útlevelet a pénzzel együtt a lába elé dobtam és reá kiáltottam:

– Takarodjék!

Az amerikai először nem értette a dolgot. Magyarázni kezdte, hogy kivételes szívességet tettem neki, amit ő természetesen honorálni akart. Ez minden hivatalban így szokás.

– Nézzen erre a kis háromszínű zászlóra az asztalomon, feleltem. Ez azt jelenti, hogy ez a helyiség magyar követség, magyar terület. Magyarországon pedig ilyet senki sem merészelne megkísérelni. Egyébként azt sem hiszem, hogy egy amerikai követségen az odafor-

duló felek a tisztviselőknek borravalókat mernének adni. *And now go to hell!* (Most pedig menjen a pokolba!) [...]

Az amerikai lehorgasztott fejjel távozott. Én pedig alig tudtam az izgalomtól ebédelni.

A Külügyminisztérium utasított, hogy kérjek agrément-t Rubido-Zichy[24] rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter részére. Ugyanakkor magánlevélben[25] újólag közölték velem, hogy a követ csak akkor foglalja el állomáshelyét, ha a helyzetet – jelentéseim alapján – arra alkalmasnak fogják találni. [...]

Kihallgatást kértem Ferdinánd királytól. Audienciám egy február eleji napra, késő délutáni órára volt kitűzve. A királyi palota előcsarnokában már égtek a lámpák, amikor odaértem. Bemutatkoztam a szolgálatot teljesítő tisztnek, aki egy lakájjal felvezettetett a király dolgozószobájába. [...] Az uralkodó pár pillanat múlva lépett be. Franciául mondott néhány szavas bemutatkozó beszédemre szintén franciául, igen szívélyes hangon válaszolt, és hellyel kínált. Egy-két szót még francia nyelven váltottunk, de akkor egyszerre kitört belőle a Hohenzollern.[26]

– *Ach, mit Ihnen kann man ja auch deutsch sprechen!* [Ó, hiszen Önnel németül is lehet beszélni!) – kiáltott fel, és ettől kezdve németül társalogtunk.

Minthogy csak egy rövid, formális kihallgatásra számítottam, nagyon meglepett, hogy az uralkodó néhány szó után politikai térre terelte a beszélgetést.

– Tudom, hogy Magyarország mennyit szenvedett és vesztett a háborúban. De a harc véget ért, és most, bármennyire is szomorú, bele kell törődni a helyzetbe...

Itt elhallgatott, és mintegy kérdőleg reám tekintett. Azzal kezdtem, hogy kormányom aláírta a békeszerződést, és őszinte szándékunk, hogy azt be is tartsuk. [...] A király különösen a gazdasági téren fennálló érdekközösségre utalva a témát azzal zárta le, hogy a jó szomszédi viszony létrehozásához időre és jóakaratra van szükség. [...] Örömét fejezte ki, hogy a magyar kormány Rubido-Zichyt szándékozik követként küldeni.

– Igen jól emlékszem reá még abból az időből, amikor fiatal attaséként Bukarestben működött – tette hozzá. Még ma is magam előtt

látom szép négyes fogatát, amellyel a Calea Victoriein[27] végighajtott. Az agrément-t már meg is adtam részére. [...]

Pár nappal ezután a Külügyminisztérium hivatalos formában is közölte, hogy a király Rubido-Zichynek követi minőségben megadta az agrément-t. Nem sokkal később pedig arról értesültem, hogy Románia is követet szándékozik küldeni Budapestre Stircea ezredes személyében. Stircea a király szárnysegéde és bizalmi embere volt. A románokkal kötött különbékét megelőző bizalmas tárgyalásokban is részt vett 1918 elején.[28] [...]

Néhány nappal később – lehet, hogy az ő közbenjárására vagy Misu udvari miniszter közbelépésére – a szálloda portása nagy örömmel közölte, hogy a harmadik emeleten két, egymásba nyíló szoba kiürült, és azokat azonnal elfoglalhatom. [...] Vendégeimet most már rendes helyiségben fogadhattam. Egyébként a nap nagy részét a német követség épületében rendelkezésünkre bocsátott szobában töltöttem jelentések és jegyzékek szerkesztésével.

Ezekre a napokra esett Elisabet királyi hercegnő és György görög király esküvője, amelyre mint ügyvivő én is meghívást kaptam. Azonnal jelentettem Budapestre, és utasítást kértem, hogy a kormány vagy az államfő nevében is tolmácsoljam szerencsekívánatainkat. Bár az esküvő napját is jelentettem, még a megelőző napon sem kaptam semmiféle választ. Tovább nem várhattam, és saját felelősségemre a kormány szerencsekívánatait tolmácsoltam, úgy okoskodva, hogy nem az államfőt, hanem a kormányt képviselem. Ráhibáztam. Az esküvő után érkezett táviratban felhatalmazást kaptam a kormány jókívánságainak kifejezésére. [...] Az esküvőt pár héttel később Carol trónörökösnek Helena görög királyi hercegnővel kötött házassága követte. [...] Ez alkalommal is utasítást kértem, hogy kinek a nevében fejezzem ki szerencsekívánataimat. Elővigyázatosságból az esküvő napját egy nappal korábbi időpontra tettem. Ez a taktika bevált. Igaz, az utasítás az általam jelzett időpont után, de mégis az esküvő előtt érkezett meg. (Ezt a taktikát a Dísz térrel szemben később is sok esetben sikerrel alkalmaztam.) [...] Ezúttal is csak a kormány legjobb kívánságait tolmácsolhattam Take Ionescu előtt, aki ebből az alkalomból hosszabb beszélgetést folytatott velem. [...]

Sem ebből, sem a más alkalmakkor vele folytatott beszélgetéseim-

ből nem nyertem azt a benyomást, mintha komoly szándéka lenne a magyar–román viszonyban lényeges változást eszközölni. Ellenkezőleg, szavai nem is nagyon leplezett animozitást árultak el velünk szemben. Az a kijelentése, amellyel beszélgetésünket bevezette, hogy „nem akar Magyarországnak kellemetlenkedni" *(Je ne veux pas embêter la Hongrie)*, csak negatívumnak volt minősíthető, és semmiképpen sem bizonyította igazi készségét a jobb megértésre. Az az ígérete sem mondott sokat, hogy támogatni fogja Magyarországot az utódállamok konferenciáján. Ezt különben is gyengítette annak hangsúlyozásával, hogy természetesen csak a csehszlovák és jugoszláv kormány hozzájárulásával teheti. Annak, hogy budapesti követüket felhatalmazta megbízólevelének átadására, tisztán csak formális jelentősége volt, és ebben a legjobb akarattal sem lehetett felfedezni a viszonyunk megjavítására irányuló különösebb készséget. [...]

A helyzetet tárgyilagosan ítélve nem is volt semmi ok, amely a román kormányt a katonailag erőtlen, politikailag elszigetelt Magyarországhoz való közeledésre késztethette volna. [...]

A Stircea budapesti küldetéséhez fűzött remények sem váltak valóra. Az általa fennen hirdetett jóakarat és békülékenység tettekben nem nyilvánult meg. Összes tevékenysége, legalábbis egyelőre, a román és a magyar politikai foglyok kicserélésére vonatkozó tárgyalásokban merült ki.

Habár a követség megszervezése, a külügyminisztériumban tett látogatásaim, értesüléseimnek jelentésekben való feldolgozása nagyon elfoglalt, mégis az érkezésem óta eltelt néhány hét alatt minden társkövetséggel felvettem a személyes kapcsolatot, s azt társadalmi téren igyekeztem minél intenzívebbé tenni. A szíves fogadtatás, amelyben a külföldi követek részesítettek, ezt nagyon megkönnyítette, és így rövidesen kellemes pozícióra tettem szert a diplomáciai testületben. [...]

A kapott meghívásokat szűk körű kisebb déjeuner-k és diner-k rendezésével viszonoztam. Ezekre nézve az akkor magánügyei miatt Bukarestben tartózkodó berni követünk, Bornemisza Gyula sok hasznos tanáccsal látott el. 1912–1913–ban, amikor a bukaresti osztrák–magyar konzulátust vezette, igen kellemes órákat töltöttem házában. Baráti kapcsolatunk tehát még erre az időre nyúlt vissza.

Bornemisza nagyszerűen értett a menük összeállításához, maga is kitűnő szakács volt. Jól ismerte a bukaresti társaságot, és a meghívottak listájának megállapításánál és a vendégek rangsorolásánál is útbaigazításokkal szolgált. [...]

A német követség Bukarestbe való érkezése már küszöbön állt, tehát rövidesen ki kellett költöznünk. Ezért újból és újból szorgalmaztam a minisztériumban, hogy a volt osztrák–magyar követség épületének legalább egy részét adják át nekünk. Egy ízben megjelent nálam a miniszterelnökségi államtitkár és a külügyminisztérium protokollfőnöke, és felajánlották a követségi épület alagsorát. [...] Az egyenesen sértő ajánlatot természetesen nem fogadtam el, és a minisztériumban most már határozott hangon követeltem a hosszú hetek óta vajúdó kérdés azonnali megoldását. Egyúttal – bár erre felhatalmazásom nem volt – burkolt formában értésükre adtam, hogy a történtek után a magyar Külügyminisztérium kénytelen lesz a budapesti román misszióval szemben represszáliákat alkalmazni. Ez hatott. Megígérték, hogy a munkaügyi minisztérium az épületet május 6-án kiüríti. Addig is néhány helyiséget a konzulátusi szárnyon rendelkezésünkre bocsátanak. Talán három nap se telt el, és értesítettek, hogy a helyiségeket elfoglalhatjuk.

Négy teljesen üres szoba várt reánk. [...] Nem tudtuk, hogyan, miféle bútorokkal fogjuk a szobákat berendezni. Szerencsére Szilasnak támadt egy mentő gondolata. Az összeomlás előtt ő Ploieștiben, az ottani konzulátusnál teljesített szolgálatot. 1918. november első napjaiban a konzul beraktároztatta a konzulátus egész berendezését, és ennek lebonyolításával éppen Szilast bízta meg. A raktározási díjat egy évre előre kifizette. [...] Szilas vállalkozása a bútorok visszaszállítására sikerrel járt. [...] A szobákban nagy borravalók segítségével sikerült a legszükségesebb javításokat elvégeztetni, a villanyvezetékeket pótolni, kitakaríttatni. A harmadik napon már be is költözhettünk. Csak a telefon bevezetése hiányzott.

A ploiești konzulátus jól volt berendezve. Szép, bőrrel bevont karosszékek, kanapék, dolgozóasztalok, csillárok, asztali lámpák, nagy iratszekrények, ugyancsak iratok elhelyezésére szolgáló állványok, irodai székek, írógépekhez való kis asztalkák, szakkönyvek, sőt még egy kis páncélszekrény is tartozott a berendezéshez. Még

képek is akadtak, amelyekkel a lemosott falak hiányosságait befedhettük.

A követség minden tagja részt vett a szobák berendezésében. [...] Különösen örvendetes volt, hogy megtörtük a jeget, és befészkelhettük magunkat a követségre. Most már kilátás volt arra, hogy az épület többi helyiségét is vissza fogjuk szerezni. Az épület azért is előnyös volt, mert Bukarest szívében, a város főutcájától, a Calea Victorieitől alig tíz lépésnyire feküdt, a királyi palota közelében.

Amint a berendezkedés nehézségein túlestünk, egy délután Váncsa irodaszolgával – aki a közös követségen is dolgozott – lementünk az alattunk lévő pincéket megtekinteni, jónak láttam ott irattárunk biztonsága okából körülnézni. Az egyik kamra ajtaja le volt lakatolva. Leütöttük a lakatot, és bementünk. Kisebb használati tárgyakon kívül egy szép velencei tükröt és egy nagyobb ládát találtunk. Felfeszítettük, és nagy örömömre egy tizenkét személyes teljes meisseni porcelánkészlet bukkant elő. Váncsa azonnal felismerte benne az egykori követségi porcelánt. A tükörre is emlékezett. Valamikor a követség egyik szalonjában állott. Ezeket a tárgyakat valószínűleg még 1916-ban helyezték biztonságba, amikor a követség a beállott háborús állapot folytán Bukarestet elhagyta. [...] A ládát és a tükröt Váncsa segítségével nyomban felcipeltem a földszintre, de azután még visszatértem, hogy számba vegyem a megtalált többi kisebb tárgyat is.

A kopácsolás zaját a szomszédos osztrák követségen is meghallhatták, mert váratlanul Rotter attasé lépett be a pincébe. Úgy látszik, valahogyan gyanút fogott, és érdeklődött, nem találtam-e olyan közös tulajdonban állott tárgyat, amit ők is használhatnának. Válaszom nem nyugtatta meg, annál is kevésbé, mert már tudtak arról, hogy behozattam a ploieşti konzulátus berendezését. Vollgruber[29] szóba is hozta, hogy „önhatalmúlag likvidálom a közös tulajdont". Miután kifejtettem előtte, hogy ezek az ingóságok valószínűleg úgyis elvesztek volna, másfelől pedig nem volt más lehetőség követségünk berendezésére, és hozzátettem, hogy az Ausztria és Magyarország közti nagy elszámolás keretében[30] ezt a kérdést is rendezhetjük, úgy érezte, hogy kötelességének eleget tett, és többé nem tért vissza az ügyre.

Elhelyezkedésünk nagyon megkönnyítette munkánkat. Az útle-

vélhivatal most már fennakadás nélkül dolgozhatott, ami azért is nagyon fontos volt, mert lehetőséget nyújtott az útlevél- és vízumügyekben fennállott anomáliák kiküszöbölésére.

Már 1920-ban, amikor a nyár folyamán pár hetet Erdélyben töltöttem, tapasztaltam, hogy az erdélyi magyarok milyen nehezen jutnak útlevélhez, illetve vízumhoz. Minthogy a Bukarestbe való utazás sok költséggel járt, egyes élelmes ügynökök – busás jutalom ellenében – vállalták a vízumoztatást. [...] A követség megnyitása után tapasztaltam, hogy egy-egy ügynök tizenöt-húsz útlevelet is hozott egyszerre. Ugyanakkor Erdélyben állandó volt a panasz, hogy a magyar vízum sok időbe és költségbe kerül. Hallottam eseteket, amikor az ügynökök ezer leit is felszámítottak egy vízum kijárásáért.

Amint a követségre beköltöztünk, hirdetményt tettem közzé a lapokban. Ebben tájékoztattam az utazni szándékozókat, hogy közvetítők igénybevételére semmi szükség sincs. Útlevelét – a vízum díjának egyidejű feladása mellett – bárki beküldheti a követségre, és azt vízummal ellátva postafordultával visszakapja. Egyéb sem kellett az ügynököknek, akiket ez az intézkedés nagy nyereségtől fosztott meg. Egyes magyar nyelvű erdélyi lapokban azonnal élesen támadó cikkek jelentek meg. Kifejtették, hogy ez az intézkedés mennyire meglassítja, sőt meg is akasztja a személyforgalmat, és rendkívül káros a szépen meginduló gazdasági kapcsolatok szempontjából. [...] A követség előtt botrányos jeleneteket is produkáltak. Suhancokat fogadtak fel, akik a hivatalba érkező tisztviselőimet reprodukálhatatlan kifejezésekkel illették. [...]

Sajnos a magyar közönség egy része a bizonytalan postaforgalom miatt még ajánlott levélre sem merte bízni útlevelét, úgyhogy mégsem sikerült kikapcsolnom a vízumközvetítőket. Biztatásomra ekkor egy-két állását vesztett magyar tisztviselő is bekapcsolódott a közvetítésbe. A konkurencia folytán a közvetítési díjak kissé csökkentek, de a nagy gyakorlattal és összeköttetésekkel rendelkező ügynökökkel nem bírták a versenyt. [...]

Ezért az útlevélhivatalban rövid hirdetményt akasztottam ki: „Felkérjük a vízumközvetítéssel üzletszerűen foglalkozó egyéneket, hogy a szegény sorsú magyarok támogatására létesített alap javára bevételeik arányában adakozni szíveskedjenek." [...] Délben 2 órakor már néhány száz lei volt a kis kasszában. Váncsa elmondta, hogy

a vízumközvetítők összedugták a fejüket, s megállapodtak az általuk lefizetendő „adomány" összegében. Megtudakolták, hogy útlevelenként elég lesz-e 5–10 leit „leadniok". Úgy látszik, többre számítottak, mert az igenlő válasz után szó nélkül lefizették a reájuk eső összeget.

A létesített alap igen jó szolgálatot tett. A képviselet az első időkben ugyanis semmiféle rendelkezési vagy szegényalappal nem bírt. Könyöradományokat a misszió tagjai saját zsebükből adtak. Naponta többen is fordultak hozzánk pénzbeli segítségért, amit nem tagadhattunk meg. Egy időben sokan tértek vissza hadifogságból Románián keresztül. Elgyötört, kiéhezett, lerongyolódott emberek voltak, akiken mindenképpen segíteni kellett. Most már ez a kérdés is meg volt oldva. Rövidesen olyan alap felett rendelkeztünk, amely rendszeres segélyakció bevezetését is lehetővé tette. [...] Később, amikor a kolozsvári útlevél-kirendeltséget felállítottuk, ott is ezzel a módszerrel éltünk. Egy leégett erdélyi község támogatására 30 ezer leit folyósítottunk.

Azt hiszem, 1925-ig állott fenn ez az alap. Akkor a Külügyminisztérium valamelyik számvevőségi tisztviselője „felfedezte", mint szabályellenest lefoglalta, s az egész pénzkészletet fel kellett küldeni Budapestre.

1921. március 30-án a kora délelőtti órákban a román külügyminisztérium egyik fiatal titkára telefonon felhívott, és meglehetősen udvariatlan hangon felszólított, hogy azonnal jöjjek be a minisztériumba, mert a vezértitkár sürgős ügyben akar beszélni velem. A vezértitkár üzenetének a diplomáciai életben szokásos udvariassági formák mellőzésével történt átadása felbosszantott. Mivel sejtettem, hogy csak valami kellemetlen közlésről lehet szó, azt válaszoltam, hogy pillanatnyilag el vagyok foglalva, de ha dolgomat elvégeztem, igyekezni fogok Derussi urat még a nap folyamán felkeresni. Tettem ezt azért is, mert előbb meg akartam állapítani, hogy nem érkezett-e Budapestről számjeltávirat, ami esetleg támpontot nyújthat a beszélgetésre. Minthogy délelőtt nem jött távirat, délben kihajtattam a külügyi palotába.

Derussi úr nagyon hidegen fogadott. A külügyminisztertől nyert

utasításra hivatkozva – minden bevezetés nélkül – közölte, hogy Habsburg Károly visszatért Budapestre, ahol tárgyalásokat folytatott a kormányzóval és a vezető magyar politikai tényezőkkel. A fővárost ugyan elhagyta, de még Magyarországon tartózkodik. A szövetséges főhatalmak[31] azonnal tiltakoztak a volt király visszatérése ellen. Románia csatlakozott ehhez a demarshoz.[32] Ezek előrebocsátása után így folytatta:

– A külügyminiszter úr figyelmezteti Önöket, hogy saját érdekükben tartózkodjanak minden olyan lépéstől, amely a dolog természeténél fogva kedvezőtlenül befolyásolhatná Románia és Magyarország viszonyát, és amely – itt a vezértitkár fenyegetőleg emelte fel kezét – még súlyosabb következményekhez vezethetne.

Károly király hazatérésének híre, amelyről csak abban a pillanatban értesültem, érthető izgalomba hozott. [...] De függetlenül a kérdés érdemi részétől a fenyegető hang és gesztus erős reakciót váltott ki bennem. És miután a vezértitkár szavaiból arra is következtethettem, hogy most már úgysem fogom sokáig szívni Bukarest levegőjét, arra gondoltam, hogy én is megengedhetek magamnak egy kis visszavágást. Kényelmesen hátradőltem a karosszékben, és gúnyos arckifejezést öltve, nagyon nyugodtan, de minden szót megnyomva válaszoltam:

– Take Ionescu úr tanácsai kétségkívül nagyon értékesek, de a trón kérdése kizárólag Magyarország belügye.[33] Különben is, azon felül, amit Ön előadott, semmi információval nem rendelkezem. De mivel, mint Ön említette, a király már el is hagyta Budapestet, nézetem szerint a kérdésnek nincs is aktualitása.

Ezzel felemelkedtem székemről, de még hozzátettem:

– Remélhetőleg rövidesen kormányomtól *hiteles* információkat fogok kapni. Akkor majd *azok alapján* kész vagyok ezt a konverzációt tovább folytatni.

A külügyi vezértitkár [...] előbbi kijelentéseit enyhíteni akarva, sajnálatának adott kifejezést, hogy rövid idővel működésem megkezdése után ilyen kellemetlen közlést kellett tennie. Majd azt fejtegette, hogy a Habsburg-dinasztia restaurálása nem tekinthető magyar belügynek, amit a hatalmak egységes fellépése is bizonyít. [...]

Visszatértem a követségre, ahova egy órával e kellemetlen párbe-

széd után érkezett meg a Külügyminisztérium által a külföldi diplomáciai missziók részére küldött körtávirat.

„Vasárnap, március 27-én Károly király váratlanul látogatást tett Horthy kormányzónál. A kormányzó és a politikai pártok vezérei által kifejezésre juttatott egyöntetű kívánságnak engedve a király elhagyta a fővárost, és jelenleg Szombathelyen tartózkodik. Királyi jogokat természetesen nem gyakorol. Igyekszünk visszautazása céljából részére salvus conductust[34] biztosítani. A külföldi diplomáciai képviselők közül többen elismerőleg nyilatkoztak a magyar kormány bölcsessége és határozottsága felől. Egész Magyarországon béke és nyugalom uralkodik."

Ez a Kánya által küldött szűkszavú távirati tájékoztatás némileg megnyugtató volt, mert az utolsó mondat szerint belső felfordulástól nem kellett tartani. Viszont a király hazatérésének előzményeiről, budapesti tartózkodása alatt folytatott tárgyalásairól semmi információt sem nyújtott, [...] és semmi utasítást sem tartalmazott a külföldön működő magyar képviseletek által teendő nyilatkozatok és az általuk követendő magatartás tekintetében. [...]

A következő napokban diplomaták és újságírók egymásnak adták a kilincset követségünkön. De mivel Budapestről további tájékoztatást nem kaptam, nyilatkozataimban csak a Kánya táviratában foglaltakra támaszkodhattam.

Bukarestben a hangulat nagyon izgatott volt, de arról, hogy a román kormány minő lépéseket tett vagy szándékozik tenni, információim nem voltak. Csupán annyit sikerült megállapítanom, hogy koronatanácsot tartottak, amelyen megtárgyalták a követendő magatartást.

Öt izgalomban eltelt nap után – minthogy Budapestről további értesítést nem kaptam – felkértem Szentirmayt, hogy utazzék Pestre, és informálódjék. Arra is megkértem, hogy eszközöljön ki részemre konkrét utasításokat. Szentirmay elutazása után egyheti késéssel kaptam meg Kánya március 29-ről keltezett táviratát, amelyet a román posta – feltehetőleg magasabb utasításra – napokig visszatartott. Ebben arról tájékoztatott, hogy a román követ kihallgatást kért a kormányzótól, aki március 29-én délelőtt fogadta. Stircea – hivatkozva a szövetséges hatalmaknak a Habsburgok restaurálásával szemben hozott határozatára[35] – igen udvarias formában, de katego-

rikusan kijelentette, hogy Románia a király visszatérését érdekébe ütközőnek tekinti. A követ ezután a külügyminisztert kereste fel, és feltűnően mérsékelt hangon megismételte nyilatkozatát, hangsúlyozva, hogy megtételére utasításai kötelezték.

[...]Azt a Kánya táviratában kihangsúlyozott tényt, hogy Stircea igen mérsékelt hangon beszélt, én másként értelmeztem. Bukarestben a magyar ügyvivővel szemben más hangot lehetett megütni, mint Budapesten az államfővel és a külügyminiszterrel szemben. Függetlenül ettől, a román magatartásra vonatkozó közlés némileg megnyugtató volt.

Egy nappal később újabb körtávirat érkezett április 1-jéről keltezve: „Károly király jelenleg még mindig Szombathelyen tartózkodik, de *remélhető*, hogy rövid időn belül el fogja hagyni az országot. Szombathelyen teljes a rend és nyugalom. Azok a híresztelések, hogy királyi előjogokat gyakorol, hogy a csapatok dezertálnak és tüntetések lennének, teljesen hamisak.

A hangulat Budapesten is nyugodt és békés. Károly király visszatérése, tekintettel arra, hogy az itteni lojális híveinek tudomása nélkül és részben határozott tanácsuk ellenére történt, pozícióját nagyon meggyengítette.

A kisantanthatalmak erélyes, csaknem ultimátum jellegű formában követelik, hogy Károly király azonnal hagyja el az ország területét, és nincs kétség abban a tekintetben, hogy a király trónra lépése messzemenő és Magyarországra végzetes következményekkel járna."

Ez a távirat, különösen befejező szakasza, legkevésbé sem volt megnyugtató. Az a körülmény, hogy a király még mindig Magyarországon tartózkodik, újabb és váratlan nehézségekre engedett következtetni.

A következő tíz napban nem kaptam tájékoztatást a Dísz térről. Kizárólag újsághírekre voltam utalva, amelyek szintén nem voltak megnyugtatók. Öt izgalomteljes nap után ugyancsak az újságokból értesültem, hogy a király április 5-én visszautazott Szombathelyről Svájcba, ahol az utolsó hetet töltötte.[36]

Mint később megtudtam, elutazása körül valóban súlyos komplikációk merültek fel.[37] [...]

1921 tavaszán lépten-nyomon találkoztam a román kormány kifejezetten magyarellenes politikájának megnyilvánulásaival. Az erdélyi magyarság egyetemét különösen súlyosan érintette az április havában a parlament elé terjesztett agrárreform, amely Erdélyre vonatkozólag sokkal kedvezőtlenebb szabályokat írt elő, mint a régi királyság területére. Míg ugyanis a korábbi román királyság területén a kisajátítás alól mentes birtoktestek maximuma hektárban lett megállapítva, Erdélyben katasztrális holdban. Vagyis [...] Erdélyben a mentesíthető terület maximumát 500 holdban, a Regátban[38] 875 holdban szabták meg. A régi királyság területén az úgynevezett gazdaságilag jól felszerelt birtokoknál a tulajdonosoknak meghagyott birtoktest 25 százalékkal még növelhető volt. Erdélyre vonatkozólag az agrártörvény ilyen rendelkezést nem tartalmazott. A reform Erdélyben lehetővé tette a kisbirtokosokkal szembeni kisajátítást is. A kártalanítás összegét a Regátban az 1917. évi – a háború előttinél jóval magasabb – haszonbér negyvenszeresében, Erdélyben az 1913. évet megelőző öt esztendőben fizetett haszonbér hússzorosában állapították meg. [...] A törvény végrehajtása során a román birtokosokat sokkal előnyösebben kezelték, a kivételes kedvezményeknek se szeri se száma nem volt. Kisajátított birtokokból parcellákat csak románok vehettek, a felosztást végző bizottságok tagjai kizárólag románokból állhattak. Így a szociális reform címén végrehajtott kisajátítás célja egyértelmű volt.[39] [...]

Az erdélyi magyarokra nehezedő nyomásról jelentéseimben állandóan tájékoztattam a Dísz tért, [...] választ azonban nem kaptam. Így azt sem tudhattam, hogy a kormány egyetért-e jelentéseimmel, illetve, hogy minő politikát kíván folytatni Romániával szemben. [...] Állandó tépelődések és kétségek közt vergődve május elején hosszú és részletekre kiterjedő összefoglaló jelentésben ismertettem az egyre erősebben jelentkező magyarellenes hangulatot. Körülbelül egy héttel később a Dísz tér arról értesített, hogy Pallavicini János hajlandó volna általános tájékozódás céljából Bukarestbe utazni. Egyben utasított: tegyek jelentést arról, hogy miként ítélem meg a helyzetet. A távirat azt a benyomást tette, hogy jelentésemet egyáltalán nem vagy csak nagyon felületesen olvasták el. Érthető, hogy szinte mostohagyereknek éreztem magamat, és lázongtam a Külügyminisztérium látszólagos érdektelensége miatt.

Diplomáciai szolgálatom első éveiben később is sokszor volt okom meglepődni, és a Dísz tér passzivitása miatt elégedetlenkedni. Talán nyolc évvel az első ilyen természetű kellemetlen tapasztalataim után egy kényelmetlen üggyel kapcsolatban magánlevélben ezt szóvá is tettem. Magyarázatként – ugyancsak magánlevélben – azt a választ kaptam, hogy „a régi közös szolgálatban sem volt szokás a követeket mindenről tájékoztatni". Minthogy a Ballplatzon nem szolgáltam, kénytelen voltam a kapott választ tudomásul venni, de annak helyességét mégsem ismertem el. Hiszen a közös külügyminisztérium által kiadott színes könyvekből[40] és régebbi iratok alapján megállapíthattam, hogy a ballplatzi külügyminisztérium jobban tájékoztatta nagykövetségeit és követségeit, mint a Dísz tér a magyar külképviseleteket.

Hogy mi volt ennek az oka, arra nézve egyszer azt a magyarázatot hallottam, hogy külügyi vezetőségünk esetleges indiszkréciótól tartott, nevezetesen attól, hogy a követség vezetőjének adott tájékoztatókba a számjeltáviratok megfejtése vagy az irattári kezelés közben a fiatalabb követségi tisztviselők is betekintést nyervén, esetleg akaratlanul elszólhatják magukat. Ezt éppen olyan kevéssé tudtam megérteni, mint az előző hivatkozást.

A magam részéről ezt mindig rendszerbeli hibának tartottam. Sajnálatosképpen – külügyi vezetőségünk minden rátermettsége ellenére – a központi irányítás és igazgatás körül más hibák is előfordultak, amelyek nagyon megnehezítették a külképviseletek munkáját.

Viszont már romániai működésem idejében megállapítottam, hogy bár jelentéseimre nem reflektáltak, azok anyagát a lehetőséghez képest felhasználták. Így az agrárreformról szóló jelentésem alapján a külügyminiszter azonnal hosszú jegyzékben fordult a nagyhatalmak budapesti főbiztosaihoz. [...]

Minderre csak később eszméltem rá. Amikor az említett táviratot elolvastam, nemcsak meglepődtem, de fel is háborodtam. Ezért válaszjelentésemben csupán arra utaltam, hogy a Külügyminisztériumot utolsó jelentésemben már kimerítően informáltam, rámutatva arra, hogy bár konkrét eredményeket a tervbe vett tárgyalások révén jelenleg nem várhatunk, azok kétségkívül a mostani feszültség enyhítésére szolgálhatnak. [...]

Néhány nappal később szóbeli jelentéstételre Budapestre rendeltek. [...]

Éppen a hivatal átadásával voltam elfoglalva, amikor Poillon ezredes, amerikai katonai attasé toppant be hozzám. Poillon egy ideig Budapesten működött. Megszerette a magyarokat, és megismerkedésünk első percétől kezdve barátságába fogadott. Már első találkozásunk alkalmával elmondta, hogy a románok egy Magyarországon zsákmányolt szalonkocsit bocsátottak rendelkezésére.[41] Ezt ő örömmel elfogadta, mert így kényelmesen utazgathatott Romániában. Autóját bevagoníroztatta egy személyvonathoz csatolt teherkocsiba, és bárhol, ahol kedve tartotta, megszakította a vasúti utazást. Átült az autójába, és azon folytatta útját. Habár ez igen kényelmes volt, amióta engem megismert, mindig feszélyezte a tudat, hogy magyar szalonkocsit használ. Ezért felajánlotta, hogy átengedi részemre.

Bármilyen kecsegtető is volt ajánlata, nem fogadtam el. [...] Ellenben most, amikor Poillon ismét felvetette ajánlatát, merész elhatározásra jutottam.

– *All right* (Rendben van) – mondtam. – Nagyon hálásan köszönöm ezt az igazán baráti ajánlatát. Annál is inkább, mert ma este Budapestre kell utaznom, és már aligha fogok a hálókocsiban helyet kapni. Nagyon lekötelezne, ha szívességét megtetézné azzal, hogy a szalonkocsit a budapesti gyorshoz csatoltatja.

Poillon ezt is vállalta, és egy óra múlva közölte velem, hogy megtette a szükséges intézkedéseket.

Minthogy Takách-Tolvayné szintén Pestre készült, és futárunknak ugyanaznap kellett visszatérnie Budapestre, felhasználták a kínálkozó alkalmat. Elhelyezkedtünk tehát a szalonkocsiban, és elindultunk Budapest felé.

A szalonkocsi valóban nagyon kényelmesen volt berendezve. Igen szép hálófülke rézággyal és elegáns bútorokkal, nagyobb társalgó karosszékekkel és fekvőhelyként használható dívánnyal, két kisebb hálófülke és egy teljesen berendezett kis konyha volt benne.

A szép hálófülkét természetesen Takách-Tolvaynénak engedtem át. Az egyik kisebb fülkében a futár rendezkedett be. Én pedig beültem a társalgóba, elővettem irataimat, és összeállítottam szóbeli referátumom anyagát. Lefeküdni nem mertem, mert attól tartottam, hogy a román vasutasok megállapítják, illetéktelen személyek utaz-

nak az amerikai katonai attasé nevén szereplő szalonkocsiban. Amint Kürtös felé közeledtünk, egyre kényelmetlenebbül éreztem magam. A határon izgalmas perceket éltem át. [...] De a határrendőrség és a vámközegek, úgy látszik, nagyon respektálták a gondosan elsötétített és lezárt, elegáns szalonkocsit. Senki sem kísérelt meg bejönni.

Egy végtelenségnek tetsző jó félórai várakozás után a vonat megindult, és perceken belül magyar földön voltunk. Az első állomásról táviratot küldtem a Keleti pályaudvar főnökének, közölve, hogy az ilyen meg ilyen számú szalonkocsival délelőtt Budapestre érkezem. [...] Megérkezésünkkor az állomásfőnök több vasúti tiszt kíséretében fehér kesztyűsen, ünnepélyesen fogadott. A derék vasutasoknak csak úgy sugárzott az arcuk az örömtől, amikor a szalonkocsit hivatalosan átvették. [...]

Délben már a Külügyminisztériumban voltam. Jelentkeztem Kányánál, aki közölte, hogy Pallavicini 1 óra körül szintén feljön a minisztériumba, mert az én meghallgatásom után dönt afelől, hogy elvállalja-e megbízását. [...]

Miután figyelmesen végighallgatott, előadásomból főleg azt ragadta ki, hogy mivel orosz támadás lehetőségével a román kormánynak jelenleg nem kell számolnia, a Lengyelországgal kötött egyezmény részükre elegendő biztosítékot látszik nyújtani, s ma már nem forognak fenn azok az okok, amelyek egy fél évvel korábban Bukarestet arra késztethették volna, hogy a velünk való kooperációt keresse. [...] Végül referádámért köszönetet mondva úgy nyilatkozott, hogy nagy sajnálatára a neki szánt megbízatást nem lesz módjában elfogadni.

Rubido-Zichyvel, leendő főnökömmel is találkoztam, de éppen a miniszterhez készült, és így csak pár percig beszélhettem vele. [...]

A következő napokban, értesülvén, hogy Maniu Gyula[42], a Monarchia összeomlásakor alakult erdélyi kormányzótanács elnöke, a legkimagaslóbb román politikusok egyike a parlament ülése miatt Bukarestben tartózkodik, elhatároztam, hogy látogatást fogok tenni nála.

Maniut gyermekkorom óta ismertem. Unokaöccse volt Coroianu Gyula erdélyi román politikai vezérnek, akivel édesapám baráti viszonyban állott. Coroianu bemutatta apámnak a fiatal Maniut. A szerény fellépésű, okos, jó modorú fiatalember apámra igen jó

benyomást tett. Jól sakkozott, és első látogatását követően szívesen látott sakkpartnere volt édesapámnak.

Maniunál tett látogatásom alkalmával erre a régi kapcsolatra hivatkoztam, és arra kértem, hogy ne Magyarország diplomáciai képviselőjét lássa bennem, hanem Hory Béla fiát. Apámról ugyanis mindenki tudta, hogy a románokkal való megbékélésnek volt a híve és szószólója. Ezek előrebocsátása után előadtam, hogy azért kerestem fel, mert szeretném, ha *sine ira et studio*[43] megvizsgálnánk a magyar–román ellentéteket és megkeresnénk a módot a jelenlegi feszültség enyhítésére és – amennyiben lehetséges – annak kiküszöbölésére.

Miután Maniu a kérdés megvitatására készségét fejezte ki, hosszú, kissé tanárosan metodikus fejtegetésekbe bocsátkozott. Ezeknek az volt a lényege, hogy a két ország közti kiengesztelődés csak úgy képzelhető el, ha Erdélyre vonatkozó aspirációinkat egyszer s mindenkorra feladjuk, és békés szándékainkat nemcsak szavakkal hozzuk kifejezésre, de tettekkel is bizonyítjuk. Vagyis: le kell szerelnünk hadseregünket, ki kell zárnunk a Habsburgok visszatérésének minden lehetőségét, és be kell szüntetnünk Erdéllyel kapcsolatos propagandánkat. „Ismerem a magyarok mentalitását és lelkiségét. Most a magyar nemzet egész rokonszenve a hadsereg felé fordul, amelytől vágyai megvalósítását várja. Ha katonáikat felvonulni látják, máris ekszтázisba jönnek, és lelkesedésükben készek minden áldozatot meghozni hadseregük kiépítése céljából. De ha a helyzetet reálisan ítélik meg, tudatára kell ébredniök annak, hogy ez a hadsereg sohasem fog komoly veszélyt jelenteni Romániára nézve, ahogy a Habsburg-dinasztia restaurálásától sem várhatják a helyzetnek Önök által remélt megváltozását. Viszont ez a két faktor együttesen a revans eszméjét táplálja a magyar lelkekben. A magyar részről folytatott propaganda pedig feleslegesen veszélyezteti az erdélyiek lelki egyensúlyát. [...]"

Szavaira reflektálva rámutattam arra, hogy a trianoni szerződés máris olyan korlátok közé szorította a magyar haderőt, hogy az még honvédelmünkre sem elégséges. [...] Köztudomású, hogy a kormány az 1920. évi I. törvénycikk[44] alapján áll, a trón betöltésének kérdését kizárta politikai programjából. [...] A magyar–román viszonyt különben is nem a dinasztia kérdése rontotta meg, hanem az, hogy az erdélyi magyarságot megfosztották legelemibb szabadságjogaitól.

Helyzetüket egyenesen elviselhetetlenné teszi, hogy rájuk szabadították a szigurancát[45], amely mesterségesen gyártja az összeesküvési pereket. [...] Ha ezekkel a túlkapásokkal szemben fellépünk, az nem minősíthető románellenes propagandának. [...]

Beszélgetésünk során Maniu úgy nyilatkozott, hogy ő nem vonja kétségbe a magyar kormány békés szándékait, de azt is tudja, hogy a magyar nagyközönség ma még mindig a területi integritásról álmodozik. Ezekből a vágyálmokból csak a békeszerződés rendelkezéseinek végrehajtása ébresztheti fel. Ennek a fájdalmas operációnak a lélektani hatása fontosabb, mint maga a tény. A sziguranca módszereire vonatkozó előadásommal kapcsolatban kijelentette, hogy vannak dolgok, amelyeket ő sem helyesel. Más egyebektől eltekintve, ha tőle függene, megengedné, hogy a magyarok Erdélyben kitűzhessék nemzeti zászlóikat. Mert – úgymond – inkább fél azoktól a kis nemzeti színű szalagoktól, amelyeket a magyarok ma imakönyveikbe rejtve őriznek, mint a házakon lengő lobogóktól. Megígérte, hogy a sziguranca túlkapásaival szemben a kormánynál fel fog lépni. Végül kilátásba helyezte, hogy a befolyása alatt álló újságokat békésebb magatartásra fogja inteni.

Beszélgetésünk csaknem hat óra hosszat tartott. Ez volt életem leghosszabb politikai konverzációja. Sajnos eredményt Maniunál sem értem el. Pozitívumként csupán annyit könyvelhettem el, hogy a magyarság szenvedéseiről és a sziguranca mesterkedéseiről szóló előadásom látszólag kissé gondolkozóba ejtette.[46] [...]

Május 26-án megbízható forrásból arról értesültem, hogy Bukarest és Belgrád közt diplomáciai úton megbeszélések folynak az 1921. április 23-án Románia és Csehszlovákia közt létrejött egyezményhez[47] hasonló megállapodás előkészítésére. Értesüléseim szerint a tervezett egyezmény célja ugyancsak a Habsburgok visszatérésének és Magyarország aspirációinak megakadályozására szolgáló akciók egybehangolása volt.

Tekintettel a kilátásba vett egyezménynek magyar szempontból való jelentőségére, összeköttetéseim kihasználásával mindent elkövettem, hogy a folyamatban lévő tárgyalások felől információkat szerezzek.

Egyelőre május 26-án küldött számjeltáviratomban csak a román–jugoszláv tárgyalások megindulásáról jelenthettem, de június 2-án

ezt az értesülésemet román udvari és kormánykörökből vett bizalmas információim alapján kiegészíthettem azzal, hogy a kisantantfővárosokban Károly király újabb visszatérésével számolnak, és tudni vélik, hogy június 20-án szándékozik újra Magyarországra jönni.[48] Ezért az azonnali együttes ellenakció előkészítését sürgősen szükségesnek látják. A román–jugoszláv konvenció megkötésének tervét a román külügyminiszter a bolgár követ előtt nem is tagadta, és úgy nyilatkozott előtte, hogy az addig csupán azért szenvedett halasztást, mert a szerbek annak hatályát nemcsak Magyarországra, de Bulgáriára is ki akarták terjeszteni.

Tele voltam gondokkal és nyakig ültem a munkában, amikor a Dísz tér táviratilag értesített, hogy Nuber Sándor főkonzult kiküldte Bukarestbe a követségi tisztviselők illetményeinek megállapítása céljából.

Minthogy a román árviszonyokat és a lei vásárlóerejét Bukarestbe történő kinevezésem alkalmával Budapesten még nem ismerték, a fizetések megállapítását a minisztérium rám bízta. Ismerve az ország igen súlyos pénzügyi helyzetét, a fizetések mértét a lehető legalacsonyabban állapítottam meg. Magam részére, a békebeli korona értékét véve alapul, 500 koronának megfelelő összeget, tehát pontosan 15 ezer lei havi járandóságot, Szentirmay főkonzulnak és Takách-Tolvaynak valamivel kevesebbet, a többi tisztviselőnek fizetési fokuk arányában szintén szerény összegű illetményt hoztam javaslatba. A minisztérium előterjesztésemet elfogadta, és júniusig az általam megállapított fizetéseket folyósítottam.

Ezeknek az illetményeknek az illusztrálására talán elég annyit tudni, hogy az általam használt két szállodai szoba bére fizetésemnek éppen a felét tette ki. Ismerve Nuber főkonzul takarékosságát, nem nagy optimizmussal néztem a kilátásba vett fizetésrendezés elé. [...]

Nuber főkonzul Kányának iskolatársa volt a bécsi konzuli akadémián. Pályájuk kezdetén mindketten konzulátusi szolgálatot teljesítettek, de Kányát kiváló képességei folytán később átvették a diplomáciai szolgálatba. Nuber azonban a Monarchia idején mindvégig a konzuli szakban maradt, és a magyar külügyi szolgálatba is főkonzuli minőségben vették át. A világháború alatt a New York-i főkonzulátust vezette, és ebben a minőségben egyike volt az Osztrák–Magyar Monarchia legjobban dotált külképviseleti tisztviselőinek. Kis igé-

nyű, nőtlen ember lévén, magas illetményeiből csinos összeget takarított meg. Budapesten szolgálatra jelentkezvén, Kánya az elnöki osztályra osztotta be, és a rendelkezési alap kezelését is rábízta.[49] Még az akadémiáról származó régi barátságuk változatlanul fennállott. Kánya is agglegény lévén, amikor a Pauler utcai Hollán házban egy szép lakosztályt kibérelt, abból egy szobát Nubernek engedett át, és ettől kezdve évekig együtt laktak.

Nuber nagy tisztelettel nézett fel Kányára, aki viszont sokat mulatott egykori iskolatársa félszegségén, és tréfát űzött belőle. „Pasának" csúfolta, pedig voltaképpen ő basáskodott felette. De méltányolva hódolatteljes, hűséges ragaszkodását és lelkiismeretességét, bizalmával tüntette ki. E barátság kivételes pozíciót, túlzott hatalmat biztosított a tisztviselők körében nem sok rokonszenvnek örvendő, szőrszálhasogató, kicsinyes és rossz modorú főkonzulnak. [...] Kánya – ha jobb társasága nem akadt – Nubert vitte magával ebédelni. Míg ő a legválogatottabb ínyencségeket választotta ki magának, Nuber a belegyökerezett takarékossága folytán mindig a legolcsóbb ételeket kereste ki az étlapon, ami felett iskolatársa és jelenlegi főnöke pompásan mulatott. Bukarestbe érkezésekor [...] arra kért, hogy bocsássak valakit rendelkezésére, mert mindenütt körül akar nézni a városban. Dávid Mihályt[50] adtam melléje, aki anyanyelvi készséggel beszélt románul, és Bukarestet igen jól ismerte. [...] Délután 5 óra körül Dávid jelentkezett nálam, és előadta, hogy Nuber a követségről azonnal a piacra és élelmiszerüzletekbe kísértette magát, azután pedig kalaposokhoz, konfekciós és olyan boltokba, ahol kész cipőket lehetett vásárolni. Az árakat mindenütt pontosan feljegyezte noteszébe. [...] Végül egy harmadrendű vendéglőbe mentek, és együtt ebédeltek. Nubert ott is az árak érdekelték, és egy étlapot zsebre is vágott. Dávid előadása után már világos volt, hogy semmi jót nem várhatunk. Munkatársaimmal elhatároztuk, hogy este elvisszük Nubert egy kerthelyiségbe, ahol a meleg nyári időben a diplomaták nagy része esténként étkezni szokott, hogy a bukaresti életet más oldalról is megismerhesse. Kitelefonáltattam a Flora étterembe, és foglaltam egy hatszemélyes asztalt, a vacsorát is megrendeltem.

Este kocsiba ültünk, és kihajtottunk a Florába. Nubernek már ez sem tetszett. Még jobban felháborodott, amikor a virágokkal díszí-

tett asztalnál helyet foglaltunk. Hát még afelett, hogy az étlapon az ételek árai nem voltak feltüntetve. Meg akarván őt tréfálni, ilyen menükártyát tétettem az asztalra. Nuber éktelen dühbe jött. [...] Mérgében egytálételt evett, és egész este dohogott. [...]

Másnap alig láttuk. Szobájába zárkózott, és az illetmények rendezésére vonatkozó javaslatán dolgozott. Harmadik nap reggel beállított hozzám. Előadta, hogy a fizetések túl magasak, ezért azoknak mintegy 25-30 százalékkal való leszállítását hozta javaslatba. Hosszú és éles vita indult meg köztünk. Végül kijelentettem:

– Hogy az én fizetésemet milyen nevetséges módon akarod megszabni, arra nem akarok szót vesztegetni. Eddig is, mióta Bukarestben vagyok, az általam javasolt szerény illetményeimre alaposan reá kellett fizetnem – a magaméból. Ha anyagilag nem fogom tovább bírni, legfeljebb megválok a szolgálattól. De ahhoz, hogy a magánvagyonnal nem rendelkező kistisztviselőket a nyomorba taszítsátok, soha nem fogok hozzájárulni. Ezért vedd tudomásul, hogy ha nem módosítod javaslatodat, és a kistisztviselők fizetését ilyen lehetetlen módon akarod megszabni, azonnal felutazom Budapestre, jelentést teszek magának a miniszterelnöknek, és ha még ez sem használ, odavágom az állásomat, ami úgyis több keserűséget jelent nekem, mint örömet. De távozásom okát, az összes részletekkel megvilágítva, a sajtó útján nyilvánosságra fogom hozni.

Ez az utolsó kijelentésem gondolkodóba ejtette Nubert. Ötölthatolt és végül azt mondta, hogy a kérdést még egyszer átgondolja.

Budapestről már a legközelebbi futárral megkaptuk a fizetések rendezésére vonatkozó miniszteri rendeletet. Az irodatisztviselők fizetését érintetlenül hagyták, de a diplomatákét 30 százalékkal csökkentették. [...]

Az 1921. június 7-i román–jugoszláv egyezménnyel[51] a kisantantállamokat összefogó kötelékek újabb láncszemmel erősödtek. A gyűrű még szorosabbra zárult körülöttünk. [...]

Talán a fokozottabb biztonság érzetének volt tudható, hogy a román–magyar viszonyban nyugalmi állapot következett be. [...] Minthogy a diplomáciai kapcsolatokat a román kormánnyal felvettem, a követséget megszerveztem,[52] a követségi épület egy egész szárnyát visszaszereztem[53] és helyrehozattam, úgy éreztem, hogy nyugodt lelkiismerettel javasolhatom a követ leküldését. [...]

Rubido-Zichy képességeit nem ismertem. De tudtam, hogy húszéves diplomáciai pályafutás állván mögötte, olyan tapasztalatokkal és rutinnal bír, amelyekkel én nem rendelkeztem. Azt is tudtam, hogy mint fiatal attasé, Bukarestben nagy népszerűségnek örvendett, és az udvarnál is nagyon kedvelték. Kitűnő lovas volt, pompás lovakat tartott, és a szintén nagy lókedvelő trónörökösnét, a mostani királynét gyakran kísérte el sétalovaglásaira. A fáma azt is suttogta, hogy a személyes barátság szálai is egymáshoz fűzte a feltűnő szépségű trónörökösnét és a kitűnő megjelenésű attasét. [...] Azonkívül hatalmas vagyonnal rendelkezvén,[54] módjában állott nagy házat vinni és magát Bukarestben megkedveltetni. [...]

A politikai helyzetet, Rubido-Zichy személyes lehetőségeit, valamint saját anyagi helyzetemet is mérlegre állítva, néhány napi töprengés után javaslatot tettem a követ leküldésére. [...] A minisztérium táviratilag közölte, hogy a követ július első felében megérkezik. [...]

Rubido-Zichy nagyon fiatalos mozgású, délceg, elegáns megjelenésű ember volt. Igen jó kedélyhangulatban érkezett. Láthatólag örült megbízatásának. Vígan fütyörészve átöltözött, a követség vezetését nyomban át is vette.

Másnap délelőtt már látogatást tett a külügyminisztériumban, átadta megbízólevelének és a királyhoz intézendő beszédének másolatát, és audienciát kért megbízólevelének átadására.

Velem szemben az első időkben feltűnően zárkózottnak mutatkozott. Amikor a követség addigi működéséről beszámoltam, alig hallgatott oda. Az irattárból kiemeltem a legfontosabb kérdésekről szóló jelentéseimet, és megkértem, hogy fussa át őket.

– Én majd saját benyomásaim alapján fogom a helyzetet megítélni – mondta. És az iratokba bele sem tekintve, visszaadta azokat. [...]

Őt egyelőre csak az foglalkoztatta, hogy mikorra tűzik ki audienciáját. [...] De teltek-múltak a napok, és a külügyminisztériumból nem jött értesítés. Ez rendkívül bosszantotta és idegesítette.

– *Wenn die mich noch lange warten lassen, werd' ich zampacken und nach Hause fahren. Mich sollen 's nich zum Narren halten* – mondta tipikus bécsi németséggel. (Ha még sokáig várakoztatnak, összepakolok és hazautazom. Ne akarjanak az orromnál fogva vezetni.)

Kalksburgban[55] és a Teréziánumban[56] nevelkedett. Fiatalságát

Bécsben töltötte. Azután a közös külképviseleteknél működött, ahol német volt a szolgálati nyelv.[57] Megszokta, hogy gondolatait németül fejezze ki. Ez annyira szokásává vált, hogy az első hónapokban mindig németül beszélt velem és a fogalmazói karbeli munkatársaival.[58] Később is szívesen fordította németre a beszélgetést.

Mivel az állandó német társalgás a segédhivatali tisztviselők körében láthatólag visszatetszést szült, és kifelé is helytelen kommentárokra adhatott alkalmat, igyekeztem a magyar nyelv használatára rászoktatni. Mindig magyarul beszéltem hozzá, és szavaira is magyar nyelven válaszoltam. Csupán fontos kérdések megvitatásánál fejeztem ki magamat németül, hogy a szavak értelme tekintetében ne maradjon fenn kétség. Később egészen jól belejött a magyar nyelven való hivataloskodásba. [...]

Pontosan nyolc nappal azután, hogy személyesen eljárt a külügyminisztériumban, délben fél 12-kor a Calea Victoriein a királyi palota közelébe értünk.

– Kérlek – mondta –, menj be az udvari miniszterhez, és kérdezd meg tőle, hogy egyáltalán számíthatok-e arra a nagy kegyre, hogy a gazdája fogadjon. Mondd meg azt is, hogy nem vagyok hajlandó tovább itt vesztegetni az időmet. Szó szerint ezt mondd.

Misu udvari miniszter nagyon kellemes, sima modorú és nyugodt természetű ember volt. De amikor azt kérdeztem, hogy Őfelsége előreláthatólag mikor ér rá, hogy az új magyar követet fogadja, összecsapta a kezét, és ijedten felugrott.

– *Pour l' amour de Dieu!* (Az isten szerelmére!) Most déli 12 órára van kitűzve az audiencia, és Őfelségeik külön ezért jöttek be Sinaiáról.

– Azonnal értesítem a követet – mondtam, és már szaladtam is az utcára, ahol Rubido-Zichy várakozott reám. Két szóval közöltem az udvari miniszter válaszát, mire futólépésben ment a közelben lévő Athénée szállóba, hogy díszmagyar ruhát öltsön. Én pedig a követségre siettem, hogy értesítsem a többieket, mert a megbízólevél átadása után a szokás szerint a követnek mindnyájunkat be kellett mutatnia a királynak és a királynénak. Útközben már kocsit fogadtam. Az Athénée-ben pillanatok alatt díszbe öltöztem, és a királyi palotába hajtattam.

Minthogy az én kocsim robogott be elsőnek a palota tágra nyitott

kapuján, a felállított zenekar engem fogadott a magyar himnusszal. Rubido-Zichy az udvar által küldött díszhintóban, amely előtt piros frakkos lovász lovagolt, pár perccel utánam érkezett. Kisvártatva egy harmadik kocsiban a követség tagjai is befutottak. Déli 12 órára mindnyájan együtt voltunk a királyi váróteremben. [...] Megérkezésünk után alig egy perc múlva a követet bevezették a király dolgozószobájába. Kihallgatása mintegy tizenöt percig tartott. Utána minket is bevezettek, és a követ egyenként bemutatott a királynak, aki engem kedvesen mosolyogva, mint régi ismerősét üdvözölt. Ezután a külügyminiszter kíséretében a követtel együtt átvezettek a királynénak az épület másik szárnyán lévő szalonjába.

Pár perc múlva belépett a még mindig tündöklő szépségű Mária királyné, nehéz selyemből készült pompás uszályos ruhában, az első palotahölgy és két udvarhölgye kíséretében. Rubido-Zichy mély meghajlását kegyes fejbiccentéssel fogadva, ajkán kissé gúnyos mosollyal, német nyelven így szólt hozzá:

– Kedves Rubido-Zichy báró, mióta utoljára láttam, az Ön hazáját sok csapás érte, és nagy változásokon ment át. – Itt egy pillanatnyi szünetet tartott – szavai hatását láthatólag élvezni akarván.

De Rubido–Zichy gyors észjárású ember lévén, azonnal kivédte a tendenciózus megjegyzést.

– Valóban, Felség, a forradalom, amelyet átéltünk, nagy csapás volt, nekem is, személy szerint. – Ezután szavai illusztrálására részletes előadásban ismertette a forradalmi eseményeket, személyes élményeit is belefűzve.

A királyné, úgy látszik, értékelte az ügyes parirozást, mert nem inzisztált tovább. Még néhány percig semleges témákról társalogtak, de a húsz év előtti ismeretségükről több szó nem esett. Végül a követ bemutatott mindnyájunkat a királynénak is, és ezzel a ceremónia véget ért.

Megbízólevelének átadása után Rubido-Zichy azonnal megkezdte bemutatkozó látogatásait a külügyminiszternél, Avarescu miniszterelnöknél és követ kollégáinál. Egyik nap alig leplezett csodálkozással elmondta, hogy a követek kivétel nélkül kedvezően és elismeréssel nyilatkoztak rólam.

– Az olasz követ egyenesen dicshimnuszokat zengett – jegyezte meg kissé gúnyosan.

Mivel az udvar, a külügyminiszter és csaknem az összes követ már Sinaiába költözött a nyári hónapokra, Rubido-Zichy szintén kibérelt egy villát a magyar követség részére. Augusztus első napjaiban Vladár Ervin attasé és Binder irodatiszt kíséretében ő is áttette székhelyét a Kárpátok déli lejtőjén fekvő, már sok diplomáciai tradícióval bíró, kedves üdülőhelyre. Mint helyettese, a forró Bukarestben maradva vezettem a követséget és írtam a jelentéseket, amelyeket minden futárindítás előtt személyesen mutattam be a követnek aláírás végett. Jelentenivalóm bőségesen akadt. Most is minden alkalommal 12-15, sőt olykor még jóval több jelentést szerkesztettem és vittem Sinaiába aláírásra. Mindig valami gyanakvásféle ült ki az arcára, amikor jelentéseimet kézbe vette. Többször megjegyezte, hogy „túl sokat" írok, és hogy „számolni kell a Külügyminisztérium teherbíró képességével".

Édesanyám névnapja közeledvén, hatheti szabadságot[59] kértem, amihez a követ észrevehetően bizonyos megkönnyebbüléssel azonnal hozzájárult. [...] Már nagyon vágytam, hogy a bukaresti kánikulából a Hargita alja havasi levegőjébe meneküljek. Augusztus 17-én utaztam Homoródra, ahol édesanyám és testvéreim a nyarat töltötték. Elindulásom előtt nagyon jóleső meglepetésben volt részem. Kormányzói elismerésben részesültem.[60]

Alig három hétig élvezhettem az otthont, amikor Rubido-Zichy aláírásával táviratot kaptam: „Kérem azonnal bevonulni." Azonnal Bukarestbe és onnan Sinaiába utaztam.

A követ igen jókedvűen, nevetve fogadott. Közölte, hogy sürgősen falusi otthonába, Nágocsra kell utaznia, és nekem kell átvennem a követség vezetését. Másnap már el is utazott.

Hogy mi volt az a sürgős ok, nem mondta el. De visszatérte után egyszer elmesélte, hogy az idén a bikák Somogyban jóval korábban bőgtek, és intézője jelentette neki, hogy a vadőrök igen szép, hatalmas agancsú szarvasbikát figyeltek meg, amit nem akart elmulasztani. Sikerült is lövésre kapnia, és reméli, hogy aranyérmet nyer az agancskiállításon. [...]

1921. október végén Károly király újra megkísérelte trónjának visszaszerzését. Repülőgépen jött, és miután Lehár és Ostenburg ezre-

des a parancsnokságuk alatt álló katonaságot a király hűségére feleskette, elhatározta, hogy katonai erővel fogja trónját birtokba venni.

Kísérlete az első perctől kezdve kudarcra volt ítélve. [...] A király áprilisi útja nyomán fellépett válságot egy kisantantfővárosban élvén végig, és ismerve kísérlete összes részletét, a fejlemények tekintetében nem lehetett kétségem. Követemnek nem voltak ilyen személyes tapasztalatai. Rubido-Zichy szívvel-lélekkel legitimista volt, és abban a hiú reményben élt, hogy sikerül a román kormány ellenállását leküzdenie.

Ezekben a napokban nagy vitáink voltak. Hiába fejtettem ki előtte, hogy a június 7-én létrejött román–jugoszláv megállapodás után, amely – akárcsak a röviddel azelőtt megkötött román–csehszlovák egyezmény – kifejezetten a Habsburg-dinasztia visszatérésének megakadályozását célozta, a helyzet ma még sokkal súlyosabb, mint áprilisban volt, és így a legkisebb remény sincs a restauráció keresztülvitelére. Változatlanul bízott abban, hogy a románokat le tudja szerelni.

Habár Budapestre küldött táviratában nem juttatta kifejezésre személyes felfogását, a romániai hangulatról nyert benyomásait optimisztikusan állította be.[61] Mivel a magyar fogalmazásban még nem érezte magát elég biztosnak, amikor informálódó beszélgetéseiről visszatért, azonnal hívatott, és nekem diktálta le a távirat szövegét. Azt azután helyes magyarsággal megfogalmaztam és felolvastam. Így módomban volt a túlzásokat letompítani, néha a mondatok értelmén is változtatni. Persze nem ment simán. Csaknem minden mondatnál vitába kellett szállnom vele.

Közben magam is igyekeztem informálódni. Többek közt megtudtam, hogy egyes állomásokon kiürítik a gabonával megrakott vasúti kocsikat, hogy csapatszállításra készen álljanak. Természetesen minden értesülésemet azonnal jelentettem, de Rubido-Zichy a restauráció szempontjából kedvezőtlen hírekről tudomást sem akart venni, és csaknem az utolsó pillanatig bízott sikerében. [...]

A király elfogatása és az angoloknak való kényszerű kiszolgáltatása nagyon mélyen érintette, e szomorú eseményeket követő napokban szavát sem lehetett hallani. [...]

A magyar kormány határozott magatartása elhárította a súlyosan

fenyegető veszélyt, tudtam, hogy kormányom nem cselekedhetett másként. Mégis, amikor a krízis véget ért, rajtam is lehangoltság vett erőt. Különösen akkor, amikor kezembe került egy fénykép, amely Károly királyt Konstancában, szuronyos katonák között a kikötő felé haladva ábrázolta. Ez a kép felejthetetlen, mély benyomást tett rám. [...] A lefolyt események politikai ellenségeink malmára hajtották a vizet, bénítólag hatottak külpolitikai munkánkra, és ahhoz a meglátáshoz vezettek, hogy nem vagyunk urak a magunk portáján.

Viszonyom Rubido-Zichyhez a közös érdekű munka és állandó együttlétünk folytán engedett korábbi merevségéből. A követség adminisztrációját lassanként teljesen reám bízta, mert az – mint azt ismételten hangoztatta – a régi közös szolgálatban is mindig az első beosztott tisztviselő feladata volt. [...] Ha olyan értesüléseket kapott, amelyeket szükségesnek látott a Dísz térnek jelenteni, azonnal behívott. Legtöbbször németül nekem diktálta le a távirat vagy jelentés szövegét. Az is előfordult, hogy egy finomabb árnyalat kedvéért egyes mondatokat franciául mondott tollba. Ha pedig a beszélgetést, amelyről jelenteni akart, angol vagy amerikai kollégáival folytatta, a lényeget a pontosság kedvéért angol nyelven diktálta. Azután az én feladatom volt minden egyes mondatot – még ha magyarul is mondta – korrekt magyar nyelven megfogalmazni.

A munka nem ment mindig simán. Beszélgetéseiből, különböző értesüléseiből levont következtetéseivel olykor nem értettem egyet, s ellentétes nézetemnek kifejezést adtam. Egy-egy mondat körül hosszú vita indult meg, egy rövid távirat megszerkesztése esetleg egy fél órát vett igénybe. Megjegyzéseim eleinte nagyon idegesítették. De az őszi szomorú események után egyre jobban megértettük egymást. [...]

Egyik este kettesben vacsoráztunk, és utána a pipázójában egy pohár whisky mellett hosszasan elbeszélgettünk.

– Mielőtt Bukarestbe lejöttem, egy közös jóakarónk ezt mondta nekem: „Vigyázz, mert helyettesed, Hory fekete intrikus, aki mindent el fog követni, hogy lehetetlenné tegyen, és azután ő ülhessen be a követi székbe." Most, hogy alaposan megismertelek, látom, az

illető úr nemcsak Neked akart ártani, de az én munkám sikerét is el akarta gáncsolni.

Ettől a perctől kezdve az eddigi hivatali összeköttetés közöttünk baráti kapcsolattá vált. [...] Felesége még nem jött le, és nem szeretett egyedül étkezni. Az estéket is csaknem mindig együtt töltöttük. Ha már nagyon beleunt a hivataloskodásba, ellátogattunk valamelyik varietébe, legtöbbször azonban vacsora után a követségen szépen berendezett lakásában politizáltunk. Ilyenkor néha eszébe jutott, hogy az általunk megvitatott kérdésről jelentést kellene írnunk. Átmentünk dolgozószobájába, és a már meghonosodott módon összeütöttük a jelentést.

A követség többi tagjával nem tudott összemelegedni. Különösen Takách-Tolvayjal nem. Egyáltalán nem értették meg egymást. Sokszor már majdnem kenyértörésre került a sor. Ilyenkor nekem kellett őket összebékíteni. Szentirmayt becsülte és rokonszenvezett is vele, már csak azért is, mert mindketten a közös külügyi szolgálatból kerültek ki. De sokat nem érintkezett vele, mert azt állította, ha pár percig beszélgetnek, ő is dadogni kezd. Szentirmay ugyanis fiatal éveiben Egyiptomban szolgált, ahol fekete himlőt kapott. Sokáig élet és halál között lebegett. Felgyógyult ugyan, de dadogóvá vált. Vladár Ervin, a „zöldfülű" attasé[62] túl fiatal volt ahhoz, hogy barátságába fogadhatta volna. Azért meghívta, ha nagyobb társaság volt nála vacsora utánra „en cure dent" (fogpiszkálóként), hogy alkalma legyen a diplomáciai kar tagjaival intim formában megismerkedni, és gyakorlatot szerezni a társadalmi érintkezésben.

Egyik este hármasban étkeztünk. Utána hazafelé tartottunk, és amikor a követség közelébe értünk, Vladár hirtelen elbúcsúzott azzal, hogy még valamit el kell intéznie az irodában. A követnek feltűnt az attasé túlbuzgósága.

– Akkor mi is benézünk egy percre a követségre – mondta.

Amikor a kapuhoz értünk, a portás valamit az attasé kezébe nyomott. Rubido-Zichy azonnal észrevette, és gyanút fogott.

– Mit adott át az attasé úrnak? – kérdezte szigorú hangon.

A szegény altiszt ötölt-hatolt, míg végre kinyögte, hogy a páncélszekrény kulcsa volt. Vladár sifrírozási munkája után a zárban felejtette, ő pedig amikor este a szobát kiszellőztette, megtalálta. A követ akkor nem szólt semmit, de amint beértünk a követségre

és az altiszt visszatért a szobájába, éktelenül lehordta a piruló-sápadó attasét, aki arra valóban rászolgált. Ám dühe – mint rendesen – hamar elpárolgott. Csupán azt tanácsolta a feledékeny attasénak, hogy vegyen ő is egy olyan aranyláncot, amilyent a közös szolgálatbeli fiatal diplomaták használtak, s aminőt a követ is mindig viselt. Ennek a láncnak egyik vége a nadrághoz volt erősítve, a másik végén lévő karikába a kulcsok voltak beillesztve. Ez igen praktikus rendszer volt, mert ha a kulcsot nem húzták ki a zárból, el sem távolodhattak a páncélszekrénytől. A lánc fogva tartotta őket.

Vladár örült, hogy az ügyet elég simán megúszta, megköszönte a jó tanácsot, de nagyon takarékos fiú lévén, sajnálta a pénzt, amibe a lánc került volna. Ilyen hibát azonban többé nem követett el.

Román–magyar viszonylatban az 1921. év örvendetes eseménnyel zárult. Rubido-Zichynek sikerült a román kormány hozzájárulását kieszközölnie, hogy Kolozsvárt útlevél-kirendeltséget állítsunk fel.

Ajánlatomra a követ kitűnő irodaigazgatónkat, Aichhorn Richárdot bízta meg az útlevélhivatal felállításával és megszervezésével. [...] Kolozsvárt a Monostor utcában a vármegyeház melletti Béldiházban állítottuk fel a hivatalt. A ház az első hetekben valóságos búcsújáró hely lett. Nemcsak azok mentek oda, akik útlevelet vagy vízumot kértek, de Kolozsvár apraja-nagyja odatódult. Ez a kis hivatal, ahol szeretettel fogadták az erdélyi magyarokat, ügyes-bajos dolgaikban tanácsokkal is ellátták őket, valósággal kapcsolatot jelentett köztük és elvesztett hazájuk közt.

Aichhorn kényes feladatát igen jól oldotta meg. Sikerült magának a helyi hatóságoknál jó pozíciót biztosítania. Szemét nyitva tartotta, és észleléseiről bukaresti útjai alkalmával beszámolt. Így – habár a kirendeltség hatásköre kizárólag útlevélügyekre korlátozódott – tájékozódásunk szempontjából is hasznosnak bizonyult. Működésével a követ is meg volt elégedve.

– *Dieser Kelempájszvogel scheint ein ganz tüchtiger Kerl zu sein* (Ez a Kelempájszmadár egész derék fickónak látszik) – mondta egyszer nekem, amikor Aichhorn referádáját befejezve eltávozott.

Nem értettem, hogy mit akar ezzel mondani, mert a Kelempájsz szót akkor hallottam először életemben. Erre Rubido-Zichy elmond-

ta, hogy náluk Somogy megyében a mókust Kelempájszmadárnak hívják. *Eichhörnchen* pedig magyarul mókust jelent. Így lett Aichhornból – Kelempájsz, és a követ soha másként nem is emlegette.

Karácsonykor pár napra hazautaztam Kolozsvárra. [...] Ottani tartózkodásomat felhasználtam arra is, hogy informálódjak az erdélyi helyzet, főként az egyházak szükségletei felől, ezektől ugyanis a kormány minden anyagi támogatást megvont. Így az erdélyi magyar közoktatás súlyos helyzetbe került. Ezért Majláth Gusztáv római katolikus püspök felkereste a protestáns egyházak püspökeit, és szoros együttműködésre hívta fel őket. A püspökök együtt döntötték el, hogy hol melyik felekezeti iskolát tartsák fenn. Ahol a lakosság többsége protestáns volt, ott a protestáns, máshol a katolikus iskolát igyekeztek fenntartani. [...] Az egyházak ereje nem volt elegendő, ezért a magyar kormány pótolta a támogatást. [...]

Ekkor folytak Bihar megyében az új határt megállapító bizottságok munkálatai.[63] A bizottsághoz magyar részről Szentmiklósy Andor[64] alkonzult osztották be. Mivel nagyon érdekelt a kérdés, felkértem Szentmiklósyt, hogy szaladjon át hozzám Nagyváradról. Tényleg eljött, egy estét és éjszakát nálunk töltött. Mindaz, amit tőle hallottam, a legkevésbé sem felelt meg azoknak a reményeknek, amelyeket a Millerand-féle hírhedt kísérőlevél[65] a magyar közvéleményben felkeltett. Most már világos volt, hogy csupán egészen lényegtelen határkiigazításokról van szó. Miután a kérdést megbeszéltük, elég kedélytelen hangulatban ültünk vacsorához. A szellemes Szentmiklósynak azonban sikerült minket mégis jobb kedvre hangolni.

A Dísz téri viszonyokról beszélgetve elsősorban afelől érdeklődtem, hogy a zseniális, de kiszámíthatatlan, bohém természetű új külügyminiszterünk, Bánffy Miklós, aki elsőrangú sakk-, biliárd- és pólójátékos, nagyon tehetséges zeneszerző, kiváló író volt, és úgy beszélt franciául, mint egy született párizsi, de diplomáciával sohasem foglalkozott,[66] hogyan válik be mint a külügyek irányítója.

– Hát tudod, a Dísz tér politikai konyhája jelenleg a következőképpen működik – felelte Szentmiklósy. – A külügyminiszter hatalmas íróasztala előtt Kánya áll, és valamelyik kisantantkövetségnek szóló energikus hangú jegyzéket diktál. Bánffy, íróember lévén,[67] formálja meg és veti papírra a jegyzéket. Közben bejön Khuen

Sándor[68] – persze szokása szerint elfelejti maga mögött becsukni az ajtót. Egy darabig hallgat, azután közbeszól.

– Ezt így, ebben a formában mégsem lehet írni – s emlékezetének gazdag kincsestárából mindjárt idéz hasonló eseteket a diplomáciai történelemből.

Kánya végül elfogadja Khuen Sándor észrevételeit, és Bánffy újrafogalmazza a kifogásolt mondatot. Khuen Sándor pedig visszamegy a szobájába, és szórakozottságában az ajtót ismét nyitva felejti. Mi pedig – a miniszter kabinetjében szolgáló inas-titkárok – szorgalmasan becsukjuk mögötte az ajtókat.[69] [...]

Nem sokkal Bukarestbe való visszatérésem után a követ Magyarországra utazott. Általában sokat volt távol. Részben családi okokból és uradalmának kezelésével járó teendői miatt, részben azért, mert tapasztalatai meggyőzték, hogy a magyar–román viszony megjavításához fűzött reményei nem sok kilátással kecsegtettek. Azonkívül tudta, hogy átmenetileg nyugodtan reám bízhatja a követséget. Ilyenformán 1922-ben és 1923-ban évente 3-4 hónapon át én vezettem a követséget. Nekem kellett eljárnom a lépten-nyomon felmerülő kényes kérdésekben. Ezek nem tartoznak a legkedvesebb emlékeim közé. Fő témájuk akkor a Magyarországra optált, tehát magyar állampolgárrá vált egykori erdélyi földbirtokosoknak a román agrárreform végrehajtása során szenvedett sérelmei és a politikai foglyok kicserélése volt.

Az optánsok birtokügyeiben való közbenjárás állandó penzumává vált a követségnek. Sokan leutaztak Bukarestbe, és személyesen próbálták meg a kedvező elintézést. Persze sikertelenül. Nagyon sokan írásban fordultak hozzánk. És azok is, akik előbb közvetlenül vagy ügyvédjeik útján tettek lépéseket, eredménytelen próbálkozásaik után szintén a segítségünket vették igénybe. Sajnos a követség interveniálása sem használt.[70]

A politikai foglyok különösen sok gondot okoztak. Erdélyben [...] a politikai elítéltek száma egyre növekedett. [...] Mivel érdekükben tett lépéseink eredménytelenek maradtak, legalább arra törekedtem, hogy élelmezésüket biztosítsam. Végre sikerült engedélyt kapnom arra, hogy egy követségi tisztviselő meglátogathassa őket, és élelmiszereket vihessen be nekik. [...]

A románok állandóan azt híresztelték, hogy a magyar kormány

kémeket, felbujtókat küldött Erdélybe, és általuk erőszakos akciókat, sőt felkelést szervez. Ez nem volt igaz, ellenben ők valóban sok ügynököt küldtek Magyarországra. Politikai rendőrségünk az első időkben nem volt kellőképpen megszervezve, így ezek az ágensek szabadon garázdálkodhattak. A Szent György téren a miniszterelnökség közelében elhelyezkedve minden erdélyi embert, aki a palota kapuján belépett, lefényképeztek. Ha azután néhány nap múlva az illető visszatért Erdélybe, a fényképfelvétel alapján megindították ellene az eljárást, ami újabb irredentaperhez vezetett. Amikor politikai rendőrségünk kiépült, egyre-másra kerültek a román és cseh ügynökök hurokra. Még a Dísz téren, Kánya ablaka alatt is fogtak el ott hallgatózó ágenseket.[71] Így Magyarországon elszaporodtak a román politikai foglyok.

Tárgyalásaink a politikai foglyok kicserélésére irányultak. A megbeszélések a követségek útján folytatódtak, ám hosszú ideig nem sikerült megállapodásra jutnunk.

Átmeneti ügyvivőségem idején újra felbukkant a magyar–román ellentétek kiküszöbölése és végleges megoldása céljából korábban már propagált terv: a két ország perszonáluniója I. Ferdinánd jogara alatt. E gondolat népszerűsítése érdekében annak propagálói felsorakoztatták mindazokat az érveket, amelyek mindannyiszor előtérbe kerültek, valahányszor a magyar–román közeledés szükségességéről szó esett: a két nem szláv nemzetet közösen fenyegető szláv veszély, a gazdasági érdekek azonossága, minthogy mindkét ország kifejezetten mezőgazdasági struktúrájú, az erdélyi kérdés stb.

Nem tudom, honnan és kinek az agyából eredt ez az elgondolás. [...] Tény, hogy egy időben a téma diplomáciai körökben gyakori konverzáció tárgya volt, és sok követnek nyújtott alkalmat hosszú lélegzetű politikai jelentés megírására. Budapesttől ezekkel a hírekkel kapcsolatban semmi értesítést, illetve utasítást nem kaptam.[72] [...]

Részemről minden ilyen beszélgetés elől gondosan kitértem, már csak azért is, mert e gondolatot szerencsétlennek tartottam. Az Ausztriát és Magyarországot összefűző perszonálunió sem volt zökkenőmentes, pedig a két nyugati kultúrájú nép közt százados kap-

csolat állott fenn. [...] Azonkívül Magyarország testén még túl frissek voltak a sebek. Az erdélyi magyarság sorsa sem volt megfelelő előjáték egy ilyen gondolat népszerűsítéséhez. [...] Különben a tervezgetésnek mindaddig nem tulajdonítottam komoly jelentőséget, amíg egy hivatalos beszélgetésünk alkalmával Take Ionescu szóba nem hozta előttem.

Visszatérve Károly király második sikertelen vállakozására, a külügyminiszter váratlanul és szokatlanul Horthy kormányzót kezdte magasztalni, és azon nézetét fejtette ki, hogy Magyarország legjobban tenné, ha a kormányzót, aki a jelek után ítélve a nemzet általános megbecsülésének és szeretetének örvend, választaná meg királyául. Azután így folytatta:

– Újabban sokat beszélnek egy román–magyar perszonális unióról. A román kormány ezzel az elgondolással nem ért egyet. Nagyon jól tudjuk, hogy ez mit jelentene reánk nézve. A király és a vezető társadalmi osztályhoz tartozók, sőt később talán még a kormány tagjai is szívesebben ülnének a maguk szép fővárosában, mint Bukarestben. A magyarok nagyon értenek ahhoz, hogy magukat megszerettessék. Velük szemben mi, románok háttérbe szorulnánk. És általában másodrangúvá süllyedne minden, ami román. Végeredményben Románia Magyarország provinciájává válna. [...]

Csodálkozva hallgattam fejtegetéseit, [...] de teljes közömbösséget mutatva, azokra semmi reflexiót sem tettem. [...] Hallgatásomat a külügyminiszter elértette. Lehet, hogy megbánta őszinteségét, mert egyszerre visszacsapott a régi hangnembe.

– Arról is beszélnek, hogy Magyarországon egyesek egy angol királyi herceget akarnak a trónra ültetni. [...] Azt hiszem, hogy ez hiábavaló erőlködés. Egy angol királyi herceg nem fog elmenni maguknak Budapestre királynak. [...]

Természetesen erre sem reflektáltam, mire a külügyminiszter más témára tért át. [...]

Amikor utoljára Kolozsvárott voltam, régi kedves háziorvosunk, dr. Rosenberger előadta, hogy szeretné fiát valahogyan az Egyesült Államokba kijuttatni.

– Nézze, kedves Bandi, ennek a jóravaló, szorgalmas és tehetséges fiúnak itt Erdélyben semmi jövője sincs. Két kereszt is van a hátán: magyarnak és zsidónak született. [...] Azt szeretnénk, ha jogi tanul-

mányait valamelyik amerikai egyetemen folytathatná, ott szerezne diplomát, és végleg ott települne le. [...] Már megpróbáltuk, hogy kijuttassuk Amerikába, de addig nem kaphat útlevelet, amíg az Egyesült Államok be nem fogadja. A washingtoni kormány az évi bevándorlók számát nagyon alacsony mértékben állapította meg, és a kvóta már betelt. Vajon nem tudná-e kieszközölni, hogy kivételesen beengedjék?

Dr. Rosenberger szegény édesapámat több mint két és fél évig, halála percéig a legnagyobb odaadással ápolta. Több volt, mint háziorvos. Velünk együttérző, igazi barátunknak tekintettük mindig. Természetesen megígértem, hogy minden lehetőt megteszek. [...]

Mr. Palmert, az Egyesült Államok bukaresti konzulát igen jól ismertem. Feleségét még jobban. Mrs. Palmer jókedvű, kedves fiatalasszony volt, és rajongott a táncért. Én is bolondja voltam a táncnak, és a csinos kis asszony rendes táncpartnerem volt. Máskor is szívesen csatlakoztam hozzájuk. Egy ilyen alkalommal szóba hoztam a konzul előtt a Rosenberger fiú ügyét. Addig inzisztáltam, míg Mr. Palmer – felesége unszolásának is engedve – megígérte, hogy megkísérli az engedély megszerzését. A legközelebbi futárral valóban felterjesztette javaslatát, és pár hét múlva értesített, hogy protezsáltamat az Egyesült Államok hajlandó befogadni. A fiú pedig azonnal útra kelt. Tanulmányait elvégezve ügyvédi diplomát nyert, és igen jó anyagi körülmények közt élt.

A követségi munka 1922-ig úgy oszlott meg köztünk, hogy Takách-Tolvay kizárólag katonapolitikai kérdésekkel foglalkozott, Szentirmay munkaerejét a nagyon felszaporodott konzuláris és útlevélügyek vették teljesen igénybe. Vladár végezte a rejtjelezést, gépelte a bizalmas természetű politikai jelentéseket, a miniszterhez vagy Kányához intézett magánleveleket, és beírta a táviratkönyvbe a megfejtett számjeltáviratok szövegét. A politikai munka teljes egészében rám hárult. Ezért Rubido-Zichy pesti útja alkalmával kieszközölte egy követségi titkár beosztását a követségre.

Új kollégánk, Vörnle János[73] előbb a császári és királyi levéltárban szolgált,[74] majd Gratz Gusztáv személyi titkáraként a bécsi követségen. Megfelelő nyelvtudással rendelkező, kötelességtudó, a rábízott munkát aprólékos pontossággal végző tisztviselőt kaptunk benne.

Kissé kedélytelen, száraz ember volt, de jó kolléga, akit nagyon hamar barátságomba fogadtam. Rubido-Zichy is meg volt elégedve munkájával, dicsérte szorgalmát, sőt egyszer meghívta Nágocsra vadászatra, de igazából sohasem tudott felmelegedni iránta. Bizalmas beszélgetés közben nemegyszer úgy nyilatkozott, hogy nem tartja őt egészen közénk valónak.

Csaknem ezzel egy időben került a követségre Pap Béla,[75] aki az első világháború előtt alkonzulként évekig Bukarestben teljesített szolgálatot, a főkonzul távollétében pedig önállóan vezette a konzulátust. Első bukaresti kiküldetésem idejéből meleg barátság fűzött hozzá. A konzuli szolgálatban nagy gyakorlata volt. Malfattinak a konzuli ügyvitelről szóló hatalmas munkája[76] mindig ott állt az íróasztalán – de csak emlékként. Sohasem kellett belenéznie. Könyv nélkül tudta. A román nyelvet tökéletesen bírta, a helyi viszonyokat kitűnően ismerte. Gyors eszű, expeditív, jó kedélyű ember volt, s így beosztásának – függetlenül a régi személyes kapcsolattól – őszintén örültem. A háború után egy igen vagyonos bécsi leányt vett feleségül. Következőleg az anyagi alapja is megvolt a költséges bukaresti élethez, ami igen fontos kellék volt, mert 1922-ben még mindig a Nuber által leszorított alacsony fizetést kaptuk. A feleségével kapott hozományon kívül személyes vagyona is volt, így szépen és kényelmesen élhettek.

Egy év leforgása alatt a követség irodai személyzete is újabb munkaerőkkel egészült ki. Így 1922 elejére a követség elegendő tisztviselővel rendelkezett a folyton szaporodó munka elvégzésére.[77] [...][78]

Március végén a követ felküldött Budapestre szóbeli jelentéstétel, illetve egyes kérdések részletes megvitatása és a Külügyminisztérium utasításának kikérése végett. A megbízásnak személyes okokból igen örültem. Rég nem voltam Pesten. Néhány estét a Vígszínházban szerettem volna tölteni, azonkívül pesti tartózkodásom jó alkalom volt arra is, hogy ruhatáramat kiegészítsem. Ekkor rendszeresítette ugyanis a minisztérium a közös szolgálatban használt ún. „chiffrefrakk" mintájára készült sötétzöld színű, bársonygalléros, szentkoronával díszített aranygombos kisegyenruhát olyan alkalmakra, amikor az udvarnál kisebb estély volt, vagy olyan követi fogadásokon, estélyeken jelentünk meg, amelyeken az uralkodópár is ott volt, ám

a díszmagyar túl nagy pompa lett volna. Más ruhaneműkön kívül egy ilyen frakkot is kellett csináltatnom.[79]

Közvetlenül visszaindulásom előtt értesültem Károly király haláláról. [...] A tragikus eset miatt szükségesnek véltem, hogy pesti tartózkodásomat néhány nappal meghosszabbítsam. Tudtam, hogy főnökömet érdekli, de egyéni szempontból is súlyt helyeztem arra, hogy személyesen tájékozódjam. Beszélgetésem révén azt a benyomást nyertem, hogy a két királypuccs – ahogy általában nevezték – igen rossz hatást keltett a nemzet széles rétegeiben. Meggondolatlan és erőszakos fellépését a nagyközönség elítélte. [...] Mégis, amikor halálának híre elterjedt, a nemzeten a részvét érzése lett úrrá. Személy szerint talán nem is Károly királyt gyászolták, hanem a tragikus végű fiatalembert.[80] [...] A részvéthez annak tudata is hozzájárult, hogy ugyanazon hatalmaknak esett áldozatul, amelyek az országra a trianoni csapást mérték. [...]

A király tragédiája a belpolitikai életre is nagy hatással volt. A túlzó legitimisták élesen szembefordultak a kormánnyal és a kormányzóval, őket okolván a restauráció bukásáért. [...] Az ellentétek annyira kiéleződtek, hogy régi ismerősök, jó barátok, sőt rokonok közt is megszakadt a korábbi jó viszony, sőt már nem is köszöntötték egymást. [...]

Budapestről visszatérve minderről részletesen beszámoltam Rubido-Zichynek, akit a király halála nagyon levert. A gyász jeléül félárbocra engedtette a magyar zászlót a követség épületén, fekete ruhát öltött, és minket is felkért, hogy kövessük példáját vagy legalább viseljünk fekete karszalagot néhány hétig. Az ország gyászának a követségi zászló félárbocra eresztésével való manifesztálását a Dísz térnek bejelentette, amit a minisztérium hallgatólagosan tudomásul vett. A gyász e külső megnyilvánulásával szemben a diplomáciai kar, sőt még a románok is bizonyos megértéssel viseltettek. Egyedül a lengyel követ kérdezte meg kissé tapintatlanul magyar kollégájától, hogy kit gyászol. Mire Rubido-Zichy – aki a közös szolgálatban kollégája volt az akkor követségi titkári minőségben működő gróf Skrzynskinek, és baráti viszonyban volt vele – azt válaszolta: „Ha már a Habsburgoktól kapott grófi címet használod, jobban tennéd, ha te is legalább egy fekete nyakkendőt kötnél."

Amint az várható volt, Brătianunak, a liberálisok vezérének ura-

lomra jutásával[81] az erdélyi magyarság helyzete még súlyosabbá vált. Brătianu kormánya volt az, amely 1916-ban – a Monarchia és Románia közti szerződések ellenére – Magyarországot megtámadta.[82] Ugyancsak ő vívott késhegyig menő harcot a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítására 1919-ben létrejött nemzetközi egyezmény ellen.[83] Amikor pedig a Főtanács[84] felszólította, hogy írja alá Románia nevében a Saint-Germainben kötött egyezményt, Brătianu azzal tért ki, hogy „Románia teljes egyenlőséget biztosított összes állampolgárainak, faji vagy vallási különbség nélkül mind a vallási mind a politikai jogok és szabadságok tekintetében... De Románia semmi körülmények közt sem tűrheti idegen államok beavatkozását törvényei végrehajtásánál."

A Főtanácsot Brătianu nyilatkozata és érvelése nem elégítette ki, hosszas huzavona után a román miniszterelnököt felszólította, hogy nyolc napon belül jelentse ki: hajlandó-e a kisebbségvédelmi szerződést aláírni. Brătianu akkor inkább lemondott. A szerződést már az őt felváltó Vaida-Voevod-kormány írta alá.

A Brătianu által annyira ellenzett szerződés alapgondolata igen helyes volt. Biztosította a nemzeti kisebbségek széles körű magán-, vallási és politikai jogait. Kötelezte az aláíró kormányokat, hogy az egyezmény rendelkezéseit alaptörvényként iktassák be, és azokkal ellenkező törvényeket, rendeleteket ne hozzanak. A kisebbségeket a Népszövetség oltalma alá helyezte, amely vállalta a Saint-Germain-i szerződés érvényesítését. Ezért a Népszövetség nemcsak a már bekövetkezett jogsérelem esetén volt jogosult közbelépni, hanem akkor is, ha annak veszélye felmerült. Hatáskörében állt a jogsérelem megszüntetésére is utasítást adni. [...] De volt a szerződésnek egy pontja, amelynek alapján az egész kisebbségvédelmi rendszert ki lehetett forgatni a sarkából. A Tanács az eljárást csak egyik tagjának javaslata alapján indította meg. Maguknak a nemzeti kisebbségeknek nem volt módjukban panaszaikat a nagy nemzetközi fórum elé vinni. A magyar kormány fordulhatott ugyan a Tanácshoz, de kérését ez a testület nem volt köteles figyelembe venni, és a panasz tárgyává tett ügy iránt érdeklődni. Erre már csak azért sem kerülhetett sor, mert a Népszövetségben olyan befolyás érvényesült, amely nem volt kedvező Magyarországra nézve. [...]

Ilyen körülmények között az erdélyi magyarság teljesen ki volt

szolgáltatva a magát liberálisnak nevező Brătianu-kormány önkényének. Brătianunak az volt a nyíltan bevallott célja, hogy Erdélyt lehetőleg egy emberöltő alatt elrománosítsa. A külföld felé „szociálisnak" feltüntetett agrárreformot még nagyobb tempóban igyekezett keresztülvinni. [...] A magyar tisztviselőket elbocsátották, [...] megfelelő intézkedésekkel a szabadfoglalkozásúak kezéből is kivették a kenyeret. [...] Szigorú cenzúra érvényesült a magyar hírlapírás és irodalom terén. Előzetes cenzúrához kötötték a színjátszást, sőt a műkedvelő előadásokat is. A kolozsvári Nemzeti Színházból román opera lett, a színészek a fából épült kis nyári színházba szorultak. A magyar nyelv használatát a jogszolgáltatásban és a közigazgatás minden ágában eltiltották.

A liberális párt előretörésével Brătianu politikája a választási rendszerre is rányomta bélyegét. Ezt a konzervatív párti Marghiloman, aki a kisebbségi kérdésben bölcsebb és mérsékeltebb magatartást tanúsított, *Le Progée* című lapjának 1922. március 13-i számában a következőképpen jellemezte: „Erdélynek Romániával való egyesülése következtében kétmillió magyar lett román alattvalóvá. Kétmillió idegen fajú lakos, mind törvénytisztelő alattvaló, kétségkívül külön nemzetiséget alkot. Brătianu úr választási politikája azzal a veszedelmes eredménnyel járt, hogy e kétmilliónyi lakosnak a román parlamentben csak egy képviselője van. Az erdélyi fennsík szívében fekszik a székelyek földje, ahol a lakosságnak csak 1%-át teszi ki a románság. Ennek ellenére a székelyeknek nem adták meg a lehetőséget, hogy képviselőt küldhessenek a román parlamentbe. Hogy Brătianu úr elérhesse ezt az eredményt, egy civilizált államhoz nem méltó eszközökhöz és erkölcsökhöz kellett folyamodnia." [...]

A Népszövetségben panaszainkkal kapcsolatban legfeljebb arra szorítkoztak, hogy a magyar és román kormányt utasították a köztük felmerült nézeteltérések tárgyalások útján való megoldására. [...]

Az erdélyi magyar vezető tényezők közül Bethlen Ödön volt Kolozs vármegyei főispán, a kolozsvári református gimnázium főgondnoka, Majláth Gusztáv római katolikus, Nagy Károly református püspök, Kolozsváry Bálint egyetemi tanár, Ugron István, az Erdélyi Múzeum Egylet elnöke, a székely-csángó származású Sándor József, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület egykori főtitká-

ra többször megfordultak Bukarestben, és rendesen a követ, távollétében az én vendégeim voltak. Egyházi, iskolai, közművelődési kérdésekben kilincseltek a minisztériumokban, és olyankor mindig felkeresték a követséget.

Rubido-Zichy egyik leggyakoribb és legkedvesebb vendége Majláth püspök volt. Életmódjában, szokásaiban, ruházkodásában az apostoli egyszerűség mintaképe. Magától mindent megvont, hogy minél többet juttathasson jótékony célra. Reverendája alatt ugyanolyan csizmát viselt, mint a szegény sorsú papnövendékek. Az akkor csak fillérekbe kerülő narancsot nagyon szerette, de nem engedte meg magának. A követ ezt tudván, valahányszor Majláth nála ebédelt s utána autóján lakására vitette, mindig becsomagoltatott részére néhány kiló narancsot. [...]

Amint a nyár közeledett, a követ kivett egy nagyobb villát Sinaiában, és családjával együtt azonnal kiköltözött. Csak az attasét vitte magával a rejtjelezési teendők elvégzésére, és Binder irodatisztet. [...] Én a követség többi tagjával Bukarestben maradtam. A jelentéseket – tavalyi szokás szerint – minden futárindítás előtt kivittem aláírás végett Sinaiába [...] A követ – hacsak nem kellett valamely ügy elintézése végett azonnal visszatérnem – egy-két napra mindig visszatartott. [...] Csaknem mindig a Bukarestből délben 1 órakor induló vonattal utaztam Sinaiába, és az étkezőkocsiban ebédeltem.

Július 13-án – ezt a napot sohasem fogom elfelejteni – kissé kirúgtam a hámból. Csak reggel felé tértem nyugovóra, s olyan mélyen elaludtam, hogy délelőtt 11 óra körül kászálódtam ki az ágyból. Dél felé járt, amikor a követségre értem.

Az asztalomon már egy halom akta tornyosult. Átfutottam a leveleket és az újságokat. Amikor az utolsó aktát felemeltem, alatta a követ jellegzetes betűivel nekem címzett levelet pillantottam meg. Feltéptem a borítékot. „Kérlek, 1 órás vonattal okvetlenül kijönni Sinaiába. Rubido-Zichy."

Megnéztem az órámat, 3/4 1-et mutatott. Talán még elérem az 1 órás vonatot. „Azonnal egy kocsit!" – kiáltottam az előszobában tartózkodó Kelemen altisztnek. [...] Csak egy kalapot nyomtam a fejemre, és úgy, ahogy voltam, beugrottam a megérkezett kocsiba.

– Hajts, ahogy csak tudsz! – kiáltottam a birjárra. Két jó lova szélsebesen repített a Gara di Nord[85] felé.

Mégis elkéstem. Mikor a peronra értem, éppen akkor robogott ki a gyors. Már csak a távolodó szerelvény utolsó kocsijait láthattam. Bosszúsan tértem vissza a követségre. Most már csak a 4 órás vonattal mehettem. Nagy szemrehányásokat tettem magamnak, és türelmetlenül vártam a 4 órát. Becsomagoltam, és csaknem egy negyedórával a vonat indulása előtt már a peronon várakoztam. A sínek mellett le és fel sétálva azon törtem a fejem, hogy mi történt, mi lehet az a sürgős ügy, ami miatt a követ Sinaiába rendelt. Közben már 4 óra lett, és a vonatomat még mindig nem tolták be. A végén mindennek a tetejében még elkések, gondoltam.

Mikor már 1/4 5-öt mutatott az óra és a vonatom még sehol sem volt, beszóltam a forgalmi irodába, hogy a vonat késésének okát megtudjam. Az irodában nagy sürgés-forgás volt, nehezen álltak velem szóba. Mikor újra feltettem a kérdést, hogy mikor indul végre a vonat Sinaia felé, csodálkozva néztek reám.

– Hát még nem tudja? Az 1 órás vonat alatt Valea Largánál leszakadt a vasúti híd Sinaia előtt. Most folynak a mentési munkálatok. A vasúti közlekedés ezen a vonalon egyelőre szünetel – mondta az egyik forgalmi tiszt.

Bőröndömet beraktam a kocsiba, és visszatértem a városba. Útközben imára kulcsoltam a kezem szerencsés megmenekülésemért. [...] És hálás szeretettel gondoltam és gondolok mindig vissza arra az aranyos teremtésre, akinek társaságában oly gyorsan elrepültek tegnap este az órák. Kedves marasztaló szavai: „Még egy órácskát, még egy negyedórát", késleltették le velem a halálvonatot. Közvetve ő mentett meg a katasztrófától. Ez a kis „még" szócska azután jelszavammá vált, és sokszor mondtam magamnak: ezt még elvégzem, ezt még keresztülviszem, ezt még kibírom, még nem adom fel a reményt... [...]

Éjfél után erős dörömbölésre ébredtem. Kiugrottam az ágyból, és kinyitottam az ajtót. Rubido-Zichy állott előttem talpig porosan. Szőke bajusza és szemöldöke is fehér volt a portól.

– *Gott sei Dank!* (Hála istennek!) Csakhogy még életben látlak viszont! – kiáltotta, és megölelt. Azután leült az ágyam szélére, és elmondta, hogy délután éppen bridzsezett, amikor a vasúti kataszt-

rófa hírét vette. Azonnal autóba ült [...] és százas tempóban Valea Largára autózott. Borzalmas kép fogadta. A vasúti kocsik egymás hegyén-hátán állottak. A völgy a sebesültek ordításától volt hangos. [...] Senki sem tudott rólam felvilágosítást adni. [...] A késő estig tartó eredménytelen keresés után beült az autójába, és beszáguldott Bukarestbe.

Szerencsére volt a szekrényemben egy üveg Kemény Árpád-féle „Plébános".[86] Az mindkettőnknek jót tett. Ekkor láttam, hogy mennyire ragaszkodik hozzám. De az, hogy mi volt az a sürgős ügy, amiért Sinaiába rendelt, nem került szóba. [...] Nem is tudtam meg soha.

Viszont a vasúti katasztrófa okát már két napon belül megtudtam. Széltében-hosszában mindenütt erről beszéltek. [...] 1916-ban a német és osztrák–magyar csapatok elől visszavonuló román hadsereg a hidakat mindenütt felrobbantotta. A németek ezeket az ország megszállásakor szükséghidakkal pótolták. A világháború után a kormány új típusú, hatalmas amerikai mozdonyokkal cserélte ki az elhasználódott mozdonyokat, de a hidak teherbíró képességét nem ellenőriztette. A Valea Larga-i híd nem bírta ki az állandó erős megterhelést, és ez okozta az első nagy szerencsétlenséget.

Augusztus derekán a Külügyminisztérium hatheti szabadságot engedélyezett, amelynek felét Homoródon, felét Kolozsvárott szándékoztam eltölteni [...] Boldogan siettem haza Homoródra, ahol már várt egy csinos kis hajtókocsi. Az időt kocsizással, lovaglással és vadászgatással akartam eltölteni. Ezért Bukarestből való elutazásom előtt lépéseket tettem vadászjegy kieszközlése céljából. A külügyminisztérium protokollosztálya kilátásba helyezte, hogy néhány napon belül megküldik. Ám ez nem történt meg, és így vadászjegy nélkül indultam útnak [...] Egyik lovamat, a Bátort nyereg alá fogtam, és hol lóháton, hol kocsin jártam Homoród környékét. [...]

Augusztus második felében pár napi látogatásra gyermekkori barátomhoz, Ugron Ákoshoz kocsiztam, aki Udvarhely mellett, szombatfalvi birtokán gazdálkodott. Alig szálltam le a kocsiról, azzal fogadott, hogy a lapok szerint Erdélyben egy újabb és az addigiaknál sokkal nagyobb szabású irredenta akciót leplezett le a sziguranca. A hír nagyon felizgatott. Ha az újságok igazat írtak, úgy a követ bizonyosan visszarendel szabadságomról. Távirata esetleg már meg

is érkezett Homoródra. Az udvarhelyi postahivatalban másnap – lévén vasárnap – a déli órákban annyit sikerült megtudnom, hogy valóban továbbítottak részemre egy bukaresti táviratot. Gyorsan megebédeltem, befogattam, és a kis homokfutón erős tempóban hajtottam Homoródra. Alig hagytuk el az Udvarhellyel összeépült Bethlenfalvát, rettentő vihar szakadt ránk. A szél gyökerestül tépte ki a fákat. Villám villámot ért. A völgy zengett a mennydörgéstől. Azután hatalmas zápor indult meg. Valóságos istenítéleti időben, bőrig ázva érkeztünk meg Homoródra.

Az asztalomon már ott feküdt egy távirat. Izgatottan téptem fel. A bukaresti követség küldte: „Vadászjegy útban." A távirat nyolc nappal előbb lett feladva. Világos volt, hogy ez nem lehet az a távirat, amelyről az udvarhelyi postahivatal említést tett. [...] Ismét kocsiba ültem, és az agyonhajszolt lovakkal a szentegyházasfalusi postahivatalhoz hajtottam, ahol a Homoródra szóló postát kezelték. Ott egy második táviratot kézbesítettek Rubido-Zichy aláírásával: „Kérem szolgálattételre azonnal bevonulni." [...]

Csak a vonaton eszméltem fel arra, hogy a távirat nem jelölte meg, hogy hol – Bukarestben vagy Sinaiában – kell jelentkeznem. Találomra Sinaiában szálltam ki. Rubido-Zichynél éppen vendégek voltak. Türelmetlenül várakoztam, amíg látogatói eltávoztak. A követ előadta, hogy hír szerint a románok a határon egy többtagú társaságot fogtak le, akiknél állítólag pokolgépet találtak, amellyel merényletet szándékoztak volna az uralkodópár ellen Gyulafehérvárt elkövetni Ferdinándnak Nagy-Románia királyává leendő koronázása alkalmával. Az újságok újabb és újabb részleteket közöltek, magyar felelős tényezőket vádolva a merénylet értelmi szerzőségével. A hangulat izzó volt, és komoly következményekkel lehetett számolni.

A következő napok további izgalmakat hoztak. Egyes lapok úgy állították be a dolgot, mintha a tervről a követségnek is tudomása lett volna. Abba állítólag egyes magyar erdélyi értelmiségiek is bele voltak keverve. A főszemély egy Belmonte nevű egyén volt, akinek addig még hírét sem hallottuk, s az volt a feltevésünk, hogy beugratóként szerepelt az ügyben.

Felesleges mondanom, hogy a követségnek sejtelme sem volt a tervezett merényletről. A követ kérdései elől a sziguranca főnöke kitért, de nem hagyott kétséget az iránt, hogy a merénylet tervét

egyenesen a magyar kormánynak tulajdonítják. Ugyanakkor a Dísz tér a legnagyobb méltatlankodással utasította vissza a képtelen feltevést. [...] Feladatunk elsősorban az volt, hogy a külföldi diplomatákat helyesen tájékoztassuk, és a rágalomhadjáratot visszaverjük. [...]

Ez a kellemetlen ügy – amelyre sohasem sikerült fényt deríteni –, [...] még hónapokig kísértett. Függetlenül ettől, a gyulafehérvári koronázás[87] önmagában is kényes helyzetet teremtett. [...] Egy ilyen aktuson a külállamok követeinek természetesen részt kellett vennie. Viszont [...] a magyar követ részvétele a Királyhágón innen és túl egyaránt kínos feltűnést keltett volna. [...] Rubido-Zichynek ügyes sakkhúzással sikerült a távolmaradást rendeznie. Kihallgatást kért a királytól, és [...] azt kérte, hogy a koronázásra ne küldjenek meghívót. [...]

A követ ezután hosszabb időre elutazott. [...]

Távozása után nem sokkal telefonértesítést kaptam, hogy Ambrózy Lajos, a minisztérium elnöki osztályának vezetője, aki romániai birtokügyeinek rendezésére Bukarestbe jött, délután felkeres Sinaiában. Fogadására kimentem az állomásra, s [...] a peronon szokatlan élénkséget láttam. Hamarosan megtudtam az izgalom okát. Comornic előtt a gyorsvonat alatt beszakadt a vasúti híd. Ambrózy vonata akkor még nem jutott el Comornicig. Ambrózy a szerencsétlenség miatt Comornicban rekedt, [...] majd szerencséjére egy Sinaiába tartó autó felvette.

A Valea Larga-i és a comornici szerencsétlenséget a következő hetekben más vonalakon több hasonló követte. Egyik híd a másik után mondta fel a szolgálatot. Végül a hatóságok minden hídhoz egy katonai járőrt állítottak, az utasok pedig halotthalványan, a folyosó ablakai előtt állva nézelődtek kifelé, amikor vonatuk vasúti hídhoz érkezett. A hidak újjáépítésére csak hosszabb idő múlva került sor. A vonatok egyelőre szükséghidakon át közlekedtek, sok helyen pedig át kellett szállni.[88] [...]

Az új impérium fogyatékosságai az erdélyi románok körében is visszatetszést keltettek. Bizalmas körben elismerték, hogy a „magyar világban" nagyobb volt a rend, a közbiztonság, nem volt korrupció, és olcsóbb volt az élet. Az ókirályságból Erdélybe telepítetteket jövevényeknek tekintették. Már az is visszatetszést keltett, hogy románul is másként beszéltek. Az erdélyi románok ugyanis a száza-

dok folyamán sok magyar szót vettek át, míg a regátiakra sok francia szó ragadt. De mások voltak a szokásaik is, és főleg az erkölcseik. Viszont a regátiak fölényesen kezelték az erdélyi románokat, a „dincoló"-kat. A húszas évek elején ezek az ellentétek erősen rányomták bélyegüket az erdélyi közéletre.[89]

A Regátból átplántált hivatalnokoknak nem volt nagy becsületük a román lakosság körében. Féltek tőlük, de nem tisztelték őket. [...] Az erdélyi és az ókirályságbeli románok közti ellentétek a parlamentben is megnyilvánultak. Vaida-Voevod, aki a világháború előtt a magyarországi románok egyik legtekintélyesebb politikai vezére volt, [...] egy ízben éles hangon tört ki a parlamentben a Brătianu-rendszer túlkapásai és a regátiak visszaélései miatt. Lehurrogták és belé akarták fojtani a szót, mire Vaida a szemük közé vágta: „A magyar parlamentben tigrisekkel álltam szemben. Most nem fogok a poloskáktól megijedni!"[90]

Brătianu uralma alatt a választások lefolyása is botrányos volt. Tagadhatatlan, hogy a háború előtti Magyarországon sem volt a választási rendszer ideális. A választói jogosultság korlátozásával, a választókerületek beosztásával és a hatóságok erőszakoskodásával a kormánynak módjában volt akaratát a népre kényszeríteni, és a többséget magának biztosítani. De köztudomású hibái dacára mégis emeletnyi magasságban állott a románok által meghonosított választási rendszer felett. A magyarországi románság, ha nem is lélekszámának megfelelő arányban, de mégis tekintélyes számú képviselőt küldhetett a magyar parlamentbe. A főrendiháznak is voltak román tagjai.[91] Ezzel szemben a román kormány az egykori magyar területeken a nemzeti kisebbségek parlamenti érvényesülését teljesen lehetetlenné tette. A Brătianu uralma idején elkövetett választási visszaélésekről kötetet lehetne írni. Csak egy példa. Gyárfás Elemér biztosra vett megválasztását azzal akadályozták meg, hogy szavazás előtt felszólították: bizonyítsa be, hogy nem bordélyház-tulajdonos. Gyárfás közismerten tiszta erkölcsű ember volt, és a románok közt is nagy népszerűségnek örvendett. Negatívumot bizonyítani amúgy sem lehet. Idő sem volt reá, hogy a rágalommal szembeszálljon és azt hatálytalanítsa. Így természetesen nem jutott mandátumhoz. [...]

Már beköszöntött a késő ősz csúf, esős napokkal, de a követ még mindig nem tért vissza szabadságáról. [...] Feladataim teljesítésében kitűnő munkatársaim elismerésre méltó szorgalommal támogattak. Különösen az jelentett számomra nagy segítséget, hogy a nagy tapasztalatokkal bíró Szentirmay és a helyi viszonyokat, személyeket ismerő Pap konzul magukra vállalták a minden futárral kilószámra érkező jogsegélyügyek elintézését.

Pap Bélának minden más jó tulajdonsága mellett nagy előnye volt az is, hogy nem szenvedett a világ minden konzuli testületében állandóan fellépő közismert betegségben, a „morbus diplomaticus"-ban,[92] amelynek kórisméje a külszín szerint annyira csábító diplomáciai szolgálatba való átvétel beteges ambicionálása. Pap szerette a foglalkozását, és talán sohasem fordult meg a fejében, hogy átminősítése céljából lépéseket tegyen. Amikor megházasodott, fiatal kis feleségének az ura konzuli címe nagyon imponált. De férjének Bukarestbe történt beosztása után hamar észrevette a konzuli kar és a diplomaták társadalmi helyzete, tekintélye és életszínvonala közti különbséget, és rövidesen megkapta a morbus diplomaticust.

Hirtelen felébredt ambícióinak egy akkoriban nagyon divatos, nagy színházi sikert aratott mulatságos francia bohózat, *A karrier* is tápot adott.

Ez a darab – amely rég lekerült a színházak műsoráról és ma már bizonyára kevesen ismerik –, mint címe is mutatja a diplomáciai karrierrel foglalkozik. Részletes ismertetése messzire vinne. Csak azt a részletet emelem ki belőle, amely a kis konzulnéban a diplomáciai ambíciókat kiérlelte.

Egy keleti állomáshelyen működő, és ott rettenetesen unatkozó fiatal diplomaták a konzul nagyon csinos és kikapós felesége társaságában keresnek és találnak szórakozást. A konzulné kézről kézre jár a titkárok és attasék között, akik a szép asszonyra való tekintettel elszenvedik az unalmas és lenézett férjjel való társadalmi érintkezést. Rendesen együtt is étkeznek. A konzullal persze senki sem törődik. Egyszerűen levegőnek nézik, s a társalgásba se vonják be. [...]

Nem sokkal azután, hogy Pap konzul felesége a darabot elolvasta, férje egy reggel benyitott hozzám.

– Te rég ismersz, és tudod, hogy sohasem voltak diplomáciai ambícióim. De a feleségem, amióta *A karrier*t elolvasta, folyton rágja

a fülemet, hogy tegyek lépéseket a diplomáciai szakba való átminősítésem céljából, mert csak most látja, hogy a konzulok mennyire alatta állanak a diplomatáknak, akik a konzulnékat unalmuk elűzésére használják. Ha nincs jobb dolgod, gyere el hozzánk ma este vagy bármikor vacsorára. Segíts nekem, hogy verjük ki fejéből ezt a bolondságot. Te saját tapasztalataid alapján könnyen felvilágosíthatod, hogy mi minden van a fényes diplomáciai külsőségek mögött. Talán azt is elmondhatnád, hogy a diplomáciai státus mennyire túl van zsúfolva, és milyen lassú az előrehaladás. Viszont a konzuli karból az utolsó három év folyamán olyan sokat vettek át diplomáciai szolgálatba, hogy ott nagy szükség van megfelelő képzettséggel és gyakorlattal bíró emberekre.[93] Következőleg ebben a szakban gyorsabban haladhatok előre, és majd válogathatok a legjobb főkonzuli állások közt. [...]

Pap Béla kívánságának örömmel tettem eleget, és az egyébként intelligens fiatalasszonyt félórai beszélgetésünk folyamán sikerült meggyőznöm, hogy férje a konzuli pályán sokkal könnyebben és gyorsabban csinál igazi karriert, mint a nehéz és sikamlós diplomáciai életben.

Ezt a kedves és vidám hangulatban eltöltött estét követő napokban meghűltem. Magas lázam miatt ágyban kellett maradnom. Egy hétfői napon Pap Béla feldúlt arccal lépett be hotelszobámba.

– Rettenetes dolog történt – mondta, és leroskadt az ágyam mellett álló székre. – Szombaton este, amikor a követségről hazamentem, a pénztárszekrény kulcsát a zárban felejtettem. Ma reggel, amikor belenéztem, rémülten láttam, hogy a legutolsó futárral érkezett, egymillió leit tartalmazó csomag, amelyet úgy, ahogy volt, a páncélszekrény legfelső polcán helyeztem el, hiányzik belőle. Nem hozhatok fel semmit mentségemre. Megbocsáthatatlan hibát követtem el. Kérlek, jelentsd azonnal Budapestre.

Bármennyire is megdöbbentett Pap Béla közlése, nem vesztettem el nyugalmamat. Gyorsan átgondoltam az ügyet annak várható következményeivel, és a következő megoldást találtam.

– Várj csak kissé, Béla! Ne siessük el a dolgot! Az eset valóban nagyon kellemetlen, főleg azért, mert ezt az összeget a napokban itt jelentkező bizalmi emberünk útján el kellett volna juttatnunk Majláth püspökhöz, hogy a további felekezetekkel megosztva az erdélyi

egyházak fennmaradását biztosíthassuk. A lényeg az, hogy az egyházak – ha némi késéssel is – hozzájuthassanak a várt támogatáshoz. Az összeg nagy, de apósod közismerten igen vagyonos ember. Neki kell vállalnia, hogy a hiányt megtéríti. Dollárértéket véve alapul az egymillió lei körülbelül 40–45 ezer dollárnak felel meg. Ha nagy bécsi bérházai közül egyet, esetleg kettőt elad, elő tudja teremteni a hiányzó összeget. Birtokod értékesítése útján Te is hozzájárulhatsz annak kiegészítéséhez. Tehát: adok neked 24 órát. Beszéld meg az ügyet apósoddal. Ha holnap délután bemutatod az apósod által aláírt nyilatkozatot, hogy hajlandó a hiányt megtéríteni, kénytelen leszek ugyan jelentést tenni, de az ügy mindjárt más színezetet kap. Fegyelmivel megúszod az egészet. [...]

Pap láthatólag megkönnyebbülten távozott tőlem. [...] Az éjszakát álmatlanul töltöttem. A pénztár kezelésével ugyan a követ bízta meg a konzult, de az eset az én ügyvivőségem alatt történt. [...] Azzal is tisztában voltam, hogy Pap Béla nem maradhat mostani beosztásában, berendelik a minisztériumba, és alacsonyabb beosztást kap. A követség egy kitűnő munkaerőt, én pedig egy nagyon használható munkatársat veszítek benne. Lázam az éjszaka folyamán még jobban felment. Hajnal felé elszunnyadtam, de erős főfájásra ébredtem.

A megbeszélt órában Pap Béla újra jelentkezett. Előadta, hogy apósa súlyos beteg. A legkisebb izgalom is katasztrofális lehet rá nézve. Kis gondolkodás után hozzátette:

– Tekintettel erre, pillanatnyilag csak egy megoldást látok. A hiány fedezése céljából állítsál ki az eltűnt összegre bont. Azt elhelyezzük a pénztárban, s amikor a fedezetet előteremtem, készpénzzel visszaváltom.

Ez a gondolat nagyon megdöbbentett.

– Kedves Bélám, Te, aki az ügyviteli szabályokat olyan jól ismered, hogyan gondolhattál ilyesmire? Te tudod a legjobban, hogy bonoknak nem szabad a pénztárban lenni. Különben pedig, ha bont állítok ki, azzal magamra veszem az anyagi felelősséget. Beláthatod, hogy nem vállalhatom.

– Hát akkor tedd meg a jelentést. Köszönöm, hogy eddig vártál vele.

Bár alig álltam a lábamon, bementem a követségre, és „statissime"

(igen sürgős) jelzésű számjeltáviratban jelentést tettem, kérve a Budapesten tartózkodó követ azonnali értesítését is.

Rubido-Zichy véletlenül éppen a minisztériumban volt. Rögtön vonatra ült. [...] Előbb Pap Bélát hívatta, azután jelenlétemben alaposan kikérdezte az összes irodai tisztviselőt, aki a végzetes szombati napon az esti órákig a követségen dolgozott. Azt, hogy amikor az épületből eltávoztak, a konzul még a szobájában tartózkodott, már én megállapítottam, amikor az altiszteket kikérdeztem. Újabb kihallgatásuk alkalmával megtudtuk, hogy a konzul pár hónappal előbb egyszer már nyitva felejtette a pénztárt. [...]

Ezután az ügyet a követtel kettesben alaposan meghánytuk-vetettük. Ha Pap a pénztárt tényleg nyitva felejtette, a nagy összeget tartalmazó csomagot egy besurranó tolvaj elvihette. A követség földszinti előszobájától balra volt az útlevélhivatal és a többi irodahelyiség. De ugyanebből az előszobából jobbra egy lépcső vezetett fel az emeletre, ahol az első ajtó a konzul szobájába nyílt. [...] Óvatlan pillanatban valaki feljuthatott a szobájába. A nyomozás megindítása és lefolyása végett azonban a román rendőrséghez kellett volna fordulnunk, ami minden szempontból kényes lett volna. [...]

Bármennyire nehezünkre esett, azt a lehetőséget sem zárhattuk ki egészen, hogy kollégánk egy hirtelen pénzzavarában hozzányúlt az őrizetére bízott pénzhez. Tápot adott ennek a feltevésnek kívülálló személytől nyert értesülésünk, hogy Pap Béla az utóbbi időkben nagy összegekben kártyázott. Viszont felmerült a kérdés, hogy aránylag rövid idő alatt veszíthetett-e egyáltalán ilyen hatalmas összeget. Egymilliós kártyaveszteségnek a városban is híre lett volna.

A hiány megtérítésére és a botrány elkerülésére közösen elhatároztuk, hogy időt engedünk a pénz visszafizetésére. [...]

Sajnos Budapesten nem így fogták fel a dolgot. A követ érkezése utáni második napon leküldték R. miniszteri tanácsost, a minisztérium számvevőségének igazgatóját[94] és egy nyomozót. Megérkezésük után a konzult hosszú kihallgatásnak vetették alá, majd elkülönítették. Azután dolgozószobáját tüzetesen átkutatták. [...] A követség minden tagját kikérdezték, s a következő napokon a konzult reggeltől estig keresztkérdésekkel faggatták. Talán egy héttel megérkezé-

sük után – valószínűleg javaslatukra – a minisztériumból számjeltávirat érkezett: „Pap konzul szóbeli jelentéstétel végett jelentkezzék a minisztériumban."

Ugyanezen a napon Pap idézést kapott, hogy az agrárreform során igénybe venni szándékolt birtoka ügyében tartandó tárgyaláson két nap múlva jelenjen meg. A követ azt ajánlotta, hogy sürgős, hivatalos utazása miatt kérjen néhány nap halasztást. Rámutatott arra, hogy ha a minisztérium utasításának nem tesz eleget, az ott mindenféle hamis feltevésre ad okot. Pap ezt azonnal belátta, és kijelentette, hogy a délután 4 órakor induló vonattal fel fog menni Pestre.

A délelőtt folyamán a számvevőségi igazgató a nyakamon ült. Bukaresti tartózkodását arra is felhasználta, hogy mindenbe beleüsse az orrát. Többek között kifogásolta, hogy az illemhelyiségekben egészségügyi papírt talált, az irodatisztviselők mosdóasztalán pedig „párizsi" piperészappant, amelyet a könyvekből megállapíthatólag szintén hivatalos pénzből vettünk. Ez a bornírtság egészen kihozott a sodromból:

– A minisztérium komoly ügy kivizsgálására küldött Téged Bukarestbe. A pénztárkönyvek átvizsgálása ezzel összefügg. De hogy ilyen haszontalanságokkal untass, azt kikérem magamnak. Az egészségügyi papírok vételét én rendeltem el, mert nem engedhetem, hogy tisztviselőink nyomdafestékes papírokat használjanak. Ugyancsak én rendeltem el a mosdószappanok beszerzését. [...] Különben honnan veszed, hogy a mosdószappan párizsi eredetű?

– Ezt nem volt nehéz megállapítani. A szappanon még most is világosan olvasható a Párizs jelzés – védekezett R. úr.

– És ez Neked elég bizonyíték? Úgy látszik, nem vagy tisztában a francia toalettszerek árával. Menjél be akármelyik drogériába, és érdeklődjél az árak felől. Ott egyúttal azt is megállapíthatod, hogy a nagyobb kelendőség kedvéért a legsilányabb árukra is rányomják a „párizsi" jelzést.

Közben az ajtó kinyílt, és Pap konzul nézett be.

– Bocsánat. Nem akarom zavarni az urakat. Majd később jövök – mondta, és visszahúzódott. [...]

Rubido-Zichyt inkább mulattatta, mint bosszantotta, hogy a számvevőség kitűnő igazgatója ilyen ostobaságokkal tölti az idejét.

– *So ein Trottl! Ja übrigens...* (Egy ilyen félkegyelmű! Különben...)

Pap volt nálam. Tőled is el akart búcsúzni. De indulása előtt még bejön a követségre.

Hogy elutazása előtt még alkalmunk legyen vele beszélni, gyorsan megebédeltünk, és 3 órára visszatértünk a követségre. De Pap még nem jelentkezett. Fél 4 felé a konzul még mindig nem mutatkozott.

– Ez a Pap még lekési a vonatot – idegeskedett a követ. Alig egy perc múlva az egyik irodatiszt halotthalványan lépett be a szobába.

– Tessék feljönni. Úgy látszik, Pap konzul úrnak valami baja van... A szobájában fekszik a földön...

Rohanva mentünk fel a lépcsőn. Pap Béla szobája közepén feküdt. Fejét télikabátjával félig betakarta. Kezében revolvert szorongatott. Jobb halántékából vér szivárgott. Élet már nem volt benne.

Íróasztalán egy nekem címzett levél feküdt: „Mint lelki barátomhoz fordulok Hozzád. Halálom előtt az utolsó percben megismétlem: ártatlan vagyok. De ezt a lelki tortúrát, a vallatásnak ezt a módját, aminek alávetettek, tovább nem bírom. Álljatok e nehéz órákban feleségem mellett."

A gyorsan odahívott orvosnak nem sok dolga akadt. [...] A követ megállapodott vele, hogy a halál okaként véletlen baleset fog szerepelni. [...] A haláleset miatt a rendőrségnek is ki kellett szállnia, amely az épület kapujánál posztoló rendőr útján bizonyára máris értesült róla. Viszont a rendőrségnek az épületbe – a területenkívüliség miatt – csak a követ engedélyével lehetett belépnie. Ezért Rubido-Zichy utasított, hogy keressem fel Bukarest rendőrprefektusát, és kérjem fel, hogy személyesen fáradjon el a követségre. Természetesen a rendőrfőnök előtt is – aki velem jött a követségre, megtekintette a halottat, részvétét fejezte ki és nyomban távozott – úgy állította be a katasztrófát, hogy az a revolver tisztogatása közben történt.

Reggel a bukaresti lapok vastagon nyomott, kiabáló címek alatt közölték, hogy „a magyar konzul elsikkasztotta a követség irredentaalapját, és öngyilkos lett".

A Dísz tér szerencsétlen beavatkozása sokat ártott a követség presztízsének. Az anyagi kár megtérülése is problematikussá vált. Hogy a tragédia még teljesebb legyen, Pap Béla édesanyja a szörnyű csapást nem tudta elviselni, ágynak esett, és pár hét múlva Bukarestben meghalt.

Az esemény után szükségesnek véltük a minisztérium által még

az első időkben leküldött pénz- és iratszekrények biztonságának felülvizsgálását. A Pestről lehívott szakember azonnal megállapította, hogy a Nuber főkonzul által előírt takarékosság jegyében vásárolt szekrények még minimális biztonságot sem nyújtottak. A kasszatolvajok szokványos eszközeivel és egy kis ügyességgel pár perc alatt fel lehetett nyitni őket. Erre hivatkozással két új rendszerű páncélszekrényt kértünk tehát a minisztériumtól. Egyet a politikai iratok és a számjelkulcs részére, egyet a követségi alapok elhelyezésére. Az elsőt a követ dolgozószobájában, a másikat az én szobámban helyeztük el. Ezeket csak egy jelszó segítségével lehetett felnyitni. A pénzszekrény felnyitásához szükséges jelszót rajtam kívül csak a követ ismerte. Ennek ismerete alapján kellett három zárban a kulcsot többször előre és hátra forgatni, míg a zár a megfelelő helyzetbe került, és ajtaját ki lehetett nyitni.

Most már én őriztem azokat az összegeket, amelyeket az erdélyi egyházak támogatására havonta kaptunk Budapestről. Nálam állott a követség rendelkezési alapja is. A Pap Béla helyére kinevezett Abele Egon konzul[95] csak az útlevél- és vízumilletékekből befolyó összeget kezelte.

A pénzkezeléstől mindig idegenkedtem, és egyáltalán nem örültem ennek a követ által nekem juttatott megtisztelő megbízatásnak. Valahányszor délben vagy este hivatalomból eltávoztam, többször is megnéztem, hogy a páncélszekrény gondosan be van-e zárva. Később annyiban javult a helyzet, hogy a követ ajánlatára beköltöztem a dolgozószobám mellett lévő kis szobába, és így éjjel is a páncélszekrény közelében tartózkodtam.

Legnagyobb gondot az egyházak részére küldött nagy összegek jelentették nekem. De szerencsére mindig csak rövid ideig állottak nálam. A futárjáratok az előre meghatározott időben, kéthetente közlekedtek. Erről az egyházakat bizalmi embereink útján minden hónapban tájékoztattuk. A futár érkezése után – aki a havi támogatást hozta – mindig pontosan megjelent nálam egy kolozsvári gyerekkori jó barátom, aki vállalta ezeknek az összegeknek a püspökökhöz való juttatását. Az ő kezéhez folyósítottam a száz leies bankjegyekben érkezett tetemes összegeket. Amikor kabátja és felöltője zsebeit a nagy bankjegycsomókkal megtöltötte, úgy nézett ki, mint egy Mikulás. Ez a pénzszállítás minden tekintetben nagyon kockázatos

volt, és mindig féltem, hogy egyszer rajtaveszít. Mindannyiszor aggódva néztem utána. Amíg Bukarestben voltam, szerencsére semmi baj sem történt. Az én minden veszéllyel dacoló, immár rég elhunyt kedves barátom ezeket a felelősségteljes és kiszámíthatatlan következményekkel fenyegető bukaresti utazásait mindig sikerrel bonyolította le. A pénz minden esetben már másnap megérkezett rendeltetési helyére. Én pedig negyedévenként felmentem Pestre, ahol megkaptam az elszámolásra vonatkozó felmentést. Csak mintegy tíz évvel később állott be fennakadás az egyházak támogatásában – egyik utódom vétkes könnyelműsége folytán.[96]

A rendelkezési alap kezelése – habár kisebb összegekről volt szó – több kényelmetlenséget okozott. Egyes bizalmas kiadásokra folyósított összegekről – érthető okokból – nem lehetett nyugtát kérni. Ilyenkor – miután a követnek erről jelentést tettem – csak az illető nevének kezdőbetűit és a folyósított összeget jegyeztem be a rendelkezési alapról vezetett külön pénztárkönyvbe. Előfordult, hogy a követ utasítására kellett kisebb-nagyobb összegeket folyósítanom. Ilyen esetben ezt is beírtam a páncélszekrényben őrzött kis könyvembe. De néha olyan sietős munkám volt a követségen, hogy nem értem rá a kiadott összegeket azonnal bejegyezni. Egy-egy tételről elfeledkeztem. A vége az lett, hogy egyszer, amikor a könyvet lezártam, néhány ezer lei hiányt állapítottam meg. Egy egész éjjel számolgattam, az összeadást számtalanszor megismételtem, de bizony a hibára nem tudtam rájönni. Kénytelen voltam a hiányt saját zsebemből fedezni. [...]

A karácsonyt otthon, Kolozsvárott töltöttem. Most először nem állíthattuk fel a karácsonyfát szokott helyén, az utcai nagy szalon közepén, ahol gyermekkorom óta mindig állott.[97] [...] Anyámnak, húgomnak és nekem csak az ebédlő és édesanyám hálószobája maradt. A szomszédoktól csak egy ajtó választott el, amelyen keresztül minden áthallatszott, még a beszéd is. [...] Bármilyen szűkösen is voltunk, és bármennyire szomorú, kilátástalan volt a helyzet, a karácsonyfa körül mégis meghatóan szép estét töltöttünk. Fénye bevilágított a fekete éjszakába, és amikor a nagytemplom harangja éjfélkor megkondult, lelkünk bizakodással telt el.

Mikor anyámék nyugovóra tértek, még sokáig ültem a karácsonyfa alatt. Keserű érzéssel gondoltam azokra, akiket nem sújtott a

trianoni tragédia, akik nem érzik népmilliók embertelen szenvedéseit, s még az egyre súlyosabbá váló inflációból is hasznot húzva zavartalanul és gondtalanul élik fényűző életüket budapesti palotáikban.

Elvonult előttem egy este emléke. Dúsgazdag pesti pénzember házába voltam hivatalos. Budapest legelőkelőbb negyedében lévő hatalmas palotájában lakott, amely mögött a gyönyörűen gondozott park közepén szép villa állott. Hogy a sok száz meghívott vendég kényelmesen elférhessen, két palotáját erre az egy estére széles, szépen dekorált folyosóval kötötték össze, amelyen a meghívottak tömege fel és le hullámzott. A válogatottan szép és ritka porcelántálakon osztrigától és kaviártól kezdve az egzotikus gyümölcsökig a legrafináltabb ínyencségek állottak. Aztán megindult a tánc. Párizsban is sok szép cotillonban vettem részt, de ilyen pazar, azt mondhatnám, perverz fényűzéssel rendezett cotillonról még csak nem is álmodtam. Utolsó számként hat libériás inas három könnyűfémből készült, a széles öblű mozsarak mintájára rendelt ágyút gurított be a nagy bálterem közepébe. Tüzéreknek öltözött fiatalemberek álltak az ágyúk mellé, csöveiket a félkörben ülő hölgyek felé fordították, és egy elmés szerkezettel működésbe hozták az ágyúkat. Ezerszámra szórták a leányok közé a szegfűket, rózsákat és ibolyacsokrokat. Végül nagy ezüsttálcákon frakkhoz való kis arany cigarettatárcákat és velencei csipke zsebkendőket hoztak be a táncos fiatalurak és táncosnőik részére a háziúr ajándékaként a bál emlékére. Az ajándékkiosztásban nem óhajtottam részesedni, és észrevétlenül eltávoztam.

Ez az este jutott most eszembe. Istenem, hány szegény menekült vagonlakó erdélyi család[98] nyomorát lehetett volna enyhíteni azzal az összeggel, amibe egyedül ez az estély került!

Más képek is elsuhantak előttem, és visszaemlékeztem egyes Pesten elejtett megjegyzésekre, hogy a kormány túl sokat áldoz a menekültek támogatására, meg hogy „nem hiába erdélyi a miniszterelnök, Bethlen István..."[99]

Keserűséggel telt el a lelkem, s érzéseim szóban, dalban kikívánkoztak belőlem. Leültem a zongora mellé, és halkan, hogy édesanyámék nyugalmát ne zavarjam meg, eljátszottam fájdalmamat a billentyűkön, mindjárt szavakban is kifejezve. Érzéseimből egy zeneileg

és szövegében is primitív kis dal született. Mikor másnap papírra vetettem, már láttam, hogy nem sokat érő. De Kolozsvárt tetszett, sőt máshol is mindazoknak, akik megértették az erdélyi lélek lázongását. Később Békeffi elő is adatta akkor olyan népszerű kabaréjában. Szerette volna ugyan – tekintettel a budapesti közönségre – a második strófáját enyhíteni, de ebbe nem mentem bele. Csodálatosképpen tapsot is kapott, ami talán nem annyira a dalnak, mint a népszerű dizőz előadásának szólt.

Rózsavölgyi kiadásában – álnév alatt – megjelent. Székely hangzású nevet, Galambfalvy Györgyöt írattam a kottára, amely *Karácsony Erdélyben* cím alatt került piacra. [...]

Maros menti kis faluban karácsony szombatján,
Forró ima száll az égre bús magyarok ajakán:
Miatyánk a mennyben, tekintsél le miránk,
Maros menti kis falura karácsony szombatján.

Duna-parti palotákban karácsony estéjén
Érzitek e síró imát a szívetek mélyén?
Hogyha nem érzitek, verjen meg az Isten
Duna-parti palotákban karácsony estéjén.

Ilyen hangulatban tértem vissza Kolozsvárról Bukarestbe, és vettem át a követség vezetését Rubido-Zichytől, aki 1923 elején rövid időre Budapestre utazott.

Távollétében több kényes és kellemetlen interveniálást kellett végrehajtanom Duka külügyminiszternél, ami természetes volt, hiszen a korábban bemutatott Brătianu-kabinetnek volt a külügyi exponense. [...] A Dísz téren, különösen Romániával szemben, igen óvatosan kezelték a kisebbségi kérdést. Erdélyi lelkem sokszor lázadozott, amikor azt láttam, hogy a legdurvább jogsértések felett is szemet hunyunk, nehogy a románok érzékenységét megbántsuk. Ez azzal függött össze, hogy egyes vezető tényezők Budapesten akkor még mindig remélték, hogy sikerülni fog Romániával jobb viszonyt teremteni, és ennek kilátásait nem akarták az erdélyi magyar kisebbség ügyeinek feszegetésével rontani. Magam részéről – mint említettem – az első perctől kezdve borúlátóan ítéltem meg a közeledés

lehetőségét. [...] Tisztában voltam azzal, hogy diplomáciai magatartásunk óvatosságát gyengeségnek fogják minősíteni. Felfogásom szerint ez a régi formákhoz dogmatikusan ragaszkodó, a Ballplatz előkelő, de idejét múlta szellemében vezetett diplomáciai munka sikerre nem számíthatott. Az volt a meggyőződésem, hogy bármennyire lojálisak leszünk, nem fogunk hitelre találni. A románok hosszú évtizedeken át rendszeres és kitartó irredenta politikát folytattak Erdélyben. Az ottani román pénzintézetektől kezdve az utolsó pópáig és dászkálig lehetőleg minden románt ennek a szolgálatába igyekeztek állítani. Ugyanezt tételezték fel rólunk.

Éppen ezért sohasem titkoltam erdélyiségemet. Kisebbségünk politikai és egyházi vezetői gyakran kerestek fel. Szégyelltem volna önmagam előtt, ha felesleges diplomáciai óvatosságból elkerülöm a velük való érintkezést. De nem is értem volna el ezzel semmit, mert a románok úgysem hitték volna el, hogy nem állok velük összeköttetésben. Régi kapcsolataimat változatlanul fenntartva, mindig pontos értesüléseim voltak az erdélyi helyzetről, egyúttal pedig alkalmam volt a magyarság vezetőit a magyar és az általános politikai helyzet felől tájékoztatni. Ebből nem csináltam titkot Budapest felé sem, ahol azonban nem értettek egyet magatartásommal. A Dísz térről írásbeli figyelmeztetést kaptam az erdélyi magyarsággal való nyílt érintkezésem miatt. Nagyobb óvatosságra intettek. Természetesen ezután sem változtattam magatartásomon. [...]

Mégis egy reggel hosszú számjeltáviratot kaptam. A Dísz tér arra utasított, hogy olvassam a külügyminiszter fejére külpolitikájának magyarellenes megnyilatkozásait, a román sajtó gyűlölködő hangját és az erdélyi magyarság elnyomatását. Amolyan „J'accuse"-szerű irat volt ez, amelynek minden mondata azzal kezdődött, hogy vádoljuk a román kormányt ezért meg ezért. Biztosra vettem, hogy Duka már a második mondatnál félbeszakít. Márpedig az utasítás úgy szólt, hogy élőszóval adjam elő a magyar kormány panaszait. A jegyzék még komolyabb jellegű lett volna, s ezt a Dísz tér nem tartotta opportúnusnak.

Rövid gondolkodás után mentő ötletem támadt. [...] A távirat tartalmát francia nyelvre fordítva egy ív papírra lemásoltam. A mondatokon piros és kék ceruzával több kiigazítást eszközöltem, szóval

az iratnak olyan jelleget kölcsönöztem, hogy az ne legyen hivatalos jegyzéknek tekinthető. [...]

Miután a külügyminiszter íróasztalával szemben helyet foglaltam, mondókámat azzal a szokásos frázissal vezettem be, hogy „kormányom megbízásából van szerencsém a következő közlést tenni", s azután kissé féloldalt fordulva, zsebemből előhúztam fogalmazványomat, s hozzáfogtam felolvasásához. Közben szemem sarkából figyeltem partneremet. Fél szemmel láttam, hogy Duka már az első mondat után egy ideges kézmozdulatot tett. [...] Már-már azt hittem, hogy félbe fogja szakítani felolvasásomat, de úgy látszik, más gondolata támadt, és végighallgatott. Amikor befejeztem, nyers hangon hozzám fordult.

– Adja át azt az iratot!

Kérem, ez csak emlékeztetőül szolgált nekem. Mint láthatja, ez nem az Ön használatára készült – feleltem, és odamutattam a színes ceruzával összevissza húzgált papírlapot.

A külügyminiszter erre elvesztette önuralmát.

– *Ça ne peut pas continuer comme cela! Je ne peux pas tolérer cette langue!* (Ez így nem folytatódhat tovább! Nem tűröm ezt a beszédet!) – kiáltotta magából kikelve, s öklével úgy vágott az íróasztalára, hogy az azon fekvő iratok szanaszét repültek, és egy részük az ölembe hullott.

A Duka által használt hang és durva viselkedés kihozott a sodromból. Felugrottam helyemről, és két kézzel az asztalra támaszkodva élesen a szeme közé néztem. Egy másodpercig farkasszemet néztünk egymással.

Ekkor a külügyminiszter észrevette magát.

– Felkérem – mondta most már csendes hangon –, hogy szavait jegyzékbe foglalva juttassa el hozzám.

– Ismétlem, hogy én csak szóbeli közlést tettem Önnek. Nincs felhatalmazásom arra, hogy ezt jegyzékben megismételjem. – Ezzel némán meghajoltam, s távoztam. [...]

Nemegyszer olyan beszélgetéseket is folytattam, amelyek messze kívül estek a diplomáciai eszmecserék határán.

Egy napon az ajtónálló egy báró Bánffyt jelentett be nálam. Névjegyét nem küldte be, és így nem tudtam, hogy a népes Bánffy család melyik tagja óhajt velem beszélni.

Látogatóm, egy 25 év körüli, középtermetű, jól öltözött fiatalember, azzal kezdte, hogy tulajdonképpen a követnél akarta tiszteletét tenni, és csak most értesült arról, hogy pillanatnyilag nem tartózkodik Bukarestben. Ezért fordul hozzám. Szeretett volna „Miklós bátyjától" ajánlólevelet hozni. Kereste is Bonchidán, ahol Bánffy Miklósnak birtoka és kastélya volt, de nem találta otthon. Reméli azonban, hogy a név, amelyet visel, önmagában is elég ajánlólevél.

Ez a „Miklós bátyám" megjelölés megütötte a fülemet. Bánffy Miklóst a családban és barátai körében mindenki Balthazár néven szokta emlegetni. A Bánffyakat különben is mind ismertem, de nem emlékeztem, hogy ezzel a fiatalemberrel valaha is találkoztam volna.

– Kedves bátyám – fogott hozzá előadásához –, én egy fontos, a magyar kormányt is érdeklő ügyben jöttem. A nemzeti ügynek akarok egy felbecsülhetetlen értékű szolgálatot tenni. Fehérvári Mátyásról van szó, akinek neve bizonyára ismeretes előtted.

[...] Ez az ember a legveszedelmesebb szigurancaügynök volt, hírhedt beugrató, aki számtalan hiszékeny magyar fiút juttatott börtönbe.

– Bármily hihetetlenül is hangzik – folytatta –, de az a helyzet, hogy Fehérvári Mátyás nagyon megbánta múltbeli viselkedését. Szeretné valahogyan jóvátenni mindazt a rosszat, amit a magyarságnak okozott. [...] Bécsbe szeretne kijutni, ahol jelentkezne a magyar követségen, leleplezné a sziguranca módszereit, és átadná azoknak az ügynököknek a névjegyzékét, valamint pontos személyleírását, akiket Magyarország elleni kémkedéssel bíztak meg. [...] Ide a követségre nem jöhet. A találkozót a lakásomon lehetne lebonyolítani.

Ismeretlen vendégem az első perctől kezdve gyanús volt. Fehérvári Mátyás megtérésének meséjében egy percig sem hittem. Mikor pedig felajánlotta készségét a vele való találkozás megrendezésére, gyanúmat beigazoltnak láttam.

– Szép Tőled, hogy – mint mondtad – a nemzeti ügynek szolgálatot akartál tenni. De vedd tudomásul, hogy azzal az emberrel szóba állani nem fogunk. Közöld vele, hogy szolgálataira nem reflektálunk.

– Pedig hidd el, Kedves Bátyám, hogy nagyon hasznos szolgálatokat tehetne Nektek...

– Hagyjuk ezt a témát – vágtam a szavába. – Beszéljünk inkább

másról. Tudod, egész idő alatt afelett bosszankodtam, hogy semmiképpen sem jutott eszembe Bánffy Miklós beceneve. Hogy is hívjátok őt a családban?

– Én mindig csak Miklós bácsinak hallottam emlegetni – mondta látható zavarral.

– Úgy. Akkor rendben is vagyunk – mondtam, és megnyomtam a csengőt. – Mondja meg kérem megbízóinak, hogy máskor ne próbálkozzanak nálam ilyen naiv mesékkel, és jobban képezzék ki ügynökeiket. – Kérem, vezesse ki ezt az urat – szóltam a csengetésemre belépő Kelemennek.

Vendégem olyan gyorsan távozott, mintha puskából lőtték volna ki. Többé nem találkoztam vele.

Később megtudtam, hogy a Bánffy családnak volt egy elzüllött tagja, akivel azonban az érintkezést rég beszüntették. Ennek leszármazottja volt az én Bánffym. Személyi adatainál azonban sokkal érdekesebb volt az az információ, amelyet egy szigurancaügynökkel összeköttetésben álló bizalmi emberünktől kaptunk. E szerint látogatómnak az volt a célja, hogy elcsaljon bennünket a lakására, ahol a szomszéd szobában a titkosrendőrség főnöke várakozott volna, hogy akár engem, akár a követet tetten érje. Informátorunk azt is tudni vélte, hogy a fiatalember előre ötezer leit kapott.

Néhány hét múlva egy másik különös vendége volt a követségnek. Valamelyik bukaresti lap hírül adta, hogy M. román századost külföldi katonai hatóságokkal fenntartott összeköttetése miatt hadbíróság elé állították. A katonai ügyész súlyos büntetés kirovását kérte, de a bíróság – korábbi érdemeire tekintettel – csak tiszti rendfokozatának elvesztésére ítélte. A lap eldugott helyén megjelent rövid közleményről Dávid Mihály aznapi sajtóreferátumában említést tett. Röviddel a hír megjelenése után M. úr az esti órákban beállított a követségre, és kihallgatást kért a követtől, aki jelenlétemben fogadta. Azzal az eshetőséggel számolva, hogy figyelmünket elkerülte, magával hozta a róla szóló közleményt. Elmondta, hogy valóban összeköttetésben állt – magyar – katonai tényezőkkel, és emiatt vesztette el rangját. Mivel nekünk teljesített szolgálatot, kötelességünk, hogy anyagi és erkölcsi kárát megtérítsük. A legkevesebb, hogy a követségen tolmácsként alkalmazzuk.

A követ a követelődző hang ellenére udvariasan értésére adta,

hogy tolmácsra nincs szükségünk. [...] De M. úr nem tágított. Találjunk módot egzisztenciája biztosítására. Végül a követ megunta a dolgot, és formálisan kiutasította. Előtte azonban kimentem az irodába, és utasítást adtam Ferenc Bélának,[100] hogy észrevétlenül szegődjék nyomába, és figyelje meg, hova megy. Negyedóra múlva Ferenc visszatért, és jelentette, hogy M. [...] egy kis mellékutcába tért be, ahol két tiszt várakozott reá. Együtt mentek hárman tovább, élénk beszélgetésbe merülve. [...]

Számjeltáviratot küldtünk a Külügyminisztériumnak, kérve, hogy nevezett állítása felől a Honvédelmi Minisztériumban érdeklődjenek. [...] Három nap múlva a minisztérium közölte, hogy M. úr egy évvel előbb tényleg hosszabb ideig tartózkodott Budapesten. Gyanús üzelmeire figyelmessé lettek, letartóztatták, és kihallgatása után politikai fogolyként őrizetbe vették. Egy nap erős fogfájásról panaszkodván egy őr kíséretében elengedték fogorvoshoz. Útjuk a román konzulátus épülete előtt vezetett el. Amikor a ház elé értek, M. egy ugrással benn termett a konzulátus kapuján. Oda az őr nem követhette. Elővigyázatlansága miatt a szegény fiút megbüntették. M. urat a konzulátus valahogyan kijuttatta az országból. Ennyiből állt a magyar kémelhárító osztállyal való összeköttetése. [...]

Többé nem hallottuk hírét, és még véletlenül sem találkoztunk vele az utcán.[101] [...]

A tavasz folyamán kineveztek I. osztályú követségi tanácsosnak. Előléptetésem váratlanul jött, és annyival inkább meglepett, mert másfél évvel azelőtt, amikor a rangsort megállapították,[102] néhány, szolgálati idő szempontjából mögöttem álló kollégámat elém helyezték, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy előléptetésemre csak utánuk kerülhet sor. Az előnytelen rangsorolás nagyon bántott. [...] Kinevezésem most nagy elégtételül szolgált. Előléptetésemnek Rubido-Zichy is nagyon örült, aminek egy vidám hangulatú ebéd folyamán néhány meleg szóval kifejezést adott.

Mindez nagyon kellemesen érintett. Örömöm teljességéhez még hozzájárult volna, ha kinevezésem a rangemelés arányában magasabb fizetést is jelentett volna. Ám a különbözet addigi és új illetményeim közt egészen minimális volt. A Nuber által két évvel azelőtt megállapított fizetési skálán semmit sem változtattak, ami a követség tisztviselői közt állandó elégedetlenség oka volt. Javaslatomra a

követ már két ízben felhívta a minisztérium figyelmét a fizetések elégtelenségére, ellenben választ sohasem kapott. Beszélgetéseink alkalmával azután szóba is hoztam előtte a kérdést, amelynek jelentőségét – mint nagyon vagyonos ember – nem tudta igazán felmérni. Szidta a minisztériumot, de azután napirendre tért felette.

Közben a lei vásárlóerejének állandó csökkenése folytán az élet egyre drágult Bukarestben. Mint a követ helyetteséhez és bizalmasához, panaszaival mindenki hozzám fordult. A helyzeten feltétlenül változtatni kellett. Utolsó kísérletként [...] merész lépésre határoztam el magam. Rubido–Zichy nevében magánlevelet fogalmaztam a külügyminiszterhez. A tollat erősen megnyomva rámutattam a tisztviselők tarthatatlan helyzetére, és nagyon határozott hangon sürgős orvoslást kértem. A levelet a következő mondattal fejeztem be:

„Amennyiben Nagyméltóságodnak nem volna módjában az illetmények felemelésére vonatkozólag ismételten előterjesztett és kellőképpen indokolt javaslataimat honorálni, úgy kénytelen leszek a bukaresti követi állás alól való felmentésemet kérni és a külügyi szolgálatból kiválni."

A követnek a levélről, amelyet magam gépeltem le, előre egy szót sem szóltam. A levél csattanóját a tisztviselőkkel sem láttam szükségesnek közölni. Délután röviden tájékoztatván őket a tervezett lépésről, bevezettem a követ dolgozószobájába az egész tisztviselői kart. Azután néhány, teljesen hivatalos formában tartott szó után átnyújtottam a levelet Rubido-Zichynek aláírásra.

A követ előbb meglepetve nézett végig a népes küldöttségen, átfutotta a levelet, a befejező szakasz felett egy-két másodpercig gondolkozott, azután tolla után nyúlt, és alákanyarította a nevét.

Ezt a puccsszerű lépést egy évvel korábban nem mertem volna megkockáztatni. De azóta megismertem gondolkodásmódját. Tudtam, hogy jó szíve van, és a tisztviselők szorgalmát, munkáját – olykor tett gúnyos megjegyzései és kifakadásai ellenére – értékeli. [...] A levélnek meg is volt a hatása. Fizetésünket pár hét múlva lényegesen felemelték. [...] Intern vonatkozásban már csak a követségi épület tulajdonjogának, az épület megosztásának kérdése várt rendezésre. [...]

A Monarchia idejében a közösügyi kiadásokhoz (külügy és hadügy) az osztrák és a magyar parlament delegációi által megállapított

részesedés, a kvóta arányában járultunk hozzá. Ezekre a kiadásokra Ausztria valamivel nagyobb összeget áldozott, mint Magyarország.[103] Ezen az alapon az osztrákok nagyobb részt követeltek maguknak az épületből. Ez elvileg helyes álláspont volt, de mivel az osztrákok az épület legértékesebb részét, az egykori követségi traktust foglalták le maguknak, és mivel nagyon szűken lévén, mi még néhány szobát igényeltünk, már hosszabb ideje tárgyaltunk velük. Véglegesen nem tudtunk megállapodni, ellenben sikerült még két helyiséget megszereznünk. A két kormány közötti megállapodásig egy esőcsatornát jelöltünk ki határként.

Egy házban lakván, és mivel igen jó viszonyban voltunk, nagyon sűrűn érintkeztünk. [...]

A Honvédelmi Minisztérium 1921-ben és 1922-ben a magyar történelem kimagasló alakjait és fontos mozzanatait megörökítő festményekről – a nemzeti érzés ápolása végett – jól sikerült másolatokat csináltatott és terjesztett. Egyik pesti utam alkalmával ezekből mintegy 15-20 darabot lehoztam magammal a követségi irodahelyiségek csupasz falainak díszítésére. A legjobban sikerült képeket – a Mányoki által festett híres portrét II. Rákóczi Ferencről, Buda várának a 48-as honvédek által történt visszafoglalását, Bem apót a piski csatában, Petőfit a Nemzeti Múzeum lépcsőjén – szépen berámázva a földszinti dolgozószobában helyeztem el, amelyet ügyvivő koromban én, később a követ használt. Ő ezek mellé felakasztotta a kedvenc hátaslova mellett álló Károly király színes fényképét. Amikor Storck – egy korábbi látogatásunkat viszonozva – átjött hozzánk, megakadt a szeme a képeken. Alaposan megnézte mindegyiket, és mosolyogva megjegyezte:

– *Ach, das sind wirklich sehr interessante und gute Bilder. Mir scheint, Lieber Bibi, Du hast für eine jede Eventualität vorgesorgt.* (Ó, ezek valóban nagyon érdekes és jó képek. Úgy tűnik nekem, hogy Te, kedves Bibi, minden eshetőségről gondoskodtál.)

Rubido-Zichy kissé elpirult, de hamar kivágta magát.

– *Du meinst diese Bilder? Die hat noch dieser rot-weiss-grüner Hory hier aufgehängt bevor ich angekommen bin. Sie gehören der Gesandtschaft. Sie vertragen sich aber ganz gut mit dem Bild des armen Kaisers.* (Ezek a képek? Még ez a piros-fehér-zöld Hory akasztotta fel, mielőtt

megérkeztem. A követséghez tartoznak, és egészen jól megférnek a szegény császár képével.)

És a magyar történelmi képek továbbra is ott díszelegtek dolgozószobája falain az utolsó Habsburg-házi király szomszédságában, nemzeti érzése és királyhűsége jelképeként.

A követségen belül tökéletes összhang, és a fizetések felemelése óta derűs hangulat uralkodott. Csak a tavaszi hónapok vége felé tört ki egy kis vihar, aminek a központba berendelt Vladár attasé helyébe beosztott kis Rothkugel Pista volt az okozója.[104]

Minthogy érkezésének idejéről táviratilag értesített, kiküldtem a pályaudvarra a helyi viszonyokat legjobban ismerő ügyes hivatalszolgánkat, Váncsát, hogy segítségére legyen.

– No, Váncsa – kérdeztem, amikor a követségre visszatért –, megérkezett az új attasé úr?

– Igenis, instálom. Megérkeztek. El is szállásoltam ugyanabban a szállodában, ahol Vladár attasé úr is lakott.

Furcsa, gondoltam. Miért mondta Váncsa, hogy „megérkeztek"? Ez a többes szám nagyon gyanúsan hangzott, rosszat sejtettem, de a hivatalszolgától nem akartam kérdezősködni. Az esti órákban azután Rothkugel is bejött a követségre, és Rubido-Zichy távollétében nálam jelentkezett. Röviden elmagyaráztam teendőit, de mivel a hosszú úttól fáradt volt, engedélyt kért, hogy hazamehessen. Másnap délelőtt kis utánjárással megállapítottam, hogy a „Pubi" másodmagával, egy szép fiatal hölgy társaságában érkezett, akivel a hotelban egy szobában lakik. Behívattam.

– Pubi, mindent tudok. Magánéletedbe nem akarok beavatkozni, együtt laknotok azonban teljesen lehetetlen. Függetlenül ettől, Neked társaságba kell járnod, fiatal kollégáiddal érintkezned. Egy hölgy jelenléte minden tekintetben feszélyező volna, és nagy hátrányt jelentene. Legokosabb volna tehát, ha ezt az ügyet sürgősen likvidálnád. Addig is nagyon komolyan kérlek, hogy a hölgyet helyezd el valahol egy magánlakásban.

A jó Pubi szokása szerint irult-pirult, és megígérte, hogy utasításaim szerint fog eljárni.

Egyébként a követségen pontosan végezte a dolgát. Rendesen járt be, kiülte a hivatalos órákat, úgyhogy semmi kifogás nem merült fel ellene. Az igaz, hogy az asztalán lévő határidőnaplóban még véletle-

nül sem volt soha semmi hivatalos feljegyzés, ellenben minden hét elején pontosan bejegyezte, hogy melyik nap mit adnak az operában. Estéit lehetőleg mindig ott töltötte, és csak kivételesen vacsorázott velünk. Tudtam róla, hogy nagy zenekedvelő és jól fuvolázik. Így ebbe az ártatlan passziójába nem akartam beleszólni. Miután pedig megállapítottam, hogy az illető hölgy eltávozott a hotelból, és Rothkugel ott a maga részére egy kis egyágyas szobát bérelt, megnyugodtam, és nem zaklattam őt tovább kérdezősködésemmel. Különben is a politikai kérdések éppen eléggé lekötötték a figyelmemet, és nem értem rá az attasé magánéletével foglalkozni.

A követ május utolsó napjaiban tért vissza hosszú szabadságáról. Boldogan adtam át neki a követség vezetését, és életünk újra a megszokott medrében folyt tovább.

Alig egy hét múlva, egy reggel behívatott. Magából kikelve, indulatosan szólt rám.

– *Du bist auch ein feiner Geschäftsträger! Soeben erfahre ich, dass der Attaché mit einer sogenannten Dame in collage lebt. Und anstatt es mir zu melden, machst die Augen zu. Das ist ja unerhört!* (Te is egy finom ügyvivő vagy! Éppen most értesülök, hogy az attasé együtt él egy úgynevezett hölggyel. És ahelyett, hogy jelentenéd, szemet hunysz felette. Hallatlan!)

Röviden elmondtam, hogy amint erről a szerelmi ügyről értesültem, azonnal felszólítottam Rothkugelt, hogy az együttélést szüntesse meg, és ismerősét küldje haza.Tudtommal ez megtörtént. Az attasé most egyedül lakik hoteljében. A követségen szorgalmasan végzi a munkáját...

– Szóval hagytad magad az orrodnál fogva vezetni, nem tudod, hogy tartja ugyan a szobáját a hotelben, de nem lakik ott, hanem továbbra is együtt él a hölggyel, akinek a városban egy háromszobás lakást bérelt. Ez tűrhetetlen állapot. Mondd meg neki, hogy még ma távolítsa el a barátnőjét, és legyen készen, mert délután velem jön Sinaiába, ahol a nyári szezonra nagyobb villát bérelek.

Azután szokása szerint félig magyarul, félig németül így folytatta.

– *Ich will mich nicht länger mit den Liebesgeschichten meines Attachés beschäftigen.* (Nem akarok tovább foglalkozni az attasém szerelmi ügyeivel.) De nemcsak erről van szó. Ezen a követségen egyáltalán semmi rend sincs. Mert mégis lehetetlen dolog, hogy a pártok *mir*

nix, dir nix egyszerűen berontanak a dolgozószobámba. *Es ist eine Sauwirtschaft, muss ich Dir schon sagen.* (Ez egy disznóól, meg kell hogy mondjam Neked.)

Ezzel dühösen becsapta maga után az ajtót, és visszament a lakásba.

A Rubido-Zichy által megütött hang ugyan bosszantott, de az egész ügyet nem fogtam fel tragikusan. Ismerve a követet, tudtam, hogy haragja hamar elpárolog. Hiszen attasé korában – ha nem is élt nyilvánosan együtt szerelmeivel – ő sem volt jobb a Deákné vásznánál. A „pártok" feletti kitörése miatt pedig már beszélgetésünk alatt alig tudtam nevetésemet visszatartani. Az történt ugyanis, hogy mialatt az ajtónálló egy pillanatra eltávozott az előszobából, az útlevélügyekben jelentkező felek tévedésből az ő szobájába nyitottak be. Mivel pedig németül a feleket és pártokat egyaránt „Parteien"-nek nevezik, idegességében felek helyett pártokat mondott.

Azt, hogy szegény kis Rothkugel Pistát ki árulta be, a követ nem közölte. De igaza volt, Pubi bevallotta, hogy valóban egy kis lakást vett ki barátnéja részére, ahol együtt éltek. A külszín miatt tartott hotelszobában csupán felöltője, kalapja és koffere volt. Habár igazán nem tudtam haragudni rá, megmostam a fejét. Közöltem vele a követ határozott utasítását, és figyelmeztettem, hogy ilyenekben nem ért tréfát.

Pubi lógó orral távozott. Délután a követ tényleg magával vitte Sinaiába. [...] A követség adminisztrálását megint én vettem át, a korábbi szokáshoz híven minden futárindítás előtt – vagy ha valami sürgős referálnivaló volt – kiutaztam hozzá. Ám most dolgom végeztével nem engedett el azonnal, néhány napig ott tartott. Ezért most minden alkalommal szmokingot, frakkot és más ruhaneműket is vittem magammal. [...] Sinaiában a követ vendége voltam. Nála laktam és ott étkeztem. [...] Vacsora után rendszerint felmentem a kaszinóba, ahol sok kedves hölgyismerősömmel fél éjszakákat áttáncoltam. Augusztus első napjaiban megkaptam szabadságomat, és lementem kedves nyári otthonunkba, Homoródra. [...] A homoródi hetek nagyon kellemes hangulatban, zavartalanul teltek el. Csillag nevű kedves hátaslovamon az egész környéket bebarangoltam. Minden reggel, de legtöbbször délután is nyeregbe ültem. Reggelenként utam rendesen az Ilona-völgyön át Keményfalva felé vezetett. A szűk

völgyet kétoldalt gyönyörű fenyőerdőkkel borított hegyek övezték. Ölén mohos sziklák közt a reggeli nap fényében csillogó homoródi patak csörgedezett. Túlsó partján a hegy lábánál egy öreg malom düledező falai álltak. Gyermekkoromban még működött. A világháború idején pusztult el. Egy kedves kis székely nóta is szólt róla:

„Homoródban van egy malom, bánatot őrölnek azon
Nekem is van búbánatom, odaviszem s lejáratom."

[...] Augusztus végén letelt a négyheti szabadságom. Nem kértem meghosszabítást, mert tudtam, hogy a követ az őszi szarvasbőgést semmi körülmények közt sem akarja elmulasztani. Nagyon meleg idő volt, s így valószínűnek látszott, hogy Somogyban a szokásosnál is korábban fognak bőgni a bikák.

Rubido-Zichy családja már korábban visszatért Nágocsra, s így egy-két napot még együtt töltöttünk elutazása előtt. Beszélgetés közben megkérdeztem, hogy miként vált be Rothkugel.

– *Ach, schiffrieren kann er und ist auch sonst ganz sympathisch. Aber gesellschaftlich unbrauchbar. Jetzt hat er sich hier eine Rumänin aufgegabelt und geht mit ihr in die Gebirge. Und flötet.* (Óh, tud számjelezni és egyébként is egész rokonszenves. De társadalmilag használhatatlan. Most itt egy román nőt szedett fel, és a hegyekbe jár vele. És fuvolázik.) – Aztán elmesélte, hogy a nyáron, amikor egyszer tűz ütött ki a követségen és mindnyájan az oltással voltak elfoglalva, az attasé a *Varázsfuvolá*ból játszott részleteket, hogy a szomszédoknak jelt adjon.

– Egy diplomata, aki fuvolázik. – *Hast schon sowas g'hört?* (Hallottál már ilyet?)

A követ elutazása után egyedül maradtam Rothkugellel a villában, amelyet Rubido-Zichy rendelkezésemre bocsátott az ott maradt személyzettel együtt. Első nap hívtam az attasét, hogy ebédeljünk együtt. Valamely okból azonban nem tarthatott velem. Este szintén kimentette magát. A második nap kissé bizonytalan hangon, valami meghívásra hivatkozva, sem délben, sem este nem étkezett velem. A dolog most már nagyon gyanússá vált előttem. A harmadik nap reggel, miután a postát felbontottam, behívtam a szobámba.

– Pubi! Előttem nyugodtan beszélhetsz. Mondd meg az igazat! Ugye a barátnőd van itt, és ezért vagy állandóan elfoglalva?

A szerelmes kis attasé kissé félve nézett rám, azután igent bólintott.

– Sejtettem. De mondd csak, hogy tehettél ilyent? Hiszen tudod, hogy a követ ebben a tekintetben milyen szigorú. Hátha meglátott volna Benneteket? Sinaia kis hely. Könnyen belétek botolhatott volna.

– Ezzel tisztában voltam, s ehhez képest rendezkedtem be. A dolog úgy történt, hogy mialatt a követ a villa keresésével és kibérlésével volt elfoglalva, én is kerestem egy eldugott helyen lévő lakást. Innen mintegy két kilométernyire sikerült találnom egy kedves kis vadászházat. Amíg a követ családja itt volt, nem nagyon ért rá utánanézni, hogy szabad óráimban mivel foglalkozom. Amikor azután két héttel ezelőtt ketten maradtunk a villában – hogy a figyelmét felőlem eltereljem –, mindennap vettem neki valami izgalmas angol detektívregényt. Mialatt az olvasásban elmerült, kereket oldottam.

– Hát ezt valahogy megúsztad – jegyeztem meg. – De nagyon melegen ajánlom, hogy mire a követ visszatér, likvidáld valahogy ezt az ügyet, mert különben nagy bajjal fog végződni.

Rothkugel rövidesen búcsút mondott Sinaiának, és visszatért Bukarestbe, bizonyára nem egyedül. Helyére Vörnle jött fel a követségről, akivel a szép őszi napokon kellemes sétákat tettünk az erdőkben. Igazi vénasszonyok nyara volt. Édesanyámék is még Homoródon voltak. Elhatároztam, hogy meglepem őket. Kisasszony napja ünnep lévén, jól felhasználhattam egy rövid látogatásra. Korán reggel érkeztem, s az ablak alá állva, énekszóval köszöntöttem be. Másnap azonban vissza kellett utaznom. A Homoródtól kocsin két és fél órányira lévő Csíkszeredából akartam indulni, ahol az esti vonatot elérve, pár óra alatt Sinaiában lehettem. Délután öt óra körül búcsút vettem anyáméktól, beültem kis kocsimba, s Csíkszereda felé hajtottam. [...]

Másnap reggel már megint Sinaiában voltam. Vörnle azzal fogadott, hogy már nincs értelme tovább ott maradni, legjobb volna, ha beköltöznénk Bukarestbe.

Tudtam, hogy a különben nagyon kötelességtudó Vörnle kollégá-

mat nem az aktázás vágya, hanem egészen más okok csábítják vissza a fővárosba.

– Csak menjél nyugodtan, Jánoska – mondtam. – Én néhány napig még maradok. Egészen jól megleszek nélkületek Binderrel.

Binderre valóban rábízhattam magam. Egyéb segítség a rejtjelezésen kívül nekem amúgy sem kellett. Binder egyike volt annak a néhány iroda-tisztviselőnek, akinek a minisztérium engedélyezte a rejtjelezést. Egyébként csak fogalmazási tisztviselő végezhette ezt a kényes munkát.

Binder egyedül is gyorsan és jól rejtjelezett. Ha egy távirat korán reggel érkezett, mire bementem hozzá, a megfejtett táviratot már be is vezette a számjeltáviratok könyvébe.

Ismerőseim nagy része már eltávozott Sinaiából. Így napjaimat azzal töltöttem, hogy egy kis hegyi lovacskát béreltem, és azzal jártam be a Sinaiát környező gyönyörű hegyeket. Ezek a kis lovak csodálatosan ügyesek voltak a hegymászásban. Ha vízmosásos helyeken, kiszáradt patakmederben kapaszkodtunk felfelé, kis patáikkal előbb kitapogatták, hogy a kő, amelyre lépnek, biztosan áll-e. Nem voltak ijedősek, és a meredek hegyoldalakon vezető ösvényeken nyugodtan haladtak előre. Ha megéheztek, éhségüket a cserjék száraz lombjával csillapították. Alaposan megismertem a környéket, csak a legmagasabb hegyre, az Omulra nem jutottam fel, mert váratlanul leesett az első hó, pedig még csak szeptemberben voltunk. Így azután én is visszatértem Bukarestbe. De előbb még egy kedves kötelességemnek kellett Sinaiában eleget tenni.

A jugoszláv királyné, a román király leánya fiúgyermeknek adott életet. Feliratkoztam a gratulálók könyvébe. Mikor a kastélyból kiléptem, véletlenül Ferdinánd királlyal találkoztam össze. Így élőszóval is kifejezhettem szerencsekívánataimat.

A király kedvességből, vagy talán azért, mert unta magát, nem engedett el azonnal. De a társalgás sohasem volt erős oldala, és így annak folyamatosságát nekem kellett fenntartanom. Jobb híján arról beszéltem, hogy leányát, a mostani jugoszláv királynét, a szép szőke Mariora hercegnőt mint kislányt láttam 11 évvel ezelőtt. Már-már kimerítettem visszaemlékezéseim tárházát, és még mindig ott álldogáltunk a kastély előtt. Folyton arra vártam, hogy a király összeüti sarkantyúját, és egy „danke" (köszönöm) szóval utamra enged. De

válaszként egyre csak azt hajtogatta: „jawohl, jawohl" (igen, igen). Lett volna más mondanivalóm is a király számára, de az alkalmat politikai témák feszegetésére nem illett volna felhasználni. Visszaemlékezéseimben már I. Károly[105] uralkodásának idejére tértem vissza, amikor szárnysegéde megjelent, valamit jelentett, és így végre félbeszakadt a nehezen folyó társalgás.

Másnap visszatértem Bukarestbe.

Október 13-án számjeltáviratot kaptam „Követség vezetője által személyesen fejtendő meg" jelzéssel. Ilyen táviratokat csak ritkán és fontos ügyekben szoktak küldeni. Megfejtésükre külön kulcs szolgált, amely a páncélszekrényben volt. Sietségemben rosszul fordítottam el a szekrény kulcsát. Megakadt a zárban, s legalább egy negyedórába telt, míg sikerült kinyitnom. Hozzáfogtam a távirat megfejtéséhez, amely ezzel a mondattal kezdődött: „Miniszterelnök úrral egyetértésben Méltóságodat a belgrádi..." Amikor idáig értem, végigfutott a hátamon a hideg. Rettenetes! Úgy látszik, hogy a belgrádi követséghez akarnak beosztani. Megint egy balkáni követséghez, amikor a londoni követségi tanácsosi állásra pályáztam.

Teljesen leverve folytattam a távirat megfejtését, amikor a számokból a következő szavak bontakoztak ki: "...követi állásra szemeltem ki. Abban a reményben, hogy ezt elfogadja, kérem távirati válaszát."

Káprázott a szemem? Újra elolvastam. Ez csak valami tévedés lehet. Bizonyosan rosszul fejtettem meg a táviratot. Vagy talán nem is nekem, hanem Rubido-Zichynek szól?

– Gyere – szóltam Vörnlének –, segíts nekem desifrírozni ezt a táviratot!

Most már kettesben raktuk egymás mellé a szavakat. Nem tévedtem. Ugyanaz a szöveg jött ki. Semmi kétség. Ez követi kinevezést jelent. Az igaz, hogy ismét kisantantállamba akarnak küldeni, de negyvenévesen követnek lenni szinte hihetetlen karrier. Hogy fog örülni az édesanyám!...

A száraz és kedélytelen Vörnle a tőle telhető melegséggel gratulált. – Meg fognak pukkadni irigységükben a többi követaspiránsok – tette hozzá kárörvendve.

– Köszönöm, Jánoska – feleltem. – A dolog első pillantásra valóban nagyon szép. De az éremnek van egy másik oldala is. Sőt több is. Most hagyd, hogy nyugodtan átgondoljak mindent. Nagyon kérlek, hogy a távirat tartalmáról senkinek ne szóljál, még a követség tagjainak sem.

Gondolataimba mélyedtem. Korábbi romániai küldetéseimmel is összevetve közel hat évet szolgáltam Bukarest félig-meddig balkáni levegőjében, az utolsó három esztendőben igen súlyos körülmények között. Sokszor belefáradtam az áldatlan küzdelembe, és elkívánkoztam onnan. De áthelyezésért sohasem folyamodtam. Arra számítottam, hogy minél tovább szolgálok ezen a kevéssé irigyelt állomáshelyen, annál több kilátásom lesz arra, hogy egy nyugati nagyvárosba kerüljek. Afelől csaknem biztos voltam, hogy hosszú bukaresti szolgálatom után már nem fognak a belgrádi követséghez beosztani. Azt viszont legmerészebb álmomban sem reméltem, hogy hamarosan követi kinevezést kapok.

Meglepetésem annál nagyobb volt, mert Rubido-Zichy legutolsó pesti útja után csaknem befejezett tényként közölte, hogy állandó ügyvivőként Hágába szándékoznak küldeni, ahol csendes politikai légkörben egy-két évig pihenhetek a bukaresti szolgálat után. Később pedig egy nagyhatalomnál akkreditált követségünkön tanácsosként megszerezhetem azt a világpolitikai áttekintést és gyakorlatot, ami egy követi állás betöltésére alkalmassá tesz.

Belgrádban már a Monarchia idejében is sok követ felőrlődött. A háború után pedig a magyar követ helyzete teljesen lehetetlen volt. Még nagyon élénken emlékeztem Wodianer Rudolf jelentéseire, aki az első nehéz időkben de facto képviselőként működött.[106] [...] E jelentésekből azt is tudtam, hogy a szerbek a formákban is igen kellemetlenek voltak, kellemetlenebbek, mint a csehek vagy a románok. Wodianer nem is bírta sokáig. Rövid átmeneti idő után a kormány Kolossa Ferenc egykori osztrák–magyar követet akkreditálta formák szerint is teljes jogú követként. A politikai klíma őt is hamar felőrölte, és 1923 derekán végleg búcsút mondott Belgrádnak.[107]

Emlékeimbe visszanyúlva magam előtt láttam Belgrádot úgy, amint 1908-ban ottani rövid tartózkodásom alatt megismertem. Ez sem volt nagyon kecsegtető kép. Azt is tudtam, hogy a követség az

állandó főnökkrízis miatt meglehetősen rendetlenül működik, annyira, hogy a Dísz téren a legrosszabb követségünknek minősítették. Tehát azzal is számolnom kellett, hogy a politikai nehézségeken túl adminisztratív szempontból is nehéz feladat vár ott reám.

De mindennél sokkal mélyebben érintett, hogy itt kell hagynom azt az állomáshelyet, ahol a politikai tevékenység központjában az erdélyi kérdés állt, ami szívemhez a legközelebb volt, amellyel ifjúkorom óta annyit foglalkoztam, s amelyet az utolsó három év alatt minden részletében alaposan megismertem. [...] Csaknem lelkiismeret-furdalást éreztem azon öröm miatt, amelyet a váratlan és fényes karrier bennem kiváltott. [...] Lesz-e valaki, aki éppen olyan lelkesedéssel viszi majd tovább azt a harcot, amelyet folytattam? [...] Később józanul átgondolva a dolgot, természetesen rájöttem, hogy személyem és szerepem jelentőségét kissé eltúloztam. [...]

Végül azzal is tisztában voltam, hogy kinevezésem kevés barátot, viszont annál több irigyet fog nekem szerezni. [...] Szinte hallottam a megjegyzéseket és előre láttam a Dísz téren, a klubokban és az egyes követségeken meginduló intrikákat... Ebben az elképzelésben – sajnos – nem csalódtam.

Egynapi töprengés és álmatlan éjszaka után a józan belátás és – be kell vallanom – az egyéni ambíció kerekedett felül. [...] Leültem az asztalomhoz, és a következő számjeltáviratot küldtem Budapestre: „Nagyméltóságod és miniszterelnök úr megtisztelő bizalmát nagyon köszönöm, és a belgrádi követi állást készséggel vállalom."

A sürgöny rejtjelezésében ezúttal is Vörnle segített, mert kettesben gyorsabban ment a munka. A agrément-ra nem kellett sokáig várakoznom. De egyelőre még mindig titokban tartottam az életemben beállott nagy fordulatot. Arról még az anyámat sem értesítettem. Meg akartam várni, amíg azt a Külügyminisztérium nyilvánosságra hozza.

Egy nappal azután, hogy a minisztérium az agrément megadásáról értesített, Rubido-Zichy visszaérkezett Bukarestbe. Nagyon melegen gratulált, bár távozásomnak nem örült. Azonnal megkért, hogy várjam meg, amíg a helyembe kinevezendő tanácsos megérkezik, és vezessem be itteni teendőibe.

Erre készséggel és örömmel vállalkoztam. Nemcsak a követ iránt érzett barátságból, de azért is, mert fájt volna, ha a követség műkö-

désében, amelyet oly gonddal és szeretettel építettem fel, utódom alatt valami fennakadás állt volna be.

A követség kissé a gyermekem volt. Én állítottam fel, szerveztem meg működését, szereztem hajlékot részére, és a tisztviselők jó részét én vettem fel vagy helyeztettem oda. [...] Munkakörében mindegyik kiváló volt. Teendőiket lelkiismeretesen, pontosan végezték. Ha sok volt a munka, a hivatali idő lejárta után is készségesen vállalták az esti munkát, anélkül, hogy erre külön kértem volna őket. Néha még túlzásba is vitték, és nekem kellett hazazavarnom őket. Ez legtöbbször Bálint Annával fordult elő. Sokszor este 8 óra után is ott ült az írógép mellett, vagy segített valamelyik kollégájának, hogy „ne maradjon másnapra restancia". Nemegyszer megtörtént, hogy hazaparancsoltam, el is búcsúzott, ám titokban visszaszökött, és este 9 órakor, amikor valamiért bementem az irodába, újra ott találtam. Nemcsak szorgalmas, de igen intelligens is volt. Ennek a párját ritkító, kitűnő munkaerőnek jellemzésére szolgáljon az alábbi eset.

Duka külügyminisztersége alatt egy sürgős, hozzá intézett jegyzéket fogalmaztam, és kiadtam lemásolás végett Bálint Annának. Pár perc múlva, amikor a tisztázatot aláírásra behozta, csodálkozva láttam, hogy Vintilla Brătianunak, akkori pénzügyminiszternek címezte.

– Kedves Annus, az Isten szerelméért – kiáltottam fel. – Hiszen tudja, hogy Duka a külügyminiszter.

– Tudom – felelte –, de Tanácsos Úr figyelmét talán elkerülte a ma reggeli lapok híre, hogy Duka külügyminiszter úr szabadságra utazott, és a pénzügyminiszter urat bízták meg helyettesítésével.

Azonnal megnéztem a lapokat. Bizony, a gépírónőnek volt igaza.

Talán kissé hosszasan időztem ennél a témánál. Azonban szándékosan tettem, mert hosszú hivatalnokoskodásom alatt megállapítottam, hogy a segédhivatali tisztviselők munkáját sohasem méltányolják kellőképpen. Ha az iroda jól működik, azt mindenki természetesnek találja. Csak azt veszik észre, ha valami hiba fordul elő. Azt, hogy az iktató, a kiadó, az irattáros és a hozzájuk beosztott segédszemélyzet munkája milyen gondosságot, figyelmet, odaadást igényel, csak ritkán ismerik el. Annál kevésbé tud róluk a nagyközönség. Diplomáciai emlékiratokban még sohasem láttam, hogy a követségek e szürke kisembereiről megemlékeztek volna. Pedig nélkülük a leg-

zseniálisabb diplomata által vezetett követség sem működne rendesen.

Kinevezésemről – Vörnle kivételével – a követségen belül és kívül mindenki csak a követ útján értesült. Örültek előrehaladásomnak, de távozásomat fájlalták. [...] Bár szigorú rendet tartottam, minden beosztottamat kollégámnak tekintettem, s érdekeiket barátilag képviseltem. Ezt a hivatalszolgáktól kezdve mindenki tudta, s úgyszólván magukénak tekintettek. Hiába lettem követ, nekik mindvégig „tanácsos úr" maradtam. Mikor két évvel később Bukaresten átutazva benéztem a követségre, kitörő örömmel fogadtak. „Megjött a tanácsos úr" – kiáltottak fel. Talán még ma is így szólítanának, ha az életben még találkoznánk. [...]

Távozásomnak Rubido-Zichy sem örült túlságosan, aminek azzal is kifejezést adott, hogy egyáltalán nem sürgette utódom kijelölését. [...] Megszokott, megismert, majd barátságába fogadott és teljes bizalmával tisztelt meg. Magánéletében sem voltak titkai előttem. [...] Visszagondolva az együtt töltött évekre, sok kedves óra, derűs epizód emléke is felötlött bennem. [...]

Rubido-Zichyék szép, harmonikus életet éltek. Első felesége Apponyi lány volt. Tőle származott a Mausi és egy kisfiú, akit a spanyolnátha anyjával együtt elragadott. Rubido-Zichy korán árvaságra jutott kislányát nagyon szerette. Igen bájos gyermek volt, akihez talán azért ragaszkodott oly erősen, mert elvesztett első nagy szerelmére emlékeztette.

Második felesége, a szelíd lelkű, jóságos Zichy Erzsébet az odaadó, hűséges feleség és önfeláldozó édesanya mintaképe volt. A diplomataasszony terhes feladatait nagy kötelességtudással teljesítette, de legjobban családi körben érezte magát. Házasságuk első éveiben két szép kislánnyal ajándékozta meg urát, [...] a követ azonban fiú örökösre is vágyott. A gyerekek mind Magyarországon jöttek a világra, és amikor felesége bébit várt, Rubido-Zichy mindig felutazott Pestre, és izgatottan várta, hogy fiú lesz-e vagy lány.

Amikor a nagy esemény megint küszöbön állt, felutazása előtt ezzel vett tőlem búcsút:

– Ha fiú születik, hívd meg ide az egész követséget. Paulnak már kiadtam azt az utasítást, hogy mindenről gondoskodjék. A vacsorához kiihatjátok a pincében lévő francia pezsgőmet is.

Megállapítottuk, hogy a polcokon csaknem ötven üveg pezsgő volt. Az egész követség természetesen izgatottan várta a pesti értesítést.

A negyedik napon a következő lakonikus táviratot kaptam: „Anya és leánya jól érzik magukat. Nincs francia pezsgő."

Az utolsó év folyamán estéimet rendszeresen náluk töltöttem. A követtel megtárgyaltuk a napi problémákat, vitatkoztunk a múlt és a jelen politikai kérdései felett, s ha a témából kifogytunk, leültem a zongorához, és muzsikáltam nekik.

Rubido-Zichynek kitűnő hallása volt. A zenét nagyon szerette, egész operaáriákat végigfütyült. Minden bécsi slágert ismert. Kedvenc dalai voltak: *„Wien, Wien nur Du allein..."*, *"Schönau, Du liebes Schönau..."* és a *„Servus Du..."* De éppen így szerette a szép magyar népdalokat is. Csodálatosképpen legnagyobb hatással a kurucnóták voltak rá. A „Nagymajtényi síkon letörött a zászló..." kezdetű dalt minden este elő kellett adnom, és mindjárt utána azt, hogy „Legyen úgy, mint régen volt..." Mikor ezeket a dalokat játszottam és énekeltem, csaknem elérzékenyedett.

A vérkeveredés, a családi hagyományok, a kalksburgi és teréziánista nevelés, a császári és királyi szolgálatban, a kétfejű sas árnyékában töltött két évtized, a Monarchia összeomlása feletti bánat, a Somogy megyei falu levegője, amelyet otthonában szívott, a magyar nemzet trianoni tragédiája: mindez együttesen különös, sokrétű lelkiséget kölcsönzött neki. Minthogy a Habsburg-dinasztiához lojálisan ragaszkodott, az 1849-es trónfosztást elítélte. [...] Nézete szerint a Monarchiára Közép-Európa nyugalma és biztonsága érdekében feltétlenül szükség volt. [...] A kivezető utat Magyarország és Ausztria újraegyesülésében látta, természetesen a legitim uralkodó jogara alatt. A magyar kormánynak ettől az elvtől való látszólagos elhajlását nagyon hibáztatta, és különösen az Albrecht főherceg[108] jelöltségét támogató, Gömbös Gyula által irányított szabadkirály-választó mozgalom[109] felett tört pálcát.

Tulajdonképpeni anyanyelve a német volt. [...] De kitűnő nyelvérzéke lévén, hamar belejött a magyarba is. Tőlem sok magyar nótát tanult. A magyar népdaloknak nemcsak a melódiáját szerette, hanem a szövegét is.

A magyarokban sok hibát talált, kissé keleti fajnak és parlaginak

tartotta őket, szokásaikat kifigurázta. Ellenben mindig elismeréssel beszélt a magyar paraszt értelmességéről, józan eszéről. Rajongott Bécsért, de legszívesebben mégis nágocsi birtokán tartózkodott, ahol angol telivér és belga hideg vérű mének felhasználásával pompás magyar kocsi- és hátaslovakat, illetve nagy munkabírású, nehéz gazdasági lovakat tenyésztett. Birtoka vadban is bővelkedett. Amikor a vadászidény megkezdődött, kastélya mindig tele volt a körvadászatokra meghívott vendégekkel. De volt alkalom őzvadászatokra is, erdeiben pedig kapitális szarvasbikák is tanyáztak.

Nágocson is többször voltam vendége. Páratlanul figyelmes, vendégszerető házigazda volt. Antik bútorokkal berendezett hatalmas, egyemeletes, empire stílusú kastélyának alsó része még a XVI. században épült. Egy őszi körvadászatra engem is meghívott.

Jobb oldali szomszédom egy szép szőke Welserheimb comtesse volt. Welserheimbéknek a közeli Tabon volt birtokuk, és gyakran összejártak. Habár szerettem a vadászatot, a csinos, fiatal leány jobban érdekelt. Elhagytam a kijelölt helyet, közelebb húzódtam hozzá, és élénk beszélgetésbe kezdtünk. Egyszerre a követ hangja csattant fel közelünkben. [...] Tökéletesen igaza volt. Az általam hagyott résen a nyulak könnyen kiszaladtak a körből. Szégyenkezve ballagtam vissza helyemre, de már csak két hajtás volt hátra, és a vadászat végén csupán három nyúl feküdt a standom előtt, holott a többiek tucatjával lőtték a nyulakat. [...] Rubido-Zichy nem is hívott meg többet vadászataira, pedig azután is többször voltam náluk Nágocson.

Azok, akik közelről nem ismerték, kissé szeles, bursikóz modora és cinikusan ható megjegyzései miatt felületesnek tartották. Én tudtam, hogy gondolkodó fej, kitűnő politikai szimattal rendelkezik, és feladatai ellátásában nagyon lelkiismeretes. Egy politikai értesülésért vagy azok hitelességének ellenőrzéséért képes volt maga vezette autóján az egész várost bejárni.

Bethlen István, Kánya Kálmán, Khuen-Héderváry Sándor sokra tartotta. [...] A magyar politikai világ azonban nem ismerte és nem méltányolta érdemei szerint. Később pedig, amikor új és következményeiben végzetes politikai irányzat lett úrrá Magyarországon, csúnya intrikák áldozata lett, és máról holnapra elejtették. Sajnála-

tosképpen a Külügyminisztérium [...] nem emelte fel a szavát érdekében, és meghajolt a hatalom döntése előtt.[110] [...]

Utódomul a külügyminiszter Magyary Tóni követségi tanácsost nevezte ki.[111] Jogász koromból jól ismertem. Sokszor hallgattuk együtt Csikai Gyula muzsikáját a kolozsvári New York Szálló éttermében. A világháborút tartalékos dragonyos tisztként harcolta végig. Megsebesült, a lövés a gyomrát érte és a máját is megsértette. Gyakran voltak fájdalmai, amelyektől sohasem szabadult meg teljesen. Ez kedélyére is visszahatott. Már nem volt többé az a mindig mosolygós arcú, vidám fiú, mint az 1900-as évek elején. De a „Veuve Clicquot"-t[112] éppen úgy kedvelte, mint régen, és most is szeretett sokáig fennmaradni, hajnalig elbeszélgetni.

A külügyi szolgálatba ő is a háború után lépett. Hosszabb ideig a belgrádi követséghez volt beosztva, és átmenetileg – mint ideiglenes ügyvivő – a követség vezetője is volt. Akkor még a Dísz téren szolgáltam, s politikai jelentéseit mindig nagy érdeklődéssel olvastam. Képességeit ismerve örültem, hogy ő lesz az utódom. Ő viszont egyáltalán nem volt elragadtatva új beosztásától. Legutóbb Berlinben szolgált, és természetesen nem nagy örömmel cserélte fel a német világvárost.

Amint az első formaságokon túlesett és elfoglalta helyét, igyekeztem alaposan tájékoztatni. [...] Mindent úgy akartam átadni, hogy semmiben se legyen fennakadás. De a problémák ismerete nem volt elég ahhoz, hogy munkakörét jól elláthassa. Meg kellett ismertetnem azokkal, akiktől további értesüléseket szerezhet, elsősorban az erdélyi magyarság életében vezető szerepet játszókkal. Ismerve az erdélyiek bizalmatlanságát mindenkivel szemben, aki nem vérbeli erdélyi, kegyes hazugsághoz kellett folyamodnom. Bár Magyarynak hívták, semmi összeköttetésben sem állt a szentháromsági Magyary családdal, amelyből édesanyám származott. Azonban, hogy útját egyengessem, kolozsvári ismerőseimnek úgy ajánlottam be, mint édesanyám távoli unokaöccsét.

Akkoriban az volt a szokás Kolozsvárott, hogy azokat, akiknek egymással bizalmas megbeszélnivalójuk volt – a feltűnés elkerülése végett –, egyes társadalmi szerepet vivő hölgyek délutáni teákon látták vendégül. A társaság főleg hölgyekből állt, és egyszerre legfeljebb két-három férfit hívtak meg. Ilyen délutáni teákon ismertettem

meg Magyaryt azokkal, akikre rendszeres informálódása céljából szüksége lehetett. Pár napot együtt töltöttünk Kolozsvárott. Édesanyámmal akkor találkoztam először követi kinevezésem óta. [...]

Akkor, amikor édesapám súlyos betegsége miatt messze törő álmaimat feladva kénytelen voltam vármegyei szolgálatba lépni, és amikor választási trükkel szülővármegyémben megbuktattak, utána pedig valamelyik minisztériumba való bejutás minden reménye nélkül, az emberekben csalódva, csüggedten ődöngtem Kolozsvár utcáin, vagy később, amikor mint királygyűrűvel felavatott doktort csak a ranglétra legalsó fokán álló fizetéstelen segédfogalmazónak neveztek, s számolnom kellett azzal, hogy évek fognak eltelni, míg valóságos segédfogalmazó leszek: bizony akkor nem táplálhattam illúziókat jövőm tekintetében.

De édesanyám akkor sem kétkedett abban, hogy fia előbb-utóbb érvényesülni fog, és nem engedte, hogy a csüggedés úrrá legyen felettem.

– „Fel a fejjel, fiam" – mondogatta, valahányszor jövőm kilátástalansága felől panaszkodtam neki. „Férfi vagy és nem hitvány, gyönge báb" – tette hozzá, máskor meg Arany Jánost idézte: „Előtted a küzdés, előtted a pálya, az erőtlen csügged, az erős megállja." Jóságos szavai mindig új erővel töltöttek el, habár jóslata felett, hogy még miniszter lesz belőlem, csak mosolyogni tudtam, s azt az anyai szeretet túlzásának tartottam.

Most, amikor elértem azt a pozíciót, amelyről még azelőtt álmodni sem mertem, kétszeres hálával gondoltam vissza bátorító szavaira.

Bukarestbe való visszatérésem után, december elején anyám és húgom két hétre Pestre utaztak, ahol az egyik külügyi kollégámtól azt hallották, hogy a belgrádi követség nagyon szépen és teljesen be van rendezve. „Még spékelőtű is van" – mesélte az illető édesanyámnak. [...]

Karácsonykor néhány hét szabadságot kértem a követtől, mert az ünnepek után egy régóta esedékes műtétnek kellett alávetnem magam. Ezen túl akartam esni, mielőtt új állomáshelyem elfoglalom. Egyéb fontos magánjellegű ügyeket is el kellett még intéznem. Felparcellázott földünkön a házhelyek eladásának lebonyolításával a Kolozsvári Gazdák Hitelszövetkezetét bíztuk meg. A telkek eladása

hónapokkal előbb megkezdődött, de bizonyos kérdések ezzel kapcsolatban még elintézésre vártak.[113]

Az ünnepek csendjében hosszú levélben Bolla követségi titkárhoz fordultam, aki akkor átmenetileg ügyvivőként a belgrádi követséget vezette. Tájékoztatást kértem az akkor épült új követségi ház beosztásáról, a követség berendezéséről, a követnek biztosított szolgálati lakás mérete és berendezése felől.

Január 2-án bevonultam a kolozsvári Vörös Kereszt Kórházba, ahol Steiner professzor másnap megoperált. [...] Délután édesanyám behozta a részemre érkezett leveleket. [...] Bolla soraiból megdöbbenve olvastam, hogy a követi magánlakás teljesen üres. Az úgynevezett reprezentációs helyiségekből a nagy hall, a szalon és az ebédlő be van ugyan rendezve, a szalonban van egy tájkép is, de különben a falak csupaszok, függönyök, szőnyegek nincsenek. A konyha fel van szerelve, tehát van „spékelőtű" is. Evőeszközök is vannak – alpakkából. Szervírozótálcák hiányoznak. Ágynemű nincs. Az asztalnemű elégtelen. Összesen két kisebb méretű asztalterítő van. A berendezésre szánt hitel kimerült. A minisztérium a további beszerzésekhez az engedélyt megtagadta, mert már a ház építkezési költségei jóval felülmúlták az engedélyezett hitelkeretet.

Bolla levele nagyon felizgatott, mert azt jelentette, hogy magánlakásom berendezésén kívül nekem kell a követséget ezüstneműtől kezdve a szőnyegekig mindennel ellátnom. [...] Erősen ki is fakadtam anyám előtt. [...] Ő elmosolyodott.

– Bizony, Pesten szépen felültettek minket. De ez mellékes. A fő az, hogy az operációd jól sikerült. Meglátod, minden rendbe jön. Amint jobban leszel, lehetőleg mindent beszerzünk. A padláson van még egy halom régi bútor a dédanyád idejéből. Mikor férjhez mentem, csupa új, akkor divatos bútort vettünk. Tudod, a hetvenes években az ócskaságok helyett mindenki modern dolgokat akart. Így aztán a régi holmi felkerült a padlásra. Ezeket az asztalos könnyen helyrehozhatja. Már holnap beszélek vele. [...] Amikor felgyógyulsz, keresünk a régi bútorokhoz való szövet- vagy selyemanyagot. Néhány hét alatt a kárpitos is elkészülhet. Aztán egyelőre tudok adni egy tizenkét személyes ezüstkészletet. Pesten a bank széfjéből kiveheted apád ezüstpoharait, van vagy huszonöt darab. Egy-két ezüst tálcát és tálat itt is vehetünk. Asztalneműből annyi van, hogy

abból is adhatok. A kelengyémben én is kaptam eleget, s emlékszel, hogy nagymamád mindig vásárolt az itt házaló karlsbadi asszonyoktól lenvászon garnitúrákat és ágyneműt. Nagyobb, huszonnégy személyes asztalterítőket itt is vehetünk. [...]

Az első napok az operáció után elég kellemetlenek voltak, [...] de azért szorgalmasan forgattam a szerb nyelvtant, hogy a cirill betűket mielőbb megtanuljam, és valamit ebből a nehéz nyelvből elsajátíthassak. Persze főleg az újságokat böngésztem. Nagy meglepetéssel olvastam, hogy Olaszország és Jugoszlávia közt tárgyalások vannak a két ország közti közeledés előkészítése céljából.[114] Ha ezek a hírek valónak bizonyulnak, úgy Belgrádban az olasz–szerb barátkozással komolyan számot kell vetnem.[115] A kórházi szoba négy fala közt azonban csak a kolozsvári lapok híreire voltam utalva. Az informálódás lehetőségétől megfosztva valósággal szellemi kalodában éreztem magam.

Az operációt követő első napokban sokan kerestek fel. A hajlott korú Ferenc József unitárius, Nagy Károly református és Majláth római katolikus püspök. [...] Talán a tizedik napon Nyírő József,[116] az ismert író látogatott meg. Miután kinevezésemhez gratulált, interjút kért az egyik kolozsvári napilap részére. Kívánságát – sajnos – nem teljesíthettem. A minisztérium szabályai szerint csak a követség vezetője, és csak abban az országban adhatott nyilatkozatot, ahol működött. Függetlenül az előírásoktól, azért sem nyilatkozhattam, mert megbízólevelemet még át sem adtam. [...] Miután ezt kifejtettem előtte, egy sóhaj kíséretében hozzátettem, hogy szeretnék végre annyira megerősödni, hogy elmehessek az ablakig, és kinézhessek rajta...

Nyírő nemcsak jó író, de kitűnő pszichológus is volt. Azonnal megértette, hogy azért vágyódom erre, mert többet szeretnék tudni abból, ami az ablakon túl, a nagyvilágban történik. Másnap hangulatos cikkben emlékezett meg látogatásáról, és ezt a gondolatot igen szépen kifejtve rámutatott arra, hogy milyen gyötrődés lehet egy aktív életet élő diplomatának éppen fontos események idején a külvilágtól elzárva lenni.

A második hét végén elhagytam a kórházat, és a harmadik héten hozzáfogtam a belgrádi berendezkedéshez. Az asztalosmunkák időben elkészültek. Dédanyám szép, világos, habos kőrisfából készült

gyönyörű bútoraihoz sikerült igen szép zöld ripszanyagot találnunk. Nagyszüleim magyargyerőmonostori kedves biedermeier bútoraihoz pedig a kor stílusának megfelelő piros színű szövetet. Magánebédlőm részére antikváriusnál vásároltam úgynevezett magyar XVI. Lajos-bútorokat. A kártya- és pipaszoba felszerelése részben otthoni antik bútorokból telt ki, részben antikváriusnál vásárolt finom, legyező formájú háttal ellátott székekből.

A kárpitos, akárcsak az asztalos, kitett magáért. Segédeivel együtt kizárólag nekem dolgozott, és hamarosan készen állt az egész berendezés. [...] Megállapítottuk, hogy az anyám által kombinációba vett tizenkét személyes ezüstnemű nem elég. Szerencsére volt még egy második tizenkét személyes garnitúra, édesanyám korán elhalt nővérének a készlete. [...] A falak dekorálására és a követség nemzeti jellegének kiemelésére becsomagoltam huszonnégy, a XVIII. század elején festett arcképből álló gyűjteményemet, amely Árpádtól kezdődőleg a magyar történelem legnagyobb alakjait ábrázolta. A nagy hall és ebédlő falainak dekorálására régi győri mázas kancsókból, kulacsokból és tálakból néhány érdekes darabot, valamint régi kalotaszegi varrottasokat válogattam össze. A padláson találtam még néhány meghomályosodott, de antik rámába foglalt tükröt is. Magánlakásom részére családi portrékat kaptam édesanyámtól.

Mikor az elszállítandó tárgyak leltárát végignéztük, úgy találtuk, hogy nagyjában minden megvan, amire az első időkben szükségem lehet. [...]

Mielőtt elhagytam volna Kolozsvárt, sorra látogattam mindazokat a jó barátaimat és ismerőseimet, akiknél az utolsó években leggyakrabban megfordultam.[117] [...]

Miután visszautaztam Bukarestbe, a kedves, öreg udvari miniszter, Misu útján audienciát kértem a királytól. Hangsúlyozott kívánságára felkértem, hogy Carol trónörökösnél is eszközöljön ki kihallgatást.

Királyi audienciám előtt formás beszédet állítottam össze, vigyázva arra, hogy politikai momentumokat ne érintsek, és mondókámnak teljesen személyes jelleget adjak. [...]

Carol trónörökös barátságosan fogadott. A sablonos frázisok után váratlanul az 1918 őszén lezajlott forradalomra terelte a beszélgetést.

Főleg az látszott őt érdekelni, hogy mi váltotta ki nálunk a forradalmat, és milyen szerepe volt abban Károlyi Mihálynak. [...]

Királyi audienciám egy földszinti kis szalonban folyt le. Alig pár percet várakoztam, amikor az emeletről a szobába vezető lépcsőn Ferdinánd alakja megjelent. Mosolyogva, barátságosan nyújtott kezet, én pedig azonnal hozzáfogtam búcsúbeszédem előadásához. Alig mondhattam azonban néhány mondatot. A nyitva felejtett ajtón az emeletről lerohant a királyné két fekete spanielje, és – bizonyára megérezve bennem a kutyabarátot – vidám csaholással a nyakamba ugrott. Ez a szokatlan fogadtatás kissé megzavart. A jelenet még derűsebbé vált, mert amikor a király hellyel kínált, az egyik spaniel a karszékemre ugrott, és bal fülemet nyaldosta, a másik pedig elém telepedve egészen befalta kesztyűtlen jobb kezemet. Bármennyire szerettem a kutyákat, megsokalltam a dolgot, és megjegyeztem:

– Nagyon kedvesek a kutyái, Felség.

Ekkor a király is ráeszmélt a helyzet szokatlanságára, és maga mellé parancsolta az ebeket.

A király szívélyessége ellenére a beszélgetés most is vontatottan folyt. Kénytelen voltam kérdéseket intézni hozzá, amit az uralkodó nem is vett rossz néven. Mikor egy nagyon hosszúnak tűnő félóra után a király felállt és kezét nyújtotta, ezzel a sablonossá vált mondattal búcsúzott:

– Remélem, hogy nagyon jól érezte magát nálunk, és kellemesen fog visszagondolni Bukarestre. [...]

Azt hiszem, a király is észrevette, hogy ez a búcsúkihallgatásokon használt és már beidegzett frázis ebben az esetben nem volt egészen helyénvaló, mert a mondat második felét akadozva, vontatottan ejtette ki, és zavartan nézett el mellettem. [...]

Utolsó látogatásom a külügyminisztérium vezértitkárának, Filodor úrnak szólt. Gyakori beszélgetéseink alkalmával a legkisebb előzékenységet sem tanúsította. Kicsinyes volt, dönteni nem mert, a válaszadás elől rendszeresen kitért. [...] Rubido-Zichy ezért nem szívesen tárgyalt vele, és a legtöbb esetben engem küldött hozzá. [...] Búcsúlátogatásom alkalmával a protokollfőnök is jelen volt, aki átnyújtotta a Román Koronarend középkeresztjét a csillaggal. Minthogy akkor már kinevezett követ voltam, a nagykereszt járt volna. [...] A király által adományozott rendjelet visszautasítanom nem

lehetett. Ez az uralkodóval szemben lett volna nagyfokú illetlenség. Különben is ebben Filodor úr kezét láttam, aki utolsó találkozásunk alkalmával még véletlenül sem tett említést, hogy a Magyarország és Románia közti diplomáciai viszonyt én állítottam helyre, és sokszor tanújelét adtam a két ország kapcsolatainak megjavítására irányuló törekvésemnek. Egész idő alatt csak Rubido-Zichyről beszélt – célzatosan kiemelve finom tapintatát, kellemes modorát és pompás kedélyét.

Nem tudtam megállni, hogy Filodor úr célzatos szavaira vissza ne vágjak.

– Rubido-Zichy értékes tulajdonságait csak én ismerem igazán, aki szerencsés voltam csaknem három évig vele együttműködni. [...] Kedélye valóban elpusztíthatatlan. Csak akkor rosszkedvű és kiállhatatlan, ha egy Önnel folytatott beszélgetés után a követségre visszatér.

Láttam, hogy elvörösödik, és száját szólásra nyitja, de hirtelenjében nem tudja, hogy mit és hogyan válaszoljon. Nem vártam meg, míg magához tér. Székemről felemelkedve és zavarán mosolyogva kiléptem az ajtón.

Ez volt az utolsó szereplésem a minisztériumban. Két nappal később, amikor Bukarestből elindultam, búcsúztatásomra nem is jött ki senki a minisztériumból a pályaudvarra.

II. fejezet

BELGRÁDBAN

(1924–1927)

Romániai szolgálatom 1924 februárjának utolsó napjaiban véget érvén, könnyű szívvel ültem fel a Gara di Nordon a budapesti gyorsra. Kinéztem a vasúti fülke ablakán, s amint az utolsó házak is eltűntek mögöttem, visszagondoltam az összesen több mint hat bukaresti esztendőre. [...] Vacsora után hamar visszatértem a hálófülkébe. Pontot tettem visszaemlékezéseim után, és most már az előttem álló új feladat foglalkoztatott. Összeállítottam budapesti tartózkodásom munkaprogramját. Azután megszövegeztem a megbízólevelem átadásakor a jugoszláv királyhoz intézendő beszédemet, amelyben a szokásos protokolláris formában kifejtettem, hogy célom a Jugoszlávia és Magyarország közti viszonynak a békeszerződés keretében új, egészséges alapokra fektetése, gazdaságilag egymásra utalt népeink kapcsolatainak a kölcsönös érdekekhez alkalmazkodó kiépítése, és ezek alapján a két ország közt jó szomszédi, lehetőleg szívélyes viszony megteremtése. Kérem Őfelsége és kormánya támogatását e cél megvalósítása érdekében folytatandó munkámhoz.

Pestre érkezve elsősorban Khuen-Héderváry Sándornál érdeklődtem az általános helyzet és a magyar–jugoszláv viszony legújabb fejleményei felől, s tanácsára áttanulmányoztam a politikai irattárban[1] a Belgrádból érkezett jelentéseket és táviratokat. Azután Kányánál, a minisztérium vezértitkáránál[2] jelentkeztem. Megköszönve a bizalmát, jóváhagyásra bemutattam a királyi audiencia alkalmával tartandó beszédem szövegét, és magatartásomra nézve utasítást kértem.

Kánya – miután a beszéd tervezetét jóváhagyta – előadta, hogy az új jugoszláv követ[3] barátságos szólamai ellenére a magyar–jugoszláv viszony semmivel sem jobb, mint volt. Ismertette a délvidéki magyarok súlyos helyzetét. Elmondta, hogy a szerbek a határt csaknem légmentesen lezárták. Az úgynevezett kettős birtokosokat – akiknek földjét az új határ átszeli – földjük megművelésére sem engedik át, ha azt mégis megpróbálják, egyszerűen lelövöldözik őket.[4] A sajtó hangja változatlanul ellenséges. A belgrádi kormánytól – akárcsak a múltban – most sem várhatunk mást, mint rosszindulatot.[5]

„A mai helyzetben nekünk az ellenségeink ellenségeivel kell kapcsolatot keresnünk és velük barátkoznunk" – tette hozzá. Ezzel kapcsolatban felhívta figyelmemet a montenegróiak és macedónok nagyfokú elégedetlenségére, és utasított, hogy fogadjam szívesen az

esetleg hozzám forduló macedónokat, akiktől sok értékes információt kapok.[6]

Mindent összevetve úgy nyilatkozott, hogy működésem kilátásait illetően semmi illúziót sem táplál. Még egy fanyar pillantást vetett beszédem tervezetére, és utasított, hogy azt – protokolláris szempontból – mutassam be Ambrózy követnek.

Minthogy Ambrózynál úgyis illett jelentkeznem, az alkalmat felhasználva tájékoztatást kértem leendő követségi munkatársaim felől. Ambrózy közölte, hogy Forster tanácsos, aki előzőleg Belgrádban működött, most más beosztást kapott.[7] Régnier Viktor attasét pedig a pénzügyi szanálással kapcsolatban Bé-listára helyezték, és így rövidesen kiválik a szolgálatból.[8] Így is Bolla titkáron kívül még két attasé, egy alkonzul és egy sajtóelőadó fog rendelkezésemre állni. Ugyancsak a követséghez van beosztva – követségi titkárként – Siller Antal vezérkari ezredes a katonai attaséi teendők ellátására.

Az illetmények felől való tájékozódás céljából a távollevő Nuber főkonzul helyetteséhez, Binder Károly[9] konzulhoz utasított. Tőle megtudtam, hogy fizetésemet havi 15 ezer dinárban állapították meg. [...] Binder – diszkréciómat kérve – azt tanácsolta, hogy addig ne foglaljam el állásomat Belgrádban, míg a most épült követségi házat és berendezést a minisztérium hivatalosan át nem vette. Ugyanis az épület és a berendezés költségei jóval felülmúlták az előirányzott összeget. [...] Az átvétel már csak napok kérdése – leutazásommal ne siessek.

Binder baráti jóindulatát csak a későbbiek folyamán tudtam igazán értékelni. Egyébként négy-öt napig amúgy sem mehettem, mert még kihallgatáson kellett megjelennem a külügyminiszternél, a miniszterelnöknél és a kormányzónál.

Daruváry külügyminiszter[10] nagyon részletesen fejtette ki a Jugoszláviához való viszonyunkra vonatkozó felfogását. Ennek az volt a lényege, hogy mindent meg kell kísérelnünk a jelenlegi áldatlan helyzet orvoslására, amire – nézete szerint – most kedvezőek a kilátások. Bethlen Istvánnak Ninčić külügyminiszterrel Genfben történt találkozásakor az volt a benyomása, hogy a szerbek hajlandók volnának a Magyarországgal szembeni politikájukat felülvizsgálni. [...] Kedvező momentum a Magyarországgal szemben kifejezetten ellenséges indulatú Milojević követ áthelyezése és Popović

külügyminiszter-helyettes budapesti követté történt kinevezése. Az új követ megbízólevelének átadásakor feltűnően barátságos hangot ütött meg, ami különösen a kormányzóra igen jó benyomást tett. [...] Daruvárynak az új követtel folytatott beszélgetésein Popović is szükségesnek vélte, hogy fontos jogi és gazdasági kérdések mielőbb rendezést nyerjenek. Ezzel kapcsolatban a miniszter megbízott, hogy az illetékes osztályok vezetőivel összeköttetésbe lépve állapítsam meg: melyek a legsürgősebben megoldandó problémák, foglaljam ezeket írásba, és mutassam be előzetes jóváhagyás végett. Belgrádban pedig – hivatkozva Popović kijelentéseire – igyekezzem előkészíteni a talajt, hogy a két ország illetékes bizottságai összeülhessenek.

A legégetőbb kérdések egyike a határátlépés lehetőségének biztosítása, illetve a vízumkérdés rendezése volt. [...] Rendezésre várt a vasúti csatlakozások, a közös érdekű vízitársulatok működésének, a Ferenc-csatorna[11] használatának, a bírói zár alá vett állami és magánvagyon kérdése, a kereskedelmi kapcsolatoknak szerződéses alapon való felvétele, és nem utolsósorban a jogsegélynyújtás egyezményes biztosítása.

Daruváry utasítása alapján a minisztérium illetékes jogi és gazdasági osztályainak főnökeinél megbeszéltem a teendőket. Emellett felvettem az érintkezést a Gyáriparosok Országos Szövetségével, valamint az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesüléssel is. Az volt ugyanis az érzésem, hogy a követségek gazdasági működése, bürokratikus voltánál fogva, nem kielégítő.

A kormányzó közel háromnegyed órás kihallgatáson fogadott. Elsősorban romániai tapasztalataim felől kérdezett ki. [...] Mikor a Brătianu-kormány erőszakos románosító politikáját ismertettem, dühbe gurult.

– Ezek az urak Romániában nagyon tévednek, ha azt hiszik, hogy két és fél millió magyart egyszerűen letörölhetnek a népek táblájáról. Az igaz, hogy a Népszövetség segítségében nem bizakodhatunk, és nem várhatjuk tőle a mai helyzet orvoslását. De bíznunk kell az erdélyi magyarok szívósságában és a saját erőnkben. És ha békés eszközökkel nem sikerül az erdélyi kérdést megoldanunk, hát majd megoldjuk másképpen. A nemzeti hadsereget minden idegen beavat-

kozás és ellenőrzés dacára[12] igenis ki fogom építeni, és a románokat bele fogom szorítani a Fekete-tengerbe.

Áttérve belgrádi megbízatásomra, a kormányzó Jugoszláviát „mozaikállamnak" minősítette, amelyben a horvátok, szlovének, macedónok, montenegróiak, albánok és nem utolsósorban a magyarok olyan széthúzó erőt képviselnek, amelyeket összefogni és egységes államba tömöríteni a szerbek részére nagyon nehéz feladat lesz. De a szerbek jó katonák. [...] Ezért örömmel látnám, ha a magyar–jugoszláv viszonyt meg lehetne javítani. Azután: *„Kommt Zeit, kommt Rat."* (Az időmúlás tanácsot ad.)

Bethlen Istvánnak mindenekelőtt hálás köszönetet mondtam a megtisztelő bizalomért. Pesten ugyanis megtudtam, hogy követi kinevezésem gondolata tőle származott. [...]

Bethlen röviden ismertette a Ninčiccsel folytatott beszélgetést, amely azt a benyomást keltette benne, hogy meg lehetne *kísérelni* a Jugoszláviához való közeledést. Hozzátette, hogy ez csak az ő személyes benyomása volt, idő előtti lenne messzemenő következtetéseket levonni. Az én feladatom lesz megállapítani, hogy feltételezése helyes volt-e. [...] Tisztázandó, hogy Ninčić szavai csupán személyes elgondolásait fejezték-e ki vagy a jugoszláv kormány komoly hajlandóságát. Továbbmenőleg a miniszterelnök azt boncolgatta, hogy amennyiben valóban van ilyen hajlandóság, mi késztetheti a jugoszláv kormányt politikájának váratlan megváltoztatására. Ezt a kérdést sarkalatos fontosságúnak minősítette, és ennek felderítésével is megbízott.

Bethlen szavaiból hiányzott Daruváry optimizmusa éppen úgy, mint Kánya szkeptikus felfogása. Fejtegetéseiben a reálpolitikus gyakorlati észjárása, a pro és kontra objektív szembeállítása tükröződött.

Bukaresti ügyvivőként többször referáltam neki, de hosszabb politikai eszmecserére most volt először alkalmam. Megfigyeltem, hogy a kérdéseket szereti minden oldalról megvilágítva látni és azok gyökeréig lehatolni.

Bár erős fejfájás kínzott, minden szavát emlékezetembe vésték, hogy belgrádi működésem alatt munkámban zsinórmértékül szolgáljanak. Mikor dolgozószobájából kiléptem, Khuen-Héderváryval ta-

lálkoztam össze, aki szintén hozzá készült.[13] Fürkészőleg nézett az arcomba.

– Mi van Veled? Nézz a tükörbe, egész piros az arcod. Jó volna megnézetni magad orvossal.

Úgy látszik, tényleg rosszul nézhettem ki, hogy ez feltűnt neki, aki tudvalevőleg mindig annyira el volt merülve gondolataiba – amelyek csak politikai kérdések körül mozogtak –, hogy az ilyen megfigyelés részéről egészen szokatlan volt.

Mivel valóban nagyon rosszul éreztem magam, a Sándor-palotából[14] azonnal hazamentem, és egy valószínűleg már napok óta magamban hordott influenza folytán pár napig magas lázzal feküdtem. Mialatt az ágyat nyomtam, volt időm gondolataimat rendbe hozni. Mióta követi megbízásomat megkaptam, mindig a magyar–jugoszláv közeledés előkészítésének gondolata lebegett előttem. [...] Tudtam – és a Kánya által nyújtott tájékoztatás után még világosabban láttam –, hogy nagy nehézségekkel kell megküzdenem, ez azonban nemcsak nem vette el kedvemet, hanem még több ambícióval töltött el.

Felgyógyulásom után Binder közölte, hogy a belgrádi követségi épület átvétele megtörtént. Átvettem megbízólevelemet, utazási okmányaimat, és miután Kányánál még egyszer jelentkeztem, március 14-én útnak indultam.

Vonatom lassan döcögött azon az útvonalon, amelyen tizenhat évvel azelőtt, az annexiós krízis idején, a kis balkáni fővárosba utaztam, hogy a szerbek hangulata felől tájékozódjam.[15] [...] Estefelé erős hóvihar támadt. A fűtőkészülék elromlott, s az út hátralevő részét jéghideg kocsiban tettem meg. Mindennek tetejébe valahol Zimony előtt egy velünk szembejövő vonat kisiklott. Órákig álltunk egy kis állomáson. Este 10 óra helyett éjjel 1 óra körül érkeztem meg.

A rosszul világított pályaudvaron alig ismertem meg a követség órák óta várakozó, átfázott, elálmosodott tagjait. Bolla ideiglenes ügyvivő pár szóval üdvözölt, és bemutatta új munkatársaimat: Siller Antal követségi titkári címet viselő katonai attasét, Régnier Viktor, Thuránszky László, Pogrányi-Nagy Félix, Szécsen Miklós gróf követségi attasékat és Náday sajtóelőadót.

Három rozoga bérkocsin, a sűrűn szálló hóban, a macskaköves utcákon lassan kocogva végre megérkeztünk a Krunska és Zorina

utca sarkán álló kétemeletes követségi épület elé. A főbejárat előtt még láthatók voltak az építkezés nyomai. Az állványok helyén gödrök tátongtak, körülöttük törött téglák és kövek.

A szép, tágas hall, amelybe beléptünk, kellemes benyomást tett, de különösen a jól fűtött szobák, mert a hideg vasúti kocsiban nagyon átfáztam. Miután megtekintettem az első emeleten lévő követi lakást, amelyben csak a hálószobában volt néhány bútor, egyébként teljesen üres volt, Bolla és Pogrányi meghívtak a követség étkezdéjébe egy pohár borra. [...] Erről a „követségi étkezdéről" már a minisztériumban sokat hallottam. Az elnöki osztályon elmondták, hogy nőtlen diplomatáink és az irodai személyzet ott délben és este együtt étkezik. Sehova nem járnak, társadalmi életet nem élnek, a szerbekkel, de még a társkövetségekkel sincsenek kapcsolatban. A Dísz téren ezt erősen kifogásolták, mivel azonban a fizetések nagyon alacsonyan voltak megszabva, szemet hunytak a visszás helyzet előtt. Velem azonban közölték, hogy elvárják a követség életének magasabb színvonalra emelését. [...]

Az étkezde egy áporodott szagú, harmadrangú vidéki borozóra emlékeztető szobában működött. A gyűrött asztalterítőn az utolsó nyolc-tíz nap alatt elfogyasztott ételek emléke díszelgett. A sarokban egy lehangolódott, fényét vesztett fekete zongora állt.

Az étterem mellett lévő kis szobában helyezkedtünk el, amely – mint mondták – társalgóul szolgált. Csak Bolla és Pogrányi maradt velem. A többiek eltűntek. Néhány tájékozódó kérdés után kifejtettem terveimet. A Bolla arcára kiülő szkeptikus mosoly elárulta, hogy ezek megvalósíthatósága tekintetében semmi reményt sem táplál.

– Mások is jöttek ide szép tervekkel – mondta –, ám minden vonatkozásban annyi nehézséggel találták magukat szemben, hogy előbb-utóbb feladták a harcot. Csak egy marad hátra:*weiterwursteln* (továbbvacakolni) – jegyezte meg rezignáltan. Majd elmondta, hogy Kolossa idejében két párt volt: az egyik a követ, a másik Forster tanácsos híveiből állt.

– Hát ez igazán gyönyörű állapot lehetett – vágtam közbe. – De már most előre figyelmeztetek mindenkit, ha pártalakulásról hallok, a szervezőit úgy kivágom, mint a huszonegyet.

Vegyes érzelmekkel tértem nyugovóra, de reggel pihenten, tele tetterővel ébredtem, s azonnal átvettem a követség vezetését.

Amit a hivatalban találtam, az legrosszabb elképzeléseimet is felülmúlta. Az iktatókönyv tele volt „lyukakkal", ami elárulta, hogy az ügyiratok nagy része elintézetlen. Előkértem az előző évi iktatókönyvet, abban is hasonló helyzetet találtam. Határidőnaplónak, idegenszám-mutatónak nyoma sem volt, sőt az irodában még azt sem tudták, hogy azok milyen célra szolgálnak. Az irattárban csodálatos felfedezésre bukkantam. A polcokon, de még a falak mellett a padlón is összekötött nagy iratcsomók álltak „hagyaték" felirattal. A következő – szinte hihetetlen – felvilágosítást kaptam. Ha valakit más követségre helyeztek át vagy központi szolgálattételre rendeltek be, az általa elintézetlenül hagyott ügyiratokat átkötötték, ráírták, hogy X. Y. hagyatéka, s úgy, ahogy volt, félretették. Ha a minisztériumból sürgetések érkeztek, azokat is szépen elhelyezték az iratcsomóban, és azzal az aktákat a benne szereplő ügyekkel együtt átadták az örök enyészetnek.

Amikor e lehetetlen helyzet feletti megdöbbenésemnek kifejezést adtam, Forster tanácsosnak – valószínűleg tréfás hangulatban tett – megjegyzésével mentegetőztek. Amikor ugyanis egy alkalommal a futár egy nagy zsák iratot hozott Pestről, és a tisztviselők megrökönyödve vették át az aktahalmazt, állítólag azt mondta:

– Nem kell kétségbeesni. Az akták az idők folyamán önmaguktól elintéződnek. Például aki azt benyújtotta, beleun a kérelmezésbe, vagy esetleg meghal. A szerb hatóságokhoz különben is hiába fordulunk, választ nem kapunk. Ezért egyetlen mód az iratokat félretenni, s bevárni a jobb időket.

Ennek az anekdotaízű kijelentésnek – ha egyáltalán elhangzott – abban találtam magyarázatát, hogy Forstert a követségi ház építése és berendezése annyira igénybe vette, hogy nem ért rá a követség adminisztrációjával foglalkozni. A tisztviselők pedig, ellenőrzés és irányítás hiányában, csak tessék-lássék dolgoztak. Így azután nem lehetett csodálkozni, hogy a minisztériumban Belgrádot tartották a legrosszabb követségünknek.

Hasonló helyzetet találtam a követség informatív működése terén is. Mivel személyes összeköttetésekkel nem rendelkeztek, nem voltak hírforrásaik. Bolla – aki már a világháború alatt Belgrádban élt – jól tudott szerbül. Ő olvasta az újságokat, és azok cikkeiből kotyvasztották össze a politikai jelentéseket, amelyekben a sajtóhangokat

nagyobb hatás kedvéért „az itteni politikai és diplomáciai körök véleményének" tüntették fel.

Kolossa Ferenc a hosszú szolgálatban kifáradt, különc természetű ember volt. Teljesen visszavonulva élt, minden kezdeményezéstől tartózkodott. Mint utóbb hallottam, mindig nagyon korán kelt, és reggelenként nagy sétát tett a Kalemegdánon[16] inasa kíséretében, aki mögötte haladva, hatalmas zöld napernyőt tartott a feje fölé. Délben igen udvariasan elbúcsúzott munkatársaitól, akik azután másnapig nem látták.

Közte és Forster között igen rossz viszony volt. Forster az utódlás reményében jött Belgrádba, s a követségi házat mintegy magának építtette. Indolenciája a rossz nyelvek szerint szándékos volt, s azt célozta, hogy a követ tehetetlensége minden vonatkozásban kidomborodjon.[17] [...]

Maga a ház kívülről ha nem is ízléses, de mégis impozáns benyomást tett. Sajnos felépítése nem volt szolidnak mondható. A falak itt-ott máris megrepedeztek, és olyan vékonyak voltak, hogy az egyik lakásból a másikba minden szó áthallatszott. [...] A második emelet, amely tulajdonképpen manzárdlakásokból állt, valamint a padlás egyenesen tűzveszélyes volt. [...] Nagy hiányossága volt az épületnek, hogy a pincéül szolgáló szuterénhelyiségek annyira nedvesek voltak, hogy ott bort hordókban tárolni vagy zöldséget tartani nem lehetett. Az ajtók megvetemedtek és nem zártak jól, sőt máris repedeztek. Beosztása sem volt szerencsés. Az ügyfélforgalom miatt állandóan nyitva álló Zorina utcai kapu mellett – portásfülke nem lévén – bárki észrevétlenül bejöhetett és elrejtőzhetett.

Az úgynevezett reprezentációs helyiségek minden stílust nélkülöző, ízléstelen bútorzatát teljesen érthetetlen okokból Németországban szerezték be. Mintha bizony a kitűnő magyar asztalosipar nem tudott volna megfelelőbb bútorokat előállítani,[18] arról nem is beszélve, hogy pesti antikváriusoktól olcsó áron igen szép antik bútorokat lehetett volna beszerezni.

Az is kellemetlenül érintett, hogy a követségen semmi nyoma sem volt annak, hogy az a magyar állam képviseletére szolgál. Nemcsak a magyar ipar nem volt ott képviselve, de sehol nem volt látható egy magyar címer. Erre az eshetőségre számítva, hoztam magammal néhány címert, s azokat azonnal kiszegeztettem az irodákban. [...]

Az első napon a követség nőtlen tagjai meghívtak az ebédlőbe. Mivel semmi kedvem nem volt a rossz levegőjű helyiségben költeni el ebédemet, de főleg azért, mert már elhatároztam, hogy az egész étkezdét felszámolom, gyöngélkedésem ürügyével kimentettem magam, és az inasom felesége által főzött ebédemet a követi lakásban fogyasztottam el.

Délután bejelentettem magam Panta Gavrilović külügyminiszter-helyettesnél. Autóm nem lévén, bérkocsit hozattam, s azon hajtattam a Sárga Házba, ahogy akkor a belgrádi külügyminisztériumot nevezték. [...] Látogatásom célja csak a bemutatkozás és megbízólevelem átadása végett a királyi audiencia kieszközlése volt. [...] Gavrilović udvariasan, de nem túlzottan barátságosan fogadott. Miután megbízólevelem másolatát és a királyhoz intézendő beszédem szövegét átadtam, közölte, hogy a belgrádi protokoll szerint a megbízólevél átadásakor nem hangzanak el beszédek, hanem a király kötetlenül elbeszélget az új követtel.

– Mi megértjük Magyarország lelkiállapotát – mondta –, és természetesnek tartjuk, hogy nem tudnak máról holnapra és véglegesen belenyugodni a változott helyzetbe. Ezért számolunk azzal, hogy alkalmasnak látszó pillanatban – bár minden kilátás nélkül – meg fogják kísérelni elvesztett területeik visszaszerzését. De ha ilyen alkalom valaha is kínálkozni fog, addig még nagyon sok idő telik el. Ezt az időt mindkét ország szempontjából hiba lenne elvesztegetni. Ezért nem zárkózunk el egy *normális* viszony kiépítése elől. Ha azonban a magyarok nem tudnak vagy nem akarnak erre az alapra helyezkedni, úgy kénytelenek leszünk visszatérni a *legteljesebb elzárkózás* álláspontjára. Utolsó szavainak élét mintegy letompítani akarván, a függőben lévő kérdések rendezésének fontosságát domborította ki, s hozzátette, hogy gazdaságpolitikai téren esetleg hajlandók lennének koncessziókat tenni. [...]

Március 18-án Ninčić külügyminiszternél tettem látogatást. Fejtegetéseimet örömmel véve tudomásul, hangoztatta a viszony megjavítására vonatkozó készségét. [...] A gazdasági kapcsolatokról úgy nyilatkozott, hogy Magyarország pénzügyi fellendülését és így a kedélyek megnyugvását jugoszláv szempontból is kívánatosnak tartja. Beszélgetésünk mindvégig igen közvetlen és szívélyes hangulat-

ban folyt le, és azt a reményt keltette bennem, hogy a külügyminiszterrel sikerülni fog megértetnem magam.

A királyi audienciát március 22-ére tűzték ki. Mikor munkatársaimmal közöltem, hogy fekete díszmagyarban fogunk megjelenni, kiderült, hogy egy részüknek nincs is díszmagyar öltönye, illetve nem hozta Belgrádba, mert díszmagyar ruhát eddig itt senki sem viselt. Bolla egyenesen kockázatosnak tartotta, hogy magyar ruhában jelenjek meg. Attól félt, hogy az utcán botrányos jelenetek fognak lejátszódni. [...] Magyarságom és önmagam megtagadásának tekintettem volna, ha hallgatok rá. Végül abban állapodtunk meg, hogy egyedül én öltök díszmagyart, kíséretem pedig sima fekete frakkban jelenik meg.

A beszélgetés folyamán derült ki, hogy a követség tagjai az udvarban senkit sem ismernek. Elődöm nem tartotta szükségesnek őket megbízólevele átadásakor bemutatni.

Az audiencia reggelén két szerb diplomata jött értünk több autóval. A királyi palota bejárata előtt felállított testőrszázadot és zenekart látva a kíváncsiskodókból egész tömeg verődött össze. Az autóból kiszállva gyalog mentem a palotába vezető lépcsőkig, de nemcsak nem került sor tüntetésre, hanem egyenesen tetszésnyilvánításokkal köszöntötték a díszmagyar ruhát. Amint a palota tágra nyitott, nagy szárnyas ajtaja felé közeledtem, a zsinórozott vörös egyenruhába öltözött testőrök kivont karddal vigyázzállásba merevedtek. Felcsendült a magyar himnusz, és hangjai mellett léptem át a Konak[19] küszöbét. Az udvarmester fogadott, és felvezetett az első emeletre, de amint beléptem a király dolgozószobájába, azonnal visszavonult. Egyedül maradtam Sándor királlyal[20], akit akkor láttam először életemben. Középtermetű, barna, szemüveges, rokonszenves külsejű fiatalember volt. Barátságosan mosolyogva fogadott.

A belgrádi protokoll szerint nem került sor nagy gonddal megszerkesztett beszédem elmondására, mégis módot találtam arra, hogy az abban foglaltakat előadhassam. A király futó pillantást vetett akkreditívemre, támogatásáról biztosított, majd fesztelen beszélgetésbe bocsátkozott. Arra utalt, hogy addig a szerbek és a magyarok közt igen kevés kontaktus volt, reményét fejezte ki, hogy a jövőben ez másként lesz. [...] Szívélyes modorban, élénken és könnyen társal-

gott. Arra is talált alkalmat, hogy Magyarországról elismerőleg nyilatkozzék, kiemelve a nemzet kiváló katonai erényeit.

Ezután jelt adott, hogy vezessék be követségem kinn várakozó tagjait. Az udvarmester azonban ezt nem hallotta meg, ezért – néhány pillanatnyi várakozás után – maga a király ment az ajtóhoz, és kiszólt, hogy munkatársaimat is látni óhajtja. [...] A király mindegyikhez néhány sablonos szót intézett. Amikor Sillerre került a sor, megkérdezte, hogy hol szolgált azelőtt.

– A magyar királyi Külügyminisztériumban, Felség – felelte kissé elpirulva a követségi titkárnak álcázott katonai attasé.

– Ah! – nevetett fel a király, aki hírszerzői útján bizonyára értesült Siller foglalkozásáról. De nem inzisztált tovább, és a sorban utána következő munkatársamhoz fordult.

Az audiencia után, a követségre visszatérve meghívtam tízóraira a kíséretünkre kirendelt Ante Tadić követségi tanácsost társával együtt. Távozásuk után Bolla felköszöntött. Válaszomban [...] összetartásra hívtam fel, és kijelentettem, hogy intrikát, pártoskodást nem tűrök. Végül felajánlottam a követség nőtlen tagjainak, hogy ha más elfoglaltságuk nincs, délben legyenek rendszeresen vendégeim ebédre. Ezzel egyfelől bizalmasabbá akartam tenni a viszonyt, másfelől úgy éreztem, hogy miután a követségi étkezdét feloszlattam, illő, hogy az addigi olcsó étkezési lehetőségüket valahogyan pótoljam. Nyílt házat akartam vinni, és arra gondoltam, hogy így alkalmat adok az idegen vendégekkel való megismerkedésre. [...]

A feloszlatott étkezdét senki sem sírta vissza.

Megbízólevelem átadása után megkezdtem bemutatkozó látogatásaimat a külföldi követeknél, [...] akik igen szívélyesen és nagy érdeklődéssel fogadtak. Egy új követ érkezése kis állomáshely csekély létszámú diplomáciai testületének egyhangú életében mindig szenzációs esemény. [...] Egy új magyar követ megjelenése Belgrádban az előzmények után – úgy politikai, mint személyi szempontból – különleges érdekességgel bírt. Különben kollégáim egy része már hallott felőlem.

Általános szokás a diplomáciai életben, hogy a kollégák a távozó diplomata szerepléséről lehetőleg pontosan beszámolnak minisztériumuknak, amely azután a kapott adatokat tájékoztatásul megküldi a diplomata új állomáshelyén működő követsége vezetőjének. Így

azután a követek a legtöbb esetben már mindent tudnak új kollégájukról, nemcsak politikai szerepléséről, egyéniségéről, de magánéletéről, flörtjeiről is. Egy szellemes kollégám egyszer így jellemezte az új követ helyzetét:

– Tudja, új követ kis állomáshelyen olyan, mint az új majom az állatkertben. Mindenkinek feltűnik, azonnal észreveszik, elsősorban a többi majom, de a közönség is. A gyermekek egymásnak újságolják: Nini, itt van egy új majom! Már az első napon mindenki ismeri, csak szegény majom nem ismer még senkit.

Ez jutott eszembe, amikor bemutatkozó látogatásaim alkalmával a kollégáim részéről megnyilvánuló kíváncsi érdeklődést láttam. Úgy látszik, volt rá bőséges idejük is, a formálisnak szánt és csak néhány percre tervezett látogatásom minden követségen egy órát vett igénybe. Távozásomkor pedig azzal búcsúztak, hogy remélhetőleg sűrűn fogunk találkozni. [...] Egyedül Sir Alban Young angol követ ütött meg részben protektori, részben atyailag figyelmeztető hangot.

– Nagy-Britannia kormányának az a kívánsága – jelentette ki –, hogy Magyarország a jövőben nyugodtan viselkedjék és arra törekedjék, hogy elnyerje a hatalmak, elsősorban szomszédai bizalmát.

– Legyen meggyőződve – válaszoltam –, hogy a magyar nemzetnek és kormányának nem is lehet más óhajtása és célja, mint Őfelsége kormányának kívánságait teljesíteni.

A csípős válasz után a követ más hangnemben folytatta a társalgást. Később jobban összeismerkedtünk, s nemegyszer hasznos útbaigazításokkal szolgált.[21]

Bemutatkozási körutamat befejezve udvariasságból látogatást tettem az utolsó belgrádi cári követségen is, amely még mindig a Konakkal szemben lévő orosz követségi palotában székelt. Jugoszlávia akkor még nem állt diplomáciai kapcsolatban a Szovjetunióval,[22] és a múltra való tekintettel az orosz követ változatlan megbecsülésben részesült. A követségen rajta kívül egy tanácsos és egy titkár működött. Tényleges munkára nem sok alkalmuk nyílt. Voltaképpen már csak az egykori Vrangel-hadsereg és más fehérgárdák Jugoszláviába menekült tagjainak sorsával foglalkoztak.[23] [...]

Bodrero olasz követ az első perctől kezdve a legbarátibb hangot ütötte meg. Hangoztatta az olaszoknak Magyarország iránt érzett nagy rokonszenvét. [...] Látszólag az is kellemesen érintette, hogy

a háború alatt én is katonáskodtam, s militarista érzelmű vagyok. „Az igaz, hogy a fronton csak őrmesteri rangot értem értem el, s így katonai szempontból nagy távolság választ el bennünket" – tettem hozzá.

Bodrero erre nevetve előadta, hogy a hadseregben tábornoki, de a fasiszta milíciában altábornagyi rangja van, ezért ha a tükörbe néz, tisztelegnie kell önmagának. [...]

Belgrádban az első meghívást Emandi úrtól, a román követtől kaptam, valószínűleg azért, mert utolsó állomáshelyem Bukarest volt. Igen szép, tizenkét személyes vacsorán láttak vendégül, és úgy a követ, mint a felesége, nagyon szívélyesen fogadtak. Vacsora után a háziasszony maga mellé ültetett, ezzel is hangsúlyozni kívánván, hogy az estét a kedvemért rendezték. Miután hosszasan elbeszélgettünk bukaresti közös ismerőseinkről, nagy rokonszenvvel emlékezett meg a Régnier házaspárról, sajnálkozásának adva kifejezést küszöbön álló távozásuk felett. A házaspár dicsérgetésében a közelünkben ülő többi követné is részt vett, és érthetetlennek minősítették, hogy éppen őket tartják Budapesten nélkülözhetőnek, hiszen Belgrádban voltaképpen az egyetlenek a követség tagjai közül, akiket ismernek. A végén mindnyájan nekem estek, és unisono követelték, hogy ne engedjem el őket.

Szolgálati kérdésről idegen hölgyekkel nem akartam beszélgetésbe bocsátkozni. [...] Más témára tereltem a társalgást. Később leültettek a zongorához, és miután közkívánatra néhány magyar népdalt eljátszottam, zenei szereplésemet egy pattogó csárdással be akartam fejezni. Ám Bodrero és a mulatós kedvű, csinos Madame Ljuba Jovanović táncra perdült, ezért folytatnom kellett, s a társaság egy ideig a muzsikámra táncolt. Az estély igen jó hangulatban fejeződött be. [...]

Hazatérőben folyton az a gondolat foglalkoztatott, hogy mi lehetett az oka a nekem is rokonszenves Régnier elbocsátásának.

Régnier Viktorral[24] előzőleg csak egyszer találkoztam, 1920-ban, amikor még a minisztériumban szolgáltam. Francia származású magyar állampolgár volt. Franciául talán még jobban beszélt, mint magyarul. A világháborúban [...] derekasan megállta a helyét, többször kitüntették. 1920 tavaszán, amikor Romániával még semmiemű összeköttetésünk nem volt és csak a menekülők által hozott

hírekre vagy nagy későn érkezett újságközleményekre voltunk utalva, Régnier vállalkozott arra, hogy francia újságírói igazolvánnyal lemegy Bukarestbe és Erdélybe, hogy a helyszínen informálódjon és azután a Külügyminisztériumnak beszámoljon.

Ajánlkozását a Dísz téren érthetően örömmel fogadták. Útjáról visszatérve hosszú jelentésben számolt be beszélgetéseiről, benyomásairól. Mint francia újságírót mindenütt nagyon szívesen fogadták, minden kapu kinyílt előtte, s így alkalma volt vezető politikusokkal is beszélni. Kolozsvárt kényes helyzetbe került. Egyik volt iskolatársa felismerte. Sikerült ugyan megszabadulnia tőle, de esetleges indiszkréciójától tartva okosabbnak látta Erdélyt a következő vonattal elhagyni.

Mint akkori román referensnek, nekem adta át jelentését, amelyről, valamint merész vállalkozásáról Kánya, Khuen-Héderváry egyaránt elismerőleg nyilatkozott. Többet nem hallottam felőle. Azt sem tudtam, hogy külügyi szolgálatba lépett. Csak leutazásom előtt közölte Ambrózy, hogy Régnier-t a létszámapasztás során Bé-listára tették. [...] Amikor a követség vezetését átvettem, Régnier nagyjából már összecsomagolt. [...] Mégis nagy szorgalommal dolgozott. Minthogy a francia nyelvet beosztottjaim közül senki sem bírta olyan tökéletesen, mint ő, nagyon sajnáltam, hogy ezt a kitűnő munkaerőt el kell vesztenem. A román követ estélye után elmondtam neki, hogy milyen nagy szimpátiával nyilatkoztak róla, s megkérdeztem, hogy szívesen válik-e ki a szolgálatból.

Régnier az ellene irányuló csúnya intrikáról – amelynek részleteit csak jóval később tudtam meg[25] – nem nyilatkozott, nem vádaskodott senki ellen, de őszintén kijelentette, hogy nagyon nehezen válik meg a külügyi pályától. [...]

Elhatároztam, hogy megkísérlem a külügyi szolgálat részére megmenteni. Ambrózy követhez intézett magánlevelemben egyelőre csak arra hivatkoztam, hogy az évek során felszaporodott ügyek elintézése céljából a Régnier elbocsátására vonatkozó döntés végrehajtását egyelőre függesszék fel. Első hivatalos pesti utam alkalmával pedig sikerült a Bé-listáról őt végleg levétetnem.

A további fejlemények megvilágítása és megítélése céljából talán nem felesleges, ha vázolom azokat a gondolatokat, amelyekkel jugoszláviai működésemet megkezdtem, és amelyek azután munkámat három esztendőn át irányították. [...]

Az eltelt hetek még jobban megérlelték bennem, hogy hazám érdekeit akkor tudom legjobban szolgálni, ha minden igyekezetemmel Magyarország és Jugoszlávia baráti viszonyának kiépítésén munkálkodom. Ez a gondolat nem egy új követ személyes ambíciójából, és legkevésbé sem érzelmi momentumokból táplálkozott. [...] Ebben a politikai irányzatban lehetőséget láttam arra, hogy Magyarország akkori szorongatott helyzetében kiutat találhassunk. [...]

A francia külpolitikát Paléologue bukása, a magyar-francia barátkozás kudarca[26] után a külügyminisztérium mindenható vezértitkára, a magyargyűlölő Berthelot és klikkje irányította. A kisantant államférfiai ott a legteljesebb támogatásra számíthattak, és kapcsolataik révén módjukban volt a közvéleményt is ellenünk hangolni.

Angliában bizonyos körök ugyan rokonszenveztek velünk, de ez – különösen a munkáspárt uralma alatt[27] – nem jelentkezett másban, mint egyes lordok szimpatikus nyilatkozataiban.

Az olaszok 1924 januárjában megegyeztek a jugoszlávokkal. [...] A háború után összeomlott Németország, ahol a szélsőséges irányzatok késhegyig menő harcot vívtak egymással,[28] ahol a versailles-i diktátumhoz alkalmazkodó politikusokat fizikailag is megsemmisítették,[29] [...] politikai együttműködés szempontjából szóba sem jöhetett.[30] Még azok is – mint Kánya –, akik a korábbi német–magyar kapcsolatok felújítását óhajtották, ezt csak egy későbbi időpontra gondolták, amikor Németország ismét talpra állva komoly erőtényezője lesz az európai politikának.

De vajon helyes-e [...] egy potenciális szövetséges reményében évekig fenntartani az elszigeteltség mai állapotát? Szabad-e tovább folytatni ezt az önvédelmünkben ide-oda vagdalkozó politikát, amellyel csak tápot adunk a minket körülvevő ellenséges légkörnek? [...] Ilyen körülmények között [...] a magyar diplomáciának mindent meg kell kísérelnie a kisantant nyomásának enyhítése céljából. Ilyen kísérleteket a magyar kormány 1920 óta többször tett is. [...] A magyar diplomácia munkáját közvetlenül irányító Kánya Kálmánnak azonban az volt a felfogása, hogy a kisantant annyira logikus és

olyan természetes szövetség, hogy annak meglazítására gondolni sem lehet. Tehát a kisantanttal való minden további próbálkozás teljesen céltalan. Még Daruváry külügyminiszter is – aki a legoptimisztikusabb álláspontot foglalta el – csupán a magyar–jugoszláv viszony normalizálását, és csak szűk határok közti megjavítását vélte lehetségesnek. Bethlen Istvánt e kérdés komolyan foglalkoztatta, és annak kedvező megoldását kívánatosnak is tartotta, de konkrét utasítást nekem csupán a belgrádi hangulat kipuhatolására és a helyzet felderítésére adott.

Habár tudatában voltam a nehézségeknek, és bármennyire is meghajoltam külügyi főnökeimnek a Ballplatzon szerzett nagy diplomáciai tudása és gazdag tapasztalatai előtt – az utolsó három esztendő alatt hozzászoktam az önállósághoz, és emancipáltam magam a Dísz téri iskola dogmáitól. Újra és újra feltettem magamnak a kérdést, hogy nem volna-e mégis lehetséges megkísérelni az abszurdnak látszó feladatot.[31]

Tisztában voltam azzal is, hogy ilyen diplomáciai munka csak akkor lehet sikeres, ha egyidejűleg – legalábbis látszólag – viszonyunkat a másik két kisantantállammal is normalizálni igyekeznénk, mert különben már a bölcsőben megfojtanák a magyar–szerb közeledést. [...]

A lényeget abban láttam, hogy amennyiben sikerülne a szerbekhez való viszonyunkat valóban barátivá tenni, Belgrád szemében lényegesen csökkenne a Csehszlovákiával és Romániával való kooperálás értéke, ami a magyarkérdés kivételével más vonatkozásokban amúgy sem felel meg Jugoszlávia érdekeinek.[32] [...] E messzemenő kombináció értékének megítélésénél két alapvető kérdés tisztázása volt szükséges. Elsősorban azt kellett megállapítani, vajon számíthatunk-e megértésre Belgrádban. Másodsorban azt kellett tisztázni, hogy miként fogadják a magyar–szerb barátkozást Rómában, ahol velünk szemben a háború után – úgy Nitti idejében,[33] mint Mussolini uralomra jutása óta[34] – sok rokonszenvet mutattak.[35] [...]

Ha – miként azt Bodrero olasz követ hangoztatta – az olasz–jugoszláv ellentéteket tényleg sikerült kiküszöbölni, úgy a magyar–jugoszláv közeledés esetén egy hármas olasz–magyar–jugoszláv antant lehetősége sincs kizárva. Ez pedig már komoly erőtényezőt jelentene. [...]

Ha azonban az olaszok – Bodrero határozott állítása ellenére – az olasz–jugoszláv barátságot nem veszik komolyan, ez a Budapest és Belgrád között meginduló politikai flört folyamán feltehetőleg kiderül. Ebben az esetben számolni lehet Olaszország féltékenységével, az pedig a malmunkra hajtja a vizet. Olaszország a magyar–jugoszláv közeledést nem fogja érdekében állónak tekinteni, és mivel Jugoszláviával szemben ránk szüksége lesz, igyekezni fog minket politikai vonzásába vonni.

Mindezt egybevéve két valószínű eshetőséggel lehetett számolni: vagy sikerül Magyarország és Jugoszlávia közt baráti kapcsolatot létrehozni, és céljainkat ennek révén megvalósítani – vagy Olaszországban szerzünk hatalmas partnert ugyanezen célra. [...]

Ezzel az elhatározással kezdtem meg belgrádi működésemet. [...]

Ahhoz, hogy feladataimnak megfelelhessek, pontosan működő követségi apparátusra volt szükségem. [...] Felkértem munkatársaimat: keressék ki az irattárban az elintézetlen ügyiratokat, és készítsenek róluk pontos kimutatást. Ezzel a munkával néhány nap alatt készültek el. Több mint 4000 volt az elintézetlen ügyiratok száma. [...] Összehívtam megbeszélésre az egész fogalmazói kart.[36] [...]

– Amint a kimutatásból látom, az iratok túlnyomó része egyszerű jogsegélyügyekre vonatkozik. Az ügyfelek anyakönyvi kivonatok beszerzését kérik stb. Ezeket egy kaptafára húzva lehet elintézni. Minthogy Bukarestben szintén ezerszámra kellett jogsegélyügyeket intéznünk, formulárékat szerkesztettünk, amelyeket sokszorosíttattunk, és igen sok esetben csak a személy- és helységneveket kellett azokba bevezetni. Ezeknek a „simlik"-nek egy-egy példányát magammal hoztam, mert tudtam, hogy azoknak itt is nagy hasznát fogjuk venni. Meglátjátok, hogy ezek segítségével milyen könnyen megy a munka. [...] Az a kívánságom, hogy mához egy hónapra ne legyen egyetlen elintézetlen akta sem. Vállaljátok?

Mindenki készségesen vállalkozott. [...] A következő hetekben reggeltől estig kemény munka folyt a követségen. Csak úgy serceg-tek a tollak. Szécsen Miki utólag elpanaszolta, hogy a sok írástól hólyagosak lettek az ujjai. Nekem is elég munkát adott a feldolgozott iratok átnézése, korrigálása és a tisztázatok aláírása. De április végén már nem volt elintézetlen ügyirat. Az időközben beérkezett ügyeket is elintéztük.

Tisztviselőim valóban a legnagyobb buzgalommal és kedvvel dolgoztak. Tehát a hiba nem bennük, hanem a korábbi rendszerben volt. [...] Örömmel állapítottam meg, hogy kitűnő munkatársakra tettem szert bennük. [...] Rövidesen a legkellemesebb hangulat alakult ki a követségen.

Megtudtam, hogy Bolla, aki valóságos munkagép volt, már két esztendő óta nem kapott szabadságot. Amikor az ügyiratok feldolgozását befejeztük és munkatársaimnak szorgalmas munkájukat megköszöntem, Bollát behívtam a dolgozószobámba.

– Mikor voltál utoljára szabadságon? – kérdeztem.

– Most múlt két esztendeje.

– És azóta édesanyádat nem is láthattad? Hát, kedves Barátom, légy szíves, csomagolják, és azonnal utazzál haza, egyelőre két hétre. De gondom lesz rá, hogy a nyár folyamán több időt tölthessél otthon. Édesanyádnak pedig, kérlek, add át ismeretlenül is tiszteletteljes üdvözletemet.

A jó Bolla először hinni sem akart a fülének. De amikor megismételtem, boldogan mondott köszönetet, és azonnal útra is kelt. [...]

Mialatt munkatársaim a „simlik" segítségével tucatszámra gyártották az aktákat, dolgozószobámban egymásnak adták a kilincset a bemutatkozó látogatásaimat viszonzó követek. Bodrero [...] a jugoszláv hivatalos körökkel való kapcsolatai révén jó információkkal rendelkezett, amelyeket szívesen bocsátott a rendelkezésemre. Politikai természetű beszélgetéseink fő témája a Magyarország és Jugoszlávia közti viszony volt. Az első perctől kezdve azon volt, hogy engem a Jugoszláviához való közeledés gondolatának megnyerjen. Természetesen óvakodtam attól, hogy elgondolásaimat feltárjam, ám színleg hagytam magam kapacitálni, s azt óhajtottam kipuhatolni, hogy szerbbarát megnyilatkozásai mennyire őszinték, illetve mennyire fedik kormánya szándékait.

Ennek megállapítása nem került nagy fáradságomba, mert önként kijelentette, hogy utasításai alapján minden magyar–jugoszláv közeledést elősegítő akciót támogat. Egy másik alkalommal pedig – utalva arra, hogy a legfontosabb belgrádi politikai tényezők részéről megvan a hajlandóság a Magyarországgal való szorosabb viszony létesítésére – felajánlotta közvetítését egy magyar–jugoszláv antant létesítése céljából.

Az olasz közvetítés elfogadására felhatalmazásom nem lévén, [...] a Dísz tér engedélye, illetve utasításai végett felmentem Pestre. [...] Mind Kánya, mind Khuen-Héderváry már eleve visszautasította az olasz követ ajánlkozását. Megjegyzéseik azt a gondolatot tükrözték, hogy túlságos jelentőséget tulajdonítottam az olasz követ barátságos frázisainak, magyarán szólva felültem neki. Khuen-Héderváry személyes tapasztalataira hivatkozva megjegyezte, hogy az olasz diplomaták gyakran saját szakállukra politizálnak, és kijelentéseik nem mindig fedik kormányuk intencióit.

A lényeget illetően Kánya és Khuen Sándor[37] felfogása az volt, hogy ha a szerbek valóban kívánják a közeledést, úgy kezdeményezzék azt ők. Ha az iniciatíva tőlünk indul ki, taktikailag gyengébb helyzetbe kerülünk. Értessem ezt meg az olasz követtel, és közvetítői ajánlkozásával szemben viselkedjem receptíve, kitérve a határozott válaszadás elől. [...]

Bár referádám nem járt a remélt eredménnyel, Kánya másnap újra magához rendelt, és tüzetesen elreferáltatta a Ninčićcsel folytatott beszélgetésem részleteit, valamint a király kijelentéseit. Utasított, hogy jelentkezzem a külügyminiszternél, s végül felszólított, hogy ha nincs más elfoglaltságom, töltsem vele estéimet az Országos Kaszinóban, ahol vacsorázni szokott. [...] Szokatlan érdeklődése és kegyessége ellentétben állt elzárkózó magatartásával. Különös természetét már valamennyire ismerve, ezt csak úgy tudtam megmagyarázni, hogy a gyakori személyes érintkezés fenntartására azért helyez súlyt, mert működésemet állandó ellenőrzés alatt akarja tartani, nehogy a megszabott vonaltól eltérhessek.

Daruváry látható érdeklődéssel hallgatta végig beszámolómat, azonban újabb utasítást nem adott. Az volt az érzésem, hogy Kánya előzőleg már részletesen informálta, és ellenvetéseit kifejtette előtte.

A szakkérdésekre vonatkozó tárgyalások [...] előkészítése érdekében érintkezésbe léptem a minisztérium illetékes osztályaival, valamint az érdekelt társminisztériumokkal. [...]

Wodianer Rudolf már Belgrádba való leutazásom előtt szóba hozta előttem fiának, Andornak, aki a szófiai követségen működött, a belgrádi követséghez való áthelyezését. Most ismét visszatért a témára. Elmondta, hogy a kis „Wodi" túl könnyelmű életmódot folytat,

nagy összegekben kártyázik, és többet van Pesten az Admiral bárban, mint állomáshelyén.

– Téged nagyon szeret és becsül. Ha magad mellé vennéd, már helyes irányba tudnád terelni. Nagyon kérlek, hogy tegyél lépéseket áthelyezése céljából. [...] Te, aki most itt kitűnő pozícióval rendelkezel s akit általában a jövő reménységének tekintenek, ezt könnyen keresztülviheted.

Az öreg Wodianert nagyon tiszteltem. Fiával, akit különböző csínytevései miatt tanárai „a konzuli akadémia[38] átkának" neveztek, együtt laktam 1918-ban Bukarestben, és az összeomlás után ugyanott együtt voltunk internálva. Már ebből az időből meleg barátság fűzött bennünket egymáshoz. 1919 végétől a Dísz téren az én referatúrámba volt beosztva. Tehetséges, szellemes fiú volt. Kitűnő hokijátékos, bravúros lovas. Szolgálati szempontból azonban távol állt a szorgalmas hivatalnok mintaképétől. [...] Nem sok kedvem volt, hogy magam mellé vegyem. De nem akartam apjának kedvét szegni, és bíztam abban, hogy sikerül más útra téríteni. Ezért azt válaszoltam, hogy ha Andor szavát adja, hogy nem vesz kártyát a kezébe, és utasításaimat szigorúan betartja, akkor hajlandó vagyok áthelyezése érdekében eljárni.

Délután a „véletlenül" ismét Pesten tartózkodó Wodi toppant be hozzám. Becsületszavát adta, hogy amíg mellettem szolgál, nem vesz kártyát a kezébe, és mindenben követni fogja utasításaimat. Azt mesélte, hogy születése első percétől kezdve erős szálak fűzik Belgrádhoz – mert a Belgrádot Zimonnyal összekötő hídon született.

– Hogyhogy? – kérdeztem elcsodálkozva.

– Úgy történt, hogy apám akkor osztrák–magyar főkonzul volt Belgrádban, és azt akarta, hogy fia magyar földön lásson napvilágot. Tehát amikor édesanyámnál a szülési fájdalmak jelentkeztek, gyorsan kocsiba ültette, és átvitte Zimonyba. No, de én kissé elsiettem a dolgot, és már a hídon tudtokra adtam érkezésemet.

Ezt a mulatságos történetet egyszer később szóba hoztam az apja előtt, aki azt „megint egy Andor féle sületlen vicc"-nek minősítette, és a leghatározottabban cáfolta. Wodi azonban ezek után is görcsösen ragaszkodott ahhoz, hogy a két országot összekötő híd közepén jött világra, ami egyenesen predesztinálja, hogy Magyarország és Jugoszlávia közt a diplomáciai viszony ápolásában közreműködjék.

– Az igaz – mondta –, hogy többet ültem nyeregben, mint íróasztalom előtt a követségen, amelynek lelke Réz Margit volt.

Ekkor tudtam meg, hogy Réz Margit, diákkori ideálom, miután elvált férjétől, Kispál Lászlótól, külügyi szolgálatba lépett, és Szófiában követségi titkárként működött. Ő volt az egyetlen női diplomatánk, aki Wodi szerint nagyszerűen megállta a helyét, és a bolgár társaságban nagy népszerűségnek örvendett. [...]

Ambrózy Wodianer áthelyezése kérdésében nem akart dönteni, s azt ajánlotta, hogy beszéljem meg azt Kányával, mert diplomáciai tisztviselők beosztása az ő hozzájárulásától függ. [...]

Akkoriban az Országos Kaszinó nyilvános étterme volt a legfelkapottabb hely Pesten. Kánya rendesen ott vacsorázott, és én is szívesen jártam oda. Nemcsak kitűnő konyhájáért, de azért is, mert az ott található politikusokkal folytatott beszélgetések révén a belpolitikai életbe is bepillantást nyertem. Egy ilyen kaszinói vacsora közben hallottam először a „regősök" előadását. Ezek az elcsatolt területekről származó és Magyarországra menekült fiatalemberek kisebb csoportokba összeállva hol az egyik, hol a másik étteremben bukkantak fel, és lantjukat pengetve a magyar múltról és a mostani magyar sorsról „regéltek".

Kánya az étkezések alatt is mindig a külpolitikáról beszélt, és olyan részleteket is elmondott nekem, amelyeknek ismerete általános politikai tájékozottságom szempontjából igen hasznos volt. Ebben a légkörben én is könnyebben szóba hoztam az engem személyesen érdeklő kérdéseket. [...] Wodianer áthelyezésére Kánya elfintorította az orrát, és savanyú arcot vágott. Úgy látszik, még mindig nem bocsátotta meg neki, hogy személyi titkáraként egyszer erősen felbosszantotta.

– Nem hiszem, hogy sok örömöd lesz benne – mondta kissé idegesen. – De ez már a te dolgod. A személyi ügyek engem különben sem érdekelnek. Mindenesetre beszéld meg Khuen Sándorral.

Később Belgrádról beszélve visszatértem Kánya ismételten kifejezett kívánságára, hogy minél gyakrabban jöjjek fel Pestre szóbeli jelentéstétel céljából. Őszintén megmondtam, hogy bármilyen hasznos is rám nézve a külügyi vezetőségünkkel való gyakori személyes érintkezés, az utazgatás és a hosszabb pesti tartózkodás költségeit

nehezen tudnám szerény kölségvetésembe beilleszteni. Kánya közbevágott.

– Ezen nem múlhatik. Útiköltségedet és az itteni tartózkodással kapcsolatos kiadásaidat természetesen megtérítjük. Már ezt az utadat is felszámíthatod. Mondd meg Nubernek, hogy így rendelkeztem. [...]

Másnap felkerestem Khuen Sándort, aki Wodi áthelyezéséhez azonnal hozzájárult.[39] Most már szerettem volna visszatérni állomáshelyemre. Csak az volt a bökkenő, hogy nem számítottam ilyen hosszú pesti tartózkodásra, és a magammal hozott pénzt már elköltöttem. Ezért elutazásom napján délben elmentem Nuberhez, és Kánya utasítására hivatkozva kértem költségeim megtérítését. Nagyon kelletlenül fogadott. Szokása szerint érthetetlenül morgott valamit, amiből csak annyit vettem ki, hogy nem is tudja, mennyit lehet ilyen esetekben felszámítani. De alapul csak az vehető, amennyit a Budapest és Belgrád közt közlekedő futárok szoktak kapni. Menjek át a számvevőségi igazgatóhoz, ő majd tájékoztatni fog.

A számvevőségi igazgató a fizetési osztályomnak megfelelő napidíjat véve alapul egy számtiszt által összeállíttatta útiszámlámat, amelyet jóváhagyás végett be kellett mutatnom Nubernek.

A Dísz tér pénzügyi diktátora, amikor a végösszeget meglátta, elkezdett sopánkodni, hogy „ez borzasztóan sok", meg hogy nem is kapott írásbeli utasítást pesti költségeim fedezésére. Éktelenül dühbe jöttem, de tekintettel Nuber korára, türtőztettem magam.

– Én nem kegyet kértem Tőled, hanem a jog szerint járó útiköltség megtérítését. Tudomásul veszem, hogy ezt megtagadtad. Mivel azonban a pénzből kifogytam, kölcsönözzél annyit a rendelkezési alapból, hogy visszautazhassam. Belgrádból futárral visszaküldöm.

Erre a vén zsugori azonnal megenyhült. Átadta a kért összeget. [...] Fejtegetéseire nem voltam kíváncsi. [...]

Közben Kánya figyelmét a küszöbönálló magyar–szovjet tárgyalások[40] teljesen lekötötték, és ezek feltehetően jobban érdekelték, mint a magyar–jugoszláv viszony alakulása, mert nem kaptam újabb utasítást szóbeli jelentéstételre. Pesti hivatalos útjaim költségei többé nem kerültek szóba. Semmi kedvem nem volt kunyerálni, másnak pedig ez a kérdés természetesen eszébe sem jutott. Így festett anyagi

szempontból az a „kitűnő pozíció", amellyel az öreg Wodianer szerint rendelkeztem.[41] [...]

Egyik reggel a belgrádi állomásfőnökség értesített, hogy egy vagon érkezett címemre Kolozsvárról. A hírnek nagyon megörültem, mert már hetek óta vártam bútoraim és egyéb berendezési tárgyaim érkezését. Azonnal kiküldtem két irodatisztet, közülük az egyik félóra múlva azzal tért vissza, hogy a bútorok egymásra dőlve hevernek, egy részük megsérült, és így saját felelősségére nem merte azokat átvenni. [...] Azonnal kihajtattam az állomásra. [...] Kedves családi bútoraim valóban siralmas állapotban érkeztek meg, amit megint a Külügyminisztérium krajcároskodásának köszönhettem. A költözés költségeit a rendeletek értelmében a minisztérium fedezte, a kiadások redukálására az értékes berendezési tárgyakat egyszerűen berakatták egy közönséges teherkocsiba, és még arról sem gondoskodtak, hogy a bútorokat ponyvákkal betakarva a súrlódásoktól és törésektől megóvják. [...] Asztalost kellett hozatnom, aki két segédjével napokon át reggeltől estig dolgozott, míg végre rendbe hozta őket.

Az addig üresen álló követi lakást most már teljesen berendezhettem, és családi képekkel meg egyéb személyes jellegű tárgyakkal kedves otthonná varázsoltam. [...]

Véletlen folytán a követség berendezése ugyanakkor értékes képpel is gazdagodott. A világháború előtt ugyanis a volt osztrák–magyar követség közelében lévő katolikus templom oltárán nagyméretű Szent László-kép állt, amelyet a háború kitörésekor a plébános jobbnak látott levétetni és biztonságba helyezni. Azóta nem merték a helyére visszaállítani. A plébános most néhány magyar szent fából faragott szobrával együtt felajánlotta a követségnek. Az ajánlatot örömmel fogadtam, és az egyháznak juttatott pénzadomány ellenében a képet és szobrokat átvettem a követség részére. Ettől kezdve a hozzám belépők tekintete mindig a nagy magyar király életnagyságú képére esett.

Miután a berendezésen túlestem, hozzáláthattam a meghívások viszonzásához. [...] Nőtlen lévén, ezekre az első hivatalos jellegű vacsorákra háziasszonyul valamelyik kollégám feleségét kértem fel. A gyakorlatban ez csak azt jelentette, hogy az asztalnál az illető

hölgy ült velem szemben, karomat nyújtva én vezettem az asztalhoz, és az ő engedélyét kértem az asztalbontáshoz.

A társkövetségekhez beosztott tanácsosok, titkárok és feleségeik részére adott ebédeimen követségem hölgytagjait szerepeltettem háziasszonyként. A fiatalasszonyoknak ez természetesen nagyon hízelgett, és kitettek magukért, hogy a vendégek jól érezzék magukat.

Szerencsére sikerült egy igen ügyes szlovén szakácsnőt találnom, aki Pista inasom feleségének segítségével ízletes és szépen szervírozott ételeket szolgáltatott ebédeimhez. A jó magyar borok és pezsgők is ízlettek vendégeimnek. [...] Így azután mindig vidám, fesztelen hangulat uralkodott a követségi vacsorákon. [...]

A belgrádi társasági élet felfrissítésében olasz kollégámmal tevékenykedtünk.

A követek az állandó politizálásban élték ki magukat. Nemcsak folytonosan látogatták egymást, hogy az eseményeket megvitassák és egymástól értesüléseket szerezzenek, de a szalonokban is mindjárt összedugták a fejüket. A beosztott fiatal diplomaták és főleg feleségeik halálosan unatkoztak. Belgrád akkor még egy egyszerű kisváros volt, ahol szórakozásra nem sok alkalom kínálkozott. Még a vagyonosabb szerbek sem vittek közép-európai értelemben vett „nagy házat". Részben nem voltak vendégfogadásra berendezkedve, részben a nyelvi nehézségek miatt idegenkedtek a külföldiektől. A szerb nyelvű színházi előadások látogatása szintén nem jöhetett tekintetbe. Az alacsonyrendű mulatóhelyek még kevésbé. A poros, rosszul kövezett utcákon való séta sem volt nagy mulatság. [...] A diplomaták – ha civilizáltabb körülmények után vágytak – a szomszédos Zimonyba mentek át, ahol a régi magyar világ emlékeként mindenütt asztfaltozott utcák voltak, a csinos, tiszta kisvendéglőkben jól lehetett étkezni és a cigányzenében gyönyörködni. [...]

Különösen azok, akik előbb valamely nyugati metropolisban teljesítettek szolgálatot, nagyon szerencsétlennek érezték magukat. Voltak, akik csak azért mentek ki a pályaudvarra, hogy láthassák a nemzetközi vonatok érkezését és indulását. [...]

Bodreróval elhatároztuk, hogy a protokollszabályokkal szakító, meglepetésekkel fűszerezett vidám estét rendezünk. [...] Kibéreltük a Continental Szálló nagytermét, és egy jó zenekart szerződtettünk. A meglepetések sora azzal kezdődött, hogy a résztvevők mindnyájan

sorsot húztak, s a mellé a hölgy mellé kerültek az asztalnál, akinek a neve az általuk kihúzott cédulán állt. Kicsit segítettünk is a véletlennek – a követnék mellé a legfiatalabb titkárok és attasék, a követek mellé pedig csinos fiatalasszonyok kerültek. Mivel a követek ugyanazon követnék mellett már jó néhány unalmas diner-t elfogyasztottak, ez kellemes változatosságot jelentett. Feleségeik még kellemesebben érezték magukat.

Még néhány farsangi tréfa, és Bodrero szellemes tósztja után az egész társaság táncra perdült, persze mindenki a szomszédjával. Senki sem volt ünneprontó, mindenki jól mulatott, és már hajnali 3 óra felé járt, amikor búcsút vettünk egymástól. [...]

A sikeren felbuzdulva azt ajánlottuk, hogy a diplomáciai kar minden kedden vacsorázzon együtt a Continentalban. [...] Ajánlatunkat mindenki elfogadta, s ettől kezdve a kedd estéket mindig vidám hangulatban töltöttük el.

A fiatalabb diplomatákkal való gyakori érintkezésnek szolgálati szempontból is hasznát láttam, mert nemegyszer egészen érdekes értesülésekhez jutottam általuk. A titkárok közt volt egy régebbi ismerősöm, Saltafera, a görög követség titkára. Rajta keresztül megbarátkoztam a görög követség többi tagjával is. Így a görög–jugoszláv viszony alakulásáról – amely szempontunkból sem volt közömbös – első kézből kaptam pontos értesüléseket. Hogy a többi beosztott tisztviselővel is közelebbi viszonyba kerüljek, munkatársaim útján azt terjesztettem, hogy koromnál fogva és mert csak most lettem követ, legszívesebben a titkárok társaságában vagyok, s voltaképpen közéjük tartozónak tekintem magam.

Ez a kis taktika egészen jól bevált. Ezenkívül csaknem minden délben két-három fiatal diplomatát láttam magamnál vendégül. [...] Mivel nőtlen munkatársaim legtöbbször nálam ebédeltek, délben rendszerint nyolcan-tízen ültünk asztalhoz. Bár kerültük az indiszkrét kérdezősködést, feketekávé mellett vendégeim maguktól szállították a legfrissebb híreket.

Déjeuner-k után az ebédlő erre igen alkalmas nagy asztalán pingpongot játszottunk. Ez a játék akkor jött divatba, és a fiatalság nagy kedvét találta benne. A fiatal generációval való bensőséges viszonyomat azzal is fokoztam, hogy a jobb vívókat meghívtam egy-egy tőrvagy kardasszóra. Ez a fesztelen érintkezés a kollegiális barátság

érzését keltette bennük. Örömmel jöttek hozzám, s beszélgetés közben még követségük belső életéről is elmeséltek egyet-mást.

A politikai élet kulisszatitkaira vonatkozó tájékozódásra a tavasz folyamán még egy igen jó lehetőségem nyílt.

Hosszabb ideje Belgrádban élő honfitársam előtt egy, a jugoszláv kormánykörökben személyes összeköttetésekkel rendelkező személyiség úgy nyilatkozott, hogy hajlandó volna információit esetenként rendelkezésemre bocsátani.

Az ajánlatot először nem vettem komolyan. Bukarestben több alkalommal kaptam hasonló ajánlatot, amely mögött mindig a szigurança állt. [...] De magyar ismerősöm néhány nap múlva újra felkeresett, és az ajánlat komolyságának bizonyítása céljából ceruzával írt pár oldalas feljegyzést hozott, amely az új Pašić-kormány[42] megalakulása után még mindig kísértő belpolitikai válságra vonatkozó érdekes és részletes értesüléseket tartalmazott. Mivel az abban jelzett újabb fordulatok hamarosan bekövetkeztek, az ajánlatnak most már komolyabb jelentőséget tulajdonítottam. Az ügyről magánlevélben jelentettem. Erre annyival is inkább szükség volt, mert ismerősöm elmondta, hogy [...] az információk fejében havonta 20 ezer dinárt kellene folyósítani. Ebben az esetben legalább kéthetenként részletes írásbeli jelentést kapnék a jugoszláv politikai helyzetre vonatkozó bizalmas adatokról.

Ilyen tekintélyes összeg kifizetésére csak a Dísz tér engedélye alapján vállalkozhattam. Hiszen 5000 dinárral több volt a havi követi fizetésemnél. Nem reméltem, hogy megkapom az engedélyt. [...]

A Dísz tér ezúttal kivételesen azonnal válaszolt, és elfogadta az ajánlatot, amely azután tényleg hasznosnak bizonyult, és nagyon megkönnyítette orientálódásomat.[43] [...]

Az olasz követ közvetítő ajánlkozását nem utasítottam vissza abban a rideg formában, ahogy azt Budapesten előírták. Vele szemben azt hangoztattam, hogy a most meginduló delegációs tárgyalásokon kell elhárítanunk minden akadályt. A továbbiakra csak azután kerülhet sor. [...] Ugyanakkor teljesen tisztában voltam azzal, hogy a további sikeres munka egyik fő feltétele hiányzott: a szerb sajtóval még semmi összeköttetésem sem volt. Márpedig a közhangulat megmunkálása céljából a sajtó jóindulatának megnyerése feltétlenül szükségesnek látszott.[44]

Náday sajtóelőadóhoz és az „ősbelgrádi" Bollához fordultam, akiknek újságírói körökben több személyes ismerősük volt. Mindketten azt ajánlották, hogy adjak egy nagy ebédet a szerb sajtó képviselőinek tiszteletére. Vállalták, hogy a vezető orgánumok főszerkesztőivel összeköttetésbe lépnek, és meghívásomat élőszóval tolmácsolják.

Tizennyolc személyes ebédre invitáltam a főszerkesztőket. Munkatársaim közül is meghívtam néhányat, hogy alkalmuk legyen fehér asztal mellett az újságírókkal összeismerkedni.

Általános szokás szerint az ebéd fél kettőkor vette volna kezdetét, de már háromnegyed kettő felé járt az idő, és a szerb vendégek közül senki sem jelent meg. [...] Amikor már 2 óra is elmúlt, érthető idegesség fogott el. Kérdőre vontam Nádayt és Bollát, akik esküdöztek, hogy mindenkinek személyesen adták át a meghívást, és azt kivétel nélkül mindnyájan elfogadták.

Még egy teljes órát várakoztam. Közben természetesen nagyon megéheztünk. Mikor 3 óra elmúlt, világos volt, hogy az újságírók elmaradása közös elhatározással függött össze. Egyszerűen nem vették tudomásul a magyar követ meghívását.

A szépen megterített hosszú asztalról leszedettem az immár feleslegessé vált terítékeket, és munkatársaim társaságában nagyon rossz hangulatban fogyasztottuk el az ebédet. Ez volt követi pályafutásom talán egyetlen komoly kudarca. [...]

Néhány nappal később egy este az utcáról a nagy ebédlő ablakán belőttek, és a golyó az ablakkal szemben lévő zöld tapétás falba fúródott be. Ez a kis fehér lyuk naponta emlékeztetett, hogy még időbe fog telni, míg a közhangulat Belgrádban javunkra változik meg.

Ugyanezen az ominózus héten arról értesültem, hogy ismeretlen tettesek betörtek a tőlünk kis távolságra fekvő német követségre. Azonnal kiadtam a parancsot, hogy a követségi altisztek felváltva abban a szobában aludjanak, ahol a politikai irattár és a páncélszekrény állt. Minden harmadik éjjel pedig Pista inasomat hálattam ott. Mivel mindig későig dolgoztam, lefekvés előtt éjjelenként személyesen ellenőriztem, hogy az őrök a helyükön vannak-e. [...]

Egyébként az utolsó napokban lejátszódott kellemetlen epizódokkal nem értem rá foglalkozni, mert figyelmemet a küszöbön álló

magyar–jugoszláv tárgyalások kötötték le. Azonkívül még a delegációink érkezése előtt szerettem volna nyélbe ütni a GYOSZ és az OMKE[45] által annyira sürgősnek jelzett legtöbb kedvezményes megállapodást,[46] még mielőtt a tárgyalásra váró függő kérdések lavinájába kerülne. [...] A legnagyobb kedvezmény elvét magába foglaló kereskedelmi szerződés letárgyalását a magyar delegáció feladatai közé is beiktatták. Csakhogy egy ilyen szerződés érvényességéhez úgy a magyar, mint a jugoszláv parlament hozzájárulása is szükséges volt, ami azt jelentette, hogy csak hónapok múlva lép életbe, holott gazdasági köreink azt nagyon sürgősnek jelezték.

Ezért [...] Todorović kereskedelmi miniszterhelyettes előtt saját felelősségemre felvetettem a kérdést, hogy nem volna-e célszerűbb a hosszadalmas ratifikációs eljárás elkerülése céljából [...] a legnagyobb kedvezmény elve szokásos formuláját jegyzékváltás útján rendezni – a részletes kereskedelmi szerződés megkötése előtt.

Todorović úr ezt jugoszláv szempontból is elfogadhatónak találta. Így a jegyzékváltás még a delegációs tárgyalások előtt megtörtént.

A Wodianer Rudolf által vezetett népes delegáció május közepén érkezett Belgrádba. [...] Miután Wodianert delegátusi minőségében a forma kedvéért Ninčićnek, Gavrilovićnak és Perićnek, a jugoszláv delegáció vezetőjének bemutattam, a bizottságok május 15-i első találkozásán szintén megjelentem. A tárgyalásokon egyébként személyesen nem vettem részt. Azok menete felől Wodianer naponta részletesen tájékoztatott. A régi iskolában felnőtt öregúr minden tiltakozásom ellenére mindennap elfáradt hozzám, hogy a „követnek" referálhasson.

Fellépésemre csak akkor volt szükség, ha a két bizottság közt valamely kérdés körül felmerült nézeteltéréseket át kellett hidalni. Ilyen intervencióra azonban csak ritkán került sor, mert a hosszabb-rövidebb megszakításokkal július 8-ig tartó tárgyalások kedvező légkörben, elég simán folytak le. Több fontos kérdésben megegyezés jött létre. Ezeket magyar részről én írtam alá.

A tárgyalások tartama alatt a bizottságok tagjai gyakran voltak vendégeim, s fehér asztal mellett részleteiben is ismertették a megbeszélések lefolyását. [...] A magyar delegáció tagjai közt többen voltak olyanok, akikkel tíz évvel azelőtt, földművelésügyi minisztériumbeli szolgálatom idején részt vettem az Ausztriával folytatott

vámpolitikai tárgyalásokon.[47] [...] Ebédeimet gasztronómiai szempontból Gömöry[48] méltányolta a legjobban, aki egész Budapesten nagyszerű étvágyáról volt híres.

Gömöry hosszú évekig szolgált a régi császári és királyi külügyminisztériumban. Széles körű ismeretekkel és nagy nyelvtudással rendelkezett. A diplomáciai történelem a kisujjában volt. Régmúlt idők epizódjait mulatságos, szórakoztató módon tudta előadni. Pesten rendes látogatója volt a lóversenyeknek, a nemzetközi vásároknak és a mezőgazdasági kiállításoknak, amelyeken régi divatú cilinderben, kissé kihízott zsakettben és válláról kétoldalt lelógó termoszüvegekkel jelent meg, hogy azok bőséges tartalmával étvágyát csillapíthassa.

Szellemes csevegő lévén, és mivel tudták róla, hogy szeret jól enni, mindenütt szívesen látott vendég volt. Auguszta főhercegnő[49] is gyakran látta vendégül. De hivatali pozíciójára, félig-meddig diplomata jellegére[50] való tekintettel a Lipótváros sznob társasága is örömmel látta magánál ebédekre és vacsorákra. Ő pedig, ha egy jó ebédre volt kilátás, nem volt válogatós a meghívások elfogadásában. [...]

Gömöry később a Külügyminisztériumban indított diplomáciai tanfolyam vezetője lett, és sok kitűnő fiatal diplomata került ki a keze alól.[51]

A delegációs tárgyalások idején érkezett meg Wodianer Andor, akinek hivatali rangja folytán az volt a feladata, hogy távollétemben mint ideiglenes ügyvivő helyettesítsen. [...]

Ugyancsak a tavaszi hónapokra esett a háború utáni első magyar–szerb labdarúgó-mérkőzés. A labdarúgás volt az egyetlen sport, amelyért nem lelkesedtem. [...] Most azonban kötelességemnek tartottam a pályán megjelenni. Aggódva néztem a mérkőzés elé, mert bizony előfordul, hogy a játék hevében egy véletlen vagy szándékolt rúgással pillanatok alatt elrontják azt a hangulatot, amit a diplomata hosszú hónapok nehéz munkájával megteremtett.

Szerencsére a belgrádi első meccs – amelyet tulajdonképpen nem is lehetett komoly mérkőzésnek tekinteni – a legjobb légkörben folyt le. A jugoszláv labdarúgó-szövetség elnöke meleg szavakkal köszöntötte a magyar csapatot, annak a reményének adva kifejezést, hogy a kapcsolat más téren is ki fog alakulni. Egyúttal ezüstserleget

nyújtott át a mieinknek. A mérkőzésen a külügyminiszter helyettese is megjelent, és tüntetőleg tapsolt, amikor a magyar fiúk a pályára léptek. [...]

A meccs után[52] a magyar csapatot meghívtam uzsonnára. Meghívásomat örömmel fogadták, de engedélyt kértek, hogy nálam mosakodhassanak meg és öltözhessenek át, mert erre a pályán nem volt lehetőségük.

Nyomban eljöttek a követségre, és csináltak is a lakásomban olyan felfordulást, hogy Pista inasom még hetek múlva is emlegette a „futballista tatárjárást".

Ez még nem lett volna baj. Sokkal veszélyesebb volt az, hogy amikor kiszáradt torkukat kissé megöntözték, énekelni kezdtek, és az egyik irredenta dalt a másik után olyan lelkesen fújták, hogy az énekszót az utcán a becsukott ablakok ellenére is tisztán lehetett hallani. [...] Szerencsére a labdarúgó-szövetség elnöke figyelmeztette a fiúkat, hogy közeledik az indulás ideje. A csapat rendkívül fegyelmezett volt, és egy búcsúpohár után melegen elköszöntek. [...]

Már említettem, hogy az olasz követ közvetítő ajánlata elől ki kellett térnem. Újabb ajánlkozására adott válaszomban szavaimat a legóvatosabb formába öltöztettem. [...] Ez a bújósdi játék a szangvinikus Bodrerónál nem nagyon vált be. Amikor a folyamatban lévő magyar–jugoszláv tárgyalások megítélése szerint a legjobb eredményekkel kecsegtettek, bizalmas értesüléseire hivatkozva azt fejtegette, hogy amennyiben súlyt helyezünk a két ország közti jó viszony megalapozására, úgy használjuk ki a kedvező atmoszférát.

Újabb magyarázgatásokba fogtam, megismételve korábbi tézisemet. [...] Válaszom a tábornokot nem elégítette ki. Türelmét vesztve felkiáltott:

– *Écoutez! Je ne comprends rien de vos phrases diplomatiques. Ditesmoi franchement: voulez Vous collaborer à créer de bonnes relations avec la Yougoslavie? Oui ou non?* (Ide hallgasson! A diplomáciai frázisaiból nem értek semmit. Mondja meg nyíltan: akar együttműködni a Jugoszláviával való jó viszony megteremtésében? Igen vagy nem?)

Erre a határozott formában feltett kérdésre nem válaszolhattam tagadólag. Különben is úgy éreztem, hogy előző szavaimmal eléggé

körülbástyáztam magam, amikor – utasításom szellemében – a jugoszláv kezdeményezés szükségességére utaltam.

Alig három nap múlva – május 19-én – Bodrero a kora reggeli órákban felkeresett, és közölte, hogy Sándor király hajlandó magánkihallgatáson fogadni a magyar–jugoszláv viszony megbeszélése céljából. [...]

Ennél nagyobb és örvendetesebb meglepetés nem érhetett volna. Két hónappal belgrádi működésem megkezdése után olyan lehetőség nyílt, amire legmerészebb álmaimban sem gondolhattam. Ha maga az uralkodó akarja a viszony rendezését kézbe venni – és az olasz követ közlése után ehhez semmi kétség sem fért –, ez azt bizonyítja, hogy Belgrád részéről valóban fennáll a készség az ellentétek áthidalására, sőt esetleg bizonyos engedményekre is. [...]

Hálás köszönetet mondtam Bodrerónak, és azt válaszoltam, hogy ilyen nagy jelentőségű politikai akcióhoz feltétlenül ki kell kérnem kormányom felhatalmazását. [...] Közlését azonnal jelenteni, feletteseim válaszát pedig vele nyomban közölni fogom.

Miután a követ még egyszer figyelmeztetett, hogy a kedvező alkalmat ne szalasszuk el, igen meleg baráti hangulatban váltunk el egymástól.

„Szigorúan titkos", „igen sürgős" jelzésű számjeltáviratba foglalt jelentésemet egy órán belül postára adattam.

Ezen az éjszakán keveset aludtam, és a legnagyobb izgalmak közt vártam a választ, amely már másnap, május 20-án birtokomban volt.

Szó szerinti szövegére csaknem négy évtized távolságából már nem emlékszem pontosan. Mivel pedig ilyen lényegbevágó dokumentumnak emlékezetfoszlányok alapján való ismertetése komolytalan volna, ezért csupán a lényegét iktatom ide. Ez annyi volt, hogy az audiencia engedélyezése iránt ne tegyek lépéseket, illetve, hogy csináljam vissza az egészet.[53] [...]

A rideg elzárkózás teljesen lesújtott.

Első gondolatom az volt, hogy táviratilag kérem követi megbízatásom alól való felmentésemet, arra hivatkozva, hogy [...] helyzetem tarthatatlanná vált. Hosszas töprengés után – minden személyes hiúságot és sértődöttséget félretéve és a kérdést tárgyilagosan megvizsgálva – más elhatározásra jutottam. Beláttam, hogy hirtelen távozásom az audiencia elől való elszökésemmel volna egyenlő, s

nemcsak kínos feltűnést keltene, de rontaná a helyzetet, veszélyeztetné a folyamatban lévő tárgyalások sikerét, sőt további hátrányos következményekkel is járna.

Arra is gondoltam, hogy egyenesen a miniszterelnökhöz fordulok, és feltárom előtte a helyzetet. De Kánya akkor olyan egyedülálló nagy külpolitikai tekintélynek örvendett, hogy lépésem eleve kudarcra lett volna ítélve. Annyival is inkább, mert Khuen-Héderváry – Bethlen közeli rokona – jugoszláv vonatkozásban teljesen osztotta Kánya felfogását. Bethlenhez bejutni és vele részletesen tárgyalni különben is lehetetlen volt. [...]

Most már csak azon törtem a fejem, hogy miként úszhatom meg a kényelmetlen helyzetet, amelyet bizony elkerülhettem volna, ha messze törő személyes elgondolásaimat félretéve, utasításaimat szigorúan betartva, az olasz követ közvetítése elől ab ovo elzárkózom.

Minthogy a történtekért kissé ludasnak éreztem magam, úgy okoskodtam, hogy egyetlen kivezető út, ha Bodrero előtt úgy állítom be a dolgot, hogy Budapesten természetesen örömmel fogadnak minden jugoszláv kezdeményezést, de ilyen kényes és nagy jelentőségű feladat megoldására a minisztérium engem – mint fiatal követet – alkalmasnak nem tart. Így nem részesülhetek abban a szerencsében, hogy a király előtt a mondott célból megjelenhessek.

Ezt a formulát – jobb híján – elég szerencsésnek tartottam, mert személyes presztízsemet feláldoztam ugyan, de az ajtó mégis nyitva maradt egy esetleges újabb jugoszláv kezdeményezés előtt.

Miután a Bodrero előtt teendő nyilakozatomat gondosan megfogalmaztam, elindultam az olasz követség felé.

Mikor a Nemzeti Színház előtt elhaladtam, egy elegánsan öltözött nőt pillantottam meg, aki pár lépéssel előttem ment. Egy társaságból ismert orosz hölgy volt, Bodrero legújabb flörtje. Lépéseimet lelassítottam, és megvártam, míg belépett a követség kapuján. Pár percig várakoztam, s azután én is követtem. [...]

Számításomban nem csalódtam. Bodrero észrevehetőleg nem nagyon örült váratlan látogatásomnak. Leültetett ugyan, de ő maga állva maradt, s idegesen tekintett a szomszéd szoba nyitva felejtett ajtaja felé.

Miután kimentettem magam, hogy közlésem sürgős természete miatt nem jelentettem be előre látogatásomat, gyorsan feltálaltam a

részére kigondolt mesét. Arra hivatkozva, hogy a magyar delegáció néhány tagja a követségen várakozik rám, siettem beszélgetésünket befejezni.

A mindig vidám és bőbeszédű tábornok szótlanul hallgatta végig szavaimat. Nagyon elkomolyodott, és csak ennyit jegyzett meg:

– *Alors, il n'y a rien à faire. C'est plus que regrettable.* (Szóval, nem tehetünk semmit. Ez több mint sajnálatos.)

Egy szóval sem marasztalt, én pedig sietve búcsút vettem tőle, és bár némileg megkönnyebbülve, mégis nagyon vegyes érzelmekkel tértem vissza a követségre.

Este Wodival vacsoráztunk kettesben kis ebédlőmben. Mikor inasomat aludni küldtem s magunkra maradtunk, részletesen kifejtettem előtte a magyar–jugoszláv viszonyra vonatkozó felfogásomat. [...] Rámutattam, hogy a Dísz tér merevsége annál sajnálatosabb, mert az időpont a belgrádi politikai helyzet miatt is igen kedvező volt.

– Külpolitikai irányváltozást – nevezetesen a volt ellenséggel való kibékülést – csak olyan nagy tekintéllyel rendelkező rezsim vihet keresztül Belgrádban, mint a jelenlegi. Pesten nem tudják megbocsátani Pašićnak 1914-et, a legnagyobb averzióval viseltetnek iránta, és azt hiszik, hogy egy demokratikusabb jellegű kormány a magyar kisebbséggel és általában Magyarországgal szemben engedékenyebb lesz. Talán ezért is fúvattak velem takarodót, de engem ez a pofon sem térít el eredeti célkitűzésemtől. [...]

Feladatomat pillanatnyilag abban látom, hogy a külszínt valahogy megtartsuk. Ezért [...] magatartásomon kifelé semmit sem változtatok. A történtekről a külvilágnak, de még a követség tagjainak sem szabad tudni. [...] Még élénkebb társadalmi tevékenységet fogok kifejteni, és változatlanul arra fogok törekedni, hogy a szerbek részéről megnyilvánult rokonszenvet legalább társadalmi téren fenntartsuk, esetleg fokozzuk. Ez már a delegációnk sikeres munkája érdekében is szükséges. [...]

Hosszúra nyúlt eszmefuttatásomat Wodianer Andor feszült figyelemmel hallgatta végig. Eszes fiú volt, és jó politikai érzékkel rendelkezett. Tudtam, hogy baráti és hivatali viszonyunk nem fogja az őszinte kritikától visszatartani. [...] Meglehetősen feldúlt lelkiálla-

potomban szükségét éreztem annak, hogy kibeszélhessem magam egy megbízható barátom és kollégám előtt.

Miután az előzményekre vonatkozólag még néhány kérdést intézett hozzám, felfogásomat maradéktalanul magáévá tette. Ez némileg megnyugtatott, másfelől reményt nyújtott, hogy helyettesítésem idején is ezt a politikai vonalat fogja követni.

Egyszerre felvidultam, és a társadalmi kapcsolatok szorosabbra fűzésének kérdésére tértünk át. Mindjárt kidolgoztuk két nagyobb követségi estély tervét, összeállítva a meghívandók névjegyzékét is. A meghívások szétküldésével azonban helyesebbnek láttam néhány napot várni. Meg kellett állapítani, hogy a magyar visszakozásnak nem lesznek-e esetleg hátrányos következményei a delegációs tárgyalásokra, illetve a belgrádi közhangulatra. Még élénken élt emlékezetemben a szerb sajtóval szemben elszenvedett kudarcom, és nem akartam magam hasonló vagy még kellemetlenebb helyzetnek kitenni.

Aggályaim feleslegesnek bizonyultak. A hó végére a postaügyi és vízügyi bizottságok befejezték munkájukat. A jogsegély-, útlevél-, vízum- és határátlépési ügyekben, valamint az átmenő forgalom kérdésében folytatott tárgyalások is közeli megegyezéssel kecsegtettek.

A külügyminisztériumban sem tapasztaltam hangulatváltozást, sőt egy kis személyes sikert is elkönyvelhettem. Budapesten nagy súlyt helyeztek a döntőbíróság[54] mielőbbi megalakítására. E kérdést azonban az elnök személye körüli nézeteltérés miatt mind ez ideig nem sikerült megoldani. A magyar kormány Van Slooten holland bírót kívánta elnökül. A jugoszlávoknak más jelöltjük volt. Május 29-én Gavrilović „nekem tett személyes szívesség"-ként hozzájárult Van Slooten elnökségéhez.

Viszonyom az olasz követtel a történtek ellenére sem romlott meg. Bodrero nagyon kollegiális és lovagias magatartást tanúsított. Nem tett szemrehányást, és nem tért vissza a kellemetlen emlékű epizódra. Okos ember lévén, bizonyára átlátott a szitán, és megértette nehéz helyzetemet. [...]

Tervezett két táncos estélyem – amelyeket egy-egy huszonnégy személyes vacsora előzött meg – várakozáson felül jól sikerült. A diplomatákon kívül sokan jelentek meg a jugoszláv hivatali és

társadalmi elitből, és már fényesen sütött a nap, amikor az utolsó vendégek eltávoztak.

A követség tagjaival még egy negyedórácskát együtt maradtunk.

– No, kedves Jules[55] – mondtam Bollának –, emlékszel-e még első beszélgetésünkre Belgrádba való érkezésem éjjelén? Most meggyőződhettél, hogy nem beszéltem a levegőbe, mert úgyszólván minden számottevő személyiség megfordult az utolsó időkben a követségen – az újságírók kivételével. Az igaz, hogy most nem voltak meghíva. De majd erre is sor kerül. [...]

A szolgálati szempontból olyan hasznosnak bizonyult élénk társadalmi élet annyi kiadással járt, hogy azt a szűkre szabott követi fizetésemből képtelenség volt fedezni.

Pesten úgy tájékoztattak, hogy Belgrádban nagyon olcsó az élet, s a részemre megállapított havi 15 ezer dinárból (nem egészen 300 dollár) kényelmesen kijövök. Ellenben már az első néhány hét alatt meggyőződtem arról, hogy fizetésem még háztartási költségeimet sem fedezi. Még kevésbé nyújtott alapot a követektől elvárt életnívó fenntartásához. [...]

Júniusra kis tőkém elfogyott, és mivel a családi vagyont megdézsmálni nem akartam, a kérdést csak fizetésem feljavítása révén láttam megoldhatónak. Mindenekelőtt tájékozódtam belgrádi követtársaim illetményei felől, hogy a Dísz térhez intézendő kérésemben ezekre összehasonlítás céljából hivatkozhassam. A társkövetségekhez beosztott diplomatáknál érdeklődve megállapítottam, hogy a követek közt legrosszabbul fizetett bolgár kollégám is jobban van dotálva. A román követ fizetése több mint kétszerese, a csehszlovák követé pedig éppen háromszorosa volt az én illetményeimnek. Ezenkívül külön reprezentációs alap felett rendelkeztek, amiből bőségesen fedezhették a háztartással és a társadalmi élettel kapcsolatos kiadásaikat. A csehszlovák követnek még tekintélyes összegű sajtóalapja is volt.

Következőleg a kisantantkövetek fizetésükből még félre is tehettek. Az egyik csehszlovák követségi titkár, aki kedves vívópartnerem volt, bizalmasan elmesélte, hogy főnöke néhány év alatt már egész szép összeget takarított meg.

A nagyhatalmak követei természetesen még sokkal jobban voltak dotálva. [...] Habár erre vonatkozólag soha sem intéztem hozzá

kérdést, az olasz követ elmondta, hogy kormánya igen bőkezűen gondoskodik a követekről. Autókat is bocsátottak rendelkezésükre, s azok fenntartási költségeit, valamint a gépkocsivezető fizetését elszámolhatták az egyéb hivatalos költségeik fedezésére szolgáló összegből. Bodrero elmesélte, hogy rövid idővel azelőtt kapott Rómából egy nagy Fiat kocsit, de mivel a színe nem tetszett neki, visszaküldte, és egy másik, általa kiválasztott színű kocsit kapott helyette.

Ezzel szemben nekem nemcsak autóra nem telt, de az esetenként használt fiáker költségeit sem tudtam fizetésemből fedezni. Annál kevésbé futotta a társas élettel járó kiadásokra. A június elején adott két nagy diner-m és az azokat követő bálok költségei csaknem két és fél havi fizetésemet emésztették fel. Tapasztalatból ismerve a Dísz téri finánciktatúrát, tudtam, hogy felterjesztésem süket fülekre talál. Ilyen körülmények közt kénytelen voltam egy más, szolgálati szempontból szokatlan, sőt erősen kifogásolható lépéshez folyamodni. Elhatároztam, hogy közvetlenül a miniszterelnökhöz fordulok.

Felutaztam Pestre. Minthogy a miniszterelnök előszobája a Sándor-palotában mindig zsúfolva volt, és titkárai frontját képtelenségnek látszott áttörni, ezért a képviselőházban próbáltam szerencsét. Amikor az ülésteremből ottani dolgozószobájába tért vissza, sikerült becsúsznom hozzá.

Elsősorban bocsánatot kértem, hogy bejelentés nélkül, ajtóstól rontok be hozzá, s azután rátértem mondókámra.

– Nagyon restellem, Kegyelmes Uram, hogy személyes és bagatell ügyben merészkedem drága idődet igénybe venni, de csupán egyetlen kérdést szeretnék Hozzád intézni.

– Tessék.

– Helyesnek és egyáltalán elképzelhetőnek tartod-e, Kegyelmes Uram, hogy a belgrádi követ és a követségi hivatalszolga fizetése négy az egyhez legyen megállapítva, más szóval, hogy a követ fizetése csak négyszerese legyen annak, amit követsége legalacsonyabb rangú alkalmazottja kap?

– Hát ez megint micsoda hülyeség! – kiáltott fel Bethlen bosszúsan. – Mennyire volna szükséged, hogy – az ország pénzügyi helyzetéhez mérten, de – követi nívón élhessél?

– A mostaninak a kétszeresére, 30 ezer dinárra.

– Rendben van. Azonnal intézkedni fogok. Egyébként jól érzed magad Belgrádban?

– Nagyon örülök, hogy ott lehetek, és most, hogy kegyes leszel gondjaimtól megszabadítani, még jobban fogom magam ott érezni.

– Hát sok sikert. Na, Isten veled.

Ennek az alig háromperces beszélgetésnek eredményeként fizetésemet nyomban felemelték 30 ezer dinárra, ami lehetővé tette, hogy lépést tarthassak jobban fizetett kollégáimmal. Persze személyes kiadásokra, ruházkodásra stb. már nem futotta. De a lényeg az volt, hogy fenntarthassam Belgrádban kiverekedett társadalmi pozíciómat. [...]

Bethlen István pár szóból értett. Kérésemet nem kellett az árviszonyokról készített táblázatokkal és a kollégáim fizetését feltüntető adatokkal alátámasztanom. Az általam feltett egyetlen kérdés teljesen elég volt ahhoz, hogy világosan lásson. [...]

Bukaresti működésem idejében többször volt alkalmam neki referálni. Sajnos nem annyiszor, mint szükséges lett volna. [...] A miniszterek titkárainak tagadhatatlanul kötelességük, hogy főnökeiket a felesleges látogatóktól megkíméljék. De a titkárok ezt néha túlzásba viszik. Ez volt az eset Bethlen István titkáraival is. [...] Néha bizony melléfogtak, és éppen olyanokat zavartak el vagy hagytak dolgukvégezetlenül eltávozni, akikre a miniszterelnöknek pártpolitikai vagy egyéb okokból szüksége volt, vagy akikkel éppen ő óhajtott volna találkozni. Ebből természetesen sok sértődés, sőt olykor komoly hátrány származott, ami ártott a miniszterelnök népszerűségének, mert sokan az ő terhére írták a titkárok túlbuzgóságából eredő mellőzésüket.

Ilyen tapasztalataim nekem is voltak. Még bukaresti ügyvivőségem idejében a Külügyminisztérium táviratilag utasított, hogy utazzam Budapestre, és jelentkezzem szóbeli referádára a miniszterelnöknél, aki egyes erdélyi vonatkozású kérdéseket akar velem megbeszélni, és tájékozódni kíván a magyar–román viszony alakulása felől.

Jelentkeztem a Sándor-palota titkárságán.

– A kegyelmes úr a képviselőházban van. Nem tudni, hogy mikor fog visszajönni, és ma már senkit sem fogad – hangzott a válasz. Másod- és harmadnap sem sikerült Bethlen színe elé kerülnöm. [...] Csaknem egy hétig loptam a napot Budapesten, és égett a föld a

talpam alatt, mert a követségen sok sürgős elintéznivalóm lett volna. Akkor azután meguntam a céltalan várakozást. Megvettem a délután induló vonathoz a jegyet, és indulásom előtt két órával útiruhában felkocsiztam a Szent György térre. Szavaimat rövidre fogtam. [...]

– Mint látjátok, útra készen vagyok. A vonatom két óra múlva indul, és csak azért jöttem fel még egyszer, hogy elutazásomat bejelentsem.

Ez hatott. [...] Pillanatokon belül Bethlen dolgozószobájában ültem.

Bethlen Istvánnak nem lehetett felületesen referálni. [...] A referálónak alkalmat adott, hogy gondolatait részletesen kifejtse, és egyéni véleményét is előadhassa. Egyáltalán nem volt fölényes. Pozíciója súlyát másokkal, az alája rendelt tisztviselőkkel sem éreztette. Meghallgatta a saját felfogásával ellentétes nézeteket is, sőt vitába is szállt a referáló tisztviselővel. Kérdéseire szabatos, konkrét válaszokat várt. A felvetett kérdésekben nem foglalt azonnal állást, és utasításait az összes kérdést összefoglalva, csak hosszas megfontolás után adta meg.

Elhamarkodott véleményt nem lehetett tőle hallani. Ha valamely kérdésben álláspontja még nem alakult ki, hallgatásba burkolózott. Ezért mondta egyszer nekem Albrecht főherceg:

– Tudja, kedves Követ Úr, két dolgot nem lehet egészen biztosan tudni: hogy mi van a Pick szalámiban... és a Bethlen István fejében. [...]

A romániai helyzetről szóló előadásom láthatólag érdekelte. Számtalan kérdést intézett hozzám, és így a titkár által engedélyezett pár percből másfél óra lett. [...]

Kihallgatásom csak negyedórával a vonat indulása előtt ért véget. Éppen akkor értem ki a peronra, amikor az indulásra jelt adtak. Poggyászomat a hordárok az ablakon hajigálták be a fülkébe. [...]

Június háralevő heteit a magyar–jugoszláv vegyes bizottság tárgyalásai töltötték ki. [...] Az útlevél- és vízumügyekben is létrejött megállapodás. Ez a kereskedelmi kapcsolatok kiépítése szempontjából is nagy jelentőségű volt, az új határ által kettészelt földek tulajdonosainak pedig lehetővé tette e területek rendszeres megművelését. Ezzel egy állandóan mérgező visszás helyzetet sikerült köl-

csönös jóakarattal kiküszöbölni.[56] [...] Ezután július 7-én a tárgyalásokat közös megegyezéssel őszig elnapoltuk.

A jugoszláv belpolitikai válság ugyan még tartott, és július közepe felé Pašić újra beadta lemondását, a kibontakozást azonban már nem akartam kivárni. A belgrádi nyári hőség elől siettem a Hargita fenyvesei közé.

A nyarat régi szokásunkhoz híven Homoródon, és 1916 után először végre ismét az Ilona-villában, édesanyámról elnevezett régi, kedves hajlékunkban töltöttük. A ház az 1916-os betörés alkalmával súlyosan megrongálódott. [...] A háború utáni nehéz években a ház helyrehozására nem gondolhattunk. Ezért 1917-től kezdve nyaranta előbb bérvillában, később pedig az Ilona-villa tőszomszédságában levő kis villámban, „András házában" laktunk, mert ezt lényegesen kevesebb költséggel lehetett lakhatóvá tenni. Amikor azután egyik kolozsvári ingatlanunk parcellázása folytán[57] kedvezőbb anyagi viszonyok közé kerültünk, hozzáláttunk az Ilona-villa tatarozásához. Több mint egy esztendő telt el, míg beköltözhettünk. [...]

Székelyföldi tartózkodásom alatt csak az újságok híreire voltam utalva. Ezekből értesültem július utolsó napjaiban, hogy – mint a *Pester Lloyd* magát kifejezte – „Csoda történt. Pašić nem miniszterelnök többé." Helyét a demokrata párt vezére, Davidović foglalta el. Működésétől a Dísz tér felfogását visszatükröző német nyelvű budapesti lap[58] kedvező változást várt. Hangsúlyozva a szomszéd államok részéről az új jugoszláv kormánnyal szemben megnyilvánuló bizalmat, azon reményének adott kifejezést, hogy Davidović a kisebbségekkel szemben megértő magatartást fog tanúsítani, és politikáját a kibékülés szelleme hatja át.

Pašić távozásának híre számomra nem volt örvendetes, mert Ninčić kiválását is jelentette. [...] Különben is mindig az volt a meggyőződésem, hogy lényeges változást Jugoszlávia külpolitikájában csak olyan nagy tekintélyű és erőskezű ember vihet keresztül, mint Pašić.

A magyar félhivatalos lap hasábjain a Davidović-kormány iránt előlegezett bizalom azonnali visszatetszést váltott ki Pašić hívei között. Grisogono volt miniszter a szkupscsina ülésén éles támadást intézett a Davidović-kormány ellen. [...] Megszólalt az új külügyminiszter, Marinković is, aki a sajtónak adott nyilatkozatában a szerző-

dések fenntartásához (tehát a kisantanthoz és Trianonhoz) való ragaszkodását hangsúlyozta. [...]

A hírlapi közleményekből természetesen nem tudtam világos képet alkotni a kormányváltozás folytán előállott helyzetről. Ezért szabadságom eltelte után Budapestre siettem. A Külügyminisztérium azonban akkor fontosabb problémával: a magyar–szovjet szerződés kérdésével volt elfoglalva, a jugoszláv belpolitikai fejlemények iránt kevés érdeklődést mutatott. Kánya nem volt Budapesten, Krestyinszkij szovjet nagykövettel Berlinben tárgyalt.[59] Így nem volt alkalmam vele beszélni.

A Szovjetunióval való tárgyalásokat a legnagyobb titokban készítették elő. Azok felől a követeket sem informálták. A tárgyalásokról csak utólag hallottam, amikor a *Neue Freie Presse* közleménye alapján azokról a nagyközönség is értesült.

Nem voltam nagyon meglepve, mert a nagy port felvert rapallói német–szovjet találkozó[60] óta Kánya mindig kacérkodott a Szovjetunióval leendő megegyezés gondolatával. Talán többek között erre gondolt, amikor 1924. március elején Belgrádba való leutazásom előtt úgy nyilatkozott, hogy Magyarország számára nincs más választás, mint „az ellenségeink ellenségeivel való barátkozás".[61] [...]

A Dísz téren Pašić visszavonulását örömmel könyvelték el, de csupán arra kaptam utasítást, hogy az új kormánynak a magyar nemzeti kisebbség iránt tanúsított magatartását figyeljem, és arról rendszeresen jelentsek.

Belgrádban azonnal látogatást tettem az új külügyminiszternél. Udvariasan, de komor arckifejezéssel fogadott. Minthogy korábban sohasem találkoztam vele, nem tudtam megítélni, hogy ez természetéből fakadt, vagy csak a magyar követnek szólt. Mindenesetre szimptomatikusnak találtam, hogy közel egyórás beszélgetésünk alatt nem tartotta szükségesnek a magyar–jugoszláv viszonyról megemlékezni. Még világosabbá vált előttem, hogy a Davidović-kormánytól nem sokat várhatunk. Igaz, a belügyminiszter felfüggesztette a Magyar Párt betiltásáról szóló korábbi rendelkezés hatályát – míg az államtanács az ez ellen benyújtott fellebbezés ügyében nem dönt. De a problematikus értékű intézkedésen kívül a magyar kisebbséggel szembeni engedékenyebb magatartásnak semmi konkrét megnyilatkozásával sem találkoztam.

Davidović mentségére szolgálhatott, hogy figyelmét elsősorban a súlyos belpolitikai nehézségek kötötték le. [...] Igen nagy tehertételt jelentett számára a horvát köztársasági párt vezérével, Stjepan Radiccsal való együttműködése. Radić a közelmúltban Moszkvában járt,[62] az ottani körökkel tartott fenn kapcsolatot, és hírlapi megnyilatkozásaiban a korona jogkörének korlátozását követelte. Pašić és hívei ebből természetesen politikai tőkét kovácsoltak maguknak. Befeketítették Radićot a Konakban, ahol ideológiai magatartása miatt amúgy is vörös posztó volt. A szerb közvéleményt pedig azzal hangolták ellene, hogy a királyi hatalom gyengítésével az ország egységét akarja aláaknázni szeparatista céljai elérése érdekében.

A Davidović-kormány labilis helyzetére bizalmi emberem jelentései is felhívták a figyelmet. Magam sem jósoltam nagy jövőt az új kabinetnek. Ezért nem is láttam érdemesnek ezzel a bizonytalan sorsú kormánnyal való kapcsolataim szorosabbá tételén fáradozni. A várakozás álláspontjára helyezkedtem, és beértem azzal, hogy az új külügyminiszterhez társadalmi úton keressek összeköttetést. Ez bizonyos fokig sikerült is. Marinkovićné igen kellemes, megnyerő modorú asszony, unokahúga pedig csinos, rokonszenves fiatal leány volt. Gyakran fordultam meg társaságukban, és a bájos unokahúg iránti szimpátiám dokumentálására hozzásegítettem, hogy ő legyen egy jótékonysági bazár női szépségideálja.

Ez a bazár a szezon egyik kimagasló társadalmi eseménye volt. Éppen akkor értem a zsúfolt terembe, amikor két igazán szép orosz kisasszonyra leadott szavazatok folytán győzelmük kétségtelennek látszott.

A szavazásban mindenki részt vehetett. Egy szavazójegy ára öt dinár volt, és még nagyon sok szavazójegy eladatlan maradt. Összevásároltam a megmaradt cédulákat. Mikor azután a jegyeket összeszámlálták, általános meglepetésre Marinkovićné unokahúga került ki győztesen, mert minden szavazójegyre az ő nevét írtam. [...]

Egy kis epizód újra ráterelte figyelmemet a belgrádi sajtóval való összeköttetésem mielőbbi kiépítésének szükségességére.

Náday sajtóattasé egy nap bemutatta az egyik kis belgrádi bulvárlap cikkét, amely az Ébredő Magyarok Egyesülete[63] valamely irredentisztikus jellegű tüntetésével kapcsolatban az alábbi kedves figyelmeztetést tartalmazta: „Az új magyar követ jegyezze jól meg

magának, hogy a magyarok első megmozdulása esetén az ő feje itt Belgrádban fog lehullani."

Az otromba fenyegető hang egyenesen elképesztő volt. De nagy bonyodalmat nem akartam belőle csinálni. Bekérettem Wodianer Andort.

– Légy szíves, fáradjál el a külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjéhez. Beszéld meg vele ezt és ezt a szőnyegen levő kérdést. Szóval látogatásodnak ne az legyen a látszata, mintha a cikk ügyében kerested volna fel. Végül mutasd meg a cikket, és mondd neki szó szerint a következőket: „A követem olvasta ezt a szokatlan hangú közleményt, [...] s csupán annyit kíván megjegyezni, hogy az ilyen hangot nem tartja a nemzetközi illemmel, de a legelemibb udvariasság szabályaival sem összeegyeztethetőnek."

A minisztériumban szörnyen restelkedtek az eset miatt, és ígéretet tettek, hogy ilyesmi többé nem fog előfordulni. Ennél azonban többre, a sajtóval való jó kapcsolatra volt szükségem. Szerencsés véletlen erre is lehetőséget nyújtott.

Egy kedves hölgyismerősöm igen jól ismerte Milutin Stefanovićot, aki a legelterjedtebb radikális párti lapnak, a *Vremé*nek volt az igazgatója és egyik főrészvényese.

Stefanović igen jómódú szülőktől származott. Nemcsak a *Vreme* részvénypakettjének jelentős része felett rendelkezett, de ezenfelül Belgrádban két nagy emeletes bérháza és Smederevóban gyönyörű szőlőbirtoka is volt. Jó nevelést kapott. Sokat járt külföldön és a németen kívül – amelyet anyanyelvi készséggel beszélt – nagyon jól bírta a francia és az angol nyelvet is. Egy gyerekkori baleset alkalmával jobb keze annyira megsérült, hogy katonai szolgálatra alkalmatlannak minősítették. Minthogy így a világháborúban sorkatona nem lehetett, komitácsinak állt, és így küzdött hazájáért. Feltehetőleg tagja volt a Crna Ruka vagy a Bela Ruka nevű titkos társaságnak is.[64] Mindenesetre a legszélsőségesebb szerb nacionalista irányt követte. [...]

Természetesen nagyon szerettem volna személyesen megismerni. Stefanović azonban nem élt társadalmi életet. Az előkelő szerb társaságtól idegenkedett. A diplomatáktól még inkább. Igazán csak meghitt politikai barátai vagy mulatópajtásai közt érezte jól magát. [...] A vele való találkozást tehát megfelelően elő kellett készíteni. Közös

hölgyismerősünk ebben nagy segítségemre volt. Sokat beszélt rólam Stefanovićnak, és bizalmasan elmondta, hogy célom a magyar–szerb barátság megalapozása, hogy nagyra becsülöm a szerbeket a háborúban tanúsított hősies magatartásukért stb. stb. [...]

Amikor úgy éreztem, hogy nem kell egy esetleges visszautasítástól tartanom, kedves közvetítőm útján kérdést intéztem hozzá: nem volna-e kedve egyszer munkatársai vagy barátai társaságában egy estét velem tölteni, és megkóstolni a magyar italokat, amelyeket – mint kiváló borszakértő – feltehetőleg méltányolni fog.

A válasz kedvező volt. [...] Nagy reményekkel néztem első találkozásunk elé. Egy ügyetlenséggel azonban csaknem elrontottam nehezen megindult barátkozásunkat.

Minthogy a vacsorára hölgyek nem voltak hivatalosak, szokás szerint csak szmokingot öltöttem, és hogy az estének intimebb jelleget adjak, a kis ebédlőmben teríttettem. [...] Ízletes menüt állíttattam össze, és inkább az italokra fektettem súlyt, mert kedves barátnőm arról is informált, hogy Stefanović nem szereti a cifra ételeket, ellenben szeret elpoharazgatni. A jól bevált Littke-féle „For England"-et[65] szervíroztattam, és vacsora utánra még jó néhány üveg pezsgőt hűttettem be.

Vendégeim pontosan és egyszerre érkeztek. Stefanović már az első pillantásra nagyon rokonszenves volt nekem. Atlétatermetű, impozáns megjelenésű, markáns arcú, szép férfi volt. Barátai szintén jó benyomást tettek rám. Ám az első negyedórában a hangulat fagyasztóan hideg volt, és minden igyekezetem hiábavaló maradt. Még az igazán jó pezsgő sem nyerte meg tetszésüket. Csak alig néhány kortyot ittak belőle.

Már az első pillanatban észrevettem, hogy hibát követtem el, amikor szmokingban fogadtam vendégeimet, akik egy része valószínűleg egyenesen a szerkesztőségből jött, és mindannyian egyszerű utcai ruhában voltak. [...] Feszélyezett szótlanságban kínlódtuk végig az első két fogást. Akkor valamilyen apropóba kapaszkodva előadtam, hogy mennyire utálom a szmokingot, és igazán jól csak kényelmes háziköntösömben érzem magam. Tehát, ha az urak megengedik... s már szóltam is Pista inasomnak, aki az asztalnál lekapkodta rólam az ominózus szmokingot, és rám adta könnyű házikabátomat.

Ezzel a jég megtört, és amikor vacsora után pezsgő helyett nagy vizespoharakban badacsonyi bort szolgáltattam fel, a szerb urak egyszerre felélénkültek. Azonnal bemutatták a „szerb pezsgőt". A poharakat félig borral, félig szódavízzel töltötték meg, egy dugót dobtak bele, és tenyerükkel erősen rácsaptak. Ettől azután a bor olyan pezsgésbe jött, mint egyetlen pezsgő sem. Én is utánoztam őket, s a jó badacsonyival előállított szerb pezsgőt dicsérve egyik poharat a másik után ürítettük ki. Alig telt el egy óra, és már a legjobb hangulatban folyt a beszélgetés. A politikai témákat szándékosan kerültem, de ők maguk vitték át politikai térre a beszélgetést, amely főleg Radić szerepe körül forgott. [...] A szerbek esküdt ellenségének minősítették, akit „sztrichninnel kellene elintézni".

A beszélgetés többnyire német nyelven folyt, mert ez a szerb generáció még inkább németül beszélt, mint franciául. De később, amikor nagyon belemelegedtek, szerbül folytatták, amiből persze egy kukkot sem értettem, de azt kivettem beszédjükből, hogy továbbra is Radićról volt szó. Vendégeim belpolitikai vitájában természetesen nem vettem részt. De kerültem a magyar–jugoszláv viszony érintését is. Az első alkalommal nem láttam helyesnek ezt a témát megpendíteni.

Éjfél már jóval elmúlt, amikor búcsút vettek. Azzal az érzéssel tértem nyugovóra, hogy legalább egy keskeny pallót sikerült ácsolnom a szerb sajtó felé. [...]

Az év hátralevő része, csaknem karácsonyig, minden jelentősebb külpolitikai esemény nélkül telt el. Október végén a magyar–jugoszláv tárgyalások tovább folytatódtak, és a Ferenc-csatorna használata ügyében is megegyezés jött létre. A további vegyes bizottsági tárgyalások színhelye Budapest volt, s így azokkal kapcsolatban már nem voltak teendőim. [...]

A Radić szerepe miatt kitört vihar egyre nagyobb hullámokat vert fel. Pašić a horvát parasztpárti vezér dinasztiaellenes megnyilatkozásait és a közhangulatot ügyesen kihasználva megbuktatta Davidović kormányát. November elején a király újra Pašićnak adott megbízást egy választási kabinet megalakítására. Számomra ez igen örvendetes volt, mert a külügyminiszteri széket újra Ninčić foglalta el. November 13-án hosszabb politikai beszélgetést folytattam vele. Ninčić azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy Magyarország és a

szerb–horvát–szlovén állam egymásra van utalva. Politikáját ez a meggyőződés inspirálja. Tisztában van azzal, hogy időbe fog telni, míg ez köztudottá válik, bár annyira világos, hogy arról – térképre vetett pillantásból – bárki azonnal meggyőződhet. Szerbiában nincs ellenséges érzés Magyarországgal szemben, és bízik abban, hogy politikáját az idő igazolja. [...] Nem hallgatta el azt az aggodalmát, hogy a magyaroknak a jelenlegi helyzettel való érthető elégedetlensége esetleg olyan jelenségekhez vezethet, amelyek hátráltatnák a kölcsönös megértést. [...]

A hangulatot megfelelőnek látván, szóba hoztam a magyar kisebbség kérdését is. Megvitatása elől Ninčić nem zárkózott el, de nem titkolta: mivel a kormány mindenáron meg akarja szerezni a parlamenti többséget, lehetséges, hogy a választási küzdelem folyamán kénytelen lesz olyan intézkedéseket is tenni, amelyekben a kisebbségek sérelmet látnak majd. [...]

Minthogy nem tudtam, milyen magyar körökre célzott, utólag igyekeztem szavai értelmét felderíteni. Megtudtam, hogy Ninčić értesülései szerint Magyarországon ismét erős mozgalom indult meg a legitimisták részéről a Habsburg-dinasztia restaurálása érdekében. [...]

E beszélgetéssel csaknem egy időben történt Daruváry külügyminiszter váratlan lemondása.[66] Távozásának oka ismeretlen volt előttem. A hozzám eljutott hírek szerint a meghiúsult magyar–szovjet szerződéssel volt összefüggésben. Más forrásból viszont azt hallottam, hogy a csehszlovák állam nemzeti ünnepe alkalmával rendezett fogadáson való szükségtelen megjelenése váltott ki olyan megbotránkozást – úgy a parlamentben, mint a közvéleményben –, hogy helyzete tarthatatlanná vált. Később Kánya egyes elejtett szavai ezt a verziót látszottak megerősíteni.

Miniszterem lemondásáról a budapesti lapokból értesültem. A kabinetből való kiválásának előzményeiről és körülményeiről a Dísz tér nem tájékoztatott, amit megértettem. Azt viszont egész követi működésem alatt hiányoltam, hogy a magyar belpolitikai élet fejleményeiről sem informáltak soha, habár a Külügyminisztérium évenként kiadott ügybeosztása szerint a külügyminiszter kabinetjének egyik elsőrendű feladata lett volna a követségeket a magyar belpolitika alakulásáról rendszeresen tájékoztatni.[67]

Daruváry távozását őszintén sajnáltam. [...] Utóda Scitovszky Tibor lett,[68] akihez régi barátság szálai fűztek. Ez a személyes kapcsolat kilátást nyújtott arra, hogy vele is meg fogom értetni magam. Abban is reménykedtem, hogy miniszterségе alatt a Dísz téren más szelek fognak fújdogálni. De egy fecske nem csinál nyarat. A minisztériumban minden maradt a régiben, sőt pár nap múlva kellemetlen csalódás ért.

A *Pesti Napló* éppen névnapomon, november 30-án éles támadást intézett a belgrádi követség ellen, mert egy jugoszláv futballcsapatnak nem adott beutazási vízumot. A követség nem volt hibás, mert éppen a minisztérium 33 829/1924. számú rendelete[69] folytán nem volt szabad a beutazási engedélyt megadni. A kérés elutasítása úgy Budapesten, mint Belgrádban rossz vért szült, ami nekem volt a legkellemetlenebb. Azonnal táviratilag kértem a minisztériumot, hogy védjen meg a sajtótámadásokkal szemben. Sajnos ez csak hetek múlva és igen gyenge formában történt meg. Még az volt a szerencse, hogy Belgrádban nem tulajdonítottak túlzott jelentőséget az ügynek.

Ezt a kis bosszúságot hamar elfelejtette velem egy általam adott „surprise party" sikere, amely végleg megalapozta a követség társadalmi pozícióját. [...] A meglepetések sorozata azzal kezdődött, hogy a kiszolgáló személyzet szerepére néhány társaságbeli urat és hölgyet kértem fel. [...] Az első fogás egy igen jó erőleves volt, de ahhoz a „kiszolgálásban járatlan működkedvelő személyzet" parányi feketekávés-kanalakat adott. Az olasz követ azonnal feltalálta magát. Tányérját szájához emelte, és így itta ki belőle a levest. Példáját nagy nevetés mellett mindenki követte.

A második fogás tengeri hal volt majonézmártással. Ehhez rendes halkések és villák voltak szervírozva, s a vendégek jó étvággyal fogtak az evéshez. A halszeleteket azonban képtelenség volt felvágni, annál kevésbé megrágni. Az ügyes szakács ugyanis egy autókerék gumijából szabta ki a szeleteket. Ezután – jobb híján – a kifogástalanul elkészített mártásra fanyalodtak, de kiderült, hogy a házban egy falat kenyér sincs.

Közben az a hiba is történt, hogy az „ügyetlen személyzet" likőröspoharakba töltötte a bort, és amikor rájuk szóltam – a sorrendet is felcserélve –, az ebédek végén szokásos tokaji aszúval teletöltött vizespoharakat tettek a vendégek elé. [...] Az új „chef" „elfelejtette"

elkészíteni a menükártyán szereplő húsételt, de – ígérte – azonnal hozzák a francia követről elnevezett bombát. [...] A habbal borított és ananászszeletekkel körített bombák valóban a szakácsművészet remekei voltak. Éppen csak az volt a hibájuk, hogy a „chef" nem tejszín-, hanem szappanhabbal vonta be őket.

– Hát így van ez – kiáltottam fel ingerülten –, ha az ember kényszerűségből ilyen hozzá nem értő és haszontalan személyzetet alkalmaz!

Ebben a pillanatban az összes lámpa kialudt, a cselédség pedig kórusban kiáltotta: „Ilyen házban, ahol így bánnak a személyzettel, egy percig sem szolgálunk tovább." És miután előbb tucatjával vágták földhöz a zsebükben erre a célra tartogatott kis pukkanó bombákat, mindnyájan kiszaladtak a teremből. [...]

– Végtelenül sajnálom a történteket – szóltam most vendégeimhez. – De engedjék meg, hogy máshol láthassam Önöket vendégül.

Ezzel átvezettem a társaságot a szomszédos helyiségbe, ahol a hivatásos személyzet most már rendes vacsorát szolgált fel.

Elképzelhető, hogy ilyen bevezetés után mindenki kitűnő étvággyal, a legjobb hangulatban ült asztalhoz. A reggelig tartó összejövetelt pedig még nagyon sokáig emlegették a belgrádi társaságban.

A karácsonyt otthon, Kolozsvárott akartam tölteni. Az indulás előtti napon azonban a külpolitikai horizonton váratlanul viharfelhők jelentkeztek. Ahmed Zogu, az albán nacionalisták vezére, aki egy idő óta Belgrádban számkivetettségben élt, „felkelő csapatok" élén váratlanul visszatért hazájába, elkergette a Fan Noli-kormányt, és átvette az uralmat. Már akkor nyílt titok volt, hogy Zogu az államcsínyt a jugoszláv kormány hathatós támogatásával hajtotta végre. A jugoszláv csapatok aktív katonai segítséget nyújtottak Zogunak.

Zogu meglepően gyors és sikeres akciójának az albán helyzet megváltoztatásán messze túlmenő külpolitikai jelentősége volt. [...]

Három évvel korábban, 1921. november 9-én a Nagykövetek Tanácsa kifejezetten elismerte Olaszország albániai érdekeit, és úgy intézkedett, hogy ha az albán területi integritást veszély fenyegetné, Olaszország kapjon mandátumot az albán határok megvédésére. 1924-ben pedig Olaszország és Jugoszlávia egyezményt kötött, leszögezve, hogy nem avatkozik Albánia belügyeibe.

Albániát akkor két ortodox püspökből álló régenstanács kormányozta, amely a mohamedán Zogu miniszterelnököt lemondásra kényszerítette, és Fan Noli durazzói püspököt nevezte ki miniszterelnökké. Zogu Belgrádba menekült, megnyerte a jugoszláv kormány támogatását, és annak segítségével vette most át az uralmat. [...]

Feltehető volt, hogy Jugoszláviának az államcsínyben való szerepe veszélyeztetni fogja a Róma és Belgrád közötti jó viszonyt. [...]

Azonnal felkerestem olasz kollégámat, aki az esetleges külpolitikai következmények tekintetében semminemű nyugtalanságot sem árult el. Szokott derűs hangulatában fogadott, bár – mint elmondta – személyileg meglehetős pácban volt, mert alig pár nappal azelőtt nyugtatta meg az olasz külügyminisztérium vezértitkárát a szerbeknek az albánkérdésben elfoglalt semleges álláspontjáról, s közben Zogu már útban volt Tirana felé.

A helyzet egy-két napig elég kritikusnak látszott, de Bodrerónak sikerült Ninčiccsel egy közös közlemény kiadásában megegyezni, amelyben leszögezték, hogy az albán ügyekbe nem avatkoznak be. A kommüniké december 25-én jelent meg, amikor Zogu már a helyzet ura volt. A nyilatkozat tehát inkább csak azt dokumentálta kifelé, hogy az albánkérdésben nincs nézeteltérés a két ország közt. [...]

A későbbiek folyamán az albánkérdés nagy szerepet játszott az olasz–jugoszláv viszony alakulásában, és egyik oka volt a néhány év múlva bekövetkezett feszültségnek.

Az 1925. év nagyon mozgalmasan kezdődött. Néhány napra zsugorodott szabadságom letelte után, január 5-én – éppen Belgrádba indulásom előtt – értesültem az esti lapokból Radić elfogatásáról. Már a Keleti pályaudvaron voltam, amikor Wodianer „sürgős" jelzésű táviratát kézbesítették. „Az udvari bál elmarad, és így még nem szükséges visszajönnöd."

Amint a táviratot átfutottam, világos volt előttem, hogy Wodianert nem az udvari bál elmaradása késztette annak elküldésére. Ebben a formában hozta tudomásomra, hogy jelenlétem Belgrádban e pillanatban nem kívánatos. Bár meg voltam győződve, hogy helyettesemet a legjobb szándék vezette, mégsem habozhattam. Az én helyem Belgrádban van. [...]

Állomáshelyemen valóban kellemetlen meglepetés várt rám.

A belügyminisztérium által a sajtónak adott nyilatkozat szerint Radićnál elfogatásakor egy közte és Magyarország közt létrejött szerződést találtak. A január 6-i újságok ezzel kapcsolatban a „legilletékesebb forrásra" hivatkozva azt írták, hogy a horvát parasztpárti vezér birtokában volt és a hatóságok által lefoglalt 1923. évi szerződés szerint Radić Horvátországnak Jugoszláviától való elszakítására nyújtott támogatás ellenében területi engedményeket ígért Magyarországnak. [...]

Első utam az olasz követhez vezetett, aki úgy nyilatkozott, hogy a titkos megállapodásról szóló hír a jugoszláv fővárosban igen rossz benyomást keltett. [...] Azonnal rámutattam előtte a hír abszurd voltára, [...] és felkértem, hogy beszélgetései alkalmával igyekezzék megnyugtatólag hatni szerb barátaira.

Ugyanezen a napon, 6-án a Dísz tér táviratilag utasított, hogy beszélgetéseimben a leghatározottabb formában jelentsem ki: a magyar kormány megbízásából soha senki sem folytatott tárgyalásokat Radićcsal. Következőleg vele semminemű megállapodást sem köthetett. Így tehát a Radićnál talált szerződés vagy hamisítvány, vagy felelőtlen egyének műve lehet. A minisztérium egyidejűleg felhatalmazott, hogy ezt a nyilatkozatot szükség esetén a sajtóban is megismételjem.[70]

Első lépéseim nem jártak a kívánt eredménnyel, sőt Wilder belügyi államtitkár a *Deutsches Volksblatt* tudósítója előtt január 8-án úgy nyilatkozott, hogy az inkriminált szerződést Radić 1923-ban Londonban a magyar kormány hivatalos képviselőjével kötötte meg. 9-én pedig Ninčić újságírók előtt csupán arra szorítkozott, hogy az ügy részletei felől nincs tájékozva, a szerződést nem látta, s az egész kérdés a belügyminisztérium hatáskörébe tartozik.

A magyar kormány természetesen a legenergikusabban cáfolta Wilder állítását. Közben a horvát köztársasági parasztpárt a *Pravdá*ban[71] ugyancsak cáfolta a híreket. A lap azt állította, hogy a szóban forgó okmányt egy Banković nevű rendőrtisztviselő hamisította, egyben arra hivatkozott, hogy a belügyminiszter nyilatkozata szerint a szerződésen magyar részről nem szerepel aláírás.

A Külügyminisztérium 12-én utasított, hogy keressem fel Ninčić külügyminisztert, tegyem szóvá Wilder Magyarországot gyanúsító nyilatkozatát, jelentsem ki a leghatározottabban, hogy a magyar

kormány Radićcsal semmiféle szerződést nem kötött, és kérjem az államtitkár nyilatkozatának hivatalos cáfolatát. Amennyiben Ninčić erre nem volna hajlandó, követeljem azonnal, hogy az állítólagos szerződést mutassák meg.

Január 13-án látogatást tettem Ninčićnél, akit az egész ügy szemmel láthatólag azért is kellemetlenül érintett, mert annak a jugoszláv közvéleményre gyakorolt hatása megnehezítette a Magyarország irányába követni kívánt politikáját. Első szavaim után nyomban kijelentette, hogy ismerve Bethlen Istvánt, a magyar kormány deklarációjának a legteljesebb mértékben hitelt ad. Megígérte, hogy Wilderrel cáfolatot fog kiadatni, és kilátásba helyezte, hogy a Radićnál lefoglalt iratokat „à tître amical" (barátilag) meg fogja nekem mutatni.

Beszélgetésünk a szokásos barátságos és őszinte hangnemben folyt le. Ninčić korrektségét ismerve minden reményem megvolt, hogy e kellemetlen ügynek nem lesz káros hatása kapcsolatainkra.

Várakozásomban nem csalódtam. A belügyminisztérium aznap este kiadott kommünikéje szerint Wilder kinyilatkoztatta, hogy a neki imputált kijelentést nem tette meg. Január 24-én pedig Ninčić megküldte *nekem* – bizalmas betekintés céljából – Radić moszkvai levelezésének egy részét, amelyben, többek között, arról volt szó, hogy Radić 1923-ban londoni követünk, gróf Szapáry által e célra kijelölt megbízottal tárgyalást folytatott a magyar–horvát viszonyról.

Közben az is megállapítást nyert, hogy a Radićnál talált úgynevezett szerződés mindössze egy aláírás nélküli, gépírásos szöveg volt.[72]

A *Pester Lloyd* január 14-i esti számában[73] a következő tartalmú – kétségtelenül a Dísz tér által inspirált – cikk jelent meg:

„A magyar követ ma felkereste Ninčić külügyminisztert, és kijelentette előtte, hogy a magyar kormány sohasem kötött Radićcsal semminemű egyezményt. Tegnap Belgrádban még azzal akarták elintézni a kérdést, hogy az akták a belügyminisztériumban vannak. [...] Az Avala[74] második távirata már arról szól, hogy a *Neue Freie Presse* január 9-i számában a Wilder államtitkár nyilatkozatáról szóló közlemény nem helytálló. [...] Ezzel tehát a visszavonulás Belgrádban megkezdődött, de nem fejeződött be. A magyar közvélemény azt

kívánja: jelentsék ki a belgrádi hivatalos körök félreérthetetlenül, hogy a Radić-dossziéban nincs Magyarországgal kötött szerződés."

A cikk befejező része feleslegesnek látszott. Teljesen megértettem a Dísz tér felháborodását, és magam is szükségesnek tartottam a rágalmakkal szemben való energikus fellépést. De [...] azzal, hogy Wilder megcáfolta a szájába adott nyilatkozatot – nézetem szerint –, beérhettük volna.

De a *Pester Lloyd* itt nem állt meg. Miután Radićot megbízhatatlan politikusnak minősítette, aki éppen úgy meg tud egyezni Pašićcsal, mint Davidovićcsal, a horvát parasztpárti vezérnek egy bécsi emigráns lapnak adott nyilatkozatát is közölte, amelyben – állítólag – azt hangoztatta, hogy az a horvát, aki a szerbekkel szemben a magyarokhoz fordul, vagy őrült, vagy aljas.

Dísz téri vezetőségünk felborzolt hangulata egy három nappal később megjelent újabb cikkben is kifejezésre jutott. Ezúttal egy kimagasló horvát személyiséget szólaltattak meg a Radićcsal való állítólagos paktálás abszurditásának kidomborítása céljából. [...] Az volt az érzésem, hogy feleslegesen lovagoltunk tovább ezen az ügyön. Annyival is inkább szükségtelennek látszott, mert azt a benyomást kelthette, mintha Radić magyarellenes magatartását bizonygatnunk kellett volna.[75] [...]

Január 28-án Wodianer magából kikelve lépett be hozzám. A *Pester Lloyd* előző napi esti kiadása volt a kezében. [...] A lap a parlament külügyi bizottsága előző napi üléséről a következőket jelentette:

„A külügyi bizottság ma tartott ülésén Karafiáth Jenő[76] kérdést intézett Scitovszky Tibor külügyminiszterhez a Radić-ügyre vonatkozólag. [...] A miniszter válaszában elmondta: Ninčić jugoszláv külügyminiszter január 13-án fogadta Hory követet, és kijelentette, hogy Bethlen gróf miniszterelnököt személyesen ismeri, iránta a legnagyobb bizalommal van, s a magyar kormány nyilatkozatának teljes mértékben hitelt ad. Hajlandó a Wilder által tett nyilatkozatot teljes egészében cáfolni, hajlandó továbbá udvariasságból követünknek a famózus iratokba betekintést engedni.

Még aznap este megjelent Wilder nyilatkozata, amelyben dementálta a *Neue Freie Presse*ben megjelent közleményt. Tíz nappal később Ninčić a szóban forgó dokumentumokba követünknek betekin-

tést engedett. Ezzel a magyar kormány az ügyet elintézettnek tekinti." [...]

Abban, hogy a kormány a jugoszláv külügyminiszter kijelentéseit csaknem szó szerint nyilvánosságra hozta, semmi kivetnivalót nem találtam. [...] Az sem volt kifogásolható, hogy a külügyminiszter a külügyi bizottságot arról is tájékoztatta, hogy Ninčić az iratokba nekem betekintést engedett. De csak azért, hogy a kormány diplomáciai sikerét még jobban kidomborítsa, a sajtó útján a nagy nyilvánosság elé tárni azt, amit Ninčić egy személyesen nekem tett baráti gesztusnak minősített, már nem volt összeegyeztethető a nemzetközi életben kötelező diszkrécióval.

Bár nem fogtam fel olyan tragikusan a dolgot, mint Wodianer, [...] mégis joggal tarthattam attól, hogy az elkövetett indiszkréció felelősségében én is osztozni fogok, és Ninčić megvonja bizalmát. [...]

A következő napon Belgrád egy újabb, bár politikai szempontból kevésbé súlyos és minket közvetlenül nem érdeklő diplomáciai incidensnek volt a színhelye. A német követ felháborodva közölte velem, hogy a német kisebbség két vezető egyéniségét a választási harc hevében a szerbek tettleg bántalmazták. A követ emiatt a külügyminiszternél élesen tiltakozott. [...] Nincs teljesen kizárva, hogy ez az incidens terelte el a figyelmet a *Pester Lloyd*ban megjelent közeményről. Tény, hogy semmi hátrányos következményét nem éreztem. Sőt!

Ezekben a napokban volt a téli szezon egyik legfontosabb társadalmi eseménye, a jugoszláv hadsereg évenkénti nagy bálja a belgrádi tiszti kaszinóban, melyen szokás szerint az uralkodópár is megjelent.

A díszteremnek a bejárattal szemben lévő végében pódium volt felállítva, amelyen kíséretével a király és a királyné foglalt helyet. A bál azzal vette kezdetét, hogy az uralkodópár részvételével kólót táncoltak. [...]

Ilyen alkalmakkor mindig a háttérben maradtam. Bár a körtáncban összes kollégám részt vett, én bármennyire is ápoltam a szerbekkel való jó viszonyt, a trianoni nemzeti gyásszal nem tudtam összeegyeztetni, hogy nemzeti táncukban részt vegyek. Néhány perccel a kóló befejezése után a király újra leszállt az emelvényről, amely előtt kollégáim már felsorakoztak, hogy az ilyenkor szokásos „cerc-

le" során az uralkodó kitüntető megszólításában részesülhessenek. A követeknek a királyi kegyért való törtetését már Bukarestből ismertem. Udvari fogadásokon vagy más olyan alkalmakkor, amikor az uralkodópár jelen volt, igyekeztek előtérbe kerülni, és mintegy kierőszakolták, hogy a felséges személyek beszélgetésbe elegyedjenek velük. A magas megszólításban részesült követek azután ezt az udvarnál élvezett pozíciójuk illusztrálására használták fel jelentéseikben. Hiszen egy követi jelentésben egészen jól festhetett – és a központot néha befolyásolta is –, hogy „Őfelsége, a király tegnap este egy fogadás alkalmával megszólításával tüntetett ki, és szívélyes hangon hosszan elbeszélgetett velem." [...]

A király az emelvényről leszállva elsősorban a hozzá legközelebb álló két követtel váltott pár szót. Azután körülnézett, és amikor meglátott, egyenesen felém közeledett. Miután az előttem állók között elhaladt, barátságos mosollyal megszólított, és egy-két percig elbeszélgetett velem. A rövid párbeszéd csupán hétköznapi témákra szorítkozott, és így tartalmilag semmi jelentősége sem volt. Ám az adott pillanatban nagy feltűnést keltett, mert világos volt, hogy a király ezzel a szokatlanul barátságos gesztussal ország-világ előtt kifejezésre akarta juttatni, hogy a Radićcsal kapcsolatos koholmányoknak nem adott hitelt.

Az uralkodó ezután még egy-két kollégámat is megszólította, majd visszatért az emelvényre, és a bál most már a szokásos táncokkal folytatódott.

Kollégáim természetesen azonnal körülfogtak, és érdeklődtek az uralkodóval folytatott beszélgetésem felől. [...]

Egyébként kötve hiszem, hogy a királynak ez az újabb barátságos lépése a Dísz téren nagyobb benyomást tett volna. Ismerve Kányának a szerbek iránt még az annexiós krízis idejéből származó – részben szubjektív okokból táplálkozó – ellenszenvét, erre igazán nem számíthattam. [...]

A bálról hazatérve – amikor rövidre fogott jelentésemet megfogalmaztam[77] – még mindig magam előtt láttam egyes kollégáim meglepett arcát és csalódottságát, hogy minden igyekezetük ellenére nem részesültek megszólításban a király részéről. Önkéntelenül elmosolyodva arra gondoltam, hogy milyen terjedelmes és hangzatos jelentést írhattak volna.

Csupán tényként említem, hogy egész követi pályafutásom alatt az általam folytatott beszélgetéseket igyekeztem lehetőleg szó szerint, szigorúan a valósághoz ragaszkodva visszaadni. Valahányszor egy valamennyire fontos konverzáció után a követségre visszatértem, annak lefolyását azonnal papírra vetettem, mert néhány óra, esetleg egy éjszaka elteltével az árnyalatok könnyen elmosódhatnak az ember fejében. Ha pedig a jelentést csak pár nap múlva írja meg, [...] még az sincs kizárva, hogy olyan riposztjáról is ír, ami a beszélgetés folyamán valóban helyénvaló lett volna, de ténylegesen nem hangzott el, csak utólag jutott az eszébe. Nem beszélve az emberi hiúságról, érvényesülési vágyról. [...]

Minthogy többször is alkalmam volt ugyanazt a beszélgetést az abban részt vett két személy szájából hallani és előadásukat összehasonlítani, nemcsak árnyalati, de lényegbeli eltéréseket is megállapíthattam.

Nagyon valószínű, hogy a minisztériumok a jelentésekben ismertetett eszmecserékről sokszor egészen más képet kapnának, ha azt lemezre vennék és úgy terjesztenék elő.

Ez a megfigyelés gyakran eszembe juttatta Pallavicini János mondását, hogy egy diplomáciai beszélgetésről szóló jelentés megírásához két kellék szükséges: jó memória és becsületesség. [...]

A jugoszláv belpolitikai élet zajlásáról és a Sárga Ház[78] külpolitikája felől immár kipróbált hírforrásom rendszeresen tájékoztatott. A Milutin Stefanovićcsal fokozatosan kiépülő barátságom révén szintén kaptam időnként érdekes információkat a radikális párt nézetei és iránya felől. Viszont a magyar kisebbség életéről nagyon kevés hír jutott el hozzám. Az ottani magyarság vezetőit nem ismertem, és semmi kapcsolatban sem álltam velük. Nem keresték velem az érintkezést, én pedig – különösen az első időkben – nehezen látogathattam volna el a Délvidékre, ahol semmi összeköttetéssel sem rendelkeztem. A Dísz téren azt a felfogást vallották, hogy helyesebb, ha a belgrádi követ nem érintkezik a jugoszláviai magyarok vezetőivel, akiknek egyébként más úton lehetőségük volt arra, hogy panaszaikat és kéréseiket eljuttassák Budapestre. Jelentéstételem e tekintetben nagyon hiányos volt. Ezt annál inkább fájlaltam, mert német kollégám a bánáti és bácskai svábokkal rendszeres összeköttetést tartott fenn, és a német ajkú kisebbség életét pontosan ismerte.[79]

A Dísz tér álláspontja ebben a kérdésben nem volt egészen logikus, mert amikor eltiltottak a délvidéki magyarsággal való közvetlen érintkezéstől, Kánya egyenesen utasított arra, hogy az ORIM[80] nálam jelentkező embereit nagyon szívesen fogadjam, és tartsam fenn velük az érintkezést. Legitimációként a megállapodás szerint egy szerb népdal kettőbe szakított kottájának egy darabját mutatták fel. A kotta másik darabját Pestről hoztam magammal. Egyébként az ORIM vezetői, Protogerov tábornokkal az élükön akkor Bulgáriában éltek, és inkább szófiai követségünkkel voltak kapcsolatban. De ha Belgrádba jöttek, engem is felkerestek. Többek közt gyakori vendégem volt egy igen rokonszenves fiatal macedón, aki Genfben egy francia nyelvű macedón újságot szerkesztett.

Később a macedónok meghasonlottak, s két táborra oszolva gyilkolták egymást. Vezéreik és az én gyakori vendégem is a testvérharc áldozatául estek.

Csodálatosképpen az ilyen kompromittáló látogatók feltűnés nélkül, akadálytalanul jutottak be a követségre és távoztak onnan. Pedig a belgrádi titkosrendőrség állandó megfigyelés alatt tartotta az épületet. A Krunska és Zorina utca sarkán naponta láttam az ott fel és alá sétálgató detektíveket. De úgy látszik, ezeknek a jó embereknek kevés gyakorlatuk és rossz szimatuk volt. A nálam megforduló macedónok nem tűntek fel nekik. Ellenben másokat, akik útlevél- vagy vízumügyekben a követségre jöttek, feltartóztattak és kikérdeztek. Túlbuzgóságukban egyik reggel megállították a követségre tartó egyik iroda-tisztviselőnket.[81] [...] A kedélyek lecsillapítására igen egyszerű megoldást választottam. Behívtam Horváthot, talpraesett, ügyes altisztünket.

– Látja azt a két urat ott szemben az utca sarkán? Nos, ezek a szegény emberek esőben, hóban, szélben naphosszat itt álldogálnak, s az a feladatuk, hogy felettünk őrködjenek. Biztosan jólesnék közben egy pohár jó sligovicát meginniuk. Legyen szíves, hívja be őket valami ürüggyel, ültesse le, legyen hozzájuk nagyon barátságos, és kínálja meg őket egy kis szilvóriummal. Poharazás közben mondja meg nekik, hogy szeretjük a szerbeket, és jóban akarunk velük lenni. Aztán mielőtt eltávoznak, kérje meg őket, hogy ha errefelé van dolguk, nézzenek be máskor is. Pista majd kiad Magának erre a célra néhány üveg pálinkát.

Horváth – akit azért is szerettem, mert a világháborút a huszároknál harcolta végig, őrmesteri sarzsit kapott és több vitézségi érem díszítette a mellét – ravaszul visszamosolygott, összecsapta bokáját, és már ment is. A két detektívvel úgy összebarátkozott, hogy azután rendes látogatói lettek a követségnek. [...]

Felemelt illetményemet nem sokáig élvezhettem.

Egy szép napon megjelent a követségen Gerhardt[82], az új számvevőségi igazgató, Nuber engedelmes végrehajtó közege. Pénztárvizsgálat címén jött, de – bizonyára a kapott utasítások alapján – figyelme más kérdésekre is kiterjedt. Ennek eredményeként néhány nappal Budapestre való visszatérése után leiratot kaptam, amely a követségen általam használt szobákért aránytalanul magas lakbért állapított meg. Azután minden hónapban pontosan le is vonták azt a fizetésemből. Ezzel a felemelt illetményemből elég sokat lenyisszantottak. A számvevőségi igazgató ezenfelül még meg akart terhelni a követségi épület központi fűtésével járó költségekkel is. Ez már csak azért is képtelen dolog lett volna, mert Wodianer, Régnier-ék, Thuránszkyék, Bolla és Bíró alkonzul is a követségen laktak, és valóban méltánytalan lett volna velem fizettetni meg a kétemeletes épület fűtési költségeit.

Felutaztam Pestre, és szóvá tettem az ügyet Kánya előtt, aki azt először nagyon mulatságosnak találta, és jót nevetett rajta. Azután azonban intézkedett, hogy a követség fűtésének költségeit a minisztérium terhére számolják el. A Pasa[83] túlbuzgóságának jellemzésére elmondta nekem, hogy a külügyi költségvetést a Pénzügyminisztérium illetékes osztályfőnökével Nuber tárgyalta le, és nemcsak elfogadta a büdzsé leszállítását, de annak további csökkentését is javasolta.[84]

Az elnöki osztályon azután megtudtam a számvevőségi igazgató belgrádi kiküldésének előjátékát. Amikor illetményemet felemelték, Nuber az Egyesült Államokban volt, így csak visszatérése után értesült róla. A miniszterelnök rendeletét nem változtathatta meg, de utasítást adott Gerhardtnak, hogy a nekem juttatott többletnek legalább egy részét szerezze vissza.

Aznap este együtt vacsoráztam az Országos Kaszinó nyilvános éttermében Gömbös Gyulával, Görgey Józsival és a Gömbös által alakított fajvédő párt Benjáminjával, a fiatal Somogyi Bélával. Göm-

bössel Toókos Gyula[85] barátom révén ismerkedtem meg még 1919 végén, nem sokkal azután, hogy Szegedről visszatérve megindította a fajvédő mozgalmat. Azóta többször is találkoztunk, de most volt először alkalmam vele egy egész estét, sőt egy fél éjszakát együtt tölteni.[86] [...] Egyénileg határozottan rokonszenves benyomást tett. Temperamentumos, jókedvű, kellemes társalgó volt. Meg tudta nyerni az embereket, és nem tagadom, hogy első hosszabb együttlétünk alkalmával én is a „charme"-ja alá kerültem.

Vacsora közben igen mulatságosan, sok humorérzékkel mesélt vidéki körútjairól, amikor Eckhardt Tibor és más politikai barátai kíséretében egy rozoga autón járta a falvakat, hogy pártjának híveket toborozzon.[87] Majd politikai programját fejtette ki, amelynek lényegét nagyjából a következőképpen foglalta össze: a magyar fajnak fokozottabb érvényesülése úgy belföldön, mint külpolitikai téren, az elszakított magyarlakta országrészek visszaszerzése és ebből a célból a nemzeti hadsereg kifejlesztése, a magyar trónnak a nemzet akaratát kifejező szabad királyválasztás útján való betöltése. Röviden: „öncélú magyar politika minden vonatkozásban".

Amikor belgrádi működésem felől érdeklődött, nem hallgattam el, hogy a kivezető utat a Jugoszláviával való megértésben látom. Gömbösnek ugyanez volt a felfogása, és kilátásba helyezte, hogy az általa irányított *Szózat* című lapban ezt a gondolatot propagálni fogja.[88]

Később, amikor arról beszélt, hogy milyen nehéz egy pártot üres kasszával megszervezni, én sem titkoltam előtte, hogy nekünk, diplomatáknak is a pénzhiány az állandó bajunk, s még egy rozoga autó tartására sincs módunk.

Gömbös elcsodálkozva nézett rám.

– Hogy? A kormány még autót sem bocsát a követek rendelkezésére? Azt hittem, hogy Ti, diplomaták tejben-vajban fürödhettek.

Pár szóval felvilágosítottam, és elmondtam, hogy a magyar követnek, ha a diplomáciai életben szokásos nívót fenn akarja tartani, fizetését a sajátjából kell kiegészítenie.

Megcsóválta a fejét.

– Hát ha én miniszterelnök leszek, ezen változtatni fogok. És nem autókat, hanem magyar négyes fogatokat fogok követeinknek adni sallangos szerszámmal, zsinóros-dolmányos, árvalányhajas kocsissal

a bakon. A magyar követnek a külső formákban is a régi magyar hagyományokat kell képviselnie. [...]

Másnap egy érdekes és kellemes este emlékével tértem vissza Belgrádba. Jólesett hallanom Gömbös rajongását mindenért, ami magyar. Annak is örültem, hogy sikerült a tetemes fűtési költségektől megmenekülnöm.

Csak évek múlva tudtam meg, hogy nem volt különösebb okom az elért eredménnyel büszkélkedni, mert kiderült, hogy én voltam az egyetlen követ a külügyi szolgálatban, aki a saját követségén lakbért fizetett.

Gömbös Gyula hét évvel később tényleg miniszterelnök lett, de a hatalom birtokában nézeteit és az emberekről alkotott véleményét is sok esetben „revízió alá vette". Nemhogy magyar négyest, de még egyfogatút sem juttatott a követeknek. [...]

De e hét év alatt, ha Pesten nála jártam, vagy közös barátainknál találkoztunk, mindenkor baráti érzéseinek adott kifejezést velem szemben, amit én is őszintén viszonoztam.

Február elején Belgrádban a közfigyelem a politikai pártok választásokat megelőző harcára és a radikális párthoz húzó hatóságok erőszakos cselekedeteire irányult. [...] A terror nemcsak a nemzeti kisebbségekkel szemben nyilvánult meg, az ellenzéki pártok híveit éppen úgy brutalizálták. [...] Mint az előre látható volt, a választások Pašić radikális pártjának győzelmével végződtek, ami 147 mandátumot jelentett részükre. Ezzel szemben Davidović demokratikus pártja csupán 37 kerületben győzött. A Magyar Párt jelöltjei mind kibuktak. A választás legjelentősebb eredménye – a kormánypárt győzelmén kívül – a horvát parasztpárt sikere volt, amely az ellene kifejtett terror ellenére 69 mandátumot szerzett magának. [...]

A horvátok sikere – jól működő hírforrásom szerint – a kizárólagos hatalomra törő radikális párti vezetőségnek komoly gondot okozott, annál is inkább, mert a horvát és a többi párt mandátumainak száma csaknem elérte a radikális képviselők számát. [...] Bár az új délszláv állam magát Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak nevezte, a radikális párt vezetősége – élén Pašićcsal – a föderalizmus fokozatos felszámolására, és egy egységes nagyszerb állam megteremtésére törekedett.

Azért, hogy a választások folytán felmerült dilemmából kivezető

utat találjanak, a horvát parasztpárt lejáratásának gondolatával foglalkoztak. Ebből a célból egyesek jónak látták az állítólagos Radić-féle magyar–horvát titkos egyezmény lemezét újra lejátszani. [...] A nagyszerb gondolat forrófejű hívei a horvát parasztpártnak mint államellenes tömörülésnek perbe fogására, illetve mandátumainak megsemmisítésére is gondoltak. A párt józanabbul gondolkozó elemei a horvátokkal való megegyezés mellett foglaltak állást. [...]

A fejlemények nyomon követése a tárgyilagos megfigyelő számára is igen érdekes, sőt egyenesen izgalmas volt. Az események Belgrádba vonzották Seaton Watsont, a kisantantállamok lelkes hívét is, aki Scotus Viator néven írott cikkeiben állandóan magasztalta a Párizs környéki békékben teremtett új „nemzeti" államokat – természetesen Magyarország rovására.[89] Valószínűnek tartottam, hogy a délszláv állam külföldi jó hírének megóvása céljából tanácsolt a horvátokkal szemben mérsékletet. Nyilatkozataiból megállapíthatóan másik célja az volt, hogy ellensúlyozza a jugoszláviai események által külföldön kiváltott rosszallást. [...]

Egyik reggel az a kedves hölgyismerősöm hívott fel telefonon, aki összeismertetett Milutin Stefanoviccsal.

– Mondja, eljöhetne hozzám ma 6 és 7 között?

– Boldogan tenném – válaszoltam –, de ma ötórai tea van nálam.

– Tudja mit, ha ráér, nézzen be hozzám a déli órákban.

Sejtettem, hogy valami közölnivalója van. Egyedül és kitűnő hangulatban találtam.

– Tud Maga hallgatni? – kérdezte.

– A mesterségemhez tartozik. Azaz hogy... Engedje meg, hogy ellenkérdéssel válaszoljak. Mi a különbség egy diplomata és egy tisztességes asszony között? Nem tudja? Szóval: ha egy tisztességes asszony azt mondja, hogy nem: az még nem zárja ki, hogy lehet. Ha azt válaszolja, hogy lehet, az annyi, mintha igent mondana. Ha pedig azt mondja, hogy igen, hát akkor nem tisztességes asszony. Viszont ha egy diplomata azt mondja, hogy igen, annak nem szabad felülni, mert csak annyit jelent, hogy lehet. Ha azt mondja, lehet: annak az az értelme, hogy nem. És ha azt mondja, hogy nem: akkor nem diplomata.

– Ez mulatságos, de nem egészen megnyugtató válasz a kérdésemre.

– Akkor mint gentleman hozzáteszem, hogy hallgatni fogok mindarról, amit mond.

– Bravó! Ezzel legalább azt is megmagyarázta, hogy mi a különbség egy diplomata és egy gentleman között. De most már elég a szellemeskedésből! Inkább azt mondja meg, hogy elég biztosan ül-e?

– Nemcsak kényelmesen, de biztosabban, mint a királyok a trónjaikon, a miniszterek a bársonyszékekben vagy az öreg generálisok a ló hátán.

– Helyes. De azért fogóddzék meg jól! Tehát: Smederevóban Milutinnál bizalmas megbeszélések voltak Radićék és a radikális párt néhány korifeusa közt. A tárgyalások egy egész napon át tartottak, s elvi megállapodás jött létre. Egyelőre a legnagyobb titokban fogják tartani, hogy a közvéleményt lassanként előkészítsék. A horvátok lemondanak szeparatista törekvéseikről, elfogadják a vidovdani alkotmányt, a kormány viszont felszámolja a Radićék elleni akciót, és teljesíti a parasztpárt egyes politikai követeléseit.[90] Mit szól hozzá?

– Nagyon érdekes, de [...] az egész nagyon fantasztikusan hangzik. Nem valami áprilisi tréfáról van szó?

– Nem, kedves barátom. Ez nagyon komoly és igen szerencsés dolog. Milutin magán kívül van örömében. Azt is elmesélte, hogy amikor a tárgyalások befejeződtek és a megegyezés feltételeiben megállapodtak, még jó sokáig együtt maradt a társaság nála. Az újszülöttet néhány üveg smederevói borral mindjárt elkeresztelték smederevói paktumnak. Gyóka[91] elővette gitárját, és annak hangjai mellett mulattak együtt a volt ellenfelek. [...] Azután az est emlékére a résztvevők ráírták nevüket a gitárra. Ha egyszer kimegy Smederevóba, biztosan megmutatják Magának. [...] Valamennyire ismerem magukat diplomatákat – folytatta –, és biztosra veszem, hogy akármennyire fogadkozik is, tőlem hazamenve azonnal meg fogja táviratozni ezt az igazán érdekes hírt kormányának. Ez természetes. De nagyon kérem, egyúttal figyelmeztesse minisztériumát, hogy tartsák ezt titokban, mert egy esetleges indiszkréció nemcsak az ügynek ártana, de a Maga nyakát is kitörné.

Miután aranyos informátorom kedvességét megköszöntem és hallgatásom felől biztosítottam, visszatértem a követségre, s a kapott értékes információt nyomban papírra vetettem. Egyelőre azonban nem jelentettem Budapestre, mert – bármennyire is megbíztam ked-

ves kis barátnőm szavahihetőségében – szerettem volna azok hitelessége felől más forrásból is tájékozódni. Azonkívül – éppen a Radićüggyel kapcsolatban szerzett – tapasztalataim is óvatosságra késztettek. [...]

A délután folyamán a nálam lévő kollégáimnál is érdeklődtem a szerb–horvát viszony várható fejleményei felől, de azt a benyomást nyertem, hogy a smederevói tárgyalásokról semmit sem tudtak. Amikor a többiek távozni készültek, Bodrerót még visszatartottam. Hírforrásomat, valamint a részleteket elhallgatva és a legteljesebb titoktartás kikötése mellett közöltem vele, hogy megbízható értesülésem szerint a kormány kiegyezett a Radić-párttal.

Ezzel a kollegiális szívességgel tartoztam az olasz követnek, aki számos esetben adott nekem hasznos információt. Bár a vállalt diszkréciót megszegtem, mégsem éreztem lelkiismeret-furdalást, mert csupán a megegyezés hírét közöltem vele, és biztos voltam, hogy már csak rám való tekintettel sem fogja azt nagy harangra akasztani.

Bodrerót a kibékülés híre nagyon meglepte. Először ő is kétségbe vonta hitelességét, de miután biztosítottam forrásom teljes megbízhatóságáról, nagyon elkomolyodott. Bár marasztaltam, nem maradt nálam vacsorára. Mint mondta, még sürgős dolga van a követségen. Sejtettem, hogy sietségének mi az oka. Bizonyára további értesüléseket akart szerezni, hogy jelentést tehessen. Mindenesetre feltűnő volt, hogy a különben mindent bagatellizáló Bodreróra ez a hír milyen erős benyomást tett. Ezt első pillanatban arra vezettem vissza, hogy ő, aki annyira bennfentes volt a belgrádi politikai konyhán, e nagy jelentőségű eseményről mit sem tudott. Arról más forrásból kellett értesülnie, ami bizonyára komolyan bántotta. Később azonban arra gondoltam, hogy elkomolyodásának más, mélyebb okai lehettek, s a szerb–horvát kibékülés ténye befolyásolta annyira, mert az esetleg nem vág össze az olasz politika céljaival...

Zogu jugoszláv segítséggel történt uralomra jutása után ez volt a második eset, amely bizonyos mértékben kétségeket ébresztett bennem a Róma és Belgrád közti viszony őszintesége tekintetében.

A szerbek és horvátok közt létrejött fegyverszünetre vonatkozó értesüléseim helyesnek bizonyultak. Bár a megindult tárgyalások részleteit és azok egyes szakaszait nem ismertem, bizonyos jelek arra mutattak, hogy azok a legjobb úton haladnak a végleges megegyezés

felé. Jellemző volt e tekintetben Stjepan Radić öccsének, Pavel Radićnak egy nyilatkozata, amely szerint a parasztpárt fenntartás nélkül elismeri a jelenlegi rendszert. Ezt követőleg a sajtóban is napvilágot látott az a hír, hogy a király hajlandó Radićot kihallgatáson fogadni.

A megegyezést a politikai szükség szülte. [...] Az 1925. év tavaszi hónapjaiban állandóan folyó egyezkedési kísérletek eredménnyel jártak. [...] Létrejött a kormánypárt és a parasztpárt koalíciója. A horvátok öt tárcát kaptak, és miután Radić ellen megszüntették a bírói eljárást, ő is belépett Pašić átalakított kormányába.

Magyar–jugoszláv viszonylatban a Radiccsal kötött állítólagos paktumról szóló legenda szertefoszlása után minden visszatért a rendes kerékvágásba. A két kormány delegációi felváltva Budapesten és Belgrádban üléseztek, de a követségnek ezekben a megbeszélésekben már nagyon kevés szerep jutott.

Így többet foglalkozhattam külpolitikai kérdésekkel, Jugoszlávia más államokhoz való viszonyával. 1925-ben a kép nagyjából a következő volt. [...]

Belgrád és Róma között 1924 januárja óta határozott közeledés mutatkozott, habár Franciaország változatlanul igyekezett a világháború folyamán kialakult szerb–francia barátságot kibővíteni és Jugoszláviát a kisantant útján Rómától eltérítve a saját orbitusába vonni. Anglia a locarnói szerződésekkel[92] Európa nyugalmát és saját hatalmi pozícióját biztosítva látta, és kevés érdeklődést mutatott a közép-európai helyzet iránt. [...] A jugoszláv–bolgár viszony változatlanul rossz volt. Függetlenül a háborús emlékektől,[93] a két ország viszonyát a macedónkérdésben felmerült ellentétek, illetve a macedón forradalmároknak[94] nyújtott bolgár támogatás is hátrányosan befolyásolta, és annak közeli javulásával komolyan számolni nem lehetett. Nagyobb perspektívát nyújtott a jugoszláv–görög viszony alakulása, amelyet belgrádi működésem megkezdése óta mindig élénk figyelemmel kísértem.

A jugoszláv–görög viszonyról 1924-ben és 1925-ben nagyon sok szó esett. Sokan tudni vélték, hogy Jugoszlávia dél felé akar terjeszkedni, és ugyanolyan aspirációi vannak Szalonikit illetően, mint amilyeneket a világháború előtt a Monarchiának tulajdonítottak. Voltak, akik a jugoszláv politikának a Magyarországgal szemben

tanúsított békülékenyebb irányzatát is ezzel a tervvel hozták összefüggésbe. A diplomaták véleménye azonban megoszlott arra vonatkozólag, hogy Belgrád az Égei-tengerre való kijutását egy Athénnal létesített szorosabb kapcsolat útján vagy agresszív módon akarja-e előkészíteni. [...] Ezért kerestem az összeköttetést a belgrádi görög követség tagjaival, akiktől olykor hasznos információkat kaptam.

Hogy e kérdést figyelemmel kísérhessem és a görög közvélemény, illetve kormány felfogását jobban megismerhessem, előfizettem az Athénban megjelenő francia nyelvű lapokra. Így bizonyos fokig szakértője lettem a jugoszláv–görög viszonynak, és jelentéseimben rendszeresen beszámoltam az erre vonatkozó értesüléseimről, a helyzet alakulásáról.

Úgy látszik, hogy ezek a jelentések Budapestet is érdekelték, mert 1925 tavaszán egyik referádám alkalmával Kánya alaposan kikérdezett, és azután legnagyobb meglepetésemre közölte, hogy – mivel pénzügyi okokból nem akarnak Athénban követséget felállítani – Görögországba is akkreditálni fognak. Az év néhány hónapját tehát Athénban kell majd töltenem. Az azzal járó költségeket beszéljem meg Nuberral – tette hozzá.

– Nuberral? – kiáltottam fel érthető elszörnyülködéssel, és lemondólag legyintettem kezemmel.

– Kérlek, ő már tud a dologról, s úgy referált nekem, hogy athéni megbízatásodnak nem lesz pénzügyi akadálya, mert a fedezet máris biztosítva van – nyugtatott meg Kánya. [...]

Kánya kijelentése ellenére nem sok reménnyel néztem megbeszélésünk elé, de annak lefolyása minden addigi tapasztalatomon túltett.

Ez alkalommal kivételesen mosolygós ábrázattal és szívélyesen fogadott, sőt még cigarettával is megkínált. Mielőtt még látogatásom célját szóba hozhattam volna, gyorsan elmondta, hogy mivel párizsi követünk[95] fizetését az ott beállott árdrágulás következtében fel kell emelni – kénytelenek 30 ezer dinárt illetményeimből levonni. Ez azonban mégsem jelent számomra fizetésleszállítást, mert ugyanezt az összeget visszakapom athéni működésem honoráriumaként.

Hát ez már sok volt a jóból. [...] Annyira groteszknak találtam, hogy elnevettem magam.

– Nem tudom, hogy ismered-e Shakespeare *A velencei kalmár* című darabját? – kérdeztem – Abban szerepel egy Shylock nevű

ember, aki adósából egy font húst követel magának a pénzéért. Ilyenek vagytok ti is. Belőlem akarjátok kihasítani az athéni követség felállításának költségeit. Erre azonban nem vagyok hajlandó. Fogjatok magatoknak más bolondot! Közöld Kányával, hogy nem vállalom az athéni akkreditálást! Nevezzetek ki oda követet vagy ügyvivőt, ha úgy tetszik! Az mindenesetre többe fog kerülni 30 ezer dinárnál. Az azonban már nem az én dolgom.

Ezzel felálltam, és köszönés nélkül távoztam. Mérgemben még aznap visszautaztam Belgrádba; Nubert pedig egész szolgálatom alatt többé nem látogattam meg.

Kánya akkor már indulóban volt Berlinbe. Egyelőre még tovább vezette a minisztériumot vezértitkárként, ám figyelme már az új állomáshelye felé fordult. Berlini követségünk vezetését októberben vette át.[96] Akkreditálásom többé nem került szóba.

Nem sokkal később állandó követséget állítottak fel Athénban. Hogy az költségvetésileg mit jelentett, nem tudom, de valószínűleg sokszorosát annak, amennyiért ottani szolgálatomat elvállalhattam volna.[97]

Az események folyamatosságát eddig nem akartam a politikai és szolgálati kérdéseken kívül eső epizódok elbeszélésével megszakítani. Most naptáramban visszalapozva mondok el egy nem mindennapi, regényes történetet. [...] A téli szezon alatt megismerkedtem egy szerb politikus feleségével és tizennyolc éves lányával, akiket az elmondandó diszkrét részletek miatt csak Mme és Mlle B.-nek fogok nevezni.

Minthogy működésem eredményessége céljából egy tényleges szerepet játszó szerb politikussal való személyes kapcsolat hasznosnak látszott, és mivel az volt a benyomásom, hogy a Belgrádban akkor feltűnt hölgyeknek a társaságban még nincs sok összeköttetésük, nemcsak magam karoltam fel őket, de követségem tagjait is felkértem, minél többet foglalkozzanak velük. Közeledésemet a szerb politikus felesége igen szívesen fogadta. Leánya pedig nagyon csinos lévén, nőtlen beosztottjaimat nem kellett nagyon ösztönöznöm a vele való foglalkozásra. Röviddel megismerkedésünk után tiszteletükre egy bensőséges vacsorát adtam. Utána hajnalig táncoltunk. Ettől

kezdve mindennaposak lettek a követségen, ahol szemmel láthatólag nagyon jól érezték magukat.

A Krunska utcai magyar háznak különben – főleg a fiatalok körében – nagy vonzereje volt. A Hotel Continentalban hetenként rendezett összejövetelek rendesen ott folytatódtak. Ha már 2 óra felé járt az idő, de sokszor még korábban is, amikor az idősebbek már hazakészülődtek, a fiatal hölgyek vagy urak valamelyike értésemre adta, hogy jó volna még egy órácskát a követségen szórakozni. Engem nem kellett sokáig kérlelni. Kérésemre valamelyik beosztottam hazaszaladt, és értesítette inasomat a váratlan vendégek érkezéséről. Az öreg Pista azonnal kiugrott az ágyból, s pár perc alatt felállította a büfét, úgyhogy mire a társaság megérkezett, minden elő volt készítve.

Ezeknek a rögtönzött kis követségi mulatságoknak fő attrakciója addig Miss Alice Dodge, az amerikai követ eszes, mulatságos, kitűnően táncoló, csinos lánya volt, akibe a követség tagjai kollektíve beleszerettek. Sikereiben most Mlle B. is osztozott. Szintén nagyon jól táncolt, és franciául, angolul anyanyelvi készséggel beszélt.

A követségen nagyon megélénkült az élet. Mindig pompás hangulat uralkodott, amiben kedves munkatársaimnak is nagy része volt. Thuránszky Lacit kitűnő hallással ajándékozta meg az Isten, három hangszeren is játszott. Felváltva zongoráztunk, majd az akkor divatba jött modern táncokhoz dzsesszmuzsikát is szolgáltattunk. Vettem egy dzsesszdobot, s egy szaxofont is szereztünk. A dobos szerepére Wodi vállalkozott, aki ebben már az Admiral bárban nagy gyakorlatra tett szert.

E kedves, vidám hangulatú estéket a bukaresti nehéz esztendők után kétszeresen is élveztem. Táncolni – mint említettem – nagyon szerettem, de főleg annak örültem, hogy sikerült egy befolyásos szerb politikus családjával baráti kapcsolatot létesítenem. Szórakoztatásukra mindent el is követtem, amit anya és leánya valószínűleg félremagyaráztak, érzelmi jelentőséget tulajdonítva neki. [...] Néhány hét alatt rájöttem, hogy egy sajnálatos félreértésről van szó, amit valahogyan ki kellett küszöbölni, már csak az elérni kívánt cél érdekében is.

A félreértés már akkor világosan megmutatkozott, amikor néhány

napra Budapestre utaztam, és B. kisasszony szükségesnek látta, hogy búcsúztatásomra kijöjjön a pályaudvarra.

Pesten komoly kérdésekkel voltam elfoglalva, és nem értem rá ennek a kis szalonflörtnek a következményeire gondolni. [...]

Pestről hajón mentem le. A hajóhídon Horváth altiszt jött elém, hogy csomagjaimat leszállítsa. Amint meglátott, nagy örömmel újságolta, hogy „az egész társaság már a követségen vár rám".

– Miféle társaság? – kérdeztem, bár sejtettem, hogy kikről van szó.

– Hát a szokott vendégek – felelte Horváth ravaszul mosolyogva.

Amint a hallba beléptem, B. kisasszony olyan kitörő örömmel fogadott, mintha évek óta nem láttuk volna egymást, és mintha a barátságnál szorosabb kötelékek fűznének egymáshoz. Anyja is feltűnő melegséggel üdvözölt.

Nem szenvedett kétséget, hogy a sajnálatos félreértést sürgősen el kell oszlatnom. Kissé nehezemre esett, mert úgy éreztem, hogy ludas vagyok a dologban. [...]

Az első alkalommal, amikor egy pillanatra a szalonban egyedül maradtunk, pesti élményeimről mesélve mellékesen elmondtam, hogy a Külügyminisztériumban most egy nagyon ostoba rendeletet adtak ki, amelynek értelmében magyar diplomaták csehszlovák, román vagy jugoszláv származású nőket nem vehetnek feleségül, illetve csak akkor, ha állásukról előbb lemondanak...[98] [...]

Mlle B. egy pillanatig csodálkozva nézett rám. De eszes kis teremtés lévén, azonnal tisztában volt a helyzettel.

– Kedves Magától, hogy irántam való közömbösségét ebben a diplomatikus formában hozta tudomásomra – mondta. Felállt, és visszatért a többiekhez.

Látszott, hogy egyáltalában nem hitt az általam említett miniszteri rendelet létezésében, s azt csak egy célzatos mesének minősítette. Pedig ilyen bizalmas rendelet valóban volt. Erről természetesen már korábban tudtam, de most nagyon kapóra jött, és felhasználtam, hogy a mindinkább kényelmetlenné váló helyzetből kimásszak. [...]

Ezzel a méla akkorddal végződött egy részemről diplomáciai célzattal kezdeményezett és azután diplomáciai formák közt likvidált flörtöm. Hangsúlyozom, hogy a flört szót a régi, korrekt értelmében

használtam, és nem úgy, ahogyan azt később definiálták és gyakorolták.

Eleinte kissé féltem, hogy kapcsolataim a B. családdal a történtek miatt meglazulnak. De nem így történt. Jó viszonyunk azután sem szűnt meg, csupán új formát nyert. Helyemet Mlle B. mellett Wodi foglalta el, aki életre-halálra udvarolt neki, ami a fiatal leány sértett hiúságát kielégíteni látszott. Egyúttal abban a tekintetben is megnyugtatott, hogy a fordulatot nem vette nagyon a szívére. [...]

Szerepem B. kisasszony ügyében már rég megszűnt, azonban addigra a pletyka már megindult, és mérföldes csizmákban járva, még az akkor Genfben tartózkodó húgom fülébe is eljutott. Virágnyelven fogalmazott táviratában kérdezte, hogy megfelelnek-e a valóságnak a házassági terveimről szóló hírek. Azért, hogy a hírek valótlanságáról személyesen győződhessék meg, arra kértem, hogy genfi tartózkodása után okvetlenül jöjjön le hozzám Belgrádba.

Húgom örömmel fogadta ajánlatomat. Néhány nap múlva megérkezett, és pár hetet nálam töltött. Ez alatt az idő alatt részt véve a követség élénk társadalmi életében, nemcsak a nekem imputált tervek tekintetében kapott tiszta képet, de mint jó háziasszonynak a háztartásomban felmerült visszásságokat is alkalma volt megfigyelni.

Alig pár nappal Belgrádba való érkezése után feltűnt neki, hogy akkor is, ha csak vele négyesben vacsoráztunk, rendszerint öt üveg ilyen vagy amolyan ital fogyott el.

– Mondja, kérem – kérdezte egy este, amikor pihenőre tértünk –, nem isznak Maguk túl sokat?

– Hogyhogy?

– Hát nem tudja, hogy minden este öt üveg bor, esetleg pezsgő fogy el a vacsoránál? Legalábbis mindig ennyi üres üveg sorakozik a kis ebédlő ajtaja előtt, amikor aludni megyünk. Egyszer meg is kérdeztem az inastól, hogy mindig ennyit szoktak-e inni? Erre azt válaszolta, hogy néha még többet is.

– Hm. Öt üveg. Hát ez tényleg egy kicsit sok. Majd jobban utánanézek a dolognak.

Nem voltak kétségeim a tekintetben, hogy az öreg Pista naponta eltüntet néhány teli üveget, és üreseket csempész az ajtó elé. Ezt a manipulációt valahogy mèg kellett akadályoznom, de anélkül, hogy ebből megbántás legyen. Mert Pista több volt, mint egy ügyes inas.

Egy nagyon tapasztalt komornyik minden képességével rendelkezett. Nem ivott, a házat pedáns rendben tartotta. Egyebekben is a segítségemre volt. Egyszer a belgrádi albán negyedben sétálva egy nyitott kocsmaajtón bepillantottam, és egy piszkos, szakadozott, de rendkívül érdekes öreg perzsaszőnyegen akadt meg a tekintetem. Bementem, elfogyasztottam egy csésze török kávét, és közben tüzetesen megvizsgáltam a szőnyeget. Hazamenve behívtam Pistát, és elmagyaráztam, hogy melyik utcában, hol láttam egy nekem tetsző, bár rongyos szőnyeget; adnék érte 3000 dinárt; szerezze meg nekem. Hogy ő mennyiért veszi, nem érdekel. Pista azonnal vette a kalapját, és alig egy óra múlva már hozta is a szőnyeget. A folyosón terítette le, és kihívott.

– Olyan piszkos, hogy nem lehet bevinni a lakásba.

Valóban szörnyű piszkos volt, több helyen be volt szakadva. De amint a visszájáról is megnéztem, megállapítottam, hogy finoman csomózott, gyönyörű mintájú, nagyon szép szőnyeg volt. Egy nagyon régi tebrisz, négy méter hosszú, három méter széles. Azonnal elküldtem egy török szőnyegjavítóhoz, aki szépen kitisztította, gondosan kijavította. A helyrehozásért majdnem annyit fizettem, amennyibe a szőnyeg került, de gyűjteményem egyik legszebb darabja lett, amit a szakértők 2500–2600 dollárra becsültek.[99]

Szóval az én Pistám minden tekintetben nagyon használható ember volt. Másnap, amikor a reggelimet behozta, előadtam neki, hogy az orvos nekem megtiltotta a szeszes italok túlságos élvezetét, és mától kezdve, ha csak hárman-négyen ülünk az asztalnál, két liter bornál többet ne szolgáljon fel.

– Hát ez nagyon helyes – állapította meg Pista. – Én is szeretem a rendet, és nekem is jó, ha előre tudom, hogy hány üveget hozzak fel a pincéből.

Azután egy darabig tett-vett a szobában. Kiment, újra bejött, majd kisvártatva megkérdezte:

– A nagyságos kisasszonyka hosszabb ideig fog most itt maradni?

Igyekezetem tehát kárba veszett. A vén róka átlátott a szitán, és azonnal tisztában volt vele, hogy merről fúj a szél.

Húgom még néhány hétig nálam maradt, és ezalatt újabb felfedezéseket tett. Bár rövidlátó volt, mégis észrevette, hogy amikor estélyt adtam és az ételeket a büféasztalra felhozták, Pista egy-egy tál halat

vagy hideg sültet egyenesen az alagsorba szállított. Az is kiderült, hogy rengeteg ásványvíz fogy. Akár ásványvízfürdőket vehettem volna.

Most már kissé szorosabbra fogtam a pórázt. [...] Ezért, amikor nagyobb esti fogadás vagy bál volt nálam, délután lementem a pincébe, és az összes üres pezsgősüveget egy nagy ládába tétettem és lelakatoltam. Ez a rendszer valamennyire bevált, azonban a jó Pista megtalálta a módját, hogy kárpótolja magát. Amikor a tavasz folyamán egy hétre eltávoztam Belgrádból, előzőleg levittem Pistát a pincébe, és az italokat összeszámlálva pontos leltárt vettem fel. [...]

Visszatértem után a leltár alapján nagy meglepetésemre megállapítottam, hogy több üveg gin, whisky, konyak és rum hiányzik.

– Hogy lehet ez, Pista? – kiáltottam fel. – Hiszen együtt csináltuk meg a leltárt, s a pincekulcs Magánál volt.

– Hát, kérem, rég gyanúzok arra, hogy valaki bejár ide a pincébe – jegyezte meg Pista, fejét rosszallólag megcsóválva.

Talán túl sokat foglalkoztam ezekkel a háztartási kérdésekkel. [...] A diplomata élete azonban nemcsak politizálásból áll. És nem is az a célom, hogy diplomáciatörténetet írjak, [...] hanem az, hogy egy diplomata életét mutassam be. A kort és a légkört, amelyben és ahogyan az lezajlott. A politikai eseményeket és összefüggéseiket, valamint a kis hétköznapi történéseket, amelyek körülötte játszódtak le, és a szereplőket, legyenek azok koronás fők, államférfiak, diplomaták, lapszerkesztők vagy csupán a segédhivatalok névtelen munkásai, akikről sohasem szól a krónika, diplomáciai ügynökök, szélhámosok, társaságbeli hölgyek vagy inasok. [...]

A korán beköszöntött tavasz folyamán sok kellemes órát töltöttünk olasz kollégám ízlésesen berendezett dunai jachtján, amelyet az olasz külügyminisztérium reprezentációs célokra bocsátott a rendelkezésére egy kormányossal és nyolcfőnyi legénységgel együtt. Ez újabb bizonyítéka volt annak, hogy kormánya mennyire dédelgeti Bodrero tábornokot, és mennyire meg van elégedve belgrádi működése eredményével. Pedig akkor időnként már felmerültek egyes jelenségek, amelyek arra vallottak, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban Olaszország nem örvend általános népszerűségnek. Az új délszláv államot alkotó három nemzet közül kettő, a horvátok és

a szlovének észrevehetőleg nehezen tudtak megbarátkozni az olasz–jugoszláv viszony szorosabbra fűzésének gondolatával.

Magában Belgrádban Bodrero nagyon népszerű volt. Szép házat vitt, és a szerb társaság örömmel vett részt a dunai sétahajózásokon is. A teljes zászlódíszbe öltözött jachton szólt a zene, és a szépen terített kis asztaloknál vadonatúj, sötétkék tengerészruhát viselő, jóképű matrózok szolgálták ki a vendégeket. De az első alkalommal a kiszolgálásnál egy kis hiba történt. Uzsonna után az urak részére Bodrero whiskyt szervíroztatott fel szódával. A derék tengerészek azonban a szódáról elfeledkeztek, és jó matrózmértékkel, az erős itallal színültig teletöltött nagy poharakat tettek a hölgyek elé is, ami általános derültséget keltett. Nagyobb baj nem történt, mert Bodrero azonnal korrigáltatta a tévedést. De egy tucat jó „White Horse"[100] így kárba veszett. Ha ugyan a matrózok nem használták fel saját céljukra.

A Dunán való hajókázás mindenkinek annyira megtetszett, hogy társaságunk összeállt, és közösen kibérelt egy kis gőzhajót, amellyel egyszer Titelig, egy másik alkalommal Orsováig hajóztunk, és egy kedves estét Herkulesfürdőn töltöttünk.

Amikor a társasági élet ellanyhult, délutáni sétáim alkalmával ismét többször ellátogattam az osztrák–magyar hősi temetőbe.[101] Mindig szomorúan állapítottam meg, hogy a szerb hatóságok nemcsak nem törődnek annak gondozásával, de oda szerb polgári halottakat temetnek, s így lassanként köztemetővé válva, hőseink hamvait az idők folyamán ki fogják szorítani.[102]

Egy ilyen sétám alkalmával született meg bennem az a gondolat, hogy mivel sem az osztrák, sem a magyar kormány nem mutatott hajlandóságot az anyagi áldozathozatalra, a belgrádi magyarok közt indítok gyűjtést a teljesen elhanyagolt temető rendbe hozására.

Gyűjtőívet szerkesztettem, amelyre elsőként én fizettem, és azután felkértem munkatársaimat, hogy kövessék példámat. Helyettesemtől kezdve a legkisebb fizetésű tisztviselőig mindenki készségesen adakozott. Már az első nap 5000 dinár gyűlt össze. Akkoriban gyakori vendége volt a követségnek gróf Széchenyi Pál Imre, aki birtokügyei miatt tartózkodott a jugoszláv fővárosban. Amint értesült a gyűjtésről, egymaga annyit adakozott, mint az egész követség. Egy ugyanakkor Belgrádban tartózkodó, nemrég bárói címet kapott család sarja

– nem akarván mögötte elmaradni – ugyancsak 5000 dinárral járult az alaphoz. A 15 ezer dinárból egyelőre újrahantoltattam a sírokat.

Közben azonban a gyűjtés tovább folyt, és alapunk várakozásomon felül, igen jelentős mértékben gyarapodott. Az egyik nagy budapesti pénzintézet belgrádi fiókjának igazgatója, Stux úr kérésemre a budapesti központhoz fordult, amely egyszerre 50 ezer dinárt utalt át a követség számlájára. Más magyar vállalatok is bőkezűen támogatták a követség kegyeletes akcióját. Most már olyan komoly összeg állt rendelkezésünkre, hogy a temető teljes átrendezése is lehetővé vált. [...] Hogy a temető eredeti rendeltetésének megfeleljen, a szerb polgári halottak sírjaitól el kellett különíteni. [...]

Az exhumálás szomorú munkáját személyesen irányítottam, s míg az folyt, állandóan a temetőben tartózkodtam. A felásott sírok egy részében már csak csontokat találtunk. De sok sírban a halottak csontjain még húsfoszlányok voltak, és a munkások ettől a látványtól annyira megborzadtak, hogy abba akarták hagyni a munkát. Csak külön jutalom ellenében voltak hajlandók az oszladozó tetemeket kiemelni és a frissen megásott új sírokba átvinni.

Az egyenruhákból is csak szövetfoszlányok maradtak meg. De egy törzstiszt aranygallérja még teljesen ép volt. Valószínűleg valódi arannyal hímezték.

Az exhumálások alkalmával az is feltűnt, hogy sok esetben a koponyákon a fejlövés világosan megállapítható volt. És ami igen különösen hatott, a golyók bejárati helye is azonos volt. Ezek a halált okozó sebesülések aligha történhettek harc közben.

Minthogy sok fejfán vagy kereszten a név már elmosódott, az ott nyugvó halott személyének megállapítása gondot okozott. Ezért a volt császári és királyi hadügyminisztérium akkor még nem likvidált *Kriegsgräberfürsorge Abteilung*jához (katonasír-gondozó osztályához) fordultam, amely készségesen rendelkezésemre bocsátotta a belgrádi temető hősi halottainak listáját. Így sikerült az emléktáblákat a helyes nevekkel ellátni.

A temető csendjét gyakran felverte a szerb sírokat látogató öregasszonyok jajveszékelése. Ráborultak a sírhalmokra, és órákon át síró, jajgató hangon beszéltek halottaikhoz. Talán özvegységüket, elhagyatottságukat panaszolták, vagy ott nyugvó gyemekeiket szó-

lítgatták, mert az összefolyó siránkozásból néha egy-egy nevet lehetett kivenni. Ezek a jelenetek a magyar falu hivatásos siratóasszonyaira emlékeztettek, akik illő honorárium mellett siratják el a halottakat. De az volt az érzésem, hogy ezeknél az elhagyott síroknál a jajszó valóban a lélekből fakadt.

A tavasz végén érdekes és szép élményben volt részem. Feilitzsch Berthold[103], akit a johannita lovagrend[104] megbízott a rend magyarországi tagozatának vezetésével, minden találkozásunk alkalmával újra és újra ösztökélt, hogy miután mint *Ehrenrittert* (tiszteletbeli lovagot) már több mint tíz éve felvettek a rendbe, s a magyarországi tiszteletbeli lovagok közt rangidős vagyok, avattassam fel magam valóságos lovaggá. [...]

A tavasz folyamán beállott külpolitikai szélcsend végre lehetőséget nyújtott erre. Júniusban lovaggá ütésem iránti kérésemet az előírt módon előterjesztettem a rend kommendátorához, s az avatási ünnepségen való részvételemet bejelentettem. Radvánszky Albert és Patay Tibor barátaim és lovagtársaim társaságában Berlinen át kiutaztam Sonnenburgba, a rend ősi fészkébe.

Érkezésünk alkalmával az állomáson fogadtak, és közölték, hogy ki hol lesz elhelyezve. Az avatási ünnepségre nemcsak Németországból, de külföldről is számosan jöttek Sonnenburgba, s megfelelő szállók hiányában magánházaknál biztosítottak részünkre lakást. Engem az evangélikus lelkész házában helyeztek el. Nyomban felkértek, hogy egy óra múlva jelentkezzem a rend székházában, mert ott részletes tájékoztatást fogok kapni a másnapi avatási ünnepség programjáról.

A megjelölt időpontban, felavatandó lovagtársainkkal együtt, a rend székházának udvarán gyülekeztünk, ahol német alapossággal előbb névsort olvastak, majd a közben megindult eső ellenére kettesével sorba állítottak, és úgy vonultunk be a rend ősrégi templomába, ahol próbát tartottak velünk. Ezt annyira lelkiismeretesen hajtották végre, hogy a köztünk legmagasabb rangot viselő személlyel, egy német herceggel elmondatták a beszéd szövegét is, amellyel másnap Eitel Frigyes[105] porosz hercegtől, a rend főkommendátorától maga és lovagtársai nevében a felavatást kérelmeznie kellett. Most az oltárral szemben Eitel Frigyes helyén egy fiatal apród ült, s a hercegnek előtte kellett beszédét elmondania.

Másnap reggel újra a rendház udvarán gyülekeztünk, és a már kijelölt társainkkal párosával felsorakozva a templomba vonultunk. Az én párom egy idős, fehér hajú Zeppelin gróf volt. Társaink egy része a johanniták piros frakkját, fehér csizmanadrágot, térden felül érő fekete lakkcsizmát és strucctollas kalpagot, mások katonai egyenruhát viseltek. Társaimmal együtt fekete díszmagyarban jelentem meg.

Az ünnepség az evangélikus egyház szokásos szertartásával vette kezdetét. A könyörgés és az egyházi beszéd után került sorra a felavatandók lovaggá ütése, ami az oltár előtt ment végbe. Egyenként járultunk Eitel Frigyes herceg elé, aki a rend szertartásmestere által átnyújtott nagyon széles pengéjű, hosszú és súlyos pallossal ütötte lovaggá a fél térdre ereszkedett jelölteket. Előbb a jobb, azután a bal vállra, végül megint a jobb vállra sújtott a következő szavakkal: *Besser Ritter, als Knecht* (Inkább lovag, mint szolga). Majd hozzátette: Legyen ez az utolsó sértés, amely az életben éri.

Ez nemcsak amolyan szimbolikus ütés volt. Megfigyeltem, hogy amikor az előttem levőknek a herceg a vállára sújtott, mindegyik kissé meggörnyedt az ütés súlya alatt. Rám kerülve a sor, vállizmaimat erősen megfeszítettem. Nem is csuklottam össze, de még órák múlva is éreztem az ütés helyét.

A lovaggá ütést az invesztitúra követte. A herceg a lovagok nyakába akasztotta a tényleges lovagokat megillető keresztet, miközben a rend két magas méltóságot viselő tagja vállukra borította a johanniták nagy fehér kereszttel díszített fekete selyempalástját.

A szertartás után a székházba vonultunk díszebédre. Ezen Eitel Frigyes üdvözölte az új lovagokat, és hosszabb beszédet mondott. Méltatta a rend jelentőségét, a lovagok emberbaráti kötelességeit, majd a Német Birodalom életében a világháború után történt átalakulást érintette. Többek közt ezt mondta: „Mindent elvettek tőlünk, mindent felforgattak, de a rendünkhöz nem mertek nyúlni. Az él, virágzik, és ezután is teljesíteni fogja szent kötelességeit."

A lakoma után a herceg magához kéretett, és néhány percig tartó szívélyes hangú beszélgetés folyamán sok rokonszenvvel beszélt Magyarországról, kiemelte a magyar nemzetnek a közösen megvívott háborúban tanúsított hősies magatartását. Majd érdeklődött az ország helyzete felől. Egy színes, élményekben gazdag nap után az esti

vonattal tértem vissza Budapestre. A fővárosban két napot töltöttem, hogy bemutatkozzam a Nemzeti Kaszinóban, amely akkor vett fel tagjai közé. [...]

Július vége felé a hőség egyre elviselhetetlenebbé vált. [...] De a nyári szabadság engedélyezése mindig körülményes volt. Az erre vonatkozó külügyminiszteri rendelet értelmében a követnek minden év elején felterjesztésben kellett a minisztériumhoz fordulnia, amelyben a saját és a beosztott tisztviselők szabadságát kérelmezte, pontosan feltüntetve, hogy ki mikor óhajtana szabadságra menni. A szabadságokat úgy kellett beosztani, hogy mindig elegendő munkaerő legyen a követség feladatai elvégzésére. Ez sem ment simán, mert természetesen mindenki lehetőleg a nyári hónapokban akarta szabadságát kivenni. [...] Ha a minisztérium a követ erre vonatkozó előterjesztését elfogadta, a tisztviselők szabadsága ezzel el is volt intézve. De nem így a követ esetében, akinek az elvileg engedélyezett szabadsága megkezdése előtt négy héttel azt újra kérelmeznie kellett. Nyolc nappal tervezett elindulása előtt ezt a kérést táviratilag meg kellett ismételnie. Mivel a Dísz tér sohasem sietett a válaszokkal, a követ legtöbb esetben egész héten át drukkolhatott, mert sohasem tudhatta, hogy megkapja-e az engedélyt a távozásra. És bizony sokszor az indulásra kitűzött napon kapott olyan értesítést, hogy szabadságát ezért vagy azért halassza el.[106]

Ez alkalommal elég hamar megérkezett a Dísz tér kedvező távirati válasza. Hazautazásomra a hajóutat választottam, hogy ismét alkalmam legyen a Duna alsó folyásának szépségeiben gyönyörködni. [...] Wodianer társaságában ültem kocsiba, hogy a hajóállomásra hajtassak. Alig hagytuk el a követség épületét, még valami hivatalos ügyre akartam figyelmeztetni, de Wodi félbeszakított, és minden előzetes bevezetés nélkül közölte, hogy feleségül veszi B. kisasszonyt.

– Megőrültél? – kiáltottam fel. – Minden mástól eltekintve nagyon jól tudod, hogy a minisztérium rendelete értelmében magyar diplomata nem vehet el kisantantország-beli nőt.

– Ez nem akadály – felelte. – Legfeljebb megválok a diplomáciai pályától. A rendelet csak diplomatákra vonatkozik, de nem szól a minisztériumi tisztviselőkről. Tehát kérni fogom a központba való beosztásomat. Végleg elcsapni nem fognak.

– Kedves Andorkám, én ebben sem vagyok biztos. Kányának a szerbek iránti elfogultságát Te is jól ismered. De tegyük fel, hogy megmaradhatsz a minisztérium kötelékében. Van-e elég magánjövedelmed ahhoz, hogy Pesten a Neked és választottadnak megfelelő életmódot folytathassál?

– Úgy gondoltam, hogy Maglódon, a szüleimnél fogunk élni, ahol az életünk semmibe sem fog kerülni. Onnan fogok bejárni a minisztériumba. Veszek egy motorbiciklit, s azon fogok mindennap bejárni Pestre.

– És kis elkényeztetett feleséged ezalatt Maglódon tyúkokat fog ültetni a tojásokra és csibéket nevelni? Azt hiszed, hogy ez az életmód ki fogja elégíteni? Őt, aki annyira szereti a társas életet, a bálokat, a színházat.

– Akik egymást igazán szeretik, nem szorulnak mások társaságára.

– És Te biztos vagy afelől, hogy B. kisasszony éppen annyira vonzódik Hozzád, mint Te őhozzá? Ne vedd rossz néven, de ebben erősen kételkedem. [...] De egyáltalában: okos ember létedre és az előzmények után[107] hogyan is gondolhattál egy percig is arra, hogy jövődet egy többé-kevésbé ártatlan társasági flörtre alapozzad? [...]

Közben megérkeztünk a hajóállomásra, ahol a követség tagjai már vártak rám, hogy elbúcsúzhassanak tőlem. Így beszélgetésünk félbeszakadt. [...] Bár a Belgrád utáni Duna-szakasz semmi érdekes látnivalót nem nyújtott – és amellett sötét is volt –, mégis még sokáig ültem a fedélzeten, élvezve a csendet, az éjszakai friss levegőt és a hajó álmosító ringását. De közben folyton Wodi szerencsétlen házassági tervére gondoltam. Másnap pedig, amint megreggeliztem, hosszú levelet írtam neki. Ebben virágnyelven figyelmeztettem, hogy Kánya – aki az ismert Prochaska-üggyel[108] kapcsolatban B. urat gyűlöli, és akinek ő, Wodi sem rokonszenves – nemcsak a diplomáciai testületben, de a minisztériumában sem fogja megtűrni. Hosszú episztolámat azzal a baráti kéréssel fejeztem be, hogy visszaérkezésemig semmi elhatározó lépést se tegyen. [...]

Bukarestben a követségen volt munkatársaim úgy fogadtak, mintha csak tegnap váltunk volna el egymástól. Ragaszkodásuk nagyon jólesett, és hosszasan elbeszélgettem velük. Miután még látogatást tettem Villani Frigyes[109] kollégámnál, aki a Londonba áthelyezett

Rubido-Zichy helyét foglalta el, vonatra ültem, és siettem a kedves Hargita alji otthonunkba.

Homoródon kellemes meglepetés várt. Minthogy az előző nyáron használt lovaimat még az ősszel eladattam, a tavasz folyamán megkértem Ugron Ácit, hogy vegyen részemre egy pár jó kocsilovat. A vétel nagyon jól sikerült. Mikor megérkeztem, már két ötéves, nagyságban, színben, formában teljesen egyező sötétpej ló várt rám az istállóban. Az egyiket Dollárnak, a másikat Princesse-nek neveztem el. Így fogatom egykori feledhetetlen menyasszonyom emlékére a Dollárprincesse nevet viselte.

Mindkettőt nyereg alatt is kipróbáltam, és a Princesse nagy örömömre kitűnő hátaslónak bizonyult. Látszott, hogy jó kezekben volt, és azelőtt is lovagolták. A combnyomással adott segítségnek azonnal engedett, nagyon jól, kellemesen ügetett, és pompás galoppja volt. Sarkantyút, lovaglóostort sohasem kellett használnom. Csak egy hibája volt. Rettenetesen félt az autótól. [...]

Belgrádba való indulásom előtt újra jelentkeztem Kányánál utasításai átvétele végett. Kánya figyelmét azonban csaknem kizárólag a berlini politikai helyzet, a Németország új külpolitikai irányzatával kapcsolatos események kötötték le. Ez a békülékenység szellemétől áthatott Stresemann-féle *Erfüllungspolitik* (teljesítési politika), amely a békeszerződés által Németországra rótt súlyos pénzügyi terhek vállalásában nyilvánult meg, a nemzetközi életben is jelentős fordulatot erdményezett, amely a locarnói szerződésekben csúcsosodott ki. [...] Ez a német külpolitikában beállott változás Kányát igen érthetően erősen foglalkoztatta, hiszen mindig azt vallotta, és az egész fiatal magyar diplomatagenerációt arra oktatta, hogy Magyarországnak a földrajzi és egyéb adottságok miatt egy úton kell haladnia Németországgal, amelyhez az együtt végigharcolt háborúból és a közös megaláztatásból eredő lelki és érdekközösség is fűzi. Politikai kombinációiban ebből s egy német revansba vetett hitéből indulva ki, arra számított, hogy a németekkel kooperálva nekünk is módunkban lesz a velünk szemben Trianonban elkövetett igazságtalanságokat orvosolni.

Bizonyára ez a lehetőség lebegett a szeme előtt, amikor a külügyminisztériumi vezértitkári pozícióját a berlini követséggel felcserélte. Ezért a locarnói tárgyalások észrevehetően elkedvetlenítették.

Berlini működése alatt és később is ehhez újabb csalódások járultak. De pályája végéig mégis a német orientáció híve maradt.[110]

1925 ősze egy társadalmi szenzációval kezdődött. Belgrádba való visszatérésem napján délután kimentem a teniszklubba, ahol Alice Dodge félrehívott. Megsúgta, hogy bizalmas levelet kapott B. kisasszonytól. Ebben barátnője értesítette, hogy jegyet váltott egy nagyon vagyonos, előkelő családból származó szerb fiatalemberrel. Miss Dodge arra kért, hogy adjam a hírt kíméletesen Wodianer tudtára.

E váratlan fordulat nézetem szerint egy nehéz és kényes probléma megoldását jelentette, s ezért őszintén megörültem. Bár kissé aggódtam, hogy a hír Wodit nagyon le fogja sújtani.

Szokás szerint kettesben vacsoráztunk nálam, s kellő előkészítés után közöltem az eljegyzés hírét.

Wodi nagyon elkomorodott. Egy percig maga elé meredve gondolkozott, majd megszólalt.

– Egy kérésem van Hozzád.

– Parancsoljál – mondtam részvevőleg.

– Bizonyára meg fogod érteni, hogy ilyen lelki megrázkódtatás után képtelen volnék munkámat a követségen ellátni. Arra kérlek, hogy két hónapra mentsél fel a követségi szolgálat alól.

Mindenre inkább el voltam készülve, mint arra, hogy az eljegyzés hírének reakciója ebben a formában fog megnyilvánulni. [...] Fellélegeztem, amikor ezt láttam, és kéréséhez készségesen hozzájárultam. Ez láthatólag jókedvre hangolta, mert így hivatalos szabadságán túl teljes két hónapi szabadságot élvezhetett. [...] Csak később eszméltem rá, hogy ennek a szerelmi csalódásnak egy jó munkaerő kiesése folytán én adtam meg az árát.

Wodi délutánonként a teniszklubba járt, estéit is mindig társaságban töltötte. Ez rendben lett volna, de egyszer – ígérete ellenére – beült egy baccarat-partiba, és természetesen veszített. Másnap töredelmesen bevallotta, és amíg Belgrádban voltam, többé nem nyúlt kártyához.

Az őszi hónapok úgyszólván eseménytelenül teltek el. A horvát parasztpárttal való kibékülés a nyár folyamán teljessé vált, a királyi pár látogatást tett Zágrábban. Csak az volt a kérdés, hogy az állhatatlan és nagyon változékony természetű Radić hogyan fog beilleszked-

ni a Pašić által megszabott keretekbe. [...] A magyar–jugoszláv viszony tekintetében újabb kedvező jelenséget könyvelhettünk el. Ninčić szeptember végén fogadta a *Pester Lloyd* munkatársát, és ismét barátságos hangot ütött meg. Miután rámutatott arra, hogy Magyarország és a kisantant viszonya a közelmúltban kedvezően alakult, és a bizalmatlanság csökkenése mindkét ország szempontjából szükséges és hasznos, elismerte, hogy eddig mindkét oldalon történtek hibák. Ellenben a maga részéről a jugoszláv és a magyar nép között a gyűlöletnek semmi jelével sem találkozott, és meg van győződve arról, hogy ha mindkét fél a népeik érzéseire hallgat, akkor viszonyunkban sohasem fognak zavaró momentumok felmerülni.

November közepén bizalmi emberem jelentéséből arról értesültem, hogy egyes nem hivatalos magyar személyiségek személyes kapcsolataik révén eszmecseréket kezdeményeztek a magyar–jugoszláv megegyezés előkészítése céljából. A jelentés szerint az akció Belgrádban meglepetést keltett. Nem veszik komolyan, mert úgy gondolkodnak, hogy ha a magyar kormány tényleg megegyezésre törekedne, akkor a rendes diplomáciai utat venné igénybe.

Ilyen – egyelőre gazdasági alapon folyó – nem hivatalos megbeszélésekről már korábban is hallottam. De az, hogy politikai jellegű konverzációk lennének folyamatban, engem is nagyon meglepett. Hiszen a Dísz tér az általam megindított és némi kilátással kecsegtető akció folytatása elől mereven elzárkózott, és javaslataimat azóta is mindig figyelmen kívül hagyta. [...] Ezért nem tartottam valószínűnek, hogy a tudomásomra jutott megbeszélések Khuen-Héderváry beleegyezésével vagy éppen a kezdeményezésére indultak volna meg. Khuen-Héderváry mindig ragaszkodott a nemzetközi érintkezés szokásos formáihoz. A külpolitikai dilettantizmussal szemben nekem is hasonló aggályaim voltak. [...] Másfelől minden közeledést elősegítő akciót nemcsak szívesen láttam, de a gondolat népszerűsítése érdekében személyes összeköttetéseim révén az ellenzéki sajtó támogatását is igénybe vettem.[111] A nem hivatalos eszmecserék tekintetében az volt a meggyőződésem, hogy azok csak akkor vezethetnek eredményre, ha központilag irányítják, koordinálják és ellenőrzik. [...] Ezért szükségesnek láttam, hogy az állítólag folyamatban lévő tárgyalásokra vonatkozó nézetemet a minisztérium előtt

akar élni, így talán nem fogják a biztonsági szerződést a nagyhatalmak útján – illetve balkáni konsziderációk miatt a kisantant keretén belül – olyan eréllyel forszírozni, mint az egyébként várható. A Magyarországgal kötendő biztonsági szerződésről való lemondás egyébként is beleillene Belgrád politikai lineájába, mert hiszen éppen ők voltak leginkább ellene a balkáni garanciális paktumnak.

A szerbek azonkívül – tekintettel a jugoszláv–olasz viszonyban minduntalan mutatkozó súrlódásokra – ma talán fogékonyabbak lehetnek a velünk való kacérkodásra. Más oldalról nézve a dolgot, érdekes volna látni, hogy a magyar–szerb közeledés híre milyen hatást vált ki Rómában.

Egy másik feltételezhető előny az volna, hogy kifognánk a szelet Linderék[115] vitorláiból, akik máris felhördültek a magyar sajtó által újabban gyakran lanszírozott közeledési hírek hallatára.

Végül a konverzációk bizonyos mértékben ellensúlyozhatnák azt a hatást, amelyet – a szélső legitimisták magatartása és Albrecht főhercegnek a TESZ[116] kormányzó elnökévé történt megválasztása folytán – egy közeli királypuccsról keringő hírek itt kiváltottak.

Ismétlem – egyáltalában nem vagyok optimista az eredményeket illetően, és lehetséges, hogy az elgondolt hipotézisek egyike sem következik be, de nézetem szerint kívánatos volna, ha akár ilyen beszélgetések révén, akár esetleg más eszközök felhasználásával – még a kisantant-konferencia előtt[117] – jobb kedvre hangolnánk a belgrádiakat, akiket Popović követnek restaurációs törekvésekről és a „revansgondolatra bazírozott kormány politikájáról" újabban érkezett bizalmas jelentései, valamint az emigránsok besúgásai szemmel láthatólag gyanakodóbbá tettek.

Ezzel kapcsolatban jelentem azon bizalmas információmat is, hogy Popović Belgrádon át – és részben a budapesti elvtársakon keresztül – állandó érintkezésben van Linderékkel.

Egyébként a szerb–magyar közeledés híre itteni kollégáimat meglehetősen izgalomba hozta. A német követ ismételten kikérdezett, és mások is igyekeztek szondírozni.

A Habsburg-kérdésben bejegyzett interpellációt illetően azt a bizalmas közlést vettem, hogy Ninčić úr nem szándékozik arra felelni – hacsak a párt elnöksége erre rá nem szorítja.[118]

Soraim – amelyek akaratom ellenére túl hosszúra nyúltak – azon

kéréssel zárom, hogy az azokban jelzett tárgyalásokról esetleg veendő információkat méltóztassál velem röviden közölni.

Maradok

mély tisztelettel készséges híved

Hory András

A levélben érintett megbeszélések a magyar–szerb közeledésnek nem használtak, de szerencsére nem is ártottak. Az egész ügynek nem volt különösebb jelentősége. Levelemet csak azért jegyeztem le, mert annak felépítése és gondolatmenete eléggé illusztrálja, hogy az általam elérni kívánt cél érdekében milyen óvatosan és a Dísz tér ízléséhez alkalmazkodva kellett jelentéseimet megfogalmaznom, mennyit kellett taktikáznom a Jugoszláviához való közeledés gondolatának szalonképessé tétele céljából.[119]

Sajnos az 1925. év magyar szempontból egy igen kellemetlen botránnyal végződött, amely pillanatnyilag megrendítette a magyar kormány, sőt az egész ország hitelét, és beláthatatlan következményekkel fenyegetett.[120]

A frankhamisítási ügyről csak a botrány kitörése után, a lapokból értesültem, de az azt követő mozgalmas időkben két ízben is megfordultam Pesten, hogy a részletek és a fejlemények felől közvetlenül informálódhassak. Az első alkalommal, amikor még csak a vádlottak kihallgatása folyt, látogatást tettem Kányánál új villájában, aki valószínűleg szintén tájékozódás végett jött haza. Lakásán Nuberrel találkoztam, aki nagyon felindult állapotban volt, mert a Jankovich részére könnyelműen kiállított futárigazolvány miatt az ügyben őt is felelősség terhelte, amit még fokozott a hágai követségünk részére küldött táviratával, amelyben Jankovich kiküldetésének hivatalos jellegét igazolta.[121]

Minthogy Nuber szolgálatom alatt már nagyon sok borsot tört az orrom alá, most kissé meg akartam tréfálni, s azt meséltem, hogy a városban keringő hírek szerint Windischgraetz[122] a délutáni tárgyaláson olyan vallomást tett, amelyből esetleg a Külügyminisztérium egyes tisztviselőinek az ügyben vitt szerepére lehet következtetni. Ez a hír a már amúgy is nagyon felizgatott főkonzult teljesen leverte.

Egy darabig hagytam caplizni. Ezzel a kis elégtétellel tartoztam magamnak. De azután – kétségbeesését látva – megsajnáltam. Nem

kifejtsem. 1925. november 26-án az alábbi magánlevelet intéztem Khuen-Héderváry Sándorhoz.[112]

Igen tisztelt Barátom!

Részben itteni, részben budapesti nexusaim révén már ez év június havában – tehát még az Ernyei-féle konverzációkat megelőzőleg[113] – értesültem, hogy egyes nem hivatalos szerb és magyar tényezők közt, az előbbiek kezdeményezésére, purparlék indultak meg a Magyarország és Jugoszlávia közti közeledés előkészítése céljából. E tárgyalásoknak – igen komoly helyről szerzett információim szerint – Genfben kellett volna folytatódniuk, azonban a bejelentett szerb kiküldött azokra már nem jelent meg.

Most, alig pár nappal ezelőtt, azt a bizalmas információt nyertem, hogy ugyancsak inoffiziell magyar és szerb személyiségek közt újabb beszélgetések lennének folyamatban a már mondott cél érdekében. (Informátorom még bizonyos, részünkre kilátásba helyezett területi engedményekről is tudni vélt??!) Talán ezekkel a beszélgetésekkel függenek össze egyes magyar ellenzéki politikusok jugoszláv orientációs nyilatkozatai is.

A magam részéről e tárgyalásoktól komolyan számba vehető eredményeket nem várok. Különösen nem területi, avagy más olyan értékű koncessziókat, amelyek kompenzálnák az általunk minden bizonnyal vállalandó lekötöttséget.

Ennek dacára bátor vagyok azon szerény nézetemnek kifejezést adni, hogy e beszélgetések – ha a kulisszák mögül politikánk hivatásos intézői által irányíttatnának és ellenőriztetnének, és lehetőleg különböző pártállású egyének által vezettetnének[114] – bizonyos mértékben hasznosak lehetnek.

Ezek a beszélgetések ugyanis Belgrádban azt a benyomást kelthetik, hogy az a nyugodtabb és békülékenyebb tónus, amely hivatalos külpolitikánkat a szerb viszonylatban újabban jellemzi, nemcsak színleges, nemcsak porhintés, de a magyar *közhangulatból* is fakad. Ennek érzékelése folytán a szerbek esetleg másként fogják lemérni hivatalos faktoraink kijelentéseit is, melyeket ma inkább csak diplomáciai frázisoknak, a reváns előkészítését fedező manővernek tartanak. Továbbá, ha a szerbek újabb és újabb megnyilvánulását látják annak, hogy Magyarország déli szomszédjával tényleg jó viszonyban

akartam neki rossz éjszakát okozni, s azzal vigasztaltam, hogy értesülésemet nem a tárgyaláson jelen volt személytől, hanem harmadkézből kaptam, és csupán annak illusztrálására adtam elő, hogy egyesek az üggyel kapcsolatban milyen rosszindulatú híreket hoznak forgalomba.

Mindaddig, míg a frankper által kavart hullámok külföldön és Magyarországon kissé el nem csitultak, helyesebbnek láttam Belgrádban mind diplomáciai, mind társadalmi téren rezerváltabb magatartást tanúsítani és a kivárás álláspontjára helyezkedni. [...] Az első megnyugtató jelenség az volt, hogy alig pár nappal a botrány kirobbanása után az udvari bálra én és a követség tagjai meghívást kaptunk. [...] Még nagyobb megkönnyebbülésemre szolgált a belgrádi sajtó tárgyilagos, sőt jóindulatú magatartása. A lapok – talán felsőbb utasításra vagy a fő orgánumok vezetőivel fennálló baráti kapcsolataim folytán – csupán a hírek regisztrálására szorítkoztak. [...]

A jugoszláv külügyminisztériummal való érintkezésünkben sem volt változás tapasztalható. [...] A magyar–jugoszláv viszony szempontjából Ninčić magatartása volt a leglényegesebb. A szkupscsinában tartott március 2-i expozéjában kijelentette, hogy a temesvári kisantant-konferencia a frankügyben várakozó álláspontra helyezkedett,[123] be akarván várni az eljárás lefolytatását és a magyar bíróság ítéletét. A magyar–jugoszláv viszony alakulására áttérve előadta, hogy Magyarországgal már addig is számos kérdésben megegyezés jött létre, és további megállapodásokra is sor fog kerülni.

A Ninčić által jelzett tárgyalások a tavasz folyamán tovább folytatódtak Belgrádban. Áprilisban Nickl Alfréd[124] vezetésével megindultak a gazdasági tárgyalások is, június elején pedig sikerült a gazdasági egyezményt is tető alá hozni. [...]

Mialatt Magyarországon a politikai élet központjában a frankügy állott, Jugoszláviában a közfigyelem főként Radić felé fordult, aki nyilatkozataival, beszédeivel mint miniszter is minduntalan nehézségeket okozott a kormánynak, amelynek tagja volt.

1926. február elején Dalmáciában és Boszniában tartott beszédeiben már azt hangoztatta, hogy a jelenlegi parlamentnek nincs létjogosultsága, mert tagjait egy kivételes törvény alapján választották meg, amivel ismét bizalmatlanságot keltett maga iránt. Növelte a

belpolitikai nehézségeket az is, hogy a horvát parasztpártnak nyújtott engedmények a szlovéneket és a bosnyákokat is arra késztették, hogy a maguk részére hasonló engedményeket követeljenek. [...]

A Pašić és Radić közti ellentéteket Radićnak Pašić fia elleni támadásai személyes téren is kiélezték. Rada Pašić nem osztozott abban a közmegbecsülésben, amely apját övezte. Üzleti tevékenysége már korábban is sok kritikára adott alkalmat. Azt suttogták, hogy az állami megrendelésekből meg nem engedett hasznot húzott, sőt a fáma arról is tudni vélt, hogy állami megrendelést valamely vállalat csak akkor kapott, ha ő és nővére haszonrészesedését előre biztosította. [...]

Rada Pašićot egyébként jól ismertem. Társaságban sokszor találkoztunk, és házához is bejáratos voltam. Legszívesebben Párizsban, előkelő francia fürdőhelyeken vagy a Riviérán tartózkodott. Belgrádban szép, fiatal feleségével nagy házat vitt, és fényűző életmódot folytatott. A nehéz selyemmel kárpitozott, kerevetekkel és alacsony karszékekkel túlzsúfolt szalonjaikat kis asztalkákon álló, selyemernyőkkel erősen letompított fényű lámpák csak gyéren világították meg. Kis japán vázákban parfümöt porlasztó apró villanykörték voltak elhelyezve, és valóságos ámbrafellegekkel árasztották el a belépőt. A félhomály, a nehéz, édes parfümillat és az egész miliő kissé érzéki hatást tett az emberre.

Rada Pašić velem szemben mindig igen szívélyesen viselkedett. Nemegyszer adott politikai tippeket, sőt 1926. április elején, amikor Radić a felmerült ellentétek miatt kilépett a kabinetből, este egy színházi előadás szünetében lejött páholyából, és fülembe súgta, hogy apja másnap lemond.

Pašić másnap tényleg lemondott,[125] és a király a radikális párti Uzunović volt minisztert bízta meg kormányalakítással, aki rövid pár hét leforgása alatt három ízben is kénytelen volt lemondani és kormányát újabb megbízás alapján rekonstruálni.

Az uralkodó változatlanul ragaszkodott a horvátokkal való együttműködéshez, de a politikai helyzet kulcsa még mindig Pašić kezében volt. Ő pedig csak olyan összetételű kormányt volt hajlandó támogatni, amelyben a radikális párt döntő befolyása biztosítva van.

A már krónikussá váló kormányválság engem főleg abból a szempontból érdekelt, hogy megmarad-e Ninčić a külügyminiszteri szék-

ben vagy nem. Szerencsére a többször átalakult kabinetben is megtartotta tárcáját. [...] Ninčić a Magyarországgal való megegyezés hívének vallotta magát a Bethlen miniszterelnökkel és Walko külügyminiszterrel március közepén a gazdasági és politikai kérdések rendezéséről Genfben folytatott megbeszélései alkalmával is.[126] A magyar–jugoszláv viszony további alakulására vonatkozó felfogása tekintetében különösen szimptomatikus volt, hogy amikor Bethlen rámutatott előtte, hogy Magyarország nehezen vehetne részt egy közép-európai Locarnó-szerű megegyezésben, Ninčić azonnal kijelentette, hogy nézete szerint nem volna akadálya annak, hogy Magyarország egy ilyen megállapodást *csak Jugoszláviával kössön*.[127]

A genfi találkozót követőleg Bethlen István a parlamentben tartott beszédében – megemlékezve a jugoszláv külügyminiszterrel folytatott megbeszéléseiről – a következő kijelentést tette: „Örömmel állapítottam meg, hogy nemcsak a magyar, de a jugoszláv kormányt is az a nézet és óhaj hatja át, hogy a két állam közt barátságos viszony létesüljön, és ennek érdekében minden akadályt elhárítson."

A magyar–jugoszláv közeledés immár a legjobb úton haladt. Ninčić a velünk való megegyezésre való készségének most már a magyar sajtó részére adott nyilatkozataiban is kifejezést adott. A júniusi kisantant-konferencia után a *Pester Lloyd* tudósítója által hozzá intézett kérdésre válaszolva megerősítette azt a hírt, hogy az értekezleten a Magyarországot érintő kérdésekben kedvezőbb álláspontot foglalt el, mint a másik két kisantantállam képviselője. Egyúttal azon óhajának adott kifejezést, hogy a Magyarország és Jugoszlávia közti viszony bizalmasabbá és barátibbá váljon. Hozzátette, hogy aki a jugoszláv nép pszichológiáját ismeri, tudja, hogy ezt rokonszenvvel fogadná.

Ilyen körülmények közt a legjobb előjelekkel néztem a jövő fejleményei elé. A politikai síkon beállott kedvező helyzetet társadalmi úton is igyekeztem megszilárdítani, és az irántunk megnyilvánuló rokonszenvet ápolni.[128] [...]

Június hó végén nagy meglepetés ért. Khuen Sándor bizalmasan közölte, hogy quirináli[129] követünk, gróf Nemes Albert[130] nyugalomba vonul, és utódául engem szemeltek ki. Az agrément-t a közeli napokban már kérni is fogják. Tehát úgy készüljek, hogy új állomáshelyemet rövidesen el kell foglalnom.

A kormány velem szemben megnyilvánult újabb bizalmáért köszönetet mondva, elsősorban afelől érdeklődtem, hogy Nemes Albert átadta-e, illetve mikor fogja átadni visszahívó levelét, és vajon lesz-e lehetőség arra, hogy az olasz király a nyár beállta előtt fogadhasson. Tudomásom szerint ugyanis a királyi család a nyári hónapokban nem tartózkodik Rómában, és így nem sok értelme volna, hogy egy-két hónapot tétlenül töltsek Rómában, míg megbízólevelemet az uralkodónak átadhatom. [...]

Abban állapodtunk meg, hogy egy ideig még Jugoszláviában maradok, és csak ősszel, nyári szabadságom után fogok Rómába menni. Mielőtt búcsút vettem Khuen Sándortól, arra kért, hogy áthelyezésemről – további értesítésig – sem Belgrádban, sem Pesten ne nyilatkozzak.

Rómába való áthelyezésem teljesen váratlanul ért. Szolgálati szempontból azt jelentette, hogy mint egy nagyhatalom mellett működő követnek, sokkal szélesebb külpolitikai áttekintésem lesz. Azonkívül az olasz és a magyar nemzetet százados tradíciók és az azokon alapuló érzelmi kapcsolatok fűzik egymáshoz. Tehát új és komoly diplomáciai lehetőségek nyílhatnak meg számomra Rómában. Mindettől függetlenül az Örök Városban élni, megismerkedni a legnagyobb művészi alkotásokkal, bejárni azt az egész csodálatosan szép országot, ahova mindig vágytam, beszívni annak levegőjét és újra ellátogatni Velencébe, amelynek emléke tizenöt éves korom óta oly mélyen gyökerezett bennem: mindez végtelen örömmel töltött el.

Örömömet csupán egy gondolat zavarta meg. Habár belgrádi működésem három éve alatt a magyar–jugoszláv viszony sokat javult, és a trianoni szerződésből eredő legfontosabb gazdasági és jogi problémákat már sikerült egyezményes alapon rendeznünk, de a két – szerintem egymásra utalt – szomszédos ország közti közeledés még nem öltött konkrét formákat, és így tulajdonképpeni célomat nem tudtam elérni.[131]

Azt is sajnáltam, hogy állandó elfoglaltságaim miatt nem jutottam hozzá, hogy Jugoszláviát beutazzam. Nyári szabadságom előtt ezt a mulasztásomat legalább részben pótolni akartam. A háború után odacsatolt országrészeket még nem ismertem. A volt magyar területeken vadászat ürügye alatt megfordultam, de Szlovéniában, Horvátországban, Dalmáciában és Boszniában még nem jártam. Ezeket még

be akartam utazni, de Belgrádból való elindulásom előtt illendőnek és hasznosnak tartottam a gyönyörű fekvésű szlovéniai fürdőhelyen, Bledben tartózkodó Ninčić külügyminisztert meglátogatni.

Már Bledbe való érkezésem napján sikerült is vele találkoznom a Toplitz Szállóban. Délután együtt úszkáltunk a bledi tóban. E feszteten, közvetlen hangulatú együttlét folyamán alkalmam volt vele hosszú, bizalmas politikai megbeszéléseket folytatni. Utolsó beszélgetésünk alkalmával – miután eszmecserénk legbizalmasabb módon való kezelését kérte – spontán kijelentette, hogy hajlandó volna velünk *barátsági és kölcsönös megnemtámadási szerződést kötni.*

Ez olyan nagy jelentőségű eredmény volt, amire eddig számítani sem mertem, sőt ilyenről még álmodni sem, mert a Magyarország és Jugoszlávia közti megnemtámadási szerződés a gyakorlatban a kisantantgyűrű áttörését jelentette, s a további fejlemények során ennek a blokknak meglazulásához, sőt széteséséhez is vezethetett. Célom tulajdonképpen ez volt, de ezt csak hosszú évek előkészítő munkája útján és kedvező körülmények összejátszásának segítségével véltem megvalósíthatónak. Hogy ilyen kezdeményezés jugoszláv részről történhessék, meg sem fordult a fejemben.

Ismerve Ninčić egyéniségét, [...] szavainak őszinteségében és ajánlata komolyságában nem kételkedhettem. Erre annál kevésbé volt okom, mert amikor március 15-én Genfben Bethlen Istvánnal [...] eszmecserét folytatott – mint említettem –, kijelentette, hogy nézete szerint nem volna akadálya annak, hogy Magyarország megállapodást *csak* Jugoszláviával kössön. [...]

Minderről azonnal jelentést tettem Pestre,[132] és azzal a boldog tudattal indultam el tervezett körutamra, hogy belgrádi működésem nem volt hiábavaló. Úgy éreztem, hogy sikerült a maximumot elérnem, s ezzel a nemzeti ügynek komoly szolgálatot tettem.

Rövid ljubljanai tartózkodás után Bollával – aki az egész úton elkísért – továbbutaztunk Horvátországba. [...] Zágráb szép középületeivel, aszfaltozott, tiszta utcáival, gondosan ápolt parkjaival Belgrádhoz képest egy nagy nyugati város benyomását tette rám. Szállodánk is kifogástalanul tiszta, kényelmes és csendes volt. A járókelők öltözéke, viselkedésük s az egész légkör teljesen elütött attól, amit Belgrádban már megszoktam és természetesnek találtam. Most még jobban megértettem a horvátok csalódottságát és törekvéseiket. De

a város legszebb terén álló Jelačić-szobor a tragikus véget ért magyar szabadságharc emlékét idézte fel bennem. Szarajevóban megilletődve álltam azon a hídon, ahol Princip golyója kioltotta Ferenc Ferdinánd és felesége életét, s ezzel a történelem addigi legszörnyűbb háborúját indította el. [...] Kétségtelen, hogy az új délszláv állam megalakulását a világháborúnak köszönhette. De az azt elindító merénylet feldicsőítése mégis nagyon kellemetlenül hatott rám.

Hogy ezektől az impressziótól szabaduljak, sietve elhagytam Bosznia fővárosát, és a plitvicei vízesések felé vettem utamat. [...] Innen autón mentünk tovább a teljesen olasz jellegű dalmáciai városokon át – ahol mindenütt „addió"-val köszöntöttek – a feledhetetlenül szép Raguzába. Dallamosan szép nevét az impérium átvétele óta Dubrovnikra változtatták, de csak a név változott, szláv jelleget a város nem kapott. Raguzából az egykori magyar tengerhajózási társaság hajóján, amely a háború előtt Hegedüs Sándor egykori kereskedelemügyi miniszter nevét viselte, majd jugoszláv tulajdonba ment át, Cattaróba hajóztunk.

Gimnazista koromban sokat forgattam a MÁV által kiadott középeurópai menetrendet és az ahhoz csatolt közlekedési térképet, amelyen a hajójáratok is fel voltak tüntetve. Képzeletben gyakran hajókáztam az Adrián és a Földközi-tengeren, sőt még a messze keleti országokba indított hajók útvonalát is tanulmányoztam, és pontosan tudtam minden fontosabb kikötőváros nevét, a kikötők egymás közötti távolságát, az indulások és érkezések idejét. Ezek a gyermekkori álmodozások jutottak eszembe, amikor a dalmát partok előtt elhaladva hajónk befutott a valószínűtlenül kék színben pompázó Cattarói-öbölbe. [...]

Cattaróban régiségekre vadásztam. Gyűjtöttem a régi kardokat, és reméltem, hogy az ottani bazárokban sikerülni fog egy szép pengéjű török szablyát vásárolnom. Csak egy érdekes kardot találtam, de annak olyan borsos ára volt, hogy lemondtam róla.

Másnap reggel felautóztunk a Fekete-hegység oldalába vágott, nagyon merészen kanyargó szerpentineken Cetinjébe, ahol megtekintettük Montenegro utolsó fejedelmének, Nikitának egyáltalán nem fejedelmi, egyszerű, egyemeletes házát. [...] Majd az egykori osztrák–magyar követség csinos és még teljesen jó karban levő épületét néztük meg. Erről a Monarchia tulajdonát képező ingatlan-

ról a likvidálás során[133] valahogyan elfeledkeztek, holott elég szép értéket képviselt. Belgrádba visszatérve erre külön jelentésben hívtam fel a minisztérium figyelmét.

Délután, amikor Cattaróba visszamenni akarván ismét autóba szálltunk, egy hatalmas vihar ért utol. Zárt kocsink volt, és így egyáltalán nem zavarta meg a pompás kilátás élvezetét, amelyet a táj és a mélyen alattunk zajló tenger nyújtott. Inkább az volt a kellemetlen, hogy sofőrünk – aki pedig igen jó kocsivezető volt és az utat jól ismerte – minduntalan hátrafordult, és idegeskedve kérdezte, hogy nem látunk-e az alattunk kanyargó szerpentinen egy velünk szembejövő, nagy postaautót. Mindjárt el is mondta, hogy a postakocsi vezetője azzal szokott szórakozni, hogy szándékosan teljesen az út szélére szorítja a vele szembejövő járműveket, és lépten-nyomon hol egy szamárkordé, hol egy szekér zuhan le a meredek hegyoldalon. Aggodalmaskodását nem vettük komolyan, de egy pillanatra bennünk is elállt a szívverés, amikor a postaautóval találkoztunk. Mi is egészen az út szélére szorultunk, s csak egy paraszthajszálon, helyesebben a sofőr ügyességén múlt, hogy baj nélkül fejezhettük be a könnyen végzetessé válható utat. [...]

Körutam nem volt felesleges. Nemcsak a tájak szépsége hagyott bennem maradandó emléket, de sok érdekes megfigyelésre is alkalmam nyílt. Az itt-ott folytatott beszélgetésekből azt a benyomást nyertem, hogy Jugoszlávia belső problémáinak megoldása – a különböző vallású, kultúrájú, egymástól eltérő, százados tradíciókkal bíró nemzeteknek egységbe való forrasztása – még sok nehézséget fog jelenteni a belgrádi kormánynak.

Miután a követség vezetését Wodianernek átadtam, Pestre utaztam, ahol Erdélybe való utazásom előtt még két napot töltöttem. Mindenekelőtt elláttam magam Olaszország történelmét, gazdasági és politikai viszonyait ismertető könyvekkel, hogy szabadságom alatt felkészülhessek római feladataimra. A Dísz téren csak rövid látogatást tettem Bessenyey Györgynél,[134] aki átmenetileg a politikai osztályt vezette. Bessenyey elmondta, hogy a Ninčić úrral Bledben folytatott beszélgetésem, a külügyminiszter ajánlata milyen örvendetes és nagy meglepetést keltett a minisztériumban, és melegen gratulált az elért eredményhez.

Minthogy a jugoszláv ajánlat kedvező fogadtatása felől most már

biztos voltam, szükségtelennek tartottam, hogy Khuen Sándornál is jelentkezzem. Már csak azért is, nehogy az legyen a benyomása, mintha az elismerés bekasszírozása végett kerestem volna fel. Rövid tartózkodásomat ellenben felhasználtam arra, hogy Nemes Albertet solti birtokán meglátogassam. Ezt a gondolatot néhány héttel azelőtt Khuen Sándor szuggerálta.

– Tudod – mondta –, Nemesnek egy Spaletti grófnő a felesége, és így a római társaságban igen jó összeköttetései vannak. Az év nagy részét ezután is Rómában fogják tölteni. Baráti kapcsolatai Neked is nagyon hasznosak lehetnek. Amellett Nemes nagy rutinnal bíró, régi diplomata lévén hasznos tanácsokkal is elláthat. Az első időkben, míg Rómában kissé kiismered magad, szükséged is lesz rá. Úgy tudom, hogy a nyarat szokásuk szerint most is Solton fogják tölteni. Jó volna, ha ott látogatást tennél náluk, mielőtt Rómába mennél. Mindjárt arról is tájékoztatlak, hogy Nemesnek kiváló tulajdonságai mellett egy nagy gyengéje is van. Rettenetes Sparmeister. Bizonyára nagyon fogja fájlalni, hogy nem lévén többé követ, a külföldről rendelt különböző árukért most már kénytelen lesz magas vámot fizetni. Ezért ajánld fel, hogy ha valamire szüksége van, hozassa a címedre. Ezzel leveszed a lábáról, és ha valamiben fennakadsz, nyugodtan fordulhatsz hozzá.

Khuen Sándor baráti tanácsát megfogadtam. Nemes Albert udvariasan, de röviden nyugtázta kijelentéseimet, anélkül azonban, hogy támogatásáról biztosított volna. Nagyon szeretetre méltó és pompás megjelenésű felesége szerény „lunch"-re ott marasztott, melegebb atmoszféra azonban nem alakult ki a náluk töltött pár óra alatt.

Csak később tudtam meg, hogy Nemes nem szívesen vált meg római követi állásától. Távozása részben politikai természetű okokkal függött össze, részben pedig egyik vejének, Antici Mattei hercegnek egy kellemetlen afférjával, amelyben Nemes túlságosan exponálta magát. Rómában hibájául rótták fel, hogy egy kizárólag ottani társadalmi jelentőségű ügybe mint idegen ország képviselője beleavatkozott, és állítólag Pesten is rossz néven vették, hogy az ügyben követi állásának tekintélyét is felhasználta. Még ma sem tudom, hogy az ezekre vonatkozó híresztelések mennyiben fedték a valóságot.

A solti ház akkor kissé borús hangulatát nem is tudtam magamnak

másként megmagyarázni, mint azzal a közismert ténnyel, hogy egy állomáshelyéről távozó követ sohasem szokott utódáért lelkesedni. Különösen akkor nem, amikor kénytelen örökre búcsút mondani diplomáciai pályafutásának.

Már vége felé közeledett a nyár, amikor megérkeztem Homoródra, de édesanyám névnapját, augusztus 18-át már ott tölthettem.[135] [...] Szeptember első napjaiban a lapokból értesültem, hogy a mohácsi katasztrófa négyszáz éves évfordulója alkalmából Mohácson kegyeletes emlékünnepélyt rendeztek, amelyen a kormányzó is megjelent. Az ünnepség során nagy politikai jelentőségű beszédet mondott, amelyben rövid visszapillantást vetve a múltra, azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy miként a törökök és köztünk az ellentétek elsimultak, úgy a szerb–magyar viszonyban is hamarosan vissza fog térni a régi barátság és megértés.

Amikor az erre vonatkozó első újsághírt olvastam, nem akartam hinni a szememnek. Hiszen ezzel a legmagasabb helyről elhangzott kijelentéssel mintegy lelepleztük a Magyarország és Jugoszlávia közti szorosabb kapcsolat létesítésére irányuló és még csak embrionális állapotban levő tervet, amelynek diszkrét kezelését Ninčić velem szemben kifejezetten hangoztatta.

A történelmi nevezetességű beszéd, amelyet a *Budapesti Hírlap* augusztus 31-i száma szó szerint közölt, a következőket tartalmazta:

„A négyszáz év előtti mohácsi tragédiát egyik nagy költőnk méltán nemzeti nagylétünk nagy temetőjének nevezte.

A királlyal élén elveszett a magyarság színe-java, mártírhalált halva akkor, amidőn a nyugati kultúra védelmében fegyvert ragadott a nyugat felé törő fajrokonai ellen.

Hosszú, nehéz idők múltak el, amíg végre megindult a vérkeringés az ország megcsonkított, elernyedt testében, és újra életre kelt a nemzet. Okulva a múltakon, a késő utódok mégiscsak megérték azt, hogy még egy ilyen nagy bukás után is feltámadás követte a vigasztalan reménytelenséget.

Az egykori ellenségből jó barát lett. A két ősi rokon faj közötti ellentétek elsimultak, és helyükbe lépett a megértő barátság és kölcsönös rokonszenv.

Attól a jó baráttól viszont, akivel oly soká fűzött össze minket a déli végeken a közös védekezés életbe vágó érdeke, utóbb sajnos

mélyreható ellentétek választottak el. Hiszem és remélem, hogy itt is hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés.

Ma körünkben itt van a török nemzet képviselője is, és együttérez velünk a visszaemlékezés nekünk oly szomorú perceiben.

Meghajtom fejemet a király és hős harcosai emléke előtt, és leteszem mélyen érzett kegyeletem jeléül e koszorút."

A kormányzó beszédének a szerbekkel való fegyverbarátságunkra történt utalása lepett meg legjobban, amely per analogiam messzemenő következtetésekre adott alkalmat. Az első gondolatom az volt, hogy mit fog szólni ehhez Ninčić, és milyen hatással lesz az a belgrádi közvéleményre, amelyet a „régi barátság" felújításának elfogadására még nem volt idő megfelelően előkészíteni. Ajánlata megtételekor annak ilyen tág értelmezésére a jugoszláv külügyminiszter bizonyára nem is gondolt.

Azt sem tudtam magamnak megmagyarázni, hogy miként állt elő ez a hirtelen pálfordulás a Dísz téren. [...] Az előzmények után arra kellett gondolnom, hogy Ninčićnek általam közvetített ajánlata folytán a kormányzó spontán elhatározásából született meg ez a beszéd. Másfelől tudtommal a kormányzó addig mindig szigorúan ragaszkodott az alkotmányos formákhoz, és miniszterei meghallgatása nélkül nem tett elhatározó lépéseket.

Az igaz, hogy a külpolitikát már nem Kánya irányította, [...] de utóda – Khuen-Héderváry – pontosan követte a Kánya-féle politikai irányvonalat. Lehetséges-e, hogy felfogását ennyire radikálisan megváltoztatta, és az őt jellemző, sokszor a túlzásig menő diplomáciai óvatosságon magát túltéve, a beszéd elmondásához hozzájárulását adta volna?[136]

Gondolataimat továbbszőve feltettem a kérdést, hogy miként fog a másik két kisantantállam a nyílt magyar színvallásra reagálni.

Újra elolvastam a beszédnek Jugoszláviára vonatkozó részét. A kormányzó – miután Szerbiáról mint egykori „jó barátról" emlékezett meg, „akivel oly soká fűzött össze minket a déli végeken a közös védekezés életbe vágó érdeke" – mondatát ezzel a sokat sejtető kijelentéssel fejezte be: „Hiszem és remélem, hogy itt is hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés."

Olyan nyílt és világos beszéd volt ez, amelyet csak egyféleképpen lehetett értelmezni: a magyarokat és szerbeket, akik egykor közösen,

vállvetve harcoltak a török ellen, az érdekközösség felismerése most is egy táborban fogja egyesíteni. Ezek a szavak pedig az államfő szájából hangzottak el, aki nagy felelőssége tudatában csak akkor nyilatkozhatott így, ha a „régi barátság" felújításának politikai és diplomáciai feltételei már adva vannak.

Milyen hatást fognak ezek a szavak Prágában és Bukarestben kelteni?

Kétségtelen, hogy a magyar–jugoszláv viszony szorosabbra fűzése nem áll Csehszlovákia és Románia érdekében, sőt egyenesen antitézise annak a politikai elgondolásnak, amelyből a kisantant született. Még ha a Budapest és Belgrád közti barátság máról holnapra nem is borítja fel azt a koncepciót, de a blokk egységét veszélyeztetheti, és végeredményben a kisantant lazulásához vezethet. [...]

De vajon érdekében áll-e Belgrádnak a kis és gyenge trianoni Magyarországgal való kibékülés kedvéért két erős szövetségeséhez való kapcsolatait bármily kis mértékben is gyengíteni? Ez volt az a kérdés, amelyet érthetően már belgrádi működésem megkezdésekor feltettem magamnak, és amely az utolsó két és fél év alatt állandóan foglalkoztatott.

Egész politikai kombinációmnak ez lévén a sarkpontja, igyekeztem azt minden szubjektivitástól mentesen, s kizárólag Jugoszlávia érdekeiből kiindulva vizsgálni és elemezni.

Nézetem mindig az volt, hogy a magyar–jugoszláv közeledés mindkét ország szempontjából hasznos és szükséges. Az új délszláv állam külpolitikai érdekeit és belső viszonyait belgrádi éveim alatt gondosan tanulmányozva ezt a felfogásomat még jobban megerősítve láttam.

A kisantantot a Magyarország elleni védekezés céljából, illetve ennek ürügyével hívták életre. A Magyarországgal való kibékülés esetén Jugoszlávia szempontjából ez az indítóok elveszti minden jelentőségét. Emellett ha északi határa tehermentesül, és ott egy baráti államra támaszkodhat, nagyobb akciószabadságot nyer egyfelől balkáni problémái megoldására, illetve aspirációi megvalósítására, másfelől az ország belső konszolidálása céljából.

De az érem másik oldalát vizsgálva: [...] helyes-e Jugoszlávia szempontjából hosszú távra lekötni magát az 1920-as évek elején általában „szezonállamnak" minősített Csehszlovákia és a hasonlóan

bizonytalan jövőjű Románia mellett, amelyekhez a magyarkérdésen kívül semmi érdekközösség nem fűzi? És végül, a földrajzi közelség és egyéb adottságok nem teszik-e kívánatossá a Magyarországgal való gazdasági kooperálást, amely azonban csak egy megfelelő politikai atmoszférában lehetséges?

Mindezt újragondolva, a Ninčić-féle ajánlatot logikusnak és jóhiszeműnek tartottam, és én örültem volna a legjobban annak, ha a magyar kormány – a diplomáciai diszkréció íratlan törvényeihez alkalmazkodva – arra pozitív választ ad. De a mohácsi beszédet túl korainak, túlságosan átlátszónak tartottam, amely itt is, ott is aggályokat, féltékenységet válthat ki, és esetleg többet árt, mint használ. Mert dobbal verebet fogni sehol sem lehet, és legkevésbé a diplomáciai életben.

Azon is tűnődtem, hogy vajon a jugoszláv külügyminiszter – ellentétben a nekem tett kijelentéseivel – tájékoztatta-e előzőleg csehszlovák és román kollégáját a nekünk tett ajánlatról. Ez a feltevés annyival kevésbé látszott valószínűnek, mert ajánlata megtétele alkalmával a diszkréció szükségességét kifejezetten hangoztatta. Az volt tehát az érzésem, hogy konkrétumok nélkül, valószínűleg csak általánosságban közölte a Magyarországgal való viszony megjavítása céljából tenni szándékolt lépését. Többet már azért sem mondhatott, mert még kérdéses volt, hogy kezdeményezése Budapesten milyen fogadtatásra fog találni.

Természetesen az a kérdés is foglalkoztatott, hogy a közvetlenül érdekelt kormányokon kívül más államokban milyen benyomást tehetett a mohácsi beszéd.

Elsősorban Rómára gondoltam. [...] Olaszországnak az 1915. évi titkos londoni megállapodásban a hármas szövetségből való kilépése fejében biztosított területi igényei sem akkor, sem később nem nyertek kielégítést.[137] Az 1924. januári olasz–jugoszláv paktum megkötése[138] után a Róma és Belgrád közti viszonyban ugyan előnyös változás állt be, de az Adria birtoklása körüli érdekellentétek változatlanul fennállottak, és újabban koronként egyes helyi manifesztációkban is megnyilvánultak. Ezek ismeretében az olasz–jugoszláv barátkozás őszinteségében és értékállóságában indokolt kételyeim voltak. Ezeket az ellentéteket kombinációimba be is illesztettem, nem tartván kizártnak, hogy a magyar–jugoszláv viszony elmélyülé-

se, amely Olaszország adriai vetélytársának tehermentesítését és erőgyarapodását jelentheti, Rómát közvetlenül érdekelni fogja, és féltékenységét felébreszti. Egy ilyen helyzet pedig a magyar külpolitika szempontjából egy további, jól kihasználható lehetőséget fog nyújtani.

Ami a többi nagyhatalmat illeti, nem volt kétségem afelől, hogy Angliában a kormányzó beszéde jó benyomást vált ki. [...] Viszont az is világos volt, hogy Franciaországban nem fog rokonszenves fogadtatásra találni. [...] Valószínűnek tartottam, hogy a Quai d'Orsay a Magyarországgal való szorosabb kapcsolatok tekintetében mérsékletet fog tanácsolni Belgrádnak.

Egyelőre azonban csak találgatásokra, illetve a *Budapesti Hírlap*ból és a *Pester Lloyd*ból merített információkra voltam utalva. [...] Ezekben a napokban minden délelőtt a faluban várakoztam a postakocsi érkezésére.[139] [...] De mindaz, amit a pesti újságokban olvastam, részben hézagos és homályos, részben elkedvetlenítő volt. Azt a benyomást nyertem, hogy a kormányzó kijelentései külföldön általában nagy meglepetést keltettek, arra nemcsak a közvélemény, de a felelős kormánytényezők sem voltak felkészülve. A prágai sajtó napokig nem hallatta hangját. Egyedül a *Pravo Ludu* fűzött hozzá kommentárt, természetesen rosszindulatú beállításban. E lap szerint nyilvánvaló volt, hogy Magyarországnak a tények előtt kapitulálnia kellett. Kételkedünk azonban – folytatta a lap –, hogy a magyar dzsentri újonnan hirdetett orientációja őszinte-e. Magyarországon belső szociális és demokratikus átalakulás nélkül harmónia és konszolidáció nem lehetséges. Az egészből csak az tűnik ki, hogy a dzsentri az önmaga által okozott elszigeteltségében levegő után kezd kapkodni.

A belgrádi félhivatalos lapnak minősülő *Samouprava*ban megjelent első reflexió nem hangzott nagyon biztatóan, amit azzal magyaráztam, hogy a cikk írója még nem kapott megfelelő utasítást a beszéd kommentálására. Hosszabb cikkében előrebocsátja ugyan, hogy a két ország közti viszony megjavítása szükséges és hasznos, de hozzáteszi, hogy Magyarországtól csak korrekt szomszédi magatartást várnak: azt, hogy teljesíti nemzetközi kötelezettségeit, és elismeri Közép-Európa jelenlegi rendjét. Ezt a rideg hangot azzal enyhíti, hogy a beszéd lényegére utalva rámutat arra, Jugoszlávia

mindig hasonló érzéstől volt áthatva, és ezt ismételten ki is nyilvánította.

Az első hivatalos jugoszláv állásfoglalás néhány nappal később, Sava Marković szájából hangzott el, és valószínűleg Prága és Bukarest megnyugtatására szánta. A *Vremé*nek adott nyilatkozatában a külügyminiszter-helyettes a kormányzó beszédét politikai szempontból nagy jelentőségűnek minősítve főleg azt emelte ki, hogy Jugoszlávia összekötő kapoccsá válhat Magyarország és a kisantant között. Rámutatott, hogy a közeledés, amely mellett komoly érdekek szólnak, nemcsak a két, közvetlenül érdekelt államot érinti, hanem általános érdekeket is szolgál.

A Dísz tért a mohácsi beszéd által kiváltott első reflexiók – a félhivatalos magyar újságok hangja után ítélve – nem elégítették ki, sőt ott bizonyára nagy csalódást okoztak. A *Pester Lloyd* szeptember 4-i számában – feltehetőleg Khuen Sándor által sugalmazott vezércikkében – ezt kifejezésre is juttatja. A mohácsi beszéd után – írja a lap – a magyar közvélemény átengedte az állásfoglalást a másik oldalnak. Meglepetéssel kellett konstatálni, hogy ez a reakció szkeptikus, rezervált, fagyos magatartásban nyilvánult meg. Különösen feltűnt a cikk egyik mondata. E szerint „az egész ügy annak a barátságos magatartásnak volt következménye, amelyet Ninčić a függő kérdések megoldásánál tanúsított". Ebből arra következtettem, hogy a Dísz tér – a ki nem elégítő jugoszláv reakció miatt –, az ügy jelentőségét mintegy leszállítva, a visszavonulás útját akarná előkészíteni.

Talán erre a cikkre válaszolva, a Ninčićhez közel álló *Vreme* vezető helyen foglalkozott a mohácsi ünnepséggel. Szó szerint közölte a kormányzó beszédét, és hozzáfűzte: ha őszintén akarjuk méltatni a magyar államfő beszédét, úgy azt elégtétellel kell fogadnunk. Ez a magyar mentalitás megváltozását mutatja, amely a múltban nem volt mindig összhangban a jószomszédi viszony követelményeivel. Ebből a helyzetből keletkezett a kisantant a közép-európai helyzet biztosítására. Mi hívei vagyunk az északi szomszédunkkal való jó viszonynak, és ezt a nézetünket nemegyszer dokumentáltuk – fejezte be fejtegetéseit a *Vreme*.

A csehszlovák kormány hangulatát a félhivatalos *Česko-Slovenska Republica* mutatta meg. A lap felveti a kérdést: vajon őszinte-e Horthy békeajánlata, belátja-e, hogy Magyarország szomszédaihoz

való viszonya tarthatatlan, és változásnak kell beállnia? Vagy Horthy az ellenséges csoportnak csak egyik tagját akarja megnyerni? Beszéde nemcsak egy gesztus. Több annál, mögötte titkos célok lappanganak. Horthy őszinteségét szkeptikusan ítéljük meg, és azt nem tekinthetjük a magyar nép őszinte állásfoglalásának. Magyarország helyzete csak akkor változhat meg, ha az új Magyarország megbarátkozik a dolgok mai állásával, és úgy otthon, mint külföldön felhagy a revánspolitikával.

Az újságcikkekből természetesen nem nyerhettem teljes képet, de első perctől kezdve az volt az érzésem, hogy túllőttünk a célon. A Ninčić által bizalmas formában közölt ajánlat által felbátorítva, túl messzire mentünk, és a legelemibb diplomáciai óvatosságot is félretéve, kártyáinkat az egész világ előtt felfedtük. Ezzel kényelmetlen helyzetbe hoztuk a jugoszláv kormányt, és úgyszólván kiprovokáltuk két partnerének ellenakcióját. [...]

Ezek a gondolatok foglalkoztattak, mialatt a homoródi fenyvesekben barangoltam, s azoktól a családi körben sem tudtam szabadulni. [...]

Sajnos a helyzetről tiszta képet nagyon rövid pesti tartózkodásom alatt sem kaptam. Bethlen István és külügyminisztere, Walko Lajos[140] már elutazott Genfbe a Népszövetség ülésére. Khuen Sándort pedig napi teendői annyira igénybe vették, hogy részemre csak pár percnyi ideje maradt. Egészen röviden csak annyit közölt velem, hogy a magyar–jugoszláv megbeszélések súlypontja Genfbe tevődött át, ahol Bethlennek és Walkónak alkalma van Ninčićcsel közvetlenül tárgyalni. A genfi megbeszélések eredményéhez képest a részleteket nekem kell majd Belgrádban megtárgyalni. Ezért utasították Nemes követet, hogy visszahívó levelét egyelőre még ne adja át. Utazzam vissza állomáshelyemre, a továbbiak felől megfelelő időben tájékoztatnak.

Ez a tájékoztatás azonban elmaradt.[141] Így továbbra is teljes bizonytalanságban voltam. [...] Ninčićet megválasztották a népszövetségi közgyűlés elnökévé, és még mindig Genfben tartózkodott. Így nála sem informálódhattam. Ezért és a pesti tájékoztatás reményében jobbnak véltem a kivárás álláspontjára helyezkedni, és minden egyéni kezdeményező lépéstől tartózkodni.

A genfi megbeszéléseken kialakult helyzetről Kiss Dezsőnek, a

Pester Lloyd tudósítójának Ninčić úrral Genfben folytatott beszélgetéséről szóló beszámolójából is inkább impressziót, mint tájékozást merítettem. [...] Az interjút olvasva elsősorban a Jugoszlávia két szövetségesére történt ismételt utalás ötlött a szemembe. Különösen feltűnő volt az első bevezető mondat, amelyben a miniszter azon reményének adott kifejezést, hogy a magyar–jugoszláv közeledés elő fogja segíteni a Magyarország és a másik két kisantantország közti közeledést. [...] Ninčić kijelentései hideg zuhanyként hatottak rám, hiszen a köztünk lefolyt bledi beszélgetés alkalmával a másik két kisantantállamról szó sem esett, illetve csak annyiban, hogy Ninčić a magyar–jugoszláv egyezményt azoktól függetlenül létrehozhatónak gondolta. Következőleg a tervezett kétoldalú megállapodás kisantantos felhígítása egészen új momentum volt részemre, amelyet csak úgy tudtam magamnak megmagyarázni, hogy a Prágában és Bukarestben felébredt nyugtalanságot valahogyan le kellett vezetni, és a jugoszláv külügyminiszternek az iránta nem ok nélkül fellépett bizalmatlanságot el kellett oszlatnia. [...]

Ninčićnek a *Pester Lloyd* részére adott interjújával egy időben a párizsi *Journal des Débats*-ban rövid közlemény látott napvilágot, amely szerint Magyarország és Jugoszlávia egy „locarnói szellemben" felépített garanciális egyezmény megkötését tervezi. A francia lap hírét egybevetve a Ninčić-interjúban kifejtett azon nézettel, hogy Közép-Európa többi népével együtt a népszövetségi ideáloknak megfelelő rezsim alapjait kell megvetnünk – nagyon valószínűnek látszott, hogy politikai ellenfeleink azonnal akcióba lépve, a magyar–jugoszláv barátkozást elgáncsolni, illetve a mohácsi beszéd által nyitott résen betörni, a Belgrád által iniciált egyezményt a kisantant céljainak és érdekeinek megfelelően kitágítani és minket egy kezünket-lábunkat megkötő garanciális egyezménybe belepréselni akarnak.

Arra, hogy merről fúj a szél, következtetni lehetett Stjepan Radićnak a *Pester Lloyd* részére adott nyilatkozatából is. A horvát parasztvezér – aki mint Jugoszlávia első delegátusa a Népszövetség ülésezése alatt Genfben tartózkodott – a tudósító azon kérdésére, hogy a magyar–jugoszláv közeledésnek nem lesz-e visszahatása Jugoszlávia szövetségeseire, a következő választ adta:

„Igen, a cseheknél. Azt hiszem azonban, hogy a természet törvé-

nyei ellen a csehek sem csinálhatnak politikát. Ha a cseheknek van eszük, úgy a magyar határvidéket, amilyen gyorsan csak lehet, visszaadják Magyarországnak, mert a dunai határ abszurd és tarthatatlan."

Radić nyilatkozatának bevezető részében is rokonszenves hangot ütött meg Magyarországgal szemben, és – habár beállítottságához híven hazánk szociális viszonyait enyhén bírálta[142] – azt fejtegette, hogy Magyarország fontos és meg nem kerülhető faktor, nélküle vagy ellenére semmi sem történhet a Duna völgyében. Ezután a tengerhez vezető utunkról beszélve úgy nyilatkozott, hogy „a mi Adriánk etnográfiailag horvát, politikailag jugoszláv, gazdaságilag éppen annyira magyar, mint horvát vagy jugoszláv. Hajlandók vagyunk Magyarországnak szabad zónát engedni valamelyik adriai kikötőnkben."

A jugoszláv politikai élet „fenegyerekének" megnyilatkozását – ismerve változékonyságát – ehhez mérten ítéltem meg, és a magyar–cseh határnak javunkra történő megváltoztatására vonatkozó kijelentésének semmi jelentőséget sem tulajdonítottam. Viszont az, amit a Csehszlovákiában kiváltott reakcióról mondott, teljesen hihetően hangzott. [...]

Ninčić Belgrádba való megérkezése után azonnal fogadta a sajtó képviselőit. [...] Utalt egy döntőbírósági szerződés – a másik két kisantantállam tudtával leendő – megkötésének közeli lehetőségére, majd [...] hozzátette, hogy jugoszláv felfogás szerint Magyarországnak szüksége van a tengerhez való kijáratra, és nincs messze a nap, amikor ez a kérdés napirendre kerül.

A külügyminiszter másnap tartott expozéjáról a *Pester Lloyd* október 11-i esti kiadása elismerőleg nyilatkozott. Megállapítja, hogy korai volna a tervezett megállapodás konkrét tartalmáról beszélni, de azonnal leszögezte, hogy szó sem lehet Magyarország és a kisantant közötti közös megállapodásról.[143] Majd a tengerhez való kijáratunkra vonatkozólag tett ajánlatot köszönettel nyugtázva kifejti, hogy Spalato [Split] vagy más adriai kikötő nagyon fontos volna, de alapos megfontolást igényel, hogy melyik legyen az. [...]

A Ninčić által Bledben javasolt nagy jelentőségű politikai terv egy döntőbírósági szerződésre zsugorodott össze, amelyet a jelek szerint Csehszlovákia és Románia Locarnó-szerű közös egyezménnyé akar-

tak átformálni. A hirtelen előrángatott terv ellenkezett eredeti elgondolásommal, de a bledi eszmecserénk lényegével is. A spalatói kikötő használatára vonatkozó jugoszláv ajánlatot a *Pester Lloyd* sugalmazott cikke ugyan nem utasította vissza, de a diplomatikusan fogalmazott mondatból az is kitűnt, hogy más megoldás lebeg a kormány szeme előtt.

Mindez azonban csupán következtetések alapján kialakult egyéni nézetem volt. Arról, hogy tulajdonképpen mi és hogyan játszódott le a színfalak mögött, sejtelmem sem volt, mert a Dísz téren nem tartották szükségesnek a belgrádi követet tájékoztatni. Bizalmi emberemtől pedig szintén nem kaptam erre vonatkozólag pontos információkat. Utolsó jelentésében csupán arról számolt be, hogy a csehszlovák és román kormány – elsősorban Beneš[144] – mindent elkövet a magyar–jugoszláv barátkozás meghiúsítására. Hozzátette, hogy Ninčić el van kedvetlenedve, mert politikai céljai megvalósítása elé minden oldalról nehézségek hárultak. [...]

A Dísz tér által kilátásba helyezett tájékoztatás továbbra is elmaradt. Így sem akkor, sem később nem tudtam kétséget kizáró módon megállapítani, hogy mely tényezők és milyen mértékben hatottak közre az oly sok reménnyel kecsegtető helyzet megváltoztatásában. Az egymást követő események, amelyek azután működésemnek különben is más irányt adtak, annyira lefoglaltak, hogy ennek a kérdésnek a felderítésére sem időm, sem lehetőségem nem volt. Mert a Dísz téren, mint minden kényes tartalmú okiratot, úgy az akkori bizalmas feljegyzéseket, levélváltásokat, a miniszter és állandó helyettese által készített úgynevezett napi jelentéseket hétpecsétes titokként kezelték, s azokba a követek betekintést nem nyerhettek.[145] [...]

Az engem oly sokat foglalkoztató magyar–jugoszláv viszony egyes, előttem eddig ismeretlen, bizalmas mozzanatáról *most*, 34 évvel később a Nemes Dezső szerkesztésében pár hónappal ezelőtt megjelent munkából értesültem.[146] Habár e mű történelmi része nem egyezik mindenben az általam ismert tényekkel és okfejtéssel, az eseményekhez fűzött kommentárjaival nem értek egyet, és habár az abban közzétett okmányokból sem lehet teljes képet nyerni arról, hogy miért és hogyan bukott meg a magyar–jugoszláv kibékülés és

barátság terve 1926-ban – mégsem tartom feleslegesnek azok egy részét ideiktatni.[147] [...]

Október második felében olasz kollégám felkeresett, és afelől érdeklődött, hogy mikor fogom végre elfoglalni római állomáshelyemet. Kérdésére – rajtam kívül álló okokból – nem tudtam határozott választ adni, mire szó szerint a következő kijelentést tette: „Nagyon sajnálom, hogy az agrément elnyerése után nem utazott azonnal Rómába. Akkor tárt karokkal fogadták volna. Így igazán nem tudom, hogy milyen fogadtatásban lesz ott része." Bodrero szavai szöget ütöttek a fejembe, s azokról magánlevélben jelentést tettem. Mivel azonban akkor Nickl vezetésével delegáció érkezett Belgrádba egyes kereskedelemügyi és közlekedési kérdések tisztázása végett, ezért egyelőre még ki kellett ott tartanom.

Szorgalmasan írogattam a jelentéseket, [...] de munkámat a korábbi lendület nélkül, inkább csak hivatalnoki kötelességtudásból végeztem, mert minden nappal világosabbá vált előttem, hogy a magyar–szerb barátkozás kátyúba jutott, és minden további erőlködésem céltalan. [...] Különösen szimptomatikus volt ebből a szempontból a *Pester Lloyd* október 24-i számában megjelent cikk, amely a *Pravda*[148] vezércikkére válaszolva arra emlékezteti a jugoszláv közvéleményt, hogy Magyarországot a történelem folyamán kialakult régi barátság fűzi Olaszországhoz, s azt minden zavaró momentumtól meg akarja kímélni.[149]

Pár nappal később nagy meglepetésemre a *Vreme* – amelyet Ninčić szócsövének lehetett tekinteni és amelynek szerkesztőségéhez személyes kapcsolatok is fűztek[150] – egy cikket közölt, amely szerint meg kell vizsgálni, hogy „a közeledési kísérlet őszinte-e vagy csak manővernek kell azt minősíteni". Majd hozzáfűzi: megadjuk a magyaroknak a kikötőt, mert az nem ellenkezik érdekeinkkel. A *Pester Lloyd* erre azonnal válaszolt. Október 29-i számában leszögezi, hogy Magyarország nem űz taktikai játékot. Ezután rámutat arra, hogy Spalatón vagy más jugoszláviai kikötőn kívül van az Adrián más kikötő is, amely a magyar érdekeknek jobban megfelel.

A Dísz tér félhivatalos lapjának ez a kétségkívül inspirált cikke elárulta, hogy Budapesten a Jugoszláviához való viszonyunk iránti eddigi érdeklődést az Olaszország felé való orientálódás gondolata váltotta fel.[151]

Csak azt nem értettem, hogy ilyen körülmények között miért tartanak engem még mindig Belgrádban.

A várakozás meddő hetei után egy váratlan – és távolabbi következményeiben nagy horderejű – esemény új fordulatot hozott Jugoszlávia nemzetközi kapcsolataiban, és pályafutásomra is döntő befolyást gyakorolt.

1926. november 27-én Olaszország és Albánia Tiranában szerződést kötött, amelyben kötelezik magukat minden, „az albán politikai, jogi és területi status quo megbontására irányuló törekvést együttes erővel elhárítani". Egyúttal kötelezettséget vállalnak arra is, hogy egyik fél sem fog „más hatalmakkal olyan politikai vagy katonai szerződéseket kötni, amelyek a másik fél érdekeire sérelmesek lehetnek".

A tiranai szerződés Belgrádban igen érthetően nagy megütközést keltett. Zogu, az albán köztársaság elnöke két évvel előbb tényleges jugoszláv segítséggel tért vissza és jutott uralomra. [...] A paktum – amely mintegy olasz protektorátus alá helyezte Albániát, kizárva onnan más hatalmak befolyását – szétfoszlatta a belgrádi reményeket, és egyúttal súlyos csapást mért az utóbbi időben amúgy is észrevehetően meglazult olasz–jugoszláv kapcsolatokra.

A közvélemény a kudarcért Ninčićet okolta, aki a támadások ellen azzal védekezett, hogy az olasz követ nem tájékoztatta őt előre a szerződés tervéről, illetve az albánokkal folyó tárgyalásokról. [...] Olaszország befolyásának kizárólagossá tétele Albániában az olasz diplomácia kétségtelen sikere volt. Azt értesüléseim szerint Ugo Sola olasz követ – korábban a belgrádi olasz követség tanácsosa – készítette elő sok tapintattal. Bodrero szerepe nem volt előttem teljesen világos, de őt ismerve úgy magyaráztam meg magamnak a dolgot, hogy Ninčićet valószínűleg csak nagyon felületesen, esetleg egy-két könnyedén odavetett szóval, az ügyet szándékosan lekicsinyítve informálta. [...]

Néhány nappal a megegyezés nyilvánosságra hozatala után, december 7-én Ninčić benyújtotta lemondását, amit azzal indokolt, hogy: „az utóbbi időben lejátszódott események aláásták azokat az alapokat, amelyekre politikámat alapoztam". Bizalmi emberem szerint a külügyminiszter már korábban foglalkozott a visszavonulás

gondolatával. A támadások, amelyek a tiranai szerződés miatt érték, csak siettették elhatározását.

December 10-én reggel Wodianer ezzel vert fel álmomból: „Kelj fel azonnal, meghalt Pašić!" [...]

Pašić az új délszláv állam megteremtésében kimagasló szerepet vitt, és annak létrejötte után – ha forma szerint nem is – lényegileg minden hatalom a kezében összpontosult. A fiatalon trónra lépő uralkodónak is számolnia kellett Pašić egyedülálló nagy politikai súlyával, és csak lassanként sikerült akaratának a korona tekintélyével érvényt szereznie. [...] Pašić halála után azonnal megindultak a kombinációk a Jugoszlávia belpolitikai életében várható fejlemények tekintetében. A nézetek megegyeztek abban, hogy a királynak az addiginál nagyobb szerepe lesz a politikai élet irányításában. De nagyobb átalakulással egyelőre nem lehetett számolni, és kétségtelennek látszott, hogy a király továbbra is a kormányzásban már nagy gyakorlattal bíró radikális pártra fog támaszkodni.

Minthogy az adott körülmények között érdemleges tárgyalásokra a magyar–jugoszláv viszony tekintetében gondolni sem lehetett, a közelgő karácsonyi ünnepekre való hivatkozással tíznapi szabadságot kértem.

Pesten kihallgatáson jelentkeztem Walko külügyminiszternél, és miután ismertettem előtte a jugoszláviai helyzetet, arra kértem, hogy most már döntsenek római kiküldetésem kérdésében. [...]

Walko nem volt az azonnali elhatározások embere. Most sem foglalt véglegesen állást.

– Hát kérlek szeppen (sic!), Te most úgyis le akarsz menni Erdélybe. Onnan csak az új évben térsz vissza. Addig megbeszéljük a kérdést.

Ezután felkerestem Khuen Sándort, aki úgy nyilatkozott, hogy római kiküldetésem befejezett dolog, s amint Belgrádban a szokásos formaságoknak eleget tettem, azonnal el kell foglalnom új állomáshelyemet. Nemes Albertet utasították, hogy adja át visszahívó levelét. Érkezésemig Hedry István követségi tanácsos ügyvivői minőségben intézi az ügyeket, és tőle fogom a követséget átvenni.

Barcza György, a politikai osztály vezetője[152] bőbeszédűbb volt, és szigorú titoktartás mellett közölte, hogy Bethlen István Mussolini meghívására a közeljövőben Rómába megy.[153] Mielőbbi odautazá-

som azért is kívánatos, mert a Bethlen látogatásával kapcsolatos kérdéseket rendeznem és azt megfelelően előkészítenem kell. Hozzátette, hogy a miniszterelnök római útjától sokat várnak, és így az én misszióm különleges jelentőségű lesz.

A miniszterelnök római látogatásának előzményeire vonatkozó iratokba akkor nem nyertem betekintést, s azokról csak annyit tudtam, amennyit Barcza közölt velem. A Nemes Dezső-féle dokumentumgyűjteményben szereplő okmányok ezeket is megvilágítják. A kép kiegészítése végett ezek közül kettőt érdemesnek tartok ideiktatni.[154] [...]

Mindez arra is fényt vet, hogy a Dísz téri vezetőség túlzott óvatosságból még saját követei előtt is titkolózott, ami nemcsak a külföldön nehéz körülmények közt szolgáló diplomatáinkat hozta nehéz helyzetbe, de sok esetben magának az ügynek is ártott.

A magyar államférfiak és a jugoszláv külügyminiszter közti politikai eszmecserék 1926 szeptemberében folytak le. Khuen-Héderváry ugyanezekben a napokban óva intette Walkót a Jugoszláviával való barátkozástól.[155] Egy hónappal később, 1926 októberében a külügyminiszter és a római követünk táviratváltásából az is kitűnik, hogy Mussolini már akkor kilátásba helyezte, hogy Magyarországgal messzemenő politikai megállapodást akar kötni, és nagyobb gazdasági előnyöket helyezett kilátásba, mint amelyeket a jugoszláv egyezménytől várhattunk.[156]

Sajnos ezeket a lényeges momentumokat velem nem közölték, és csupán a sajtó megnyilatkozásaiból, a megváltozott légkörből következtethettem a dolgok állására.

Minderről képet csak most, 34 évvel később, a hivatkozott dokumentumokból nyertem.

Minthogy Khuen Sándor kijelentése után már semmi kétség sem állott fenn abban a tekintetben, hogy rövid időn belül új állomáshelyemre kell utaznom, és miután a politikai osztály vezetője római misszióm közvetlen és fontos céljai felől általánosságban tájékoztatott, szükségesnek láttam, hogy új követségem személyi viszonyai és elhelyezése felől is érdeklődjem.

Felkerestem Miklós Tibort, aki akkor az elnöki osztályt vezette,[157] és aki – mint mindenkivel szemben, úgy – irántam is mindenkor nagyon baráti, őszinte és végtelenül előzékeny volt. Nagyon melegen

fogadott, és közölte velem, hogy Hedry István tanácsoson kívül Vörnle János titkár és gróf Semsey Andor attasé lesz római munkatársam. Követségi titkárként Schindler Szilárd lesz a katonai attasé. A követséghez egy sajtóelőadó is be van osztva, akiben azonban nem sok örömöm lesz. A minisztériumban rossz véleménnyel vannak róla, de eddig „nem lehetett hozzányúlni", mert Nemes Albert a legmesszebbmenően exponálta magát mellette.[158] Majd e témát folytatva az alábbi, csaknem hihetetlenül hangzó esetet mesélte el.

Bánffy Miklós külügyminiszter korábban Genfben tartózkodván meglátta, hogy Ottlik György[159] a népszövetségi palota folyosóján a római követség sajtóattaséjával beszélget. Magához kérette Ottlikot, és a fülébe súgta: „Didi, vigyázz! Ez egy spion. Nehogy bizalmas dolgokat közöljél vele!"

Elképedve néztem Miklós Tiborra. [...]

– Kedves Tibor, ez bizonyára egy rossz vicc – jegyeztem meg hitetlenkedve.

– Sajnos szó szerint igaz. Mindenesetre barátilag azt ajánlom, hogy igyekezzél mielőbb megszabadulni ettől az embertől. Legjobb volna, ha még lemeneteled előtt keresztülvinnéd az áthelyezését.

Ezután a követség elhelyezéséről és a követi lakásról beszélve elmondta, hogy a minisztérium kiküldte Rómába Jambrekovits László tanácsost, aki Semsey attasé tanácsára kibérelt az új követ részére egy igen szépen berendezett lakást, amelyben azelőtt Torlonia herceg lakott, s amely a Via Torinón elhelyezett követségi irodák közelében van.

Ennek a megoldásnak nem nagyon örültem, mert minden tekintetben előnyösebb lett volna, ha a követi lakás és az irodák egy épületben vannak. Azonkívül pedig nekem elegendő és szép bútoraim voltak a követi lakás berendezésére. [...]

A Dísz téren véletlenül összetalálkoztam Semseyvel, aki pár napra jött fel Rómából Budapestre. Futólag már ismertem, mert 1924-ben, röviddel távozásom előtt osztották be a bukaresti követséghez. Kérdezősködésemre válaszolva ő is előadta, hogy addig is, míg a követség elhelyezésére megfelelő épületet találunk, egy nemrég elhalt Torlonia herceg nagyon szép és értékes, régi bútorokkal berendezett lakását vették ki részemre. Az olaszok visszaadták a volt római osztrák–magyar nagykövetség bútorainak egy részét, s miután azo-

kat az osztrákokkal a kvóta arányában megosztották, több igen szép és értékes berendezési tárgy jutott nekünk. Így a követi dolgozó- és várószoba nagyon stílusosan lesz berendezve. [...]

– Apropó – szakította félbe előadását –, vettél már autót? Azért kérdem, mert arra Rómában feltétlenül szükséged lesz. Nemes Albert közismerten fösvény ember lévén, sajnálta autóra a pénzt kiadni. Ezért a társaságban és a diplomáciai karban meg is rótták. Neked egy szép, reprezentatív kocsit kell venned. De semmi esetre sem egy Fiatot. Rómában Fiat kocsikkal ma már csak a taxisok járnak. Szívesen segítségedre leszek az autó megvételében éppen úgy, mint inas, szakács stb. felfogadásában. Mivel éppen a szezonra fogsz megérkezni, jó volna háztartásod kérdését előre megoldani. Ez elsőrendű fontosságú, mert az olaszok szeretnek jól enni, a kiszolgálás tekintetében is nagyon kritikusak. Hogy magadnak pozíciót szerezzél, néhány szép „diner"-vel kellene a kényes ízlésű római társaságban bemutatkoznod. Én ismerek egy kitűnő szakácsot, de azt már most azonnal szerződtetni kellene, nehogy másokhoz szegődjék.

Bár leendő attasém fölényes és protektorkodó hangja kissé visszatetsző volt nekem, mégis azt gondoltam, hogy hosszabb ideje Rómában élvén, jobban meg tudja ítélni a helyzetet, mint én. Kedvét sem akartam szegni, és ajánlatát megköszönve megkértem, hogy a szakácson kívül keressen nekem egy ügyes inast is. Ami az autóvételt illeti, szívességét ebben a tekintetben is igénybe fogom venni, ha már ott leszek.

Amikor rövid karácsonyi szabadságom után 1927 januárjának első napjaiban Walko titkárságán kihallgatásra jelentkeztem, a miniszter megbízásából közölték velem, hogy gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter óhajt velem beszélni, és elutazásom előtt okvetlenül tegyek nála látogatást. Még aznap jelentkeztem nála.

Klebelsberg nagyon szívélyesen és látható örömmel üdvözölt. Előadta, hogy a közeli hetekben – még a miniszterelnök ottani látogatása előtt – Rómába fog utazni, hogy olasz kollégájával a kulturális kapcsolatok kiépítéséről tárgyaljon.[160] Római útjának sikere országos érdek lévén, nagyon számít arra, hogy azt mindenképpen elő fogom mozdítani. Természetesen kihallgatáson fog megjelenni az olasz királynál és Mussolininál. Ezért arra kér, hogy amikor látogatá-

sa hivatalos programját az olaszokkal megbeszélem, ezt előre jelentsem be. Ezután így folytatta:

– Mint az hivatalos látogatások alkalmával lenni szokott, az olaszok bizonyára valami magas kitüntetésben fognak részesíteni. Ezzel kapcsolatban légy szíves figyelmüket felhívni arra, hogy a spanyol király engem az Izabella-rend nagykeresztjével tüntetett ki. Tehát nekem hasonlóan magas olasz kitüntetés jár. Hassál oda, hogy ne a Korona-rend, hanem az annál magasabb Szent Móric- és Lázár-rend nagykeresztjével tüntessenek ki. Ez a magyar kormány presztízse szempontjából úgy befelé, mint kifelé jelentőséggel fog bírni, mint ahogy római utam a miniszterelnök ottani látogatásának eredménye szempontjából is előnyös lesz.

Ezután felkerestem Khuen Sándort. Miután ő is közölte velem, hogy Bethlen István rövid időn belül hivatalos látogatást tesz Rómában, megjegyezte, hogy az olaszok erre való tekintettel nagyon a kedvembe fognak járni. Majd mosolyogva figyelmeztetett:

– Csak arra vigyázz, hogy ne essél Mussolini „charme"-ja alá.

A téma lezárása után beszámoltam a Klebelsberggel folytatott beszélgetésemről, megemlítve az Izabella-renddel kapcsolatos kívánságát.

Khuen Sándor elnevette magát. – Tudod, Klébi kitűnő ember – mondta. – Rendkívül sokat tud, és a pártban is nagy tekintélynek örvend. Csak egy hibája van: kissé hiú. Izabella-rendjének históriáját ismerem. A spanyol király valami protokolláris tévedésből adományozta azt neki. Ez nem szolgálhat precedensül az olaszok részére. Ami római útját illeti, nézetem szerint minden szempontból helyesebb lett volna a miniszterelnök látogatása után mennie oda. Ezt előtte sem hallgattam el, de nagyon ragaszkodott ahhoz, hogy most mehessen. Aztán ismered Istvánt, hogy mennyire nem kicsinyes. Amikor azt ajánlottam, hogy jobb volna Klébi utazását későbbi időpontra halasztani, csak legyintett a kezével, s azt mondta: Hát csak menjen Isten hírével. Ilyen bagatell ügyből igazán nem fogok kabinetkérdést csinálni. Ő nagyon vágyik Rómába, és ha sok haszon nem is lesz az utazásából, kár nem fog származni belőle.

– Én – folytatta Khuen Sándor – nem osztom Istvánnak ezt a nézetét. Tapasztalatból tudom, hogy ha szakminiszterek külföldre mennek hivatalos minőségben, egyszerre felfedezik a bennük szuny-

nyadó diplomáciai képességeket, s olyanba is beleártják magukat, amihez semmi közük. Ezért arra kérlek: légy résen, hogy Klébi szigorúan a reszortja keretein belül maradjon, és ne kalandozzon el külpolitikai térre.

Beszélgetésünk végén még felhoztam a római sajtóattasé személyéről kapott értesüléseimet, és azt kértem, hogy még odaérkezésem előtt helyezzék át más állomáshelyre.

Khuen Sándor kérésemre szó szerint a következőket válaszolta:

– Tény, hogy leendő sajtóreferensed ellen sok komoly kifogás merült fel. De addig, míg összeköttetéseidet kiépíted, az első időkben nehezen nélkülözhetnéd. Évek óta él Rómában, ismeri a helyzetet, és hasznos információkkal szolgálhat Neked. Ezért érdekedben áll, hogy egy ideig még ott maradjon. Később, amikor már úgy érzed, hogy nélkülözheted, kívánságodra azonnal áthelyezzük. Megjegyzem, hogy a kormányzó is utálja azt az embert, és mindjárt egy jó pontot fogsz szerezni nála, ha kéred áthelyezését.

Alig tudtam a nevetést visszatartani. Az elnöki osztály a legroszszabb véleménnyel van róla. Egy volt külügyminiszterünk egyenesen spionnak minősítette. Az államfő utálja. És mégis rám bízzák ennek az alárendelt jelentőségű személyi kérdésnek a megoldását.[161]

Csak később tudtam meg, hogy Nemes követ a sajtóattasét igen kényes természetű ügyekbe is beavatta, és a minisztérium vezetősége attól tartott, hogy elbocsátása vagy áthelyezése esetén bosszúból indiszkréciókat fog elkövetni.

Elutazásom előtt még egyszer jelentkeztem Walkónál is, hogy római megbízatásomra vonatkozó esetleges utasításait kikérjem. Csodálatosképpen az új állomáshelyemen rám váró fontos feladatokat csak általánosságban érintette, ellenben nagy meglepetésemre arra utasított, hogy Belgrádban kíséreljem meg az új külügyminiszterrel a tervezett magyar–jugoszláv egyezményre vonatkozó eszmecserék fonalát újra felvenni.

Egy ilyen kísérletet [...] teljesen céltalannak láttam, és ezt a nézetemet nyomban ki is fejtettem miniszterem előtt, aki azonban érveléseimre nem reflektálva ezzel fizetett ki:

– Hát csak próbáld meg, kérlek! És aztán jelentsd az eredményt!

Belgrádban azonnal kihallgatást kértem Perić úrtól, aki a rekonstruált Uzunović-kabinetben Ninčić helyét foglalta el.

Az új külügyminiszter udvariasan, de hidegen fogadott. A magyar–jugoszláv viszonyt érintő kijelentéseim felett elsiklott, és olyan fokú közömbösséget, sőt érdektelenséget árult el az általam óvatos formában tett közeledésekkel szemben, hogy az egyezmény kérdését szóba hozni teljesen feleslegesnek látszott.

Egyébként sem akkor, sem később nem tudtam magamnak megmagyarázni, hogy miért bízott meg miniszterem ezzel a feladattal. Talán még egyszer bizonyítani akartuk a jugoszlávok előtt a velük való megegyezésre irányuló készségünket? Vagy talán arra gondolt, hogy ha a miniszterelnök tarsolyában egy magyar–jugoszláv megállapodással fog Rómába menni, úgy az növelni fogja az olaszok szemében a velünk való barátkozás értékét?

Eredménytelen látogatásom után a jugoszláv külügyminisztériumban politikai megbeszélést többé nem folytattam, és elutazásomig már csak diplomáciai rutinmunkával foglalkoztam.

Az utolsó hetekben a Dísz tér még egy kényes kérdés tisztázásával bízott meg. Bizalmas magánlevélben közölték, hogy utódomul báró Forster Pált szemelték ki, de mielőtt kinevezése kérdésében döntenének, óhajtanák tudni, hogy nézetem szerint vajon meg fogja-e kapni az agrément-t megbízatásához.

A Dísz tér ezzel az utasítással igen kényelmetlen helyzet elé állított. Tudtam, hogy Forster nem örvendett rokonszenvnek sem a hivatalos és újságírói körökben, sem a diplomáciai karban. [...] Azt, hogy a belgrádi magyar követségen milyen kevéssé volt népszerű, működésem első hónapjaiban személyesen volt alkalmam tapasztalni. A választás tehát politikai szempontból nem látszott nagyon szerencsésnek. Ezenkívül élénk emlékezetemben volt, hogy az adminisztratív munka és személyi viszonyok tekintetében is milyen ferde helyzetet találtam Belgrádban, amikor a követség vezetését átvettem.

Nem nagy örömmel gondoltam tehát arra, hogy az általam felépített rend és harmonikus együttműködés esetleg megszűnik távozásom után. Viszont egy kollégám pályafutását elgáncsolni semmiképpen sem akartam. Ezért egy nagyon óvatosan fogalmazott magánlevélben csak egy mellékmondatban tettem célzást arra, hogy báró Forster nem örvendett különösebb népszerűségnek Belgrádban, de ennek ellenére semmi okom sincs azt hinni, hogy az agrément-t ne kapná meg.

A levél fogalmazása sok tűnődésembe került, mert tapasztalataimat és aggályaimat nem tárhattam fel Budapest előtt anélkül, hogy az öndicsekvés látszatába kerüljek. Emellett abban is reménykedtem, hogy utódom a kitaposott ösvényen haladva, megállja a helyét.

Úgy látszik, a kétségeket levelemmel sikerült eloszlatnom, mert Forster báró kinevezése rövid időn belül megtörtént.[162]

Miután a hivatalos búcsúlátogatásokat megtettem és a búcsúztatásomra adott „diner"-ken is túlestem, egy estét Milutin Stefanović, a szerb újságszerkesztők és azoknak a belgrádi barátaimnak a társaságában akartam eltölteni, akik részéről különösen az utolsó két év folyamán oly sok jóindulatot, baráti érzést tapasztaltam, s akik politikai munkámban oly értékes támogatást nyújtottak.

Szerb barátaim a követségen rendezett búcsúvacsorán teljes számban megjelentek, de egyáltalán nem voltak kibékülve azzal a gondolattal, hogy rövidesen elhagyom Belgrádot. Efeletti méltatlankodásuknak szókimondó modorukban kifejezést adva hibáztatták a magyar kormányt, hogy éppen most szólít el engem Belgrádból, amikor pedig jelenlétemre a két ország közti viszony szempontjából a legnagyobb szükség volna.

Elégedetlenségük az elfogyasztott italok arányában egyre fokozódott, s a hangulat egyszerre leendő utódom ellen fordult. Távozásomért – teljesen alaptalanul – őt okolták, és akadtak, akik azt hangoztatták, hogy nem fogják beengedni a követségre.

Bármennyire is jólesett az irántam megnyilvánult rokonszenv, ez már igazán nem volt ínyemre. Igyekeztem barátaimat jobb belátásra bírni, utódom részére is kérve támogatásukat. Igyekezetem azonban kárba veszett, s a hangulat veszedelmesen felfokozódott, mert valaki kiadta a jelszót: el kell itt mindent pusztítani, hogy az új követ üres házat találjon. Egyesek már hozzá is fogtak a romboláshoz.

Alig tudtam Stefanović segítségével megmagyarázni, hogy a berendezés az enyém, s csak engem károsítanak meg. Mivel attól kellett tartanom, hogy nem lesz módomban a nekivadult társaságot megfékezni, azt ajánlottam, hogy a mulatságot folytassuk a Bummskellerben.

A Bummskeller – szerb barátaim rendes találkozási helye – a város egyik távolabbi részében fekvő éjjeli mulatóhely volt, ahol női zenekar játszott. Ajánlatom általános helyesléssel találkozván, kocsi-

kat hozattam, amelyekbe kosárszámra vitettem ki különböző italokat. Én az utolsó kocsiba szálltam be, s amikor már jól eltávolodtunk a követségtől, egyedül visszaszöktem. Többé nem is találkoztam velük.

Az elutazásom előtti napon kimentem a hősi temetőbe, hogy még egyszer lerójam a kegyeletet ott nyugvó katonáink iránt. Este munkatársaim rendeztek búcsúvacsorát a követségen. Emlékül szép ezüstdobozzal ajándékoztak meg, amelyet a Wesselényi-féle összeesküvés három főszereplőjének domborművű arcképe díszített. A pohárköszöntőt Wodianer Andor tartotta, de annyira el volt fogódva, hogy egy-két szabadon előadott mondat után jobbnak látta a gondosan megszerkesztett beszédet papírlapról felolvasni.

Én is meghatva mondtam köszönetet kedves munkatársaimnak, akikhez a háromévi közös munka alatt kialakult meleg barátság fűzött. Arra kértem őket, hogy utódomat éppen úgy támogassák nehéz feladatai teljesítésében, ahogy engem mindenkor támogattak, és küzdjenek az eddigi odaadással nemzetünk jobb jövőjének biztosításáért. Befejező szavaimban pedig lelkükre kötöttem, hogy ezután se feledkezzenek meg hősi halottaink sírjainak gondozásáról, a temetőről, amelyet közös erővel mentettünk meg az enyészettől.

A vacsora után még sokáig együtt maradtunk, s mielőtt elváltunk volna egymástól, az egyik követségi hölgy kívánságára még egyszer végigjártuk a most már teljesen üres követségi lakást, mert bútoraim és egész berendezésem akkor már úton volt két poggyászkocsiban Róma felé. Csak a Rómába való érkezésemkor azonnal szükséges ruhaneműket, díszmagyart stb. tartalmazó nagy koffer és kézitáskák vártak még elszállításra. Azokat személypoggyászként akartam magammal vinni. Amikor a vendégszoba melletti fürdőszobán át akartunk haladni, az egyik sarokban legnagyobb meglepetésemre néhány öreg perzsaszőnyeget pillantottam meg, szépen összegöngyölve. Felcsengettem Pistát.

– Hogyan kerültek ide ezek a szőnyegek? Miért nem tették be a bútorszállító kocsikba?

– Azt hittem – felelte Pista –, hogy ezek a Bolla titkár úr szőnyegei.

– De Pista, Maga minden szőnyegemet éppen olyan jól ismeri,

mint én, és azt is nagyon jól tudja, hogy a titkár úrnak egyetlen szőnyege sem volt soha nálam. [...]

Ez a váratlan felfedezés szörnyen felbosszantott, mert azt jelentette, hogy most már négy elég nagy szőnyeget is kell cipelnem személypoggyászként. De a kérdés további feszegetésével nem akartam az utolsó este hangulatát elrontani, és csak akkor vettem újra elő Pistát, amikor követségem tagjai már pihenni tértek.

Akkor behívtam, és felsorolva az évek folyamán tapasztalt különböző csalafintaságait, kegyetlenül lehordtam. Hiszen nem szenvedett kétséget, hogy ezeket a szőnyegeket szándékosan, saját céljaira rejtette el az általam sohasem használt fürdőszobában, arra számítva, hogy sok más elfoglaltságom miatt nem lesz időm a bútorkocsiba lehordott minden csomagot és bútordarabot átnézni. Ebben a feltevésében nem is csalódott. Ha véletlenül nem járjuk végig az egész lakást, csak Rómában, túl későn ébredtem volna rá, hogy négy szép szőnyegem hiányzik.

Úgy felbosszantottam magam, hogy csak hajnal felé tudtam elszenderedni.

Délelőtt – miután Wodianerrel megszerkesztettük és aláírtuk a hivatal átadásáról szóló jegyzőkönyvet – egyenként búcsút vettem derék munkatársaimtól. Azután dolgozószobámba visszatérve leültem az íróasztalom elé, és megírtam az eltávozásomról szóló szokásos sürgönyt: „Exung. Budapest. Parti. Hory." Ez a rövid távirat hároméves belgrádi működésem záróaktusa volt. Amikor a tollat letettem, kissé magam elé méláztam: vajon mit hoz a jövő? Hogyan fog alakulni a viszony Magyarország és Jugoszlávia közt ezután...?

Miután még egyszer körülnéztem a szobában, ahol három éven át oly sokat gondolkoztam, töprengtem és dolgoztam, kivittem a „Parti" táviratot a szomszéd szobában ülő Bollának, és megkértem, hogy azt távozásom után azonnal expediálják. Mialatt Bolla ráütötte a sürgönyre a követség bélyegzőjét, megkérdeztem:

– Mikor is indul pontosan a vonatom?

– Délután négy órakor – felelte Bolla, kissé elcsodálkozva kérdésem felett.

– És most nálad hány óra van?

– Egy óra múlt két perccel.

– Úgy, hát akkor kedves Jules a magyar–jugoszláv barátkozás már csak három óra hosszat fog tartani.

Bolla teljesen megdöbbenve nézett rám, de mielőtt még megszólalhatott volna, mosolyogva megveregettem a vállát.

– Ne ijedezzél öreg belgrádi. Ez csak egy rossz vicc volt. Csupán azt akartam ezzel mondani, hogy három óra múlva sajnos megszűnik számomra annak a lehetősége, hogy ezt a barátságot tovább ápoljam. Remélem azonban, hogy utódom azt még sikeresebben fogja továbbfejleszteni.

Mikor a kocsi előállott és a kijárat felé indultam, Pista hirtelen elém állt:

– Én mindig meg voltam elégedve a Kegyelmes Úrral – mondta, és kezét nyújtotta.

Búcsúszavai és gesztusa – különösen az utolsó este szerzett tapasztalatok után – bohózatszerűen hatottak. De látva, hogy szeméből megeredtek a könnyek, mindent megbocsátottam neki, és kezet fogtam vele. Az igaz, hogy sokszor túljárt az eszemen, sok huncutságot követett el, de három év alatt nagy segítségemre volt, és úgy látszik, hogy mégis ragaszkodott hozzám.

Szép, derűs idő volt, és még fényesen sütött a nap, amikor helyemet a hálófülkében elfoglaltam. De januárban voltunk. Hamar leszállt az alkony. És percek alatt sötétbe borult mögöttem a város, amelyhez oly sok emlék fűzött.

Zágrábban Szabó György, ottani konzulunk szállt fel a fülkémbe, hogy búcsút vegyen tőlem. Azután továbbrohant velem a vonat az ismeretlen jövő felé. [...]

III. fejezet

AZ 1939. ÉVI NÉMET–LENGYEL HÁBORÚ

...[1] Varsói megbízatásom váratlanul történt. 1927 elejétől 1933 végéig hazámat Rómában képviseltem. Ottani hétéves működésem honorálásaként Kánya Kálmán külügyminiszter[2] kívánságára állandó helyettesévé neveztek ki. E megtisztelő és fontos megbízatás nem szerzett örömet nekem. Fájó szívvel mondtam búcsút az Örök Városnak, ahol a politikai vezetőség[3] teljes bizalmát élveztem, olasz barátaimnak és az egész csodálatosan szép Olaszországnak, amelyhez meleg érzelmi kapcsolatok fűztek, és ahová azóta is erős nosztalgiával vágytam mindig vissza.

Új szerepköröm azért sem nagyon vonzott, mert mint követ többékevésbé önállóan végezhettem munkámat; a külügyminiszter helyetteseként közvetlenül rendelkezésére kellett állnom, mindenben elgondolásaihoz, szokásaihoz, ízléséhez kellett alkalmazkodnom.

Kánya Kálmán [...] diktátori hajlamokkal bíró ember volt. [...] Egyedül saját megítélését és felfogását ismervén el helyesnek, referensei véleményére nem volt kíváncsi. Azok a szemében csak arra voltak hivatva, hogy munkájukat szigorúan az utasításaihoz ragaszkodva végezzék. Önálló véleménynyilvánításnak nem volt helye. Kánya minden figyelmét a külpolitika foglalta le, a minisztérium egyéb teendőivel nem szívesen foglalkozott. Az adminisztráció, a személyi ügyek, a tisztviselők illetményeinek, előmenetelének kérdése egyáltalán nem érdekelte. Az adminisztratív ügyek intézését – mint magát kifejezte – „házmesteri" munkának tartotta. Ezért a külügyi igazgatás nem is volt megfelelő. Követeinket rendszertelenül és hiányosan, néha egyáltalán nem tájékoztatták a minisztérium egy vagy más politikai kérdésben elfoglalt álláspontjáról, az általuk feltett kérdésekre nem adtak választ, a tisztviselőket nagyon rosszul fizették, és az előmenetel is rossz volt, ami természetesen kedvezőtlenül befolyásolta a tisztviselői kar munkakedvét és ambícióit.

Minthogy a felsorolt hibákat hosszú szolgálatom alatt bőségesen alkalmam nyílt megismerni, új munkakörömben igyekeztem azokat kiküszöbölni. Úgy véltem, hogy mint a külügyminiszter helyettesének, ez elsőrendű kötelességem is. A legjobb szándék által vezetett önzetlen tevékenységem azonban Kánya részéről meg nem értéssel, sőt gyanakvással találkozott. Alig pár hónappal új hivatalom elfoglalása után máris ellentétek merültek fel köztünk, éspedig sajnálatosan nemcsak kisebb jelentőségű adminisztratív kérdésekben, de a külpo-

litikai taktika, sőt maguk a külpolitikai célok tekintetében is. Egy szellemileg alacsonyrendű, de Kányát lakáj módon kiszolgáló tisztviselő intrikái még olajat öntöttek a tűzre.

Ezeknek a részleteknek az ismertetése messzire vinne, és nem is tartozik ide. Így egyenesen a lényegre térek. 1935. április havában Kánya felmentésemet és áthelyezésemet úgyszólván puccsszerűen vitte keresztül. Mint utóbb egyik minisztertársától bizalmasan értesültem, felmentésemet és varsói követi megbízatásomat – a szokástól eltérően – megvitatás és döntés céljából nem terjesztette elő minisztertanácsi ülésen, hanem a kabinet tagjait arról már mint befejezett tényről tájékoztatta, s elhallgatván előttük elhatározása tulajdonképpeni indokait, Lengyelországba való delegálásomat nyomós külpolitikai érvekkel támasztotta alá.[4]

Az életkörülményeimben beállott fontos változásról csak egy jó emberem bizalmas közlése alapján és csak akkor értesültem, amikor már agrément-t kértek a lengyel kormánytól.

Miniszteremtől való búcsúzásom alkalmával elhangzott szavai egyaránt jellemzőek voltak mentalitására, irántam érzett rosszindulatára és varsói küldetésem kilátástalanságára vonatkozó véleményére. Szó szerint így búcsúztatott:

– Hát, kedves Bandi, most egy olyan állomáshelyre kerülsz, ahol semmit sem tudsz elérni. Varsó a magyar külpolitika szempontjából *halott poszt*. Ott legalább lesz időd külpolitikai elméleteid helyessége felől gondolkozni.

Ezek voltak a magyar külügyminiszter utasításai a Varsóba kiküldött új követ részére.

Kányának bizonyos fokig igaza volt. Az 1920-ban, a lengyel–szovjet háború idején egy pillanatra újra fellángolt lengyel–magyar barátság tüze[5] hamarosan elhamvadt. A lengyel kormány az ezt követő évek hosszú során át teljes közömbösséget tanúsított Magyarország iránt. A trianoni szerződést ugyan nem ratifikálta és a kisantanttal szemben elutasító magatartást tanúsított, de jóindulata velünk szemben ebben ki is merült. Gömbös miniszterelnök varsói látogatása 1934-ben – amelyhez pedig nagy reményeket fűzött – mindössze egy kulturális egyezményt eredményezett.[6]

Megbízatásom kilátásai tehát valóban nem voltak nagyon kecsegtetőek. [...] Ennek ellenére önbizalmamat nem vesztettem el. [...] Az

addigi követi pályafutásom alatt elért eredmények némi reményt nyújtottak arra, hogy Varsóban sem fogok szégyent vallani. Azzal az elhatározással indultam el, hogy megkísérlem a nagy tradíciókkal bíró barátságot újra felélesztení, politikailag hatékonnyá tenni és a lengyeleket a magyar ügynek megnyerni, rácáfolva miniszterem állítására. Ez a feladat annál is inkább ambicionált, mert a sokat szenvedett lengyel nemzet iránt kisgyermek koromtól kezdve nagyon meleg rokonszenvet éreztem.

Megbízólevelemet május másodikán nyújtottam át Mościcki köztársasági elnöknek.[7] [...] Néhány nappal később kihallgatást kértem Beck külügyminisztertől. Előtte – miután röviden visszapillantottam a két ország sokszázados barátságára – szó szerint a következő kijelentést tettem: „Úgy érzem, hogy Ön, Miniszter Úr és én arra rendeltettünk, hogy ezt a jelenleg szunnyadó barátságot új életre keltsük, és annak politikai realitást adjunk."

Beck urat ez a diplomáciai életben szokatlan ajtóstól való berohanás látszólag meglepte. Válaszából – minthogy különben is szokása volt, hogy nyilatkozatait lehetőleg homályosan fogalmazza meg – nem tudtam megállapítani, hogy egyetértett-e velem vagy nem. Az első hetekben a külügyminisztérium főtisztviselőihez sem sikerült közelebb férkőznöm. De helyzetem rövid időn belül kedvező fordulatot vett. A nagyon hallgatag és szófukar addigi politikai igazgatót Kobylański volt alezredes váltotta fel, aki igen rokonszenves egyéniség volt, s aki – bizonyára minisztere engedélye alapján – nem zárkózott el lényegbevágó konverzációk elől. Beszélgetéseink egyre nagyobb intimitásokhoz vezettek, és 1935 decemberében sikerült egyes kérdéseket illetően politikai akcióink összehangolása tekintetében szóbeli megállapodásra jutnunk.

Pár hónappal később Kościalkowski miniszterelnök általam előkészített magyarországi látogatása és budapesti megbeszélései[8] is hozzájárultak a két ország viszonyának megjavulásához, amely azután a következő években egyre melegebbé vált.[9] [...]

Minthogy állandóan azon fáradoztam, hogy Lengyelország rokonszenvét és érdeklődését irántunk felkeltsem, a kormányzó lengyelországi látogatásra való meghívása nagy örömmel töltött el. [...] Mivel akkor a magyar–olasz viszony még nagyon bensőséges volt, arra is gondoltam, hogy a Lengyelországgal való kapcsolataink kiépítése

után északon és délen egyaránt erős partnerekre támaszkodhatunk, sőt egy lengyel–magyar–olasz együttes, amelyhez esetleg Jugoszlávia is csatlakozhatna, egy Közép–Európát észak–déli irányban átszelő sorompót alkothatna a germán és szláv törekvésekkel szemben.[10]

Sajnos már a látogatás előkészítése alkalmával olyan mozzanatok merültek fel, amelyek kétségeket ébresztettek bennem annak eredményességét illetően.

Beck 1937. december második felében közölte velem, hogy a köztársasági elnök nagyon örülne, ha a kormányzó hivatalos látogatást tenne Lengyelországban. Felkért, hogy a meghívást táviratilag terjesszem elő. Mivel többször tapasztaltam, hogy a Dísz tér nem szokott sietni a követek előterjesztéseinek megválaszolásával, [...] azt feleltem Becknek, hogy pár nap múlva Pestre utazom, és – ha nincs ez ellen kifogása – a meghívást személyesen fogom a kormányzó részére közvetíteni. Beck ezt tudomásul vette, én pedig természetesen azonnal táviratilag jelentettem a Külügyminisztériumnak beszélgetésünk lefolyását, és kértem a meghívásnak az államfő elé terjesztését.

Táviratomra csak négy-öt nap múlva kaptam választ, a következő meglepő tartalommal: felkérem, jelentse azonnal, hogy a meghívás milyen külső körülmények közt történt.[11] [...]

A választávirat szövege teljesen érthetetlen volt előttem. Ezért bejelentettem, hogy szóbeli jelentéstételre azonnal Pestre utazom. Jelentkezésem alkalmával Kánya azonnal a következő kijelentést tette:

– Távirati jelentésedet elolvasva – különböző okoknál fogva, amelyeket most nem kívánok részletezni – először arra az álláspontra helyezkedtem, hogy a meghívásra adandó választ egy ideig húznihalasztani fogjuk, és ha arra visszatérnek, valamilyen ürüggyel el fogjuk hárítani. Időközben azonban a németek egy bizonyos kérdésben olyan kellemetlen magatartást tanúsítottak velünk szemben, hogy most már *erre való tekintettel* javasolni fogom a kormányzónak a meghívás elfogadását, mert tudom, hogy ez a németeket bosszantani fogja.[12]

Azt mindig tudtam, hogy Kánya a lengyelek iránt nem sok rokonszenvet érez, mint ahogy a korábban vezető szerepet játszó nagyhatalmakon kívül a többi nemzetekkel szemben is ballplatzi gőggel,

szuverén megvetéssel viseltetik. Ezért hárította el magától 1934-ben – betegség és üdülés ürügye alatt –, hogy a miniszterelnököt varsói útjára elkísérje. De rövid beszélgetésünk alatt és később sem tudtam megállapítani, hogy mely konkrét okból akart a meghívás elfogadása elől elzárkózni, és milyen események jöttek közbe, amelyek eredeti álláspontjának feladására bírták. [...]

A kormányzó lengyelországi útja[13] [...] valóságos diadalmenet volt. Az egész hosszú útvonalon mindenütt magyar nemzetiszínű zászlók lengtek a házakon, és a kormányzót egész útján át a legnagyobb szeretettel fogadták és ünnepelték. Kíséretének azok a tagjai, akik a római látogatáson is részt vettek, egyhangúlag úgy nyilatkoztak, hogy fogadtatása sokkal melegebb és külsőségeiben sokkal impozánsabb volt, mint Olaszországban.[14] Elég ennek illusztrálására csak annyit elmondanom, hogy a varsói régi királyi palota előtt, ahol a kormányzó lakott, egy díszkaput állítottak fel a következő magyar nyelvű felirattal: „Éljen Szent István király birodalma!" Ez nyílt kiállás volt a magyar nemzet ezeréves tradíciói mellett a trianoni szerződéssel és a kisantanttal szemben. Ennél többet igazán nem lehetett várni.

A díszkapu feliratára természetesen azonnal felhívtam Kánya figyelmét, aki azonban nem tartotta szükségesnek, hogy ezt a szép gesztust a lengyelekkel szemben legalább egy udvarias frázissal nyugtázza.[15]

A látogatással kapcsolatban magyar részről egyébként is sok sajnálatos hiba történt. Az ilyen alkalmakkor szokásos érdemrendcsere tekintetében a magyar kormány nagyon szűkkeblűnek bizonyult. Bár Kánya megkapta a Fehér Sas-rend nagykeresztjét – a legnagyobb lengyel kitüntetést, amelyet államfőknek szoktak adni –, szándékosan vagy feledékenységből elmulasztották ezt a szokatlanul nagy előzékenységet a vendéglátó külügyminiszterrel szemben viszonozni. Amikor szóvá tettem, Kánya arra hivatkozott, hogy Beck már korábban megkapta a magyar Érdemkereszt első osztályát. Azt a javaslatomat pedig, hogy a kormányzó dedikált fényképével ajándékozza meg, nem vette figyelembe. [...]

Még kényelmetlenebbül érintett, hogy kollégájának jelenlétemben hozzá intézett azon kérdésére, hogy mikor volna ideje és kedve egy bizalmas eszmecserére, érdektelenségének és közömbösségének

csaknem sértő módon adott kifejezést. Később, a látogatás harmadik napján Varsóban ugyan nem tért ki a Beck által újólag kezdeményezett beszélgetés elől, de ez is a meg nem értés jegyében folyt le.

Röviden összefoglalva: a magyar államfő látogatása külügyminiszterünknek a lengyel külügyminiszter kezdeményezéseivel szemben tanúsított elzárkózása folytán politikai szempontból semmi kézzelfogható eredménnyel sem járt. Ellenkezőleg. Már a látogatás folyamán az volt az érzésem, hogy az általam oly sok gonddal ápolt magyar–lengyel viszonynak inkább ártott, mint használt.

Erről a kormányzó elutazása után azonnal alkalmam volt meggyőződni. Az angol nagykövetné fogadásán Beck feleségével találkoztam, aki valóságos elragadtatással beszélt a kormányzó közvetlen, kedves modoráról, a lengyelek iránt érzett rokonszenvének spontán megnyilatkozásáról. Itt egy pillanatnyi szünetet tartott, majd így folytatta: De úgy látszik, Kánya úr el tudja leplezni érzéseit.

Pár perc múlva Beck lépett be a terembe. Hozzásiettem, hogy addig is, míg a kormányzó és a kormány háláját a meleg fogadtatásért hivatalos formában is tolmácsolhatnám, néhány szóban köszönetet mondhassak. De Beck úgy tett, mintha szavaimat nem is hallotta volna, és egy közelünkben álló hölgyhöz fordulva, élénk beszélgetésbe kezdett vele.

Másnap Beck nem csinált titkot előttem elkedvetlenedettségéből. Ugyanezzel a csalódottsággal találkoztam a külügyminisztérium főtisztviselőivel folytatott beszélgetéseim alkalmával is. [...]

Az Anschluss[16] után a földrajzi közelség, nevezetesen Ausztriának Csehszlovákiával való hosszú közös határa megnyitotta az utat Hitler további hódító tervei előtt. A Szudéta-vidéken lakó mintegy hárommilliós németség által felpanaszolt kisebbségi sérelmek és a Berlinből is szított autonomisztikus törekvéseik jó alkalmat szolgáltattak a Csehszlovákia elleni német propaganda- és sajtókampányra. [...]

Ebben az időben a német kancellár még nem fogyott ki Lengyelország irányában a legbarátságosabb nyilatkozatokból. Ugyanakkor a magyar kormányt is ismételten biztosította, hogy *„Ungarns historische Grenzen sind mir heilig"* (Magyarország történelmi határai szentek előttem) és *„Jenseits der Karpathen habe ich nichts zu suchen"* (A Kárpátokon túl nincs semmi keresnivalóm). [...]

A két nyugati nagyhatalom, Franciaország és Anglia meghunyász-

kodása Hitler előtt, a müncheni kapituláció[17] Európa-szerte nagy csalódást keltett. Különösen Franciaország magatartását tette az európai közvélemény erős kritika tárgyává, mert a Francia Köztársaság és Csehszlovákia közt szövetségi szerződés állt fenn, és a francia államférfiak egészen a legutolsó hetekig ismételten biztosították Prágát, hogy szükség esetén eleget tesznek szövetségesi kötelezettségeiknek. [...]

München után Lengyelország – a francia diplomácia mérsékletre intő figyelmeztetései ellenére – ultimátumot intézett Prágához, amelyben az általa visszakövetelt sziléziai területnek október elsején déli 1 óráig való átadását kívánta. Beck az ultimátum elküldése után azonnal magához kéretett, és közölte velem lépését. Közvetlenül előttem hagyta el dolgozószobáját a francia és az angol nagykövet, akiket szintén tájékoztatott az ultimátumról.

Prága másnap meghajolt a lengyel követelések előtt, és a lengyel csapatok azonnal bevonultak a tescheni területre.

Ekkor már ellentétek merültek fel a németek és a lengyelek között. A lengyel katonaság ugyanis Oderbergbe (Bohumin) is bevonult. Ez fontos vasúti csomópont lévén, nagy katonai jelentőséggel bírt, és a németek szintén birtokba akarták venni. Hitler azonban akkor még nem látta elérkezettnek az időt a Lengyelországgal való leszámolásra, és csapatait visszaparancsolta.

A müncheni konferencia Magyarországgal is mostohán bánt, de a magyar kormány alávetette magát az értekezlet határozatainak, és hajlandónak mutatkozott a Csehszlovákiával szemben fennálló vitás kérdéseknek tárgyalások útján való rendezésére. A két kormányküldöttség Komáromban ült össze, de a tárgyalások nem vezettek eredményre.[18]

Minthogy a müncheni konferencia úgy határozott, hogy ha közvetlen tárgyalások útján a magyar kisebbségek kérdése három hónapon belül nem nyerne kielégítő megoldást, a négy nagyhatalom fogja a problémát egy újabb értekezleten megvitatni, a magyar kormány elhatározta, hogy lépéseket tesz a konferencia összehívására.

Ez azonban, úgy látszik, nem felelt meg Hitler – az érdekelt országok jövendő sorsára vonatkozólag kidolgozott – programjának, mert amint a magyar kormány tervéről értesült, váratlanul német–olasz döntőbíróságot hívott össze november 2-ára Bécsbe, amely a

Dunától északra fekvő színmagyar lakosságú területsávot, a Trianon előtti Felvidék egy kis részét Magyarországnak juttatta vissza.[19]

Ez a megoldás sérelmes volt Csehszlovákiára nézve, és nem elégítette ki a magyar törekvéseket sem, amelyek a Szudéta-kérdés analógiájára egy gyökeres rendezésre irányultak. Ez nem is látszott teljesen elérhetetlennek, hiszen a szlovákok egy részének korábbi megnyilatkozásain kívül,[20] alig két hónappal a müncheni konferencia előtt, Tiso[21] bizalmas megbeszélések céljából Budapestre utazott. Kányánál előadta, hogy a szlovákok hajlandók lennének – bizonyos feltételek mellett – Magyarországgal újra államjogi kapcsolatba lépni. E feltételek lényege a leendő legszélesebb körű autonómia biztosítása lett volna Szlovákia részére. Kánya – vagy mert nem volt meggyőződve, hogy Tiso valóban a mértékadó szlovák politikusok nevében jár-e el, vagy azért, mert nem bízott a diszkréciójában – csak nagy általánosságban tett nyilatkozatra szorítkozott, és nem mutatott hajlandóságot érdemi tárgyalásokra. Tiso – amint ezt utóbb gróf Esterházy János, a szlovákiai magyarság politikai vezére[22] velem közölte – dolgavégezetlenül és elégedetlenül távozott Budapestről. [...]

A bécsi döntést – amely Kárpátalja kérdését is függőben hagyta[23] – felemás és szerencsétlen megoldásnak tartottam. Ezért nem engedtem meg, hogy annak örömére a varsói magyar követséget fellobogózzák. Egy nálam járt lengyel újságíró-küldöttség előtt pedig kijelentettem, hogy a követségre csak akkor fogom a nemzetiszínű zászlót felhúzatni, amikor azt Vereckénél a Kárpátok ormára tűzhetjük ki.

Ezért a kijelentésemért, amely az újságírók révén a németek tudomására jutott, Berlinben igen rossz osztályzatot kaptam. Német vidéki lapok még hetekkel később is szükségesnek tartották közölni, hogy a varsói magyar követ szembehelyezkedett a német–olasz döntőbíróság határozatával.[24] [...]

A lengyel–német viszony meglazulásának első jelét abban az 1938. november 26-án megjelent lengyel–szovjet közös kommünikében láttam, amely szerint a Litvinov szovjet külügyi népbiztos[25] és a moszkvai lengyel nagykövet közötti megbeszélések annak megállapításához vezettek, hogy a két ország közti viszony továbbra is az 1932. évi megnemtámadási szerződés alapján nyugszik. A továbbiakban a két kormány örömét fejezi ki a lengyel–szovjet kereskedelmi

forgalom növekedése felett, és elismeri a még fennálló kérdések rendezésének szükségességét.

A politikai igazgató a kommüniké megjelenése után nála tett látogatásom alkalmával a legnagyobb megelégedés hangján nyilatkozott előttem a lengyel–szovjet viszony megjavítása érdekében történt lépések eredményéről, és szavaiból azt vettem ki, hogy a Szovjetunió felé való közeledésük Németországnak volt címezve.

A németekkel szemben táplált bizalmatlanságuknak a lengyel külügyminisztérium főtisztviselői most már nyíltan kifejezést adtak előttem is. Hitlernek a lengyel–magyar közös határ tervével szemben elfoglalt elutasító álláspontja[26] gyanakvással töltötte el őket, s abból azt a következtetést vonták le, hogy Kárpátalját a maga javára akarja felhasználni. [...] Azt szuggerálták nekünk, hogy teremtsünk kész helyzetet Kárpátalja azonnali megszállásával.

A magyar kormány először húzódozott, ámde később hajlandónak mutatkozott a lengyel szuggesztiónak engedni. Ezt a kapott utasítás alapján közöltem a lengyelekkel, akik nagy örömüket fejezték ki.

Néhány nap múlva Budapest arról értesített, hogy a tervezett akciót egyelőre el kellett halasztani. Ez azután újra és újra megismétlődött. Mikor talán már harmadszor jelentettem be, hogy csapataink másnap akcióba lépnek, a külügyminiszter kabinetfőnöke és a politikai ügyek igazgatója csak keserűen mosolyogva fogadta közlésemet.

Az időpont pontos megjelölésével bejelentett katonai akció ekkor is elmaradt.[27] A magyar kormány napról napra változó ingatag magatartása Varsóban igen rossz benyomást keltett, s azt Kánya terhére írták, akit németbarátsággal vádoltak, és egy hármasban folytatott bizalmas beszélgetés során a két külügyi főtisztviselő azt a kijelentést tette, hogy nem tartják őt megbízhatónak. [...]

E beszélgetés után – amely december közepe táján játszódott le – pár napos szabadságot kértem, és Budapestre utaztam, ahol ezekben a napokban Imrédy miniszterelnök a németbarátnak tartott Kányát éppen a német kormány kívánságára kihajózta kabinetjéből.[28]

Utódául Kánya Csáky Istvánt ajánlotta, arra számítva, hogy rajta keresztül azután is ő fogja a kulisszák mögül a külpolitikát irányítani. E feltevésében azonban csalódott, mert Csáky nagyon rövid idő alatt teljesen önállósította magát egykori főnöke befolyása alól, amit Kánya igen rossz néven vett. Ezt bizalmas körben felpanaszolta,

különösen akkor, amikor Csáky túlságosan is a német vizek felé evezett.[29]

Új főnökömnél jelentkezve arra kértem, hogy mentsen fel varsói megbízatásom alól, mert a magyar kormány az utolsó év folyamán Lengyelországgal szemben folytatott politikája egyfelől nem felel meg felfogásomnak, másfelől folyamatos ellentmondásokból áll, így azt tovább képviselni nem tudom és nem kívánom.

Szavaimra válaszolva Csáky elismerte, hogy a múltban lengyel viszonylatban valóban történtek hibák. Hozzátette, hogy ezután minden másként lesz, és számíthatok legteljesebb támogatására. Minthogy biztató kijelentései ellenére ragaszkodtam áthelyezésemhez, Csáky felugrott, magához ölelt, és hazafias érzéseimre hivatkozva – mint „testvéri barátom" –, elfogódott hangon kért, hogy álljak el kívánságomtól. Mert ha eltávozom Varsóból, a lengyel–magyar barátság – amelyre pedig igen nagy súlyt helyez – összeomlik.

Kérlelésére, és miután külpolitikánk lengyelbarát irányzatára vonatkozó kijelentéseit megismételtettem vele, kérésemtől elálltam. Január első napjaiban visszatértem állomáshelyemre. [...] A lengyelek figyelmét akkor már a lengyel–német viszonyban beállott kedvezőtlen változás kötötte le.

Becknek Hitlernél Berchtesgadenben tett látogatása eredménytelen marad.[30] [...] Január végén Ribbentrop viszonozta Beck látogatását. A varsói út sem hozott fordulatot, a látogatás észrevehetően hűvös hangulatban folyt le.

Ribbentroppal Moltke német nagykövet „diner"-jén találkoztam, de a német külügyminiszter nem tartotta szükségesnek, hogy a magyar követtel pár szót váltson. Ennek ellenére udvariassági okokból kihallgatáson jelentem meg nála. Akár az ő parancsára, akár nem, mindenesetre úgy állították be kihallgatásom időpontját, hogy mindössze két percig időzhettem nála. Előttem Noël francia nagykövetet fogadta. Mikor utána a fogadóterembe lépve helyet foglaltam, Ribbentrop titkára máris jelentette, hogy az autók előállottak, és indulniuk kell a pályaudvarra. E rövid időt mégis felhasználtam arra, hogy Kárpátalja kérdését szóvá tegyem előtte. Rámutattam, hogy e terület visszacsatolása a magyar nemzet egyetemes óhaja, amely oly sokat szenvedett a trianoni igazságtalan ítélettől.

– Mi is sokat szenvedtünk Versailles miatt, és gyűlölünk mindent,

ami Versailles-ra emlékeztet – jegyezte meg Ribbentrop. Majd hozzátette: – Egyébként Kánya úrral már annak idején közöltem ebben a kérdésben elfoglalt álláspontunkat.

Ezzel beszélgetésünk a titkár figyelmeztetése folytán véget ért.

Ribbentrop odavetett szavai nem leptek meg. Mindig sejtettem, hogy törekvéseink útjában a németek állnak. Most alkalmam nyílt erről személyesen is meggyőződni.[31] Inkább az tűnt fel, hogy a német külügyminiszter éppen varsói látogatása alkalmával tartotta szükségesnek a versailles-i rendelkezések felett érzett gyűlöletüknek kifejezést adni. Az előzményekkel összefüggésben ez az adott esetben Lengyelországra volt vonatkoztatható. [...]

1939. március hava nem csak Kelet-Európa, de a világbéke szempontjából is sorsdöntő fordulatokat hozott. Hitler úgyszólván órák alatt felszámolta Csehszlovákiát. [...] Tiso összehívta a szlovák nemzetgyűlést, amely március 14-én kimondta a szlovák állam függetlenségét. Mivel előre látható volt, hogy Szlovákia teljesen német politikai befolyás alatt fog állani, a magyar kormány nem maradhatott tétlen. Március 16-án a honvédcsapatok bevonultak Kárpátaljára.[32] [...]

A következő napok ünnepi hangulatát csak a március 23-án kötött német–szlovák egyezmény zavarta meg, amelyben Németország garantálta Szlovákia függetlenségét és határait. Ebből a célból jogot nyert arra, hogy német csapatokat helyezhessen el Szlovákiában.

A németeknek Szlovákiában, a Kárpátokon innen történt térfoglalása már fenyegető veszélyt jelentett mind Magyarország, mind Lengyelország biztonsága tekintetében. Most már világos volt, hogy mennyit érnek Hitler emlékezetes kijelentései, hogy a Kárpátokon túl nincs semmi keresnivalója.

Súlyosan aggasztónak látták a helyzetet a nyugati hatalmak is. [...] Március 31-én Chamberlain angol miniszterelnök az alsóházban bejelentette, hogy „abban az esetben, ha valamely akció a lengyel függetlenséget valóságosan fenyegetné és amelynek következtében a lengyel kormány életfontosságúnak tartaná azzal nemzeti erőivel szembeszállni, Őfelsége kormánya kötelességének tartaná, hogy minden hatalmában lévő támogatást azonnal megadjon a lengyel kormánynak". Chamberlain e nyilatkozathoz még hozzáfűzte: „A francia kormány felhatalmazott annak világos kifejezésére, hogy ebben az

A BELMAGYAR UTCAI HORY-HÁZ KOLOZSVÁROTT

HOMORÓD-FÜRDŐ. ANDRÁS HÁZA

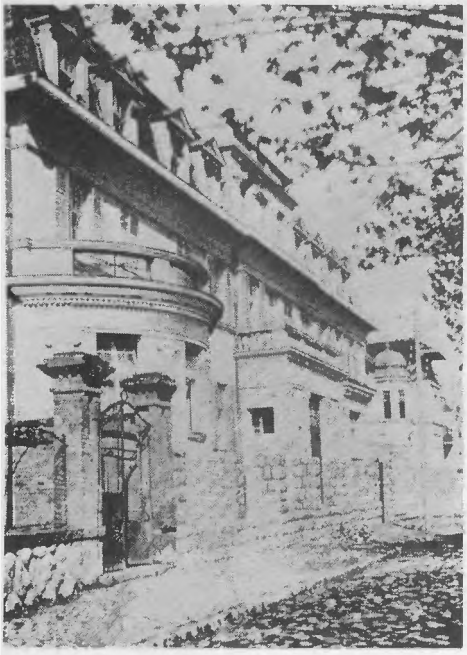

A BELGRÁDI MAGYAR KÖVETSÉG ÉPÜLETE

BETHLEN ISTVÁN RÓMÁBAN 1927-ben. BETHLEN MELLETT HORY,
KÖZÉPEN BETHLEN MARGIT. A KÉP JOBB SZÉLÉN
GRANDI OLASZ KÜLÜGYI ÁLLAMTITKÁR

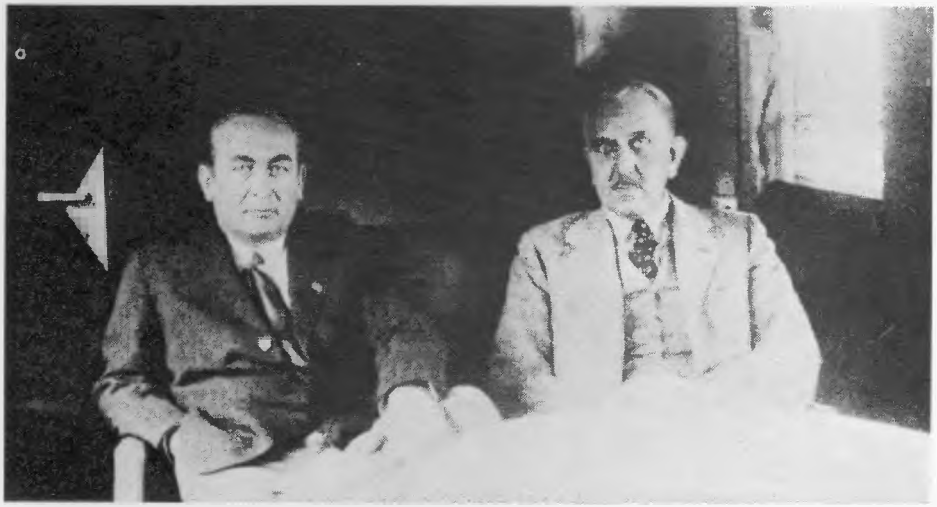

GÖMBÖS GYULA ÉS HORY ANDRÁS A VASÚTON ÚTBAN RÓMA FELÉ 1934-BEN

A PASARÉTI HORY-VILLA

HORY ELSŐ LÁTOGATÁSÁRA INDUL 1935-BEN A LENGYEL KÜLÜGYMINISZTÉRIUMBA, MELLETTE RÉNYEY VIKTOR

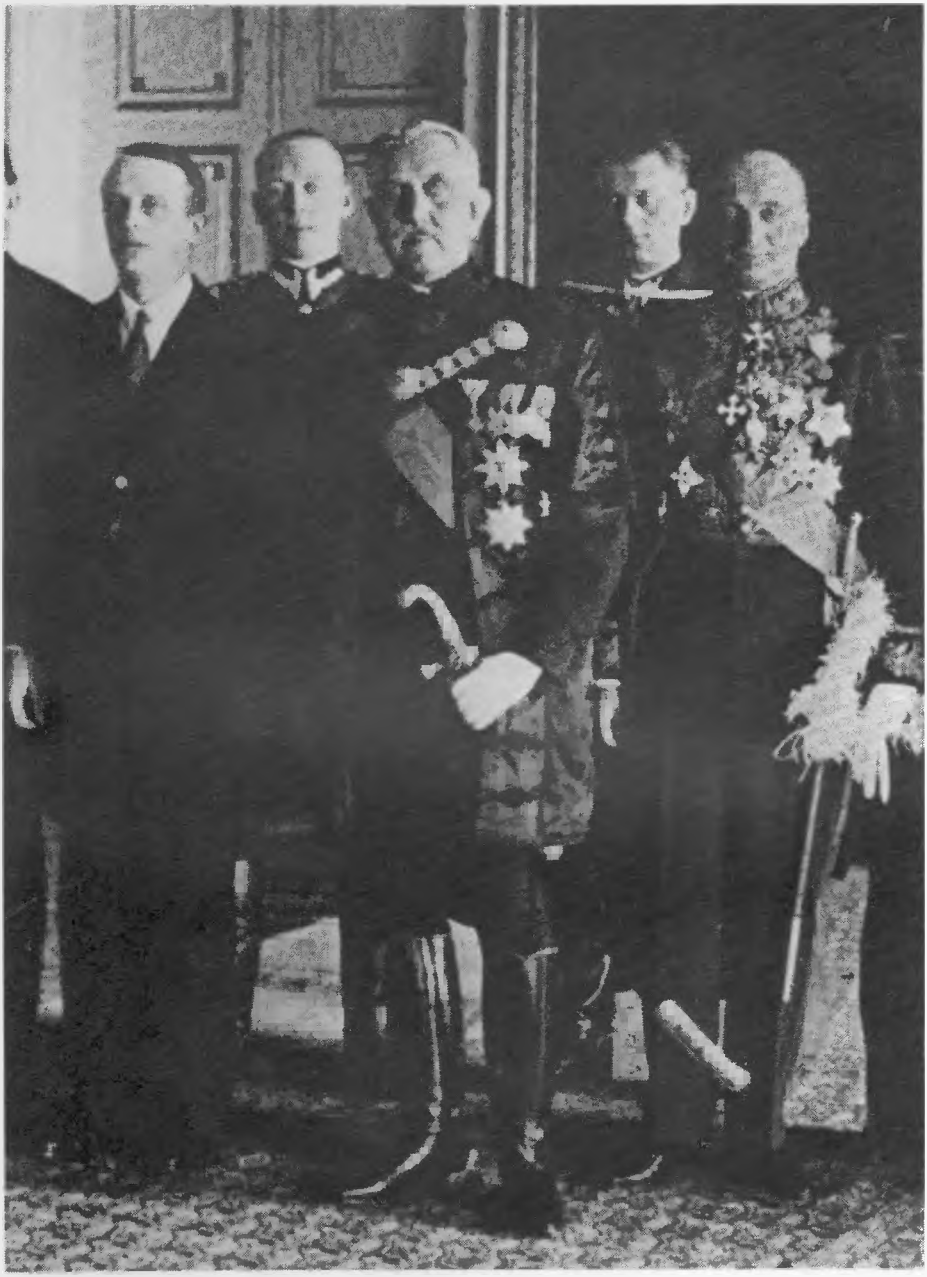

HORY MEGBÍZÓLEVELÉNEK ÁTADÁSAKOR VARSÓBAN 1935-BEN

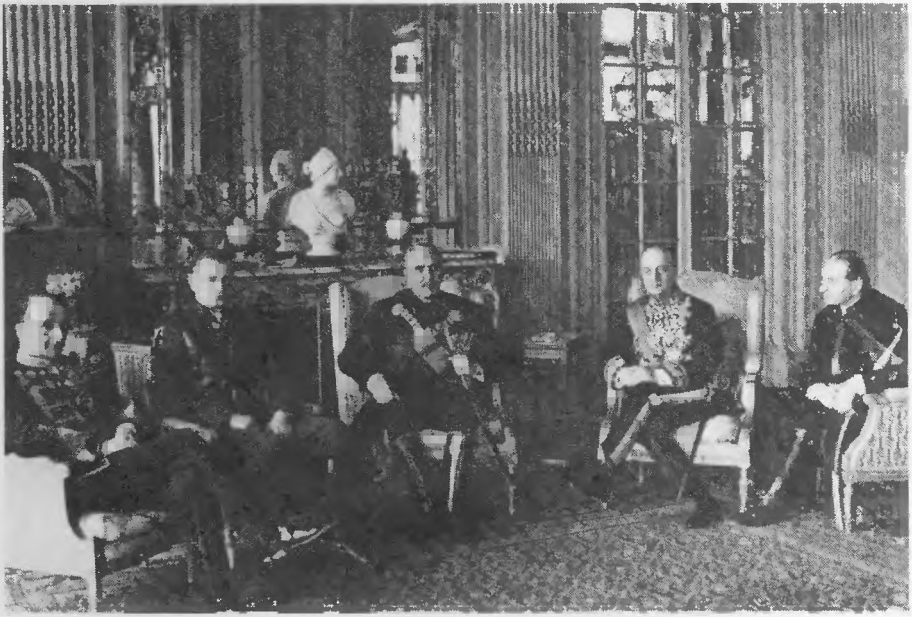

HORY ANDRÁS MEGBÍZÓLEVELÉNEK ÁTADÁSA ELŐTT A LENGYEL KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK PALOTÁJÁBAN. A KÉP JOBB SZÉLÉN RÉNYEY VIKTOR, A BAL SZÉLÉN LENGYEL BÉLA KATONAI ATTASÉ

KÁNYA ÉS BECK A WAWELBEN 1938-BAN

BECK ÉS KÁNYA 1938-BAN

HORTHY MIKLÓS A KRAKKÓI EGYETEM KÖNYVTÁRÁBAN 1938-BAN

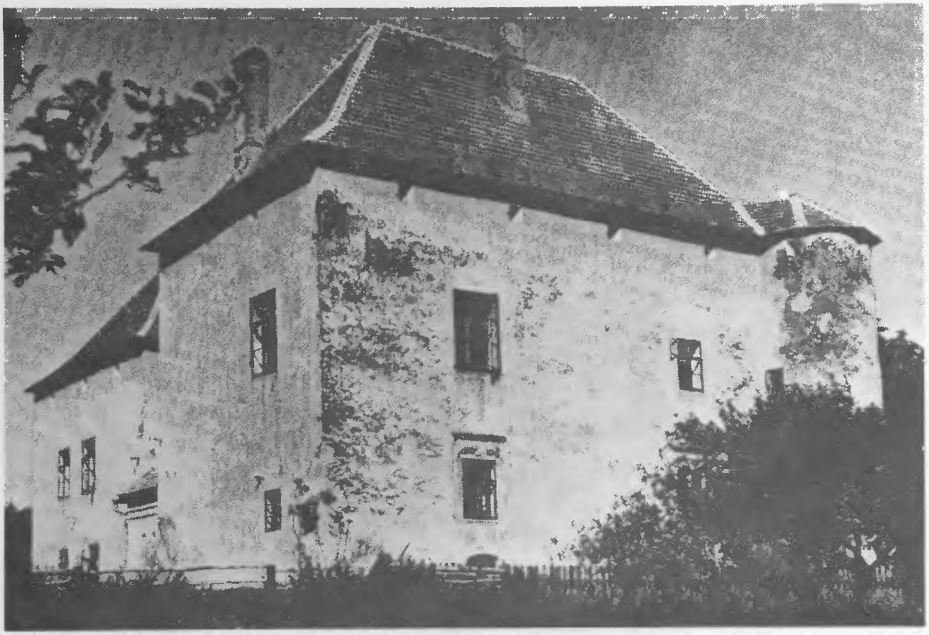

A RÁKOCZI-VÁR BEREGSZENTMIKLÓSON

A TURNU SEVERIN-I TÁRGYALÁSOK 1940-BEN A KULTÚRA PALOTÁJA KÖNYVTÁRTERMÉBEN. KÖZÉPEN, CIGARETTÁVAL A KEZÉBEN HORY ANDRÁS

ügyben ugyanolyan álláspontot foglal el, mint Őfelsége kormánya." [...]

Számolni lehetett azzal, hogy Hitler a tőle már megszokott brutális módon fog válaszolni. Április 28-án a Reichstagban tartott beszédében felmondta a német–angol flottaegyezményt,[33] és az angol kormány által Lengyelországnak nyújtott garancia ürügyével az 1934. évi német–lengyel deklarációt, amelyen addig a két ország békés viszonya nyugodott.[34] [...]

Hitler beszédére Beck május 5-én a szejmben zsúfolt padsorok előtt tartott nagy beszédében válaszolt. A diplomáciai testület vezető személyiségei kivétel nélkül szintén jelen voltak. A lengyel külügyminisztérium előzékenysége folytán mindnyájan megkaptuk Beck beszédének francia fordítását, és így alkalmunk volt megfigyelni a hatást, amelyet szavai kiváltottak.

A lengyel külügyminiszter elegáns, udvarias hangú, de kemény választ adott Hitlernek. Kijelentette, hogy a lengyel kormány a béke megóvása érdekében hajlandó Németország kívánságai felől tárgyalásokat folytatni, de Danzignak a Német Birodalomba való bekebelezését és a lengyel területen átvezető, területenkívüliséggel bíró útvonal engedélyezését Lengyelország nem fogadhatja el. Beszédét a következő szavakkal fejezte be: „Számunkra, lengyelek számára a mindenáron való béke fogalma nem létezik. Csak egy dolog van az emberek és népek életében, aminek nincs ára, és ez a becsület."

Szavait percekig tartó tapsvihar követte. Együtt tapsolt a lengyelekkel a diplomatapáholy közönségének nagy része is.

Németország félelmetes katonai erejének ellensúlyozására Anglia és Franciaország már áprilisban tárgyalásokat kezdett a Szovjetunióval. [...] Mialatt Moszkvában folytak a tárgyalások, a német–lengyel feszültség egyre fenyegetőbb méreteket öltött. Megindult Goebbels propagandagépezete. A német sajtó állandóan tele volt a lengyelországi német kisebbség ellen állítólag elkövetett atrocitásokkal. Viszont maguk a németek provokáltak határincidenseket. [...] A lengyelek e provokációkkal szemben bámulatos fegyelmezettséget tanúsítottak. [...] Ismerve a lengyelek nemzeti büszkeségét és szenvedélyes természetét, csodálattal láttam, hogy bármennyire is izzó volt a közhangulat, az erőszakos cselekményekben, retorziókban nem nyilvánult meg. [...]

Az angol–francia–szovjet tárgyalások még folyamatban voltak, amikor augusztus 21-én a Deutsches Nachrichten Büro[35] az európai kancelláriák és a nagyközönség nagy meglepetésére azt a hírt közölte, hogy Ribbentrop német külügyminiszter útban van Moszkva felé egy német–szovjet megnemtámadási szerződés megkötése céljából.[36] [...]

Édesanyám névnapját mindig a mi drága kis székelyföldi otthonunkban szoktam tölteni. Augusztus 18-ra a világ minden sarkából hazatértem. 1939 nyarán is oda készültem. Az egyre fokozódó politikai feszültség miatt azonban a Külügyminisztérium először visszautasította rövid szabadság iránti kérésemet. Csáky végül is hozzájárult, miután biztosítottam, hogy a válság kiélesedése esetén kívánságára bármikor azonnal visszatérek állomáshelyemre. [...] Kabinetfőnökével, Bartheldyvel[37] megállapodtunk egy formulában, amelyből megérthettem, hogy mely napon kell majd ismét Varsóban lennem. A formula a következő volt: „...-kén Károllyal meg fogunk látogatni". A dátum jelentette azt a napot, amikorra vissza kellett térnem.

Budapesten átutazva jelentkeztem Csákynál, és beszámoltam neki. [...] A lengyelek harci készségére vonatkozó kijelentéseimet szkeptikus mosollyal hallgatta. Inkább afelé hajlott, hogy a német fenyegetéssel szemben végül be fogják adni a derekukat.

Végre lejutottam Homoródra. Ilona napját a szokás szerint megünnepeltük, de lélekben nem voltam otthon. A Hargita alján töltött néhány nap részemre nem volt, nem lehetett pihenés. Gondolataim állandóan Varsóban jártak. Egyre jobban éreztem, hogy az összeütközés és ezzel a világégés megindulása már nem várat soká magára. [...] Ahhoz kétség sem fért, hogy a háború kitörése esetén a németek Varsót is bombázni fogják. Talán gázt is fognak alkalmazni. Varsó pusztulása és ennek következtében egyéni megsemmisülésünk is nagyon valószínűnek látszott. Ez a gondolat különben már elég régóta élt bennem. Amikor a Budapestre helyezett katonai attasémat, Lengyel Bélát a tiszteletére adott búcsúvacsorán felköszöntöttem, ezt kifejezésre is juttattam.[38] [...]

Éppen azon a napon, amikor a német–szovjet tárgyalások hírét olvastam, megérkezett Bartheldy megbeszélt szövegű távirata. [...] A háború elkerülhetetlennek látszott. [...] Anyám és húgom előtt gyakran beszéltem a háború lehetőségéről, de a búcsú pillanatában

nem árultam el, hogy milyen sötét gondolatok közt indulok útnak, pedig akkor az volt az érzésem, hogy többé nem látjuk egymást. [...]

Csáky azonnal fogadott, és a következőket közölte.

– A német–lengyel háború elkerülhetetlen. Mussolini szerint a németek eltökélték, hogy a háborút kirobbantják. [...] Ami Magyarországot illeti: [...] Ribbentrop ugyan szerette volna elérni, hogy a német csapatoknak biztosítsunk átvonulást, ám ezt visszautasítottuk. Aktív részvételünket azonban nem kívánták.[39] Tehát legalábbis a háború kezdetén nem fogunk abban részt venni. További magatartásunk a későbbi fejleményektől függ. Közöld ezeket a lengyel külügyminiszterrel. Már utasítottam Kristóffyt[40], hogy kérjen részedre Becktől holnap reggelre sürgős kihallgatást. Kösd ki azonban a legszigorúbb titoktartást. Ha Berlinben vagy Rómában tudomást szereznének arról, hogy a lengyeleket informáltuk, hitelünket teljesen elveszítenénk. [...]

Kizárólag személyes tájékoztatásomra Csáky még a következőket adta elő:

– A háború megindulása már csak napok kérdése. Mussolini szerint ez általános háborúhoz fog vezetni. Ezzel szemben Ribbentrop abban bízik, hogy a nyugati hatalmak nem fognak abban részt venni, és így az izolált német–lengyel háború marad. Nekem különben az a személyes nézetem, hogy [...] Danzig és környéke átengedésével a lengyelek még most, az utolsó pillanatban is elkerülhetnék a háborút. [...]

A beszélgetés után még két fontos kérdést akartam rendezni: a még Varsóban lévő politikai iratok azonnali elszállítását és rádiószolgálatunk megoldását. A politikai anyag tekintetében már hónapokkal előbb, a lengyel–német feszültség kezdetén utasítást kértem. A Dísz tér válasza hetek múlva jött meg, és úgy szólt, hogy a politikai jelentéseket és számjeltáviratokat küldjem fel futárral, a társkövetségek nekem küldött jelentéseit[41] pedig semmisítsem meg. Ez utóbbiakat lakásomon éjszakánként elégettem. A kényes iratokból, amennyit csak lehetett, már felküldtem, [...] augusztus végén azonban még jókora tömegű irat állt páncélszekrényeinkben. Csáky közlései alapján most kierőszakoltam, hogy azonnal két rendkívüli futárt küldjenek Varsóba. Részben a feltűnés elkerülése végett, részben pedig biztonság okából egyet Bécsen, egyet Lembergen át. A rádió-

szolgálat biztosítását szintén régóta szorgalmaztam. Leadóállomásunk ugyan volt, de a kezeléséhez értő emberünk nem. Minthogy a minisztérium saját hatáskörében ezt a kérdést rendezni nem tudta, a vezérkari főnökség VI/2. osztályának vezetőjéhez, Újszászy ezredeshez fordultam.[42] Ő azonnal intézkedett, és egy, a rádiókezelésben jártas fiatalembert bocsátott a követség rendelkezésére. [...]

Alig érkeztem meg Ujazdowska utcai lakásomra, egy hölgylátogatót jelentettek be, aki feltétlenül és azonnal beszélni akart velem. Egy, az Anschluss folytán német állampolgárrá lett osztrák ember felesége volt, aki tanácsért jött hozzám. Előző nap ugyanis a német konzulátus azt a bizalmas tanácsot adta a Varsóban lakó német állampolgároknak, hogy hagyják el Lengyelországot. Most nem tudják, hogy mitévők legyenek. Férje egy varsói pénzintézet főtisztviselője. Hogyan hagyja el biztos megélhetést jelentő állását? Kevés készpénzen kívül egyetlen vagyonuk szépen berendezett varsói lakásuk. [...]

Azt válaszoltam, hogy nézetem szerint nincs gondolkozásra idő, és nincs más választás: induljanak azonnal a Munkács–Lemberg vonalon Magyarországon át Ausztriába. Szegény fiatalasszony könnyekre fakadt. Alig tudtam lelket önteni belé. [...]A kis bécsi aszszonyka, aki szívvel-lélekkel osztrák volt és a nácikat mindig utálta, most saját életében tapasztalhatta Hitler politikájának végzetes következményeit. Maga elé meredt, és gyűlölettel, mintegy önmagának mondta: *Dieser niederträchtige Gauner...* (Ez az alávaló csirkefogó...) [...]

Beck nem árult el meglepetést, de nagyon komoly arccal hallgatta végig közléseimet. [...]Miután felkért, hogy a lengyel kormány és nemzet köszönetét tolmácsoljam, a meghatottságtól fátyolozott hangon hozzátette: Talán még eljön az idő, amikor Lengyelország leróhatja háláját Magyarországnak. [...]

A délután folyamán kimentem Opalenbe annak a kis háznak a megtekintésére, amelyet Kristóffy arra a célra keresett ki, hogy a követség tagjainak a bombázások idején menedéket nyújtson. A minisztérium ugyanis javaslatomra felhatalmazta a követséget, hogy Varsó közelében egy kis házat béreljen. Az volt az elgondolásom, hogy a követség tagjai felváltva tartózkodjanak Varsóban, illetve a környékén lévő viszonylag biztosabb helyen. [...]Úgy számítottam,

hogy ezzel a váltógazdasággal a személyzet egy részének mindig alkalma lesz az izgalmakat és az álmatlan éjszakákat kipihenni.

Már útközben megállapítottam, hogy ez az elhelyezés nem lesz megfelelő. Varsó után pár kilométerrel homokos útra kellett térni, amelyen az autó alig tudott haladni. A házban sem telefon, sem villany nem volt. Tehát rádiót nem lehetett volna felállítani, és telefon híján Varsóval sem tudtunk volna érintkezésben lenni.

Így tehát más elhelyezés után kellett néznem. A Varsó közelében lévő villák felől érdeklődvén megállapítottam, hogy a legtöbb külképviselet titokban már előre gondoskodott magáról, és ki közelebb, ki távolabb biztosított magának megfelelő menedékhelyet. Egyébként a nagykövetségek és a követségek egy része Varsóban is rendelkezett óvóhellyel. A közvetlen szomszédságomban lévő belga és holland követség óvóhelye kisebb méretű bombákkal szemben biztonságot látszott nyújtani. A mi követségi irodáink a Kosykowa utca egyik nagy bérházában, az első emeleten helyezkedtek el. A házban óvóhely egyáltalán nem volt. Bolgár kollégám – aki eredetileg vezérkari tiszt volt – a kérdést úgy oldotta meg, hogy követsége kertjében árkokat ásatott. Úgy gondolkozott, hogy a zegzugos, elég mélyre ásott árkok több biztonságot nyújtanak, mint a beomlás veszélyének kitett, föld alatti óvóhelyek.

Kollégáimmal beszélgetve megállapítottam, hogy a fenyegető háború mikénti lefolyása tekintetében ők is csak elképzelésekre támaszkodtak. Akkoriban legnagyobb veszélynek az esetleges gáztámadást látták. Úgy látszik, Budapest is erre gondolt, amikor augusztus közepén a követséget gázálarcokkal látta el, a Dísz téri szellemnek megfelelően természetesen az érdekelt tisztviselők költségére.

A magam részéről egyik első intézkedésként utasítást adtam elegendő mennyiségű kék papír beszerzésére az elsötétítés céljára, és kézi villanylámpákat vetettem sok elemmel. [...]

Augusztus 26-án este 7 óra körül megszólalt a telefon követségi dolgozószobámban. Nagy meglepetésemre Csáky hangját ismertem fel.

– Mi újság nálatok? – kérdezte.

– Mindenre való elszántság – feleltem.

Csákyt ez a válasz látszólag kielégítette, mert nem folytatta tovább a beszélgetést.

Minthogy a külügyminiszterek csak egészen kivételesen beszéltek személyesen telefon útján valamelyik követségükkel, Csáky kérdése érthetően meglepett. Arra gondoltam, hogy Pesten talán már valami kósza hír terjedt el az ellenségeskedések megkezdéséről, és ezt akarta Csáky megállapítani. [...]

A város képe ezekben a napokban még semmit sem árult el a közelgő háborúról. A légitámadások elleni védekezésre szolgáló előkészületeknek sem volt nyoma. A háztulajdonosok a hatóságok által korábban előírt óvintézkedéseket sem tették meg, kivéve, hogy kimeszeltették a padlásokat, és néhány vödör vizet vitettek fel. Az utcákon, tereken még sehol sem ástak lövészárkokat.

A Szudéta-krízis[43] napjaiban az Okięnciébe vezető út mellett a réteken, bár kissé maszkírozva, jól ki lehetett venni a légvédelmi ágyúkat. Most ezen a környéken egyet sem lehetett látni. Vagy talán gondosabban voltak elrejtve?

Mozgósítási előkészületekről sem lehetett hallani, és Varsóban, illetve a főváros környékén csapatösszevonások sem voltak észlelhetők.

Kristóffyék, Mara irodaigazgató és felesége a délután folyamán valami kósza hírnek felülve hirtelen kiköltöztek az általuk talált vadászházba. A kényelmetlen körülmények közt eltöltött éjszaka után másnap reggel visszatértek Varsóba, végleg megállapítván, hogy az a követség tagjai részére még rövid tartózkodásra sem alkalmas.

Augusztus 29-én Varsó utcáin megjelentek a mozgósítási plakátok, de alig pár óra múlva visszavették őket. Állítólag az angol nagykövet intervenciója miatt, aki attól tartott, hogy a mozgósítási parancs kiadása elvágja a békés kibontakozáshoz fűzött utolsó reményeket is, ürügyet nyújtván a németeknek a katonai műveletek megkezdésére. [...]

Hosszas keresgélés után augusztus 31-én kivettem Lorski ügyvédnek, a követség lengyel jogtanácsosának Konstanciban levő villáját két hónapra. Egyelőre nem volt hajlandó hosszabb időre bérbe adni. Konstanci egy Varsótól mintegy 20 kilométernyire fekvő üdülőhely volt, távol minden katonai objektumtól, és így elég alkalmasnak látszott arra, hogy erősebb bombázások idején a követség tagjai ott meghúzódhassanak.

A délután folyamán már ki is szállíttattam a szükséges berendezést: ágyneműt, konyhaedényeket, porcelán- és üvegkészletet, evőeszközöket, két hónapra való élelmiszert, lisztet, cukrot, konzerveket, kávét, teát, több láda italt és ásványvizet. A követségi szolgálat ellátására pedig egy vasszekrényt, írógépeket, irodai segédeszközöket, szakkönyveket és szótárakat küldtem ki.

Egy nap múlva újra megjelentek a mozgósítási rendeletek. Az utcákat a behívottak tömegei lepték el. A követségi irodával szemben, a volt osztrák követség épülete előtt, százával tolongtak az emberek, kezükben a behívási paranccsal.

A nyári hónapokban elcsendesült város utcáin szokatlan élénkség uralkodott. A mozgósítás hírére a nyaralók nagy része visszaözönlött a fővárosba. A hangulat izzó volt, az emberek látszólag nem számoltak azzal, hogy a háború kitörése már csak napok vagy talán csupán órák kérdése.

Tíz óra után bekapcsoltam a rádiót. A németek bejelentették, hogy a lengyelek „visszautasították a német propozíciókat".

Volt még ezután kilátás a békés megegyezésre? Úgy látszott, hogy Mussolini közvetítése sem járt sikerrel. Most már kétségtelen volt, hogy semmi sem fogja megállítani a háború rohanó szekerét. Sokáig nem tudtam elaludni, és csak hajnal felé nyomott el az álom.

Szeptember elsején reggel háromnegyed hatkor hatalmas dörgésre ébredtem. Az első pillanatban még nem értettem a helyzetet. Azután egyszerre világosság támadt agyamban. Ez már a háború „zenéje" volt. Ez a robaj csak bombáktól eredhetett.

Kiugrottam az ágyból, s az ablakhoz léptem. Szürke, szomorú őszi hangulatban, ködben úszott előttem az Ujazdowski park. Emberek szaladtak ki az utcára. Az eget kémlelték. Kitártam az ablakot, hogy a dörrenésekből és becsapódásokból a távolságra következtessek. De régi harctéri tapasztalataim most nem sokat segítettek. Ez egészen más volt mint a tüzérségi tűz. Nem tudtam tájékozódni. [...]

Gyorsan felöltöztem, és kiadtam az utasítást, hogy az autóm azonnal álljon elő. Mialatt a kocsira várakoztam, megpróbáltam a lengyel külügyminisztériumba telefonálni, hogy híreket kaphassak. Azonban a minisztérium minden vonala foglalt volt. Közben eltelt talán egy félóra is, és az autóm még mindig nem állt elő. A késedelmeskedés felett bosszankodva, magam mentem a sofőr szobájába, amelyet

zárva találtam. Hosszas dörömbölésemre végre felnyílt az ajtó. Sofőröm csak nemrégen térhetett haza. Percekbe telt, míg magához tért és készülődni kezdett.

Egyenesen a minisztériumba hajtattam. Beck, Szembek államtitkár, Lubienski kabinetfőnök és Kobilański politikai igazgató az első emeleti nagy hallban álltak, élénk beszélgetésbe merülve. Amint hozzájuk léptem, Beck ezzel fogadott:

– Látja, hogyan tartják meg a németek a nemzetközi jog szabályait? Nyílt városokat bombáznak.

Rövid ideig négyesben beszélgettünk. Szavaikból megtudtam, hogy a német csapatok az éjszaka folyamán több helyen átlépték a határt, és máris több várost bombáztak.[44]

Közben megszólaltak a szirénák, a minisztérium tetején pedig egy hatalmas harang, amelyet az előző nap szereltek fel. Beck bosszúsan odaszólt Lubienskinek:

– Szereltesse le azonnal ezt az ostoba harangot. Ebben a zajban beszélni sem lehet.

Ezután kérésemre azonnal fogadott, és bevezetett dolgozószobájába. Pestről utasításom volt, hogy az angol–román garanciaszerződés[45] lényege és értelmezése felől tájékozódjam nála, ezért kérdésem erre irányult. Azt felelte, hogy az események most teljesen igénybe veszik, de legközelebb tájékoztatni fog. Tudtam, hogy igazán alkalmatlan percben zavartam ezzel a kérdéssel. De azt is tudtam, hogy Pesten megfordult a vezető tényezők fejében egy esetleges angol–magyar garanciaszerződés gondolata, és ezért sürgősen akartak tájékozódni egy ilyen szerződés hatályossága tekintetében. A gyorsan gördülő események folytán azonban ez a téma már nem került közöttünk szóba. [...]

A külügyminisztériumból visszatérve rövid táviratban tájékoztattam Budapestet, ezután a követségen és lakásomon befejeztük az elgondolásaim szerint szükséges óvintézkedéseket. Az ablakokat sötétkék papírral ragasztottuk be. Ahova nem telt ebből az órák alatt igen értékessé és ritkává vált anyagból, más papírt alkalmaztunk. A belső ablaktáblákra ezenfelül keskeny papírcsíkokat ragasztottunk, hogy a légnyomás ne vágjon be üvegszilánkokat. A képeket, tükröket mindenütt leszereltük, és a fal mellé állítottuk. A szobákban gyertyákat állítottam fel. Beszereztünk egy kis mentőszekrényt

is, és elláttuk magunkat kötöző-, fertőtlenítő- és fájdalomcsillapító szerekkel. Kérésemre a külügyminisztériumtól megkaptuk az előírásos fehér zászlót az autóm részére és a fehér karszalagot. Ezek a diplomáciai testület tagjainak jogot adtak arra, hogy légitámadások alatt, amikor az összes más autóknak le kellett állniuk, szabadon közlekedhettek az utcákon.

Sokan keresik fel a követséget hírekért, támogatásért. Többek közt egy magyar ifjakból álló társaság, akiket itt ért a háború, és most tőlem kérnek tanácsot, hogy merre kíséreljék meg a hazautazást.

Ismerőseim közül sokan nálam helyezik el értékeiket. Ládákban, bőröndökben, utazózsákokban, kis csomagokban ékszereket, ezüstneműt, értékes prémeket hoznak. Néhány ruhásszekrényt rendelkezésükre bocsátok, és most idegen prémes bundák, keppek, boák, művészi értékű miniatűrök, féltett emléktárgyak költöznek a nagy szekrényekbe. Mindenkit figyelmeztetek, hogy nem vállalhatok semmi garanciát, mert ez a palota éppen úgy ki van téve a bombatámadásoknak, mint akármelyik másik ház. A bombák nem respektálják a diplomáciai területenkívüliséget.

– A magyar követséget csak nem fogják a németek bombázni – hangzik a sztereotip válasz.

Délben – éppen az egyik légitámadás alatt – a pesti Külügyminisztérium számjelosztálya telefonon számjeltáviratot diktált Márffy attasénak.[46] Mikor a végére ért, a pesti rejtjelező megkérdezte:

– Igaz, hogy Varsót bombázták?

– Ha jól kinyitod a füled, akár most is hallhatod a zaját – válaszolta Márffy.

A nap egyik legfontosabb eseménye, hogy sikerült ezer liter benzint szereznem. Azonnal kiküldtem Konstanciba, és a benzineshordókat a villa kertjében elásattam. Ezzel nagy gondtól szabadultam meg, mert már most is alig lehetett benzint kapni. Mi lesz még később?

Szeptember 2-án reggel első utam újra a külügyminisztériumba vezetett. Kobylański politikai igazgatót kerestem fel, hogy a legújabb fejlemények felől tájékozódjam. Szerettem volna a háború kitörését közvetlenül megelőző eseményeket megtudni. De ezek tekintetében még ő sem látszott teljesen tájékozottnak, ami talán azzal függött

össze, hogy berlini nagykövetségüktől még nem kaptak kimerítő, részletes jelentést.

Ezzel szemben főleg a lengyel hadsereg kitűnő szelleméről és légierejük által végrehajtott sikeres ellentámadásokról beszélt. Nagyon bizakodónak igyekezett mutatkozni, de idegességét mégsem tudta palástolni. Kijelentései olyan kevés konkrétumot tartalmaztak, hogy nem láttam szükségesnek Budapest tájékoztatását.

Ebéd után kiküldtem házvezetőnőmet Konstanciba, hogy a villát sürgősen tegye lakhatóvá. Akkor derült ki, hogy még nagyon sok mindenre lesz ott szükségünk, úgyhogy egész szekérrakomány berendezési tárgyat küldtem ki vele. Rábíztam kedves kutyáimat is, jelezve, hogy esetleg az éjjelt én is ott fogom tölteni.

A Varsóban lakó magyarok állandóan ostromolják a követséget, híreket, útbaigazítást kérve. Szomorú jelenetek is lejátszódnak. Gdyniából megérkezik báró Wildburgné, az ottani tiszteletbeli konzulátusunkhoz[47] röviddel ezelőtt beosztott tisztviselő felesége két apró gyermekével. Zokogva, elcsukló hangon mondja el, hogy ura – aki tartalékos tiszt a lengyel hadseregben – a behívóparancs vétele után azonnal elment. Azóta nincs hír felőle. Gdyniát bombázták. Tovább ott maradniuk lehetetlen volt. Ezért ide menekült, de az itteni légitámadások miatt innen is mennie kell. Nem teheti ki gyermekeit a biztos pusztulásnak. A pályaudvarokat és a mozgásban lévő vonatokat is bombázzák. Nehéz ilyen körülmények közt tanácsot adni. Végül azzal váltunk el, hogy megkísérli, hátha eljut Białystokban lakó rokonaihoz.

Estefelé én is kimentem Konstanciba. De alig hagytuk el a várost, Wilanów előtt légiriadó hangzott fel. Pár perc múlva már repülőgépek cikáztak felettünk. Miután hallottam, hogy a németek egyes autókra is tüzelnek gépfegyvereikkel, leállíttattam az autót. Inasommal és sofőrömmel leültünk az árok szélére, és ott akartuk bevárni a légitámadás végét. Elszívtunk egy cigarettát, és letompított fényű lámpákkal újra elindultunk. [...] Csak 8 óra után értünk a villához, ahol Kristóffy és felesége már várt rám.

Vacsora után sokáig együtt hallgattuk a rádiót, amelyben ismételten felhangzott az újabb repülőkötelékek berepülését jelentő „uwaga, uwaga" figyelmeztetés. [...]

Szeptember 3-án reggel 8 és 9 óra közt a tükör előtt állva éppen

nyakkendőt kötöttem, amikor már a szokásossá vált motorzúgás közepette halmas robbanás rázkódtatta meg az épületet. Utána még egy és egy harmadik.

No, ez már elég közel lehetett – gondoltam. Tehát már Konstanciban sem lehet nyugodtan élni a náciktól. De mi a csodát kereshettek a repülők itt, ezen a békés kis nyaralóhelyen? [...] A becsapódások nyomán keletkezett kráterek alig pár száz lépésnyire voltak a villánktól. Az egyik bomba az amerikai nagykövetség által irodahelyiségül bérelt villa kertjébe esett. A váratlan támadás nagy pánikot keltett. Sokan azonnal csomagoltak.

Az epizódnak azután mulatságos fejleményei is voltak. Biddle amerikai nagykövet ugyanis a lapokban nyilatkozatot tett közzé, és úgy állította be a dolgot, mintha a támadás egyenesen személyének szólt volna. Tény, hogy Biddle kifejezetten németellenes volt, [...] a valószínűtlen állítást azonban általában humorosan fogták fel. [...] Biddle úr az ezt követő időkben nagy megfontoltságról és óvatosságról tett tanúbizonyságot. Városszerte ismert gyönyörű, világossárga színű autóját szürkére festette, a fedelére ráboríttatta a csillagossávos amerikai lobogót. Gázmaszkjától pedig sohasem vált meg.

Különben a ragyogó követi autók máról holnapra mind megváltoztatták színüket. Voltak, akik sárral kenették be kocsijukat. Mások államuk színeit festették fel az autóik fedelére, hogy a repülők felismerhessék a benne ülők nemzetiségét.

Szeptember 4-én reggel visszatértem Varsóba. A Belvedere környékén menetelő csapatokkal találkoztam. A katonák csendben, komoran vonultak Wilanów irányába. [...] Az egymást követő riadók és az ismételt légitámadások erkölcsi hatása mindenütt érezhető volt. Kissé elkésve, de erős tempóban folytak a légvédelmi munkálatok. A pincéket aládúcolták, s az utcákon, tereken, parkokban futóárkokat építettek. Ismert személyiségek, ünnepelt színésznők, társaságbeli hölgyek jó példával jártak elöl, és reggeltől estig végezték a nehéz földmunkát.

Időnként újra felbúgtak a szirénák. A közlekedés pillanatok alatt megállt. Az emberek kapualjakba menekültek. Dermesztő csend ült az utcákra. [...]

Délelőtt 11-re Ditleff norvég követ, a követi kar doyenje értekezletre hívta össze a kollégákat. Az értekezlet célja a helyzet és a

diplomáciai testület által esetleg szükségesnek vélt akciók megvitatása.

Csaknem teljes számban megjelentünk. Ditleff felkérte a kollégákat, hogy a követi kar nevében a lengyel kormánynál teendő esetleges lépések tekintetében nyilatkozzanak. Ugyanis tisztázandónak vélte:

1. A lengyel kormány továbbra is a fővárosban szándékozik-e maradni, illetve a helyzet súlyosbodása esetén nem fogja-e székhelyét egy viszonylag biztosabb és nyugodtabb vidékre áthelyezni?

2. Közölheti-e a diplomáciai karral, hogy hova szándékozik székhelyét áttenni?

3. Mi legyen a diplomáciai kar magatartása? Maradjon-e a kormány távozása esetén is Varsóban, vagy kövesse új székhelyére?

4. Utóbbi esetben hogyan gondoskodik a követségek és ingóságaik elszállításáról?

Az élénk eszmecsere már azért is érdekes volt, mert világosan megmutatta, hogy mennyire felkészületlenül talált mindnyájunkat Varsó kritikus helyzete. Egyes felszólalások pedig egyenesen humorosan hatottak. Volt olyan, aki attól tartott, hogy esetleges új állomáshelyünkön a kormány nem fog megfelelő épületeket rendelkezésre bocsátatni, és így a legnagyobb kényelmetlenségeknek fogjuk magunkat kitenni. [...]

Hogy ennek a komolytalan fecsegésnek véget vessek, felszólaltam, és rámutattam arra, hogy kormányaink minket nem Varsó polgármesterénél, hanem a lengyel kormánynál akkreditáltak. Helyünk mellette van, akár kellemes lesz ez ránk nézve, akár nem. Ha normális időkben, amíg követi minőségünk mindennemű privilégiumot és előnyt jelentett, élveztük a lengyel kormány vendégszeretetét, úgy most osztoznunk kell rossz sorsában is. [...]

Kollégáim nagy része magáévá tette álláspontomat, de egyesek változatlanul azt hangoztatták, hogy helyesebb Varsóban maradnunk.

Végül felkértük két kollégánkat, hogy még a nap folyamán puhatolózzanak a külügyminisztériumban a kormány tervei felől. [...]

Követendő magatartásom tekintetében határoztam: bármiként döntsenek kollégáim, én a kormányt követni fogom.

Arra nem számíthattam, hogy a minisztériumnak módjában lesz

a követségeket összes ingóságaikkal átköltöztetni. De arra gondoltam, hogy legértékesebb tárgyaimat egy teherautóval el tudom majd szállítani. Ezért a délután folyamán öt nagy ládába becsomagoltam legféltettebb ingóságaimat.

Ezzel voltam elfoglalva, amikor délután 5 órakor újra felsírtak a szirénák. Nyomban utána felcsattantak a légvédelmi tüzérség ágyúi. A motorok zúgása egyre erősebb lett, egyik robbanás a másikat követte. Azután egy óriási, döbbenetes koncertbe folyt össze a bombák robbanása, az összeomló épületek robaja, az ágyúk éles bömbölése és a gépfegyverek kattogása.

Inasomat, Török Józsit nagyon érdekelte a légi háború. A dolgozószobám előtti nyitott teraszról nézte a borzalmas jelenetet. Hiába figyelmeztettem, hogy könnyen kaphat egy bombaszilánkot vagy egy visszahulló repeszdarabot a fejére. Nem hallgatott rám, sőt engem is invitált a teraszra.

– Tessék már kijönni – mondta. – Innen nagyszerűen lehet mindent látni. A szomszédban a török nagykövet úr is az udvaron van.

Erre kimentem a teraszra. A látvány borzalmas, de tényleg érdekes volt. Fejünk felett minden irányból hatalmas bombavetők és kisebb, feltehetőleg vadászgépek villantak fel. Hogy hányan lehettek, hozzávetőleg sem tudtam megállapítani, mert hol eltűntek, hol újra előbukkantak. Itt-ott felismertem egy-egy lengyel gépet is. A leáldozó nap bearanyozta a gépmadarak karcsú testét. Köztük helyenként fehér felhőcsíkok tűntek fel. Az egyik gép mintha tűzcsóvát húzott volna maga után. Azután eltűnt a szemünk elől.

Az órámra pillantok. Öt óra tíz perc. Már szinte tíz perce tart a légitámadás, amely most mintha ellanyhult volna. De egyszerre újra benépesedik az égbolt, még erősebb lesz a dübörgő, robbanó, üvöltő hangzavar. Voltaképpen ez a rettentő kakofónia az, ami az idegekre megy. És a teljes kiszolgáltatottság érzése, a tehetetlen várakozás.

De mi ez? A légvédelmi ágyúk dübörgése váratlanul elhalkul. Azután már nem hallani mást, mint a lezuhanó bombák robbanását, a pusztuló házak morajlását. Közvetlen közelünkben az egyik háztetőről egyetlen gépfegyver kattog. A légi harcban kimerült, leszorított lengyel vadászgépek szárnyai csaknem a házakat súrolják.

Mi történt itt? – kérdem magamtól. Miért hallgatott el a légvédelem, amikor egyre több és több repülőgép tűnik fel előttünk? Az utcán őrült iramban vágtatnak vöröskeresztes és katonai autók. A Visztula felől hatalmas füst- és porfelleg függönye takarja el a kilátást. Most már egyre bizonyosabbá válik előttem, hogy a légvédelem csődöt mondott. [...] Nem bírom tovább a zajt és a döbbenetes látványt. Visszatérek a szobámba, és becsukom a teraszra nyíló nagy, üveges ajtót. [...] A szobában valami különös, ismeretlen szag terjeng. A hallban a félig becsomagolt ládák, a székeken, asztalokon díszmagyar ruhák, bundák, iratok, díszkardok szanaszét hevernek, a szekrényekben sok drága, idegen jószág. Vajon mi marad meg mindebből és – belőlünk? [...]

Felhívom a követséget. Még senki sem tud semmi pozitívat a légitámadás okozta károkról. [...] Kérdést intézek a lengyel külügyminisztérium politikai osztályához. Kobylański nyugodtan, csaknem derűs hangon válaszol. A csaknem félórás légitámadás nem okozott komolyabb károkat. Több német gépet lelőttek.

– De hát miért hallgattak el a légvédelmi ágyúk a támadás tizenötödik percében? – kérdem.

– Mert a visszaeső gránátok még nagyobb károkat okoztak volna emberekben és javakban, mint a német bombák – feleli.

Tudomásul veszem a felvilágosítást, de nem hiszek benne. Bár laikus vagyok, mégis azt hiszem, hogy nem csalódom, ha úgy gondolom, hogy a légelhárításnak már jóval a főváros előtt erős akcióba kellett volna lépnie. [...] Világos előttem, hogy a külügyminisztériumi magyarázat nem helytálló. Világosan látom, hogy a légi fölény teljesen a németek kezében van. Mi lehet a többi lengyel város sorsa, ha már maga a főváros is ennyire ki van szolgáltatva a német légiflottának. A délutáni légitámadás után ítélve, a helyzet katonai szempontból nagyon súlyos lehet. [...]

Követségem Konstanciban lévő tagjai izgatottan várnak. A Varsó ellen felvonult repülőkötelékek egy része Konstanci felett szállt el, és tudják, hogy nehéz óráink lehettek. [...] Meghallgatjuk a rádióhíreket, és azután mindenki nyugovóra tér. [...] Reggel fél kilenckor megszólal a telefon.

– Itt a külügyminisztérium. Koziebrodski beszél. A minisztérium elhagyja Varsót, és máris indul. A külügyminiszter úr arra kéri a

külföldi missziókat, hogy kövessék új székhelyére, a Lublintól délkeletre fekvő Nałęczówba, ahol a magyar követség részére 14 szobát rezerválunk.

Szeretnék további felvilágosításokat kapni, de a telefon kattanása jelzi, hogy letették a kagylót.

Ma szeptember 5-e van. Tehát csak öt nappal ezelőtt kezdődött meg a háború, és máris mennünk kell. [...] Konstanciban pillanatnyilag csak két személyautó áll rendelkezésünkre: az enyém és Kristóffyé. Így hát semmit sem vihetünk magunkkal egy kis toalett-táskán kívül. Tehát érdemes volt a villát két hónapra való élelemmel és minden egyébbel ellátni. [...]

Előbb a lakásomra megyek. Felhívom a külügyminisztériumot. Minden száma foglalt. Végre sikerül kapcsolást kapnom. Egy ismeretlen nevű tisztviselő jelentkezik. Előadom, hogy a minisztérium kilátásba helyezte, hogy a város kiürítése esetén minden követségnek egy teherautót fog rendelkezésére bocsátani. Kérem, hogy a követségem részére is küldjenek egyet. Válaszát nem értem meg, és a következő pillanatban már leteszi a kagylót. [...]

Nem vesztegethetem tovább az időt, sofőrömet bízom meg, hogy akárhonnan, akármilyen áron szerezzen egy teherautót, vagy ha az nem sikerül, legalább egy másik sofőrt az ugyancsak nyolchengeres régebbi Buick kocsim részére. [...] Előveszem autótérképemet és megállapítom a Nałęczówba vezető útvonalat. Számításom szerint körülbelül 150 kilométernyire fekszik Varsótól. Tehát két órán belül ott lehetünk.

A Wertheim-szekrényből kiveszem legfontosabb irataimat és pénzemet, de nem az egészet. Legyen itt is egy kevés, hátha visszajövünk még ide.

Közben visszatér a sofőröm, és jelenti, hogy képtelenség teherautót szerezni. Másik sofőrt sem sikerült találnia. Tehát csak az új Buick kocsival mehetek, amely pár héttel ezelőtt érkezett Amerikából. Rendelésre készült, nagyon ízlésesen kárpitozva, fűtőberendezéssel és mindenütt krómozva. A másik Buickot csak két évvel ezelőtt vettem. Alig futott többet 20 ezer kilométernél. Tökéletes állapotban van. Szembek gróf[48] szerette volna megvenni, és a háború kitörése előtt pár nappal meg is állapodtunk erre nézve. Nagyon sajnálom itthagyni. [...]

Hirtelen végigszaladok lakásomon, és még egyszer leülök íróasztalom elé, ahol annyi éjszakán át dolgoztam. Gépiesen húzogatom ki a fiókokat. Két nagy fiókot teljesen betöltenek édesanyám levelei, harminc évre visszamenőleg, gondosan dátum szerint rendezve fekszenek egymás mellett. A többi fiókban számtalan feljegyzés, levél bukaresti, belgrádi, római működésem idejéből. Behajítom a kandallóba. Ott hamvad el mindez, ami már szinte történelem.

Benyitok a pipázóba, ahol kardgyűjteményem egy egész falat foglal el. Ott lóg Ali pasa kardja, amelyet Libohova albán külügyminiszter ajándékozott nekem. Mellette egy remekbe készült perzsa kard, azután bogláros hüvelyű magyar díszkardok, egy széles pengéjű török harci kard és közbül egy ékkövekkel kirakott buzogány. A kardok alatt az öreg komódon egy pár vontcsövű párbajpisztoly.

Itt sorakoznak kedves puskáim. Mind az első világháború után vettem, mert régi puskáim 1918-ban Erdélyben maradtak. [...] Alattuk egy bőrládikó tele töltényekkel. Hej, lesz itt ropogás, ha egy bomba véletlenül becsap a házba! De talán megkímélik a német repülők, hiszen a háztetőn végigfektettük a piros-fehér-zöld színű lobogót, hogy a magasból is láthassák.

Végigsimogatom a bútorokat. [...] Belenézek a szekrényekbe, komódokba. Mennyi mindent kellene elvinni! És eszembe jut 1916 szeptembere, amikor Kolozsvár kiürítését tervezték. Akkor is ilyen tanácstalanul álltam a zsúfolt szekrények előtt.

A hálószobám falán egyforma, aranyozott rámákban a múlt szépasszonyai. Csak egy nincs köztük. A legutolsó, a legkedvesebb, aki nem akarta, hogy a „galériába" őt is besorozzam. [...]

A nagy szalonban a kandallón Mussolini és a kormányzó dedikált ezüstrámás arcképei. Hengerformában összegöngyölítve perzsaszőnyegeim. Negyvenkét darab. Vannak köztük egészen régi, kétszáz éves ritka darabok is. Kis-Ázsiában, Konstantinápolyban, a Balkánon és később aukciókon vásároltam össze őket. [...]

Az ebédlő, az előcsarnok és a lépcsőház falait az erdélyi fejedelmek és történelmünk kiváló alakjainak a XVIII. században készült portréi borítják. Egy XVI. századbeli Krisztus- és Madonna-képpel együtt végrendeletileg a Magyar Nemzeti Múzeumnak hagytam. [...]

Kocsim utoljára gördül fel a lépcsők előtt. Négy ember, a kutyák, pokrócok, a hevenyében bedobált csomagok teljesen megtöltik. Mi-

kor az autó kifordul, egy pillanatra visszanézek. De nem szabad mutatni elfogódottságot, és amíg a követség elé érkezünk, megmagyarázom sofőrömnek az útirányt.

Minden követség hátrahagy egy tisztviselőt Varsóban. A legtöbb esetben egy diplomatára hárul a feladat, hogy a németek bevonulásáig a követség felett őrködjék. [...] Én Mara irodaigazgatót bízom meg, és egy meghatalmazásfélét állítok ki részére – már a német parancsnoksághoz címezve. [...]

Kristóffyval és Marával átnézzük a követség pénztárát. A pénzkészletnek csaknem felét Marának adom át. Azután magamhoz veszem a legfontosabb iratokat, és a pénzzel együtt egy kis toalettáskába gyömöszölöm. Asztalomról csak keresztapám, Bartha Miklós[49] hamutartóját viszem el, megmagyarázom az útirányt a követség tagjainak is, és már indulunk. [...]

A légi akció most csodálatosképpen szünetel. Az utcákon egyik autó a másikat éri. Katonai társzekerek dübörögnek át a hídon. A Visztula túlsó partján, a Prágának nevezett városrészben már nagyon látszanak a légitámadások nyomai. A gyárak és a környékükön épült munkásházak szenvedtek a legtöbbet.

A hídon túl már csak lépésben haladhatunk. Az úttest egész szélességében parasztszekerek, teherautók, elegáns luxusautók, motorkerékpárok, biciklisták, gyalogosok összezsúfolódva, összekavarodva törekszenek előre. Sofőröm kénytelen minduntalan lefékezni. Minden 30-40 méter után megállunk, és percekig várakozunk. [...]

A szekereken, teherautókon emeletnyi magasságig felhalmozott bútorok, ládák, varrógépek, szőnyegek, ágynemű és batyu batyu hátán. Kis négyszemélyes autókban nyolc-kilenc ember, jobbára nők, öregek és gyermekek, ölükben macskákkal, madárkalitkákkal. Még a lépcsőn is állnak. Vörösre sírt szemek, sápadt, rémült arcú, gyűrött, fáradt emberek. Menekülők. [...]

Másfél óráig tart, míg átvergődünk a külvárosokon. Azután még egyszer felhördülnek mögöttünk a varsói szirénák. Nem sokkal később egy velünk szemben haladó tüzérezreddel találkozunk, amelyet rendkívül hosszú trén követ. Olyan tökéletes rendben menetel az ezred, akárcsak egy katonai díszszemlén. Tökéletes felszerelés, vadonatúj egyenruhák, csillogó szemű, vidám arcú fiúk, akikről lerítt az önbizalom, a készség, hogy szembeszálljanak a gyűlölt

ellenséggel. Az ellentét a menekülők szomorú áradata és ezek közt a magabiztos, pompás fiúk közt felejthetetlen benyomást tett rám. A Varsó védelmére indult katonák hangulata rám is átragadt, és szinte bizakodóvá tett.

Valahogy errefelé minden derűsebb hangulatú volt. A mezőkön nyugodtan legelésző csordák, a falusi házak előtt játszadozó gyerekek, a szép őszi napsütésben pompázó erdő – még nem vettek tudomást a háborúról.

Az új Buick is vidáman, zajtalanul suhant a jó úton előre. Hátradőltem a kocsiban, és igyekeztem az utolsó napok zűrzavaros eseményeit, információit összefogva képet alkotni a helyzetről. [...] A háború kitörését megelőző órákban azt hallottam, hogy Mussolini közvetíteni szándékozik Németország és Lengyelország közt, és talán valami második müncheni konferenciára gondol.[50] De szeptember 3-án beállt a hadiállapot egyfelől Anglia és Franciaország, másfelől Németország közt. [...] De hol maradt a szerződésileg biztosított támogatás mindmostanáig? Franciaország és Lengyelország közt csaknem húsz év óta szövetségi viszony áll fenn. Anglia ünnepélyesen garantálta Lengyelország függetlenségét.[51] Hogyan lehet, hogy mindezek ellenére eddig még egyetlen angol vagy francia repülőt sem láttam, egyetlen szövetséges légi kötelék sem jelent meg a szörnyű légitámadásoktól naponként szenvedő lengyel főváros védelmére?

De eddig már bizonyára akcióba léptek, s Hitler ebben az órában már saját határai védelmére kénytelen összpontosítani haderejét, és légiflottája a német városok védelmét szolgálja.

A békés táj is megnyugtatólag hatott idegeimre, és már arra gondoltam, hogy vajon a lengyel kormány nem adta-e ki túl korán a jelszót a Varsóból való távozásra, amikor sofőröm hirtelen lefékezett. Egy kanyarodónál, pár lépésnyire előttünk, hatalmas bombatölcsér tátongott az úttesten, és mögötte még egy. Tehát már itt is jártak repülők.

Dęblin előtt vagyunk, és amint továbbhaladunk a helység felé, egyre borzalmasabb kép bontakozik ki előttünk. Az úttól balra szétbombázott házak, raktárak, vasúti töltések. De legmegdöbbentőbb a repülőtér. Tízesével egymás mellett repülőgépek megszenesedett vázai fekszenek. Kissé odébb egy szénné égett repülőgép oldalra

fordulva. Az úttól jobbra egy ritkás erdőben egymástól kisebb-nagyobb távolságra ugyancsak elégett repülőgépek.

Borzalmas és hihetetlen. Tehát már ez a vidék is átélte a légitámadás borzalmait. A nyomok szerint a bombázás már napokkal előbb játszódhatott le. Most kihalt, üres az egész környék. Sehol egy ember.

Vajon meddig ért el már a német légierő ellenállhatatlan pusztító ereje?

Délután öt óra felé érkeztünk Nałęczówba, leendő tartózkodási helyünkre. Nałęczów kis üdülőtelep, szétszórt villákkal, egy park közepén szanatóriummal. Úgy emlékeztem, hogy Becknek itt villája van. Talán ezért esett a választás éppen Nałęczówra.

Az első kép, amely itt fogadott, nem volt nagyon bizalmat keltő. Néhány órával érkezésünk előtt már ezt az üdülőhelyet is bombázták. A légitámadás nyomai mindenütt felismerhetőek voltak. De vajon miért, hiszen semmiféle katonai objektum sem volt itt. Talán már tudták, hogy a lengyel külügyminisztériumot ide fogják áttelepíteni?

Elsősorban a követség áthelyezését akartam biztosítani. A rendőrségre utasítottak. A rendőrség épülete körül – amely voltaképpen csak egy őrszobából állt – már számtalan CD jelzésű autó állt. A szegény rendőrtiszt és pár embere, akik a szállásokat kijelölték, alig győztek a kérdésekre feleletet adni. [...]

Végre ránk került a sor. Egy rendőr kíséretében megindultunk „a magyar követség részére fenntartott tizennégy szobás lakás" felé.

A rendőrségtől mintegy százméternyire kísérőnk két rozzant külsejű házra mutatott – és elsietett. [...] Beléptem az első szobába. Leírhatatlan bűz és szenny fogadott. Az asztalon ételmaradékok, a padlón eldobált üres konzervdobozok. [...] A két házban összesen nyolc-kilenc egyformán piszkos szoba volt.

Hát ide nem mehetünk be, az az egy bizonyos. Visszatértem tehát a rendőrségre, ahol már egy fiatal külügyminiszteri tisztviselő is akcióba lépett. Vele franciául jobban meg tudtam magam értetni. Mentegetőzve azt válaszolta, hogy tévedés történt. Mellém adott egy kísérőt, akivel megindultunk a kijelölt lakás felé.

Autóm kiért a házak közül, és azután a főúttól balra fekvő meredek domb oldalán kapaszkodtunk felfelé. A domb tetején magas

kerítés és bezárt kapu fogadott. Végre hosszas dörömbölés és kiáltozás után belülről megfordult a zárban a kulcs, és az ajtónyíláson egy alacsony, vörös hajú, pápaszemes, ijedt arcú, kispolgáriasan öltözött férfi dugta ki a fejét. Németül beszélt, a lengyel zsidók jellegzetes zsargonjában. [...] A gyengeelméjű zsidógyermekek menhelyén voltunk. Házigazdánk, az intézet igazgatója – mialatt a kaputól az épülethez vezetett – hadarva elpanaszolta, hogy a rendőrség ma reggel elrekvirálta az intézet helyiségeit, sőt az ő lakását is. Most mindnyájan a szabad ég alatt vannak.

Az igazgatói lakás mindössze konyhából és két szobából állt, szegényes, ütött-kopott piszkos huzatú bútorokkal. Az intézet helyiségeiben egymás mellé zsúfolva kis gyékényből font gyermekágyak voltak, gyanúsan foltos, rövid szalmazsákokkal. [...]

– Nézze csak – fordultam a folyton sopánkodó igazgatóhoz –, ajánlok Magának egy üzletet. [...] Ha szerez nekünk egy megfelelő másik lakást, nem veszem igénybe a vendégszeretetét.

Homályos pápaszeme mögött egyszerre felcsillant az igazgató szeme, s a következő pillanatban már indultunk is a kijárat felé. [...] Negyedórai gyaloglás után ha lehet, még piszkosabb és rendetlenebb házban találtuk magunkat. [...]

Időközben már beállt a szürkület. Visszatértem a rendőrségre, ahol az akkor érkezett kollégák egymásnak adták a kilincset. Végre egy derék csendőrre akadtam, aki amikor megtudta, hogy magyarok vagyunk, azonnal felajánlotta a segítségét. A szanatóriummal szemben fekvő dombon épült fabarakkhoz vezetett, ahol hét egymás mellett levő nagyon primitíven berendezett, de aránylag tiszta szobát kaptunk.

Elhelyezkedésünk tehát úgy-ahogy biztosítva volt. Az igaz, hogy a világháborús deckungélet óta ilyen lakásom nem volt, de hát az adott körülmények közt mégis örültem, hogy végre tető alá jutottunk. [...]

Miután inasom toalettszereimet kicsomagolta, és valahonnan egy mosdótálat is szerzett, amelyben megmosakodhattam, felkerestem a szanatóriumban székelő külügyminiszteri ismerőseimet. Felvettem velük az érintkezést, és azután vacsoralehetőségek felől érdeklődtem, mert a Konstanciban reggel hirtelen felhajtott teán kívül aznap még nem jutottam étkezéshez.

Szállásunktól nem messze egy kis korcsmát fedeztem fel. Talán nem is volt több az egész helységben. Kollégáim egy részét is ott találtam. Az asztalokon egy-egy halványan pislákoló gyertya égett. Kiszolgálás nem volt. De eledel is nagyon kevés. Inasom a pulton összeszedte, amit talált, valahogy evőeszközöket is kerített, egy üveg bor is akadt. A kis asztal körül összezsúfolva kollégák és jó ismerősök, akiket a közös sors érzésben is közelebb hozott. Az izgalmas és fárasztó nap után mindnyájan kissé felocsúdtunk a szomorú benyomások hatása alól. Hazatérve a barakkba, azonnal végigfeküdtem a kemény faágyon, de álom mégsem jött a szememre.

Szeptember 6.

Reggel első utam Szembek grófhoz vezetett, aki most is megőrizte nyugalmát, sőt derűs hangulatban fogadott. Előadta, hogy a külügyminisztérium különböző osztályai hol, mely épületben lesznek elhelyezve, és hogy holnaptól kezdve a diplomáciai testület tájékoztatása céljából a külpolitikai és harctéri eseményekről rendszeresen kommünikét fognak kiadni. A jelenlegi katonai helyzetre vonatkozólag kíméletes óvatossággal feltett kérdésem elől kitért, de nałęczówi tartózkodásunkat csupán átmeneti jellegűnek minősítve, azon reményének adott kifejezést, hogy látható időn belül valószínűleg visszatérhetünk Varsóba. [...]

A minisztérium más főtisztviselőivel folytatott beszélgetéseim révén sem sikerült a front eseményeire vonatkozólag konkrét információkat kapnom. Csupán a németek barbár hadviselési módszereiről közöltek részleteket. [...] Bizakodónak mutatkoztak, s reményeiket arra alapították, hogy Anglia és Franciaország részéről a nyugati német frontra gyakorolt nyomás folytán a lengyelországi német katonai akció ereje lankadni fog.

Kollégáimnál is teljes tájékozatlanságot tapasztaltam. Általában még mindenki Varsó menekülésszerű elhagyásának és az ezt követő viszontagságos napok hatása alatt állt és erről beszélt. [...]

A kora délutáni órákban ismét átmentem a szanatóriumba, és alkalmat kerestem a Szembek gróffal való találkozásra. Mindössze annyit tudtam meg, hogy Anglia és Franciaország az utolsó pillanatig minden lehetőt elkövetett a háború megakadályozására, a lengyel kormány sem zárkózott el a tárgyalások elől, de minden kísérlet

hajótörést szenvedett Hitler makacsságán, aki már teljesen felkészült a háborúra.

Délután megérkezett Sárkány Jenő katonai attasém is, aki egy nappal utánunk hagyta el Varsót. Próbálkozásai, hogy értesüléseket szerezzen, eredménytelenek maradtak, annál is inkább, mert időközben a vezérkar is áttette székhelyét Lublinba. [...]

Este a korcsmában vacsoráztunk, amikor a svéd követ hórihorgas alakja jelent meg az alacsony ajtóban. Azonnal hozzám sietett.

– Hallotta már, hogy tovább megyünk? – kérdezte. Majd így folytatta: – E pillanatban értesültem, hogy a külügyminisztérium elhagyja Nałęczówot, és vele együtt mi is mindnyájan. A frontról igen kedvezőtlen hírek érkeztek. – Ezzel már indult is kifelé az ajtón.

Azonnal felugrottam, mintha utána sietnék, s a már sötétségbe borult utakon a szanatóriumba igyekeztem.

A gyéren világított épület kapujában nagy sürgést-forgást találtam. A bejárat mellett egymásra halmozott kofferek, kézitáskák álltak. A hallban megpillantottam Szembek grófot.

– Igaz, hogy tovább kell mennünk? – kérdeztem.

– Igen – felelte röviden. – Krzeminiecbe megyünk.

– Mikor?

– Most azonnal. A német előretörés gyors tempója folytán ez itt most már operációs zóna lett, ahol nyugodt munkára nem lehet gondolni.

– De nekem és követségem tagjainak nincs benzinünk. Hogyan menjünk tovább? – jegyeztem meg.

– Gondoskodtunk róla, hogy a követségeket ellássák benzinnel – felelte kissé idegesen, és azzal munkatársaihoz fordult, hogy a szükséges utasításokat megadja nekik.

Első meglepetésemből felocsúdva Lubienski protokollfőnökhöz fordultam. [...] Megtudtam, hogy Lembergből nagyobb szállítmány benzin van útban, amelynek érkezése az éjszaka várható.

Nałęczówban azonban csak egy benzinkút volt, és miután legalább 150-160 személy- és teherkocsit kellett ellátni, számolnunk kellett azzal, hogy a tankolás is pár órát fog igénybe venni. Ezért utasításomra autóink azonnal a benzinkút köré sorakoztak, ahol máris hosszú kocsisor zárkózott fel.

Munkatársaim egy része maga vezette autóját, s így a hosszú út

előtt néhány órai pihenésre volt szükségük. Ezért azt ajánlottam, hogy nyugodtan pihenjenek le. Én – úgyis rossz alvó lévén – fennmaradok, és amikor az autók az indulásra készen lesznek, felkeltem őket.

Ezután autótérképen kikerestem Krzeminiecet, amelynek nevét is most hallottam először. Megdöbbenve láttam, hogy közvetlenül a szovjet határ mellett fekszik. Tehát jókora út áll előttünk. A követendő útirányt nagyjából berajzoltam a térképre, s azután nagyon fáradtan leültem az ágyam szélére.

Fél tíz felé lehetett. A benzin talán csak órák múlva fog megérkezni. Van időm gondolataimat rendezni. [...]

Szembek gróf szerint Nałęczów környéke már hadműveleti terület. Ha ez igaz – márpedig a mindig optimista államtitkár nagyon komoly okok nélkül nem nyilatkozott volna így –, akkor Lengyelország máris elveszett. A német haderő ilyen mérhetetlen arányú lendülete mellett lehetetlen lesz a még nem is teljesen mozgósított, felvonulásában az állandó bombázások által megzavart és ez órában bizonyára már visszavonulóban lévő lengyel hadsereggel a német óriást feltartóztatni.

Eszembe jutottak a politikai igazgató szavai: És ha a németek az ország nyugati részét elfoglalnák is, amire gondolni sem lehet, tovább fogunk harcolni. Bevesszük magunkat a mocsarak vidékére, ahol a németek motorizált csapataikkal nem tudnak operálni, és akár hónapokig is fel fogjuk tartóztatni őket. Akkor pedig a szövetséges erők nyugaton eldöntik a háborút.

Már amikor két nappal előbb ezt a kijelentést tette, érthető kétkedéssel hallgattam. Most pedig egészen fantasztikusnak találtam, annál is inkább, mert még élénken emlékezetemben voltak a lengyel külügyminiszternek és államtitkárnak a Szudéta-krízis[52] idején tett kijelentései: Sem Franciaország, sem Anglia nem fog megmozdulni, éspedig azon egyszerű oknál fogva, mert nem képesek rá.

Vajon egy év alatt olyan mértékben növekedett Franciaország és Anglia fegyveres ereje, hogy sikerrel léphetnek fel Németországgal szemben, és megmenthetik Lengyelországot a teljes összeomlástól?

Abban nincs kétségem, hogy Németország tartalékai ki fognak merülni. De hogy ez mikor fog bekövetkezni, erre nézve most még nem lehet jóslásokba bocsátkozni. E pillanatban azzal kell számolni,

hogy a gigantikus méretű német katonai erővel szemben az egyesült angol és francia haderő sem lesz képes a Lengyelországon átszáguldó német hadsereget előretörésében megakadályozni. [...]

A lengyel kormány egészen a Szovjetunió határáig vonul vissza. Vajon onnan is így fogunk továbbszaladni? És hova? Szinte hangosan mondom ki a szomorú konzekvenciát: *Finis Poloniae!* (Vége Lengyelországnak!) [...]

A közeli benzinkút felől egyszerre motorok berregése, autók zúgása hallatszik. [...]

Még sötét éjszaka van, amikor végre elindulunk Krzeminiec felé.

Szeptember 7.

Reflektorok nélkül, teljes sötétségben suhannak az autók Lublin felé. Az én kocsim megy az élen. A kocsi aljában guggolva, egy-egy pillanatra felgyújtott kézi villanylámpával rávilágítok a térképre, hogy a helyes útirányt megtaláljam.

Lublin egészen kísérteties. Nyomasztó csend és fekete éjszaka ül a városon. Alig lehet kivenni a vár körvonalait. [...] Most az autóhoz egész közel sötét alakok bukkannak fel. Igazoltatnak. Utána óvatosan, lépésben kell haladnunk, mert az utcákon sűrű egymásutánban katonai társzekerek, ágyúk, gépkocsik sorakoznak.

Azután lassan szürkülni kezd. Egymás után marad mögöttünk Chełm, Włodzmierz. Most újra békés hangulatú tájak fogadnak. Ébredő falvak, a felkelő nap aranyos fényében játszó harmatos rétek. Az út mellett vidám arcú gyerekek integetnek felénk.

A súlyos légitámadást átszenvedett Luckban rövid pihenőt tartunk. Délelőtt 11 körül megérkezünk Krzeminiec városkába, amely egy völgykatlan ölén fekszik.

A polgármesteri hivatalban kollégákkal találkoztam. Mindenki szállást keres, és kérdéseivel ostromolja a külügyminisztériumból oda beosztott tisztviselőket. A polgármester dolgozószobájában Lubienski éppen a nagyszámú diplomatatestület elhelyezéséről tárgyal.

– Kedves Miniszter Úr – fordul most hozzám –, amint a polgármestertől kapott tájékoztatásból látom, a lakásprobléma megoldása elég nehéz feladatnak ígérkezik. [...] Arra kérem, hogy amíg a követség részére valamennyire megfelelő elhelyezést tudok biztosítani, szálljanak meg az ide közel fekvő Borsukiban Tyszkiewicz grófnénál, akit jól ismer és aki boldog lesz, ha vendégül láthatja. [...] A grófné

jelenleg éppen Krzeminiecben tartózkodik. Kérem keresse fel a hotelban, és beszélje meg vele, hogy mikor mehetnek ki hozzá.

Kapva kaptam Lubienski ajánlatán. [...] A fiatal és szép grófné – aki egyik utolsó nagy bálomon is jelen volt – a közismert lengyel vendégszeretettel azonnal meghívott mindnyájunkat magához. Azonban figyelmeztetett, hogy könnyen áttévedhetünk a Borsukiba vezető úttól alig pár kilométernyire húzódó szovjet határon. Ezért arra kért, hogy várjunk egy-két órát, amíg ő vezethet minket. Még fel kell vennie autójára egy súlyosan sebesült francia házaspárt, akiket az éj folyamán autóbaleset ért, s akiket szintén Borsukiban fog elszállásolni. [...]

Ebéd után el is indultunk Borsuki felé. A városon túl letértünk a főútról, és egy inkább csak kerékcsapással jelzett dűlőúton döcögve követtük a grófné élen haladó autóját.

Hosszú hetek óta nem volt eső, és autóink mélyen beleszántottak a száraz földbe. A por átláthatatlan sötét felhőkben kavargott a kocsi ablakai előtt. [...] Vezető nélkül valóban könnyen átkalandozhattunk volna szovjet földre. A kis távolság ellenére csaknem félórába telt, míg Borsukiba értünk.

Tyszkiewiczék birtoka az első világháború előtt nagy uradalom volt, de nagy része az orosz határon túl feküdt. Szovjet földön maradt a régi nagy kastély is. Tyszkiewiczék a háború óta a hétszilvafás lengyelek udvarházára emlékeztető intézői lakásban éltek. A gazdaságot a grófné vezette. Ura valahol a fronton volt. Anyja, nagyanyja, kislánya és két unokahúga lakott még rajta kívül a kis parkkal és hatalmas gyümölcsössel övezett házban. [...]

A magyar falusi úriházak levegőjére emlékeztető hangulatban bizonyára kellemes órákat tölthettünk volna ott. De most nemcsak a kiszámíthatatlan jövő, a még ránk váró megpróbáltatások izgattak, hanem főleg az a körülmény, hogy Borsukiban el voltunk vágva mind a lengyel kormánytól, mind a diplomatakollégáktól. Hozzájárult ehhez az is, hogy a rádióállomást – technikai nehézségek folytán – nem lehetett felszerelni. Azt is megtudtam, hogy ha az esős időszak beáll, legfeljebb láncos kerekekkel lehet a volhiniai sártengeren közlekedni. Ezért már az első este elhatároztam, hogy amint valamilyen lakás kínálkozik Krzeminiecben, azonnal visszatérek. [...]

Szeptember 8.

Reggel a lengyel határőrség kapitánya tett nálam tisztelgő látogatást. Előadta, hogy a szovjet határon teljes a nyugalom. A Szovjetunióval ugyan nincs határszéli forgalom, de naponként alkalma van az orosz határőrökkel beszélni, akikkel normális, jó viszonyt tart fenn. Összes egybevágó értesülései szerint odaát semmi mozgás nem észlelhető.

Igen lekötelezően meghívott magához, s ebéd után át is kocsiztunk a határtól alig két kilométernyire fekvő parancsnokságára. [...] Visszatérve telefonértesítést kaptam Sallay sajtóattasétól, hogy a külügyminisztérium segítségével sikerült részünkre Krzeminiecben egy volt kórházi épületben négy szobát biztosítania. A jó hírnek mindnyájan megörültünk. Négy szoba ennyi embernek igazán nem sok, de valahogy majd csak elférünk. [...]

Mióta a háború kitört, mindig szemrehányásokat tettem magamnak, hogy nem léptem fel erélyesebben Kristóffyval szemben, és nem adtam szigorú utasítást neki, hogy feleségét, két fiatal gyermek anyját már augusztusban hazaküldje. [...] A lakáshiány most kapóra jött. Felkértem, hogy szóbeli jelentéstételre azonnal utazzék Budapestre. [...] Kristóffy először szabadkozott. Kötelességtudásával nehezen tudta összeegyeztetni, hogy ilyen súlyos helyzetben elszakadjon a követségtől. Megértettem azonban vele, hogy a kormány pontos tájékoztatása mindennél fontosabb . [...] Részletes utasítást adtam a szóbeli jelentés tartalmára vonatkozólag, átvettem tőle az általa őrzött pénzkészletet, és végül felkértem, hogy ecsetelje helyzetünket, amely főleg azért aggasztó, mert a jelenlegi viszonyok mellett előfordulhat, hogy nem jutunk benzinhez. Üzemanyag hiányában pedig nem követhetjük a lengyel kormányt, ha – előre nem látott okokból – székhelyét újra kénytelen volna megváltoztatni. Autóink a rossz utakon könnyen felmondhatják a szolgálatot. [...] Márpedig ha valamelyik autó használhatatlanná válik, utasai csak gyalog folytathatják az utat, illetve menekülhetnek tovább, mert kocsijaink annyira zsúfoltak, hogy nem tudnánk felvenni őket. Ezért nyomatékosan arra kértem a magyar kormányt, hogy küldjön részünkre egy teherautót minél több benzinnel. Tartózkodási helyünket rádió útján mindig jelenteni fogom. [...]

Nagy kő esett le a szívemről, amikor Kristóffyék másnap korán

reggel elindultak. Helyzetünk ismertetése és üzenetem azonban – úgy látszik – nem tett nagy benyomást Budapesten, mert sem teherautót, sem benzint nem küldtek. Kristóffy útjának eredménye csak az volt, hogy – mivel a német kormány sürgetésére újra fel kellett vennünk a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval, és mivel ő éppen kéznél volt – kinevezték Moszkvába követnek.[53] [...]

Krzeminiecbe való visszaérkezésünk után azonnal összeköttetést kerestem a külügyminisztérium főtisztviselőivel és kollégáimmal. Hozzánk legközelebb a francia nagykövetség székelt. Közvetlen közelében a svájci és a holland követség ütötte fel a tanyáját. Martin úr, a svájci követ két autóval jött. Az egyikben főleg élelmiszereket és italokat hozott magával. A krzeminieci napokban olykor benéztem más kollégáimmal együtt hozzá egy pohár vermutra. Lakása a központban feküdt. Lehet, hogy ezért, vagy talán gazdag készletei miatt, irodája, amely egyúttal ebédlő is volt, nagy látogatottságnak örvendett. [...]

Este az egykori kolostor refektóriumában megterített nagy asztaloknál vacsoráztunk. Külügyi tisztviselők, menekült családok, diplomaták, irodai alkalmazottak, inasok, sofőrök ültek együtt demokratikus közelségben. Krzeminiecben érkezésünk előtt éppen egy irodalmi kongresszusra készülődtek, s így elegendő élelmiszer állt rendelkezésre. Az étkezésért bagatell összeget fizettünk. (Sajnos a készletek hamar kimerültek, s így az adagok is nagyon lecsökkentek.)

Az első este hangulata igen kellemes volt. A vacsoránál találkoztam a politikai igazgatóval, aki még mindig nagyon bizakodott a szövetséges hatalmak segítségében.

Az este folyamán megjelent az első hivatalos kommüniké is, amelyből azonban nem lehetett képet alkotni a való helyzetről. [...]

Szeptember 10.

Minthogy rádión értesítést kaptam Budapestről, hogy ezután magatartásomat mindenben az olasz nagykövetéhez szabjam, a délelőtt felkerestem őt.

Valentino báró most is megőrizte nyugalmát. Szerinte a legteljesebb zűrzavarral állunk szemben. Senki nem tud semmit. Azonkívül irányunkban – tehát a Németországgal baráti viszonyban álló államok képviselőivel szemben – igen nagyfokú a bizalmatlanság.

Beszélgetésünk folyamán felvetettem a szovjet–német és a szov-

jet–lengyel viszony további alakulásának kérdését. Az olasz nagykövetnek az volt a nézete, hogy a Szovjetunió nem fogja a kínálkozó alkalmat elmulasztani Lengyelország egy részének megszállására. [...] Arra a kérdésemre, [...] vajon a diplomaták helyzete hogyan alakulna, Valentino báró szokott flegmájával a következőképpen nyilatkozott.

– Olaszország a Szovjetunióval diplomáciai kapcsolatban áll. Tehát nekünk személyileg nincs okunk egy orosz betöréstől tartani. Egyedül a nunciusnak volna kényes helyzete, de beöltöztetjük komornyiknak, és innen távozva magunkkal visszük. Magyarország szempontjából a helyzet teljesen más. Maguk nincsenek diplomáciai viszonyban Moszkvával. Következőleg a magyar követség helyzete bizonytalan lenne. [...]

Ebéd előtt még meginterjúvoltam Noël francia nagykövetet, de tőle sem sikerült a katonai helyzetre vonatkozó információkat kapnom. Most már magam is kezdtem hinni, hogy az elsősorban érdekelt személyiségek talán azért mutatkoznak állandóan olyan egyformán tájékozatlannak, mert bizalmatlanok velünk szemben.

Útközben még benéztem a svájci követhez, akinek társaságában – nem kis csodálkozásomra – a volt varsói csehszlovák követet, Slávik urat pillantottam meg. Slávik úr, mielőtt varsói követnek nevezték ki, belügyminiszter volt. Tanulmányait Budapesten végezte, és a magyart anyanyelvi készséggel beszélte. Velem soha más nyelven nem is beszélt.

Most is magyarul üdvözölt, s nyomban előadta, hogy Varsóból való távozása után Amerikában volt, ahol Beneš közvetlen környezetében dolgozott mint az emigráns csehszlovák kormány tagja.[54] Most visszatért Lengyelországba mint „hadviselő fél". [...] Slávik felbukkanása azért is meglepő volt, mert Szlovákiának külön követe működött[55] Szathmáry úr személyében, aki a német–lengyel háború kitörésekor Beckhez intézett és kívánságára a hírlapokban is közzétett levelében élesen elítélte a német kormányt, és nyíltan Lengyelország mellett foglalt állást.

Slávik úrral csak néhány szót váltottam. Mivel a svájci követnél már be volt vezetve a telefon, engedélyt kértem tőle, hogy bukaresti követünkkel, Bárdossy Lászlóval telefonbeszélgetést folytathassak.

Összeszedve nagyon gyatra lengyel tudásomat, kapcsolatot kér-

tem Bukaresttel. Valószínűleg rosszul fejeztem ki magam, mert ismételt kísérleteim ellenére sem sikerült összeköttetést kapnom. Slávik úr ekkor igen előzékenyen segítségemre jött, s minthogy tökéletesen beszélt lengyelül, rövid idő alatt megteremtette az összeköttetést. Bárdossy természetesen készségesen vállalta, hogy üzenetemet Budapestre közvetíteni fogja. [...] Beszélgetésünket a jelenlevők miatt lehetőleg rövidre fogtam, és üzenetemet is nagy általánosságban tartottam. Igaz, sok konkrétumot nem is mondhattam volna.

Köszönetet mondtam Slávik úrnak szíves segítségéért, aki a következő, nem mindennapi epizódot adta elő, amely fényt vetett egy addig ki nem derített rejtélyes esetre.

– Tudja, kedves Miniszter Úr, nem a mai az első eset, hogy a Maga nevében telefonálok. 1938 őszén, pontosan szeptember 26-án, a német–csehszlovák krízis idején, az éjszaka folyamán a varsói telefonközpont tévedésből a magyar Külügyminisztériumot hozzám kapcsolta.

– Itt Apor Gábor[56] beszél. Te vagy a telefonnál, Bandi? – hangzott Budapest felől. Máskor is, de akkor különösképpen érdekelt, hogy a magyar Külügyminisztériumnak mi mondanivalója van a varsói követe részére. Ezért beszédmodorát lehetőleg utánozva és jelentkeztem Maga helyett.

– Azt szeretnénk tudni – mondta Apor báró –, hogy a lengyel kormány tényleg meghátrált-e a szovjet fenyegetés előtt. Itt ugyanis az a hír terjedt el, hogy Moszkva ultimátumszerű óvást intézett Varsóhoz, rámutatva a következményekre, ha a lengyel kormány tovább folytatná a Csehszlovákia elleni katonai előkészületeit, mire Varsó beadta a derekát.[57]

– Képzelheti, kérem – tette hozzá Slávik nevetve –, hogy milyen kapóra jött ez nekem. A Maga nevében azonnal és a leghatározottabb formában megerősítettem a fenti hírt.[58] [...]

Azon az emlékezetes szeptemberi éjszakán Apor felhívott a lakásomon.

– Most olvassuk katonai attasédnak a vezérkari főnökséghez intézett táviratát, amely szerint a lengyel kormány visszautasította a szovjet figyelmeztetést. Viszont Te egy órával ezelőtt azt mondtad nekem, hogy a lengyelek meghátráltak. Ezek után nem tudjuk, hogy a két ellentétes információ közül melyik a helyes.

– Gábor – feleltem –, itt valami félreértésről van szó. Veled utoljára Budapesten beszéltem egy hónappal ezelőtt. Azt ajánlom, hogy olvassátok el az este küldött számjeltáviratomat.

Apor válaszom nem elégítette ki. [...]

– Ismétlem, hogy velem nem beszéltél – válaszoltam. A követségen az éjjel csak az altiszt tartózkodik.

– De ha mondom, hogy a hangodat hallottam – erősködött még mindig Apor Gábor.

– Márpedig az én hangomat nem hallhattad – vágtam vissza kissé ingerülten. – Újra kérlek, olvassátok el esti távirati jelentésemet, és ne folytassuk ezt a céltalan beszélgetést.

A telefonbeszélgetés módfelett felbosszantott. [...] Nagyon csodálkoztam azért is, mert tilos volt egy számjeltávirat tartalmáról telefonon beszélni. Hiszen egy ilyen beszélgetés már módot nyújthatott számjelrendszerünk kompromittálására. [...]

Másnap délelőtt előadtam a történteket a lengyel külügyminisztériumban, ahol arra gondoltak, hogy Csehszlovákiában lehallgatják a telefonbeszélgetéseket, és onnan folytatták le Apor Gáborral az első konverzációt. Mindenesetre felkértem a lengyel külügyminisztériumot, hogy rendeljenek el nyomozást ebben az ügyben, mert az az érzésem, hogy a rejtélyes eset kulcsa mégis Varsóban lehet. Egyúttal katonai attasém útján felkértem a magyar vezérkari főnökséget, hogy ott is vezessenek le nyomozást. De mindeddig nem sikerült a rejtélyt megfejtenünk.

Slávik magyarul mesélte el ezt a kis epizódot. Így a jelen volt többi diplomata abból egy szót sem értett. Ezért udvariasságból, de még inkább egy kis malíciából, franciául megismételtem előttük Slávik szavait. A történet elhangzását követő csend azt mutatta, hogy azt nem tartották nagyon mulatságosnak, és egyáltalán nem látszottak méltányolni a diplomáciai életben szokatlan eljárást.

Este a refektóriumban több, Varsó óta nem látott külügyi tisztviselővel találkoztam, akik az út egy részét vonaton tették meg, és szörnyű viszontagságok után érkeztek meg. [...] Beck mostanáig a főhadiszálláson tartózkodott. Este érkezett meg feleségével és titkárával. Csak egy paraszthajszálon múlt, hogy nem estek áldozatul egy légitámadásnak. [...] Közelünkben tartózkodik a köztársasági elnök

egy alig 20 kilométernyire fekvő kastélyban. Állítólag ott is volt már egy repülőtámadás, de az elnök és környezete sértetlen maradt.

Szeptember 11.

Olyan népes misét, mint amilyen a mai volt, Krzeminiec talán még sohasem látott. A templomon kívül is százával álltak az emberek, és a szertartás után is újabb és újabb tömegek érkeztek, hogy pár percig fohászkodhassanak.

Lengyelországért, a lengyel fegyverek győzelméért és *esőért* imádkoztak öregek, asszonyok, gyerekek, nagyurak és szegényparasztok. A hosszú hetek óta tartó száraz időjárás nagyon megkönnyítette a motorizált német hadsereg gyors előrenyomulását. Most mindenki azért fohászkodott az Egek urához, hogy adjon esőt, dagassza meg a folyók vizét, és tegye járhatatlanná az utakat. Állítólag az egész országban ezért miséztek a papok. [...]

A késő délutáni órákban házvezetőnőm érdekes újsággal lepett meg.

– Tetszett már hallani, hogy az orosz nagykövet úr elutazott?

– Honnan hallotta? – kérdeztem.

– Kérem, én magam láttam, amikor a koffereket lehozták a lakásból, mindent felraktak az épület előtt álló autókra. A nagykövet úr és a többi urak is beszálltak és elindultak.

– Majd visszajönnek – feleltem megnyugtatásképpen, de magamban a szovjet nagykövet váratlan eltávozását nagyon rossz jelnek tartottam. [...]

A lengyel külügyminisztériumban [...] értesítettek, hogy Beck újra fel akarja venni a személyes kapcsolatot a diplomáciai testülettel. Arra kéri a missziófőnököket, hogy az esti órákban egy közös konferencián jelenjenek meg.

Azt reméltem, hogy a külügyminiszter szavaiból képet alkothatok az általános helyzetről, de nyilatkozatában Beck csak egy rövid visszapillantást vetett a történtekre, és megköszönvén, hogy kitartottunk a lengyel kormány mellett, a konferenciát berekesztette. Alig pár percig tartó beszéde után olyan gyorsan távozott a teremből, hogy kérdések feltevésére alkalmunk sem volt. [...]

Szeptember 12.

Reggel tíz óra tájban az olasz nagykövetség felé tartottam. Szükségét éreztem, hogy az orosz nagykövet váratlan és szokatlan formák

közt történt eltávozásával kapcsolatban Valentino báróval az egész helyzetet újra megvitassam. [...] A piac közelében erős repülőgépzúgásra lettem figyelmes. Bizonyára a Krzeminiec légvédelmét szolgáló repülőgépek – gondoltam, amikor a tér felett alacsonyan szálló gépmadarakat megpillantottam. A következő másodpercben több erős robbanás reszkettette meg a levegőt. Még láttam, amikor a repülőgépekből kioldott nagy fekete szörnyek lecsapódtak a térre, ahol szorosan egymás mellé zsúfolva vásárosszekerek álldogáltak. Az első robbanásokat továbbiak követték, de a hang után ítélve ezek már távolabb ledobott bombáktól származhattak.

Ösztönszerűleg megfordultam, és követségünk felé szaladtam, ahol autóink álltak. Mindig attól tartottam, hogy egy légitámadás folytán a kocsik használhatatlanná válnak, és akkor végleg elakadunk. [...] Követségnek kinevezett kis lakásunkban véletlenül csak egy emberem tartózkodott. A többiek vásárolni mentek. [...] A bombázást követő negyedórán belül munkatársaim és a személyzet minden tagja visszaérkezett a követségre. Nagy kő esett le a szívemről, amikor újra viszontláttam őket. [...]

A légiveszély Krzeminiecet teljesen váratlanul érte. Úgy látszik, senki nem gondolt arra, hogy a német repülők egészen a szovjet határ közvetlen közelében is portyáznak. [...] Hogy hány bomba hullt Krzeminiecre, senki sem tudta megmondani. A legtöbb a piactérre és a környező házakra esett, de – mint a hirtelen támadt erdőtüzek mutatták – néhány gyújtóbomba a város melletti erdőkre hullhatott. Az első hírek szerint több mint ötven halottat és százötven sebesültet számoltak össze. Az utóbbiak egy része a nap folyamán szintén meghalt. A város lélekszámához viszonyítva ez feltűnően nagy veszteség volt, ami azzal függött össze, hogy vidékről sokan jöttek be a vásárra.

Az agyonbombázott piac valóban borzalmas volt. A romokban heverő házak közt szétroncsolt szekerek, lótetemek, hullák és jajveszékelő sebesültek. [...] A világháborúban a harctéren sok súlyos sebesültet, roncsokká szétlőtt embert láttam. De azok katonák voltak. Férfiak. A mostani légi háború a polgári lakosság, asszonyok és gyermekek közül szedi áldozatait. A krzeminieci piacon látott borzalmakat nem kívánom részletezni, de egy képet, azt hiszem, soha-

sem fogok elfelejteni. Egy asszonyt, aki letépett fejű gyermekét karjaiban tartva, félőrülten üvöltve rohant el mellettem.[59] [...]

A diplomaták közt a város bombázása nagy megbotránkozást keltett, mert azt semmiféle katonai okokkal magyarázni nem lehetett. [...] Az a vélelem alakult ki, hogy a mai légitámadás egyenesen a diplomáciai testületnek szólt. Ez váltotta ki azt az elhatározást, hogy egységes magatartásunk megállapítása céljából konferenciára üljünk össze. [...]

A konferencia – amely a délutáni órákban a szabadtéri előadások céljára épült nyitott színház lépcsőzetén ült össze – minden tekintetben izgalmas hangulatban folyt le. A nuncius azt javasolta, hogy a diplomáciai kar tiltakozzék, a török nagykövet a nuncius javaslatát egy megbélyegző nyilatkozattal óhajtotta kiegészíteni. [...] Az olasz nagykövet kijelentette, hogy a nuncius javaslatához nem járul hozzá, a spanyol követ is ugyanerre az álláspontra helyezkedett. Ekkor felbődültek a szirénák, s mindnyájan a közelben húzódó lövészárkokban kerestünk menedéket. Mintegy negyedóra múlva újra elfoglalhattuk helyeinket. Tekintettel az olasz nagykövet ellenzésére és egyesek tartózkodására, most az a gondolat merült fel, hogy a diplomáciai kar tiltakozás helyett közös nyilatkozatában csak a tények megállapítására szorítkozzék. Valentino báró azonban még ezt sem volt hajlandó elfogadni. [...] Ismét megszólaltak a szirénák, és a diplomáciai kar újra a lövészárkokban volt kénytelen bevárni a légiveszély elmúlását. Eközben azonban a konferencián részt vevő missziófőnökök egy része eltávozott, és így azt tovább folytatni nem lehetett. Még egy ideig összeverődve tárgyaltunk, s az olasz nagykövet arra igyekezett kollégáit rábírni, hogy az értekezlet lefolyásáról a sajtót ne informálják. Ez azonban valamely indiszkréció folytán mégis megtörtént.

A fiaskóval végződött konferencia után kollégáink megbízásából az észt és a svéd követtel felkerestük a külügyminisztert, és rámutattunk arra, hogy a várost a követi kar nem tartja megfelelő rezidenciának. Becknek látogatásunk észrevehetően nem volt ínyére. Tőle szokatlan ideges modorban azt felelte, hogy a nap folyamán lehetőleg ne tartózkodjunk a városban, s csak estefelé térjünk vissza lakásainkra. Majd hozzátette, hogy ha a katonai helyzet azt szükségessé

tenné, a diplomáciai testület számára biztosabb székhelyet fognak kijelölni. [...]

A nap folyamán utasítottam Márffy attasét, hogy a számjeltáviratainkat tartalmazó hatalmas könyvet égesse el. A számjeltáviratok megfejtése és a táviratoknak egy erre a célra szolgáló könyvbe való bevezetése mindig a legfiatalabb titkárok vagy az attasék feladata volt. Így Márffy most legnagyobb bánatára kénytelen volt a saját munkáját megsemmisíteni. [...] A számjelezéshez szükséges anyagokat egyelőre még megtartottam, de a követség nálam lévő pénzkészletét megőrzés céljából munkatársaim közt szétosztottam. [...]

Szeptember 13.

A délelőtt megismétlődő légiriadók közt telt el, de újabb légitámadás nem történt. Délben Szembek grófnál voltam, hogy terveik felől érdeklődjem. Az államtitkár azt felelte, hogy pár órán belül konkrét tájékoztatást tud nyújtani. [...]

Délután 5 órakor Mniszek lengyel követségi titkár a protokollosztály főnökének megbízásából megjelent nálunk, és közölte, hogy a diplomáciai testület új székhelyéül Zaleszczykit jelölték ki a román határ közelében. [...]

A követek egy része nyolc autóban egyszerre indult velünk, hogy baj esetén egymásnak segíthessünk. Mniszek titkár szintén velünk jött, hogy útközben, vagy elhelyezkedésünknél Zaleszczykiben segítségünkre legyen. Már esteledett, amikor kiértünk a Tarnopol felé vezető útra. Itt-ott felbukkant egy-egy repülőgép. Mniszek szerint lengyel vadászgépek voltak, amelyek egy ideig kísértek. Éjjel két óra körül érkeztünk meg. Egyelőre egy iskolai épületben találtunk menedéket. Egy nagyobb hálóteremben tizenhatan helyezkedtünk el: rajtam kívül nyolc követ, azután katonai attasék és titkárok vegyesen.

A hosszú út alatt megéheztünk. Nekem és három munkatársamnak volt mintegy húsz deka szalámink és egy negyed liter konyakunk. Kis vaságyainkra kuporodva hozzáláttunk az étkezéshez. Sajnos ez a csekély készlet minket sem elégített ki. Tizenhatfelé elosztani pedig igazán nem lehetett. Így a többiek kissé irigykedve nézték, mert elfeledtek gondoskodni magukról. De azért elég jó hangulat uralkodott. Nyomorúságunk felett élcelődve fogtunk hozzá a lefekvéshez. A mindig tréfás kedvű holland követ – miután ágyát megvetette –

a terem közepére lépett, és mindnyájunkat felszólított: ne éljünk vissza az alkalommal, és adjuk becsületszavunkat, hogy az éjszaka nem fogjuk egymástól ellopni a chiffre-szótárakat. Szavait harsány nevetés követte.

Már mindnyájan lefeküdtünk. Utolsónak a belga követ maradt. Jó ideig szomorúan nézegette diákos kis fekvőhelyét, azután ruhástul végigdobta magát az ágyon, és felsóhajtott: átkozott németek. [...]

Szeptember 14.

Reggel öt óra körül élénk világosság támadt a teremben. Markus észt követ felnyitotta a sötét papírral sűrűn beragasztott ablakokat, és öltözködni kezdett. Példáját mindnyájan követtük. Az éhség is nógatott. A kávéházak még be voltak zárva, így a piacon vásárolt kenyérrel és gyümölccsel csillapítottuk éhségünket.

Kissé körülnéztem a városban. Mintegy kétszáz méternyire az iskolaépülettől húzódott a Dnyeszter széles, alacsony vizű medre. Hatalmas híd vezetett át rajta. A túlsó part már Románia. Ezen a sekélyes vízen akár gyalog is át lehet lábolni, ha a hidat bombatalálat éri, és újra menekülni leszünk kénytelenek – gondoltam. [...]

Séta közben felfedeztem egy elég tiszta kisvendéglőt, ahol munkatársaimmal egy nem nagyon ízletes, de bőséges reggeli-ebédet fogyasztottunk el. Itt vettem a protokollfőnök értesítését, hogy a diplomáciai testület tagjai és személyzetük a várostól mintegy két kilométernyire fekvő katonai üdülőtelepen lesznek elhelyezve. [...]

Az úgynevezett üdülőtelep magas kőfallal körülvett, négy vagy öt kisebb-nagyobb barakkból áll. Az épületek közt valóságos kocsitábor. A diplomáciai kar és a külügyminisztérium autói. Köztük jó néhány teherautó is, amelyek egy része a nagykövetek rendelkezésére áll. A nagykövetek ugyanis valahogyan még tudtak teherautókat és elegendő benzint kapni. Egyik kollégám meg is jegyezte, hogy a lengyel protokoll még ezekben a kritikus időkben is gondosan különbséget tett nagykövetek és követek közt. [...]

A magyar követség részére az üdülőtelep egyik főépületének első emeletén biztosítottak négy szobát. [...] Kinéztem az ablakon. Alattunk a kocsitábor egy fél óra alatt még jobban megszaporodott, és még egyre újabb autók érkeztek.

Ez a magaslaton fekvő épületcsoport a több mint száz sűrűn

összezsúfolt autóval egyenesen provokálóan fog hatni az erre portyázó német repülőkre. [...] Katonai attasém osztja nézetemet.

– Ilyen jó falatot egyetlen repülő sem fog elszalasztani – mondta.

Azonfelül azt is szóvá tette, hogy rádióállomásunkat itt képtelenség felállítani.

Kollégáim szintén kifogásolták itteni elhelyezésünket. Az olasz nagykövet nem is fogadta el a részére felkínált helyiségeket, hanem azonnal átautózott Czernowitzba.[60] Távozása előtt kijelentette, hogy csak akkor tér vissza, ha a lengyel külügyminisztérium méltó elhelyezést biztosít számára. [...]

Diplomatakollégáim közt a hangulat nagyon nyomott volt. Senki sem tudta, hogy hányan vagyunk, és mit hoz a holnap. A lengyel külügyi tisztviselők – akikkel a telep udvarán a gyepre települve beszélgettünk – szintén teljesen tájékozatlanok voltak. [...] A nélkülözések, a legelemibb kényelem, a rendszeres étkezések hiánya, de főleg az a tudat, hogy tehetetlen szemlélői vagyunk egy virágzó ország összeomlásának és kormánya vergődésének anélkül, hogy feladatunkat saját kormányainkkal szemben valamennyire is elláthatnánk, mindnyájunkra nagyon leverőleg hatott. [...]

Szeptember 15.

Délelőtt felkerestem a protokollfőnököt, hogy a hírszolgálat biztosítására tanácsot kérjek. Lubienski azt ajánlotta, hogy menjek át Czernowitzba, béreljek ki ott lakást, rendezzem be irodámat, és jöjjek vissza naponként Zaleszczykibe. [...] Szavait megköszönve elhatároztam, hogy tanácsát követni fogom.

Elindultam Czernowitz felé. A lengyel oldalon minden nehézség nélkül átengedtek. Nem így a híd túlsó oldalán. A román határőrök elvették útleveleinket, igazoló irataikat, s azután jó negyedórai várakozás után felszólítottak, hogy kövessem őket. [...] A határőrség parancsnoka udvarias formában tárgyalt velem, mégis sok időbe telt, míg a határátlépési engedélyt kiállították magam és személyzetem részére. [...]

A városban a legjobb szállodában kerestem lakást. A hotel portása azonban legnagyobb meglepetésemre közölte, hogy összes szobái már le vannak foglalva a Zaleszczykiből érkező diplomaták számára. Úgy látszik, hogy kollégáim már korán reggel, vagy mialatt én úton

voltam a város felé, egymás közt megállapodtak, és távbeszélő útján azonnal biztosítottak maguk részére lakást. [...]

Minden tele volt menekültekkel. Másfél órai kísérletezés után visszatértem az első szállodába, ahol a portás – miután jóindulatát néhány dollárral megnyertem – egy magánlakást ajánlott az utca túlsó oldalán. [...] Ezek bizony kispolgári, ízléstelen és rendetlen szobák voltak, de mégis örültem, hogy valahol megtelepedhetünk.

A távíróhivatalba siettem, hogy egy már Zaleszczykiben előkészített számjeltáviratot feladjak. A távírda alkalmazottai azonban rendeleteikre hivatkozással megtagadták a számjelekbe foglalt sürgöny továbbítását. Erre telefonon kapcsolatot kértem a budapesti Külügyminisztériummal, és bemondtam a számokat. Így mégis sikerült táviratomat eljuttatni. Mindez azonban órákat vett igénybe, és már öt óra felé járhatott, amikor lakásomra visszatértem. Nagyon ki voltam merülve, s étkezés helyett egy negyedórára ledobtam magam ruhástól az ágyra. Alig tíz perce pihenhettem, amikor nyílt az ajtó. Sárkány katonai attasé és Márffy állt előttem. Elmondták, hogy délelőtt a diplomaták mind felpakoltak, és átjöttek Czernowitzba. Beck és a kormány tagjai a román határ közelében levő Kutyba tették át székhelyüket. Állítólag a francia és az angol nagykövet is követte őket. [...]

Szeptember 16.

Mniszek titkár reggel értesített, hogy ha valakinek kormánya megbízásából a külügyminiszter részére különleges közölnivalója volna, jelentse be nála, és ő majd elvezeti Kutyba. Egyébként Beck hétfőn vagy kedden, tehát 18-án vagy 19-én át fog jönni Czernowitzba, hogy a követeket fogadja.

Délelőtt felhívtam telefonon Vörnlét, Csáky helyettesét, és pár szóban beszámolva a helyzetről, utasítást kértem a továbbiak tekintetében. Vörnle csodálkozva, sőt egyenesen helytelenítőleg vette tudomásul, hogy engedély nélkül elhagytuk Lengyelországot. Emlékeztetve korábbi távirati utasítására, figyelmeztetett, hogy magatartásomban minden tekintetben az olasz nagykövethez kell alkalmazkodnom. Erre közöltem vele, hogy Valentino báró már egy nappal előttem átjött Czernowitzba.

Mivel a Külügyminisztériumtól a háború kitörése óta semmiféle

politikai tájékoztatást nem kaptam, kértem, hogy lehetőleg mielőbb táviratilag informáljanak. Vörnle cinikus hangon így válaszolt:

– Olvassátok el az újságokat. – Ezzel letette a kagylót. [...]

Délben a czernowitzi német konzul keresett fel. Mint mondta, tisztelegni óhajtott nálam. Látogatásának azonban konkrét célja is volt. Azt akarta megtudni – utasításra vagy magánszorgalomból-e, nem tudom –, hogy Krzeminiec bombázása alkalmával a diplomáciai karból ki, illetve kik indítványozták a tiltakozó nyilatkozat megtételét. Feleslegesnek tartottam az ügybuzgó fiatalemberrel közölni, hogy a tiltakozás gondolatát a barbár légitámadás feletti egyetemes megbotránkozás váltotta ki – és kitértem a válasz elől. Mindenesetre a német hírszolgálat pontosságát bizonyította, hogy a bizalmasnak minősített diplomáciai konferencia híre már Czernowitzba is eljutott. De még érdekesebb és a náci mentalitásra igen jellemző volt annak feltételezése, hogy én, tehát a karnak egyik tagja, hajlandó leszek kollégáim ellen árulkodni. Az a mohóság, amellyel a konzul ideérkezésem után alig pár órával ilyen bizalmas kérdésekkel ostromolt, igen rossz benyomást tett rám. Valahogy azzal a látszattal bírt, mintha a németek minket, magyar diplomatákat saját informatív szerveiknek tekintenének.[61] [...]

Szeptember 17.

A kora délelőtti órákban a lengyel külügyminisztériumtól értesítést kaptunk, hogy 11 óra körül bizonyos közléseket fognak tenni részünkre, s ezért kérik, hogy a diplomáciai testület tagjai a jelzett időpontban a hotel nagytermében gyűljenek össze.

Mikor a terembe léptem, kollégáim már mind együtt voltak, találgatva, hogy a lengyel kormány milyen közlést szándékozik tenni. Valaki tudni vélte, hogy a lengyel hadsereg ellentámadásba ment át, és megállította a németek előnyomulását. Egy másik Beck úrnak Kutyban tett nyilatkozatáról tájékoztat, hogy mindaddig ott marad, amíg ágyúval ki nem lövik. [...] Déli 1 óráig ok nélkül várakozunk. Ekkor újabb értesítést kaptunk, hogy délután 6 órakor maga Beck fog előttünk nyilatkozni.

Ebéd után ismét a szálló nagytermében beszélgetünk, amikor az egyik külügyi tisztviselő a fülembe súgja:

– Az oroszok ma több helyen átlépték a lengyel határt.[62]

A hír percek alatt elterjedt. *Quid nunc?* (Most mi lesz?) – kérdez-

zük egymástól. [...] Beck érkezését 6 órára jelezték. Tehát rövidesen meg kell érkeznie. Tőle megtudjuk a pontos tényállást.

Az órák izgalomteljes várakozásban telnek. Most egy ismeretlen úr lép be hozzánk. A román belügyminisztérium egyik főtisztviselőjeként mutatkozik be, és a következőket adja elő:

– A román kormány végtelenül sajnálja, hogy a diplomáciai testület a körülmények folytán Czernowitzban volt kénytelen elhelyezkedni, ahol a legjobb akarattal sem nyújthatnak megfelelő kényelmet. A lengyel menekültek állandó beözönlése folytán ma már a város élelemmel való ellátása is nagy gondot okoz, és az adott viszonyok mellett nem is lesz biztosítható. Ezért Calinescu miniszterelnök felkéri a külképviseleteket, hogy utazzanak Bukarestbe, ahol szívesen látott vendégei lesznek a román kormánynak. Már ma éjjel összeállítanak egy különvonatot.

Köszönetet mondunk a szíves meghívásért, de egyelőre be akarjuk várni a lengyel külügyminiszter érkezését.

Este 9 óra. Beck még mindig nem érkezett meg, és semmi hír sincs Kutyból.

Meginterjúvolom az olasz nagykövetet. Azt feleli, hogy amíg Beckkel, Szembekkel nem beszélt, Czernowitzban marad. Bizonytalan mendemondák alapján nem határozhat. [...]

A japán nagykövet lép hozzám. A különben mindig nyugodt, fegyelmezett, mosolygó arcú diplomata most feltűnően ideges. Előadja, hogy tanácsosát reggel egy üzenettel átküldte Kutyba, ahonnan sem ő, sem két titkára, akiket pár órával ezelőtt érte küldött, nem tértek vissza. A románok állítólag lezárták a határt.

Kollégáim megunták a hosszas várakozást, és az étteremben asztalhoz ültek. Többségük úgy határozott, hogy megvárják a reggelt, és azután lemennek Bukarestbe. Az amerikai nagykövet állítólag már el is indult. Beült a román különvonatba, és búcsú nélkül eltávozott.

Éjjel 1 óra. Beckről még mindig nincs hír. Követtársaim készülődnek, és búcsút vesznek tőlem. Én még maradok. Talán mégis sikerül még az éjszaka valami pozitív hírt kapnom. A francia katonai misszióhoz beosztott egyik vezérkari tiszttel beszélgetek, aki most érkezett a lengyel főhadiszállásról. Láthatólag az átélt izgalmak hatása alatt áll, de a távolabbi fejleményeket illetően bizakodó hangon beszél.

A hallból most ujjongva lép be a japán nagykövet. Tanácsosa és titkárai e percben érkeztek vissza Kutyból. A legnagyobb nehézségek közt jutottak át a határon, mert a románok már senkit sem akarnak beengedni Lengyelországból.

Mellém ülve, egy üveg vörösbort rendel. A francia őrnagy pihenni tért. Így már csak ketten maradtunk az étteremben. Mire borát elfogyasztotta, jobban összebarátkoztunk, mint egész varsói tartózkodásunk alatt. Reggel 3 órakor váltunk el egymástól. A további várakozást céltalannak tartván, én is visszatértem lakásomra.

Szeptember 18.

Reggel 5 órakor Mniszek titkár keresett fel lakásomon. A korai háborgatásért elnézésemet kérve előadta, hogy Szembek grófnak sürgősen Budapestre kell utaznia. Ezért igen hálás volna, ha kiállítanék és küldenék részére egy diplomáciai útlevelet. A kért okmányt azonnal kiállítottam, és személyesen vittem el az államtitkárhoz, aki már teljesen útra készen állt. Utazásának célját nem közölte velem, s azt inkább magánjellegűnek tüntette fel. Hozzátette, hogy mivel nem politikai célzattal utazik Budapestre, reméli, hogy jelenléte a magyar kormánynak nem lesz alkalmatlan.

Mialatt egy pohár vermutot elfogyasztottunk, röviden vázolta az utolsó napok eseményeit. A köztársasági elnök és a kormány mostanáig, tehát az utolsó pillanatig kitartottak, és csak a súlyosan, kényszerítő körülmények hatása alatt szánták rá magukat, hogy Lengyelország területét elhagyják.

– Hogy mit tartogat a jövő számunkra – mondotta –, nem tudhatjuk. De egy tekintetben nem lehet kétség: bárhova vessen is a sors minket, tovább fogunk küzdeni Lengyelországért, s az oly sok megpróbáltatáson keresztülment lengyel népért.

Búcsút véve Szembektől, [...] még megkértem Mniszek titkárt, hogy eszközöljön ki részemre Beck úrnál egy rövid kihallgatást. Egy órával később közölte, hogy a külügyminiszter ma délben 12 óra 15 perckor az érseki palotában rendelkezésemre áll.

Mniszektől elválva betértem a szállodába, ahol Lubienski protokollfőnök ismertette a már összegyűlt kollégák előtt a legutolsó tragikus fejleményeket, [...] a szovjet kormány jegyzékét, amellyel a Lengyelország elleni katonai intézkedéseket indokolta.[63]

Lubienski közléseiről egy Budapestre küldendő számjeltávirat

céljára rövid feljegyzést készítettem, és azzal elindultam, hogy megkeressem az érseki palotát. Bár még jó néhány óra választott el a Beck által kitűzött időponttól, előre meg akartam állapítani az érseki palota fekvését és az odavezető útvonalat, hogy a jelzett időben pontosan ott lehessek. [...]

Az érseki palotában Lubienski gróf után érdeklődve tévedésből Lepkowski úrhoz, a köztársasági elnök kabinetirodájának főnökéhez vezettek. [...] Mivel még kihallgatásomig másfél óra volt hátra, visszaindultam a szállodába. Az érseki palota udvarán több, kofferekkel felpakolt autó állott. Az egyikben Becknét és leányát véltem felismerni.

A hotel halljában a protokollfőnök jött velem szemben.

– Sajnos – mondta –, a külügyminiszter úr nem fogadhatja. A románok komoly politikai komplikációktól tartva nem járultak hozzá, hogy a lengyel kormány itt további politikai működést fejtsen ki. A külügyminiszter úrnak délben kellett volna az angol nagykövettel tárgyalnia, de kénytelen volt azt is lemondani. Különben a kormány innen Bukarestbe utazik, de ott is csak átmenetileg marad. Székhelyét valószínűleg Franciaországba, esetleg Angliába fogják áttenni. A követi megbízatásokat – kivéve, ha a kiküldő állam másként intézkedik – a lengyel kormány továbbra is fennállóknak tekinti. Ezért Beck úr arra kéri a külképviseletek vezetőit, hogy kövessék a kormányt. [...]

Lubienski szavai egyszerre megvilágították előttem a helyzetet. A Lengyelországgal szövetséges Románia[64] még ahhoz sem volt hajlandó hozzájárulni, hogy a lengyel külügyminiszter egy rövid informatív beszélgetés céljából a követeket fogadhassa. Lehet-e ezek után azt képzelni, hogy a lengyel kormány Bukarestben bárminő kormányzati funkciót végezhessen? [...]

Ezért azt feleltem Lubienskinek, hogy mindenekelőtt szóbeli jelentéstételt akarok tenni kormányomnak. Ezért most egyenesen Budapestre utazom, és miután magamat kissé kipihentem és kormányom utasításait átvettem, fogom újra felvenni a kapcsolatot a lengyel külügyminisztérium végleges tartózkodási helyén.

A mindig előzékeny és kedves Lubienski elfogódott hangon vett búcsút tőlem, és csak arra kért, hogy adjak át neki egy névjegyet a külügyminiszter részére búcsúlátogatásom jelképeként.

Ezzel a névjeggyel zárult le több mint négyéves lengyelországi diplomáciai misszióm...

Lubienskitől elválva megírtam és feladtam egy táviratot, amelyben bejelentettem Csákynak, hogy követségem tagjaival együtt Erdélyen keresztül azonnal visszatérek Budapestre, és személyesen fogom összefoglaló jelentésemet megtenni. [...]

Czernowitz elhagyása előtt még eleget kellett tennem a szanatórium magyar származású igazgatója szíves meghívásának. A szanatórium alatt és annak közvetlen közelében terült el a repülőtér. A teraszon állva tanúi voltunk annak a szomorú jelenetnek, amikor a lengyel légiflotta roncsai megérkeztek. A megmaradt repülőgépek éppen akkor szálltak le, hol egyenként, hol kisebb csoportokban. Mintegy húsz gépet számoltam meg, amikor a látóhatáron még egy gép tűnt fel. Nagyon lassú tempóban, furcsa, cikcakkos vonalat írva le ért a tér fölé. Olyan volt, mint egy szárnyaszegett madár, s az volt az érzésem, hogy bármelyik pillanatban lezuhanhat. De mégis földet ért. A pilóta azonban nem szállt ki belőle. A többiek odasiettek, felrántották a pilótafülke ajtaját, s kiemelték a kormányra borult, eszméletlen társukat. A szanatóriumból egy orvos és ápolók azonnal odaszaladtak, de már késő volt. A hős repülő talán egy órával előbb halálos sebet kapott, de ereje végső megfeszítésével még biztonságban lehozta gépét. [...]

Ebéd után azonnal beszálltunk autóinkba, és már robogtunk is Dorna Vatra felé. A szelíd őszi napfény aranyos ragyogásában elénk táruló bukovinai táj száz meg száz régi emléket ébresztett fel bennem.[65] [...] A világháború történetében nevezetessé vált és egykor annyira látogatott üdülőhelyen a sziguranca főnöke fogadott, és igen előzékenyen elkalauzolt a szállodába, ahol az estét és az éjszakát töltöttük.

A vacsoránál az étteremben egy hosszú asztalnál lengyel tisztek ültek, akik nem sokkal utánunk érkeztek. Katonai attasém átült hozzájuk. Vezérkari tisztek is voltak köztük, akiket Sárkány őrnagy személyesen ismert. Ezek előadták, hogy a németek teljesen új hadviselési módszereket alkalmaztak. Hadoszlopaik minden oldalbiztosítás nélkül, mint a nyilak hatoltak be Lengyelország testébe, majd az ezekből leváló egységek hurkokat formálva körülzárták a közéjük szorult lengyel erőket.

A németek óriási technikai fölényével szemben a lengyel katona minden önfeláldozó hősiessége hiábavalónak bizonyult, annál is inkább, mert meglepetésszerű és villámgyors támadásukkal olyan taktikai előnyökre tettek szert már az első pár nap alatt, amit azonnali és nagy erejű külső segítség nélkül ellensúlyozni nem lehetett.

A lengyel hadsereg ellentámadásai összeomlottak a német tankok gyilkoló tüzében, amelyek hatását a zuhanóbombázók, a stukák pánikkeltő megjelenése és állandó támadásai még jobban fokoztak. A lengyel lovasság halált megvető bátorsággal végrehajtott rohamai itt-ott sikereket értek el, de végül is ott vesztek a páncélosok és stukák tüzében. [...]

Szeptember 19.

Korán reggel tovább folytattuk utunkat Beszterce–Kolozsvár irányában. [...]Dorna Vatra után már az első községben csendőrök vették körül az élen haladó kocsimat, s fegyvereiket ránk szegezve megállásra kényszerítettek. Állítólag az volt a parancsuk, hogy egyetlen Lengyelországból érkező autót se engedjenek tovább. Egy órába telt, amíg sikerült utazásunkhoz az engedélyt megszereznünk. Ez a bosszantó intermezzó azután több községben megismétlődött. [...] Így eredeti tervem helyett nem délben, hanem csak késő délután érkeztünk Válaszútra Bánffy Albertékhoz. Habár kora reggel óta semmit sem ettünk, nem akartam az időt feleslegesen tölteni, és egy rövid uzsonna után – házvezetőnőmet és kutyáimat Bánffyék gondjaira bízva – továbbutaztunk Kolozsvár felé, ahova az esti órákban érkeztünk meg.

Édesanyám és nővérem még Homoródon voltak. Szomorú éjszakát töltöttem az üres házban, és reggel hatkor már útban voltunk Budapest felé.

Utunk minden incidens nélkül folyt le, mert a kolozsvári román helytartó – ottani konzulunk közbenjárására – rendeletet adott ki, hogy mindenütt szabad utat engedjenek nekünk. [...]

A határállomáson a technikai formaságok lebonyolítása meglehetősen hosszú időt vett igénybe. Közben barátságosan elbeszélgettünk a román határrendőrség tisztviselőivel. [...] A határon az úttestbe egymáshoz közel méternyi magas vasrudak voltak beverve. Ezeket óvatosan kerülgetve, csak lassú tempóban tudtunk átvergődni magyar területre.

A bukovinai fenyvesek után az alföld őszi, kopár egyhangúsága nem nyújtott valami élvezetes látványt, de azért mégis jó volt hazai földön járni, magyar levegőt szívni, annyi viszontagság után épen itthon lenni. [...]

Este 6 óra után értünk Budapestre. Munkatársaim családjaikhoz siettek. Én egyenesen a Dísz térre hajtattam.

Bartheldy Tibor, Csáky kabinetfőnöke nagyon melegen, nagyon barátilag fogadott, de közölte, hogy jelenleg Erdmannsdorff német követ van a külügyminiszternél, és így csak később fogadhat.

Hát ez ugyan természetes volt, de mivel még teljesen a lengyelországi szomorú benyomások hatása alatt álltam, kellemetlenül érintett, sőt rossz előjelnek tekintettem, hogy éppen Hitler ügynöke miatt kell miniszterem előszobájában várakoznom.

Végre mintegy félóra múlva rám került a sor. Csáky kitörő örömmel fogadott, és megölelt, amikor szobájába léptem. Elmondta, hogy nagyon sokat aggódtak értem, s az egész magyar közvélemény örömmel fogja tudomásul venni, hogy követségem tagjaival együtt minden baj nélkül tértünk haza.

Nagyon helyeselte, hogy nem követtem többi követtársam példáját, és Czernowitzból közvetlenül visszajöttem Budapestre.

– Nagyon okosan tetted – folytatta –, annál is inkább, mert a lengyel kormány mellett akkreditált követségünket máris megszüntettük, és erről Berlint értesítettük is.[66]

Csáky közlése megdöbbentett. Hiszen biztosra vettem, hogy rövid időn belül követni fogom a lengyel kormányt, és új székhelyén ismét el fogom látni követi funkciómat. Élénken emlékeztem még Csáky 1938 decemberében előttem tett nyilatkozatára, hogy a lengyel–magyar barátság ápolását az általa követendő külpolitika egyik alapvető tételének tekinti.[67]

Az is meglepett, hogy a lezajlott tragikus eseményekre vonatkozóan nem intézett kérdéseket hozzám, és a lengyelországi helyzet iránt általában kevés érdeklődést mutatott. Az volt a benyomásom, hogy Lengyelországot mint politikai tényezőt egyszer s mindenkorra felszámolta, amit azzal is kifejezésre juttatott, hogy még meghallgatásom előtt likvidálta a lengyel kormány mellett működött követségünket. [...]

Távozásom előtt a külügyminiszter további beosztásomat illetően még a következő nyilatkozatot tette:

– Pillanatnyilag nincs módomban Neked követi állást felkínálni, amely magas rangodnak és múltadnak megfelelne. Erre december előtt nemigen van kilátás. Akkor azonban meg fog ürülni egy minden szempontból megfelelő álláshely. Párizsi követünk, Khuen Sándor szolgálati ideje ugyanis rövidesen lejár.[68] Mivel az idén úgysem voltál szabadságon, és nagyon nehéz időket éltél át, addig menjél szabadságra.[69]

Nyomott hangulatban távoztam a Dísz térről. Csáky közlése azt jelentette, hogy a lengyel kormány mellé történt követi kiküldetésem formálisan is véget ért. Az igaz, hogy egy másik szép követi állomáshelyre való áthelyezésemről beszélt, ahova mindig visszavágytam. De bármennyire kecsegtető is volt ez a kilátás, valahogy az volt az érzésem, mintha én is hűtlenné váltam volna Lengyelországhoz.

Szeptember 21.

Délelőtt kihallgatásra jelentkeztem Teleki Pál miniszterelnöknél, akit Lengyelország összeomlása láthatólag közelről érintett. [...] A miniszterelnök elé terjesztett szóbeli beszámolóm után – arra gondolva, hogy a külügyminiszternek további tájékoztatás céljából még szüksége lehet rám – egy ideig még Budapesten maradtam. Többé azonban már nem hívatott. [...][70]

Lengyelországból való hazatérésem óta az eseményekkel már nem álltam személyes kapcsolatban. Azok felől csak mint kívülálló magánszemély szereztem tudomást. Ezért naplómat szeptember 21-én lezártam.[71]

Időm bőségesen lévén felhasználtam azt arra, hogy magamat a legszükségesebb ruhaneműkkel ellássam, mert az inasom által Varsóban becsomagolt frakkon és szmokingon kívül csupán az az öltözet ruhám maradt meg, amelyben Varsót elhagytam, s amelyet azóta szakadatlanul viseltem.

Mindjárt az első napokban látogatást tettem a budapesti lengyel követnél, akinek megbízatása a lengyel kormány mellett akkreditált magyar követség megszűnésével automatikusan érvényét vesztette.

Egyébként miután a románok a lengyel köztársasági elnök és a kormány tagjai részére kényszertartózkodási helyet jelöltek ki, rövi-

desen internálták őket. Orlowski senkit és semmit sem képviselt Magyarországon, és látogatásom időpontjában már hozzálátott követsége likvidálásához.[72]

Beck és minisztertársai internálásáról értesülvén láttam csak igazán, hogy milyen helyesen cselekedtem, amikor a Calinescu román miniszterelnök részéről közvetített meghívást nem fogadtam el és nem mentem le Bukarestbe. Most egy teljesen céltalan romániai utazás után szégyenszemre ballaghattam volna vissza Budapestre.

Különben Calinescu két nappal a Czernowitzban tartózkodó diplomáciai kar részére küldött üzenete után orgyilkos merénylet áldozata lett.

Budapest utcái, hoteljei szeptember végén egyszerre megteltek lengyel menekültekkel. Sok kedves hölgyismerősömet láttam viszont, akik közül nem egy sóhajtozva emlékezett meg varsói báljaimról és általában a követségen töltött kellemes órákról. [...]

Varsó ostromának lefolyásáról és arról, hogy mi lett ottani otthonom sorsa, egy ideig még semmit sem tudtam.

Október első felében Bécsben voltam. A Grabenen az „Ohne Pause" moziban[73] a lengyelországi német hadjáratról egy hatalmas filmet forgattak. Természetesen megnéztem. A háború egyes jeleneteiről, a stukák szörnyű pusztításáról, Varsó és a többi lengyel város ellen intézett bombatámadásokról és azok borzalmas hatásáról felvett filmek peregtek le előttem gyors egymásutánban. Befejezésül Hitler varsói bevonulásáról és a lengyel fővárosban előtte lefolyt nagy katonai parádéról felvett képek jelentek meg a vásznon.

Most egyszerre a díszlépésben menetelő német csapatok mögött feltűntek az Ujazdowska utca jól ismert épületei. Ott állt a német bálvány, az Európát újra vértengerbe fullasztó diktátor, felemelt karral üdvözölve az előtte elvonuló csapatokat.

Az emelvény, amelyen állott, éppen szemben volt azzal a palotával, amely évekig az otthonom volt.

Csak egy rövid pillanatig láthattam a képet, amelyen csak az épület földszinti része látszott, és így nem tudtam megállapítani, hogy sértetlen maradt-e a ház. Visszamaradtam tehát a következő előadásra, és most már feszült figyelemmel vártam azt a pillanatot, amikor újra felbukkan a háttérben a szép, kétemeletes palota.

Vajon jól láttam? Mintha a földszint sértetlen lenne... De a sötéten tátongó ablakok körül feketének láttam a falakat.

Bizonyosságot kellett szereznem. Miután az előadást kétszer végignéztem, felkerestem a filmszínház igazgatóját. [...] Az igazgató, egy osztrák ember, végtelen előzékenységgel fogadott, és mivel a filmből két példánya volt, az egyiket rövid használatra átengedte.

Azonnal egy ismerős fotóüzletbe siettem a Kärtner Strasséra, ahol a tulajdonos laboratóriumában újra lepergett előttem a film. Az utolsó képeket egyenként, többször és alaposan megnéztem.

Most már világosan láttam mindent. A Rzyszczewski-palotának csak földszinti, kormos falai meredeztek felfelé. Azokon felül és belül semmi...

Később egy Varsóba kiküldött bizottság tagjától értesültem, hogy a palotát négy vagy öt gyújtó- és robbanóbomba érte, és egész lakásom megsemmisült.

Ugyancsak bombatalálat áldozata lett a követség is.[74]

1939 szeptemberében [...] Lengyelország összeomlott, és semmivé vált egész ottani diplomáciai működésem minden eredménye is. Varsó romokban hevert, és üszkös romjai maguk alá temették gyermekkoromtól kezdve gondosan megőrzött és hosszú évtizedeken át kapott, nagy gonddal, szeretettel összegyűjtött minden drága emlékemet: mindazt, ami életem keretét adta.

A lengyeleket ért sorscsapás engem is sújtott. Bánatuk és veszteségük részben az enyém is volt.

A háborút követő hónapokban a lengyelek közül aki csak tehette, nyugatra emigrált, s ott tovább dolgozhatott, küzdhetett és harcolhatott egy jobb jövő reményében. Én erdélyi családi otthonomba tértem vissza, ahol tétlenségre kárhoztatva, a jövő szomorú lehetőségei felett töprengve, lelki számkivetettségben róttam az egykor oly vidám Kolozsvár ódon utcáit.

IV. fejezet

A PÁLYA VÉGÉN

(1940–1942)

1939 karácsonyát otthon töltöttem Kolozsvárott. De az év legszebb estéjének, amelyet mindig olyan meleg, bensőséges hangulatban ünnepeltünk meg, most nem tudtam örülni. Varsó tragédiája óta minden hiábavalónak, céltalannak tűnt. Miért örülni a szép otthonnak, a régi, kedves családi bútoroknak, könyveknek, képeknek nagy becsben tartott ereklyéknek, amikor mindez pusztulásra van ítélve? [...]

Ebben a lelki depresszióban és teljes fásultságban hallgattam szilveszter éjszakáján az 1940. év beköszöntését hirdető harangzúgást. És most még jobban feltűnt, hogy a nagytemplom harangja már nem szól úgy, mint a régi, amelyet a világháborúban elvittek, beolvasztottak, hogy gyilkoló fegyver anyaga legyen. Az is elpusztult, mint ahogy mindennek el kell pusztulnia. [...]

Mi lesz az én szegény hazám sorsa, ki fogja-e bírni a nemzet a reá váró szörnyű megpróbáltatásokat? Milyen sors vár az én drága édesanyámra, egyetlen testvéremre? És hogyan fog alakulni az én életem a legközelebbi jövőben? Csáky ugyan azzal biztatott, hogy pár hónapon belül meg fog ürülni egy múltamnak és rangomnak megfelelő állomáshely,[1] és legutóbb is úgy nyilatkozott, hogy erre valószínűleg májusban sor fog kerülni, de még mindig fülemben csengtek helyettesének, Vörnle Jánosnak,[2] aki a múltban olyan ragaszkodó barátnak mutatkozott, minden indoklás nélkül, nyersen odavetett szavai:

– Arról ne is álmodjál, hogy valaha is visszajöhetsz a szolgálatba! [...]

– De hát miért? Miért állítanak félre, amikor úgysem bővelkedünk diplomáciai tapasztalatokkal bíró követekben? Ez volna a fizetség hosszú szolgálatomért, a Varsóban és a lengyel tragédia hetei alatt átélt megpróbáltatásokért? [...]

Kolozsvári konzulátusunkon került kezembe a *Külügyi Közlöny* legutolsó száma, amelyből megdöbbenéssel olvastam, hogy rendelkezési állományba helyeztek.[3]

Ez a hír még jobban lesújtott. Hát ha már nem kínálkozott lehetőség arra, hogy külföldi megbízást kapjak, nem tudtak volna részemre a Külügyminisztériumban olyan munkakört adni, amelyben tapasztalataimat hasznosíthatták volna? [...]

Mindig mosolyogva hallgattam azok fecsegéseit, akik értesüléseit-

ket az újságok híreiből és kommentárjaiból merítve mondtak véleményt külpolitikai kérdésekben. Most már magam is a cenzúrázott kolozsvári lapokra voltam utalva.[4] [...]

Március végén Kolozsvárról visszatértem Budapestre. Mivel kínos hátfájásom volt, doktor Bilkei Paphoz[5], a Gellért fürdő kiváló főorvosához fordultam, akinek tanácsára termál- és iszapfürdőket vettem. A délelőttöket a Gellértben, a nap többi részét a Nemzeti Kaszinóban, az enyémmel azonos politikai felfogást valló barátaim és ismerőseim társaságában töltöttem.

A Nemzeti Kaszinóban kifejezetten Hitler-ellenes hangulat uralkodott. Néhány nyugalmazott generálison és egy-két szenilis öregúron kívül csak egy szívvel-lélekkel németbarát tagja volt a Kaszinónak, gróf Woraczicky Károly.[6] Ha ő a társalgóba lépett, elhallgattunk, vagy egy másik terembe menve folytattuk a megkezdett beszélgetést. Fő szórakozásunk a nyugati rádióadók hallgatása volt. Információinkat rendesen a BBC adásaiból merítettük. [...]

Április elején egy Varsóban élő magyar hölgyismerősöm keresett fel, és azt újságolta, hogy az általam lakott palotának a Szopena utcára néző második frontja épségben maradt. [...] Azt ajánlotta, hogy utazzam ki Varsóba, ahol talán még rábukkanhatnék egyes elveszettnek tartott ingóságaimra. Ez a hír természetesen nagyon érdekelt, s azonnal írásban kértem a Külügyminisztériumot, hogy eszközöljenek ki részemre beutazási engedélyt. Ebben az ügyben a Dísz téren járva összetalálkoztam Moór Oszkárral[7], aki mindig jól volt értesülve a minisztérium kulisszatitkai felől. Behívott a szobájába, s előadta, hogy én leszek Khuen-Héderváry utóda.

Először nem vettem komolyan a hírt. [...] De Moór olyan komoly forrásokra hivatkozott, hogy a dolog mégis szöget ütött a fejembe. Hátha mégis... Életemben már oly sok váratlan fordulat történt. Mindent meghányva-vetve arra az elhatározásra jutottam, hogy erre a nem várt eshetőségre is fel fogok készülni, nehogy egy esetleges kedvező fordulat váratlanul érjen. Elsősorban Varsóban elpusztult ruháimat kellett pótolnom. Kedves öreg szabóm, Knizek Ferenc, aki már harminc éve dolgozott nekem, nagy örömmel fogadott. Elém tárta féltve őrzött legjobb angol kelméit, és miután felvette a rendelést, azonnal hozáfogott összes segédeivel együtt a diplomataéletben

szükséges ruhatár összeállításához. [...] Gondoskodnom kellett egy követi háztartáshoz szükséges nagyméretű asztalneműről is. [...]

Ezekkel az előkészületekkel voltam elfoglalva, amikor a rádióból értesültem, hogy a németek meglepetésszerűen elözönlötték és megszállták Dániát. Ugyanazon a napon, április 9-én pedig partra szálltak Norvégiában is. Világos volt, hogy ezek a katonai akciók a megindítandó nagy offenzíva előjátékai, amely a semleges Hollandia és az ugyancsak semleges Belgium elleni támadással május 10-én meg is kezdődött. [...] Nem sokkal a német offenzíva megindulása után a Külügyminisztériumból telefonértesítést kaptam, hogy a miniszterelnök óhajt velem beszélni. Ez megerősíteni látszott azt az információt, hogy újabb politikai misszióval akarnak megbízni. Érthető izgalommal néztem kihallgatásom elé.

Teleki Pál előszobájában Mikó Ferenc igazságügyi államtitkárral találkoztam. Elmondta, hogy eddig a cenzúrabizottság elnöke volt, de most egy birtokot örökölt, amelynek kezelése teljesen le fogja foglalni, és ezért kérte, hogy mentsék fel a cenzúrabizottság elnöki tisztje alól.

Minthogy a miniszterelnök velem egy időben rendelte magához Mikót, mindjárt sejtettem, hogy lemondása folytán most valószínűleg engem akarnak ezzel a nekem egyáltalában nem rokonszenves tisztséggel megtisztelni.

Így is történt. Teleki kettőnket egyszerre kéretett be, és felkért, hogy vállaljam el az elnöki tisztet. Kellemetlenebb ajánlatot nem is tehetett volna. Apró gyermekkorom óta a 48-as eszmekörben, a szabad sajtó gondolatában nőttem fel. A szabad véleménynyilvánítás korlátok közé szorítása egyenesen gyűlöletes volt előttem. [...] De Teleki Pált, aki velem szemben mindig nagyon baráti magatartást tanúsított, nemcsak tiszteltem, hanem őszintén szerettem is. Kérés formájában tett ajánlatát egyszerűen nem utasíthattam vissza. Egy formulát kerestem, amelynek segítségével kitérhetek a megbízatás elfogadása elől.

A miniszterelnök megtisztelő bizalmáért köszönetet mondva felvetettem a gondolatot, hogy mivel Mikó birtoka kezelését csak egy-két hónap múlva fogja átvenni, egyelőre talán még ő láthatná el az elnöki funkciót. Én közben bejárok a bizottság üléseire, hogy a mesterséget megtanuljam.

Teleki finom ösztönével bizonyára megérezte, hogy ez a megbízatás nem szerez nekem különösebb örömet, belement ebbe a megoldásba.

Ezt követően a forma kedvéért egyszer-kétszer ellátogattam a cenzúrabizottság ülésére, habár eszem ágában sem volt, hogy a megbízást elvállaljam. Amit ott láttam, igazán nem volt kedvemre való. Többé feléje sem néztem a parlament egyik kis termében ülésező bizottságnak. Címem hátrahagyása nélkül leutaztam Balatonkenesére.

Néhány héttel később az ottani strandon találkoztam Ullein-Reviczky Antallal, aki akkor a Külügyminisztérium sajtóosztályának főnöke volt. Mosolyogva gratulált, hogy sikerült megszöknöm a cenzúra elől.

Kenesén kellemetlen meglepetés várt, villámban a vízvezeték nem működött.

Amikor először ott jártam, a Fővárosi Üdülő hatvanholdas szép parkjának szomszédságában, a vasútállomás közvetlen közelében fekvő és hatalmas fenyőfák közé elbújt kis ház annyira megtetszett, hogy pár évvel később megvettem. De szabadságomat mindig édesanyámnál töltöttem, s ott eddig csak néhányszor voltam pár órára.

A víz eredetileg be volt vezetve, de mint később megtudtam, a telkemen levő vízvezeték a Karafiáth Jenő[8] szomszédos villájában lévő vezetékbe volt bekapcsolva. Ez jogelődöm és Karafiáth közti baráti megállapodás alapján történt. Később valamely oknál fogva a jó viszony köztük megváltozott, és Karafiáth elvágatta a két vezetéket összekötő csövet. Ilyenformán 1940 tavaszán csak az udvaromon levő kút szolgáltatta a vizet. De ebből olyan homokos víz jött fel, hogy csak szűrő segítségével lehetett valamennyire használhatóvá tenni.

Szakmunkásokat hozattam a kút rendbe hozására, új kutat is rendeltem, de minden fáradság és költség hiábavaló volt. A vizet ezután sem lehetett használni. Addig, míg a vízgyűjtő ciszternákban elegendő esővíz volt, még csak ment valahogy a dolog. A Fővárosi Üdülőben étkeztem, és ivásra onnan hozattam fel ásványvizet, de ha a ciszternák kiapadtak, már a mosakodás is nehezen ment. [...]

A villában lakva egyéb hiányosságokra is rájöttem. A cselédszoba lehetetlenül kis méretű volt. Sohasem voltam szocialista, de minden

érzésemmel ellenkezett, hogy a nálam alkalmazott és nehéz munkát végző emberek ilyen kis odúban lakjanak. Egy megfelelő nagyságú cselédszoba építése azonban más átalakítási munkákat is szükségessé tett, a villát teljesen át kellett építtetnem. [...] Magától adódott a gondolat, hogy kenesei házamat végleges falusi otthonommá fogom kiépíteni. [...] A ház külsejét a nekem olyan kedves emlékű erdélyi kúriák stílusában terveztem meg. Ehhez ragaszkodva terveim szerint a ház új, háromszög alakban kiképzett homlokzata a jellegzetes, henger alakú oszlopokon fog nyugodni, amelyek közé üveges verandát szándékoztam építtetni.

A kert hatalmas fenyőfái amúgy is mindig a Székelyföld fenyveseire emlékeztettek. Ha terveimet megvalósítom, maga a ház is Erdély hangulatát fogja idevarázsolni. És mintha sohasem éltem volna át varsói otthonom pusztulását, mintha nem hallottam volna a nyugaton tomboló és feltartóztathatatlanul továbbszáguldó vihar zúgását, újra a jövőt építgettem.

1940. augusztus 10-én megszólalt balatonkenesei otthonomban a telefon:

– Itt Pallavicini Hubert, a külügyminiszter úr titkára beszél. Követ Uram, a miniszter úr kéret, hogy szíveskedjél vonaton, autón, akárhogy, de azonnal feljönni Pestre, mert fontos ügyben óhajt Veled beszélni.

– És mi az a fontos ügy? – kérdeztem.

– A miniszter úr ezt nem közölte velem. Csak azzal bízott meg, hogy üzenetét azonnal továbbítsam és emeljem ki az ügy sürgősségét.

– Nem beszélhetnék személyesen a miniszter úrral?

– Jelenleg nincs a minisztériumban.

– Úgy... Kérlek, jelentsd a miniszter úrnak, hogy ma semmi esetre sem mehetek fel. Talán holnap... Ha akkor sem mehetnék, telefonálni fogok.

Csáky üzenete nagyon meglepett. Hónapok óta tudomást sem vettek a Dísz téren létezésemről. Arról sem értesítettek, hogy varsói utamhoz a német engedélyt kieszközölték-e. És most egyszerre órákon belül látni kívánnak? Úgy látszik, szerepet cseréltünk, és most a minisztériumnak van szüksége rám. Én hónapokig tudtam várni, most ők legyenek türelemmel. [...]

Az este folyamán azonban visszagondoltam a románokkal megindult diplomáciai tárgyalásokra vonatkozólag pár nappal előbb gróf Takách-Tolvay[9] országgyűlési képviselőtől kapott információkra, valamint egyes újsághírekre. Azokból azt a következtetést vontam le, hogy a külügyminiszter a hozzá benyújtott erdélyi memorandummal kapcsolatban a tárgyalási anyag előkészítésével vagy kiegészítésével akar megbízni. Ebből a munkából mint erdélyi ember nem húzhatom ki magam. Erre ráeszmélve nem habozhattam tovább.

Másnap, augusztus 11-én reggel felautóztam Budapestre, és jelentkeztem a Külügyminisztériumban. Csáky kitörő örömmel fogadott.

– Csakhogy megjöttél! Már nagyon vártunk – mondta. Leült mellém egy karosszékbe, és mindjárt a lényegre tért.

– Az erdélyi kérdés megoldása döntő stádiumba jutott. Bizonyára már tudsz arról, hogy Oroszország magának követelte Besszarábiát és Bukovinát. A románok meghajoltak, és kardcsapás nélkül átengedték ezeket a mintegy 50 000 km² nagyságú területeket.[10]

– A németek már rég túltették magukat a versailles-i békeszerződések határozatain. Most az oroszok is. Ezt látva a magyar közvélemény azt várja a kormánytól, hogy kövessük példájukat. A legutóbbi események hatása alatt a magyarság a Királyhágón innen és túl állandó izgalomban van. Már nem elégszik meg revíziós szólamokkal, és követeli Erdély azonnali visszacsatolását. Az utca már azt harsogja, hogy „Mindent vissza!" Ilyen körülmények közt a kormány nem maradhat tétlen. Akcióba kellett lépnünk. Úgy a német, mint az olasz kormány előtt rámutattunk arra, hogy Bukovina húsz év előtt még a Monarchiához tartozott, s csak a világháború után ajándékozta oda a Párizsban ítélkező Béketanács Romániának, míg Erdély ezer éven át mindig magyar volt. És ha az oroszok – nagyon is vitatható néprajzi indokok alapján – maguknak követelhették Bukovinát, mi teljes joggal igényt tarthatunk legalább Erdély magyarlakta részére.[11]

– Diplomáciai úton lépést tettünk Bukarestben is, és kifejtettük, hogy e nagyon mérsékelt és jogos követelésünk visszautasítása olyan diszkrimináció lenne, amelyet egyetlen magyar kormány sem tűrhetne el. Mivel azonban a románok, úgy látszik, nem ébredtek rá a helyzet komolyságára, figyelmeztetésül néhány katonai alakulatun-

kat mozgósítottuk, és az erdélyi határra küldtük, amire Románia általános mozgósítással válaszolt.[12]

– Katonai köreink véleménye szerint egy Romániával való háború kimenetele nem lehet kétséges. A biztos győzelem kilátásával léphetnénk akcióba, minden külső segítség nélkül.[13] De mielőtt az ultima ratio regumhoz, a háború eszközéhez fordulnánk, meg akarjuk kísérelni a békés megegyezést. Az ebből a célból megindult eszmecserékből azt a benyomást nyertük, hogy a románok az erdélyi kérdést egyszerű lakosságcserével szeretnék megoldani. Mi viszont értésükre adtuk, hogy minden további előtt egy elvi megegyezésnek kell létrejönnie a területi kérdés tekintetében. Mi csak ezen az alapon vagyunk hajlandók tárgyalásokba bocsátkozni.

– A románok erre nézve ugyan nem nyilatkoztak, de minthogy ezen előzmények után felszólítottak, hogy küldjük ki delegációnkat, ez azt mutatja, hogy számolnak a részünkre teendő területi engedménnyel.[14]

– Ha mégis visszakoznának, észre fogjuk téríteni őket. Erre a feladatra – a miniszterelnök határozott kívánságára – Téged szemeltünk ki, és elhatároztuk, hogy fel fogunk kérni a velük való tárgyalások lefolytatására.

Már számon volt a kérdés, hogy miért nem a bukaresti követ kapott erre megbízást, de Csáky alighanem számított arra, hogy vonakodni fogok, mert szavamba vágva, mosolyogva hozzátette:

– Különben kérésünket vissza sem utasíthatod, mert már bejelentettük a kormányzó úrnak, hogy a tárgyalásokra Téged szándékozunk delegálni, és a főméltóságú úr ehhez már hozzájárult.

– A magyar kormány a tárgyalások színhelyéül valamelyik határ menti várost, Aradot vagy Nagyváradot javasolta, de a románok az ottani magyarság demonstratív megmozdulásától tartva azt kívánták, hogy a magyar és román delegáció Turnu Severinben üljön össze. Ezt azonnal elfogadtuk, és közöltük Bukaresttel, hogy delegációnk augusztus 16-án Turnu Severinbe érkezik.

– Küldöttségünknek tehát augusztus 14-én el kell indulnia. Így bizony nem sok időd lesz felkészülni. De hát az erdélyi kérdés a kisujjadban van. [...] Következésképpen csak a tárgyalások diplomáciai előzményeire vonatkozó iratokat kell áttanulmányoznod. Ezekből látni fogod, hogy a Romániával szemben fennálló igényeink

jogosultságát mind a német, mind az olasz kormány elismeri, és számíthatunk jóindulatú támogatásukra. [...]

A külügyminiszter ezt a témát még le sem zárta, amikor gróf Teleki Pál lépett be, aki érkezésemről értesülve átjött a Dísz térre, és a kölcsönös üdvözlések után a tervbe vett tárgyalásokra vonatkozó elgondolásait a következőképpen foglalta össze:

– Már erkölcsi felfogásunk folytán sem helyezkedhetünk arra az álláspontra, amelyet Trianonban velünk szemben érvényesítettek. A néprajzi adottságok alapján olyan ésszerű javaslatot kell a románok elé terjesztenünk, amelyet nyugodt lelkiismerettel képviselhetünk, és amelyet a románok is elfogadhatnak. Egész Erdélyt nem követelhetjük vissza. Ehelyett a trianoni határoknak olyan revíziójára kell törekednünk, amelynek révén a magyarlakta területek visszatérnének az anyaországhoz, míg azok a területek, ahol a románság nagy tömegben él együtt, Romániának maradnának. Az igaz, hogy így ércben, szénben gazdag területek, a petrozsényi, aninai, resicai művek, szóval Erdély gazdaságilag értékesebb része továbbra is Romániához tartozna, és le kellene mondanunk azokról a városokról is, amelyeknek minden kövéhez történelmünk drága emlékei fűznek. De ez a megoldás egyfelől megkönnyítené román szempontból javaslatunk elfogadását, másfelől reánk nézve is bizonyos előnnyel járna, mert nem érdekünk, hogy milliós román tömegeket kebelezzünk be.

– Ebből a felfogásból kiindulva rajzoltuk meg az új határvonalat, amely nagyjából a Maros folyását követné, úgy azonban, hogy a székely vármegyék teljes egészükben Magyarországhoz térnének vissza. [...]

– Ami a tárgyalásoktól várható konkrét eredményeket illeti, a románokat ismerve nincsenek és nem is lehetnek vérmes reményeink. De azok több szempontból is hasznosak lehetnek. A tárgyalások megindítása megnyugtatólag fog hatni a magyar közvéleményre, amely a kormánytól tetteket és nem frázisokat vár. De ami ennél sokkal fontosabb, a tárgyalások folyamán nyílt állásfoglalásra tudjuk kényszeríteni a románokat. Ez már a Te feladatod lesz, valamint az is, hogy miután gyengéiket kipuhatoltad, a tárgyalásokat olyan irányban vezesd, hogy a legsebezhetőbb ponton lehessen őket sarokba szorítani.

– Ez már önmagában is értékes eredmény lesz, mert ha a románok alapos érveink dacára is elzárkóznak kívánságaink teljesítése elől, ez ország-világ előtt dokumentálni fogja, hogy a megegyezésnek ők állnak az útjában. Erre különösen a németekkel szemben van szükségünk, akik ha elismerik is, hogy sok jogos követelésünk van Romániával szemben, mégsem adnak nekünk mindenben igazat, sőt helytelenítik, hogy az erdélyi kérdést most akarjuk felvetni.[15]

– Minthogy nézetem szerint a németek és olaszok aktív támogatására a tárgyalások folyamán nem nagyon számíthatunk, a magyar delegáció szerepe nem lesz könnyű – fejezte be előadását a miniszterelnök.

Azzal váltunk el, hogy miután a tárgyalások diplomáciai előzményeire vonatkozó anyagot átolvastam, másnap vele és Csákyval részletesen is megbeszéljük a tárgyalásokon általam követendő taktikát.

A Csáky által átadott iratokat átolvasva elsősorban azt állapítottam meg, hogy a németek az erdélyi kérdést közvetlen háborús érdekeik alapján ítélik meg. Románia mezőgazdasági termékeire, de főleg a kőolajra a hadviselés érdekében feltétlenül szükségük lévén, minden olyan nehézséget ki akarnak zárni, ami azok zavartalan szállításában és használatában megakadályozhatná őket. Ezért az erdélyi kérdés felvetése kellemetlenül érintette a németeket.

Hogy kedvünket a fegyveres fellépéstől elvegyék, eleinte csak arra figyelmeztettek, hogy a román hadsereg nagyon jól van felszerelve, hogy egy háború megindításakor sohasem lehet előre tudni, hogy az milyen méreteket ölthet. Azt is tudomásunkra hozták, hogy egy Románia ellen indítandó háborúban kizárólag saját erőnkre leszünk utalva, mert sem ők, sem az olaszok nekünk semminemű segítséget nem nyújthatnak. Viszont a nagy háború befejezése után Magyarország területi igényei minden kockázat nélkül kielégítést nyernek.

Később küldött jegyzékeikben és üzeneteikben már fenyegető hangon figyelmeztették a magyar kormányt: az esetleges konfliktusból származó felelősség Magyarországot fogja terhelni. [...]

Egy másik, az iratokból nyert kedvezőtlen benyomásom az volt, hogy a tengely zenekarában a németek játszanak a prímhegedűn, és az olaszok csak kontráznak nekik.

Ami a Turnu Severin-i meghívást megelőző magyar–román jegyzékváltást és a diplomáciai megbeszéléseket illeti, a magyar kormány nem hagyott kétséget afelől, hogy a trianoni igazságtalan rendelkezések megváltoztatását kívánja. Az augusztus 7-i és 11-i emlékirat ezt félreérthetetlenül kifejezésre juttatta.[16] Ezekben a magyar kormány leszögezte, hogy Magyarország sohasem mondott le a Románia által a világháború végén birtokba vett országrészeiről, és Magyarország az 1920-ban teremtett helyzetet mindig csak provizórikusnak tekintette. Tehát mindaddig, amíg ez a probléma megoldást nem nyer, nem lehet szó az őszinte megegyezésen alapuló békéről. Ennek lehetővé tétele céljából [...] kész komoly áldozatokat hozni abban a reményben, hogy azok a jövőben kompenzálva lesznek a két ország közti őszinte és baráti együttműködés által. Ettől a céltól vezetve hajlandó Romániának egy kompromisszumot felajánlani. [...]

Minthogy a magyar kormány delegációjának Turnu Severinbe történt meghívása a magyar emlékiratokban és hivatalos nyilatkozatokban világosan kifejezésre juttatott intenciónk tudomásulvétele után következett be, nem volt kétséges, hogy a románok a magyar kormány célját világosan látták. Sőt még az is feltételezhető volt, hogy a határok bizonyos mérvű revíziójának gondolatával is megbarátkoztak.[17] [...]

Másnap, augusztus 12-én a Telekivel és Csákyval folytatott megbeszélésünk folyamán a miniszterelnök – visszatérve a románok elé terjesztendő javaslatunkra – azt fejtegette, hogy annak kidolgozásában a magyar kormányt a legnagyobb önmérséklet vezette, amit eléggé illusztrál az, hogy Erdély déli vármegyéit nem szándékozik visszakövetelni. [...] Valószínű, hogy a románok nem fogják a felajánlott új határt elfogadni. Ezzel számolva egy, a románok számára kedvezőbb megoldást is terveztünk, de ha azon az új déli határt északabbra is fogjuk megvonni,[18] a Székelyföldnek ebben az esetben is vissza kell térnie az anyaországhoz. Természetesen gondoltunk arra is, hogy a visszacsatolandó területeket összekötő vasútvonalak a mi birtokunkban legyenek.

Teleki végül kitért az erdélyi autonómia kérdésére is, és a magyar kormány álláspontját a következőképpen foglalta össze:

– Egy erdélyi autonómiára vonatkozó esetleges ígéretüket nem fogadhatjuk el. Erről 1919-ben, amikor a magyarságot anyagilag nem

tették tönkre és számukat erőszakos úton nem apasztották le, lehetett volna beszélni. Azóta a helyzet minden tekintetben annyira megváltozott a magyarság hátrányára, hogy az autonómia nem volna megoldás, annál is kevésbé, mert két évtized tapasztalatai megmutatták, hogy mit jelent a román impérium a nemzeti kisebbségekre nézve. [...]

Teleki után Csáky vette át a szót, és elsősorban arra utasított, hogy a tárgyalások minden mozzanatáról azonnal jelentsek, és minden, a románok által esetleg teendő ígéretet írásban ismételtessek meg velük. Ha az általunk javasolt új határokat nem fogadnák el, követeljem, hogy ők prezentáljanak egy másik határvonalat. Állítólag hajlandók volnának néhány határszéli városról lemondani. Ilyen természetű javaslat azonnal visszautasítandó, mert az anyaország és a Székelyföld közti területi összefüggés biztosítása és a székely vármegyék visszacsatolása elengedhetetlen feltétele minden megállapodásnak.

Ha felvetnék a székelyek áttelepítésének kérdését, mutassanak rá, hogy a székelyek utolsó csepp vérükig védelmeznék ősi földjüket. Egy ilyen kísérlet szörnyű vérontáshoz vezetne. Mi pedig nem nézhetnénk ölbe tett kézzel testvéreink kiirtását. [...]

Miután a kérdést minden oldalról megvizsgálva az összes lehetőséget megvitattuk, a delegáció összetétele felől érdeklődtem. Csáky közölte, hogy mint katonai szakértő Náday István altábornagy, Újszászy István vezérkari ezredes, Rakolczay vezérkari őrnagy, Szentpétery vezérkari százados, a Külügyminisztérium részéről Újváry Dezső követségi titkár és Zilahi-Sebess Jenő, a sajtóosztály helyettes vezetője lesz beosztva. A technikai teendők ellátására két irodatisztnőt bocsátanak rendelkezésemre, akik az ülésekről gyorsírással feljegyzéseket fognak készíteni.

Ezeknél a részleteknél tartva elmondta, hogy a legkényelmesebben berendezett dunai hajót, a „Zsófiát" fogják rendelkezésünkre bocsátani. A tárgyalások alatt azon lakhatunk is, ami sokkal kellemesebb lesz, mintha Turnu Severinben kellene laknunk, és azzal az előnnyel is jár, hogy a románoknak nem lesz módjukban a küldöttség bizalmas megbeszéléseit kihallgatni. Felkértem Csákyt, hogy szereljék fel a „Zsófiát" rádió-adókészülékkel, és osszanak be egy rádiós tisztet is a delegációhoz, mert így nem kell majd a számjeltáv-

iratainkat a Turnu Severin-i postára bízni, és attól tartani, hogy késéssel és esetleg szándékosan megcsonkítva fogják továbbítani.

Délben Teleki Pál vendége voltam. Az ebédet szűk családi körben fogyasztottuk el. Telekinek nagyon jó napja volt, mert akkor készült el irányítása mellett a legkiválóbb szakírók által összeállított nagy erdélyi monográfia.[19] A tudós szeretetével beszélt a hatalmas, többujjnyi vastag munkáról, amelyet magammal vittem ugyan, de az idő rövidsége miatt már nem volt módomban teljesen elolvasni. [...]

Reggel Csákynál voltam végső megbeszélésen, és átvettem tőle a Turnu Severinben előterjesztendő javaslatunk végleges szövegét. Az abban kifejtett gondolatokkal teljesen egyetértettem, de szerkezete és felépítése nem tetszett nekem. Stiláris szempontból sem tartottam kifogástalannak, de már nem volt idő az átdolgozásra. Különben is a hangsúly a lényegen volt.[20] [...]

Este a Duna-parti korzó közönségének élénk érdeklődése mellett szálltunk fel a „Zsófiára", ahol a küldöttség tagjai fogadtak. [...] A friss dunai levegőt élvezve egy ideig még elbeszélgettünk a fedélzeten. Azután visszavonultam kajütömbe, hogy gondolataimban rendet teremtsek. Átnéztem a Telekivel és Csákyval folytatott beszélgetéseim alkalmával noteszemben feljegyzett „Schlagwortokat", azután pihenőre tértem.

Augusztus 15-én szép nyári reggel virradt ránk. A fedélzeten közösen elfogyasztott reggeli után nagy vonásokban tájékoztattam a delegációt a ránk váró feladatokról, azután külön megbeszélésre ültem össze Náday altábornaggyal, hogy a kérdést katonai szemszögből is világosan láthassam. [...]

Hajónk csendesen úszott lefelé a Dunán. Kevés más vízi járművel találkoztunk, de Újvidék előtt csónakok, motorosok egész raja fogott körül. Magyarok voltak, akik kendőket lobogtatva, lelkesen üdvözöltek, és „sok szerencsét" kívántak. [...]

A „Zsófia" augusztus 16-án reggel futott be a Turnu Severin-i kikötőbe. A parton Bárdossy László, bukaresti követünk várt, akit Csáky a tárgyalások tartamára megfigyelőként a küldöttség mellé osztott be. Amint horgonyt vetettünk, feljött a hajóra és közölte, hogy Valeriu Pop volt miniszter és Dragalina tábornok fog a kiszálláskor minket üdvözölni.

Partra lépésünk és a kölcsönös üdvözlések kicserélése után Vale-

riu Pop, a román delegáció vezetője felajánlotta, hogy a tárgyalásokat – ha az úttól nem vagyunk fáradtak – azonnal megkezdhetjük. Ajánlatát természetesen örömmel fogadtam, és miután átöltöztünk, delegációmmal a Turnu Severin-i kultúrpalotába siettünk, amelynek könyvtártermét szemelték ki a románok a tárgyalások színhelyéül.[21]

Mikor a terembe léptünk, Valeriu Pop fődelegátussal az élén a román küldöttség már teljes számban várakozott ránk. Tagja volt: Dragalina tábornok katonai szakértő, S. Manuila statisztikai szakértő, I. Brosu meghatalmazott miniszter, G. I. Duca követségi titkár, I. d'Albon követségi attasé, O. Blaga követségi irodaigazgató, E. Tiliki őrnagy, Balasesco őrnagy, Pana hadnagy. Részünkről jelen volt az ülésen mint megfigyelő Bárdossy László, román részről Gheorghe Crucescu budapesti román követ.

Amint a hosszú asztalnál helyet foglaltunk, Valeriu Pop a következő szavakkal üdvözölt:

„A román királyi kormány nevében, amely a kölcsönös megértés szellemében el óhajtja hárítani a Magyarország és Románia közti őszinte és tartós megegyezés útjában álló akadályokat, üdvözlöm Excellenciádat mint a magyar királyi kormány delegátusát, valamint a kíséretében lévő urakat. Kormányom, valamint a magam őszinte és hő óhajának adok kifejezést, hogy munkánk sikeres legyen, és egy új légkört teremtsen országaink között."

Üdvözlő szavaira válaszolva biztosítottam, hogy a magyar kormány a legőszintébben óhajtja az igazságon és méltányosságon alapuló, a tengelyhatalmak szellemében kötendő tartós egyezség létrejöttét. (A tengelyhatalmakra való utalással azt akartam éreztetni, hogy azok a mi oldalunkon állnak – habár támogatásuk tekintetében erős aggályaim voltak.)

Az udvariassági frázisok kicserélése után mindjárt egy bosszantó meglepetés ért. A teremben körülnézve észrevettem, hogy gyorsírónőink közül egyik sincs jelen. Engedélyt kértem, hogy ők is helyet foglalhassanak az asztalnál. Kérésemet Valeriu Pop azzal hárította el, hogy küldöttségének egyik tagja fogja a felszólalásokat gyorsírással lejegyezni, és a felvett jegyzőkönyvet, ha esetleg szükségét látom, módomban lesz utólag korrigálni.

Minthogy a kezdet kezdetén nem akartam másodrendű kérdés miatt vitát provokálni, elfogadtam a javaslatot. De akkor újabb

meglepetés ért. Meghatalmazásaink kicserélésére kerülvén sor, a román delegátus – arra való hivatkozással, hogy meghatalmazását a király írta alá – kifogásolta, hogy az én plein-pouvoiromat nem az államfő, hanem a külügyminiszter állította ki.

Ez az akadékoskodás még jobban bosszantott, mert az volt a benyomásom, hogy ezzel akadályokat akar gördíteni a tárgyalások megkezdése elé. De mérsékeltem magam. Azt válaszoltam, hogy a nálunk fennálló szokás szerint a kormányzó úr csak létrejött megállapodás aláírására ad általa szignált meghatalmazást, mégis – az egyöntetűség kedvéért – távirati úton azonnal kérni fogom a román delegátus plein-pouvoirjának megfelelő meghatalmazást.

Ezután felolvastam és átadtam a magyar kormány javaslatát tartalmazó emlékiratunkat, valamint a kért határrevíziót feltüntető térképet. Emlékiratunk a következőképpen hangzott:

„A magyar kormány f. év augusztus 7-i és augusztus 11-i aide-mémoire-jában kifejtette azokat az elveket, amelyekre a Romániával kötendő kompromisszumos megoldás reményét alapította. A román kormánynak ebből meg kellett állapítania, hogy a magyar kormány még nagy áldozatok és a kárára történt nyilvánvaló diszkrimináció árán is kész vállalni egy lojális kompromisszum megkötésével járó felelősséget.

A magyar kormány helyzete nem könnyű. Világos ugyanis, hogy a román kormány – amikor a Szovjetunióval megállapodást kötött és egy másik megállapodást szándékozik kötni Bulgáriával a status quo ante[22] alapján, ugyanakkor elmulasztott a magyar kormánynak hasonló javaslatot tenni – kétségkívül megkülönböztetést tett Magyarország hátrányára, amelynek ezeréves joga van egész Erdélyre. Mégis a magyar nép – amely annyit szenvedett a trianoni diktátum következtében – tudja, hogy nem szabad hasonló szenvedést okozni annak a népnek, amellyel jó viszonyban akar élni, sőt azzal tartós és mindkét fél szempontjából hasznos együttműködésre törekszik. Ezek után remélhető, hogy legalább a megegyezésben kompenzációt fog találni.

Ez a cél vezeti a magyar kormányt, amikor a vitás terület megosztását bátorkodik javasolni Romániának. Az új határvonal, amelyet a magyar kormány bátorkodik indítványozni, az ide csatolt térképen van feltüntetve. A magyar kormány reméli, a román kormány tekin-

tetbe veszi, hogy a területnek ipari, bányászati, mezőgazdasági szempontból legértékesebb része román uralom alatt marad. És ha helyesen alkalmazza az augusztus 10-i aide-mémoire-jában kifejtett elveket, amelyek lehetővé teszik a szükségesnek mutatkozó lakosságcsere végrehajtása után néprajzi szempontból, amennyire csak lehetséges, homogén két állam részére megfelelő élettér megteremtését, arra a következtetésre fog jutni, hogy a magyar kormány áldozatteljes javaslata több mint méltányos, és mindkét nép javát szolgálván megvalósítható.

A magyar kormány által eszközölt számítások szerint azon az elég szegényes területrészen, amely a vitás terület megosztása után Magyarországnak fog jutni, biztosítania kell mintegy két és fél millió magyar egzisztenciáját: azokét, akik jelenleg ott élnek, és ezenfelül azokét, akik Erdély más részéből és a régi királyság (Románia) területéről fognak átköltözni. Ezekhez még hozzá kell számítani azokat is, akik 1918–1919-ben, illetve később is otthonukból kiűzettek, és akik, amikor a tömeges kiutasítási végzés ellen fellebbezni akartak, a román hatóságoktól azt a választ kapták, hogy »fellebbezzenek a Jóistenhez«.

Minden félreértés elkerülése végett a magyar kormány már most kijelenti, hogy semmi keserűség sem hatja át, és mindazon románok jogait, akik magyar fennhatóság alatt akarnak maradni, éppen olyan gondosan tiszteletben fogja tartani, mint a magyarokét.

A magyar kormányt az a meggyőződés vezeti, hogy rövidlátó politika volna felélesztení a múlt keserűségeit akkor, amikor fel akarja számolni a Románia és Magyarország közt felmerült összes problémát. A magyar kormánynak nincs szándékában gyógyíthatatlan sebeket ejteni Romániân, amikor barátságát keresi."[23]

Miután emlékiratunkat átnyújtottam, az ülést Valeriu Pop kérésére 10 percre félbeszakítottuk, hogy a román delegáció a magyar javaslatot áttanulmányozhassa.

Az ülés újbóli megnyitása után Valeriu Pop a következő szavakkal fordult hozzám: „A román királyi kormány nevében sajnálattal állapítom meg, hogy a magyar királyi kormány nevében tett javaslatok szembeszökő ellentétben állnak az engesztelékenység augusztus 7-i és 10-i szóbeli jegyzékeiben kifejezésre juttatott szellemével, különösen az utóbbival. Ezért nem szolgálhatnak a tárgyalások alap-

jául egy nyugodt légkör megteremtésére, de a két szomszédos ország, Magyarország és Románia közti jövőbeni barátság, sőt még a jószomszédi viszony megteremtésének alapjául sem. Ennek ellenére a román királyi kormányt az engeszteléken ység azon szelleme hatja át, amelyet mostanáig egész magatartásával, különösen pedig az augusztus 10-i szóbeli jegyzékével kifejezésre juttatott.[24] A román kormány álláspontját és javaslatait az értekezlet legközelebbi ülésén lesz szerencsém előadni."

A román delegátus szavaira válaszolva azonnal leszögeztem, hogy kormányomtól kapott, körülhatárolt megbízatásom kötelességemmé tette, hogy csak az előadott emlékiratban foglalt javaslatok keretén belül és azok alapján bocsátkozhatom eszmecserébe.

E határozott hangon tett kijelentésem Valeriu Popot láthatólag kényelmetlen helyzetbe hozta. Mivel valószínűleg nem merte megkockáztatni, hogy a tárgyalások már az első találkozáskor és még mielőtt javaslatunkat kormányának bemutatta volna, megszakadjanak, ezért azt a kívánságát fejezte ki, hogy azokat a román válasz és javaslatok meghallgatása után tovább folytassuk. Ezek előterjesztésére egyheti időt kért.

Ehhez a terminushoz nem járultam hozzá, és arra való hivatkozással, hogy válaszuk megfontolására két nap bőségesen elegendő lesz, azt kívántam, hogy a tárgyalásokat augusztus 18-án folytassuk.

A román delegátus – akinek feltehetőleg az volt a célja, hogy a tárgyalásokat különböző ürügyek alatt minél tovább húzza – arra utalt, hogy Szent István napja is közbeesvén, nagy nemzeti ünnepünkön amúgy sem tárgyalhatnánk.

Azt feleltem, hogy ez nem lehet akadály: Szent István napján is készségesen rendelkezésükre fogunk állni.

Végre megállapodtunk abban, hogy a legközelebbi ülést augusztus 19-én fogjuk megtartani. Ezután megszövegeztük a sajtónak adandó kommünikét:

„Ma délben a magyar–román megbeszélések folytatásával megbízott delegátusok megnyitó ülésre ültek össze. Az értekezlet a Turnu Severin-i Bibicesco-alapítvány palotájának nagytermében folyt le. A tárgyalások szerencsés kimenetelére irányuló óhajt kifejező beszédek és meghatalmazások kicserélése után Hory András titkos kir.

tanácsos[25], meghatalmazott miniszter, a magyar kormány delegátusa átnyújtotta Valeriu Pop meghatalmazott miniszter, volt államtitkárnak, a román kir. kormány delegátusának a magyar kormány javaslatait.

A román álláspont és a román királyi kormány javaslatainak előadására a következő ülésen, f. hó 19-én hétfőn délelőtt 10 órakor a fenti helyen kerül sor.

Hory, Pop"

A kommüniké megszövegezése alkalmával, rámutatva az ülés lefolyásáról készített feljegyzések hiányosságaira, újra kértem, hogy a következő üléseken gyorsírónőink is jelen lehessenek, amihez Pop végül is hozzájárult.

Az ülés után ebédre a magyar delegáció a román delegátus vendége volt. Beszélgetés közben Pop két ízben is szóba hozta, hogy a hajón bizonyára nem élvezzük azt a kényelmet, amit ők nyújthatnának nekünk, és felvetette, hogy a tárgyalásokat kellemesebb helyen lehetne folytatnunk. Erre a célra egy, a Kárpátokban fekvő román főúri kastély sokkal megfelelőbb lenne. Ott jó levegőben és nagyobb kényelemben lehetnénk, mint a „Zsófián" [...] Nagyon szépen megköszöntem előzékenységét, de ajánlatát udvarias formában azzal hárítottam el, hogy életem legboldogabb napjait hajókon töltöttem.

Este a „Zsófia" fedélzetén sajtófogadást adtam, amelyen nyolc újságíró jelent meg, köztük több olasz és német is. Nem vártam meg, míg kérdéseket intéznek hozzám, hanem őszintén feltártam előttük a Turnu Severin-i tárgyalások diplomáciai előzményeit. Ezután nagy vonásokban ismertettem az erdélyi kérdést, hangsúlyozva azon óhajunkat, hogy a Magyarország és Románia közt felmerült összes problémákat az igazságosság és méltányosság szellemében és mindkét fél létérdekeit figyelembe véve, olyképpen óhajtjuk rendezni, hogy a magyar és román nép békés, sőt baráti együttélését biztosítsuk, és ezáltal nyugalmat teremtsünk Európa ezen részén.[26]

Közben jó badacsonyi borokat szolgáltattam fel, ami legalább annyira érdekelte vendégeimet, mint a fejtegetéseim. A nyelvek hamarosan megoldódtak, és mivel az újságírók közül egyesek a román külügyminisztériumba is bejáratosak voltak és a román delegációval is kapcsolatban álltak, így beszélgetésünk folyamán alkal-

mam nyílt tájékozódni afelől is, hogy Romániában jelenleg milyen a hangulat Magyarországgal szemben, milyen felfogás uralkodik a bukaresti politikai körökben Magyarország területi igényei tekintetében, és mit várnak a küldöttségek tárgyalásaitól. A kapott információk nem voltak nagyon biztatóak, és azt a benyomást keltették, hogy a románok csak készségüknek kifelé való dokumentálása céljából ültek le velünk tárgyalni, de egyáltalában nincs szándékukban részünkre engedményeket tenni. [...]

Másnap reggel arra lettünk figyelmesek, hogy egy román hajó, a „Regale Carol" nevű hatalmas királyi jacht vetett horgonyt közvetlenül mellettünk, olyan közel, hogy az egyik hajóról a másikra minden szó áthallatszott. Mindnyájan arra gondoltunk, nem minden ok nélkül állították hajójukat szorosan a miénk mellé. Nagyon valószínűnek látszott, hogy így akarták tevékenységünket megfigyelni és beszélgetéseinket kihallgatni. Nem tudom, hogy így volt-e, de ha ez volt a szándékuk, nagyon csalódtak, mert ha a delegáció tagjaival megbeszélést folytattam, mindig gondosan lezárattam az ablakokat, és rádiónkat a fedélzeten egész idő alatt bömböltettem. [...]

Vasárnap, augusztus 18-án én láttam vendégül a román küldöttséget a „Zsófia" fedélzetén. Valeriu Popnak első ülésünkön tanúsított szőrszálhasogató magatartása, javaslatainknak azonnali visszautasítása, valamint mindaz, amit az újságíróktól hallottam, arra engedett következtetni, hogy a románoknak nincs szándékukban érdemleges tárgyalásokba bocsátkozni. [...] Ez a benyomásom a fődelegátussal és a küldöttség egy másik tagjával az ebéd folyamán folytatott beszélgetések hatása alatt még jobban kikristályosodott. Egyes elejtett szavakból ugyanis arra kellett következtetnem, hogy a románok javaslatainktól továbbra is el fognak zárkózni, és az erdélyi kérdést lakosságcserével akarják megoldani.

Miután vendégeim eltávoztak, újra átgondoltam a helyzetet, és az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy a legcsekélyebb engedékenységre sem számíthatunk. Javaslatunkra adandó válaszuk elutasító lesz, és a kilátásba helyezett ellenjavaslataik csak azt a célt fogják szolgálni, hogy tapasztalatból ismert halogató taktikájukkal a tárgyalásokat elhúzzák és elposványosítsák. Ilyen komolytalan játékba magunkat belevitetni pedig nem volna szabad. Ellenkezőleg! Egy erélyes lépéssel meg kell kísérelnünk a románokat jobb belátásra –

avagy nyílt színvallásra bírni. Éspedig azonnal. A késedelmeskedés már csak taktikai okokból is helytelen volna.

A következő ülés másnapra volt kitűzve, és – mindent egybevetve – biztosnak látszott, hogy a románok javaslatainkkal szemben elutasító álláspontra fognak helyezkedni, és csak a lakosságcseréről lesznek hajlandók tárgyalni. Ezért egy hosszú számjeltáviratban felhatalmazást kértem, hogy amennyiben a jelzett fejlemény bekövetkezik, egy nyilatkozatot tehessek, amelyben afeletti csodálkozásunknak adva kifejezést, hogy a román válasz javaslatunkat újólag elutasítva letér arról az egyedül járható útról, amely a köztünk fennálló vitás kérdések megoldásához vezetne, és arról az alapról, amely lehetővé tette a magyar kormánynak, hogy delegációját Turnu Severinbe kiküldje, fejükre olvasom, hogy a román kormány nem képes a párizsi békeszerződések szellemétől szabadulni, és ma is ragaszkodik annak az igazságtalan diszkriminációnak fenntartásához, amelyet augusztus 11-i emlékiratunk szóvá tett, hogy nem látja szükségesnek megfelelő módon közreműködni a népek életének nélkülözhetetlen újjárendezésében, hogy egy tarthatatlan helyzet fenntartására törekszik, továbbra is uralma alatt akarván tartani színmagyar területeket. Végül kijelenteném, hogy a magyar delegáció ilyen körülmények közt a tárgyalásokat céltalannak látja, és még a mai napon visszautazik Budapestre.

Minthogy a táviratot már a késő délutáni órákban rádión leadattam, arra számítottam, hogy a válasz Pestről a déli órákig biztosan megérkezik, és így a másnap délelőtti ülésen adandó román hivatalos válaszra a délután folytatandó tárgyalás folyamán már módomban lesz a felhatalmazás alapján nyilatkozni.[27]

Másnap, augusztus 19-én délelőtt, az ülés megnyitása után a román delegátus szólásra emelkedett, és felolvasta az augusztus 16-án általam átnyújtott emlékiratra adott román választ. Már az első szavak elárulták, hogy a Turnu Severin-i meghívást megelőző jegyzékváltás szellemétől eltérve, a lakosságcsere gondolatát előtérbe állítva, javaslatainkat visszautasítják. Tehát pontosan bekövetkezett az, amire számítottam. A helyzet annál komolyabb volt, mert a román delegátus a választ kormányával történt konzultálása után adta meg, tehát az a román kormány hivatalos álláspontját tartalmazta.

A Valeriu Pop által előadott válasz meghallgatása után – arra való

hivatkozással, hogy megjegyzéseim megtétele céljából azt gondosan át akarom tanulmányozni – arra kértem, hogy az ülést délután 5 óráig függessze fel. Biztosan számítottam ugyanis arra, hogy a felhatalmazás időközben megérkezik.

Mikor a „Zsófiára" visszatértünk, a pesti választávirat még nem érkezett meg. Az órák izgatott várakozásban teltek el, míg végre fél 5 után jelentették, hogy Pestről egy hosszú számjeltáviratot vesznek „Delegáció vezetője részére" jelzéssel és „Válasz tegnapi számjeltáviratára" kezdéssel.[28] Az eddig vett szöveg megfejtése több mint fél órát fog igénybe venni.

A megfejtést feltétlenül be kellett várnom. [...] Ezért felkértem Bárdossyt, hogy fáradjon el Valeriu Pophoz, és közölje vele, hogy bizonyos technikai akadályok miatt nem jelenhetünk meg az 5 órára kitűzött ülésen, és kérjük, hogy azt 6 órára halassza el. A román delegátus kérésünknek helyt adott.

Mire Bárdossy visszatért, a távirat első része már meg volt fejtve. Ez csaknem betű szerinti megismétlését tartalmazta annak az okfejtésnek, amellyel előző napi távirati jelentésemben a megtenni szándékolt nyilatkozatot megindokoltam és bevezettem. Bárdossy meg is jegyezte:

– Már látszik, hogy a kormány elfogadta javaslatodat. Kár volt sietni és az ülés elhalasztását kérni.

– Ez még nem biztos. Idáig csak a távirat elejét ismerjük – feleltem. Egyúttal utasítást adtam, hogy a távirat folytatását szakaszonként azonnal hozzák le nekem.

A távirat következő mondatai is megegyeztek az elfogadásra javasolt szöveggel. De amikor ezeket a megfejtett szövegrészeket bemutatták, azt is jelentették, hogy a rádión éppen most vettek fel még egy hosszú számjeltáviratot, amely az előbbinek folytatása. Ennek megfejtésével azonban 6 óráig nem készülhetnek el.

Bárdossyhoz fordultam.

– Nagyon restellem, de újra arra kell kérjelek, hogy mentsél ki Pop előtt, és kérd őt, hogy este 8 órakor folytathassuk az ülést.

– Erre másodszor nem vállalkozom – felelte. – Különben sem látom semmi értelmét az ülés elhalasztásának. Hiszen láthatod, hogy szó szerint a te szövegedet adják vissza Pestről. Igazán felesleges bevárni a folytatást, és a románokat ok nélkül várakoztatni.

– Kedves Lacikám, én már öreg fiú vagyok. Pályafutásomban már sok meglepetéssel találkoztam. Addig nem ülök le tárgyalóasztalhoz, míg a távirat egész szövege nincs birtokomban – feleltem, és felkértem a delegáció egyik tagját, hogy járjon el a román delegáció vezetőjénél. [...]

Este hét óráig tartott, míg a chiffrőrök a távirat megfejtésével elkészültek. A kormány okfejtésemet szó szerint jóváhagyta, és hozzájárult az általam javasolt nyilatkozat megtételéhez, amelynek csak utolsó mondatát változtatta meg a következőképpen: „A tárgyalások folytatását céltalannak látván, még a mai nap folyamán felutazom Budapestre, hogy kormányomnak jelentést tegyek. A delegáció tagjai azonban Turnu Severinben maradnak."

Miután az utasításnak ezt az utolsó mondatát Bárdossy is elolvasta, hozzá fordulva megjegyeztem, hogy mégsem volt felesleges a távirat befejező szakaszának megérkezését bevárni és az ülés elhalasztását kérni, mert a románokra az tett volna valóban különös benyomást, ha előbb nagy garral bejelentem, hogy a tárgyalásokat megszakítom és a delegáció visszautazik Budapestre – fél órával később pedig elszaladok Valeriu Pophoz, és nyilatkozatomat úgy módosítom, hogy csak én utazom fel csupán jelentéstételre.

Bárdossy fülig pirult, de egy szót sem válaszolt, és magamra hagyott. Én pedig még egyszer gondosan átolvastam a távirat egész szövegét. Bevallom, hogy annak befejezése engem is meglepett. Tekintettel a jóváhagyott nyilatkozat gondolatmenetére, nem is tartottam logikusnak. Mire való hát az egész tiráda, ha egy csattanó befejezés helyett csak annak közlésére szorítkozom, hogy referálás végett felmegyek Budapestre. Ebből ugyanis arra lehet majd következtetni, hogy a magyar kormány a román ellenállás miatt valószínűleg új és engedékenyebb utasításokat szándékozik nekem adni.

Rövid megfontolás után úgy döntöttem, hogy Valeriu Pop délelőtti szavaira válaszolva a jóváhagyott okfejtés értelmében fogok nyilatkozni, de beszédemet azzal fogom befejezni, hogy a tárgyalások folytatását céltalannak látom. Azt, hogy jelentéstétel céljából Pestre utazom, egyelőre elhallgatom, és azt csak a vita folyamán mint *személyes* iniciatívából eredő gondolatot fogom felvetni.

Ezt a taktikai fogást úgy Náday, mint Bárdossy is helyesnek találta.

Az ülésnek este 8-kor történt megnyitása után előbb részletesen elemeztem a román választ, és felhatalmazásom alapján előadtam a nyilatkozat szövegét. Beszédemet annak hangsúlyozásával zártam, hogy a magyar delegáció a további tárgyalásokat, legnagyobb sajnálatára, céltalannak látja.

A hatás nem maradt el. Valeriu Pop erre nem volt felkészülve. Előbb a román ellenjavaslatok tartalmát szépítgetve megpróbálta érveimet hatálytalanítani, majd váratlanul felfüggesztette az ülést, és arra kért, hogy egy fesztelen eszmecsere folytatása végett velem külön tárgyalhasson. Kívánságának engedve átmentünk az ülésterem szomszédságában levő kis szalonba, ahova csak Bárdossy követett. Ő azonban a Pop és köztem lefolyt eszmecserében nem vett részt. Csupán amikor a román sajtónak a legutóbbi időben is tapasztalható magyarellenes magatartását tettem szóvá, szólalt fel, és konkrét esetekkel támasztotta alá megjegyzéseimet.

[...] Valeriu Pop vitánk során állandóan a békülékenységre való hajlandóságukat hangoztatta, de mindig oda lyukadt ki, hogy az egyetlen lehetséges megoldás a lakosságcsere útján volna elképzelhető, s velem ellentétben arra hivatkozott, hogy a román közvélemény területi követeléseink elfogadásába sohasem nyugodna bele. Arra a közbevágásomra, hogy tegyünk próbát és szavaztassuk le úgy az erdélyi magyar, mint a román népet, nem válaszolt, hanem élénken tiltakozott azon állításommal szemben, hogy az erdélyi románok nagyon jól megférnek velünk, ha nem izgatnák őket rendszeresen ellenünk.

Ez további vitára adott alkalmat, amelynek során szemére vetettem, hogy az izgatás szóban és írásban most is állandóan folyik ellenünk. Személyes tapasztalataim alapján utaltam arra, hogy az erdélyi román parasztokat azzal akarják ellenünk hangolni: „ha a magyarok visszajönnek, vissza fogják venni a parasztoktól a földeket".

Órákig tartó eszmecserénk folyamán az erdélyi kérdés összes részletét kiteregettem. Még a csángókról is szó esett, akiket Pop természetesen románoknak minősített. Arra azonban nem tudott válaszolni, hogy ha a román királyság északi részében letelepült csángók románok, akkor miért nevezik egyik falvukat „Hadikfalvának", a másikat „Istensegítsnek". Arra is rámutattam, hogy a csán-

gók egy része ma is római katolikus, pedig ha románok lennének, akkor görögkeletieknek vagy talán görög katolikusoknak vallanák magukat.

Vitáink leglényegesebb része a Székelyföldre vonatkozott. Pop szavaiból kitűnt, hogy követelményeinknek ebben a sarkalatos pontjában nem hajlandók engedményeket tenni. Persze, amikor mellének szegeztem a kérdést: – úgy kell-e értenem szavait, hogy Önök minden területi koncessziótól elzárkóznak és a színmagyar Székelyföldet is maguknak akarják megtartani? – csűrés-csavarásba kezdett, és egy olyan kijelentést tett, hogy a lakosságcsere lebonyolításával kapcsolatban esetleg lehetőség fog nyílni a határ bizonyos mérvű megváltoztatására. De amikor homályosan formulázott szavainak értelmét precizírozni akartam, megint csak a lakosságcserét jelölte meg egyedül járható útnak.

Legjellemzőbb volt a román felfogásra az, hogy amikor az orosz és bolgár követelésekkel szemben tanúsított feltűnő engedékenységüket szembeállítottam a sokkal jogosabb igényeink rideg visszautasításával, azzal védekezett, hogy a helyzet mindkét viszonylatban teljesen más volt, mert az oroszok részéről komoly katonai veszély fenyegetett, a bolgár területi követelések pedig egészen lényegtelenek voltak.

Megbeszélésünk kis megszakításokkal éjjel fél 12-ig tartott. Akkor – mintegy rábeszélésének engedve – kijelentettem, utolsó kísérletként hajlandó vagyok azonnal felutazni Budapestre, hogy a felmerült nehézségeket élőszóval előadhassam.

Valeriu Pop látható örömmel fogadta ajánlatomat, és azonnal gondoskodott róla, hogy egy hálókocsiból és mozdonyból álló különvonat álljon rendelkezésemre. Ezután visszatértünk az ülésterembe, ahol Pop újra megnyitotta az ülést, amelynek plénuma előtt megismételtem, hogy szóbeli jelentéstétel végett még az éjszaka felutazom Budapestre. Egy óra múlva már útban voltam Pest felé. A delegáció tagjai közül csak Újszászy alezredes kísért el, hogy Náday utasításának megfelelően a honvédelmi minisztert és a vezérkar főnökét közvetlenül is informálhassa a helyzetről.

A Valeriu Poppal folytatott hosszú beszélgetés ha nem is volt gyümölcsöző, annyi haszonnal járt, hogy a román álláspont most már egész világosan állt előttem. Pop szavai nem hagytak kétséget abban

a tekintetben, hogy kormánya a Trianonban jogtalanul nekik juttatott színmagyar területeket, még a székely vármegyéket is uralma alatt akarja tartani. Minden igyekezetünk, hogy egy mindkét nép érdekében álló megegyezést létrehozzunk, eleve kudarcra van ítélve. [...]

Jóllehet a rövid szerelvény sokkal gyorsabban tette meg az utat, mint a menetrendszerűen közlekedő vonatok, elég időm volt az utolsó napok eseményeit, valamint a kapott utasítást latolgatva a várható fejlemények felett elgondolkodni.

Bár abból, hogy engem jelentéstételre felrendeltek, arra is lehetett következtetni, hogy a román ellenállás folytán engedni fogunk eredeti követeléseinkből, ezt – az összes körülményeket, főleg a magyarországi közhangulatot ismerve – mégsem tartottam valószínűnek. A kormány most nem visszakozhat. Nem állhat meg félúton. Az igaz, hogy a németek a legerélyesebben tiltakoztak az ellen, hogy követeléseinket erőszakos úton érvényesítsük, és ismételten figyelmeztettek egy ilyen lépés súlyos következményeire, de a kormány a Királyhágón inneni és az erdélyi közvélemény nyomása folytán esetleg kénytelen lesz magát erre elhatározni. És ez talán nem is volna baj, mert ha a németek minket ebben katonai erővel akadályoznak, ez még a németbarát elemeket is ki fogja józanítani, és az egész országban olyan elkeseredést fog kiváltani, ami alapjaiban rendítheti meg a hitleri Németországgal jelenleg fennálló kapcsolatainkat. Bizony nehéz napok várnak ránk, de a németbarát irány feladása, illetve a mostani szoros magyar–német viszony felbomlása a távolabbi jövő szempontjából feltétlenül előnyös lesz ránk nézve. Viszont az is lehetséges, hogy egy komoly katonai fellépés a románokat észre fogja téríteni, és akkor egy teljesen megváltozott helyzetben tárgyalhatnánk velük.[29] [...]

Augusztus 20-án Pestre érkezve azonnal a Dísz térre mentem. Előbb Csákynak referáltam az előző napi ülés lefolyásáról, de később Teleki is átjött a Külügyminisztériumba, ahol rövid megszakítással este 8 óráig tárgyaltunk. [...]

Másnap reggel újra jelentkeztem Csákynál, de ekkor vele csak rövid megbeszélést folytathattam, mert elő kellett készülnie a délutáni minisztertanácsra. Erről beszélve arra kért, hogy 4 órától kezdve tartózkodjam a miniszterelnökségen, mert a minisztertanács a ma-

gyar–román tárgyalások kérdésével fog foglalkozni, és esetleg egyes kérdésekben részletesebb tájékoztatást fognak kérni tőlem.

A miniszterek már több mint egy órán át tanácskoztak, amikor Csáky bekéretett az ülésterembe. Amint helyet foglaltam a jól ismert asztalnál, amely mellett 1934-ben mint a külügyminiszter helyettese sokszor referáltam a külpolitikai helyzetről,[30] Csáky felszólított, hogy adjam elő a magyar–román vita egész komplexumát, és ismertessem elejétől kezdve a Turnu Severin-i tárgyalások lefolyását.[31] [...]

A miniszterek nagy figyelemmel hallgatták referátumomat, amelynek különösen az a része tett rájuk nagy benyomást, amelyben a Románia által Oroszországnak és Bulgáriának nyújtott területi engedményekről a román delegátussal folytatott vitámat ismertettem. Előadtam, hogy beszélgetéseink folyamán ismételten rámutattam Pop előtt, hogy a román kormánynak Magyarország hasonló kívánságaival szemben való csökönyös elzárkózása nemcsak illogikus, de számunkra súlyos diszkriminációt is jelent. Amikor ezt legutolsó eszmecserénk alkalmával is szóvá tettem és megkérdeztem, hogy miért akarnak esetünkben más mértéket alkalmazni, Valeriu Pop úr csaknem szó szerint a következőket mondta: – Összehasonlításnak a román felfogás szerint nincs helye, mert a helyzet bolgár és orosz vonatkozásban teljesen más. Bulgáriának csak kisebb jelentőségű területi engedményt helyeztek kilátásba, ami pedig az Oroszországnak átengedett területeket illeti, az elől nem lehetett kitérniük, mert az oroszok fegyveres akciójától kellett tartaniuk. Ez szerintem – tettem hozzá – egyenesen „felhívás keringőre".

– Úgy van, úgy van!– szólt közbe Bartha honvédelmi miniszter.– Ez azt jelenti, hogy ha a részünkről is katonai beavatkozástól kellene tartaniuk, másként beszélnének és cselekednének.

Bolgár vonatkozásban rámutattam arra, hogy a románok azért a területért, amelyet most delegátusuk „kisebb jelentőségűnek" minősített, 1913-ban a velük szövetséges Osztrák–Magyar Monarchia minden figyelmeztetése és kifejezett óvása ellenére háborút indított Bulgária ellen,[32] ami azt bizonyítja, hogy akkor annak a legnagyobb jelentőséget tulajdonították.

Amikor beszámolóm végére értem, egy pillanatnyi csend állott be.

Azután Keresztes-Fischer belügyminiszter a következő kérdést intézte a minisztertanácshoz:

– Megfontolta-e a kormány, hogy az út, amelyre lépünk, milyen következményekhez vezethet?

Teleki azonnal válaszolt:

– Ez a politika, amelyet követünk, nem új. Az egész magyar nemzet ezt vallotta, amikor Trianon után kimondta, hogy „Nem, nem, soha!". Ez a politika a nemzet szabad elhatározásából született, s mi annak csak végrehajtói vagyunk.

Teleki szavait általános helyeslés fogadta. Csak Zsindely Ferenc államtitkár látta szükségesnek felvetni a kérdést, hogy fel vagyunk-e kellőképpen készülve esetleges légitámadásokra, illetve van-e elegendő légvédelmi ágyúnk?

Csáky azonnal közbeszólt:

– Nagyon kérem az államtitkár urat, hogy szíveskedjék a katonai kérdések megítélését az arra egyedül illetékes katonai tényezőinkre bízni. – Azután hozzám fordulva megköszönte az általam nyújtott értékes és érdekes tájékoztatást. Csáky szavai után úgy éreztem, hogy jelenlétemre most már nincs szükség, és eltávoztam.[33]

Hogy referálásom előtt és azután mi történt a minisztertanácsban, nem tudom. Ezt velem, amikor másnap utasításaimat átvettem, nem közölték. De az előttem elhangzott néhány kijelentésből azt a benyomást nyertem, hogy a kormány az ultima ratio regumtól sem fog visszariadni, ha a románok ezután sem mutatnak hajlandóságot ésszerű kompromisszum elfogadására.

Utasításom úgy szólt, hogy Turnu Severinbe visszatérve a legközelebbi ülésen csupán a magyar kormány által kidolgozott emlékirat előadására szorítkozzam, ne engedjem magam felesleges polémiákba beleerőszakolni, és ha a románok továbbra is csak a lakosságcsere alapján akarnak tárgyalni és területi követeléseinket visszautasítják, szakítsam meg a tárgyalásokat, és egész delegációmmal térjek vissza Budapestre.

Augusztus 23-án reggel Újszászy ezredes társaságában visszaindultam Turnu Severinbe. A románok ez alkalommal udvariassági formákban nagyon kitettek magukért. A kürtösi határállomáson Munteanu összekötő tiszt üdvözölt. Temesvárra különvonatot küldtek elénk, és azon folytattuk utunkat Turnu Severinbe, ahol Hiott

követ, a prefektus és a polgármester fogadott. A vasútállomástól a kikötőig díszbe öltözött rendőrök álltak sorfalat.

A két delegáció másnap, augusztus 24-én reggel 10 órakor ült újra össze. A tárgyalás ez alkalommal Valeriu Pop kívánságára német nyelven folyt, miután a román delegáció vezetőjének erre vonatkozó és a nemzetközi szokásoktól eltérő javaslatát már előzőleg elfogadtam. Ugyanakkor azonnal megállapodtunk, hogy a francia nyelven fogalmazott nyilatkozatokat ezen a nyelven adhassuk elő, az ülésről felvett jegyzőkönyvek pedig két példányban, német és francia nyelven legyenek megszerkesztve.[34]

Az ülésnek 10 óra 50 perckor történt megnyitása után felolvastam a magyar kormány emlékiratát:

„A magyar kormány sajnálattal állapítja meg, hogy az előző emlékirataiban és főleg az augusztus 7-iben kifejezésre juttatott aggályai a román delegációnak Turnu Severinben tanúsított magatartása folytán igazolva lettek. Román részről semmit sem mulasztottak el, hogy a magyar delegációt lesiklassák a tanácskozásoknak azokon az elveken nyugvó alapjairól, amelyek egyedül tették lehetővé, hogy a magyar kormány delegációját Turnu Severinbe kiküldje. Ez értékes idő elvesztegetését eredményezte, ami annál sajnálatosabb, mert a tárgyalás alatt álló kérdések napról napra jobban kiéleződnek.

A román delegáció augusztus 19-i nyilatkozatában azt a kevéssé meggyőző véleményét hangoztatja, hogy a magyar javaslatoknak a sajtóban való közzététele olyan érzést váltana ki a román közvéleményben, amely a tárgyalások folytatását lehetetlenné tenné. A magyar kormánynak az a nézete, hogy ha a közzététel már megtörtént volna, még mielőtt Románia vezető orgánumainak az erdélyi román közvélemény felizgatását célzó, gyújtó propagandája tovább fokozódna – a nyilvánosság tájékoztatása nem befolyásolná a tárgyalások menetét. A román közvélemény régóta tudatában van annak, hogy Romániának komoly területi engedményeket kell tennie az egész ország jövőjének biztosítása céljából. Lehet, hogy nem ismeri pontosan a magyar kormány javaslatait. Egyébként ismeretes, hogy Magyarország részéről sokkal nagyobb kiterjedésű területek visszakövetelésére van elkészülve. Minden, e tekintetben fennálló nézeteltérés kiküszöbölése végett a magyar kormány azt javasolja a román

kormánynak, hogy 24 órával a jelen emlékirat átnyújtása után hozza nyilvánosságra Magyarország követeléseit.

A magyar kormány elégtétellel állapítja meg, hogy a román küldöttség emlékirata – azzal a diszkriminációval foglalkozva, amelyet Románia Magyarország hátrányára és a Szovjetunió javára tett – elismeri, hogy Magyarország sohasem gyakorolt reá semmi presszíót, és nem fenyegetett katonai fellépéssel. Ami tökéletesen igaz is. De a román delegáció egyúttal kiemeli, hogy a körülmények katonai szempontból nem azonosak, olyannyira, hogy a román kormánynak Magyarország esetében nem kell olyan katonai jellegű jóslásokba bocsátkoznia, mint ez a Szovjetunióval kapcsolatban történt. Ez mindennél igazabb. Magyarország igényeit békés úton óhajtja érvényesíteni. Éppen ez a kompromisszum értelme.

Mindazonáltal a magyar kormány kötelességének tartja felhívni a román kormány figyelmét arra, hogy tévedés volna félreismerni a magyar álláspontot és a követelmények határozottságát.

Ami a román kormánynak Magyarországra nézve káros és Bulgáriára nézve előnyös megkülönböztető magatartásáról szóló román választ illeti, az nem érdemel komoly figyelmet, mert a magyar kormány nézete szerint az nem egyéb egy kényszeredett kibúvónál.

De amivel érdemes foglalkozni, az az, hogy Románia Bulgáriával szemben legújabban éppen azt az eljárást követi, amit neki Magyarország javasolt, vagyis a két delegáció mindenekelőtt legalább elvileg megegyezett az új határvonal tekintetében, hogy ezáltal megteremtse a későbbi tárgyalások alapját.

A magyar kormány tehát kénytelen teljes meggyőződéssel újra megállapítani, hogy a súlyos diszkrimináció, amelyet a román kormány a szemére vetett, valójában Magyarország kárára történik.

Ami a Németország és Olaszország, valamint Törökország és Görögország közti lakosságcserét illeti, a magyar kormány emlékeztet arra, hogy ezek a lakosságcserék olyan országok között történtek, amelyeknek kölcsönös határait közös megegyezéssel előzőleg már megállapították. A román érvelés tehát megerősíti a magyar tézist, vagyis hogy minden későbbi tanácskozás szempontjából nélkülözhetetlen előbb egy határvonalat megállapítani, és azután megvitatni az ennek folytán esetleg szükségessé váló népcserét.

A magyar kormány sohasem tagadta a néprajzi elv értékét, sőt

kiemelte, hogy az *egyik* jellegzetessége minden nemzet életterének, amit augusztus 10-i emlékiratában a román kormány is elismerni látszik, azon álláspontnak adva kifejezést, hogy minden állam létének reális alapja az, hogy amennyiben lehetséges, magába foglalja összes saját nemzetiségű fiait és csupán azokat. E mondatra a magyar kormány augusztus 11-i emlékiratában erőteljesen rámutatott. A magyar kormány augusztus 7-i első memorandumában már készségesen hozzájárult a lakosságcsere-megfontolásához, ami bizonyítja, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonít az állam néprajzi szempontból való minél tökéletesebb egységesítésének. Az egész egy nemzetiségű lakosság kicserélésének valószínűségét és lehetőségét számításba véve (lásd az augusztus 11-i memorandumot), a magyar kormány már elismerte a néprajzi elv fontosságát az államok alakulásánál, ami sajátos fényt vet arra a román állításra, hogy a magyar kormány vonakodik a néprajzi elvet figyelembe venni.

A román kormány korábbi politikájának emlékei által vezetve a propagandához menekül, hogy elkerülje a lényegről való tárgyalást. A konkrét javaslatokat polémiával akarja helyettesíteni.

Az a meglepő állítás, hogy Magyarország több mint 2 millió románra akarja uralmát kiterjeszteni, egy ügyes propaganda céljait sem szolgálhatja. A román kormány nagyon jól tudja, hogy a magyar kormány néprajzi elgondolása – amint ezt előző emlékirataiban kifejtette – etnikai szempontból csaknem tökéletessé teszi a Magyarországnak visszaadandó terület egységesítését.

A magyar kormány feleslegesnek tartja meddő polémiák folytatását másod- vagy harmadrendű kérdések felől, amit a román kormány látszólag ki akar provokálni. Mindazonáltal azt, hogy a magyar kormány hallgatással felel egyes román állításokra, nem szabad úgy felfogni, mintha azokat hallgatólagosan elismerné.

Minden félreértésnek és kétértelműségnek a jövőben leendő kirekesztése céljából a magyar kormány ünnepélyesen kijelenti, hogy nem akar és semmi körülmények közt sem fog hozzájárulni a székelyeknek szülőföldjükről való kiköltöztetéséhez.

A magyar kormány sajnálattal állapítja meg, hogy a román kormány időnyerés célját szolgáló érvelésével circulus vitiosus foglya lett. A két állam életterének szükségleteit mindkét kormány ismeri. Világos tehát, hogy könnyebb egy új határvonalban barátságosan

megállapodni, mint vitát folytatva és a már sajnálatosan kiéleződött helyzetet elmérgesítve, mesterséges számításokkal és komplikált módszerekkel vagy tekervényes taktikával ugyanarra az eredményre jutni.

Habár a román delegáció magatartása kevés bátorítást nyújt a magyar kormánynak a megbeszélések folytatására, amelyek ahelyett, hogy előrehaladnának, visszaesést mutatnak, a magyar kormány még egy kísérletet akar tenni, s a román politikai tényezők józan eszéhez fordulva felteszi a kérdést, hogy a román kormány hajlandó-e vagy sem megjelölni azokat a területeket, amelyeket kész Magyarországnak visszaadni. Ez az egyetlen mód a folyamatban lévő tárgyalások legveszélyesebb szakaszának lezárására.

Abban az esetben, ha a két delegáció egy új határvonal tekintetében megállapodik, hasznos munkát végezhet Turnu Severinben. Ellenkező esetben, nevezetesen ha a román delegáció visszautasítaná, hogy megjelölje azokat a területeket, amelyeket kormánya hajlandó volna Magyarországnak visszaadni, a román delegációnak habozás nélkül meg kell adnia nemleges válaszát. Ebben az esetben a magyar küldöttség további tartózkodása Turnu Severinben céltalanná válna és véget érne.

A magyar kormány – attól a felelősségtől áthatva, amely Európának ebben a részében terheli, és amely politikai és geopolitikai okokból ered – úgy érzi, hogy hivatkozva történelmi érzékére, egy végső felhívást kell intéznie a román kormányhoz, azt kérve, hogy tartózkodjék minden olyan magatartástól, amely csak növelhetné a két szomszédos ország közti animozitást, s azt könyörtelen gyűlöletté fokozhatná a saját akaratuktól függetlenül is egymásra utalt két nép között. A magyar kormány úgy véli, hogy a maga részéről már hozzájárult a Magyarország és Románia közti viszony átformálásához, amikor olyan kompromisszumot ajánlott fel, aminőre sohasem vállalkozott volna, s amelyet a magyar nép sohasem fogadott volna el, hacsak nem abban a reményben, hogy a másik fél is átérzi a történelmi szükséget, s a kompromisszummal járó áldozat ellenértéke egy azonnal létrejövő igazi béke lesz, amely lehetővé teszi a két népnek fejlődésük természetes keretei közé való visszatérését.

Ellenkező esetben a magyar kormány teljesen a román kormányra hárítja a felelősséget magatartásáért, amely még súlyosabbá fogja

tenni Délkelet-Európa már amúgy is nagyon megrendült helyzetét."[35]

Miután az emlékirat felolvasását befejeztem és azt átnyújtottam, a román delegátus kívánságára az ülést felfüggesztettük. Az ülésnek 13 óra 25 perckor történt újbóli megnyitása után Valeriu Pop a következő német nyelvű választ olvasta fel:

„Van szerencsém a román királyi kormány nevében a következő nyilatkozatot tenni. Minthogy a Hory András Őexcellenciája által a magyar királyi kormány nevében átnyújtott emlékirat a néprajzi valóság figyelmen kívül hagyásával ugyancsak a terület átengedésére van alapozva, a román királyi kormány nevében kijelentem, hogy ilyen javaslatot tárgyalási alapként nem fogadhatok el.

A magyar királyi kormány emlékiratának szinte ultimátum jellegű hangja ellenére és oly célból, hogy még egyszer tanújelét adjam a megértés szellemének, amely a román delegációt áthatja, valamint azon megmásíthatatlan akaratának, hogy mindkét országot és népet a tengelyhatalmak által tervezett új európai rendbe illesszük – kitartok az augusztus 10-i szóbeli jegyzékben, az augusztus 16-i nyilatkozatban és az augusztus 19-én átadott nyilatkozatban lévő javaslatok mellett.

A román delegáció elhárít magától mindennemű felelősséget a tárgyalások megszakításáért, mivel ez a román tétel visszautasításának folyománya volna, vagyis a néprajzi elvnek és logikus következményének, a lakosságcserének és területkiigazításnak, természetesen azon mértékben, amilyen mértékben ezt a népcsere szükségessé tenné – és mivel ez a megoldási formula az egyetlen elképzelhető lehetőséget nyújtja a tartós béke megvalósítására a két ország és nép között.

A román delegáció fenntartja magának a jogot az értekezlet következő ülésén egy teljes dokumentáció és indoklás előterjesztésére a magyar tézis indoklásának megcáfolására és a román tétel értékének, gyakorlati érvényességének újbóli és kimerítő ismertetése céljából."[36]

Valeriu Popnak ezekből a bonyolult szerkezetű, nyakatekert mondataiból ismét kitűnt, hogy a románok a tárgyalások általunk előre írásban leszögezett és szóbelileg számtalanszor megismételt elvi alapjának megváltoztatásával, a területi kérdés megoldása elől elzárkóz-

va, csupán a lakosságcseréről akarnak tárgyalni, és minket vég nélküli polémiákba belekényszeríteni. Ebbe a céltalan játékba már határozott utasításaim folytán sem mehettem bele, és ezért ezt válaszoltam:

„Mint azt Valeriu Pop Őexcellenciájának nyilatkozata tanúsítja, a román királyi kormány javaslatainkat elutasítja, és nincs abban a helyzetben, hogy ezek alapján tárgyaljon.

Minthogy utasításaim értelmében más alapon nem lehetséges tárgyalnom, legnagyobb sajnálatomra ki kell jelentenem, hogy további tárgyalásokba nem bocsátkozhatom." Szavaimat tovább folytatva – hogy Valeriu Popnak módot adjak állandóan hangoztatott készségük bebizonyítására, és annak megállapítása végett, hogy a románok hajlandók-e részünkre valamely területi engedményt tenni – feltettem a kérdést:

„Ebben az utolsó pillanatban még szeretném megkérdezni, hogy nincs-e esetleg más javaslatok birtokában."

Kérdésemre a román delegátus a következőképpen válaszolt:

„Más javaslatok nincsenek birtokomban. Sajnálattal veszem tudomásul Excellenciádnak a magyar királyi kormány nevében tett nyilatkozatát.

Ennek ellenére remélem, hogy a tárgyalások megszakítása ma még nem fog bekövetkezni, és azt a meleg felhívást intézem a magyar kormányhoz, hogy a kérdést tegye még egyszer megfontolás tárgyává, ne szakítsa meg a tárgyalásokat, mert a két ország és nép közti tartós béke megteremtésére az egyetlen formula a lakosságcsere formulája, amelyet készek vagyunk becsületesen és fenntartás nélkül végrehajtani.

Teljes szívünkből kívánjuk a megegyezést, és reméljük, hogy ebben a magyar kormány is egyetért velünk."

Habár az elhangzottak után, főként a román küldöttnek utolsó kérdésemre adott kategorikusan nemleges válasza folytán a további vitát céltalannak tartottam, úgy éreztem, hogy Valeriu Pop utolsó mondatára vissza kell térnem, és a javaslatunk visszautasításáért a román kormány felelősségét újra leszögeznem. Ezt az alkalmat felhasználtam arra is, hogy a megegyezés érdekében tett lépéseinket és az azokkal szemben román részről tapasztalt ellenállást és makacsságot a konferencia plénuma előtt kellőképpen megvilágítsam. Erre

annál is inkább szükség volt, mert a Valeriu Poppal ismételten és órákon át folytatott úgynevezett magánbeszélgetéseknél a román delegáció egyetlen tagja sem volt jelen. Ezért most a román küldöttség tagjai felé fordulva így válaszoltam:

„Magánbeszélgetéseink alkalmával is hangsúlyoztam, hogy mi a legjobb akarattal törekszünk egy alapos megoldás elérésére. Ezért tettünk egy kompromisszumos javaslatot. Hogy az részünkről mily nagy áldozatot jelent, volt szerencsém magánbeszélgetéseink alkalmával kifejteni.

Nem a mai nap az első, amikor Románia a magyar kívánságokról tudomást szerzett. Húsz esztendőn keresztül ismételtük azokat. Kompromisszumos javaslatot tettünk. Meg vagyok győződve – és ez abszolút nem diplomáciai trükk –, lelkem mélyéből meg vagyok győződve afelől, hogy ez valóban olyan kompromisszumos javaslat, amely mindkét felet kielégítheti.

Kezdettől fogva kijelentettük, hogy egy új határ bázisáról tárgyalnánk. Az első perctől kezdve megmondtuk, hogy területi problémáról van szó, természetesen az abból adódó összes néprajzi következményekkel. Sohasem voltunk az etnikai elv ellen, és nem hoztunk fel érveket azzal szemben. Ellenkezőleg. Csupán a sorrend más. Nézetünk szerint a kérdés csak területi alapról oldható meg.

Vitákat folytatni statisztikai adatok alapján, amelyeket Önök előhoznak és azok a másik fél által megcáfoltatnak, polémiákba bocsátkozni – semmi eredményre sem vezethet.

Sajnálom és elsősorban én fájlalom őszintén, hogy a tárgyalásokat nem folytathatjuk tovább.

Visszatérve memorandumunkra, azt hiszem, hogy ha a román királyi kormány a magyar emlékirat tartalmát nyilvánosságra hozza, az egész román nagyközönség meggyőződhet afelől, hogy mi semmi lehetetlent nem kívánunk. Ebben az esetben minden másként alakulhatna.

Sajnos ma, a jelen pillanatban nem látok más lehetőséget, mint azt, amit Excellenciád tudomására hoztam.

Ez nem a mi hibánk. Amikor Turnu Severinbe jöttünk, a román kormány előtt ismeretesek voltak javaslataink, hogy olyan alapon folytassuk tárgyalásainkat, amelyet román részről elfogadtak. Oly javaslat volt ez, amellyel területi problémát kellett volna megoldani.

Ez a javaslat vissza lett utasítva. Kénytelen vagyok ezt a magyar királyi kormány nevében megállapítani."[37]

Szavaim hatálytalanítása céljából Valeriu Pop szükségesnek látta még egyszer felszólalni, s a következő kijelentést tette:

„Engedje meg Excellenciád, hogy az ülés berekesztése előtt még néhány szót mondhassak.

Excellenciád hangsúlyozta, hogy a magyar királyi kormány nevében egy kompromisszumos javaslatot tett. Meg kell állapítanom, éspedig sajnálatomra, hogy az Ön javaslatát nem lehet kompromisszumos javaslatnak tekinteni és elfogadni, mégpedig a következő okoknál fogva: Nekünk, románoknak Magyarországgal semmiféle területi kérdést sem kell rendeznünk. De hajlandók és készek vagyunk a népi és etnikai kérdéseket megoldani, éspedig végérvényesen. Egy oly javaslat, amely területi és kizárólag területi megoldásra vonatkozik – amely 2 millió románt idegen uralom alá helyez és kicserélésüket kizárja, mert Erdély többi részében csak 162 ezer magyar maradna – sajnálom, hogy ezt még egyszer meg kell mondanom –, nem kompromisszumos javaslat.

Nem vehetünk tekintetbe sem ma, sem a jövőben olyan javaslatokat, amelyek akár csak egyetlen románt idegen uralom alá helyeznek. De amennyire egyetlen románt sem akarunk idegen uralom alá engedni, éppen annyira készek vagyunk olyan megoldást elfogadni, amely magyarokat sem tart tovább idegen uralom alatt.

Azonkívül meg kell állapítanom, hogy a román közvélemény egy ilyen javaslatra egyáltalán nem volt elkészülve, és olyan javaslatra, amely 2 millió románt idegen uralom alá helyez, elkészülve sohasem lesz.

Egész szívből sajnálom, hogy Excellenciádnak egyébként is ellent kell mondanom. Igaz, javaslatát – amely nem volt kompromisszumos javaslat és nem alkalmas arra, hogy a két állam és nép között tartós békét hozzon létre – visszautasítottuk. Mindazonáltal azonban ellenjavaslatot terjesztettünk elő, amely az egyetlen lehetőséget nyújtja arra, hogy a két állam és nép közötti több évszázados harcnak véget vessen, és tartós békét, valamint a két állam és nép között a jövőben becsületes együttműködést biztosítson. Ön azonban ezt a javaslatot elutasította. Az, hogy Ön ezt a javaslatot a magyar királyi kormány nevében visszautasította, a megegyezésre való hajlandóságunkat

változatlanul hagyta. Az továbbra is fennáll azon okok folytán, amelyeket szerencsém volt Önnel közölni, különösen az Önnel és Bárdossy úrral folytatott magánbeszélgetéseim alkalmával.

Ez a szándék nálunk tartósan és mindig meg fog maradni a megegyezés alapjaként, és lehetővé fogja tenni, hogy Önök mindig nyitott ajtókra és nyílt szívekre találjanak nálunk.

Újólag is sajnáljuk, hogy a Turnu Severin-i összejövetelünknek ezzel a platónikus biztosítással kell végződnie."[38]

A román delegátusnak a magyar javaslat céljával és az annak alapjául szolgáló pontos statisztikai adatokkal ellenkező állításával, hogy mi 2 millió románt óhajtunk új határainkon belül megtartani, valamint semmitmondó, az unalomig megismételt frázisaival feleslegesnek tartottam foglalkozni és a meddő vitát szükségtelenül tovább folytatni. De végszóként, a tárgyalások befejezésének csattanójául a románoknak Pop kenetteljes szavaival ellentétben álló rosszhiszeműségére még rá akartam mutatni, és nagyon nyugodt hangon, szavaimat tagolva így válaszoltam:

"Szeretnék még visszatérni egy Excellenciád által használt kifejezésre. Excellenciád ugyanis a magyar emlékiratot ultimatív jellegűnek minősítette..."

Valeriu Pop félbeszakított:

– Azt mondtam, hogy szinte ultimatív hangú.

Erre nem reflektálva tovább folytattam megkezdett mondatomat.

"...Ön ugyanakkor a megértés szellemét hangoztatta. Ezzel kapcsolatban meg kívánom jegyezni, hogy a magyar kormány legnagyobb sajnálatára az utóbbi időben semmi jelét sem látta ennek a megegyezésre való hajlandóságának. Egészen pontosan tudjuk, hogy Románia Dobrudzsából még legutóbb is nagy katonai erőket irányított Erdélybe. Alig hiszem, hogy ezt a megértésre való hajlandóság jelének lehetne tekinteni.

Egyébként úgy vélem, hogy erről a kérdésről hiába beszélnénk tovább. Nyilatkozatának tartalmát kormányom tudomására fogom hozni. Egyúttal felkérem az értekezlet ülésének berekesztésére."[39]

Szavaimat pillanatnyi csend követte. Nem tudom, hogy a román katonai erők Erdélyben történt felvonultatásáról szóló információk közlése vagy pedig a konferencia lezárását sürgető kívánságom okozta-e, de a román delegáció tagjait észrevehető idegesség fogta el, és

a különben bőbeszédű, nagy ügyvédi gyakorlattal rendelkező Valeriu Pop sem tudott azonnal válaszolni. Végül is ezeket mondotta:

„Még csak egy kérésem van. Nem fogok Excellenciád utolsó szavaira hosszan válaszolni. Csak azt szeretném megjegyezni, hogy ha ilyen intézkedések történtek, azok csak teljesen védelmi jellegűek lehetnek, miután Magyarország előzőleg nagy erőket vont össze, nyilvánvaló offenzív célzattal, a nyugati határon. A román katonai erőknek a nyugati határon való állítólagos megerősítése, amennyiben ez valóban megtörtént, csak teljesen védekezési jelleggel bírhat.

Természetesen engedek az ülés berekesztésére irányuló kívánságának, azzal a fenntartással, hogy a tárgyalási jegyzőkönyvek megszerkesztése és aláírása végbemehessen, úgy, hogy minden delegáció azok egy példányát magával vihesse."

– Magától értetődik – feleltem, mire a román delegátus a fenti fenntartással a konferenciát befejezettnek nyilvánította.

Ezzel utolsó ülésünk délután 2 óra 5 perckor véget ért.[40] [...]

Miután Ujváry és Duka román titkár a jegyzőkönyvet összeegyeztette[41] és azokat aláírtam, már útra készen álltam, amikor Valeriu Pop értesített, hogy az esti órákban búcsúlátogatást szeretne tenni nálam. Minthogy ennél az udvariassági aktusnál a delegáció többi tagjának jelenlétére nem volt szükség, abban állapodtunk meg, hogy ők már előbb eltávoznak a „Zsófiáról", és kiszállítják csomagjaikat a vasútállomásra.

Közben Turnu Severinben már híre terjedt, hogy megszakítottuk a tárgyalásokat, ami a városban nagy izgalmat keltett, sőt egy kellemetlen incidenst is okozott. Amikor a magyar zászlócskákkal megjelölt autóink az állomás felé haladtak, román tisztek öklüket rázva szidalmazták a magyarokat, és bekiáltották a kocsikba: „Ezért megfizetünk nektek! Nemsokára Budapesten leszünk, és mi fogjuk diktálni a békefeltételeket!" Komoly rendzavarás azonban nem történt, és a küldöttség tagjai – Ujváry kivételével, aki velem maradt a hajón – nagyobb kellemetlenség nélkül kiérhettek az állomásra és helyet foglaltak a vasúti kocsikban.

Valeriu Pop sokáig váratott magára. Már-már azt hittem, hogy lemondott a találkozásról, amikor este 8 óra 45 perckor végre megjelent a „Zsófia" fedélzetén. Amint helyet foglalt, azonnal szóvá tettem a magyar delegációt ért durva inzultust, ami felett Pop őszinte

sajnálatának adott kifejezést, és elnézésünket kérte. Mint a megindult beszélgetésből megállapítottam, látogatásának az volt a célja, hogy a lehetőségig enyhítse az utolsó ülésen tett kijelentéseinek kedvezőtlen hatását.

Elmondta, hogy a délután folyamán telefonon beszélt a bukaresti vezető politikai tényezőkkel – sejteni engedte, hogy magával a királlyal –, és feltehetőleg a kapott utasításai folytán arra igyekezett rábeszélni, hogy a tárgyalásokról egy közös záróközleményt adjunk ki, amelyben „ a két delegáció azon reményének ad kifejezést, hogy a magyar–román tárgyalásokra a legrövidebb időn belül sor fog kerülni".

Egy közös és tárgyilagos hangú záróközlemény kiadása ellen nem emeltem kifogást, de a Pop által javasolt utolsó mondat beiktatásához ebben a szövegezésben nem voltam hajlandó hozzájárulni, mert az könnyen azt a benyomást kelthette volna, hogy a tárgyalások megszakítására tett lépésemet mintegy megbánva most takarodót fújok.

Lényegileg viszont nem lehetett hátrányosnak tekintenem, hogy az ajtót nyitva hagyjuk, ami a külföld felé mindig is jó benyomást fog tenni. De ebben nem akarván egyedül dönteni, küldönc útján a vasúti állomásról újra a „Zsófiára" kérettem Náday altábornagyot, aki Újszászy ezredes kíséretében pár perc múlva megjelent, és helyeslőleg vette tudomásul, hogy a záróközleményt ezzel a mondattal fejezzük be: „Mindazonáltal kilátás van arra, hogy a tárgyalásokat a legrövidebb idő alatt újra fel fogják venni."[42]

Az igaz, hogy a két szöveg közt csak halvány árnyalati különbség volt, de arra gondoltam, hogy ilyen kényes kérdéseknél és ilyen partnerekkel szemben még az árnyalatokra is súlyt kell helyezni.

Miután a kommüniké szövegében megegyeztünk, Valeriu Pop este 10 órakor láthatólag megkönnyebbülve vett tőlünk búcsút. Néhány perccel később mi is elhagytuk a „Zsófiát", és vonaton visszaindultunk Budapestre.[43] [...]

Így végződött a Turnu Severin-i konferencia, amely azt a pár napot kivéve, amelyet a külügyminiszter utasítása folytán Pesten töltöttem, csaknem szakadatlan tárgyalásokkal telt el. Konferenciának ez az értekezlet a szó valódi értelmében alig volt minősíthető, mert a magyar és román emlékiratok előadásától eltekintve ezt az időt a román delegátus és köztem a plenáris üléseken, de főleg a

Bárdossy jelenlétében kettesben folytatott, sok türelmet igénylő eszmecserék és gyakran éles viták töltötték ki, amelyekben rajtunk kívül a küldöttségek egy tagja sem vett részt.

Míg a vonat Budapestre érkezett, részletesen átgondoltam ennek az emlékezetes nyolc napnak az eseményeit, és összefoglalva a tárgyalások során nyert benyomásaimat, immár teljesen világos volt előttem, hogy a románok, habár hallgatólagosan tudomásul vették a határok rendezésére irányuló kívánságunkat és le is ültek velünk a tárgyalóasztalhoz, azt csak kényszerűségből, illetve már eleve azzal a szándékkal tették, hogy miután megegyezési készségüknek ezzel kifelé kifejezést adva a tárgyalásokat a végsőkig elhúzzák, azokat taktikai fogásokkal az általunk előre megjelölt iránytól eltérítsék és kátyúba juttassák.

A prókátori csűrés-csavarás mesterségében kiválóan jártas, eszes és jó fellépésű Valeriu Pop személyében ennek a feladatnak megoldására a legalkalmasabb egyéniséget választották. [...]

Valeriu Pop bizonyára kormánya utasítása szerint járt el, és nem tehetett egyebet. A felelősség tudata őreá is nagy súllyal nehezedett, és búcsúlátogatása alkalmával elejtett szavaiból arra lehetett következtetni, hogy a tárgyalások megszakadása után kísérletet tett Bukarestben a feszültség fokozódásával fenyegető helyzet valamilyen formában való enyhítése céljából. Ezt a célt kívánta szolgálni a közös záróközlemény utolsó mondatával is.

A Turnu Severin-i napok történetét még egyszer átgondolva feltettem magamnak a kérdést, hogy volt-e valami haszna a nyolcnapos bajvívó tornának.

Csáky külügyminiszter képviselőházi beszámolójában – miután elismerőleg nyilatkozott a tárgyalásokon vitt szerepemről – erre nézve a következőképpen nyilatkozott: „a tárgyalások nem vezettek eredményre, mégsem voltak hiábavalók. Jegyzőkönyveiből mindent megtudhatott a német és az olasz kormány, ami eddig mesterségesen el volt homályosítva előttük."[44]

Csáky nyilatkozatát szeretném még néhány mondattal kiegészíteni. Habár a jegyzőkönyvek csupán a plenáris üléseken lefolyt tárgyalásokat örökítik meg, azokból nemcsak a német és olasz kormány, de minden elfogulatlanul gondolkozó ember is megállapíthatja, hogy a megegyezés a románok makacs ellenállása miatt hiúsult meg. Mert

a Trianonban vétkes könnyelműséggel nekik juttatott Erdély színmagyar lakosságú területéből nem voltak hajlandók még egy négyzetkilométert sem visszaadni.[45]

És még valami. A Turnu Severin-i tárgyalások lefolyásának ismerete alapján a történelem ítélőszéke el fogja marasztalni a román kormányt, éppen úgy, mint ahogy a Népszövetségben tömörült hatalmakat, amelyek a népszövetségi alapokmány világos rendelkezései ellenére két évtizeden át nem találtak módot arra, hogy a hebehurgyán összetákolt trianoni békediktátum revíziójával nyugalmi állapotot teremtsenek Európa délkeleti részében. Rövidlátó politikájukkal valósággal belekényszerítették a kegyetlenül megcsonkított Magyarországot az ellene elkövetett igazságtalanságok orvoslását ígérgető Németország karjába, s a népek millióit még súlyosabb helyzetbe sodorták.[46]

Augusztus 25-én részletesen beszámoltam Csákynak, aki nagyon helyeselte, hogy a tárgyalásokról kiadott záróközleményben utalás történt azok újrafelvételének lehetőségére. Abból, hogy ennek a mondatnak beiktatását a román delegátus javasolta, arra következtetett, hogy esetleg engedni fognak merevségükből. Csáky remélte, hogy ennek alapján módjában lesz Manoilescu külügyminiszterrel személyesen tárgyalni.

Bár Csákyval ellentétben a két külügyminiszter közti közvetlen érintkezés kilátásait illetően semmi illúzióm sem volt, az erre irányuló kezdeményezés helyességének megítélését rá kellett bíznom. [...] Miután még rámutattam arra, hogy tárgyalásaim során sohasem láttam jelét annak, hogy akár a német, akár az olasz kormány segítségünkre jött volna, referádámat befejeztem, és átadtam a tárgyalásokról felvett jegyzőkönyvek eredeti példányait, amelyeket Csáky azonnal elolvasott, és a továbbiak szempontjából értékes dokumentumnak minősített. [...]

Két nappal később gróf Teleki Mihály földművelésügyi miniszter keresett fel. Kisgyermek kora óta ismertem „Maikit", ahogy angol származású anyja becézte. De hosszú évek óta nem találkoztam vele, és így nem is sejtettem látogatása okát.

– Bóli (ez volt Teleki Pál beceneve a családban) megbízásából és a magam nevében jöttem Hozzád egy kéréssel – mondta.

– Parancsolj!

– Mindketten arra kérünk, hogy vállald el a most alakuló Latorca Erdőipari Részvénytársaság elnökségét. Talán már hallottad, hogy ezt a korábbi Schönborn-féle Latorca-völgyi 200 ezer holdas uradalmat, amelyet Schönbornék egy svájci érdekeltségnek adtak el, az olaszok pénzügyi támogatásával és közvetítésével megvettük a svájci cégtől. Tekintettel az olasz érdekeltségre, ezt a hatalmas területet nem kezelhetjük az állami erdőgazdaságok által. Tehát úgy határoztunk, hogy részvénytársaságot alakítunk. A részvénypakett 80 százaléka a magyar, 20 százaléka az olasz állam birtokában lesz. Ez a részvénytársaság fogja ezt a nagy vállalatot irányítani. Minthogy ilyenformán az olaszokkal állandó szoros kapcsolat fog fennállni s a vállalat alelnöke egy olasz nagykövet lesz, arra gondoltunk, Te – aki olyan sokáig és hasznosan működtél Rómában, és az olaszoknál jó emlékeket hagytál hátra – volnál a legalkalmasabb ennek az új vállalatnak a vezetésére. Nagyon hálásak volnánk, ha ajánlatunkat elfogadnád.

Teleki Mihály szavai nagyon megleptek, és azt a gondolatot ébresztették fel bennem, hogy a miniszterelnök talán eddigi mellőztetésemet akarja ezzel reparálni vagy Turnu Severin-i fáradozásaimat honorálni. Ez a megtiszteltetés kétszeresen is jólesett,[47] de mielőtt igent mondtam volna, két fontos kérdést szükségesnek láttam tisztázni. Ezért – miután Teleki Mihálynak a megtisztelő ajánlatáért köszönetemet kifejeztem, és felkértem, hogy azt a miniszterelnök előtt is tolmácsolja – azt kérdeztem, hogy nem összeférhetetlen-e a Latorca elnöki állása követi minőségemmel. Mert bár jelenleg nem állok aktív szolgálatban, bírom Csáky ígéretét, hogy amint erre lehetőség nyílik, fontos diplomáciai misszióval fog megbízni.[48]

Teleki sietett megnyugtatni, hogy összeférhetetlenség nem áll fenn, mert a kormány az igazgatóságba két aktív szolgálatot teljesítő államtitkárt, Pataky Tibort és Kállay Zoltánt, valamint egy ugyancsak jelenleg is szolgáló miniszteri tanácsost, Molcsányit fogja delegálni.

– A kérdés ebből a szempontból tehát teljesen világos – mondtam –, de egy határozott kívánságom volna: [...] a Latorca elnökségét csak abban az esetben vállalhatnám, ha az ügyekben irányító szerepem lesz.

– Ennek Bóli még jobban fog örülni – válaszolta Teleki Mihály–,

mert így biztosítva lesz, hogy a vállalat az állam érdekeinek megfelelően fog működni.

Amikor aznap este a *Pester Lloyd*ot a kezembe vettem, az első hir, ami a szemembe ötlött, az volt, hogy „a magyar kormány a záróközlemény utolsó mondata értelmében felkérte a román kormányt, hogy megbízottját küldje Budapestre, de a román kormány a magyar felhívásra nem válaszolt".

Tehát úgy látszik, hogy Csáky tényleg kísérletet tett a román külügyminiszterrel vagy más vezető politikai tényezővel való találkozásra, de lépése nem vezetett eredményre.

Augusztus 28-án reggel a Dísz téren járva arról értesültem, hogy Csáky és Manoilescu meghívást kapott Bécsbe a vitás kérdések megtárgyalása céljából. A Külügyminisztériumban már kidolgozott program szerint a megbeszéléseken Teleki Pál mint megfigyelő fog részt venni, Csákyt népes delegáció kíséri. Tagjai lesznek: Bárdossy, Ghyczy[49], Bartheldy követek, Náday altábornagy, Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár, továbbá több szakértő.

Csáky előszobájában titkáránál megnéztem a delegáció névjegyzékét. Az én nevem nem szerepelt rajta. Azonnal bementem Csákyhoz, és megkérdeztem:

– Szándékosan vagy csak tévedésből hagytatok ki a delegáció tagjai közül? Akárhogy történt is, ezt magamra nézve súlyosan sérelmesnek tartom. Minthogy a magyar–román tárgyalásokat eddig én folytattam, a magyar közvélemény ebben dezavuálásomat fogja látni. Személyemtől függetlenül ez a románok felé taktikailag is helytelen, és nem áll az ügy érdekében.[50]

Csáky nem felelt a hozzá intézett kérdésre, hanem rövid gondolkozás után azt mondta, hogy írassam fel nevemet a névjegyzéken a delegáció élére. Ez a válasz nem elégített ki. Bántotta önérzetemet, hogy a küldöttségbe való felvételemet valósággal ki kellett erőszakolnom. Az elintézés formája is kellemetlenül érintett, mert Csáky nem általam, hanem közvetlenül adhatott volna ki utasítást kabinetjének a névjegyzék kiegészítésére. Egy pillanatig haboztam is, hogy mitévő legyek, de Erdélyről volt szó, és arra gondoltam, hogy mivel a kérdést összes részleteiben talán legjobban én ismerem, a döntő tárgyalásokon való részvételem hasznos, sőt nélkülözhetetlen lehet.[51]

Lenyeltem keserűségemet. Röviden közöltem Bartheldyvel Csáky utasítását, és eltávoztam a Dísz térről.

Augusztus 28-án éjjel indultunk Bécsbe, ahol a német hatóságok mindnyájunkat a Bristol Szállóban helyeztek el. Ott volt a magyar delegáció hadiszállása. De mindazt, ami ott érkezésünk napján és az éjjel folyamán lejátszódott, csak másoktól tudom, mert Csáky – előttem érthetetlen okokból – delegációnk intern megbeszéléseibe nem vont be. [...]Feladatom abban merült ki, hogy a Bristolban közösen elfogyasztott vacsora után én kísérhettem lakásukra Telekinét és Csákynét. [...] Bizony eléggé megszégyenítő érzés volt, hogy ezen önkéntes ajánlkozásomon kívül Csáky nem vette igénybe szolgálataimat.

Másnap, augusztus 30-án a Belvedere kastélyban gyülekeztünk. A terembe, ahol Erdély sorsa felett ítélkeztek, magyar részről csak Teleki és Csáky nyert bebocsátást, román részről Manoilescu külügyminiszter és Valeriu Pop volt jelen.

Az órák izgalmas várakozásban teltek. Délután 15 óra 15 perckor Újpétery Elemér, Csáky személyes titkára lépett be a részünkre kijelölt váróterembe, és boldogan újságolta: „Nagyvárad, Kolozsvár, Szatmárnémeti és az egész Székelyföld a miénk!" Ezzel már szaladt is, hogy a döntés eredményét Budapestre megtelefonálja. Ezt a pillanatot sohasem felejtem el, és minden egyéni sérelmemet feledve, a pár perc múlva belépő Csákyt meleg szeretettel öleltem magamhoz. [...]

A német külügyminiszter által adott ebéd és az osztrák főváros által rendezett fogadás lezajlása után visszaindultunk Budapestre. [...] A határtól kezdve minden állomáson ezrekre menő tömeg lelkes fogadtatásban részesítette a sikeres munkát végzett miniszterek különvonatát. Az üdvözlésekre Csáky válaszolt. Teleki, bár az éljenzés főleg neki szólt, a fülkéjébe zárkózott, és nem mutatkozott. [...] Komárom után bementem az étkezőkocsiba vacsorázni. Alig foglaltam helyet, Teleki lépett be, és leült mellém. Arcán az elért eredmény feletti örömnek semmi nyoma sem látszott.

– Azt hiszem, hogy a mai nappal be is fejeztem pályafutásomat – mondta minden bevezetés nélkül, halk, komor hangon.

Csodálkozva néztem rá, de mielőtt megindulhatott volna köztünk

a beszélgetés, mások is az asztalunkhoz telepedtek, és így nem folytatta a megkezdett mondatot.

Teleki szavai nagyon megdöbbentettek, mert azt mutatták, hogy vissza akar vonulni a közélettől. Levertségének okát csak később, akkor tudtam magamnak megmagyarázni, amikor módomban volt megállapítani, hogy a döntőbírósági határozat sokkal előnytelenebb volt részünkre, mint a Teleki által kidolgozott eredeti terv, és amikor megtudtam, hogy Ribbentrop Erdély északi részének visszajuttatása fejében a magyarországi német kisebbség szervezetének, a „Volksbund"-nak javára nagyon messzemenő és állami szuverenitásunkat sértő jogokat követelt és kényszerített a magyar kormányra.[52]

Éjjel fél 12-kor a Himnusz hangjai mellett gurult be különvonatunk a fellobogózott, ünneplő közönség által zsúfolásig megtöltött, a reflektorok vakító fényében úszó Keleti pályaudvarra.

Itt már nem maradhatott Teleki háttérben. Az ünneplés elsősorban neki szólt, és neki kellett azt fogadnia. Először Uray István, a kabinetiroda főnöke a kormányzó nevében, azután Keresztes-Fischer Ferenc a minisztertanács részéről köszöntötte és melegen megölelte a miniszterelnököt.

Teleki Pál elsősorban elhárította magától a köszönetet az elért eredményért, amely – mint mondta – nem nekik szól, akik ezt most magukkal hozták, hanem a nemzet egészének. Ezután mély államférfiúi bölcsességről tanúskodó és lelkiségét is világosan visszatükröző beszédében igen komoly hangon óva intette a nemzetet, hogy ne bízza el magát, mert nagyon komoly pillanatokat élünk, amikor nem szabad magunkat teljesen az örömnek átadni. Úgy a nemzetnek, mint az egyéneknek lelkiismeret-vizsgálatot kell tartani, és komolyan magunkba szállva meg kell látnunk a magunk és őseink hibáját, tanulnunk kell a múltból, hogy másképp lássuk és csináljuk a dolgokat, mint azelőtt. Gondoljon erre a nemzet, és minden egyes tagja érezze át, hogy a munkáért, amely holnap kezdődik, az egész nemzet felelős. És vigyázzon arra, hogy azokat a nemzetiségeket, amelyek most kebelébe visszatértek, ne nézze a múlt szemüvegén keresztül.

Beszéde további részében – bizonyára nem teljes meggyőződéssel – tolmácsolta a nemzet háláját a nekünk nyújtott támogatásért Németországnak és Olaszországnak, és kiemelve Csáky István érdemeit,

akinek szerinte oroszlánrésze volt a munkában, felhívta a nemzetet, hogy forduljon bizalommal feléje. [...]

A visszaérkezésünket követő napokban többször is felmentem a Külügyminisztériumba, hogy az illetékes osztályokban a bécsi döntés részletei és a Magyarországhoz visszacsatolt erdélyi területek tényleges birtokbavételének időpontja felől tájékozódhassak.[53] [...]

Amikor a Turnu Severin-i tárgyalások idején a helyzet válságossá lett és egy konfliktus lehetőségével kellett számolni, elhatároztam, hogy ha háborúra kerül sor, kérni fogom katonai szolgálatra való behívásomat. A háború veszélye most már nem állott fenn, és erre a lépésre erkölcsi szempontok nem késztettek, de úgy éreztem, hogy némi jogom van arra, hogy az Erdélyt felszabadító honvédcsapatoknak szülőföldemre való bevonulásában részt vehessek és a testvéri ölelkezésnek közvetlen tanúja lehessek. Mielőtt azonban behívásom céljából lépéseket tettem volna, meg akartam várni a Latorca alakuló ülését, amelyen – miután a szokásos formaságoknak eleget tettünk – Pataky Tibor indítványára Simonkay Gyula erdőfőmérnököt választottuk meg a vállalat vezérigazgatójává. Az ülés befejezése után közöltem az új vezérigazgatónkkal, hogy a következő heteket Erdélyben szándékozom tölteni, de amint onnan visszajövök, el fogok látogatni Munkácsra, a vezérigazgatóság és a vállalati hivatalok székhelyére, és megtekintem a Latorca-völgyi telepeinket és üzemeinket is.

Aznap délután kihallgatásra jelentkeztem Telekinél. Titkára azonnal bevezetett a miniszterelnökhöz, aki éppen Páal Gáborral, a székelység politikai vezérével tárgyalt. Nem akartam a beszélgetést megzavarni, és az ajtóból visszafordultam, de Teleki beinvitált:

– Gyere csak, hiszen amit Gáborral meg akarok beszélni, bizonyára Téged is érdekelni fog.

Miután Páal Gáborral a székelység legaktuálisabb kérdéseit megtárgyalta, arra kérte őt, hogy igyekezzék még a magyar csapatoknak a Székelyföldre való bevonulása előtt oda visszajutni, és odahatni, hogy sehol kilengések ne legyenek, és a székelyek az ott maradó románokkal szemben korrektül viselkedjenek. [...]

– Talán furcsán fog hangzani – mondtam –, de ha nem veszed szerénytelenségnek, magas támogatásodat kérem annak kieszközlése végett, hogy mint tartalékos hadnagy behívást kapjak ahhoz a csa-

pattesthez, amely elsőként fog bevonulni szülővárosomba, Kolozsvárra.

Teleki felugrott, és melegen megrázta a kezemet. [...] Azonnal felhívta a vezérkari főnököt. Az egész beszélgetés még egy fél percig sem tartott. Utána közölte velem, hogy a 9. önálló dandár fog abban a szerencsében részesülni, hogy Kolozsvárra bevonulhasson, és a legrövidebb idő alatt kézbesíteni fogják részemre a behívót. [...]

Behívóm szerint a 9. önálló dandár parancsnoka mellé osztottak be parancsőrtiszti minőségben, és Szolnokon kellett jelentkeznem. [...] Ott tudtam meg, hogy a hadsereg-parancsnokság már átköltözött Törökszentmiklósra. A következő vonattal tovább folytattam utamat. Törökszentmiklóson [...] Jány Gusztáv[54] olyan szeretetre méltóan fogadott, mintha nem egyszerűen hadnagy, hanem egy vele egyenrangú katonai méltóságot viselő tényező lettem volna.

– A 9. dandár Biharugrán székel. Tehát oda kell utaznod. Azonnal egy autót fogok rendelkezésedre bocsátani, hogy még ma odaérhessél – mondta. [...]

A parancs értelmében szeptember 7-én korán reggel kellett a dandárnak útra kelni, hogy a kora délelőtti órákban Biharkeresztesen át Nagyváradra bevonulhasson. [...] Nagyváradon leírhatatlan lelkesedéssel fogadták a bevonuló honvédcsapatokat. A férfiak ölelgettek, az asszonyok összecsókoltak. Sajnos főleg az öregebbje volt adakozó hangulatban. [...]

A dandár másnap, szeptember 8-án reggel továbbindult a Királyhágó felé. Széchy[55] másfél órai menetelés után többször is pihenőt adott a katonáknak. Ilyenkor a zenekar azonnal rákezdett a Náray Tóni vezérkari alezredes által szerzett Erdélyi indulóra: „Drága Erdély itt vagyunk, érted élünk és halunk." Ezt a kedves, pattogó ütemű dalt énekelve folytattuk azután tovább utunkat. De az én lelkemben Farkas Imre szép dala zakatolt: „Átmegyek a Királyhágón, ott maradt a huszárcsákóm. Én Istenem megfogadom, visszahozom. Megfogadom, visszahozom az én régi huszárcsákóm." [...]

Királyhágó! Istenem, mennyi mindent jelentett ez a szó erdélyi lelkemnek!... Kalotaszeg tündérkertjét, Kolozsvárt, a Belmagyar utcai családi házat, ahol először láttam meg a napvilágot, a Hargitát, az én Erdély felszabadulásában mindig erős hittel bizakodó édesanyámat – húsz esztendő sok keserűségét, vágyakozását, küzdését. [...]

Délután érkeztünk Nagybáródra, amelynek lakossága ünnepélyes fogadtatásban akart részesíteni, de korábban érkeztünk meg, mint számították, és így az ünnepségre csak bevonulásunk után került sor. [...] Következő táborhelyünk a nagyon elrománosodott Nagykapus volt. A lakosság – mint ez várható volt – egyáltalán nem örült a magyar csapatok érkezésének. Az emberek a kerítések mögül részben ijedt, részben gyűlölködő tekintettel bámultak ki az utcán felvonuló honvédekre. [...] Utunk tovább Bánffyhunyadon vezetett keresztül. Széchy itt egyórai pihenőt rendelt, hogy a mámoros örömben ujjongó, ünneplőbe öltözött kalotaszegi népnek és a város vezetőségének alkalmat adjon a honvédség üdvözlésére. [...]

Következő és Kolozsvár előtt utolsó állomáshelyünkön, Kiskapuson a lakosság – amely csaknem egészében magyar volt – leírhatatlan örömmel fogadott. A falu apraja-nagyja az utcán várakozott ránk, étellel, itallal kínálgattak. [...] Ebéd után Széchy azzal bízott meg, hogy készítsek egy kis vázlatot Kolozsvár főutcáiról, mert nem volt térképünk a városról, amelynek alapján a bevonuló dandár oszlopainak menetirányát pontosan meg lehetett volna határozni. Éppen ezzel voltam elfoglalva, amikor két kolozsvári magyar úr jelentkezett a dandárparancsnokságon. Az idősebbik, Szász Ferenc – aki később Kolozs vármegye alispánja lett – előadta, azt kérik, hogy azt az embert, akinek fényképét Szász tárcájából kivéve elém fektette, semmiképpen se hívjuk meg a honvédség bevonulása alkalmával rendezendő ünnepségekre. A kép gróf Bánffy Miklóst ábrázolta.

Átvettem a fényképet, de katonai szolgálatot teljesítvén, ebben a minőségemben a kérdés politikai vonatkozásai felől nem bocsátkozhattam tárgyalásokba. Különben is nagyon jól tudtam, hogy Bánffy Miklós milyen kevés rokonszenvnek örvend a Magyar Pártban tömörült erdélyi magyarság köreiben. Kérésük tehát egyáltalán nem lepett meg, és azt válaszoltam, hogy azt parancsnokomnak referálni fogom.

Ezután arra kértem őket, hogy küldjenek a dandár részére egy részletes kolozsvári térképet. [...]

Széchyt a kolozsvári magyarok kívánságáról és Bánffy politikai szerepéről visszatérése után részletesen informáltam, de ő arra a helyes álláspontra helyezkedett, hogy elbírálása meghaladja hatáskörét, és afelől magasabb politikai tényezőknek kell dönteniük.[56] [...]

Szeptember 11-én a felkelő nap ragyogó fényében úszott a kedves kis erdélyi falu, amikor az *Erdélyi induló* hangjára a dandár felsorakozott, hogy elinduljon Kolozsvár felé. [...] Szászfenesen be kellett várnunk Jány hadseregparancsnok érkezését. Megjövetele után Jány azonnal parancsot adott, hogy a dandár másfél órát pihenjen és bőséges ebédet kapjon, mielőtt tovább folytatná útját Kolozsvár felé, mert kérdés, hogy mennyi időt fog igénybe venni az elhelyezkedésük és mikor juthatnak vacsorához. [...] Ebéd után Jány autóba ült, és törzskarával előttünk bekocsizott Kolozsvárra, hogy a dandár bevonulásakor már ott lehessen és szemlét tarthasson felette. Közben erősen beborult, és amikor nyeregbe szálltunk, már sűrű cseppekben esett az eső, és olyan zápor kerekedett, hogy pillanatok alatt bőrig áztunk. A zuhogó eső ellenére jóval a város határa előtt az úttest mindkét oldalán az örömtől megmámorosodott emberek hatalmas tömege várakozott ránk.

Ami ezután következett, az életem legszebb, örökre felejthetetlen emléke lesz. A Monostori út elejétől kezdve százával repültek felénk a virágcsokrok. A virágszirmokkal borított utcán csak lépésben haladhattunk előre, mert az út mindkét oldaláról zokogó asszonyok, magyar ruhás fiatal leányok, nevető gyermekek szaladtak elénk virágokkal és kis nemzetiszínű zászlókat lengetve. Nehéz volna leírni, hogy mit éreztem, amikor szülővárosomba, Kolozsvárra értem. Alig tudtam könnyeimet visszatartani... [...]

Miután ellovagoltunk a tér közepén egy hevenyészett pódiumon álló hadseregparancsnok előtt, a többi tiszttel együtt az emelvény mögé kanyarodtunk, és leszálltunk lovainkról. Szerettem volna anyámék felől mielőbb hírt kapni, és éppen el akartam tűnni, amikor Jány magához hívatott, és felszólított, hogy álljak melléje az emelvényre. Nagy megtiszteltetés és egyben parancs is volt, nem térhettem ki előle. Jány háta mögé húzódtam, és ott álltam, míg az egész dandár elvonult előttünk. Közben már bealkonyodott, és hideg szél sepert végig a téren. Dideregtem a teljesen átázott egyenruhában. [...] Amikor az utolsó csapatok is elvonultak előttünk és Jány is eltávozott, még gyorsan üdvözöltem a pódiumon álló Bethlen Györgyöt[57] és feleségét, s azzal siettem haza, hogy anyámék holléte felől érdeklődjem.

A házat üresen találtam. Anyámék még Homoródon voltak. Káplá-

romat magammal vittem, és azonnal egy forró fürdőt csináltattam magamnak. [...] Még javában lubickoltam a kádban, amikor felpattant a fürdőszoba ajtaja, és régi jó barátom, Toókos Gyula lépett be ragyogó tábornoki egyenruhában.[58] Ő egy másik útvonalon menetelő csapattestnél volt, amely szintén Kolozsvár felé tartott. Hogy mielőbb viszontláthassa Kolozsvárt, autóba ült, és a többieket megelőzve bekocsizott a városba. [...]

Parádéba öltözve a New York Szálló éttermébe mentünk vacsorázni. [...] Nagyon hangulatos, szép este volt, de engem állandóan az a gondolat foglalkoztatott, hogy bevonultak-e már a Székelyföldre a honvédcsapatok, megérkeztek-e Homoródra. [...] Lakatos Géza[59] [...] felajánlotta, hogy a parancsnokság Hughes-készülékén[60] át érdeklődni fog.

Együtt mentünk a hadsereg-parancsnokságra. Az utcák még mindig tele voltak emberekkel. A fiatalság éppen akkor távolította el a házakról a román nyelvű cégtáblákat és az utcák román nevét viselő kis táblácskákat. Néhol lelkesedésükben bizony túlzásokba estek, és nemcsak a cégtáblákat dobálták le és törték össze, de a román üzletek kirakatait is.

Sajnos Lakatosnak sem sikerült a hadosztállyal összeköttetésbe lépni és megállapítani, hogy Udvarhely környéke felszabadult-e már. Ez volt az egyetlen zavaró momentum ennek a szép napnak a történetében. [...]

A kormányzó érkezését szeptember 15-ére tűzték ki. [...] Minthogy a dandárunk szabadította fel a határtól Kolozsvárig terjedő területet, nekünk jutott a megtiszteltetés, hogy a kormányzó tiszteletére rendezett díszszemlén előtte elvonulhassunk. [...]

Szeptember 15-e [...] szerencsére gyönyörű, verőfényes, meleg őszi nap volt. Minden ablakban, erkélyen egymás mellé zsúfolva álltak az emberek, de még a háztetőkre is felkapaszkodtak, hogy végignézhessék az ünnepélyt.

Mikor a Mátyás király téren az első tribün elé értünk, az ott ülő közönség felismert, és viharos éljenzéssel fogadott. Bármennyire jólesett az üdvözlés, nem is néztem a kendőiket lobogtató és éljenző közönség felé. Szemem a kormányzót kereste, mert előírás szerint amint eléje értünk, a dandárparancsnoknak kardjával, nekünk pedig fejvetéssel kellett az államfő előtt tisztelegnünk. [...] Amint a kor-

mányzó meglátott, mosolyogva biccentett a fejével, és hallottam, hogy odaszólt a feleségének:

– Nézze csak, a Hory[61] [...]

Szeptember végén letelt négyhetes katonai szolgálati időm, amely életemnek legkedvesebb és legszebb időszaka volt. [...] Budapestre érve még aznap jelentkeztem Gerlóczy professzornál, aki mindenekelőtt röntgenvizsgálatra küldött.[62] [...]

– Gratulálok – mondta a professzor. – A képen semmi nyoma sincs a fekélynek. Az elmúlt hónap alatt teljesen meggyógyult. [...]

A váratlan jó eredményért köszönetet mondva, megkönnyebbülve távoztam a kórházból. Most már nyugodtan készülhettem első kárpátaljai utamra, [...] amelynek az volt a célja, hogy megismerkedjem a Latorca vállalat munkácsi vezetőjével, beutazzam az egész területet és megtekintsem üzemeinket. Mivel odaérkezésem idején még tartott a szarvasbőgés, minden eshetőségre számítva egy dupla golyós vadászfegyvert is vittem magammal. [...]

Munkácson az élénk üzleti élet, az utcák forgalmassága és a megindult építkezések jó benyomást tettek rám. [...] Vezérigazgatóságunk egy régi Rákóczi-házban volt elhelyezve, amelyet hatalmas udvar vett körül. Itt voltak a Latorca irodái. Az udvar hosszú utcai frontján modern bérházak álltak, amelyek a vállalat nyugdíjalapjának biztosítására szolgáltak. Maga a vezérigazgató lakásául szolgáló Rákóczi-ház egy része még a XVII. században épült. A szép, boltíves szobák egy rég letűnt korszak nagy emlékeit idézték fel bennem. [...]

Miután Simonkayval és a vállalat igazgatóival folytatott beszélgetéseim alapján a vállalat működéséről egy általános képet kaptam, a vezérigazgatóság kalauzolása mellett bejártam az egész Latorca-völgyet. Habár erdészeti ismeretekkel nem rendelkeztem, mint teljesen laikusnak is feltűnt, hogy az iparvágányoktól távol eső erdőségekből a fát nem termelték ki. Egymásra dőlt hatalmas bükkfák értékes faanyaga ott korhadozott sokholdas területeken.

– Sajnos – világosított fel Simonkay – itt előzőleg rablógazdálkodást folytattak. Csak a könnyen elérhető erdőségekből termelték ki a fát. De Lux igazgatóval már hozzáfogtunk egy részletes erdőgazdasági terv kidolgozásához. Persze megvalósítása nagyon hosszú időt vesz igénybe.

Beregszentmiklóson áthaladva az út mellett régi vár ötlött a sze-

membe. Érdeklődésemre Simonkay elmondta, hogy az egy régi Rákóczi-vár, és a vállalat tulajdona.

– No, ezt szeretném kissé alaposabban megnézni – mondtam, és megállítottam az autót.

A hatalmas bástyákkal övezett vár, bár elhanyagolt állapotban volt, rendkívül impozáns benyomást tett. A vezérigazgató elmondta, hogy a csehek kaszárnyának használták, jelenleg pedig magtár.

Az épületet bejárva az egyik helyiségben, amelyhez néhány lépcső vezetett le, és amelyet a csehek – a nyomok után ítélve – füstölésre használhattak, márványból faragott, igen szép, reneszánsz ajtórámára bukkantam. Bizonyára még sok, művészettörténelmi szempontból becses felfedezésre kínálkozik itt alkalom, gondoltam, és elhatároztam, hogy a várat megnézetem egy szakértő műépítésszel, és a legközelebbi igazgatósági ülésen felvetem restaurálásának a kérdését. [...]

Kárpátaljai körutam minden tekintetben igen kellemes és hasznos is volt. [...] Hogy örömöm még teljesebb legyen, körutam befejezése után pár napig a szarvasbőgést is élvezhettem. [...]

Három őszön feledhetetlenül szép napokat töltöttem a Latorca völgyének rengetegeiben, hol az egyik, hol a másik kis vadászházban vagy kunyhóban, hol a rozgyili szép vadászkastélyban ütve fel tanyámat. Rendesen hajnali 2–3 óra körül indultam el cserkészutamra, délelőtt visszatértem, de késő délután ismét folytattam a cserkészést. Vadászataim elég eredményesek voltak. Kapitális bikát ugyan nem sikerült elejtenem, de néhány szép és súlyos 14-es trófeát mégis hoztam magammal. Az egyik bikámnak olyan hatalmas teste volt, hogy szépen kidolgozott bőre egész kanapémat befedte. Utolsó cserkészéseim alkalmával egy medvével is találkoztam. Alig tízméternyire tőlem, egy magas bozótban állva málnázgatott. Egyszerre vettük egymást észre, de mielőtt célba vehettem volna, elillant.

Egyébként a legfőbb gyönyörűséget nekem nem a lövöldözés, az ölés, hanem maga a cserkészet nyújtotta. Különösen szarvasbőgés idején a bikáknak az erdő kora hajnali csendjében felzendülő szerelmi éneke, a hatalmas fejdíszével büszkén előrehaladó főurat hűségesen követő háreme, amelyre egy másik, magányos bika is ráveti a szemét, de amint megpróbál közeledni hozzájuk, a teheneire féltékeny pasa azonnal szembefordul vele, és vagy elkergeti, vagy párvia-

dalra hívja ki, és megverekszik vele – olyan élmények, amelyek örökre bevésődnek az ember emlékezetébe. De hasonlóan érdekes a bikának a bőgés utánzásával való csalogatása, a másik bikát gyanító vad felénk való közeledése, amint agancsaival a fák ágait tördeli, az izgalmas várakozás, míg végre a felbukkanó fejdíszt megpillantva megállapíthatjuk, hogy lövésre érdemes-e. És mindehhez a felkelő nap első sugaraitól kivilágosodó erdő, az arany és piros ezernyi árnyalatával pompázó lombok, a sötét fenyvesek ölén óriás levelű páfrányok közt hol tajtékozva alárohanó, hol szelíden suhanó, csobogó hegyi patakok, a mélyzöld háttérből kifehérlő nyírfák, az erdőirtások helyén méternyi magasságra feltörő, pirosan kacagó epilobiummezők a legcsodálatosabb keretet adják. [...]

Külön élvezetet nyújtott a rengetegben megbúvó kis vadászházba való „hazatérés" és megpihenés. Életem kora ifjúságomtól kezdve izgalmas és mozgalmas volt. Most végre "procul negotiis" (távol a közügyektől), távol a tülekedő emberek vásári zajától, jólesett élvezni a magányt, a csendet, vagy elbeszélgetni az erdőőrökkel az erdők és vadak életének titkairól, szomjamat és éhségemet havasi tehenek tejével oltani, és a hegyi patakok lágy vizében megmosakodva végignyúlni a friss, illatos szénával borított deszkaágyamon. [...]

A kárpátaljai erdőkben töltött szép napokra gondolva kissé előreszaladtam visszaemlékezéseimben. [...] A Latorca első, alakuló ülését az Osztrák–Magyar Bank egyik helyiségében tartottuk. Már akkor felmerült a gondolat, hogy a vállalat részére a fővárosban egy megfelelő helyiséget kell bérelnünk, ahol az igazgatóság összeülhet és ahonnan a vállalat ügyeit intézni fogjuk. Erre a célra a Magyar Általános Biztosító Társaság Vigadó tér 1. szám alatti palotájának a Türr István utcára néző frontján több szobát béreltünk ki. Egy közfalat kivéve két szobát egy tágas ülésteremmé alakítottunk át, amely egyúttal az elnök fogadó- és dolgozószobája volt. Egy nagyobb szobát váróteremnek, kettőt pedig irodahelyiségnek szántunk.

Minthogy az igazgatóság többi tagját hivatali teendői nagyon lefoglalták és nekem volt a legtöbb ráérő időm, vagy talán mert megbíztak az ízlésemben, engem kértek fel új helyiségeink berendezésére. [...] Miután az összes nagy és kis antikváriust a Belvárostól a Dob utcáig végiglátogattam és a megfelelő berendezési tárgyakat

összeválogattam, üléstermünket szép és kényelmes, XV. Lajos korabeli barokk stílusú, a többi szobát pedig empire és biedermeier, nagyon kedves bútorral rendeztem be.

Sohasem értettem meg, hogy miért kell a hivatali vagy vállalati helyiségeket egy sablonra készült, ízléstelen, sőt kényelmetlen bútorokkal berendezni, amikor kis utánjárással antikváriusoknál vagy aukciókon alacsonyabb áron igazán szép, antik bútorokat lehet vásárolni. Követ koromban is mindig arra törekedtem, hogy az irodahelyiségek is lakályosak és ízlésesek legyenek. A Latorca irodái inkább kedves kis szalonok, mint rideg hivatali helyiségek benyomását keltették.

Az új helyiségek berendezése után tartott első igazgatósági ülésünkön beszámoltam a Munkácson és telepeinken nyert benyomásaimról, és két gondolatot vetettem fel. Elsősorban utaltam arra, hogy most mi léptünk a Latorca völgyében II. Rákóczi Ferenc örökébe[63], és mint jogutódai erkölcsi kötelességünknek tennénk eleget, ha egykori várát restaurálva nem csűrnek, hanem történelmi jelentőségének megfelelően használnánk. Rámutattam, hogy megítélésem szerint ez a vár művészeti szempontból is nagy érték, és azt javasoltam, hogy kérjük fel Lux Kálmán műegyetemi tanárt annak megtekintésére és az általa szükségesnek vélt restaurálás költségvetésének elkészítésére. Javaslatomat az igazgatóság egyhangúlag magáévá tette.

Ezután azt a gondolatomat fejtettem ki, hogy a Pesten székelő igazgatóság és a munkácsi vezérigazgatóság, illetve a vállalat ottani hivatali szervei közt az összeköttetést állandóvá és rendszeressé kellene tennünk. Ezt pedig egy budapesti központi iroda felállításával vélem megvalósíthatónak. [...] Javaslatomra az igazgatóság elhatározta egy budapesti központi iroda felállítását, amely hivatva lesz a kapcsolatot a vezérigazgatósággal fenntartani, a szükséges levelezést ellátni, az ülések programját kidolgozni, az ülési jegyzőkönyvek sokszorosításáról gondoskodni, a feleket fogadni, tájékoztatni, illetve az igazgatóság által esetenként adott utasításoknak eleget tenni.

Most már csak az iroda vezetésére minden tekintetben alkalmas, teljesen megbízható és nyelvismeretekkel is rendelkező egyént kellett találnunk. Az igazgatóság ezzel is engem bízott meg. Nem kellett sokáig gondolkoznom. Jeney István nyugalmazott huszár alezredes,

régi kedves barátom ezeknek a követelményeknek tökéletesen megfelelt. [...]

Mivel a Latorca ügyei naponta csak néhány órára foglaltak le, sok szabad időm volt. A délutánokat rendesen a Nemzeti Kaszinóban töltöttem, ahol rendszeresen hallgattam a külföldi, főleg az angol rádió híreit. Esténként vagy ott, vagy a kaszinóval szemben lévő Holub étteremben vacsoráztam. Gyakran látogattam el Zsilinszky Bandihoz, akihez ifjúkori emlékek és főleg az eszmék közössége fűzött.[64]

Társadalmi életet nem éltem, mert a Gerlóczy által előírt diétát még tartanom kellett.[65] [...] 1940. október végén a Ferenc József nevét viselő, ismét magyarrá lett egyetemünk ünnepélyes megnyitására én is leutaztam Kolozsvárra. Érdemei elismeréséül az egyetem Csáky Istvánt tiszteletbeli doktorául választotta meg, s avatása ugyanakkor folyt le. [...] A Csáky visszautazását követő napon kezelőorvosom, dr. Porsche keresett fel, aki felesége révén közeli rokonságban állt Csákyval. Elmondta, hogy szűk családi körben néhány órát együtt töltöttek Csákyval, s rólam is esvén szó, Csáky örömének adott kifejezést, hogy egészségem teljesen helyreállt, és azt mondta, hogy szeretne velem „jövőmről" beszélni. Porsche ezt úgy értelmezte, hogy bizonyára tervei vannak velem, és azért sietett ezt velem közölni, mert tudta, hogy mellőztetésem fájdalmasan érintett, s az év elején jelentkezett lelki depressziómnak is részben ez volt az oka.

Habár Porsche szavait kétkedéssel fogadtam, másnap én is felutaztam Pestre, hogy szükség esetén kéznél lehessek. [...] Egy-két napi céltalan várakozás után leutaztam Kenesére, hogy villám átépítésének kérdését véglegesen rendezzem.

A Fővárosi Üdülő tisztviselőinek tanácsára már júliusban árajánlatot kértem Malomsoki és Veress balatonkenesei építőmesterektől. Malomsoki árajánlata mintegy 3000 pengővel alacsonyabb volt, mint Veresé, mégis az utóbbi mellett döntöttem. Egyfelől azért, mert láttam néhány csinos villát, amelyet Veress épített, másfelől határozott, öntudatos fellépése is jobban tetszett. Döntésemnél az is szerepet játszott, hogy Veress már első megbeszélésünk alkalmával kijelentette, „pótmunkákra" nem fog sor kerülni. Ez lényeges momentum volt, mert tapasztalatból tudtam, hogy a vállalkozók a már megindult építkezés közben szokták az elkerülhetetlenül szükséges

pótmunkákra a megrendelő figyelmét felhívni. Ezek pedig mindig nagyon megdrágítják az építkezést.

Miután Veress ajánlatát elfogadtam és a villa átépítésével megbíztam, azonnal tégláról kellett gondoskodnom, mert a háborús gazdálkodás folytán bizonyos korlátokat állítottak fel az építőanyagok forgalma tekintetében is. A szükséges téglamennyiséget összeköttetéseim útján könnyebben be tudtam szerezni, mint Veress.

A Kenesén töltött napok alatt nem sok reménységgel, de mégis kíváncsian vártam, hogy kapok-e Csákytól üzenetet. [...] Függetlenül dr. Porsche közlésétől, más kérdésben is már rég vártam értesítést a Dísz térről. Mint említettem, már a tavasz folyamán kértem beutazási engedélyt Lengyelországba a Varsóban esetleg még fellelhető ingóságaim felkutatása végett. Néhány nappal Keneséről Budapestre való visszaérkezésem után telefonon kérdést intéztem az elnöki osztály helyettes vezetőjéhez, Králik Déneshez, hogy megjött-e végre a németek hozzájárulása.

– Bizonyos nehézségek merültek fel, Követ Uram – felelte Králik némi habozás után.

– Miféle nehézségek? – kérdeztem.

– Erre nézve csak a miniszter úr adhat felvilágosítást.

Ez kapóra jött. Azonnal kocsiba ültem, és a Dísz térre hajtattam. Csáky azonnal fogadott, és minden bevezetés nélkül egyenesen varsói utam tervére vitte a szót.

– Bizonyára csodálkoztál, hogy az általad kért engedélyt még nem kaptad meg. Nos, közölnöm kell Veled, hogy az erre vonatkozólag megfogalmazott s elém terjesztett táviratot én fogtam vissza. Erre komoly okom volt. Emiatt ezután sem fogok Berlinben lépést tenni, hogy az engedélyt megkaphassad. Sőt barátilag arra kérlek, hogy mondjál le erről a tervről, és magán-összeköttetéseidet se vedd igénybe, hogy valamely német fennhatóság alatt álló területen átutazhassál, mert onnan élve aligha térnél vissza.

Csáky szavai olyan hihetetlenül hangzottak, hogy először elnevettem magam.

– Ezt csak nem mondod komolyan?! Ugyan jól tudom, hogy a nácik nem nagyon válogatósak az eszközeikben, és könnyen likvidálják azokat, akik útjukban állnak. De ugyan mi okuk volna erre

az én esetemben? Nem volnál szíves ezt a rejtélyes ügyet kissé megvilágítani?

– Éppen ez a szándékom. Tehát: amikor a németek elfoglalták Varsót, a követségünkön és a lengyel külügyminisztérium irattárában bizalmas okmányokra bukkantak, amelyekből megállapították, hogy te mint varsói követ Lengyelországban németellenes politikát folytattál. Ezt nemcsak szóvá tették előttem, de egyenesen követelték a külügyi szolgálatból való elbocsátásodat, és azt a határozott kívánságukat fejezték ki, hogy Neked többé semmi politikai szerepet se juttassunk. Mikor ennek ellenére mégis téged delegáltunk Turnu Severinbe, energikusan tiltakoztak. Sőt a német követ, Erdmannsdorff még azt is kifogás tárgyává tette, hogy Kolozsvárt a kormányzó előtti díszfelvonuláson is szerep jutott neked.

Elképedve hallgattam Csáky szavait. Annál is inkább, mert az volt az érzésem, mintha megértené a németek velem szemben tanúsított animozitását. Indulatosan vágtam a szavába.

– A náci kormány beállítása nemcsak érthetetlen, de minden alapot nélkülöző koholmány. A követségen őrzött összes bizalmas iratokat, mint azt bejelentettem, még idejében elégettem.[66] A lengyel iratok között nem találhattak semmiféle olyan okmányt, amelyre ezt a vádat alapíthatnák, éspedig azért, mert ilyen okmányok nem létezhetnek. Ami pedig az általam Varsóban folytatott politikát illeti: azt Magad a legjobban ismered, hiszen még Kánya külügyminisztersége alatt politikai akcióimról Téged levélben mindig tájékoztattalak, sőt azokat együtt tárgyaltuk meg. Amikor pedig 1938 decemberében Tőled mint külügyminisztertől varsói követi állásom alóli felmentésemet kértem, ettől csak a Te ismételt kérésedre álltam el azért, mert – ha még emlékszel rá – a szoros magyar–lengyel barátság ápolását feltétlenül szükségesnek tartottad, és attól féltél, hogy távozásom esetén az össze fog omlani. Minden szavadra pontosan emlékszem. Szó szerint ezt mondtad. Ezek után nem tudom megmagyarázni magamnak, hogy a németek ellenem felhozott vádjait hogyan hallgathattad meg és miért nem utasítottad azokat vissza.

Egyébként ezt a kérdést tisztázni fogom. Mint bizonyára tudod, a németek által Varsóban lefoglalt politikai iratok tanulmányozásával és kiértékelésével a volt varsói német nagykövetet, Moltkét[67] bízták meg, akivel mindig a legjobb viszonyban voltam. Azonnal

írni fogok neki, és felkérem, hogy közölje velem: találtak-e az iratok között olyan okmányt, amelyből arra lehet következtetni, hogy én Lengyelországban a német érdekek ellen dolgoztam.

Csáky ezt a bejelentésemet helyeslőleg vette tudomásul, de anélkül, hogy kissé leckéztető hangon tartott szavaimra reflektált volna, más témára tért át.

– Még egyet akarok veled megbeszélni – folytatta kisvártatva. – Te elvállaltad a Latorca Részvénytársaság elnökségét, ami összeférhetetlen követi állásoddal. Tehát vagy az egyikről, vagy a másikról le kell mondanod.

Mintha hályog hullott volna le a szememről. Most már világosan láttam, hogy miért nem kaptam újabb követi megbízást, miért hagytak ki a bécsi tárgyalásokra kijelölt delegáció tagjai közül, és – amikor mégis felvétettem magam a delegátusok közé – miért nem vontak be a Bécsben lefolyt intern megbeszélésekbe sem.

Magyarország külügyminiszterének, a mindig őszinte barátomnak tudott Csákynak szavai nemcsak csalódást, de mélységes megdöbbenést is kiváltottak belőlem. Hát már annyira jutottunk, hogy a magyar kormány Berlin beleegyezésétől, tetszésétől vagy nemtetszésétől teszi függővé, hogy kit milyen beosztásban foglalkoztat? És a magyar külügyminiszter nem tudja vagy nem meri visszautasítani egy idegen hatalom ilyen szemérmetlen beavatkozását tárcája ügyeibe, és nem védi meg húszéves fegyvertársát, régi barátját az ellene felhozott alaptalan vádakkal szemben?

Eddig is azért mellőztek, mert szálka vagyok a németek szemében. Most is az ő kedvükben akarnak járni, amikor azért állítottak ez elé az alternatíva elé, hogy a követi állásról való végleges lemondást szuggerálják nekem.

Mindez egyszerre világossá vált előttem, de Csáky kicsinyes taktikázása dacossá tett. Nem, barátocskám, ezt a játékot nem fogom nektek megkönnyíteni – gondoltam, és felindulásomat leküzdve nyugodtan válaszoltam.

– Mielőtt a Latorca elnökségét elfogadtam volna, informálódtam, és csak akkor vállaltam el, amikor Teleki Mihály biztosított, hogy az nem összeférhetetlen köztisztviselői minőségemmel. Egyébként ezt bizonyítja az is, amiről, úgy látszik, nem tudsz, hogy a társaság igazgatósági tagjai közt két aktív államtitkár is van: Pataky Tibor és

Kállay Zoltán. De ha Te mégis így látnád helyesnek, kész vagyok azonnal lemondani – a Latorca elnöki állásáról.

Válaszom Csákyt láthatólag meglepte, de nem inzisztált tovább, én pedig nem akartam tovább folytatni ezt a kevéssé kellemes beszélgetést. Felálltam és búcsút vettem tőle. Mikor az ajtóhoz értem, még utánam szólt:

– De ugye megmutatod nekem a Moltkétől kapott választ?

– Természetesen. Hiszen éppen azért írok neki.

Ez volt az utolsó beszélgetésem Csáky Istvánnal az életben. A Dísz térről a Gellért Szállóba menve eszembe jutottak Vörnle nyers őszinteséggel és bárdolatlan formában mondott szavai.[68] Most már megértettem, hogy miért nem tartotta lehetségesnek a külügyi aktív szolgálatba való visszatérésemet.

Lakásomra érve azonnal megírtam a levelet Moltkénak. Előadtam, hogy német részről milyen vádak merültek fel ellenem, és arra kértem, hogy írja meg nekem őszintén, ha – amit egyébként teljesen valószínűtlennek tartok – a lengyelektől lefoglalt iratok közt olyanra bukkant, amelyből arra lehetne következtetni, hogy Varsóban németellenes politikát folytattam volna.

A német nagykövet postafordultával nagyon meleg hangú levélben válaszolt. Elsősorban leszögezte, hogy – bár a lengyelországi iratokat a leggondosabban áttanulmányozta – sehol semmi olyanra nem akadt, ami a rám vonatkozó feltevést alátámasztotta volna. Majd így folytatta tovább: „működését Varsóban mindig figyelemmel kísértem, és személyesen sem találkoztam soha olyan jelenséggel, ami ilyen vádak alapjául szolgálhatott volna. Egyébként Ön Magyarország követe volt és nem német követ. Csak természetes, hogy nem német, hanem magyar politikát folytatott." Végül megemlékezve a Varsóban töltött évekre, levelét azzal fejezte be, hogy kollegiális együttműködésünkre mindig a legkellemesebben fog visszaemlékezni, s kér, hogy én is tartsam meg jó emlékezetemben. Moltke tehát a leghatározottabban megcáfolta Ribbentrop állításait.[69] Mivel azonban Ribbentrop az én jelentéseimre hivatkozva – amelyekben óva intettem kormányunkat a nácikkal való együttműködéstől – követelte kisemmizésemet, világos, hogy azok valamely módon a birtokába jutottak.[70]

Amint Moltke válasza megérkezett, azonnal fel akartam keresni

Csákyt, hogy megbeszélésünk szerint bemutassam neki, de titkára közölte velem, hogy a miniszter a közeli napokban Jugoszláviába utazik. Jelenleg az ott megtárgyalandó kérdések annyira elfoglalják, hogy senkit sem fogadhat. De visszatérése után rendelkezésemre fog állni.

Már csak a lapokból értesültem, hogy december 10-én elutazott Belgrádba, ahol két nappal később Magyarország és Jugoszlávia közt egy örök barátsági szerződés jött létre, amelyet Magyarország részéről Csáky, Jugoszlávia részéről Cincar-Marlović külügyminiszter írt alá. [...] A szerződés megkötésének híre nagyon meglepett, mert annak közeli lehetőségére semmi jel nem mutatott.[71] [...] Csáky a szerződés megkötése után még pár napot Jugoszláviában töltött, és december 16-án betegen tért vissza Belgrádból. Bár a lapok szerint csak könnyű náthaláza volt, mégsem akartam háborgatni, és Moltke válaszlevelének bemutatását a felgyógyulása utáni időre halasztottam.

A karácsonyi ünnepekre hazautaztam Kolozsvárra. [...] Nagyon kedves, igazi karácsonyi hangulatú napok után virradt ránk 1941 vérzivataros esztendeje, amelyben a tragikus, nemzetünk életére végzetesen kiható események egymást követték, s amelyek egyéni életemben is fordulópontot jelentettek.

Január közepén tértem vissza Budapestre. Csáky akkor már súlyos beteg volt. Január 27-én, csak halálos ágyán láttam viszont. Pár percig egyedül álltam mellette a kórházi szobában, ahol száguldó élete után végre megpihent. Vonásai kisimultak. Arcán nyoma sem volt a kiállott szenvedéseknek. Egyszerű, hétköznapi, fekete posztó atillában feküdt, mellén összekulcsolt kezében a feszületet tartva. A magyar hagyományokhoz híven és mint egyházának hitbuzgó fia tért meg őseihez.

A halál nagy kiengesztelő... Lelkem mélyéig meghatva váltam el egykori politikai fegyvertársamtól, akinek kevés őszintébb barátja volt, mint én.

Csákyt január 30-án a képviselőház kupolacsarnokából kísértük utolsó útjára. Teleki Pál meghatóan szép beszédében búcsúztatta el az ő kedves „Istijét", mindenkor hűséges és kiváló munkatársát, miniszterét.

Az Országház térről a Kerepesi temetőig a gyászhintó mögött

haladva visszagondoltam első találkozásunkra és több mint húsz éven át szeretettel ápolt barátságunk történetére.

1919 őszén találkoztam vele először, amikor az erdélyi magyarságnak a kormányhoz intézett üzenetét hoztam fel Kolozsvárról a ruhámba varrt vászonlapra írva. Teleki Pál akkor a Béke-előkészítő A bizottság elnöke volt.[72] Neki szerettem volna az üzenetet átadni, de őt nem sikerült megtalálnom. Mivel tudtam, hogy mennyire el van foglalva, az üzenet átadására titkárát Csáky Istvánt kértem fel.

Csáky alacsony termetű, fekete hajú, nagyon élénk tekintetű, egészen fiatal ember volt. Az erdélyi és általában a romániai viszonyok iránt nagy érdeklődést mutatott, amivel egyszerre megnyerte rokonszenvemet.

Miután az üzenetet átolvasta, biztosított, hogy azt azonnal Bóli (Teleki Pál) elé fogja terjeszteni, és természetesen Istvánnal (Bethlen István) is megtárgyalják. [...]

A béke megkötése céljából Clemenceau[73] által Neullybe idézett magyar delegációba őt is beosztották, és ott Apponyi Albert titkáraként működött. A külvilággal való érintkezéstől elzárt, valósággal internáltként kezelt magyar delegáció tagjai közt az elszigeteltség és az állandó együttlét folytán szorosabb kapcsolat fejlődött ki. Csáky minden beszélgetésnél jelen volt, és a politikai kérdések iránti nagy érdeklődésével és szorgalmával már akkor magára vonta a mértékadó politikai vezetők figyelmét. Velük való kapcsolata a delegációnak Budapestre történt visszatérése után sem szűnt meg. Úgyszólván naponként érintkezett Apponyival, de főleg Teleki Pállal. Bejáratos volt Bethlen Istvánhoz is. Somssich József külügyminiszter fiatal kora ellenére baráti viszonyt tartott fenn vele, és szinte családtagjának tekintette.

Egy időben Gömbössel is igen jó viszonyban volt, és tudomásom szerint be is lépett a Gömbös által életre hívott, irredenta célokat szolgáló, erősen nacionista irányú titkos társaságba.[74] [...]

Képességeit Kánya és Khuen-Héderváry is értékelte, de azt tartotta, hogy a vezető politikai tényezők túlságosan elkényeztetik, és feleslegesen felcsigázzák ambícióit. Ezért – miután egy ideig mint utódom a politikai osztályban a román referatúrát vezette – saját érdekében jobbnak látták a politikai élet központjából eltávolítani, és (mint Khuen Sándor magát kifejezte) „pedagógiai szempontból"

a bukaresti követséghez osztották be szolgálattételre. Beosztásának okát Khuen bizalmasan közölte is leendő főnökével, Rubido-Zichy Ivánnal, és amikor kitűnő tulajdonságaira figyelmét felhívta, arra is rámutatott, hogy a vezető politikai személyiségek olyan szerepet juttattak neki, amely nem illeti meg, és a fiatalember jövője érdekében állna, ha „szárnyait kissé megnyesné".

Khuen-Héderváryt kétségkívül a legjobb indulat vezette. Olyan állomáshelyre küldette, ahol az őt legjobban érdeklő kérdésekkel foglalkozhatott, és olyan követ mellé osztotta be, aki a régi iskolában nőtt fel és értett az új generáció neveléséhez. Rubido-Zichy mindjárt hozzá is fogott Csáky átneveléséhez. Nem sokkal Bukarestbe való érkezése után egy tizenkét személyes, magánjellegű ebédet adott, amelyre a követségi urak közül egyedül Csákyt hívta meg. Ez kitüntetésnek számított, és Csáky szemében jó jelnek a követségen leendő pozíciója szempontjából.

Amikor az ebéd a vége felé járt, Rubido-Zichy poharát kezébe véve előadta, hogy pályafutása alatt sok állomáshelyen megfordult, sok kedves kollégája, munkatársa, alkalmazottja volt, de most először akadt egy minden tekintetben ízlésére való emberre.

Minden tekintet Csáky felé fordult, aki szerényen lesütötte szemét, de keble dagadozott a büszkeségtől, mert világos volt, hogy a követ szavai csak őreá vonatkozhattak. Rubido-Zichy még néhány díszítő jelzővel ruházta fel az ő kiváló emberét, s azután általános meglepetésre így fejezte be szavait:

– Ez az ember pedig a mi derék, páratlanul ügyes hivatalszolgánk, Váncsa, akinek ma van a születésnapja, és én az ő egészségére ürítem poharamat.

Hogy a követ ilyen szépen emlékezett meg egy egyszerű alkalmazottjáról, meglepő volt, de mindenkinek nagyon tetszett, csak Csákynak nem. A jó Váncsa pedig, aki az asztalnál kiszolgáló inasoktól értesült arról, hogy követe ilyen szépen nyilatkozott róla, könnyekig meg volt hatva, de csodálkozott is, mert születésnapja egészen más dátumra esett. Rubido-Zichy csak ürügyként minősítette ezt a napot születésnapjának. [...]

Csáky néhány év múlva visszakerült Pestre, és a sajtóosztály főnöke lett. Ebben az időben sokat leveleztünk egymással. Én akkor quiriníali követ voltam,[75] és rendszeresen tájékoztattam őt olyan

bizalmas jellegű kérdések felől, amelyeket a Dísz téri vezetőség – valószínűleg attól tartva, hogy az újságírók előtt esetleg elszólhatja magát – nem tartott szükségesnek a sajtóosztály vezetőjével közölni, akinek pedig a sajtó megfelelő irányítása végett erre szüksége lett volna. Csáky hálás is volt nekem ezekért az információkért, és cserébe a belpolitikai helyzet alakulása felől tájékoztatott.

Károlyi Gyula idejében[76] még megtartotta ezt a pozícióját. Egy alkalommal megírta, hogy Károlyi engem szeretett volna a külügyminiszteri székben látni. Utóda Gömbös Gyula lett, aki nem akarta a legitimista érzelmeket valló Csákyt a sajtóosztály élén meghagyni. Erről viszont őt én tájékoztattam bizalmasan, hogy kegyvesztettsége ne érje felkészületlenül. Néhány nap múlva Madridba helyezték át. [...] Nagyon együttéreztem vele, és két évvel később, amikor mint a külügyminiszter állandó helyettese a személyes ügyekbe is beleszólásom volt, arra gondoltam, hogy követségi tanácsosi minőségben a londoni követségünkhöz való beosztását hozzam javaslatba. Ezzel szerettem volna mellőzését jóvátenni. Másfelől az volt az elgondolásom, hogy londoni beosztása alkalmat fog nyújtani neki az angliai viszonyok, politikai felfogás, mentalitás megismerésére, ami további diplomáciai pályafutása szempontjából nagyon hasznos lesz részére. Különben is a magyar külügyi szolgálatban híjával voltunk olyan embereknek, akik ezekkel az ismeretekkel rendelkeztek, tehát tervemet diplomáciánk érdekében állónak is tartottam. [...] De Csáky inkább a minisztériumba vágyott vissza, mert közelebb akart lenni a politikai fókuszhoz, s valószínűleg már akkor Kányához fordult visszahelyezése érdekében.

Gömbös 1936-ban meghalt, és Csáky Kánya kabinetfőnöke lett. Én akkor már Varsóban voltam, és a magyar–lengyel viszonyt érintő kérdésekben állandó levelezésben álltam vele. Rajta keresztül, illetve segítségével igyekeztem Kányát a lengyelekkel való szorosabb kapcsolat gondolatának megnyerni. Akkor már én voltam kegyvesztett, és mivel miniszteremhez közvetlenül nem fordulhattam – hiszen javaslataimat már csak azért is visszautasította volna, mert én terjesztettem elő –, ezért ezt a kerülő utat választottam.

Csáky a magyar-lengyel barátság tekintetében is velem egyező nézeteket vallott, és – mint levelei mutatták – szívvel-lélekkel azon fáradozott, hogy miniszterünket közös célunk érdekében befolyásol-

ja. De Kánya mindig kifejezetten averzióval viseltetett a lengyelekkel szemben, másfelől nem bízott a német-lengyel viszony őszinteségében, és nem akarta a Varsóhoz közeledésünk által a németek barátságát kockára tenni.

1938 decemberében Imrédy a németek kívánságára kihajózta kabinetjéből Kányát, [...] aki utódául Csákyt ajánlotta. Feltehetőleg arra számítva, hogy addigi hűséges titkára és tanítványa útján továbbra is befolyást tud majd gyakorolni a magyar külpolitikára. Csáky azonban teljesen emancipálta magát egykori főnökétől, és Kánya később keservesen panaszolta, hogy mennyire csalódott benne. [...]

Csáky külügyminisztersége alatt külpolitikánk egyre szorosabban zárkózott fel Berlin mellett, és általában igyekeztünk az általuk vallott elvekhez és ízlésükhöz alkalmazkodni.

Egy délután Csákynál járva éppen távozóban voltam, amikor Pelényi János, washingtoni követünk lemondólevelét mutatták be neki. Pelényi nem volt árja származású, és látva a Németországból átplántált antiszemita irány terjeszkedését,[77] nem akarta bevárni, míg állásából valami mondvacsinált ürüggyel kitessékelik, hanem önként kérte állásától való felmentését.

Csáky átfutotta, majd indulatosan az asztalra dobva a levelet, szó szerint a következő utasítást adta a referensnek:

– Táviratozzátok meg Pelényinek, hogy kérése tárgytalan és későn érkezett, mert elbocsátása felől már levelének vétele előtt intézkedtem.

Pelényivel keveset találkoztam, de mint kollégája, működését mindig figyelemmel kísértem. Tudtam, hogy követségi tanácsosi minőségben sokáig és igen szépen dolgozott követünk, gróf Széchényi László mellett, és 1934-től kezdve mint követ hat évig képviselte Magyarországot az Egyesült Államokban. Az amerikai politikai és gazdasági körökben igen jó összeköttetésekkel rendelkezett. Felesége is amerikai nő volt. Működésével a kormány mindig meg volt elégedve. Különben nem bízták volna rá egyik legfontosabb követségünk vezetését.

Mindezek ismeretében Csáky szavai igen rossz benyomást tettek rám. Méltatlanok voltak egy külügyminiszterhez, és feleslegesen bántottak meg egy olyan embert, aki hosszú működése alatt sok

szolgálatot tett nemzetének. Nem akartam beosztottai előtt vitát provokálni. Gyorsan búcsút vettem tőle, és nagyon kedvetlenül távoztam a Dísz térről.

Csákynak egy másik, inkább gyerekes intézkedése azt mutatta, hogy külsőségekben is igyekezett a németek kedvében járni. Állítólag Sztójay berlini követünk szorgalmazására elhatározta, hogy a diplomaták részére új egyenruhát fog előírni. Az új uniformis hű másolata volt a Ribbentrop által bevezetett német diplomata-formaruhának. A rendelet megjelent, de a diplomáciai karban olyan ellenzésre talált, hogy azt kénytelen volt módosítani, és az új egyenruhát csak azok részére tette kötelezővé, akik a tengelyhatalmaknál, illetve a Külügyminisztériumban közvetlenül mellette teljesítettek szolgálatot.[78] Csáky természetesen megcsináltatta és viselte is az új uniformist, bár Teleki Pál egyszer azt mondta neki:

– Isti! Ha még egyszer meglátlak ebben a maskarában, azonnal becsukatok három német iskolát![79]

Hogy a német követeléseknek esetemben sem tudott ellenállni, nem kelt védelmemre, hanem hidegre tett, szintén azt bizonyította, hogy a németek barátságát mindennél többre becsülte. A berlini követelések előtti engedelmes meghajlása, németbarátságának osztentatív módon való állandó kihangsúlyozása Telekire olyan kedvezőtlen benyomást tett, hogy a Külügyminisztérium megkerülésével közvetlen levelezést folytatott fontosabb követségeink vezetőivel, elsősorban a londoni követünkkel.

De vajon lelkében igazán németbarát volt-e? Rajonghatott-e ő, a legitimista, buzgó katolikus, fogadalmat tett máltai lovag a Habsburgok örökségét erőszakkal elfoglaló, istentagadó hitleristákért?

Ez a gondolat különösen egyik utolsó találkozásunk alkalmával tett kijelentései nyomán merült fel bennem. Az 1939. évi Molotov–Ribbentrop-féle egyezményről[80] azt a nézetét fejtegette, hogy a német–orosz barátkozás nem lehet örök életű, sőt előbb-utóbb végleges leszámolásra kerül sor a nemzetiszocialista Németország és a kommunista Oroszország között.

– Akkor pedig kölcsönösen fel fogják egymást falni, és egyszerre két, reánk nézve veszélyes hatalomtól fogunk megszabadulni. De amíg Németország hatalmának teljében van, velük kell mennünk, és

ezt a barátságot saját javunkra hasznosítanunk. – Egy pillanatig elhallgatott, majd így folytatta: – Különben sem tehetünk egyebet.

Fejtegetéseinek első részét nem vettem és nem is vehettem komolyan. Hiszen merő képtelenség lett volna feltételezni, hogy külpolitikánkat egy valószínűtlen fejlemény bekövetkezésére alapítjuk, és egész nemzeti létünket kockáztatva, saját akaratunkból olyan hatalom mellé állunk, amelynek kilátásai tekintetében komoly kétségeim vannak. Ez a beállítás csak amolyan kényszeredett mentegetőzés benyomását tette rám, és egy pillanatig sem hittem, hogy Csáky ezt komolyan gondolhatta volna. Ellenben azt hiszem, hogy utolsó mondata – különben sem tehetünk egyebet – adja meg külügyminisztersége alatt folytatott politikájának igazi magyarázatát. Hozzáteszem azonban, hogy ennek a tételnek a helyességét már akkor, és később is mindig kétségbe vontam.

Ennek a beszélgetésnek a folyamán Csáky kitért a minisztérium belső életében mutatkozó nehézségekre is. Panaszkodott Vörnle Jánosra, akit pedig ő választott állandó helyetteséül.

– Sajnos csalódtam képességeiben – mondta. – Nincs politikai érzéke, nem diplomata, és inkább csak egy segédhivatal vezetésére alkalmas irodaigazgató. A minisztérium adminisztrálásában sem tud engem helyettesíteni. Minden apró üggyel nekem kell foglalkoznom.

– Ezen könnyen segíthetsz – vetettem közbe. – Van egy olyan kiváló tisztviselőd, aki úgy ismeri a minisztériumot, mint a saját tenyerét. Eszes, önálló gondolkodású, jellemes, komoly ember, aki az egész minisztériumban általános népszerűségnek örvend. Állítsd helyettesed mellé osztályfőnöki minőségben Bartheldy Tibort! Bízd őrá az adminisztrációt! Ezáltal Vörnle is tehermentesítve lesz, és inkább rá fog érni a politikai kérdésekkel való foglalkozásra.

– Bartheldyt? – kiáltott fel Csáky csaknem ijedten. – Rá nekem itt van szükségem. Ő az én jobb kezem. Hol találhatnék még egy ilyen kitűnő, megbízható kabinetfőnököt? Őt semmiképpen sem nélkülözhetem.

Ebben igazat kellett adnom Csákynak. Bartheldy ideális kabinetfőnök volt, sőt még annál is több. Nemegyszer láttam, amint a Csáky által nagy sietve, csak úgy „kapásból" tollba mondott jegyzékeket, utasításokat, rendeleteket vagy hivatalos leveleket magához vette,

és gondosan áttanulmányozva átfésülte, esetleg korrigálta, s csak azután tette a tisztázatokat aláírás végett eléje.

Bartheldy nemcsak kabinetfőnöke, de nagyon ragaszkodó, hűséges barátja is volt miniszterének. Csáky leromlott egészségi állapota nagyon aggasztotta. Már hónapokkal halála előtt bizalmasan elmondta nekem, hogy állandó orvosi kezelés alatt áll, és fájdalmai csillapítására csaknem negyedóránként kénytelen orvosságokat bevenni.

– Nézni is rossz, amint egyik gyógyszert a másik után nyeli le – tette hozzá sóhajtva.

Csáky születésétől kezdve gyenge fizikumú ember volt. De amit a sors testi erőben tőle megtagadott, azt szellemi javakban kárpótolta. [...] A testi örömöket nem ismerte. Nem élte a vele egykorú fiatalok életét. Nem sportolt, nem voltak flörtjei. Teste csak szellemét szolgálta. Már nagyon beteg ember volt, amikor átvette a Külügyminisztérium vezetését. [...] De az ambíció most is elhallgattatta a test panaszait. Nem tudott megállni, és rohant tovább még magasabbra törő útján. Csakhogy a test nem bírta a versenyt a szellem motorjával. És már nem szolgálta tovább. [...]

Csáky halála után azonnal megindultak a kombinációk utóda személyére vonatkozólag. Előttem egy pillanatig sem volt kétséges, hogy Bárdossy fog a helyére lépni. Január 31-én a Csáky-rekviem után a templomból kijövet összetalálkoztam vele. Előre is melegen gratuláltam kinevezéséhez, és mivel gyakran szoktunk együtt vacsorázni,[81] megkérdeztem, nem volna-e kedve egy estét velem tölteni, még mielőtt magas állását elfogadná.

– Később erre már amúgy sem lesz alkalom, mert tapasztalatból tudom, hogy csak leendő vagy volt miniszterekkel lehet baráti viszonyt fenntartani – tettem hozzá.

Bárdossy azzal hárította el szerencsekívánataimat, hogy neki egyáltalán nincs tudomása kinevezéséről.

– De még ha úgy is volna, ez semmiképpen sem változtathat a köztünk fennálló régi barátságon. A közeli napokban el leszek foglalva, de azután azonnal felhívlak telefonon, és megállapodunk a napban.

Kinevezése rövid idő múlva megtörtént.[82] És nekem volt igazam. Többé sohasem vacsoráztunk együtt.

A Várból lakásomra visszatérve felhívtam Erdmannsdorff német

követet, és kérdést intéztem hozzá, hogy mikor fogadhat. Amikor Csáky már a halállal vívódott, nem tudtam, hogy mily közeli a katasztrófa. Sem akkor, sem a halálát közvetlenül követő napokban nem akartam ezt a lépést megtenni. De most, hogy a rekviemmel földi élete lezárult, egy nappal sem akartam azt elhalasztani.

Erdmannsdorff nagyon előzékenyen azt válaszolta, hogy bármikor örömmel áll rendelkezésemre. Délután 5 órakor léptem be dolgozószobájába.[83] Amint helyet foglaltam, azonnal rátértem látogatásom okára, és az első szótól az utolsóig elmondtam neki mindent, amit Csáky utolsó beszélgetésünk alkalmával velem közölt, s ami arra késztetett, hogy a kérdés felderítése végett Moltke nagykövethez forduljak. Azután így folytattam:

– Miként a tőle kapott válasz bizonyítja, a német kormány, illetve Ön által felhozott vádak minden alapot nélkülöztek. Íme a hivatalos cáfolat. Kérem, olvassa el.

A német követ – miután Moltke levelét gondosan átolvasta – anélkül, hogy a diplomáciai szerepeltetésem elleni korábbi tiltakozó lépésekre kitért volna, egyenesen a Turnu Severin-i megbízatásommal kapcsolatos ügyre tért át.

– Amikor Önt a tárgyalásokra Turnu Severinbe delegálták, a budapesti német újságíró körökben valóságos vihar tört ki – mondta. – Ezek közül többen 1939-ben Varsóban voltak, és elmondták, hogy amikor a honvédcsapatok megszállták Kárpátalját, Varsóban nagy magyarbarát tüntetések zajlottak le. A tömeg a magyar követség elé vonult, amelynek balkonjáról Ön egy németellenes beszédet tartott. Utána a tüntető csőcselék a német nagykövetség elé vonult, és bezúzta az ablakokat.

– Ebből csak annyi igaz – vágtam közbe –, hogy amikor Kárpátalja visszatért az anyaországhoz és helyreállt a magyar–lengyel közös határ, Varsó népe meleg tüntetést rendezett, és hallani akarta a magyar követet. Pár szavas beszédemben azonban csak a sokszázados magyar-lengyel hagyományokról [...] emlékeztem meg. Utána a tömeg rendben eloszlott.[84] Viszont amikor Ciano gróf utoljára Varsóban volt és az olasz nagykövetség előtt rendezett baráti tüntetés alkalmával a balkonon megjelent, a tömeg részéről heves németellenes kifakadások hangzottak el, és ezután zajlott le a német nagykövetség elleni tüntetés.[85] Ez az igazság!

– Ebből láthatja kérem, hogy amilyen alaptalanok voltak a Lengyelországban lefoglalt iratokkal kapcsolatban koholt német vádak, éppen annyira tévesek voltak az Ön személyes értesülései is, amelyek alapján saját kormányomnál ellenem eljárt, és keresztülvitte megismételt lépéseivel, hogy félreállítsanak.

– Mint öregebb és tapasztaltabb kollégája azt ajánlom, hogy a jövőben jobban válogassa meg informátorait, és gondosabban ellenőrizze a tőlük kapott híreket. Most pedig – miután tévedése felől meggyőződhetett – remélem, hogy korrigálni fogja a magyar Külügyminisztériumban rám vonatkozólag tett kijelentéseit.

Nagy elégtételül szolgált, hogy a német követet, aki oly sok keserű órát szerzett nekem, megleckéztethettem, és kíváncsian vártam válaszát.

Erdmannsdorff úr zavartan mentegetőzve örömének adott kifejezést, hogy „most tisztán látja a dolgokat", de a történtekre ezúttal sem tért ki, hanem legnagyobb meglepetésemre felajánlotta, hogy ha most ki akarok menni Varsóba, azonnal megszerzi nekem a beutazási engedélyt.

– Köszönöm – feleltem –, de most, télvíz idején nem volna kedvem oda menni és a romok közt kutatni. Majd később, ha megenyhül az idő. Ezzel felálltam, és búcsút vettem tőle.

Talán két nap múlva titkáránál ebédeltem, aki a háború előtti években Varsóban szolgált, és bájos feleségével többször volt vendégem. Az ebéden Erdmannsdorff is részt vett. Visszagondolva ajánlatára – már csak a tréfa kedvéért is –, elhatároztam, hogy szaván fogom.

– Utolsó beszélgetésünk alkalmával szíves volt kilátásba helyezni a német vízumot. Akkor nem vettem igénybe lekötelező ajánlatát, de azóta meggondoltam a dolgot. Tehát arra kérem, hogy állíttassa ki részemre a német területre való beutazáshoz szükséges engedélyt.

– Úgy? Hát mégis ki akar menni Varsóba? – kérdezte.

– Jelenleg nem. Arra később kerül sor. Most Ausztriába szeretnék utazni.

– Hivatalos ügyben?

– Ah, dehogy. Nincs ott nekem semmi hivatalos tennivalóm. De vonzanak az ausztriai hómezők. Egészen egyszerűen, csupáncsak síelni akarok.

– Sielni? – kérdezte Erdmannsdorff akadozva és csaknem megdöbbent arccal. – És mikor szándékozik utazni?

– Holnap! – feleltem a világ legtermészetesebb hangján. Megjegyzem, hogy akkor aktív diplomaták hivatalos küldetések alkalmával is csak nagyon lassan kapták meg a német vízumot.

Másnap felküldtem az útlevelemet a német követségre, ahol azonnal kiállították a beutazási engedélyt. Még aznap útra keltem, és – élve tértem vissza. [...] Nyolc napot töltöttem osztrák (akkor német) területen, de semmi kellemetlenségem sem volt. Panaszom csak az ellátásra lehetett, mert a rendeletileg megszabott, korlátozott, minimális számú ételjegyekből nem tudtam kijönni. Osztrák barátaim jóvoltából azonban mégsem kellett koplalnom. [...]

Február utolsó napjaiban a következő üzenetet kaptam Bárdossy kabinetjéből: „A miniszter úr végtelenül sajnálja, hogy nagy elfoglaltsága miatt eddig nem volt ideje a Követ Urat fogadni, de nagyon szeretné látni, és arra kéri, hogy délután 5 és 6 között keresse fel a minisztériumban."

Minthogy kinevezése óta nem volt alkalmam vele találkozni, nagy érdeklődéssel néztem beszélgetésünk elé. Erre a találkozásra régóta készültem, és nagyjából összeállítottam azokat a kérdéseket, amelyekre külügyi szempontból, illetve szolgálati érdekből figyelmét fel akartam hívni. Magamhoz vettem Moltke levelét is, mert el akartam mondani az ellenem indított csúnya és hazug vádakra alapított hajsza egész történetét annak befejező aktusával együtt.

Bárdossy nagyon barátilag fogadott, sajnálatának adva kifejezést, hogy oly régóta nem találkozhatott velem, de nagy elfoglaltsága akadályozta ebben.

Miután nehéz feladatához sok szerencsét kívántam, én is őszinte sajnálatomat fejeztem ki, hogy kapcsolataink a megváltozott körülmények folytán nem lehetnek olyan bensőségesek, mint a múltban voltak, és nem részesülhetek abban a szerencsében, hogy mellette szolgálhassak. Félreértések elkerülése végett azonban leszögeztem, kiválásomat az aktív külügyi szolgálatból véglegesnek tekintem.[86] A múltban szerzett tapasztalatok és egyéb körülmények miatt nem is óhajtok oda visszatérni, de neki – mint régi barátomnak – személyesen így is rendelkezésére állok, ha szolgálataimat ebben a baráti formában igénybe venni óhajtaná.

Ezek után, rámutatva a külügyi szolgálatban mutatkozó egyes hibákra és hiányosságokra, ezek orvoslása céljából néhány konkrét javaslatot tettem. Bárdossy nagy figyelemmel hallgatta végig megállapításaimat, és elgondolásaimat magáévá téve felkért, hogy azokról egy kis összeállítást juttassak el hozzá. Politikai kérdésekre térve át őszintén kifejtettem nézeteimet, és többek közt rámutattam arra is, hogy a magyar sajtó hangját bárdolatlannak és ízléstelennek tartom, és nem látom be, hogy a Németországgal fennálló baráti viszony ápolása kedvéért miért kell oly messze mennünk, hogy a nemzetközi illem szabályain is túltesszük magunkat.

A német–magyar barátságról beszélve nem tudtam elhallgatni afeletti méltatlankodásomat, hogy engem is ennek a barátságnak az oltárán áldoztak fel. Szó szerint elmondtam a Csákynál tett utolsó látogatásom alkalmával lefolyt beszélgetésünket, de amikor rátértem az Erdmannsdorff és köztem erről a témáról lefolyt beszélgetésre, Bárdossy félbeszakított:

– Kérlek, ne fáraszd magad a részletek előadásával. Az egész ügyet ismerem. Csáky halála előtt erről is tájékoztatott. És ha már ezt az ügyet szóba hoztad, ne vedd rossz néven, de őszintén meg kell mondanom, hogy Erdmannsdorffnál tett lépésedet nagyon helytelenítem.

– Nem értelek, Lacikám. Helyteleníted azt, hogy kissé kioktattam a német követet?

– Azt helytelenítem, hogy az ő segítségét akartad igénybe venni a külügyi szolgálatba való visszatérésed érdekében. És most, hogy tisztán lással, közlök Veled valamit, de előbb meg kell ígérned, hogy ezt Erdmannsdorff előtt nem fogod szóba hozni.

– Ha kívánod, megígérem.

– Nos hát a német követ elmondta nekem, hogy nála jártál, elpanaszoltad, hogy interveniálása folytán kellett a szolgálatot elhagynod, és *felkérted,* hogy járjon közbe visszavételed céljából a magyar kormánynál.

– Hát ez aljasság! – kiáltottam fel. – Ebből csak annyi igaz, hogy rápirítottam, amiért mendemondák és hazug információk alapján ellenem intrikált a Külügyminisztériumban, és azt a jogos kívánságomat fejeztem ki előtte, hogy koholt vádjait visszavonja. Mást semmit! Csak nem tételezed fel rólam, hogy én, aki mögött hosszú múlt és

éppen elég diplomáciai tapasztalat áll, egy idegen és éppen a német követ támogatását kértem volna saját ügyemben a saját kormányomnál?!

Bárdossy kitörésemre egyetlen szóval sem reflektált, hanem arról kezdett beszélni, hogy Khuen-Héderváry Sándor franciaországi követünk miatt is már éppen elég baja van, mert a németek angolbarátnak tartják.

Szavai elárulták, hogy engem is hasonló tehertételnek tartottak és tartanak. Most már teljesen világos volt a helyzet előttem. A Dísz téren nincs már semmi keresnivalóm.

Felálltam, megköszöntem, hogy alkalmat adott egy őszinte beszélgetésre, és búcsút vettem tőle.

Moltke levelét már nem is láttam szükségesnek bemutatni. Mivel ígéretet tettem, néhány nap múlva eljuttattam hozzá egy rövid memorandumot, összefoglalva azokat a szóbeli javaslatokat, amelyek iránt beszélgetésünk elején oly sok érdeklődést mutatott. Ebben csaknem kizárólag a külügyi szolgálat hibáira mutattam rá. Politikai kérdéseket egyáltalán nem érintettem, csupán a sajtó hangját tettem kritika tárgyává.

A emlékirat vételét Bárdossy sohasem nyugtázta. Feltehetőleg a papírkosárba került.

Március elején hivatalos voltam a Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszter tiszteletére a Park Clubban rendezett estélyre. Hosszú idő óta ez volt az első eset, hogy abban a miliőben lehettem, amelyben az utolsó huszonegy évet töltöttem.

Itt találkoztam utoljára ifjúkori barátommal, Eckhardt Tiborral, aki akkor volt indulóban az Egyesült Államokba. Nem tőle, de más beavatott személytől hallottam, hogy útjának fontos politikai célja volt. Teleki Páltól kapott megbízatása értelmében az volt a feladata, hogy tájékoztassa a washingtoni kormányt és az ottani irányadó köröket Magyarország nehéz helyzete felől, és fejtse ki, hogy a magyar kormány törekvése oda irányul, hogy az ország a konfliktuson kívül maradjon. [...]

A jugoszláv külügyminiszter látogatása az örök barátság jegyében folyt le, de már akkor hallottam, hogy a magyar–jugoszláv szerződés nem a két nemzet érzéséből és spontán elhatározásából született, hanem Hitler kezdeményezésére jött létre, aki ezzel akarta alátámasz-

tani a népszerűtlen, németbarát Cvetković-kormány pozícióját. [...] A németek kétes értékű dipomáciai és politikai támogatása nem is hozott szerencsét a Cvetković-kormánynak. Amikor csatlakozott a német-olasz-japán háromhatalmi egyezményhez, a közvélemény elkeseredése nyílt lázadásban robbant ki.[87] [...]

A Jugoszláviában bekövetkezett politikai fordulat után Hitler egy percig sem habozott. Hadvezetőségének parancsot adott a rakoncátlan délszláv állam azonnali megszállására. Jugoszlávia gyors lerohanása céljából a német vezérkar szükségesnek tartotta, hogy a német csapatok Magyarország területén vonulhassanak át. Ennek kieszközlése céljából Paulus tábornokot küldték Budapestre, aki a már rég kiépült kapcsolatok alapján a vezérkar főnökéhez fordult. Werth Henrik a hozzájárulását meg is adta, még mielőtt a minisztertanács állást foglalhatott volna.[88] [...]

Április 3-án reggel Moór Oszkár miniszteri tanácsos,[89] azon kevesek egyike, aki a külügyminisztériumi kollégák közül velem a kapcsolatot mindvégig tartották, telefonon felhívott, és francia nyelven közölte, hogy Teleki Pál az éjszaka agyonlőtte magát. Taxiba ültem, és felszaladtam a miniszterelnökségre. A Szent György téren olyan izgalom és fejvesztettség volt, hogy senkivel sem lehetett egy okos szót váltani. Átmentem a Külügyminisztériumba, hogy Teleki halálának okáról és körülményeiről tájékozódjam. A miniszter kabinetjében voltam, amikor hirtelen felpattant az ajtó, és Bárdossy a félig nyitott ajtóból izgatott hangon kikiáltotta az ott várakozó külügyi sajtófőnöknek:

– Telefonáljátok meg azonnal Berlinbe, hogy mi ki fogjuk adni a sajtóban az öngyilkosságot![90] Ezzel el is tűnt az ajtó mögött.

Még pár percig a minisztériumban maradtam, de Bartheldytől csak annyit sikerült megtudnom, hogy Teleki előző este a Dísz téren volt, ahol bemutatták neki Barcza György londoni követünk távirati jelentését, aminek tartalma nagyon elkedvetlenítette.[91]

Visszatértem a Gellért Szállóba. Akkor már megindult a német csapatok átvonulása Budapesten. Egymás után dübörögtek végig a rakparton és a Ferenc József hídon[92] a német tankok és motorizált egységek. Az utca népe komoran, sőt undorral nézett utánuk, csak a főváros környéki sváb községek odacsődült lakói integettek lelkesen fajtestvéreik felé.[93]

Az estét Zsilinszky Bandi nagyon levert hangulatú asztaltársaságában töltöttem. A Teleki halála felett érzett mély fájdalomhoz az is hozzájárult, hogy addigra arról már a legkülönbözőbb verziók kerültek forgalomba, és a közvéleményben erős kételyek támadtak arra nézve, hogy önkezűleg vetett véget életének. [...]

Telekit a képviselőház kupolacsarnokában ravatalozták fel. Azon a helyen, ahol két és fél hónappal előbb ő búcsúztatta Csáky Istvánt, most Bárdossy, a dezignált miniszterelnök mondotta a gyászbeszédet. Utolsó szavai még nem hangzottak el, amikor megszólaltak a légiveszélyt jelző szirénák. Amint beszédét befejezte és a koporsót elhelyezték a gyászhintón, elsőnek a kormányzó nyitotta meg a szomorú menetet. Tekintettel egy légitámadás lehetőségére, környezete vissza akarta tartani, de az aggályoskodók figyelmeztetését egy erélyes kézmozdulattal elhárítva, elindult a gyászoló sokezernyi ember élén a Kerepesi temető felé.[94] [...][95]

A sokszoros túlerőben lévő német seregek villámgyors támadása, a kíméletlen hadviselés, a borzalmas légitámadások megsemmisítő csapást mértek a jugoszláv hadseregre. A németek sikerei után a Csehszlovákia széteséséhez hasonló folyamat következett be. Horvátország kiválásával a trianoni Jugoszlávia összeomlott. Tehát voltaképpen már nem létezett az az állam, amellyel Magyarország örök barátsági szerződést kötött. Legalábbis ez volt a hivatalos tézis, amikor a magyar kormány elhatározta, hogy részt vesz a katonai megszállásban. A Bácskába való bevonulás nem ment simán. Nagyobb ütközetre ugyan nem került sor, de a jugoszláv hadsereg visszavonulását fedező utóvédek hősies ellenállást tanúsítottak. [...]

Amikor arról értesültem, hogy kedves, jó barátom, Veress Lajos altábornagy a II. lovasdandár élén bevonult Újvidékre, levelet írtam neki, amelyben arra kértem, hogy küldjön részemre behívóparancsot.

Nem a katonáskodás vágya adta a gondolatot. [...] De nagyon érdekelt, hogy milyen reakciót váltott ki az ottani nem magyar ajkú lakosságban a magyar csapatok megjelenése, milyen ott a közhangulat és hogyan alakul a politikai helyzet. Még egy másik, teljesen személyes jellegű okom is volt. Fülembe jutott, hogy a Dísz téren kifelé egészségi állapotom leromlásával magyarázgatják a német pa-

rancsra történt félreállításomat. Erre a rosszindulatú pletykára akartam rácáfolni, amikor ismét katonai szolgálatra jelentkeztem.

Veress Lajos azonnal elküldte a behívót. Még aznap leutaztam Újvidékre, ahol mint a dandárparancsnok parancsőrtisztje teljesítettem szolgálatot. [...]

Katonai teendőm kevés volt. Feladataim inkább politikai természetűek voltak. Így többek közt nekem kellett a helybeli sváb intelligenciával az érintkezést felvennem abból az apropóból, hogy az állomásparancsnokság Újvidék visszacsatolása alkalmából egy nagy ünnepséget akart rendezni, és én arra kaptam megbízást, hogy a svábokat az azon való megjelenésre rábírjam.

A volksbundista urak nagyon ridegen fogadtak. Nyíltan a szemembe mondták: „Mi nem Önöket vártuk ide, hanem a német Wehrmachtot." Nem is mutattak semmi hajlandóságot, hogy a honvédséggel együtt ünnepeljenek.

Mivel szerbül nem beszéltem, az újvidéki szerbekkel nem kerestem a személyes érintkezést. De velünk szemben táplált ellenséges érzésüket lépten-nyomon volt alkalmam tapasztalni. Elárulta ezt már az utcán járó-kelő emberek gyűlölködő pillantása, amint tekintetük a magyar katonai egyenruhára esett. Éjjelenként sokszor puskalövések zajára ébredtem. [...] Olykor a város végén, ott, ahol a Szabadka felé vezető út kezdődik, kerítések mögül vagy padlásokról lövöldöztek magányosan járó honvédekre. [...]

Újvidéki rövid szolgálatom alatt [...] alkalmam volt látni a német katonaságnak velünk szemben tanúsított fölényes, követelődző, sőt erőszakos magatartását is. Veress altábornagyban azonban emberükre találtak. Ha a német katonák által elkövetett túlkapásokról vagy megkísérelt erőszakoskodásokról értesült, azonnal személyesen jelent meg a helyszínen, és rendet teremtett.

A Wehrmacht és a honvédség között felmerült egyes ellentétek tisztázása végett egy nap Belgrádba utazott, és magával vitt. [...]

A légitámadások szörnyű pusztítást végeztek Belgrádban. Utunk óriási romhalmazok és tátongó gödrök között vezetett az utcákon keresztül. A németek állítólag a legnagyobb méretű és súlyú bombákkal árasztották el a várost, amelynek sok újonnan épült, sokemeletes háza is elpusztult. Mégis megállapítható volt, hogy Belgrád 1927 óta nagyon sokat fejlődött. Egy-egy városrészre alig ismertem rá. [...]

A követségen, mely külsőleg nem szenvedett a bombázástól, Fenyvesi altiszt a katonai egyenruha ellenére azonnal rám ismert, és nagy örömmel üdvözölt.

– Van itt még valaki a régiek közül? – kérdeztem.

– Itt van Bolla konzul úr. Most ő a követség vezetője – felelte.

Egykori dolgozószobámban, régi íróasztalom mellett tényleg Bolla, az „ősbelgrádi" ült. Elmondta, hogy bár bombatalálat nem érte a házat, a légnyomás folytán sokat szenvedett, és csoda, hogy nem omlott össze. [...]

Délután már vissza is autóztunk Újvidékre. Útközben gondolataim a múltba szálltak vissza. [...]

Amikor szolgálatom elteltével lejelentkeztem, parancsnokom és kedves barátom – bár arra alig szolgáltam rá – egy elismerő iratban emlékezett meg mellette teljesített szolgálatomról. [...]

Újvidékről való visszatérésem után a hétből legalább három napot mindig Balatonkenesén töltöttem, hogy a villa átépítését személyesen ellenőrizhessem. [...] Június elején pesti antikváriusoktól vett kedves empire és biedermeier bútorokkal berendezett villám már készen állott. Az átépítéssel nemcsak én voltam megelégedve. Gyermekkori jó barátom, Bethlen Pali, amikor Kenesén meglátogatott, elcsodálkozva jegyezte meg:

– Te, ez egy valóságos kis filmkastély!

Júniusban lehozattam három kis tacskó kutyámat, amelyeket 1939-ben Varsóból való visszatértemben Válaszúton báró Bánffy Albertéknál hagytam, később pedig egyik kolozsvári ismerősöm Majális utcai kertes villájában helyeztem el. Nem tudom, hogy a viszontlátás nekik vagy nekem szerzett-e nagyobb örömet. Amikor megláttak, örömükben sírva, vinnyogva ugráltak körül. Többé nem is akartak tágítani mellőlem. Bárhová mentem, lépten-nyomon követtek.

Mindig nagyon szerettem a kutyákat. Különösen a tacskókat. A sok csalódás után, ami az utóbbi hónapok folyamán ért, még jobban ragaszkodtam hozzájuk, és legjobban köztük éreztem magam. Ekkor választottam mottómul a híres francia mondást: „Minél job-

ban megismered az embereket, annál jobban megszereted a kutyákat." Ezt azóta is vallom. [...]

Kenesei nyugalmamból a világesemények riasztottak fel. Június 22-ére virradólag Németország előzetes hadüzenet nélkül megtámadta a Szovjetuniót. [...] A hír meglepetésszerűen hatott rám. [...] A megindult gigantikus méretű háború esélyeit sem tudtam megítélni; nem lehetett tiszta képem arról, hogy a német agresszió a nyugati hatalmaknál milyen reakciót fog kiváltani, és milyen politikai, illetve katonai következményekkel fog járni.

1939 szeptembere óta, amikor Hitler megrohanta Lengyelországot és ezzel megindította a második világháborút, mindig azt vallottam, hogy a végső siker azé lesz, aki anyaggal jobban és tovább fogja bírni. Tehát kétségtelen, hogy Németország alul fog maradni.

Engem a német–orosz háború megindulásakor főképpen az érdekelt, hogy Magyarország kívül fog-e maradni a konfliktuson, ezért nagy megnyugvással láttam, hogy a hadműveletek megindításában nem vettünk részt. Azt tudtam, hogy Magyarország még Csáky idejében csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, de úgy voltam értesülve, hogy az egyezményben nem vállaltunk kötelezettséget arra, hogy Németországnak egy Oroszország elleni támadó háborújában aktív szerepet vállaljunk. [...]

Ezek után június 26-án a legnagyobb megdöbbenéssel és érthető felháborodással értesültem arról, hogy szovjet repülőgépek légitámadást intéztek Kassa ellen, amelyet másnap részünkről egy megtorló légi akció követett, és mi is hadiállapotba kerültünk a Szovjetunióval.

A Nemzeti Kaszinóban már akkor azt suttogták, hogy nem orosz, hanem német repülőgépek hajtották végre a Kassa elleni légitámadást, hogy ezzel belekényszerítsenek a háborúba, de ezt az aljasságot még a hitleri rendszer katonáiról sem tudtam feltételezni. Hiszen ha nácik is, de németek voltak, és a német becsülettel egy ilyen hitványság nem volt összeegyeztethető.

A kaszinóban keringő hírek szerint Keresztes-Fischer belügyminiszter a minisztertanács ülésén azt javasolta, hogy minden további lépés megtétele előtt alaposan ki kellene vizsgálni a Kassa elleni légitámadás körülményeit. Ez azt látszott bizonyítani, hogy kormánykörökben is kételyek merültek fel az oroszoknak tulajdonított

bombázás értelmi szerzői és végrehajtói tekintetében. De Bárdossy miniszterelnök már hozzájárult a légitámadás megtorlásához, és deklarálta a hadiállapotot Magyarország és a Szovjetunió között a parlament megkérdezése és jóváhagyása nélkül. [...]

Amikor arról értesültem, hogy Bárdossy [...] egyik óráról a másikra elhatározta magát az Oroszország elleni háborúra, a Turnu Severin-i eset jutott az eszembe.[96] [...]

Másik reflexióm az volt, hogy kormányunknak – ha már a háborúban valamilyen formában részt kellett vennünk –, a spanyol példát követve,[97] önkénteseket lehetett volna a német haderő rendelkezésére bocsátania. Ily módon az egyre jobban elburjánzó nyilaskeresztes tömegek Hitler és rendszere iránti rajongását felhasználva alkalmat kellett volna nyújtani nekik arra, hogy elvhűségüket személyes önfeláldozással bebizonyíthassák. Ezzel egyfelől kifejezést adhattunk volna a németek előtt velük való szolidaritásunknak, anélkül hogy magunkat teljesen lekössük, másfelől eltávolíthattunk volna Budapestről az ország belső életét is felforgató elemeket.[98] Ezt a gondolatomat azonnal közöltem Zsilinszkyvel, akinek az nagyon tetszett, és azon törte a fejét, hogy miként lehetne a kormánynak egy ilyen irányú akciót szuggerálni, illetve gondolatomat propagálni.

Sajnos a kocka már el volt vetve. [...]

Édesanyám névnapjára leutaztam Homoródra, és onnan visszatérve ősszel még néhány napot Kolozsvárt töltöttem, ahol a légkör az utolsó hónapokban kissé megváltozott. A bécsi döntés alkalmával – bizonyára nem véletlenségből, hanem előre megfontolt szándékkal – megvont új határ nagy hátrányai közlekedési és általában gazdasági szempontból egyre érezhetőbbé váltak. Az odaát maradt magyar testvéreink szomorú helyzete is nyomasztólag hatott a kedélyekre.[99]

De hibák történtek Budapest részéről is, különösen az új közhivatalok felállítása és megszervezése körül. A tisztviselőket nem Erdélyből toborozták össze, hanem az anyaországból rendeltek ki olyanokat, akik Erdélyben addig sohasem voltak, nem ismerték az erdélyi nép gondolkodásmódját, rátartiságát, és nem találták meg a kellő hangot a velük való érintkezésben. Sajnos nem is a legjobb anyaországi tisztviselők közül választották ki őket. A hivatalfőnökök, akik ezzel meg voltak bízva, saját hivataluk érdekében vagy kényelmi szempontból inkább a könnyebben nélkülözhető, kevésbé bevált

tisztviselőiket engedték át az erdélyi hivatalok részére. Az erdélyieknek a közigazgatás megszervezésénél történt indokolatlan mellőzése természetesen rossz vért szült, és az *Erdélyi indulót*, amelyet egy évvel előbb még olyan lelkesen énekeltek, most így szövegezték át: „Drága Erdély itt vagyunk, minden állást mi kapunk."

Hibákat követtek el Budapesten az erdélyi képviselőknek az elmúlt év őszén a magyar parlamentbe való „behívásánál" is.

Az anyaországhoz visszatért Erdélynek természetesen képviseletet kellett biztosítani a magyar törvényhozásban. A képviselőválasztás alapfeltételei (választók névjegyzéke stb.) azonban hiányoztak, és mivel azok előkészítése sok időt vett volna igénybe, a kormány úgy határozott, hogy meghívás alapján azokra fogja bízni Erdély képviseletét, akik a román impérium alatt a nemzeti ügynek hasznos szolgálatokat tettek.[100]

A személyek kiválasztása azonban nem volt minden esetben szerencsés, mert nem az erdélyi Magyar Párt által ajánlott és arra érdemes embereket hívták be a képviselőházba, hanem azokat, akiket egyes budapesti „szakértők" javasoltak. Ezek közé helytelen információk alapján olyanok is bekerültek, akik a Magyar Párttal szembefordulva Bánffy Miklós szekerét tolták, s hozzájárultak a nemzeti egység megbontásához.[101] Ez is igen rossz benyomást keltett Erdélyben. Gróf Bethlen György ezért nem fogadta el a neki felajánlott miniszteri tárcát, és visszavonult a párt vezetésétől. [...]

Szeptemberben újra ellátogattam Kárpátaljára. Felkérésünk folytán Lux Kálmán műegyetemi tanár is velem jött, hogy megtekintse a beregszentmiklósi Rákóczi-várat és a munkácsi Rákóczi-házat. Műértő szeme a várban azonnal újabb, rejtett szépségeket fedezett fel. A vakolatot lekaparva alatta több helyen nagyon érdekes falfestményeket talált, amelyeket nézete szerint szépen helyre lehetne hozatni. Gondos tanulmányozás után részletesen kidolgozta a vár és a kastély restaurálási tervét, és kiszámította az azzal járó költségeket is.

Kárpátaljáról visszatérve a Lux által készített terveket és a költségelőirányzatot az igazgatóság elé terjesztettem, amely azokat egyhangúlag elfogadta. De néhány nap múlva Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár és igazgatóságunk tagja felkeresett, és közölte, hogy a politikai életünkben később olyan szomorú szerepet játszott és

szerencsétlen véget ért Szász Lajos[102] pénzügyminiszteri államtitkár tervünkről értesülve a leghatározottabban tiltakozott az állami bevételeknek ilyen célra való igénybevétele ellen. Pataky előtt kijelentette, hogy azokat elsősorban szociális érdekeket szolgáló építkezésekre kell fordítani. Egyúttal megüzente, hogy az általam javasolt restaurálási tervet, amely csak a múlt emlékeinek feltárását szolgálja, nem pedig a közösség érdekeit, minden rendelkezésére álló eszközzel meg fogja akadályozni.

Minthogy a Latorca állami vállalat volt, Szász Lajosnak erre meg is volt a lehetősége. Másfelől az általa felhozott szociális természetű indokokkal szemben nehéz lett volna argumentálni. [...]

Bár ez csak két évvel később történt, a Szász-féle beavatkozás ellenére egy kis csalafintasággal mégis sikerült keresztülvinnem a Rákóczi-vár restaurálását.

Amikor kedves, fiatalkori barátom, Szinyei Merse Jenő lett a közoktatásügyi miniszter,[103] elmondtam neki az egész ügyet. Mint vérbeli magyar és műérzékkel megáldott ember, tervemet azonnal felkarolta, és miután a kérdést a Műemlékek Országos Bizottságával megbeszélte, a Latorca erélyes felszólítást kapott, hogy tartsa kötelességének a nagybecsű történelmi emlék renoválását és karbantartását. [...]

Sajnos két év alatt a pengő tovább romlott, a munkabérek és az anyagárak tetemesen felszöktek, úgyhogy az igazgatóság által elfogadott költség-előirányzat – amelyben a munkácsi Rákóczi-ház renoválásának költségei is számításba voltak véve – már nem fedezte az összes költséget. Következésképpen a tervezett munkálatoknak csak egy részét lehetett elvégezni.

Mint a Latorca elnökének, más nehézségekkel is meg kellett küzdenem, részben egyes kormánytényezők politikai beállítottsága, részben a nagy szaktudású, de nem elég széles látókörű vezérigazgatónk hatásköri féltékenysége és makacssága miatt. Előre kell bocsátanom, hogy vállalatunk a vezérigazgató és főleg a közvetlen irányítása alatt álló főtisztviselők és a többi alkalmazottak odaadó munkássága folytán kitűnően prosperált, úgyannyira, hogy már az első két év alatt a produkció, illetve a vállalat jövedelme jogelődünk, a Latorca cég által elért eredményt nemcsak jóval felülmúlta, de annak háromszorosára emelkedett.

A baj csak az volt, hogy felsőbb parancsra főleg Németországnak kellett szállítanunk, holott megvolt a lehetőség arra, hogy kerülő úton – Svédországon át – Angliába is szállíthassunk, ahol lényegesen magasabb árakat fizettek nekünk, mint a németek. És még ha készpénzzel fizettek volna! De az általuk diktált szerencsétlen megállapodás értelmében a Németországba szállított áruk értékét egyelőre csak a javunkra írták Berlinben, azzal, hogy mivel Németország nekünk – saját érdekében – hadianyagot szállított, majd a háború után megejtendő nagy elszámolás keretében fogjuk ezeket az összegeket készpénzben megkapni. Ilyenformán a németországi nagy exportunk csak papirosértéket jelentett.

Efeletti bosszúságomnak az egyik igazgatósági ülésen kifejezést adtam, és azt mondtam, hogy ezután szabotáljuk a Németországba való szállítást. Az ülés után Kállay Zoltán pénzügyminiszteri államtitkár – aki különben osztotta felfogásomat – barátilag és bizalmasan figyelmeztetett, hogy a német export csökkentése kérdésében nagyon óvatosan járjak el, mert a dolog könnyen kitudódik, és ha minisztere, Reményi-Schneller szándékomról értesül – „internáltatni fog".

Jobboldali beállítottságú vezérigazgatónk[104] ebben a kérdésben az enyémtől eltérő felfogást vallott. Nem is sikerült a németországi exportot megakadályoznom.

Más kérdésben is sokszor szembetaláltam magam vele. Egészen érthetetlen és talán csak hiúságából eredő okokból ő gáncsolta el azt a tervemet, hogy a Magyar Általános Hitelbankkal közösen Szegeden egy nagy parketta- és bútorgyárat állítsunk fel. Ez nagyobb és biztosabb jövedelmet biztosított volna, mint a fának Németországba való szállítása, és a hatalmas pénzintézet részéről is megvolt erre a hajlandóság.

Az ő ellenállásán múlt azon elgondolásom megvalósítása is – amit a második világháború után több külföldi vállalat be is vezetett –, hogy a Latorca jövedelmében alkalmazottainkat, munkásokat és tisztviselőket egyaránt megfelelő arányban részesítsük. Az erre vonatkozó tervezetet felkérésemre Barlai igazgató kidolgozta, de annak végrehajtására nem került sor.

Azért is harcot kellett vívnom, hogy a vállalat nyugdíjalapja részére a trianoni határokon belül egy nagy földbirtokot vásárol-

junk. Az igaz, hogy munkácsi bérházaink a nyugdíjakra elég fedezetet biztosítottak, de mindig visszaemlékeztem Churchill angol miniszterelnöknek az alsóházban tett azon kijelentésére, hogy a háború alatt történt területváltozásokat nem fogják elismerni.[105] Ezért szükségesnek tartottam, hogy nyugdíjalapunkat egy Csonka-Magyarországon fekvő földbirtokkal biztosítsuk. Az erre a célra kiszemelt földbirtok tulajdonosával az egyezkedések már régóta folyamatban voltak, de még mindig nem vezettek eredményre. Szerencsére éppen Munkácson voltam, amikor vezérigazgatónk a birtok tulajdonosával tárgyalt, s véletlenül akkor léptem be szobájába, amikor egy 500 pengős árkülönbözet miatt már végleg vissza akart lépni a vételtől. Azonnal közbeléptem, és így sikerült a szerződést percek alatt tető alá hozni.

Alkalmazottaink és munkásaink részére Szinyákon üdülő létesítését határoztam el. E tervemet Lux Zoltán igazgató segítségével úgyszólván a vezérigazgató háta mögött kellett megvalósítanunk. Szinyák valamikor ismert gyógyfürdő volt. Kénes vizű forrása azonban valahogy elapadt, amikor először ott jártam, alig szivárgott ki belőle víz. Ebbe nem akartam belenyugodni. Geológusokhoz fordultam, akik a forrást megvizsgálták. Megfelelő eljárással sikerült is a forrást újra működésbe hozni, amely azután olyan bőségesen ontotta a vizet, mint az első világháború előtti időkben, amikor Szinyákot még Kékesfürdőnek hívták.

Az üdülőt Lux Zoltán igazgatónk tervei szerint közvetlenül a forrás mellett, a rengeteg mélyén, egy kristálytiszta vizű tó közelében építettük fel. Tulajdonképpeni rendeltetésének megfelelően kádfürdőkkel bőségesen elláttuk, és csinosan berendeztük. Nagy előnye volt új üdülőnknek az is, hogy Beregszentmiklósról az egyik iparvasutunk csaknem az épületig vezetett, és így könnyen meg lehetett közelíteni. [...]

Az őszi hónapokat 1941-ben egy Kányával támadt peres ügyem töltötte ki, ami sok időmet rabolta el és sok rossz órát szerzett.

Maga a kérdés, amely körül a vita köztünk folyt, nem nagyon érdekes, és nem szívesen elevenítem fel ennek részleteit, amelyek

Kánya Kálmánt, ezt a kiváló képességekkel rendelkező államférfit egyik kevéssé előnyös emberi oldaláról mutatják be.

Amikor Puky Endre lemondása küszöbön állt és Gömbös Kányának ajánlotta fel a külügyminiszteri tárcát,[106] együtt ebédeltem vele a Hungáriában. Kánya lehetőleg a budai oldalon akart lakást kivenni. Erről beszélve azt ajánlottam, hogy nézze meg a nemrég épült, kertes, igazán szép villámat, amely akkor üresen állt.

Ebéd után kimentünk Pasarétre, amelynek egyik legkedvesebb utcájában, a Hadapród utcában[107] állt kevéssel azelőtt vett villám. Amikor a hatalmas csillárokkal, falikarokkal és más lámpákkal bőven ellátott szobákban a villanyt felgyújtottam, a lakás Kányának nagyon megtetszett, és hajlandónak mutatkozott azt bérbe venni. A bérösszeg iránti érdeklődésére azt feleltem, hogy annak megállapítását őreá bízom. Kánya a hatszobás, személyzeti szobákkal, tágas garázzsal ellátott, szép fekvésű villáért, amelyet csillárokkal, falikarokkal, függönyökkel stb. már felszereltem, évi 3400 pengőt, tehát aránytalanul alacsony bért ajánlott fel, amit azonnal elfogadtam.

Bevallom, hogy ebben – Kánya iránti tiszteleten és ragaszkodáson kívül – részemről egy kis számítás volt. Akkoriban római követ voltam. Nagyon ragaszkodtam rendkívül érdekes és szép állomáshelyemhez, és arra gondoltam, hogy Kánya onnan már csak azért sem fog Pestre visszahelyeztetni, mert akkor rendelkezésemre kell bocsátania a villát, amihez hasonlót nem egy ilyen potom összegért, de még sokkal magasabb bérért sem lehetett kapni. Ebben bizakodva fogadtam el ajánlatát. Arra, hogy írásbeli szerződést kössünk, nem is gondoltam. De Kánya sem. Szóbelileg állapodtunk meg, s ő csupán annyit kötött ki, hogy féléves felmondási határidőt biztosítsak részére.

Számításomban csalódtam, mert Kánya engem szemelt ki állandó helyetteséül, és egy évvel később visszarendelt Rómából.[108]

Most már szükségem lett volna a villára, annál is inkább, mert akkor nagyon nehezen lehetett megfelelő lakást találni Budapesten. Kánya azonban nem ajánlotta fel, hogy rendelkezésemre bocsátja a villát. Én pedig közvetlen főnököm barátságát és jóindulatát nem akartam eljátszani. Más lakás után néztem. Hosszadalmas keresés után Károlyi György Múzeum utca 5. szám alatti régi palotájának harmadik emeletén találtam egy akkora lakást, amelyben bútoraimat

elhelyezhettem. Ez bizony nem volt ideális megoldás, mert a házban nem volt lift, és a szobák nagyon magasak lévén, sok lépcsőt kellett naponta megmásznom. Azonkívül a padló alatti gerendák valószínűleg meggyengültek, mert mindig olyan érzésem volt, mintha imbolygó hajón járnék, és a padló mozgását a vitrinben, kredencben összecsörrenő tárgyak, poharak is jelezték.

Kánya viszont igen jól érezte magát a villámban. Továbbra is ott maradt, és gyakran emlegette, hogy mióta a Pasaréten lakik, egészségi állapota nagyon sokat javult.

A külügyminiszteri tárcáról 1938 decemberében[109] történt lemondása után, arra való hivatkozással, hogy nyugdíjából nem tud ilyen magas lakbért fizetni, annak havi 250 pengőre való leszállítását kívánta. Habár tudtam, hogy igen vagyonos ember és nincs nyugdíjára utalva, ebbe is belementem, mert el akartam kerülni annak látszatát, mintha most – amikor már nem külügyminiszterem többé – revánsot akarnék venni az utóbbi évek folyamán velem szemben tanúsított rosszindulatú magatartásáért.

Erdély felszabadulása után a kormányzó tiszteletére 1940. szeptember 15-én rendezett ünnepségre Kánya is le akart jönni, de útközben autóbaleset érte és lábát törte. Emberileg őszintén sajnáltam a balesetért, amely megakadályozta abban, hogy a kolozsvári ünnepélyen részt vehessen, de ebben az Isten ujját láttam. Mert bár Erdélyben még sohasem volt, mindig összehasonlította a szerinte sokkal magasabb kultúrájú nyugat-magyarországi országrészekkel, s a nekem oly drága szülőföldemről és magukról az erdélyiekről is indokolatlan lekicsinyléssel beszélt.

Szerencsére lábtörése nem volt súlyos, és néhány hét múlva gyógyultan tért vissza a kórházból lakására. De erre való tekintettel – és mert tudtam, hogy a Külügyminisztérium éléről történt kényszerű távozása lelkileg mennyire megviselte – nem is gondoltam arra, hogy a lakást felmondjam. Pedig mióta Lengyelországból hazatértem, egy ideig a Nemzeti Kaszinóban, később a Gellért Szállóban laktam, és a villára nagy szükségem lett volna. December közepén egyik közös ismerősünk azt tanácsolta, hogy keressem fel. Nagyon elhagyottnak érzi magát és biztosan jólesnék neki, ha meglátogatnám. [...] Minden megbántódást félretéve kimentem a Hadapród utcába, ahol 1934 óta nem voltam.

Kánya látogatásomnak szemmel láthatólag nagyon megörült, és feltűnő szívélyességgel fogadott. Én is örültem, hogy a béke ismét helyreállt közöttünk. Lábtörését már kiheverte. Friss és jókedvű volt, de lemondásának körülményei még mindig nagyon alterálták. Egész idő alatt erről, Imrédynek irányában tanúsított „perfid" viselkedéséről beszélt.

– De a szemébe is megmondtam – tette hozzá –, hogy aljas, hitvány embernek tartom.

Hosszú beszélgetésünk folyamán a villa bérletének kérdése nem is került szóba.

Kivéve a kenesei nyaralómban töltött időt, ekkor is még mindig a Gellért Szálló lakója voltam, ahol egyetlen szobáért szinte kétszeresét fizettem annak az összegnek, amit Kányától az egész villám bérlete fejében kaptam. Ennek ellenére a hetvenes éveiben járó öregurat nem akartam megszokott kényelméből kizavarni. Csupán annyit szerettem volna elérni, hogy méltányosabb bért fizessen. Ebből a célból Kányának nagyon jó barátnőjét, Richthofen bárónét kértem fel arra, hogy őt ebben az irányban befolyásolja. Ezek a lépések azonban nem vezettek eredményre még akkor sem, amikor ugyancsak Richthofen báróné útján közöltem vele, hogy kenesei házam átépítése nagyon sok pénzembe kerülvén, jelenlegi anyagi helyzetem arra kényszerít, hogy magasabb lakbér felajánlására kérjem. Ám – mint kedves közvetítőm elmondta – Kánya erről hallani sem akart.

Ekkor már erélyesebb lépésre szántam el magam, és megüzentem, hogy a megváltozott körülmények miatt kénytelen leszek a lakást felmondani, ha nem hajlandó méltányosabb bérösszegben megállapodni. Ez sem használt. Csaknem félévi ismételt eredménytelen kísérletezés után végül is meguntam a dolgot, és egy nagyon udvarias levélben – anyagi helyzetemet ecsetelve és rámutatva arra az aránytalanságra, amely a nevetségesen alacsony házbér és a szállodai szobám ára között fennáll – a lakást augusztus elsejére felmondtam. (Csak az összehasonlítás kedvéért említem meg, hogy egy fél évvel később, amikor a villát renoválva és felszerelését antik bútorokkal, képekkel stb. kiegészítve ingatlanközvetítő útján kiadtam, az új lakó évi 14 440 pengő bért fizetett, ami csaknem ötszöröse volt annak az összegnek, amelyet lakbér fejében Kányától kaptam.)

A felmondólevelemet követő nap délutánján Kánya, amikor a Nemzeti Kaszinóban meglátott, félrehívott, és nagyon epés hangon ezt mondta:

– Teljesen felesleges volt magadat egy hosszú levél megírásával fárasztani. Tökéletesen elég lett volna, ha a felmondást két szóval közlöd. Azt természetesen elfogadom, és amint lehet, kiköltözöm. – Ezzel sarkon fordult és visszatért társaságához.

Állta is a szavát, sőt jóval az általam jelzett határidő előtt az Olasz fasor[110] egyik mellékutcájában egy jóval kisebb és természetesen sokkal magasabb bérű lakásba költözött. [...] Habár házgondnokom útján jóval előbb arra kértem, hogy elköltözése időpontját a villa átvétele céljából velem közölje, ezt nem tette meg. Inasa csupán a kulcsokat adta át megbízottamnak átköltözésük után.

Ez a rideg és udvariatlan viselkedés nagyon bosszantott. Érthetetlennek is találtam, és rosszat sejtettem. Ezért másnap a házgondnoki teendőket ellátó megbízottam és Jeney István barátom kíséretében kimentem a villába, ahol igen kellemetlen meglepetés várt. Az ablakokon levő napellenző vászonfüggönyök, valamint a szép, fehér csipkefüggönyök teljesen el voltak rongyolódva. A földszinti és az emeleti félkör alakú balkonok párkányán álló, külön erre a célra csináltatott virágtartó faládák elpusztultak. A villa átadása előtt általam vásárolt és felszerelt több mint száz villanykörtét az összes nagy csillárból, falikarból és más lámpából kiszedték és elvitték. Az egész házban egyetlen villanykörtét sem hagytak. A villa falai, a szép parketta szörnyen elhanyagolt állapotban volt. Kánya az ott töltött nyolc esztendő alatt az épület és az átvett berendezési tárgyak karbantartására és javítására egy fillért sem költött. De elmulasztotta inasait is ellenőrizni, akik a lakást egyáltalán nem gondozták.

Elsősorban egy építészt hívattam, aki csak a legszükségesebb és legsürgősebb javítási munkálatok költségeit 5000 pengőben állapította meg. Egyúttal írásbeli szakvéleményében azt is leszögezte, hogy a jelenlegi állapot gondos kezelés és idejében eszközölt kisebb javítások révén elkerülhető lett volna. A villa kertje is nagyon elhanyagolt állapotban volt. Ez különben házgondnokomnak már korábban feltűnt, és amikor jelentése alapján kérdőre vontam Kánya inasát, azt a választ kaptam, hogy: „már nem számítottunk azzal, hogy még sokáig itt fogunk lakni".

E kellemetlen felfedezések után házgondnokomat elküldtem Kányához, és elsősorban az elszállított száz-egynéhány villanykörte visszaszolgáltatását kértem. Megbízottam Kányával nem beszélhetett, inasa pedig azt állította, hogy a villanykörtéket ők hozták magukkal Berlinből. (A későbbiek folyamán ezt a tanúk megcáfolták.)

Kánya levelemre, amelyben a károkat szóvá tettem, nem válaszolt.

Az épület tatarozási munkái egész decemberig tartottak, részben munkaerő-, részben anyaghiány miatt. Ugyanis újabb és újabb javításra szoruló hibák kerültek napvilágra. [...] Az épületnek korábbi állapotába való helyreállítása így fél évet vett igénybe. Ez újabb kárt jelentett, mert azalatt a villát se nem használhattam, se nem hasznosíthattam bérbeadás útján.

Minthogy Kánya leveleimet válasz nélkül hagyta, végül is kénytelen voltam ügyvédi segítséget igénybe venni. Képviseletemet dr. Majos Ferenc barátom vállalta, aki a békés rendezés céljából személyesen akarta Kányát a részletek felől tájékoztatni, minthogy feltételezhető volt, hogy inasa félrevezette. A makacs öregúr azonban őt sem volt hajlandó fogadni, és ügyvédjéhez, dr. Bánátihoz utasította.

Ügyvédem azt az álláspontot képviselte, hogy Kányának vállalnia kell a status quo ante helyreállítása céljából eszközölt kiadásokat, természetesen a normális kopás stb. folytán előállott károkat kivéve.

Kánya ügyvédje viszont már eleve arra az álláspontra helyezkedett, hogy Kánya a villát leltár nélkül vette át, és ennek hiányában nem tartozik felelősséggel. A két ügyvéd közt lefolyt megbeszélések semmi eredménnyel sem jártak. Dr. Bánáti 1942. március 4-én kelt levelében sorra tagadta az általunk szakvéleményekkel és tanúk nyilatkozataival is alátámasztott igényeinket, azokat visszautasította. Dr. Majos ezt március 7-én a következő megjegyzéssel hozta tudomásomra: „Kánya Őexcellenciája a bérleti jogviszony létesítésekor keletkezett »úri megállapodás« következményeinek levonására nem helyez súlyt, s inkább jónak látja az egyes igények honorálása elől a jogszabályokra való hivatkozással kitérni. Ennek a felfogásnak társadalmi vonatkozásban való megítélése az én hátáskörömön túl esik."

Az ügyet dr. Majos véleménye szerint peres útra is lehetett volna terelni, de ehhez semmi kedvet sem éreztem. Ízlésem ellen való lett

volna egy, a közéletünkben eminens szerepet játszó személyiség és köztem felmerült materiális jellegű ellentéteket piacra vinni. Ehelyett levontam annak a sajnálatos ténynek a konzekvenciáit, hogy Kánya a köztünk annak idején szóbelileg létrejött valóban »úri megállapodásnak« honorálása elől kicsinyes anyagi okokból kitért. A társadalmi érintkezést vele megszüntettem, sem társaságban, sem utcán többé nem köszöntöttem.

Nem tudom, hogy viselkedésem milyen hatást váltott ki belőle, aki megkövetelte a személye iránti feltétlen hódolatot. Lehet, hogy az csak hiúságát bántotta. Évtizedes kapcsolataink megszűnése nekem mindenesetre jobban fájt, mint neki. Később, amikor megtudtam, hogy életét milyen szomorú körülmények között fejezte be,[111] és azóta is, sokszor szemrehányást tettem magamnak ezért.

Nem szeretném Kányára való visszaemlékezéseimet szakításunk kevéssé élvezetes történetével lezárni. Mivel kevesen ismerték őt olyan közelről, mint én, kötelességemnek tartom, hogy politikai életünknek e kimagasló alakját, akinek nevét a köztudat húsz éven keresztül – és nem ok nélkül – a magyar diplomáciával azonosította, az utókor számára minden elfogultságtól mentesen felvázoljam.

Szándékosan használom a vázlat kifejezést, mert bár pályafutása alatt nagyon sokat érintkeztem vele, és egy időben mint helyettese naponta órákat töltöttem társaságában, zárkózottsága folytán nem pillanthattam be belső életébe. Ezért lelkületére csupán egyes nyilatkozataiból és tetteiből következtetve – egyéniségéről teljes és tökéletes portrét nem is adhatnék.

Kánya Kálmán soproni születésű volt.[112] Ebben az oly sok műízlésről tanúskodó, előkelő hangulatú és részben már a közeli Bécs levegőjétől áthatott városban nőtt fel. Mint az akkor még Keleti Akadémiának nevezett konzuli főiskola[113] növendéke, már kora ifjúságában az osztrák fővárosba került. Tanulmányait befejezve külföldi beosztást kapott, majd a bécsi közös külügyminisztériumban teljesített szolgálatot.[114] 1919 végéig keveset tartózkodott Magyarországon, tehát Sopron és környéke kivételével hazáját és a magyar népet nem is ismerhette igazán. Ez volt az oka annak, hogy ezt a vidéket és az ottani lakosságot különösen kultúra tekintetében túlértékelve a többi országrész és azok népe fölé helyezte.

Konzuli pályára készült, és az akadémia elvégzése után néhány

évig Oroszországban és Montenegróban szolgált, amely akkor még önálló állami életet élt. A Fekete-hegyek kis országának fejedelme, Nikita, minden hájjal megkent, ravasz politikus volt. Hol ide, hol oda kacsingatott, és mindig ügyesen helyezkedett a hatalmak versenyében. Szerencsével játszott a diplomáciai sakktáblán, akárcsak a börzén, s nem utasította vissza az Osztrák–Magyar Monarchia támogatását sem, ami nemcsak biztos börzetippek nyújtásában, de konkrétabb formában is megnyilatkozott. Háláját s ősz uralkodónk iránti hódolatát nem is mulasztotta el – külső formákban – kifejezésre juttatni.

Erről a témáról beszélve Kánya igen mulatságosan mesélte el nekem, hogy amikor követe őt a fejedelemnek való bemutatása végett magával vitte a cetinjei udvarhoz, a Lehár *Víg özvegy* című operettjéből jól ismert Danilo herceg, a trón várományosa az osztrák-magyar követ tiszteletére a *Gott erhaltét*[115] zongorázta, amit Nikita szemeit az ég felé emelve, mély áhítattal hallgatott végig, és csak az utolsó akkordok elhangzása után üdvözölte a Monarchia képviselőjét. A követ Kánya arcán látva a kitörni készülő nevetést, erélyesen rászólt: – *„Lachen Sie nicht! Ich werde hier immer so empfangen!"* (Ne nevessen! Engem itt mindig így fogadnak!)

Kánya nem sokáig maradt a konzuli pályán. Képességeit hamar felismerték, és a külügyminisztériumba rendelték be szolgálattételre. Mint egykori kollégáitól hallottam, nagyon visszavonultan, csak a munkának élt. Tisztviselőtársai barátságát nem kereste. Különc természete, zárkózottsága miatt nem örvendett különös népszerűségnek közöttük.

Karrierje Aehrenthal külügyminiszterségé[116] alatt kezdődik, aki megkedvelte, bizalmával tüntette ki, és bevette közvetlen munkatársai közé.

Aehrenthal bizalmának és kiváló képességeinek köszönhette, hogy aránylag fiatalon a minisztérium sajtóosztályának vezetését bízták rá.[117] Ebben a különleges érzéket, leleményességet és gyors elhatározást megkövetelő állásban politikai fantáziáját szabadon kiélhette. A sajtónak nemcsak általános irányítást adott, de Benediktnek, a *Neue Freie Presse* országos nevű publicisztájának vezércikkeihez a gondolatokat is ő szuggerálta, sőt maga is írt a lapban fulmináns cikkeket. Emellett a rendelkezésére álló anyagi lehetősé-

geket kihasználva módjában volt a külföldi sajtóra is befolyást gyakorolni. Különös kedve telt általa kiagyalt híreknek a bel- és külföldi közvélemény befolyásolása céljából a sajtóban való terjesztésében. Ez a passziója okozta gyorsan felfelé ívelő karrierjének egy időre való megszakadását.

Bosznia-Hercegovinának 1908-ban Aehrenthal által keresztülvitt annexiója idején a világsajtót napokig foglalkoztatta és az egész európai közvéleményt megdöbbentette az a Bécsből eredő hír, hogy e két, Szerbiával közvetlenül szomszédos tartománynak a Monarchiához történt csatolása a szerbeket a végsőkig elkeserítette, és bosszúból az egyik Szerbiában működő osztrák–magyar konzult férfiasságának legelemibb kellékeitől megfosztották.[118]

Szerbia bécsi követe ezt rágalomnak minősítette, és cáfolatot követelt, de a bécsi sajtó fenntartotta állításait. A szerb diplomata a Külügyminisztériumhoz fordult, de eredményt nem tudott elérni, és az üggyel kapcsolatban közte és Kánya közt éles szóváltásra került sor. [...] A hír valódiságáról maga Aehrenthal is meg volt győződve, de teljes bizonyosságot akarván szerezni, leküldte Prochaskához Edl Tivadar konzult, aki kollégája testi épségét kifogástalannak találta.

A kellemetlen ügyben ludasnak minősült Kánya ezek után nem maradhatott a sajtóosztály élén. De minisztere felfelé buktatta, és Mexikóba küldte követi minőségben, ahol a Monarchia összeomlásáig képviselte Ausztria-Magyarországot.[119]

A Prochaska-affér kulisszatitkait nem ismerem, de amikor 1924 és 1926 között a magyar–jugoszláv viszony örvendetesen megjavult, egy szerb vezető politikus – talán udvariasságból, illetve a jó viszony ápolása kedvéért – úgy magyarázta a Prochaska körül támadt sajtóharcot, hogy a bécsi külügyminisztériumba érkezett első táviratban egy szót állítólag felcseréltek, és ez vezette félre Kányát. Minthogy ő – a történet főszereplője – erről a témáról sohasem beszélt velem,[120] én pedig óvakodtam Prochaska ominózussá vált nevét előtte kiejteni, ezért nincs módomba megállapítani, hogy ez a magyarázat helyes volt-e.

Ha Prochaskáról nem is, de annál többet beszélt nekem Kánya Aehrenthalról, és mindig elragadtatással nyilatkozott rendkívüli államférfiúi képességeiről és az általa képviselt politikai irányról. Tudva, hogy egykori külügyminiszteréhez a hála érzése is fűzi,

tapintatból elhallgattam előtte ellentétes véleményemet. Pedig nemcsak bennem, de a magyar közvéleményben is gyökeret vert az a meggyőződés, hogy az Aehrenthal-féle politika vetette el az első világháború magját.[121]

A bosznia-hercegovinai, úgynevezett keleti kérdés eredete olyan időkre nyúlt vissza, amikor én még a világon sem voltam. De édesapámtól és keresztapámtól, Bartha Miklóstól[122] gyakran hallottam, hogy gróf Andrássy Gyula[123] ugyan keresztülvitte a hatalmak hozzájárulásával a két tartomány megszállását, de a leghatározottabban ellenezte azok bekebelezését, mert világosan látta egy ilyen lépés külpolitikai következményeit, és mert elhibázott politikának tartotta a Monarchiába újabb, ellenséges érzelmű nemzetiségi elemek beolvasztását.

Aehrenthalnak más volt a felfogása. Hogy a Monarchia befolyását a Balkánon megerősítse, illetve érdekszféráját kiterjessze és a fenyegető külső veszély elhárítására ott támaszpontokat biztosítson, Dél felé ki akarta tolni határait. Ezért tartotta szükségesnek az annexiót, amelyet meglepetésszerűen – és Izvolszkij orosz külügyminiszter állítása szerint az ő félrevezetésével – vitt keresztül. Ennek az állításnak a helyességét nem volt módomban megállapítani, de ösztönszerűen éreztem, hogy az annexió ránk nézve hátrányos következményekkel fog járni.

A válság idejében, amikor szigorlataimat letéve már csak az ünnepélyes avatásomra kellett várakoznom, de az rajtam kívül álló okokból elhúzódott, hónapokon keresztül ezzel a kérdéssel foglalkoztam. A kolozsvári *Ellenzék* című, függetlenségi irányú napilapban[124] cikkeket írtam az annexió ellen, és hogy az azt elítélő független magyar közvéleménynek hangot adjak, de Gerando Félix barátommal egy kis francia nyelvű lapot szerkesztettem, valamint egy francia és magyar nyelven megjelent külpolitikai almanachot adtam ki, amelynek ugyancsak ez a kérdés volt a témája.

Ezeket a fiatalos hévvel és túlságos önbizalommal szerkesztett lapokat és az almanachot külföldre is eljuttattam, hiszen éppen az volt a céljuk, hogy a Bécstől független magyar gondolkozásmódot dokumentálják. De megküldtem azokat a bécsi császári és királyi külügyminisztériumnak is.

Nem tudom, hogy ezek valaha is Kánya kezébe kerültek-e. Ő maga

az annexiós krízisről csupán abban a formában emlékezett meg előttem, hogy dicsérte az Aehrenthal által folytatott politikát. A válság lefolyásáról, annak részleteiről azonban sohasem nyilatkozott.

Sok-sok évvel az annexió után, amikor alatta szolgáltam, de különösen akkor, amikor helyettese voltam és az övétől eltérő nézetet vallottam, sokszor eszembe jutott, hogy már volt rá eset – éspedig egy, szerintem sorsdöntő kérdésben –, amikor nem értettem vele egyet.

Nem szeretném, ha ez a reflexióm azt a benyomást keltené, mintha össze merném hasonlítani egy külpolitikában járatlan fiatal emberke elgondolásait egy rutinos ballplatzi nagyság nézetével, amelyek bizonyára nagyon komoly indokokon alapultak. De az tény, hogy az ösztönöm helyes volt, és az események nekem adtak igazat.[125]

Kánya az első világháború végéig Mexikóban volt. Minthogy az ott akkreditált követek olyan országokat képviseltek – a német követet kivéve –, amelyekkel a Monarchia hadiállapotban volt, diplomatakollégáival nem érintkezett. Nem kellett társadalmi életet élnie, amit különben sem szeretett. Nem vitt házat, és napjait teljes visszavonultságban töltötte. Így elég magasan megállapított fizetése nagy részét félretehette. Európába visszatérve a dollárokat Hollandiában igen jól értékesítette, biztos jövedelmet nyújtó értékpapírokat vásárolt, és mint anyagilag jól szituált ember tért vissza hazájába.

1919 végén szolgálatra jelentkezett az akkor alakulófélben lévő magyar Külügyminisztériumban.[126] Gróf Somssich József külügyminiszter[127] a ballplatzi iskolát járt, ismert nevű kollégáját örömmel fogadta, és a politikai osztály vezetésével bízta meg. Pár hónappal később a Külügyminisztérium vezértitkára[128] lett, és ettől az időponttól kezdve – leszámítva azt a néhány évet, amelyet Berlinben töltött – gyakorlatilag ő irányította a magyar külpolitikát.[129]

Nevéhez fűződik a magyar Külügyminisztérium megszervezése is. Úgy ebben, mint a diplomáciai tevékenység irányításában kitűnő munkatársra talált a nagy tudású, volt osztrák–magyar diplomatában, gróf Khuen-Héderváry Sándorban, aki helyébe lépve átvette tőle a politikai osztály vezetését, később pedig, amikor Kánya berlini követ lett, több mint tíz éven át a külügyminiszter állandó helyetteseként működött.[130]

Tagadhatatlan érdeme Kányának, hogy a nagyon heterogén ele-

mekből toborzott tisztviselői kart a külügyi szolgálatra nem alkalmas elemektől megtisztította, átnevelte és a Dísz téri minisztérium tekintélyét úgy a trianoni szellemben fellépő külföldi diplomatákkal, mint a társminisztériumokkal szemben megalapozta.

A Magyar Vöröskereszt Egyletnek a Dísz téren álló, inkább bérház jellegű egykori székhelye, ahol a Külügyminisztérium működött, bizony semmi tekintetben sem volt összehasonlítható az egykori hatalmas Monarchia nagy múltú, patinás ballplatzi palotájával, és Kánya sokszor nosztalgiával emlékezett meg azokról az időkről, amikor még ott szolgált. De ha már be kellett érnie a Dísz tér 1. számú, külügyminisztériumnak igazán nem alkalmas házzal, legalább arra törekedett, hogy a kis Magyarország szegényes külügyi hivatalába is átvigye a ballplatzi levegőt és rendszert. Ennek volt köszönhető, hogy a minisztérium megfelelő színvonalra emelkedett, a Dísz tér lassanként fogalommá vált, s a külföldi diplomaták a magyar Külügyminisztériumot rendesen ezen a néven emlegették.

A diplomáciai tevékenység irányításában Kánya abból a gondolatból indult ki, hogy Magyarországnak geopolitikai okokból, a háborús fegyverbarátság, a közös véráldozatok és megaláztatás folytán Németországgal kell menetelnie. Tehát addig, amíg Németország nem foglalja el újból az európai arénában az őt megillető helyet, nem lehet és nem is szabad másfelé orientálódnunk.

A Paléologue által 1920-ban kezdeményezett magyar–francia politikai együttműködés tervének kudarca,[131] valamint az ezt követő években a csehek,[132] majd a románok felé megkísérelt közeledés meghiúsulása[133] után ez a nézet még határozottabb formában kristályosodott ki benne.

A Németország felé való orientálódásra késztette az is, hogy feltétlenül bízott a germán faj életerejében, szívósságában, az elkerülhetetlennek vélt német revánsban sikerében és abban, hogy Magyarország csak a németekkel való szoros együttműködés révén támadhat fel romjaiból. Ez a meggyőződés irányította csaknem egy negyedszázadon át minden politikai akciójában,[134] és ebben a gondolatban nevelte fel az új magyar diplomáciát. Minthogy pedig a Németországgal való kollaboráció ideje még nem érkezett el, a minket körülvevő, ellenséges érzésű államok belső kohéziójának gyengítésében látta közvetlen feladatát. [...]

Mivel szomszédaink közül – talán az annexiós krízishez fűződő személyes emlékei miatt – legjobban a szerbeket gyűlölte, a horvátokkal, macedónokkal, montenegróiakkal kereste és ápolta az összeköttetést. A csehekkel szemben pedig a szlovákok elégedetlenségét igyekezett kihasználni.

Román viszonylatban – mivel az erdélyi kérdést nem ismerte kellőképpen – a terepet hivatottabbaknak engedte át, és beérte azzal, hogy Gagyi Jenővel, a *Magyarság* kitűnő tollú munkatársával, aki Bukarestet úgy ismerte, mint a tenyerét és minden legfrissebb ottani botrányról pontosan tájékozva volt, kegyetlenül szarkasztikus cikkeket íratott a romániai viszonyokról.

Politikai ellenfeleinket a karakterében rejlő szenvedélyességgel ítélte meg. Az olaszoknak nem tudta megbocsátani, hogy a világháború alatt 1915-ben kiugrottak a hármas szövetségből, és megvetette őket. A cseheket, románokat és a Trianonért felelős Franciaországot egyaránt utálta. És habár Lengyelországtól politikai ellentétek nem választották el, még a lengyelekkel sem rokonszenvezett, éretlen és komolytalan nemzetnek minősítve őket. [...]

Egyedül a németeket tisztelte, bár nem vagyok teljesen meggyőződve afelől, hogy szerette is őket, mert igazából szeretni sem egyeseket, sem nemzeteket nem tudott.

Politikájában azonban Németországhoz igazodott, és a rapallói német–orosz találkozó[135] érlelte meg benne a Szovjet-Oroszországgal való megegyezés gondolatát is, amely azonban a magyar közvélemény ellenállása folytán megbukott.[136]

Visszagondolva egész politikai pályafutására, tárgyilagosan meg kell állapítanom, hogy politikai akcióiban általában nem volt szerencsés keze, és végül a legnagyobb csalódás a németek részéről érte.

Ha valakiről, úgy Kánya Kálmánról el lehet mondani, hogy éltető eleme a külpolitika volt. Foglalkozását – úgy is mint vezértitkár, úgy is mint külügyminiszter – hivatásnak tekintette, amelyet a legnagyobb lelkiismeretességgel és vasszorgalommal töltött be.

A diplomatának, különösen vezető állásban, nagy figyelmet kell fordítania a sajtó útján megnyilvánuló közvéleményre. Napjait Kánya is a lapok olvasásával kezdte. Amikor ezt a penzumát befejezve reggel bejött a minisztériumba, először közvetlen politikai munkatársai referádáit hallgatta meg, és elolvasta az éjszaka folyamán

befutott számjeltáviratokat. Azután referensei jelenlétében a sajtóosztály főnökének kellett a kül- és belföldi sajtó híreiről és kommentárjairól beszámolnia. Jaj volt szegény fejének, ha valami elkerülte a figyelmét!

A tisztviselőktől sokat követelt. Azoktól, akikkel együtt dolgozott, megkövetelte, hogy mint ő, egész nap a minisztériumban üljenek, és mindig rendelkezésére állva pontosan és szabatosan referáljanak neki. A legkisebb tévedésért maró gúnnyal leckéztette meg őket. Nemegyszer látták titkárait, sőt még a sajtófőnökét is könnyes szemmel távozni dolgozószobájából.

Bár enyhébb formában, a gúnyt udvarias mezbe öltöztetve, bizony még a követeket is kioktatta. Egyszer Jungerth Mihály[137] moszkvai követünk szóbeli referádára jelentkezett, és noteszkönyvét elővéve, minduntalan belenézve, feljegyzései alapján számolt be oroszországi benyomásairól. Akkor – mint helyettese – minden referádánál én is jelen voltam. Mikor Jungerth ismételten a noteszkönyve alapján frissítette fel emlékezőtehetségét, Kánya elfintorította az orrát. Előbb rám nézett, azután félbeszakította Jungerthet.

– Kedves barátom, ha nem érzed jól magad, akkor talán hagyjuk holnapra ezt a megbeszélést.

Egyik legnagyobb passzióját, a külföldi sajtó befolyásolását anyagi eszközök hiányában nem tudta kedve szerint kiélni. De ha erre mégis alkalom kínálkozott, nem mulasztotta el azt kihasználni. Még 1920-ban, amikor a politikai osztályban szolgáltam és szokott szarkasztikus modorában „főreferensének" csúfolt, utasítást adott nekem, hogy a vezérkarral közösen dolgozzam ki egy Magyarország ellen irányuló állítólagos politikai és katonai szövetség tervét, amelyet azután a külföldi sajtó útján akart terjeszteni.

– De erről ne beszélj Sándornak [Khuen–Héderváry], mert kíváncsi vagyok, hogy ez a hír milyen benyomást fog tenni rá és hogyan fogja kommentálni – tette hozzá, előre élvezve legbensőbb munkatársának várható felháborodását. Talán ki akarta próbálni rajta, hogy ez a szenzációs hír alkalmas lesz–e a külföldi közvélemény megtévesztésére, illetve mennyire fog hitelt találni. De az sincs kizárva, hogy csak Khuen Sándor bosszantására eszelte ki az egészet. Ez az önmagában jelentéktelen kis eset némi bepillantást enged különös, komplex lelkületébe.

Mint vezértitkár a belpolitikától távol tartotta magát, de egy időben rokonszenvezett a Gömbös-féle fajvédő mozgalommal. 1921-ben pedig, amikor Károly király megpróbálta erőszakkal visszaszerezni trónját, e szerencsétlen véget ért kísérlet folytán támadt és az országot fenyegető veszély elhárításában Gömbös nagy szerepet játszott. Barátságuk ebből az időből eredt, de később, amikor Kánya a Gömbös-kabinet külügyminisztere volt, ez a barátság nagyon meglazult, mert Kánya nehezen bírta a feltétlen uralomra törekvő miniszterelnöknek a külügyekbe való beavatkozását.

Amikor Gömbös 1932-ben megalakította kormányát, egy hatalmas, újszerű programmal lépett a nyilvánosság elé. E program szerint a trianoni béke megváltoztatása is célkitűzései közé tartozott.[138] Kánya, aki egy évvel később lett kabinetjének tagja,[139] mint külügyminiszter, tekintetét a külföld felé fordítva, a revíziónak ilyen nyílt hangoztatásával nem értett egyet. Az Elzász-Lotaringiára vonatkozó ismert francia mondással tartva azt vallotta, hogy *„toujours y penser, jamais en parler"* (mindig rágondolni, sohasem beszélni róla). Ezért úgy személyesen, mint Bárdossy útján, aki Gömbössel felesége révén rokonságban és bizalmas baráti viszonyban állt, arra igyekezett rábeszélni a miniszterelnököt, hogy egy megfelelő formulát találva nyugtassa meg a velünk szomszédos államokat és általában a külföldet a revízió tekintetében.

Kétségtelen, hogy mindketten ugyanazon célra törekedtek.

De míg Kánya nyilatkozataiban a diplomata szükséges óvatosságát tartotta szem előtt, Gömbös, a politikus a tömegek megnyerése céljából a revíziót nyíltan zászlójára írta. [...][140]

Amikor 1933 végén gróf Khuen-Héderváry Sándort, a külügyminiszter állandó helyettesét saját kérésére Párizsba nevezték ki követnek, Kánya engem szemelt ki utódául. [...] Követi állásomat – mint említettem – semmi kedvem sem volt a miniszterhelyettesivel felcserélni. Meg is mozgattam minden követ, hogy a kitüntetésszámba menő megbízatás alól kibújjak. [...] A miniszterhelyettesi állás egyéni életem szabadságának és addigi, bizonyos fokú politikai önállóságomnak is végét jelentette, mert ismertem Kánya feltétlen engedelmességet követelő, zsarnoki természetét. Másfelől azt is tudtam, hogy Kányában és Gömbösben két közvetlen főnököm is lesz, akik

mindegyike magának fogja vindikálni az irányítást, s így két malomkő közé fogok kerülni. [...]

Aggályaim nem voltak alaptalanok. Alig három hónappal később már olyan éles nézeteltérés támadt közöttünk, hogy állásom alól való felmentésemet kértem. Kánya akkor hibáját látszólag megbánva kiengesztelt, és a régi viszony egyelőre helyreállt közöttünk. Az év végén azonban [...] kegyvesztett lettem nála. Állítólag valaki úgy informálta, hogy én „cum jure successionis" (az utódlás jogával) jöttem vissza a minisztériumba, és a helyére pályázom. [...]

Kányával való meghasonlásom története más fejezetbe tartozik.[141] Különben is portréját személyes sérelmeimtől teljesen függetlenül szeretném megrajzolni. Ehelyett visszatérek a Kánya és Gömbös által folytatott külpolitika rövid ismertetésére.

Miniszterelnök és külügyminisztere egy pontban, nevezetesen a német–magyar barátság kérdésében teljesen egyetértettek, habár a Németország felé való orientálódásunk csak később, akkor bontakozott ki erőteljesebben, amikor az abesszíniai háború miatt Olaszország ellen életbe léptetett szankciókban való részvételt Hitler megtagadta, s ezzel örök hálára kötelezte Mussolinit.[142] [...]

Ekkor merült fel az első ellentét Gömbös és Kánya között. Kánya azon az álláspontón volt, hogy Magyarországnak is részt kell vennie az Olaszország elleni szankciókban, és ilyen értelmű utasítást adott a Népszövetség mellett működő képviselőnknek. Gömbös viszont ezt hálátlanságnak tartotta Mussolinival szemben, és nem akarván kockára tenni a magyar–olasz barátságot, Kánya tudtán kívül telefonon ellenkező értelmű utasítást adott berni követünknek.

Kánya méltán fel volt háborodva a miniszterelnök beavatkozása és különösen annak módja felett. De bármennyire büszke természetű és külügyi téren való mindenhatóságára féltékeny ember volt is, nem vonta le az eset természetes konzekvenciáit. Lenyelte a keserű pirulát, és nem mondott le.[143] [...]

Gömbös mint képviselő és később mint miniszterelnök is lelkében vezérkari tiszt maradt. Elsősorban Németország hihetetlen arányokban fejlődő nagy katonai ereje szédítette meg. Emellett Németország gyors talpra állását a német faj kiváló tulajdonságain kívül főleg a parlamenti ellenőrzés nélkül kormányzó diktatórikus rendszer előnyének tulajdonította. Ehhez járult, hogy a német nemzetiszocializ-

musban saját fajvédő politikájának kiteljesülését látta, s ez is hatással volt rá. [...] Gömbös nem volt járatos a politikai történelemben, még kevésbé értett a diplomáciához. Tévedései bizonyos fokig ezzel menthetők. Katonának nevelték, katona volt és maradt gondolkodásmódjában mindvégig. Nem hiszem, hogy – Ausztriát kivéve – az európai országokat beutazta volna. Legalábbis sohasem hallottam róla. Még Németországban sem tartózkodott huzamosabb ideig. Mint miniszterelnök többször megfordult Rómában és Berlinben, de ezek a szokás szerint három napra korlátozott hivatalos látogatások, amelyek főleg megbeszélésekkel, tárgyalásokkal telnek el, nem nyújtanak alkalmat az ország, a nép és a közhangulat megismerésére. Így nem is rendelkezhetett azzal a tájékozottsággal, amely az általános politikai és diplomáciai ismeretek hiányát bizonyos mértékben pótolhatta volna.

Ezzel szemben Kánya már az akadémia padjaiban elsajátította azokat az ismereteket, amelyek a külügyi szolgálatra alkalmassá tették. Azonkívül sokat olvasott, világot járt, gazdag elméleti és gyakorlati tudással bíró ember volt. Mint ilyennek tudnia kellett, hogy a diktatúrák nem örök életűek. A diktátor halálával nemcsak rendszere, de a legtöbb esetben maga az állam is összeomlik. Mint nagy tudású diplomatának ismernie kellett a diktatúrák természetében rejlő telhetetlenséget, a minél nagyobb és szélesebb körű hatalomra való törekvésüket, ami előbb-utóbb összeütközésbe hozza az érdekeiket védő más hatalmakkal. A világpolitikai nagy összefüggések ismeretében számolnia kellett azok logikusan bekövetkező közös ellenállásával is.

Mindezt tudva, vajon hogyan látta Magyarország szerepét és sorsát? Erre a kérdésre nem tudtam magamnak feleletet adni, mert 1934 óta a bizalmas viszony megszűnt közöttünk. Csak azt láttam, hogy – habár berlini követ korában némi csalódás érte, és a Schober–Curtius-féle német–osztrák vámuniós terv[144] alkalmával úgy nyilatkozott előttem, hogy „nagyon megunta a németeket" – mint külügyminiszter változatlanul a németbarát irányt képviselte. [...] A németekkel való együttműködés veszélyességére csak akkor döbbent rá, amikor 1938. augusztus második felében a kormányzó kíséretében Németországba utazott.[145] Keresztes-Fischer Lajos, a kormányzó katonai irodájának főnöke, aki ezen a látogatáson szintén

részt vett, visszatérésük után bizalmasan közölte velem, hogy Hitler egy Csehszlovákia ellen indítandó háborúban való aktív részvételünk biztosítása céljából katonai szövetségbe akart belekényszeríteni minket. [...]

Nyári szabadságom letelvén, éppen akkor szándékoztam Varsóba visszatérni, de előbb kötelességszerűen kihallgatást kértem Kányától. Rendkívül felindult állapotban találtam. Egyenesen németországi útjáról kezdett beszélni, és magából kikelve így kiáltott fel: „Ez az őrült ember [Hitler] mindenáron háborút akar kirobbantani!"

Magyarország vonakodását Hitler elsősorban Kányának tulajdonította, és ezt nem bocsátotta meg neki. Imrédy eleinte Kánya álláspontján volt, de alig két hónappal később – hogy a német kormány támogatását pozíciója érdekében biztosítsa – Ribbentroppal kezdett paktálni Kánya háta mögött.[146] [...]

Kánya napjai meg voltak számlálva. Imrédy [...] készségesen engedett a Kánya elejtésére vonatkozó német kívánságnak. Erről beszélve gróf Esterházy János, a felvidéki magyarság vezére, aki rokonai látogatása céljából Varsón keresztülutazott, a következő kis epizódot mesélte el nekem. Imrédy őt kérte fel, hogy a küszöbönálló berlini útja alkalmával keresse fel Ribbentropot, és adja át a következő üzenetet: „A vén madár már nem marad sokáig a külügyminiszteri székben."

Esterházy ilyen szerepre nem akart vállalkozni, és Imrédy kérését kereken visszautasította.

Kánya kibuktatásának részleteivel itt nem akarok foglalkozni. Azok különben is inkább Imrédy jellemzését szolgálnák. A lényeg különben is az, hogy Kányát, aki hosszú éveken át a németbarátság apostola volt, éppen ennek oltárán áldozták fel. [...] Kánya Kálmánnak még meg kellett érnie 1944. március 19-ét, amikor a németek megszállták Magyarországot, és ugyanazon év október 15-ét, amikor a német nemzetiszocializmus fattyúhajtása, a nyilaskeresztes csőcselék került uralomra a németek támogatásával.

És hogy a tragikum teljes legyen, éppen Berlin e sötét emlékű, hitvány lakájai hurcolták el a sopronkőhidai börtönbe, onnan csak röviddel halála előtt, súlyos betegen bocsátották szabadon.

Néhány nappal később mindenkitől elhagyatva, a budai sziklakórházban[147] lehelte ki lelkét.

Mielőtt Kánya Kálmánra mint diplomatára és politikusra vonatkozó visszaemlékezéseim lezárnám, egy amerikai politikai emlékiratnak ebbe a témakörbe tartozó – kétségkívül jóakaratú, de – téves megállapítását szeretném helyesbíteni.

F. Montgomery, volt budapesti amerikai követ, aki 1933-tól 1941-ig képviselte az Egyesült Államokat Magyarországon, a második világháború után *Hungary the Unwilling Satellite* (Magyarország, a vonakodó csatlós) című, igen jóindulattal megírt könyvében[148] Magyarország védelmére kelve azt állítja, hogy a magyar kormány a trianoni békeszerződés javunkra való megváltoztatását csak belpolitikai okokból hangoztatta, és ezt Kányának egy előtte tett nyilatkozatával támasztja alá.

Idézett művében a Kánya és közte lefolyt egyik beszélgetésről beszámolva a következőket írja: „Kánya külügyminiszter nyíltan megmondta nekem, hogy a revizionizmust esztelenségnek (insanity) tartja, de ő nem tehet ellene, mivel a magyar nép ebben a kérdésben nem egészen józan, és a külpolitikát nem lehet teljesen elválasztani a belpolitikától." (l. m. 54.)

Montgomeryt feltétlenül a legjobb szándék vezette, [...] de [...] a történelmi igazság kedvéért kénytelen vagyok ellentmondani.

Az egész magyar nemzet és az azt képviselő kormányok, sohasem feledkeztek el és nem is feledkezhettek meg a minket jogtalanul ért súlyos sérelmekről. [...] Meggyőződésem, hogy Montgomery bizonyára félreértette Kányának valamely diplomatikus formában megfogalmazott mondatát, aminek talán az lehetett az értelme, hogy a békeszerződések revízióját már csak belpolitikai okokból is hangoztatni kell. De azt, hogy a ránk erőszakolt szerződések kegyetlen rendelkezéseinek békés eszközökkel való orvoslására irányuló törekvést „esztelenségnek" minősítette volna, egyszerűen képtelenség.

Talán hálátlanság a magyarbarát és irántunk való jóindulatában túlzásokba eső Montgomeryvel szemben, de a kép kiegészítése végett még megjegyzem, hogy Kánya, aki a többi Budapesten akkreditált követet is nagyon fölényesen kezelte, a diplomáciai iskolázottsággal, tapasztalatokkal nem rendelkező amerikai követet nem is vette komolyan. Vele már azért sem folytathatott mélyreható politi-

kai eszmecserét, mert – mint nekem mondta – olyan rémes amerikai kiejtéssel beszéli az angol nyelvet, hogy szavainak felét sem érti meg.

Montgomery könyvének elolvasása után igyekeztem rekonstruálni Kányának a revízió kérdésében előttem tett nyilatkozatait, de az amerikai diplomata által idézett kijelentéshez hasonlóra nem emlékszem.

Azt magam is megállapítottam, hogy mint külügyminiszter már nem volt olyan harcra kész, vállalkozó szellemű, mint vezértitkár korában. Lehet, hogy az évek folyamán lehiggadt, lehet, hogy a miniszteri felelősség tudata is gátolta szárnyalásában. Nyilatkozataiban nagyon óvatos lett, és ezt az óvatosságot tartotta szem előtt a diplomáciai munka irányításában is. Ezért nem helyeselte, hogy Gömbös politikai programjában nyíltan a revíziót hirdette.

De hogy a magyar integritás visszaszerzésének gondolatát valaha is feladta volna, teljesen lehetetlen.

Ezzel kapcsolatban egy mulatságos kis epizód jut eszembe. Amikor mint állandó helyettese szolgáltam mellette, egyik nap – valószínűleg csak bosszantásomra, vagy hogy ellenvéleményt provokáljon ki részemről – ezt a meglepő kérdést intézte hozzám:

– Mit szólnál ahhoz, ha belépnék a kisantantba?

Azt feleltem, hogy ha ünnepélyesen és végleg lemondanánk a történelmi Magyarországról, biztosan a legnagyobb örömmel fogadnának be körükbe. De egy ilyen politika végrehajtásához az országnak nincs szüksége egy Kánya Kálmánra. Lemondó nyilatkozatunkat akármelyik írni-olvasni tudó magyar ember aláírhatja.

Kánya jóízűen nevetett, és más témára tért át.[149]

Kányáról mint diplomatáról és államférfiról rajzolt vázlatom kiegészítéseként hadd álljon itt még néhány szó a hivatalfőnökről.

Örök érdeme, hogy úgyszólván a semmiből ő teremtette meg a magyar Külügyminisztériumot.[150] Ő szervezte meg, és rányomta hatalmas egyénisége bélyegét. A külügyekben járatlan tisztviselőkből diplomatákat nevelt, és megindította a diplomáciai apparátust.

A Trianont követő nehéz esztendőkben ezen a téren is nagy szolgálatokat tett hazájának. Ezt senki sem vonhatja kétségbe. Viszont azt sem lehet elhallgatni, hogy mint vezértitkár a minisztérium adminisztrációjával keveset törődött. Egyenesen méltóságán alulinak tartotta, hogy – mint magát kifejezte – „házmesteri teendőkkel"

foglalkozzék. Kányának ez a szuverén megvetése mindennel szemben, ami nem külpolitika volt, az adminisztratív kérdések, főleg a személyi ügyek iránt tanúsított nemtörődömsége sok hátrányos következménnyel járt. És ha az egyes szakosztályok a megfelelő központi irányítás hiánya ellenére mégis jól működtek, az elsősorban közvetlen főnökeik és a tisztviselők lelkiismeretes munkájának volt köszönhető.

Sajnos ez sem kitüntetésekkel, előléptetésekkel, de még a szükségleteknek megfelelő illetmények biztosításával sem lett honorálva. [...]

Bár diplomatáink aránylag jobban voltak dotálva, mint a központban működő tisztviselőtársaik, a részükre megállapított illetmények sem voltak arányban tényleges szükségleteikkel. Így azután azok, akiknek erre módjuk volt, kénytelenek voltak illetményeikre a saját vagyonukból vagy magánjövedelmükből ráfizetni, vagy pedig visszavonult életet folytatni.[151] [...]

A szűkre szabott keretek miatt a magyar külügyi szolgálatban az előmenetel is rossz volt, ami azt eredményezte, hogy sok jó tisztviselőnk kivált a külügyi szolgálatból, és más pályán keresett s talált anyagilag sokkal előnyösebb elhelyezkedést.

Kánya mint jómódú ember, akinek anyagi gondjai nem voltak, természetesen nem érezte át azokat a nehézségeket, amelyekkel különösen a központban szolgáló hivatalnokainak kellett megküzdenie. Az sem érdekelte, hogy a diplomáciai szolgálatot teljesítő tisztviselők tudnak-e alacsonyan megszabott illetményeikből a követelményeknek megfelelő életmódot folytatni. Éppen ilyen kevéssé törődött előmenetelükkel vagy azzal, hogy a jó szolgálataikért legalább kitüntetésben részesüljenek, ami pedig pénzügyi kiadást nem jelentett volna.

Mint helyettese naponta órákat töltöttem vele, és beszélgetéseink alkalmával megkíséreltem figyelmét a személyi kérdések felé terelni. Konkrét javaslatokat is terjesztettem elé egyes arra érdemes tisztviselőknek magasabb fizetési osztályba való sorolására, kitüntetésére. Próbálkozásaim eredménytelenek maradtak. Hogy csak egy esetet említsek, 1934 nyarán Szondy Viktor miniszteri tanácsos vezetése alatt delegációt küldött Belgrádba egy fontos és aktuális kérdés tárgyalások útján való rendezésére. Amikor Szondy nehéz feladatát

eredményesen megoldva Budapestre visszatért, azt javasoltam, hogy jutalom fejében javítsa fel fizetését a rendelkezési alapból havi 50, azaz ötven pengővel. Kánya gúnyosan végigmért.

– Kedves Bandi – mindig ebben a nagyon bizalmas formában kezdte, amikor valami kellemetlent akart mondani –, Neked többek közt egy óriási hibád van: mindenkit boldoggá akarsz tenni. – Ezzel a megállapítással a témát lezárva másról kezdett beszélni.

Éppen így visszautasította több, kiváló szolgálatot teljesített fiatal kollégám kitüntetésére vonatkozó javaslatomat, pedig ahhoz távollétében Gömbös miniszterelnök már hozzájárult. Nincs kizárva, hogy éppen ezért.

Viszont az is előfordult, hogy olyanokat részesített kegyeiben, akik erre képességükkel, hivatali működésükkel nem szolgáltak rá – csupán azért, mert őt lakáj módjára kiszolgálták. Így az egész minisztérium nagy meglepetésére követi címet eszközölt ki egy közismerten tehetségtelen tisztviselő részére, aki soha követségnél nem szolgált, de be tudta magát hízelegni nála, és mert Kánya megbízásából balatoni villája számára antikváriusoknál szép bútorokat vásárolt, amelyeket a minisztérium tehergépkocsiján személyesen szállított le Balatonalmádiba.

Egész együttműködésünk alatt csupán egyetlen személyi kérdésben tett előterjesztésemet fogadta el azonnal. A berni követi állás megürülvén, Velics László müncheni főkonzulunkat hoztam erre az állomáshelyre javaslatba. Velics szolgálati idejénél és képességeinél fogva rászolgált a kinevezésre. Kányánál talán az is szerepet játszott, hogy Velics apja a régi császári és királyi szolgálatban következőjét volt.

Amikor nem sokkal ezután Máriássy Zoltánnak, aki hosszú éveken át hűséges és szeszélyeit angyali türelemmel viselő kabinetfőnöke volt, ankarai követté leendő kinevezését javasoltam, eleinte vonakodott tőle megválni, és csak azért határozta el magát erre, mert Csáky Istvánnak már korábban megígérte, hogy őt fogja maga mellé venni kabinetfőnöknek.

Milyen volt Kánya Kálmán mint ember? Erre a kérdésre igen nehéz feleletet adni. Kétségkívül nagyon büszke, sőt gőgös ember volt, ami azonban nem származásából, hanem szellemi felsőbbségének tudatából eredt. Nem viselt történelmi nevet, elődei a magyar

közéletben nem játszottak szerepet. Családi neve eredetileg Cania volt. A soproni temetőben ősei sírján 1920-ban még ez a név volt látható. Amikor a közös külügyminisztérium szolgálatába lépett, még ő is ezt a nevet használta.

A Cania név hangzása olasz eredetre vall. Sopron sok szép, palota jellegű házát Olaszországból hozatott építészek építették, olasz kőfaragók díszítették. Tehát lehet, hogy Kánya családja is így származott át Olaszországból Sopronba.

Bárhogyan is volt, előkelő fellépése, érdekes külseje, eleganciája nagy benyomást tett mindenkire, és tiszteletet ébresztett személye iránt, amit megkövetelt és kihasznált. Veleszületett fennhéjázása gyors és fényes pályafutása folytán még csak fokozódott. Magasabbrendűségét a szellemileg vagy társadalmilag alatta állókkal szemben éreztette is. Gőgös és gúnyolódásra hajlamos természeténél fogva, és mert meg volt győződve szellemi felsőbbségéről, külföldi kollégáit, még a baráti nagyhatalmak külügyminisztereit sem respektálta, és ezt kifejezésre is juttatta.

Amikor egyszer Ribbentrop német birodalmi külügyminiszter egy neki nem tetsző diplomáciai lépésünk oka felől faggatta, így válaszolt neki:

– *Zerbrechen Sie sich nicht den Kopf. Sie werden es sowieso nicht verstehen.* (Ne törje a fejét. Úgy se fogja megérteni.)

Ciano olasz külügyminisztert pedig – nehogy nagyhatalmi allűrökkel lépjen fel vele szemben – röviden „jeune homme"-nak (fiatalember) titulálta. Beck lengyel külügyminiszterrel – mint említettem – olyan fennhéjázó módon viselkedett, hogy a már nagyon barátságossá vált magyar–lengyel viszonyt jó időre elrontotta.[152] Ezek után el lehet képzelni, hogy milyen magas lóról beszélt más, kisebb hatalmak képviselőivel. Az 1938. évi komáromi magyar–szlovák tárgyalások alkalmával azt ajánlották neki, hogy hívja meg a szlovák delegátusokat az Esterházy által e célra rendelkezésére bocsátott kastélyába, ahol velük egy ceremónia nélküli ebéd folyamán fesztelenül elbeszélgethet.

– Ilyen bugrisokkal nem ülök egy asztalhoz – válaszolta, és semmi rábeszélésnek nem engedett, pedig talán jobban megértethette volna magát velük, mint a tárgyalóteremben. [...]

Viszont különösen hölgyek társaságában tudott nagyon szeretetre

méltó és kedves lenni – ha jó hangulatban volt. De mivel nagyon szeszélyes, hangulatember volt, az is előfordult, hogy az asztalnál mellette ülő hölgyekhez egy szót sem intézett. Lehet, hogy valami elfoglalta és gondolatai máshol jártak, vagy szomszédnői egy vagy más okból nem érdekelték, sőt jelenlétük untatta, és ezt viselkedésével kifejezésre is hozta.

Különös örömét lelte abban, ha másokat kigúnyolhatott és valamely érzékeny pontjukra tapintva megsebezhetett. Erről kortársai szerint már a Ballplatzon híres volt. Azt mesélték, hogy amikor valamely külföldi diplomatával kellemetlen beszélgetésre volt kilátás, azt Kányára bízták, mert senki sem tudott diplomatikus formák között olyan maró gúnnyal visszavágni, mint ő. Még ha jó kedvében volt is, szeretett szurkálódni. Haragjában pedig vérig tudta sérteni az embereket. Csipkelődéseiből munkatársainak, tisztviselőinek bőven kijutott. Nekem is.

Mint miniszterhelyettes reggelenként a hivatalos órák előtt a Vérmezőn lovagoltam. Szerettem is ezt a sportot, és mivel a nap huszonnégy órájából legalább tizenkettőt íróasztalom mellett töltöttem, erre a kis testmozgásra szükségem is volt. Lakásom a Dísz tértől elég messze feküdt, és hogy ne veszítsek időt a hazamenetellel és átöltözéssel, engedélyt kértem tőle, hogy olyan napokon, amikor reggel lovagolok, lovaglóruhában maradhassak. Hivatkoztam előtte arra, hogy Mussolini azoknak a tisztviselőinek, akik reggelenként lovagolni jártak, megengedte, hogy lovaglóruhában referálhassanak neki.

Kánya ehhez szó nélkül hozzájárult. Ám másnap reggel, amikor referádámhoz hozzáfogtam, félbeszakított.

– Milyen szép a csizmád! Igazán rendkívül szép. Megértem, hogy szívesen viseled.

A legközelebbi alkalommal a lovaglónadrágom szabását dicsérte.

– Ebben valóban kényelmes lehet az íróasztal előtt ülni – jegyezte meg az általam nagyon jól ismert szarkasztikus mosolyával, mialatt hamis fogsorát nyelvével fel és le tologatta, ami szokása volt, ha valami bosszantotta. A harmadik nap a lovaglónyakkendőmet kezdte dicsérgetni.

Többé sohasem mutatkoztam előtte lovaglódresszben, mert a helyzet most már teljesen világos volt előttem. Gúnyos megjegyzéseivel

csak azt akarta tudomásomra hozni, hogy elvárja a külső formák szigorú betartását.

Különben Nickl Alfréd, a közgazdasági osztály kiváló főnöke hasonlóképpen járt, amikor egyszer reggeli teniszezés után fehér flanelruhában és fehér teniszcipőben jelent meg előtte. Az ő öltözetét éppen úgy agyondicsérte, mint az én lovaglóruhámat.

Csak összehasonlítás kedvéért jegyzem meg, hogy egyszer, amikor Kánya távollétében én vezettem a Külügyminisztériumot, egy igen fontos és sürgős ügy merült fel, amelyet azonnal megtelefonáltam Gömbös miniszterelnöknek, aki pár perc múlva átjött hozzám a minisztériumba, és azt kívánta, hogy vele együtt menjek fel a kormányzóhoz a teendők megbeszélése végett.

Fél órával azelőtt jöttem vissza az Üllői úti huszárkaszárnyából, ahol az esős idő beállta óta délutánonként a fedett lovardában lovagoltam. Következésképpen lovaglóruhában voltam. Természetesen szabadkoztam.

– Ilyen öltözetben nem jelenhetek meg a kormányzó előtt.

– Látszik, hogy nem ismered. Egyáltalán nem kicsinyes, és mivel vérbeli lovas ember, nem fog megütközni azon, hogy véletlenül éppen lovaglóruhában voltál, amikor a távirat megérkezett – felelte Gömbös.

Igaza volt. A kormányzót csak maga az ügy érdekelte, és amikor a formahibáért elnézését kértem, azt válaszolta, hogy igazán felesleges lett volna a kedvéért díszbe vágni magam. Hozzátette, hogy ha valamely ügy természete megkívánja, bármikor akármilyen ruhában megjelenhetek előtte.

Kánya más okokból is gyakran belém csípett, és míg mint helyettese mellette dolgoztam, sokat kellett nyelnem. De egyszer én is visszavágtam. 1934 tavaszán[153] arra kértem, hogy két, erre érdemes tisztviselőnek adassa meg a követségi tanácsosi címet. A cím önmagában nem sokat jelentett, rangsort sem biztosított, annál kevésbé fizetéstöbbletet. De tudtam, hogy a tanácsosi cím mindkettőnek régi vágya, és nagyon fognak örülni neki.

A címek adományozását formailag a minisztertanács elé kellett vinni, bár ilyen ügyek előadására a többi miniszter nem is figyelt, és hozzájárulásuk nem volt kétséges. A szokásos előterjesztést elké-

szítettem és átadtam Kányának arra kérve, hogy a másnapi minisztertanácson adja azt elő.

A rákövetkező nap – miután a legsürgősebb ügyekről referáltam neki – megkérdeztem, hogy volt-e szíves a javaslatot a minisztertanács elé vinni.

– Megtehettem volna, de nem volt hozzá kedvem – felelte, és gúnyosan végignézett rajtam.

Egy szót sem válaszoltam, és tovább folytattam a referálást. Amikor beszámolóm végére értem és távozni készültem – talán azért, hogy jobb kedvre hangoljon –, azt kérdezte, hogy nem volna-e kedvem vele vacsorázni a Sváb-hegyen,[154] ahol akkor két hétig üdült.

– Szívesen tenném – feleltem –, de még vissza kell mennem a minisztériumba, ahol még sok elintéznivalóm van.

– Ugyan, maradj csak itt! Ebben az órában már úgysem találsz senkit a minisztériumban.

– Tévedsz, Kegyelmes Uram – vágtam vissza –, még mind ott vannak és szorgalmasan dolgoznak a biztos előmenetel és magas elismerésed tudatában.

A mindig schlagfertig Kányát ez a válasz olyan váratlanul érte és úgy telibe találta, hogy csak elsápadt, de hamarjában nem tudott visszavágni. Én pedig mélyen meghajoltam, és sürgősen távoztam.

Másnap azonban fiatal személyi titkára, Zsilinszky Antal jelenlétében minden ok és alap nélkül valami mondva csinált ürüggyel élesen rám támadt. Titkára jelenlétében nem akartam vitát provokálni, de kabinetkérdést csináltam az ügyből, és felmentésemet kértem miniszterhelyettesi állásom alól.

Kánya akkor nagyon lovagiasan viselkedett. Megkövetett, és a béke helyreállt közöttünk. Lehet azonban, hogy szavaim fullánkja benne maradt.

Miután Kánya a sváb-hegyi szanatóriumból hazatért, életünk a régi kerékvágásba zökkent vissza. Kánya minden reggel 9 órakor már dolgozószobájában ült, és a délelőtt folyamán csak akkor hagyta el a minisztériumot, ha a parlamentbe kellett mennie. Egyébként ritkán távozott el délután 3 óra előtt. De 5 órakor újra a minisztériumban volt, és ott maradt este 9 óráig. Tőlem és kabinetjétől ugyanezt követelte. Az ünnepnapok nem számítottak. Akkor sem tett kivételt.

Húsvét vasárnapján délután 2-kor hívatott, és egyáltalán nem volt meglepve azon, hogy ott vagyok. Azt hiszem, hogy akkor csodálkozott volna, ha telefonhívására azonnal nem jelentkezem, mert azt nem annyira kötelességmulasztásnak, mint a személye iránti tisztelet hiányának minősítette volna.

Ezt a feltétlen hódolatot nemcsak tisztviselőitől, de mindenkitől elvárta, mert büszkesége nagyfokú hiúsággal párosult, és a személye iránti tisztelet elmulasztásának már csak a feltételezése is nagyon érzékenyen érintette.

Amikor 1934-ben a később tragikus véget ért osztrák belügyminiszter, Fey[155] hivatalos látogatást tett Budapesten, Gömbös ebédet adott a tiszteletére, amelyre Bárczy államtitkár[156] útján telefonon meghívta Kányát is, akinél Fey nem tett tisztelgő látogatást. Ezzel forma szerint Fey nem követett el mulasztást, mert látogatása magyar belügyminiszter kollégájának szólt, és ezért elegendőnek tartotta, ha a kormány fejénél tesz látogatást.

Jelen voltam, amikor Bárczy a miniszterelnök meghívását Kányával telefonon közölte. A hiúságában megbántott és gyorsan fellobbanó Kánya a dühtől elfojtott hangon válaszolt.

– Mondd meg annak a te híres miniszterelnöködnek, hogy máskor tanítsa több tisztességre a vendégeit, ha azt kívánja, hogy egy asztalhoz üljek le velük. Fey úr, úgy látszik, nem volt rám kíváncsi. Én még kevésbé vagyok kíváncsi őreá. Az ebéden nem veszek részt.

A sima modorú Bárczy megpróbálta kiengesztelni, és fűt-fát összehordott, de Kánya nem hallgatta végig.

– Végeztem! – kiáltotta bele a telefonba, és lecsapta a kagylót.

Hiúsága nem sokkal később egy valóban súlyos sérelmet szenvedett, amikor néhány barátja ajánlatára a Park Club tagjai közé akart belépni.[157] A klub választmányi bizottságában a legitimisták voltak többségben, akik nem tudták megbocsátani Kányának a Károly király két ízbeni szerencsétlen kísérlete alkalmával tanúsított magatartását. Így történt, hogy Kánya a titkos szavazásnál politikai ellenfeleitől fekete golyókat kapott, és így nem vették fel a pesti előkelő társaság nyári találkozóhelyéül szolgáló kaszinóba.

Hogy ez a büszke és hiú ember mit érezhetett, amikor viszautasításáról értesült, nem tudom, mert akkor nem tartózkodtam Magyaror-

szágon. De természetét ismerve el tudom képzelni, hogy gyűlölet támadt lelkében azok iránt, akik ennyire megalázták.

Mert ha szeretni nem, gyűlölni annál inkább tudott. [...] A gyűlölet bosszúvággyal párosult benne. Ezt nemcsak nem titkolta, de előttem gyakran hangsúlyozta, hogy „a legférfiasabb szenvedély a bosszúállás vágya".

Magánéletéről keveset tudok. De mivel egész idejét a politikának szentelte és napjait mindig a minisztériumban töltötte, nem is érhetett rá magánéletet élni.

Nem hiszem, hogy lett volna valaki, aki magányos életét felderíthette volna. Egy időben ugyan egész Pestet bejárta a hír, hogy egy ismert szőke özvegyasszonnyal van intim barátságban, akit el is fog venni feleségül, de ennek a pletykának semmi alapja sem volt. Az illető hölgyet nem is ismerte. Élete utolsó éveiben a már hetvenedik évét túlhaladott öregúr egy nagyon kellemes német hölggyel, Richthofen bárónéval állt nagy barátságban, aki – bár többszörös nagymama volt – még mindig megőrizte egykori szépségét. De ez a – természetesen platonikus – barátság csak utolsó éveit szépítette meg. Addig bizony nagyon egyedül élt.

Amikor mint helyettese mellette szolgáltam – látva, hogy milyen egyedül áll az életben –, megkérdeztem, hogy miért nem érintkezik a rokonaival, akik közül egyik unokaöccsét, Kánya Albert huszárkapitányt jól ismertem abból az időből, amikor a Róma közelében lévő Tor di Quintó-i lovasiskolát végezte. Kitűnő lovas volt. Nemzetközi versenyeken sokszor képviselte a magyar színeket. Egyénileg is rokonszenves fiatalember volt.

– Miért nem hívod meg soha magadhoz? – kérdeztem egyik bizalmas beszélgetésünk alkalmával.

– Ah, vele csak a lovakról tudnék beszélni. Aztán különben sincs szükségem örökösökre. Vagyonomat hűséges inasaim fogják örökölni – felelte.

Indiszkréció lett volna részemről ezt a kérdést firtatni. Pedig Kánya örökösének lenni nem volt csekély dolog. Vagyonát, amely főleg értékpapírokban feküdt, egymillió pengőre becsülték. Ennek jelentős részét szerencsés spekulációinak köszönhette. [...] Maga mesélte el nekem, hogy egyedül valamely fővárosi papíron annyit nyert, hogy abból vehette meg Balatonalmádiban egy parkszerű

kertben fekvő nyolcszobás villáját, az emellett lévő kisebb épületekkel együtt.

Vagyona haláláig érintetlen maradt, mert költséges passziói nem voltak. Előnyös anyagi helyzete ellenére takarékosan élt. Vendégeket sohasem hívott magához, pedig a Hadapród utcai villa, amelyben nyolc évig lakott, vendégek fogadására igen alkalmas lett volna. Hivatalos vacsoráit mint külügyminiszter vagy valamelyik nagy szállóban, vagy a Nemzeti Kaszinó nyilvános éttermében rendezte. De ezek kiadásai nem őt, hanem a minisztérium rendelkezési alapját terhelték. Ebben a tekintetben nagy különbség volt közte és gróf Károlyi Gyula közt, aki az összes, miniszteri állásával járó reprezentációs költséget saját zsebéből fizette.

Vagyonos ember lévén, akinek anyagi gondjai nem voltak, a mások nehézségei, az élettel való küszködése, rosszul fizetett hivatalnokainak nélkülözése teljesen hidegen hagyta. Soha eszébe nem jutott, hogy a tiszviselők sorsán a más minisztériumokban szokásos úgynevezett dugsegély útján enyhítsen. Pedig ilyen minimális összegű segélyeket rendelkezési alapjából könnyen folyósíthatott volna. Csak két kollégám nagyon ügyes és vele bánni tudó feleségének sikerült őt több ízben 10 ezer pengőig „megvágni".[158]

Rossz ember volt? A kérdést azért vetem fel, mert általában ez volt a híre, és Pesten csak mint „áldott rossz embert" emlegették. Nekem – sok keserű tapasztalatom ellenére – nem ez a nézetem. Egyszer a Múzeum utcai lakásomon Darányi Kálmánék társaságában nálam vacsorázott. Mikor a feketekávéra került a sor, elővezettem két kis tacskó kutyámat. Kánya az ölébe vette őket, simogatta, becézgette és egy fél óráig eljátszott velük. Szemmel láthatólag megtetszettek neki, s mialatt velük foglalkozott, egész arckifejezése megváltozott. Jóságos, kedves mosoly ült ki az arcára, s szeretettel nézett utánuk, amikor produkcióikat befejezve az inas kivitte őket. Márpedig aki a kutyákat szereti, az rossz ember nem lehet. Ezért sokszor arra gondoltam, hogy az embertársai iránti, sokszor kegyetlenségig menő közömbösségét valami korai nagy csalódás válthatta ki belőle, s ezzel függött össze az is, hogy inkább hajlott a kárörröm, mint a részvét felé. Mert ha egy jó „ziccer" kínálkozott, s alkalma nyílt a mások kárára mulatni, azt sohasem mulasztotta el kihasználni. Ennek a vágynak nem tudott ellenállni.

Hogy erről az oldaláról bemutassam, egy kis epizódot mesélek el.

Amikor gróf Ambrózy Lajos követ, szolgálati ideje letelvén, nyugalomba vonult, kollégái és tisztelői búcsúvacsorát rendeztek tiszteletére.

Ambrózy sok éven át a császári és királyi diplomáciánál szolgált. Ebben a minőségében csaknem minden európai udvarnál megfordult, s így szerzett tapasztalatai alapján, különösen protokollkérdésekben elsőrangú szakértő volt. Mindig a pedáns, szorgalmas és lelkiismeretes tisztviselő hírében állt.

Vagyonos ember volt, ami módot nyújtott arra, hogy már mint fiatal diplomata nagy házat vigyen. Ebédjeinek, vacsoráinak felesége, a rendkívül mulatságos, szellemes Vica grófné különös vonzerőt kölcsönzött, s népszerűségük, amelyet minden állomáshelyen kivívtak, jórészt neki volt köszönhető.

A pontosságáról híres Ambrózyt egyszer – következményeiben különösen hátrányos – diplomáciai baleset érte. A hármas szövetségi szerződés[159] 7. pontja értelmében az Osztrák–Magyar Monarchiának előzetesen tájékoztatnia kellett az olasz kormányt a Szerbiának 1914 júliusában átnyújtott ultimátum felől. (Legalábbis a szerződés olasz értelmezése szerint.) Minthogy Bécsben a különben sem teljesen megbízhatónak minősített olasz partner indiszkréciójától tartottak, csak közvetlenül e súlyos lépés megtétele előtt akarták Rómát arról informálni.

Mérey Kajetán nagykövet betegsége miatt Ambrózyra hárult a feladat, hogy San Giuliano olasz külügyminisztert egy nappal az ultimátum átadása előtt tájékoztassa. Valamely oknál fogva Ambrózynak nem sikerült az olasz külügyminiszterrel érintkezésbe lépni, és csak utólag informálhatta, amit az olaszok igen rossz néven vettek, és a hármas szövetségből 1915-ben történt kiugrásuk megokolására is felhasználtak.

Hogy mennyiben volt hibás Ambrózy, nem tudom. De azt kollégáitól hallottam, hogy a nagyon indulatos Mérey, szavait nem válogatva, idegenek füle hallatára szörnyen lehordta. Ennek a sajnálatos esetnek az emléke azután egész pályafutásán át elkísérte.

Nos hát, amikor a búcsúbanketten a szónok Ambrózy érdemeit méltatva felsorolta, hogy hány fontos állomáshelyen szolgálta előbb

a Monarchia, később Magyarország érdekeit, Kánya nem tudta megállni, hogy közbe ne szóljon:

– Valahogy ki ne felejtsük Rómát!

Hát ilyen volt Kánya. A világért el nem mulasztotta volna, hogy a vicc kedvéért még egyszer bele ne szúrjon távozó kollégájába, akivel – bár diplomáciai képességeiről nem sokat tartott – egyébként jó viszonyban volt.

De ebből és hasonló, olykor nagyon sértő megjegyzéseiből, cinizmusából, a mások bajai iránt tanúsított nemtörődömségéből még nem lehet arra következtetni, hogy rossz ember lett volna. Talán azzal a köznapi kifejezéssel jellemezhetném a legjobban, hogy csak rosszmájú volt.

Pedig nem is a mája, hanem a veséje volt beteg. Gyakran voltak olyan rohamai, hogy kénytelen volt munkáját félbeszakítva dolgozószobájának kanapéjára feküdni, ahol egy-egy órán át embertelen kínok közt vergődött. De amint görcsei elmúltak, nyomban visszaült az asztalához, és tovább folytatta munkáját. Rendszeres orvosi kezelés alatt állván, meg tudott küzdeni a veszedelmes kórral. De amikor a nyilasok börtönbe vetették, már nem részesült orvosi segítségben. Végül is az akkor elhatalmasodott vesebaja vitte a sírba. [...]

Vagyonos ember volt és a legnyomorúságosabb körülmények közt halt meg. Halála után vagyonából nem maradt meg semmi. A második világháborút követő években az újságok is felvetették a kérdést: hova lett Kánya milliós vagyona? Mint dr. Albrecht Ferenc barátomtól tudom, aki a Kánya-féle hagyaték gondnokául lett kirendelve, ezt a rejtélyt sem akkor, sem később megfejteni nem lehetett.

Élete utolsó éveiben sokat tartózkodott Balatonalmádiban. Jó viszonyban volt az ottani plébánossal, s egyszer rólam beszélve úgy nyilatkozott, hogy én voltam a legjobb munkatársa.

Kár, hogy egy időben rólam alkotott rossz véleményét – akárcsak politikai nézeteit – túl későn revideálta.

Ha ez jóval előbb történik, talán-talán sok minden másként alakult volna.

1941 végén véglegesen Balatonkenesén települtem le. Onnan csak a Latorca ügyeinek irányítása végett utaztam fel Pestre vagy Kárpátaljára. Kenesei új otthonomban nagyon jól éreztem magam, de a

szívem mindig visszakívánkozott Erdélybe, és gyakran szaladtam haza Kolozsvárra vagy székelyföldi drága otthonunkba. [...]

Budapesten járva mindig felkerestem Szent János téri[160] lakásában régi kedves barátomat, Zsilinszky Bandit. Együtt keseregtünk az egyre súlyosabbá váló és katasztrófával fenyegető politikai helyzet felett, amelyből csak egy kivezető utat láttunk: a nemzetiszocialista Németországgal való együttműködés mielőbbi megszakítását. E gondolat propagálására és megvalósítására együtt szőttünk terveket. Zsilinszky az ezt a célt szolgáló parlamenti beszédei és emlékiratai megírása előtt rendszeresen kikérte és meghallgatta véleményemet.

Tragikus halála után közös barátunk, Tombor Jenő, egykori vezérkari ezredes, aki a háborút követően megalakult kormányban a honvédelmi tárcát vállalta el,[161] elmesélte nekem, hogy Zsilinszkynek én voltam a külügyminiszter-jelöltje, és erre nézve ismételten lépéseket is tett a kormányzónál.

Kenesén gazdálkodtam, és – mivel az aktív politikai életből ki lettem rekesztve – üres óráimban a múltba tértem vissza. Az akkor még rendelkezésemre állott vagy beszerzett anyag felhasználásával és személyes visszaemlékezéseimre támaszkodva megírtam a magyar diplomácia történetét 1919-től kezdve. Sajnos ennek a sok gonddal és utánjárással összeállított munkának kézirata a háború forgatagában megsemmisült.

1941 decemberében Bárdossy miniszterelnök Bartheldy Tibor útján felszólított, hogy mivel szolgálati időm a küszöbön álló évben amúgy is letelik, adjam be lemondásomat. Ez nem jelentett áldozatot részemre, mert 1939 vége óta úgyis csak papíron szerepeltem a külügyi tisztviselők listáján. Viszont lemondásom egy állás megüresedését jelentette, ami az utánam következő generációk előléptetését lehetővé tette. Következésképpen Bárdossy kívánságának azonnal eleget tettem, de beadványomba, amelyben nyugdíjazásomat kértem, belevettem, hogy azt a miniszterelnök óhajára terjesztem elő.[162]

Bartheldy kérésére ezt a mondatot töröltem, de annyi elégtételt mégis vettem magamnak, hogy nyugdíjazásom iránti kérésemben hálás köszönetemet fejeztem ki mindazoknak a kormányoknak, amelyeknek megtisztelő bizalma folytán a múltban szerencsés lehettem hazám érdekeit felelősségteljes állásban hosszú évekig szolgálni.

Bárdossy elértette és meg is válaszolta ezt a beadványomban

foglalt célzást. Amikor mint miniszterelnöknél kötelességszerű búcsúlátogatást tettem nála, az „összes előző kormányok nevében" mondott köszönetet „sokéves és eredményes szolgálataimért".

Kihallgatásra jelentkeztem a kormányzónál is, aki szokott kedves modorában fogadott. Aktuális kérdéseket nem érintett, de visszaemlékezve az 1940. évi eseményekre, a felszabadított Erdélyről és különösen a székelységről beszélt. [...] Kihallgatásom végén a kormányzó ezzel búcsúzott el tőlem:

– Gyere el máskor is, mert szeretnék Veled olykor elbeszélgetni.

Felszólítása alapján egyszer-kétszer jelentkeztem is kihallgatásra, de a kabinetiroda valószínűleg nem látta szükségesnek kérésemet bejelenteni.

Ez volt az utolsó találkozásom Horthy kormányzóval.

Amikor nyugdíjazási kérésemet az említett szöveggel elküldtem, ugyanazon nap levelet intéztem gróf Bethlen Istvánhoz, akinek bizalmát tízéves miniszterelnöksége alatt élveztem, és akivel azután is szoros kapcsolatban álltam. Levelemben *neki* mondtam hálás köszönetet azért a támogatásért, amelyben pályafutásom alatt mindenkor részesített.

1942 januárjában Széchenyi Bertalan, a felsőház elnöke fogadást rendezett az akkor Budapesten tartózkodó olasz külügyminiszter tiszteletére a parlament épületében. A fogadásra az országgyűlés két házának tagjain kívül több közéleti személyiség és főtisztviselő kapott meghívást. Bár 1939 óta – kivéve a Turnu Severin-i tárgyalásokra történt delegálásomat – közfunkciót nem láttam el, és már nyugdíjban voltam, Széchenyi, visszaemlékezve római működésemre, engem is meghívott.

Amint a terembe léptem, egy katolikus egyházi méltóság melegen üdvözölt. A terem túlsó végén egy kissé emelkedettebb helyen állt Bárdossy miniszterelnök asztala, amelynél Cianón kívül József főherceg, néhány felsőházi tag és a Külügyminisztérium egy-két főtisztviselője ült. Más terített asztal nem volt a teremben. A többi vendég a büféasztalnál fogyasztotta el uzsonnáját. Ott láttam állni Bethlen Istvánt is. Bárdossy miniszterelnök elfelejtette egykori főnökét és nagynevű elődjét asztalához invitálni.

Azonnal Bethlenhez siettem, és élőszóval is megismételtem a nyug-

díjazásom alkalmával írásban már kifejezett köszönetemet. Bethlen melegen megrázta a kezemet, és így válaszolt:

– Ha nem is hivatalos minőségben, de ezután is együtt fogunk küzdeni közös eszményeink megvalósításáért.

Még be sem fejeztem a vele megkezdett beszélgetést, amikor egy fiatal külügyminisztériumi tisztviselő szaladt hozzám, és közölte, hogy Ciano gróf melegen érdeklődött utánam, szeretne beszélni velem, és arra kér, hogy fáradjak asztalához.

Ciano feltűnő szívélyességgel üdvözölt. József főherceg hasonlóképpen. Erre azonnal egy széket toltak részemre is az asztalhoz, és uzsonnát szolgáltattak fel. De nem sokáig lehetett részem ebben a megtiszteltetésben. A nyilaskeresztes képviselők akarták Cianót üdvözölni, aki felkelt és feléjük tartott. Bárdossy látható idegességgel fordult hozzám:

– Kíséred Cianót, és ha azok ott belpolitikai térre akarják terelni a beszélgetést vagy valami más tapintatlanságot követnek el, lépjél azonnal közbe, és valami ürüggyel szakítsd félbe a beszélgetést.

Bárdossynak ez az inkább utasításszerűen mint kérés formájában elhangzott kívánsága kellemetlenül érintett, annál is inkább, mert ezzel a feladattal valamelyik ott álldogáló tisztviselőjét is megbízhatta volna. De Ciano jelenlétére való tekintettel nem akartam kellemetlenkedni, követtem az olasz külügyminisztert, és egy lépéssel mögötte maradtam, amikor a nyilasok – akik benne az azonos ideológia képviselőjét látták – körülvették. [...]Az üres fecsegés Cianót azonban nem nagyon érdekelte. [...] Gyorsan elköszönt a csoporttól, és visszatért Bárdossyhoz, aki közben asztalt bontott, és visszavonult olasz vendégével. Így már nekem sem volt alkalmam Cianóval néhány bizalmas szót váltani. Pedig feltehetőleg erre gondolt, amikor magához kéretett. Többé sohasem találkoztam vele.[163] [...]

Ciano budapesti látogatása azért is emlékezetes nekem, mert a tiszteletére rendezett felsőházi fogadáson volt utolsó találkozásom a politikai világgal.

Pályafutásom végére gondolva befejezésül még csak egy lényegtelen, de a kort és az embereket jellemző momentumról akarok megemlékezni.

Habár alig két évvel előbb nevem még öles betűkkel szerepelt a

budapesti újságok első oldalán, nyugalomba vonulásomról a lapokban még csak egy rövidke hír sem jelent meg.

Pedig Magyarországon, a jubiláris ünnepségek hazájában az volt a szokás, hogy ha egy kis vidéki városban valaki – mondjuk a telekkönyvvezető – hosszú szolgálat után nyugdíjba ment, vagy ha egy gazdasági cseléd, miután gazdáját huszonöt-harminc éven át hűségesen szolgálta, megvált tőle és már csak a saját házacskája táján foglalatoskodott, az újságok sohasem mulasztották el, hogy róluk és érdemeikről hasábos riportokat írjanak.

Az én esetemben ez nem történt meg. Távozásomról az újságok még a napihírek rovatában sem emlékeztek meg.

Nem tudom, de valószínűnek tartom, hogy a Külügyminisztérium talán helyesebbnek tartotta a közszolgálatból történt végleges kirekesztésemet elhallgatni, és ezért nem informálta arról az újságokat.

Hallgattak rólam, és azt hiszem, hogy ez így volt rendjén. Hiszen akkor már egy világ választott el azoktól, akik az ország sorsának intézői és a megrendszabályozott közvélemény legfelsőbb irányítói voltak. Nem érezhettek többé semmi közösséget velem, mint ahogy én sem övelük.[164] [...]

Visszaemlékezéseim végére értem. Nagyon öreggé vált, egy munkás élet alatt a sok betűtől kifáradt szemeim előtt összefolyik az írás.

Leteszem a tollat, és kibámulok az alattam a végtelenségig elnyúló nagy tóra. Gyönyörködöm a felhőtlen, tiszta, kék égben, a nyártól búcsúzó ősz aranyos ragyogásában, a színpompás tájban, ebben az Isten alkotta gyönyörű világban, amelytől maholnap én is elbúcsúzom.

Naplemente. Fényes korongja már a halványan kéklő hegyek felé ereszkedik, de sugarai még ott játszanak a most méltóságosan csendes nagy tó sima tükre felett. De amint a hegyek pereméhez ér, egyszerre fellángol a Balaton. Mintha folyékony arannyal vonták volna be, s azután vakítóan fényes tűztengerré változik. Percekig vagy talán csak pillanatokig tart ez a szemkápráztató, csodálatos, szinte megrendítően szép látvány. Még egy pillanat, s a mától búcsúzó nap aláhanyatlóban egy sárgába olvadó, széles vörös csíkot von az ég aljára, ami halvány narancsszínben tükröződik vissza a Balaton vizén.

És most a lebukó nap utolsó üdvözletként aranyporral hinti be a

lilába sötétülő hegyeket. Alattunk, Almádi előtt még gyöngyházszínű a tó, de erre mifelénk már nem csillog, és kontúrjai lassan belevesznek a beálló szürkületbe.

Alkonyodik. Eltűnt a káprázatos kép. Lecsukom fáradt szemem, de még mindig magam előtt látom a természet csodás színjátékát. [...]

Leszállt az este. Az ég nehéz függönyei összecsukódnak a tegnapba hanyatlott ma mögött és a bizonytalan holnap előtt. És mintha a nagy rivalda lámpái mind kialudtak volna – csillagtalan, komor, fekete lepel borul mindenre.

Csak az emlékezet fénye világít a sötét éjszakában.

FÜGGELÉK

JEGYZETEK

BEVEZETÉS

1. Megemlítendő azonban, hogy Nemeskéri-Kiss Sándor nyugalmazott követ 1940-ben *Röptében* címmel már megjelentette visszaemlékezéseit Budapesten, a Magvető Könyvkiadó pedig lényegében ezzel a kötettel egy időben tette közzé Újpétery Elemér: *Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában.* (Bp., 1987.) című memoárját.
2. A johannita lovagrendről lásd a II. fejezet 105. jegyzetét.
3. Az úgynevezett színes könyvek fogalmára lásd az I. fejezet 40. jegyzetét.
4. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában az Ms 10.864/1–10. jelzet alatt a visszaemlékezések hat – önmagában is megálló – kötetet ölelnek fel. Ezek: *Belmagyar utca 47* (149 oldal); *A Belmagyar utcától a Dísz térig. 1901–1919* (251 oldal); *Bukarestben. 1921–1924* (224 oldal); *Belgrádban. 1924–1927* (216 oldal); *Az 1939. évi német–lengyel háború* (82 oldal); *A pálya végén. 1940–1942* (219 oldal). Az összterjedelem tehát 1141 gépírásos oldal, de mivel az oldalak nagysága jóval meghaladja a szokásos normákat – igen gyakoriak az ötven-, sőt hatvansoros oldalak –, a teljes terjedelem mintegy 80 ívre becsülhető. Megemlítendő, hogy Hory egy – mindössze 22 oldalas – külön kötetben megírta Bajcsy-Zsilinszkyvel kapcsolatos emlékeit, amely szintén a fenti jelzeten található *(Bajcsy-Zsilinszky Endre, amilyennek én ismertem).* Végül megjegyzendő, hogy a fenti jelzeten található még egy 265 oldalas gépírásos szöveg is *A diplomáciai szolgálat* címmel. Ez már nem visszaemlékezés, hanem a címben jelzett – és Hory által három részre tagolt – téma második, valamint harmadik része. Az első részt – amely az utóbbi kettőhöz képest aránytalanul rövid terjedelmű – saját kiadásában Hory Bécsben ezen a címen 1965-ben megjelentette.
5. Országos levéltár, Kozma Miklós iratai, 4. csomó 2. dosszié. Római út, 1933. november 27.–december 6.
6. Haus-Hof und Staatsarchiv, Neues Politisches Archiv, K 23. 319. fólió és Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes. Bonn. (A továbbiakban: AA) Politische Abteilung II. Po 8 Ungarn Bd. 2. Smend 1934. március 8-i jelentése

7. A közös külügyminisztérium Bécsben a Ballhausplatzon talált otthont, a közszájon forgott *„ballplatzi"* elnevezés innen ered.

I. FEJEZET

1. 1920. augusztus 14-én szövetségi szerződés jött létre Belgrádban Csehszlovákia és Jugoszlávia között a trianoni békeszerződés által szentesített rend fenntartására. Ez lett a fokozatosan kialakuló kisantant alapja. A szerződés szövegét közli: Halmosi Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései.* Második, átdolgozott és bővített kiadás. Bp., 1983. 156–157.
2. Romániát Szovjet-Oroszország részéről legfeljebb az a vész fenyegette, hogy a polgárháború idején szerződésszegéssel és erőszakkal elragadott Besszarábiát vissza fogja követelni. Erre 1940-ben valóban sor került.
3. A magyar Külügyminisztérium – egy rövid átmeneti időszak után – a budai Várban lévő Dísz tér egyik palotájában kapott otthont. Innen a minisztérium ilyen elnevezése, amely a nemzetközi diplomáciai élet gyakorlatát követte. (Így például: *Ballhausplatz* – osztrák–magyar, illetve 1918-tól osztrák, *Quai d'Orsay* – francia, *Wilhelmstrasse* – német külügyminisztérium.)
4. Kánya Kálmán ekkor a Külügyminisztérium vezértitkára volt (1920–1925). Bár a *secrétaire général* helyes magyar fordítása nem „vezértitkár", hanem főtitkár, a gyakran – és Hory által is – használt *vezértitkár* kifejezést nem javítottuk. Megjegyzendő, hogy itt a kormányzó is *a m. kir. külügyminisztérium „főtitkári állása alól"* mentette fel Kányát az 1925. október 5-én kelt kéziratával. Lényegében azonos volt tisztsége az őt követő állandó helyettesekkel, de elnevezés és cím szerint még nem volt az.
5. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a magyar külügyi szolgálat is három nagy területre, úgymint a központi igazgatásra (vagyis a minisztériumra), a diplomáciai képviseletekre és a konzuli hivatalokra oszlott. Az egyes területeknek más-más rangsémájuk volt, ugyanakkor azonban – főleg az új szolgálat kiépülésével összefüggésben – igen gyakran kerültek a tisztviselők az egyik területről a másikra. A szolgálat három területe közül hagyományosan a diplomáciainak volt a legnagyobb tekintélye. Ezért azok, akik a központi szolgálatba kerültek, de korábban diplomáciai beosztásban szolgáltak, megtartották régi címüket. Ambrózy Lajos gróf a közös külügyi szolgálatban az utolsók között nyerte el 1918 derekán a rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri

címet és jelleget. Az elnöki osztály – amelyet ekkortájt vezetett – a minisztérium felépítésében mindenkor kulcsfontosságú szerepet játszott. Esetenként járulékos feladatai mellett főképpen az alkalmazottak személyügyi dolgait intézte. Fontosságára jellemző, hogy feladatkörének leírását ekkortájt, de a későbbiekben is azzal fejezik be, hogy ide tartozik „minden ügy, mely nem tartozik más osztályokba". (Országos Levéltár, Külügyminisztérium. Elnöki osztály iratai, 13. tétel, 1919–1921/1919/ 15226. sz.) Protokollosztály a minisztériumban 1934-ig nincs, ekkor válik ki az elnöki osztályból, addig a protokollügyeket ott intézték.

6. Gratz Gusztáv a közös külügyminisztériumban 1917-ben osztályfőnök, 1919. november 8-tól 1921. január 17-ig bécsi követ, január 17-től április 12-ig külügyminiszter. Legitimista politikus, aki az első királylátogatás után két nappal a miniszterelnök előtt lemondott.
7. A Ritz Szálló – később Dunapalota – annak idején Budapest legelőkelőbb szállodája volt.
8. Csáky István 1938. december 10. és 1941. január 27. között külügyminiszter.
9. Hory korábbi életrajzi adataira lásd a kötet bevezetőjét.
10. Khuen-Héderváry Károly gróf, horvát bán, majd miniszterelnök fia. 1881-ben született, 1904-től a közös külügyminisztériumban szolgált, majd Bukarestben, Madridban, Londonban és Berlinben teljesített szolgálatot. A külügyi szolgálatból 1918. november 11-én kilépett, majd a megszervezendő önálló magyar Külügyminisztériumba 1920. január 3-án került. A politikai osztály vezetője. 1925-től a külügyminiszter állandó helyettese. 1934-től 1940-ig párizsi követ, 1941-ben nyugállományba vonul. 1947-ben halt meg.
11. Pallavicini János őrgróf (1848–1941). 1899-től bukaresti követ, 1906-tól 1918 novemberéig konstantinápolyi nagykövet.
12. Mivel – mint a bevezetőben esett szó róla – Hory 1919. március 20-tól a Külügyminisztérium alkalmazottja, ezért szolgálata 1921-ig, amikor a bukaresti képviselet ideiglenes vezetőjévé nevezik ki, jóval több, mint egy esztendő.
13. Szó szerint: két csúcs. Tehát kétcsúcsos fejfedő.
14. Tudnillik a külügyi szolgálat olyan tagja, aki korábban a bécsi Ballhausplatzon működött közös külügyminisztériumban szolgált.
15. Bánffy Miklós gróf (1873–1950). Igen sokoldalúan tehetséges férfiú, aki politikusi pályafutása mellett író, színházi szakember, díszlettervező. 1921. április 14-től 1922. december 19-ig külügyminiszter.
16. Hory itt feltehetőleg túloz. A felzúdulás azok körében keletkezhetett,

akik korábban nem dolgoztak a Monarchia külügyi szolgálatában. Az ellenforradalmi Magyarország külügyminisztériumában – legalábbis fontosabb posztjain – zömmel olyanok dolgoztak, akik korábban a Ballhausplatz szellemében nevelkedtek-tevékenykedtek.

17. Bánffy Miklós 1921. augusztus 13-i rendelete. (*Külügyi Közlöny*, 1921. 2. sz. 27.)
18. Ezeknek a bújtatott katonai attaséknak kinevezésükkel egyidejűleg nyilatkozatot kellett aláírniuk. Ebben a külügyi státusba való átvételüket ideiglenesnek ismerték el, és tudomásul vették, hogy kinevezésükből semmi esetre sem formálhatnak jogot tényleges konzuli vagy diplomáciai teendők ellátására. Erre minden bizonnyal azért volt szükség, mert ezek a bújtatott állások rontották a külügyi szolgálat tényleges alkalmazottainak elhelyezkedési, illetve előmeneteli esélyeit.
19. Lásd erre a kötet bevezetőjét.
20. Ionescu, Dimitru Take (1858–1922) ügyvéd, politikus, Nagy-Románia megteremtésének egyik élharcosa. 1891–1922 között több ízben miniszter, miniszterelnök. 1920 márciusától külügyminiszter.
21. Április 24.
22. Az angol követtel folytatott tárgyalásáról Hory 1921. január 29-i jelentésében számolt be. Az egész jelentést idézi Karsai Elek: *Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek*. Bp., 1969. 161.
23. Ionescu már 1920. novemberében Varsóban tárgyalt, hogy a lengyeleket megnyerje egy magyarellenes blokk számára. A lengyel kormány ellenben azt ajánlotta, hogy Románia Magyarországgal megegyezve erősítse meg pozícióját. Végül 1921. március 3-án Lengyelország és Románia kölcsönös segélynyújtási egyezményt kötött – a Szovjet-Oroszországgal esetleg bekövetkező összeütközés esetére. A korabeli lengyel–román viszonyokról is informál Kovács Endre: *Magyar–lengyel kapcsolatok a két világháború között* című munkája (Bp., 1971.).
24. Rubido-Zichy Iván báró (1874–1964). 1900-ban lépett a közös külügyi szolgálatba. Ugyanez év végén kerül a bukaresti követségre fizetéstelen követségi attaséként. 1902-ben Madridba, 1903-ban Washingtonba helyezik. 1904-ben követségi titkárként véglegesítik. A következő években a pekingi, a koppenhágai, a stockholmi, a kairói, a stuttgarti, a konstantinápolyi, újra a stockholmi misszióná l teljesített szolgálatot. A világháború éveiben a Monarchia különböző helyeken szolgáló haderő-parancsnokságainál a külügyminisztérium képviselője. 1919. március 31-i hatállyal nyugdíjazzák, még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt. 1920. február 27-én lép a Külügyminisztérium kötelékébe I. osztályú követségi tanácsosként, ugyanez év november 25-én már

elnyeri a rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri rangot. A központban teljesít szolgálatot 1921. július 18-ig. A bukaresti követséget 1921. július 22-től 1924. november 14-ig vezeti. 1925. április 27-től 1932. december 31-én történt nyugdíjazásáig a londoni követség vezetésével bízták meg.

25. A hivatalos jellegű magánlevelezés a korabeli magyar külügyi szolgálatban bevett forma volt. Olyan személyi, adminisztratív, politikai ügyeket tárgyaltak magánlevélben, amelyek bizalmas természetük miatt nem kerültek be a szokásos aktaforgalomba, nem lettek iktatva, és így nem is jutottak több tisztviselő kezébe. Olyannyira kedvelt és elterjedt volt már a húszas évek elején, hogy 1921. július 18-án rendeletben korlátozzák, kimondva, hogy csak „egészen kivételes esetekben" alkalmazandó. (*Külügyi Közlöny*, 1921. 2. sz. 26.)
26. Ferdinánd (1865–1927) román király a Hohenzollern–Sigmaringen német uralkodócsaládból származott. 1914-ben került trónra.
27. Bukarest főútvonala.
28. Romániának a Monarchiával még 1893-ra visszanyúló szerződése értelmében Oroszország ellen 1914-ben hadba kellett volna lépnie, de augusztus 3-án – az olasz példát követve – semlegességi nyiltkozatot tett. 1916. augusztus 17-én a bukaresti titkos egyezménnyel csatlakozott az antanthoz, majd 10 nappal később hadat üzent a Monarchiának. Három hadosztállyal betört Erdélybe, a németeknek kellett jelentős erőket segítségül küldeni. Mackensen seregei a románokat visszaverték, az esztendő végére elfoglalták Románia nagy részét, magát a fővárost, Bukarestet is. A központi hatalmak 1918. március 5-én kötöttek előzetes békét Romániával, majd a „végleges" békét május 7-én Bukarestben írták alá. (A Hory által említett „bizalmas" tárgyalásokon azok a megbeszélések értendők, amelyeket a Monarchia és Németország képviselői folytattak előzetesen a román megbízottakkal. Ezen megbeszéléseken született ugyanis megállapodás, hogy Románia hajlandó különbékét kötni, amelyet az antanttal kötött korábbi megállapodása értelmében nem írhatott alá. – Vö. eredeti kézirat: *A Belmagyar utcától a Dísz térig* című kötet, 229.)

Egyébként Stircea sok jószándékkal jött Budapestre. Addigi életútjához a Hory által említett tények mellett az is hozzátartozik, hogy a Monarchia hadseregében szolgált, később Románia katonai attaséja volt Bécsben, s budapesti nyilatkozatai szerint az volt a célja, hogy Románia érdekeinek képviselete mellett „egész szívéből Magyarországnak is hasznos" legyen. (AA Politische Abteilung II. Po 8 Rumänien. Fürstenberg budapesti német követ 1921. február 27-i jelentése.)

29. Alois Vollgruber 1933–1934-ben Bukarestben Ausztria követe. Diplomáciai tevékenysége a háború után is folytatódott. Csehszlovákiában, majd Franciaországban követ, 1953–1958 között Párizsban nagykövet. A két világháború közötti korszak még őrzi azt a nemzetközi tradíciót, hogy nagykövetet csak nagyhatalmak delegálnak – másik nagyhatalomhoz. Egyébként a diplomáciai képviseletet követi szinten tartották. Így természetesen ebben a korszakban Magyarországnak sincsenek nagykövetei, és a nagyhatalmak budapesti képviseletei is csak követségi szintűek.
30. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918 őszén történt szétesése Magyarország és Ausztria sok évszázados együttélését szüntette meg. Az 1867. évi kiegyezés a korábbiaknál jóval előnyösebb pozíciót teremtett Magyarország számára a Monarchián belül. Az uralkodó személyének azonosságán túl a külügy, a hadügy, valamint – az ezekre vonatkozó költségek fedezésének mértékéig – a pénzügy közös ügynek számított. Közös minisztériumokat állítottak fel a végrehajtásra. A közös költségek arányát a két ország parlamentjének tagjaiból alakult kvótabizottságok állapították meg tízévente. Első ízben Ausztria 70 százalékot, Magyarország 30 százalékot vállalt. Később a magyar kvóta – az ország gazdasági erősödésével – növekedett. Az 1907. évi megegyezés értelmében 36,4 százalék. A Monarchia felbomlása után a közös vagyont – külföldön lévő követségi épületek stb. – a kvóta arányában osztották fel.
31. Észak-amerikai Egyesült Államok, Brit Birodalom, Franciaország, Olaszország és Japán. (Megjegyzendő, hogy az Egyesült Államok ekkor már kivált körükből, és a Nagykövetek Tanácsában – a Szövetséges és Társult Főhatalmak nagyköveteiből álló testületben – nem volt hivatalos képviselője. Japán pedig kezdettől fogva távol tartotta magát a közép-európai ügyektől.)
32. A valóságban a nagyhatalmak nem mutattak türelmetlenséget a magyar kormánnyal szemben, sőt a kisantant-képviselők is csak olyan időpontban léptek fel, amikor a magyar kormány már megtette kétségbeesett első lépéseit Károly eltávolítására. IV. Károly március 26-án érkezett Szombathelyre. Horthyval 27-én tárgyalt, a későbbi kisantantállamok tiltakozására 28-án és 29-én került sor. 29-én az antanthatalmak képviselői csak félhivatalosan juttatták kifejezésre nemtetszésüket. Miután a volt uralkodó még mindig az ország területén – Szombathelyen – volt, ezért április 3-án léptek fel az antanthatalmak hivatalosan. Jegyzékükben leszögezték, hogy a restaurációt „nem tűrhetnék meg". Károly eltávolításában nem makacssága volt a fő akadály, hanem betegségén

kívül az, hogy nem volt hová küldeni őt. Az osztrák kormány vonakodott megadni az áthaladáshoz a jogot, Svájc pedig húzódozott a volt uralkodó befogadásától. A nagyhatalmaknak ezért elsősorban Ausztriára és Svájcra kellett nyomást gyakorolniuk. IV. Károly 6-án hagyta el az országot.

33. Horynak nagyon jól kellett tudnia, hogy ez nincs így. Még abban az esetben is, ha esetleg nem volt tudomása az antanthatalmak február 2-i jegyzékéről – amelyben azok előre tiltakoztak minden ilyen esetleges lépés ellen –, azzal nyilván tisztában volt, hogy a Habsburg-restauráció korántsem tisztán magyar belügy, hanem a nemzetközi diplomácia tárgya. Ez még akkor is így van, ha másfelől tudjuk, hogy annak idején az antanthatalmak vezető körei korántsem voltak egységesen elutasítóak, és a volt uralkodó visszatérésének volt bizonyos realitása. Innét nézve is a probléma jóval több, mint puszta magyar belügy. Egyébként majd látni fogjuk, hogy a második királypuccs kapcsán maga Hory az, aki Rubido-Zichy előtt a kísérlet reménytelenségét hangsúlyozza. (Vö. 73. old.)
34. Oltalomlevél a szabad utazás biztosítására.
35. Ezt a határozatot az antanthatalmak nagyköveteinek tanácsa hozta február elején, és erről a magyar kormányt a 33. jegyzetben említett jegyzékben tájékoztatták.
36. A Hory által idézett körtáviratokat közli Karsai Elek is *Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek* című idézett munkájában. A két közlés tartalmilag megfelel egymásnak, a szó szerinti szövegek azonban több ponton eltérnek egymástól. Ennek az az oka, hogy az eredeti jelentések-utasítások nagy része a húszas évekből nem maradt fenn. Ellenben a Külügyminisztérium a második világháború utáni békekötés előkészítésére megkezdte iratainak publikálását. Három kötet anyaga elkészült, és abból kettő jelent meg nyomtatásban. (*Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary*. Published by Hungarian Ministry for Foreign Affairs. Collected and edited by Dezső Újváry. Vol. I. 1919–1920. Bp., 1939, Vol. II. 1921 January to August. Bp.,1946.) Az angol nyelven megjelent szövegek magyar nyelvre való visszafordításából fakadnak tehát az eltérések.
37. Ezt a részt – amelyben Hory későbbi értesüléseit foglalja össze, részletesen ismertetve azokat a motívumokat, amelyek a volt uralkodót visszatérésre késztették, valamint kudarcának okait – nem közöljük. (Eredeti kézirat: *Bukarestben* című kötet, 48–56.) Ellenben ebből a fejezetből is publikálunk egy epizódot, mert az plasztikusan egészíti ki Horynak Kánya Kálmánról pályafutása lezárultával, emlékiratai vége felé rajzolt portréját:

„Kánya az akkor Szombathelyen betegen fekvő király előtt a kormány megbízásából részletes expozét tartott úgy a magyarországi, mint az általános politikai helyzetről, a hatalmak határozottan elutasító magatartásáról, képviselőik útján tett energikus nyilatkozataikról, a kisantantkormányok ultimátum jellegű lépéseiről, és kifejtette, hogy további magyarországi tartózkodása milyen végzetes katasztrófába döntené az országot.

A király ekkor félbeszakította, és nem leplezett kétkedéssel ezt kérdezte:

– *Glauben Sie wirklich, dass mein Hierbleiben zu so einer riesigen Katastrophe führen könnte?* (Valóban azt gondolja, hogy ittmaradásom ilyen óriási katasztrófához vezetne?)

Kányát – akinek az volt a megbízatása, hogy mint a külpolitikai helyzet legalaposabb ismerője, a királyt a küszöbönálló súlyos komplikációk tekintetében felvilágosítsa és az ország sürgős elhagyására rábírja – a király szavaiból kiütköző gyanakvás kihozta sodrából.

– *Und eine Katastrophe mittlerer Grösse würde Euerer Majestät nicht genügen?* (És egy közepes nagyságú katasztrófa Felségednek nem lenne elegendő?) – kérdezte, mire a király kikergette. De azután meggondolta magát, néhány perc múlva visszahívatta, s türelmesen végighallgatta előadását." (Eredeti kézirat: *Bukarestben* című kötet, 54–55.)

38. Romániának a Kárpátokon túli területe.
39. Az első világháború után Kelet-Közép-Európában a legtöbb országban jelentős földreformra került sor. Különösen radikális volt a földosztás Jugoszláviában és Romániában, kevésbé radikális Lengyelországban és Csehszlovákiában. A földosztást számos ok motiválta. Részben a világháború éveiben a politikai öntudatosodás útján hatalmasat előrelépő parasztság kényszerítette ki, a reform enyhítette a robbanással fenyegető társadalmi feszültségeket, segítséget nyújtott az általában leromlott mezőgazdaság talpraállításához, és – nem utolsósorban – a nemzetiségekkel szemben erősítette az államalkotó nemzetet, felszámolta vagy legalábbis döntő mértékben csökkentette az idegen nemzetiségű földbirtokosok uralmát. Romániában végeredményben a 100 hektár feletti birtokok az összes földterület 27 százalékára zsugorodtak, a szántóterületnek pedig csak 14 százaléka maradt az említett határ felett. Így a nagy- és középbirtokokkal szemben a parasztgazdaságok váltak dominánssá.
40. Szokásos nemzetközi gyakorlat, hogy az egyes kormányok, illetve azok minisztériumai által kötetben publikált iratokat – amelyeknek mindig az a célja, hogy az illető kormányzat által folytatott politika helyességé-

ről a politikai közvéleményt meggyőzze, illetve ellenfeleinek-ellenségeinek propagandáját gyengítse – más-más színű borítóval hozzák nyilvánosságra.

41. A Tanácsköztársaság leverésében Románia tevékenyen közreműködött. Csapatai áprilisban, majd – a Vörös Hadsereg július 20-án megkezdett tiszai offenzívájának kifulladása után – július végén lendültek támadásba. Július 29-én már átlépték a Tiszát, augusztus 4-én bevonultak Budapestre, és csak november 14-16. között vonultak ki a fővárosból, valamint a Duna–Tisza közéről. A Tiszántúlt 1920. március 30-án ürítették ki.
42. Maniu, Iuliu (1873–1951) a parasztpárt vezére, 1928–1930, majd 1932–1933-ban miniszterelnök.
43. Harag és részrehajlás nélkül.
44. A február 29-én elfogadott 1920: I. tc. kimondta, hogy az államfői teendők ideiglenes ellátására a nemzetgyűlés kormányzót választ. Ennek nyomán választották március 1-én Horthy Miklóst kormányzóvá.
45. A királyi Románia politikai rendőrsége.
46. Ezután Hory egy veszedelmes román politikai beugratóval való kalandját, az illető lelepleződését beszéli el. (Eredeti kézirat: *Bukarestben* című kötet, 71–74.)
47. IV. Károly visszatérési kísérlete hatására – az előző évi csehszlovák–jugoszláv szerződés mintájára – jött létre e megállapodás. Ez volt a kisantant kialakulásában a második lépés. A szerződés szövegét közli Halmosy i. m. 157–158.
48. A volt uralkodó második visszatérésére 1921. október 20-án került sor.
49. Ekkor már Nuber nem az elnöki osztály beosztottja, hanem vezetője. 1921. október 12-én a Külügyminisztériumban új szervezeti felépítést honosítanak meg, ennek a jegyében az osztályokat négy nagyobb egységbe fogják össze. 1924 áprilisától Nuber az elnöki csoport állandó helyettes vezetője. 1925-ben rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri címet kap. Teljes nyugdíját elérve is visszatartják az állami szolgálatban, és csak 62. évében, 1927 végén vonul nyugállományba. (A korabeli nómenklatúra – vagyis ranglétra – egyébként sem volt túlságosan egyszerű, azonban még tovább bonyolították azáltal is, hogy a magasabb pozícióba való besorolás helyett annak címét és jellegét, vagy csupán címét és külön a jellegét adományozták. Ez több vonatkozásban – szabadság, illetmény – konkrét előnyökkel is járt, tehát korántsem csupán címkórságot jelentett. Valóságos kinevezés esetén a rangsor a jellegadományozástól számított. Politikai jelentősége pedig abban volt, hogy az állandó előrehaladás lehetőségét adta meg

nagyon sok esetben, amely a társadalmi mozdulatlanság és merev hierarchia világában a nem lényegtelen szerepet betöltő személyek társadalmi-politikai-gazdasági közérzetét javította.)

50. Dávid Mihály, gyógypedagógiai tanár, a követség nemrégiben alkalmazott szerződéses tisztviselője, nem sokkal később véglegesítik konzuli irodaigazgatóként. Később a kolozsvári útlevél-kirendeltségen dolgozik.
51. Lásd Halmosy i. m. 158–159. Ezzel a szerződéssel vált a kisantant teljessé.
52. Valójában a bukaresti misszió ekkor még csak képviselet. Követséggé 1921. július 15-én alakult át. Ezen a napon veszi át vezetését Rubido-Zichy Iván.
53. A munkaügyi minisztérium kiköltözését végül úgy sikerült meggyorsítani, hogy Budapesten nehézséget támasztottak a román követségi épület megvásárlása elé. (Eredeti kézirat: *Bukarestben* című kötet, 58.)
54. 1931. december 15-én Rubido-Zichy Ivánné levelet intézett – férje londoni távollétében – Nágocsról Walko Lajos külügyminiszterhez. Ebben leírja, hogy októberben elbocsátották volt vezető gazdatisztjüket, mert több százezer pengős kárt okozott, amit egyelőre nem tudnak kiheverni. A adót nem tudják befizetni, és ezért december 19-ére kitűzték az árverést. Segítséget kér. A levél melletti feljegyzésből kitűnik, hogy Rubido-Zichy két éve nem fizeti sem az állami adóját, sem a községi adóját, amely „a község helyzetét rendkívül nehézzé teszi". Állami adója évi 12 ezer pengő. Walko közbelépésére az árverést felfüggesztették azzal a feltétellel, hogy Rubido-Zichynek december 31-ig 4800, január 31-ig újabb 4800 pengőt kell fizetnie, a hátralévő összeget pedig február 15-ig kell rendezni. (Országos Levéltár, Külügyminisztérium. Kabinetiroda iratai, 1925–1932. Walko Lajos félhivatalos levelezése, kérvények.)
55. Az Osztrák–Magyar Monarchia legelőkelőbb jezsuita gimnáziuma volt, számos magyar diákkal.
56. Bécsben ma is működő elit jellegű gimnázium. 1746-ban Mária Terézia alapítja nemesi származású ifjak állami főtisztviselőkké képzését megalapozandó. 1749-ben a királynő 10 alapítványi helyet hoz létre, és kiköti, hogy az intézmény örökké a nevét viselje. Ferenc József 1849-ben megszünteti kizárólagosan nemesi jellegét. 1848-ban, majd 1865-ben alakítják át gimnáziummá, előtte felsőfokú jogi ismereteket és nyelvtudást nyújtó akadémia. Magyar alapítványi helyei is voltak.
57. Az 1867. évi kiegyezéskor a magyarok hallgatólagosan elismerték, hogy a közös ügyek vitelére a német lesz a hivatalos nyelv. A delegáción

belül a Függetlenségi Párt nevében évről évre szorgalmazták a német mellett a magyar nyelv hivatalos használatát. Az indítványt pedig a kormányzó szabadelvű pártiak minden alkalommal leszavazták. Amikor azután 1906-ban a Függetlenségi Párt jutott uralomra, a miniszterelnök is hasonló igényt fogalmazott meg az uralkodóhoz intézett memorandumában. (*A magyar értelmiség a közös külügy szolgálatában.* In: Diószegi István: *A magyar külpolitika útjai.* Tanulmányok. Bp., 1984. 268–277.)

58. A külügyi szolgálat mindhárom ágában a tisztviselők két nagy kategóriába kerültek. Az egyik volt a fogalmazói kar – mai fogalmaink szerint az érdemi ügyintézők és azok közvetlen vezetői –, a másik pedig a segédhivatal. A fogalmazói karban központi szolgálat esetén a pálya a miniszteri segédfogalmazói állással kezdődött. Fogalmazó, segédtitkár, titkár, osztálytanácsos, udvari és miniszteri tanácsos, államtitkár, miniszter – ezek voltak az előmenetel lépcsői. A diplomáciai tisztviselők attaséként kezdték pályafutásukat, követségi titkárként, követségi tanácsosként, követként folytatták. A konzuli pályán konzuli növendéknek, később konzuli attasénak sorolták be az újoncot, majd alkonzul, konzul, főkonzul lehetett belőle. A segédhivatali tisztviselők irodasegédtisztként kezdték, irodatisztként, irodafőtisztként, irodaigazgatóként folytatták, a csúcspontot esetükben az iroda-főigazgatói állás jelentette. Címükhöz minden esetben szolgálati helyük megjelölése járult. Tehát: miniszteri irodatiszt, követségi irodatiszt, konzuli irodatiszt stb. Ez volt a rangséma alapja, ezen azonban időnként változtattak. Hol például csak követségi titkári állás volt, hol pedig először csak II. osztályú követségi titkárnak sorolták be az illető tisztviselőt, hogy azután a követségi tanácsosi rang előtt I. osztályú követségi titkár legyen belőle.
59. Az éves rendes szabadság időtartama az elért rangtól, beosztástól függött.
60. „A Kormányzó Úr Őfőméltósága folyó évi augusztus hó 27-én kelt magas elhatározásával megengedni méltóztatott, hogy Hory András II. osztályú követségi tanácsosnak a bukaresti külképviseleti hatóság szervezése körül, valamint Magyarország de facto képviseletében kifejtett buzgó és eredményes működéséért magas elismerése tudtul adassék." *(Külügyi Közlöny,* 1921. 1. sz. 16.)
61. Rubido-Zichy október 23-i jelentésében arról számol be, hogy az előző napon Ferdinánd király előtte kijelentette: személyében garantálja, hogy a kisantant valójában semmit sem tesz Magyarország ellen. (Karsai Elek: *Számjeltávirat...* 243.) Románia magatartását a királypuccsokkal

szemben bizonyos fokú kettősség jellemezte. Az uralkodópár azon volt, hogy IV. Károlynak sikerüljön a trónt visszafoglalnia, a kormánykörök és még inkább az ellenzék élesen a puccskísérlet meghiúsításáért küzdött. (Ferdinánd királyt e kérdésben alighanem a hála vezette, mert Károly császár és király személyes közbelépésével mentette meg a trónját.) Ugyanakkor a kormány – feltételezhetőleg az udvar hatására – jóval mérsékeltebb volt, mint a prágai, illetve a belgrádi kormány. Ez az igazi magyarázata annak, hogy Budapesten a román tiltakozás miért volt oly visszafogott, míg Horyval Bukarestben tavasszal kemény hangon beszéltek. Rubido-Zichy jelentéseiben nem másította meg a helyzetet a szó közvetlen értelmében, ellenben annyiban igen, hogy csupán azokra a mozzanatokra figyelt, amelyek reményeit elősegíteni látszottak, az ellenkezőeket pedig figyelmen kívül hagyta. [A kérdésre lásd még Ádám Magda: *A kisantant (1920–1938)*. Bp., 1981. 66.]

62. Vladár nemrégiben került a követségre.
63. Természetesen a határt a már korábban aláírt trianoni békeszerződés vonta meg, de az egészen pontos határvonal helyszíni kijelölését ilyen bizottságok végezték.
64. Ekkor valójában még csak konzuli attasé, alkonzullá 1924. március 22-én nevezik ki. A határmegállapító bizottság munkájában egészen 1922. december 30-ig vett részt. 1941-től a politikai osztály vezetője, 1943 júliusától 1944. április elejéig a külügyminiszter állandó helyettese.
65. Alexandre Millerand francia miniszterelnöknek – aki a békekonferencia elnöke volt annak utolsó, már sporadikus szakaszában – jutott az a szerep, hogy 1920. május 6-án átnyújtotta a magyar békedelegációnak a békeszerződés végleges szövegét. A szerződéshez levelet csatoltak – ez vált később Millerand-féle kísérőlevélként ismertté-hírhedtté –, amelyben egyfelől arról esett szó, hogy a beterjesztett magyar igényeket nem vették figyelembe, másfelől viszont az alábbiakat tartalmazta:„a Szövetséges és Társult Főhatalmak... foglalkoztak azzal az eshetőséggel is, hogy az így megállapított határ esetleg nem felel meg mindenütt teljesen a néprajzi vagy gazdasági kívánalmaknak... Amikor... a határbizottságok megkezdték munkájukat, ha úgy vélik, hogy a szerződés intézkedései... valahol igazságtalanok, s hogy ennek az igazságtalanságnak orvoslása közérdek, módjukban lesz erről jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) Tanácsának. Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Főhatalmak hozzájárulnak, hogy ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetség Tanácsa felajánlhassa jószolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt ugyanazon feltételek mellett békés úton

megváltoztassa ott, ahol annak megváltoztatását valamelyik határbizottság kívánatosnak mondja..." (Lásd Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Második, átdolgozott kiadás. Bp., 1975. 63–64.) A levél e passzusához Magyarországon széles körök fűztek – megalapozatlan – reményeket..

66. Ez nincs így. A háború elvesztése után Bánffy sokat fáradozott azért, hogy mértékadó nyugati körökben Magyarország iránt szimpátiákat ébresszen – természetesen azzal a céllal, hogy a békeszerződés határozatai elviselhetőbbek legyenek. Már Károlyi Mihály megbízására is vállalt diplomáciai küldetést, később pedig az ellenforradalmi kormányok megbízásából tevékenykedett.
67. Regénytrilógiájának, az *Erdélyi történet*nek (*Megszámláltattál...; És híjjával találtattál...; Darabokra szaggattatol...*) első kötete 1982-ben Budapesten ismét megjelent.
68. Tudniillik Khuen-Héderváry Sándor
69. A következőkben Hory a román főváros szilveszteri szokásairól, illetve a román arisztokráciával kapcsolatos meglátásairól ír. (Eredeti kézirat: *Bukarestben* című kötet, 98–100.)
70. Az optáns birtokosok kártalanításának ügyét 1927-ben a magyar kormány a Népszövetség Tanácsa elé terjesztette, amely azonban döntés helyett magyar–román közvetlen tárgyalásokat javasolt. Az ügy végül 1930. április 28-án a párizsi egyezmények aláírásával zárult, amely összekötötte az optánsok ügyét a jóvátétellel, és így lényegében a kormány vállalta, hogy a magyar adófizetők pénzéből kártalanítja az optánsokat. Bethlen István miniszterelnök – mint volt erdélyi nagybirtokos – közvetlenül érdekelt volt.
71. 1920. szeptember 30-án Ambrózy Lajos körözvényben tudatja a külügyminiszter rendeletét, hogy azon helyiségek ablakain, amelyekbe az utcáról vagy a szemben lévő házakról be lehet látni, a fa ablaktáblákat lámpagyújtás után be kell csukni. „Főképpen áll a fenti rendelkezés a minisztérium épületének Dísz tér felé eső földszinti ablakaira." (Országos Levéltár, Külügyminisztérium. Elnöki osztály iratai, 13. tétel, 1919–1921/1920/30 023/1. sz.)
72. A magyar–román perszonáluniónak magyar részről is voltak hívei, főleg azok az erdélyi származású mágnások, akik így birtokaik visszaszerzését is elérték volna. A gondolat már 1919-ben is felmerült – bizonyos tárgyalások is folytak róla 1919–1920-ban Bethlen István és Teleki Pál részvételével –, és a későbbi években is fel-felbukkant.
73. Vörnle János 1938 végétől 1941 szeptemberéig a külügyminiszter helyettese, később a háború végéig ankarai követ.

74. A Haus-Hof und Staatsarchiv levéltárosai a közös külügyminisztérium státusában voltak. Így Szekfű Gyula, a hírneves történetíró is.
75. Pap Béla konzul teljes neve: ormáni Pap-Hegyestrü Béla.
76. Malfatti di Monte Tretto, Josef von: *Handbuch des österreichisch-ungarischen Consularwesens. Mit einer Sammlung von Normalien und einem Anhang über die Stellung der fremden Consular-Functionare in Österreich-Ungarn. Nach amtlichen Quellen.* Wien, 1. köt. 1879., 2. köt. 1883.
77. A bukaresti követség teljes létszáma 1922. május 1-én 22 fő volt. A korabeli egyéb magyar követségekhez képest ez kimagaslóan nagy létszámnak számított. Általában az volt a jellemző, hogy a szomszédos országokban voltak a legmagasabb létszámú követségek. Belgrádban 16 fő, Prágában 25 fő. Legtöbben (61 fő) Bécsben voltak, ez a magas létszám a közös ügyek felszámolásával függött össze. Ugyanakkor a kontinens hatalmi központjának tekintett Párizsban mindössze 14 főnyi követség működött, a londoni követség éppen a fele létszámú volt, a washingtoni állomáshelyen pedig mindössze négyen dolgoztak. Ha megemlítjük, hogy Szófiában 6, Brüsszelben 2, Varsóban 6, Hágában 3, Berlinben 12, Rómában 9, a Vatikánban 3, Bernben 7 és Stockholmban 3 főnyi követség volt – úgy már majdnem át is tekintettük a korabeli magyar diplomáciai hálózat egészét. (Természetesen ezt még a konzuli állomáshelyek egészítették ki, amelyekről itt nem esett szó.)
78. A továbbiakban Hory az 1919. évi, Magyarországról származó román hadizsákmány magánkézre jutásának egyes eseteit mondja el. (Eredeti kézirat: *Bukarestben* című kötet, 112–115.)
79. Bánffy 1922. január 3-i rendelete értelmében „az úgynevezett chiffrefrakk (zöld frakk bársonygallérral és aranygombokkal) viselhető minden olyan alkalommal, amikor annak viselése az illető országban szokásos, de kizárólag a magyar címerrel ellátott aranygombokkal". (*Külügyi Közlöny*, 1922. 1. sz. 2.)
80. IV. Károly 33 éves korában halt meg.
81. Brătianu, Ionel (1864–1927). Nagy miniszterelnöki korszaka 1918–1920, majd 1922-től 1926-ig, illetve 1927-ben ismét miniszterelnök.
82. Lásd a 28. jegyzetet.
83. A győztes hatalmak természetesen tisztában voltak azzal, hogy az új határok számos esetben nem feleltek meg a néprajzi elvnek. A nemzetiségek érdekében annyit tettek, hogy az egyes országokkal kisebbségvédelmi szerződést kötöttek. Ezeknek a szerződéseknek a tartalma lényegében azonos volt. Lengyelországgal 1919. június 28-án, Csehszlovákiával szeptember 10-én, Jugoszláviával (korabeli nevén a Szerb–Hor-

vát–Szlovén Királysággal) ugyanezen a napon, Romániával december 9-én született ilyen szerződés. (Egyébként a román kormánnyal és királlyal a legnagyobb vita a zsidó emancipáció kimondásáról folyt. A szövetségesek ezt is be akarták vétetni. Olyan kemény falba ütköztek azonban, hogy kénytelenek voltak megalkudni. Ez volt az az engedmény, amelynek fejében Románia végül is az általánosságban tartott nemzetiségi jogokról szóló megállapodást aláírta. Végül Görögországgal 1920. augusztus 10-én jött létre hasonló megállapodás. Magyarország a trianoni békeszerződés VI. fejezetében vállalt kisebbségeinek védelmére ilyen kötelezettséget. Lásd Halmosy Dénes i. m. 84–93., 103–105.

84. A Nemzetek Szövetsége Tanácsáról van szó. Később maga Hory is Tanácsról ír. A Tanács a Szövetséges és Társult Főhatalmak – felsorolásukat lásd a 31. jegyzetben – képviselőiből és még négy tagból állt.
85. Északi pályaudvar.
86. Küküllő menti borfajta Kemény Árpád báró híres pincészetéből.
87. A koronázás időpontját először 1921. szeptember 22-re tűzték ki, azonban többszöri elhalasztása után arra végül is csak 1922. október 15-én került sor. Mielőbbi megtartásával szimbolizálni akarták Nagy-Románia megszületését, az elhalasztást ellenben a zavargásoktól való félelem motiválta. A hangulatra az osztrák ügyvivő jellemzőnek találta, hogy amikor Rubido-Zichy 1921 augusztusában Nagyszebenbe kirándult, akkor az autóján – egyébként a szokásoknak megfelelően – elhelyezett kis magyar zászlót megpillantó diákok szünni nem akaró éljenzésben törtek ki. Az eset másnap a sajtóban nagy teret kapott, és az újságok kivétel nélkül a román nemzeti érzésre való nagyobb figyelmet ajánlottak Rubido bárónak. A román kormánynak a koronázás alatti idegessége végül abban jutott kifejezésre, hogy a külügyminisztérium vezértitkára felsőbb utasításra Horyval közölte: biztos forrásból tudomásuk van arról, Békéscsabán nemcsak tisztek, de csapatok is gyülekeznek, hogy az ünnepséget megzavarják. Az esetleges zavargásokért a magyar kormányt kellene – anyagilag is – felelőssé tenniük. Hory erre megjegyezte, hogy Békéscsaba néhány száz kilométerre van Gyulafehérvártól, és megkérdezte, hogyan képzeli el az államtitkár az adott vasúti viszonyok mellett a csapatok gyors megérkezését. (Haus-Hof und Staatsarchiv, Neues Politisches Archiv, K 22. 215. és 835. fólió.) Német követkollégája előtt Rubido-Zichy azt állította, hogy a titkosrendőrségnek az üggyel hármas célja volt. Egyrészt, hogy megakadályozza a már megkezdett magyar–román fogolycserét, nehézséget támasszon Magyarországnak a Népszövetségbe történő felvétele elé (amely akkor ismét aktuálissá vált – P. P.), és végül, hogy a király előtt

bebizonyítsa: messzemenően igaza van a Brătianu-kormánynak, amikor azt hangoztatja, hogy létezik egy gátlástalan magyar irredenta mozgalom, amellyel szemben az erős kéz politikájára van szükség. A német követ Berlin felé úgy foglalt állást, hogy nem tartja kizártnak a román titkosrendőrségnek tulajdonított szerepet. (AA Politische Abteilung II. po. 3. Rumänien–Ungarn Bd. 1. Freytag 1922. szeptember 9-i jelentése.) Az egész kérdést jóval mélyebben elemzi a budapesti német követ. 1922. szeptember 15-i jelentésében elöljáróban egyfelől leszögezi, hogy a bombamerénylet ügyét még a kisantant diplomáciai körein belül is általában a román kormány politikai manőverének tulajdonítják, mégis egyre inkább az a benyomása, hogy a cáfolatokkal szemben bizonyos elővigyázatosság kívánatos. A Héjas–Gömbös–Friedrich irányítása alatt álló irredenta egyesületek helyzete ugyanis az utóbbi időben érezhetően megnehezedett, következőleg jellegük még titkosabbá vált és egyben tovább radikalizálódtak. A szervezetek külföldön is hasonló organizációkat építettek fel. Ezért az itteni vezető körök – amelyek ezekről a titkos társaságokról jobban lehetnek tájékozódva, mint ahogy azt kifelé mutatják – a romániai nyomozás lefolyásától erősen nyugtalanok, amint azt a parlament külügyi bizottságának ismételt zárt ülései mutatják. Ezeknek a titkos szervezeteknek több magyar tagja a legjobb esetben is egy román politikai beugratónak esett áldozatul, ha az állítólagos Fiquelmont-Belmont grófot ilyennek lehet tekinteni, és az affér mégsem egy távolról [von langer Hand] előkészített összeesküvés. [AA Politische Abteilung II. Rumänien–Ungarn Bd. 1.)

88. A továbbiakban Hory a hidak gondozatlanságáról, majd a posta akadozásáról, az egész Erdélyben elharapódzott korrupcióról ír. (Eredeti kézirat: *Bukarestben* című kötet, 135–139.)
89. Az osztrák ügyvivő 1921. március 19-i jelentésében írja: „biztos, hogy Erdély nemzetiségei, a németek, a magyarok és a románok autonómiát kívánnak. Ami a németeknél és a magyaroknál magától értetődő, az a románoknál nagyon jól megérthető, ha meggondoljuk, hogy az erdélyi viszonyok minden leírást felülmúlnak, és hogy az erdélyi románok kezéből – akik pedig kulturálisan messze magasabban állnak, mint az ókirályságbeliek – minden hatalmat kivettek." (Haus-Hof und Staatsarchiv, Neues Politisches Archiv, K 22. 33. fólió.)
90. 1922. január 21-én kelt jelentésében írja Hory: „Vaida elégületlensége a romániai politikai viszonyokkal, a kormányzati rendszerrel és az erkölcsökkel – köztudomású. Kritikáját sohasem hallgatja el, s temperamentuma a legutolsó kormánybuktató ülésen is annyira elragadta, hogy román képviselőtársait a »magyar tigrisekkel« szemben poloskáknak

minősítette." (Országos Levéltár, Külügyminisztérium. Politikai iratok, 1922. 27/1. tétel, 506. sz.)

91. Az 1905-ös választásokon 8, az 1906-oson 15, az 1910-esen pedig (ez volt az utolsó parlamenti választás az első világháború kitörése előtt) 5 román nemzetiségi képviselő került a képviselőházba. Hory nagyon finoman fogalmaz, amikor azt írja, hogy a magyar választási rendszer sem volt ideális. Ez a szisztéma jóval keményebb kritikát érdemel. A két választási rendszer összevetéséhez azt is hozzá kell tenni, hogy az első világháború után a nemzetiségekkel szembeni politika általában türelmetlenebbé vált, keményebb eszközökkel törtek az asszimiláció irányába az uralmon lévő kormányok. Magyarországon a kormányzati politika – és nemkülönben a politikai közvélemény túlnyomó többsége is – arra a következtetésre jutott, hogy a dualizmus korszakában folytatott túlságosan is engedékeny nemzetiségi politika a kisebbségek elszakadási törekvéseit erősítette, és így hozzájárult a Monarchia (ezen belül Magyarország) széteséséhez. Az utódállamok lényegében hasonlóan vélekedtek, ezért kisebbségeik erőszakos asszimilációját akarták mielőbb megvalósítani.
92. Diplomáciai betegség. Máskor ezt „morbus consularis"-nak nevezték. A lényeg azonban ugyanaz: beteges szabadulási vágy a konzuli beosztástól, illetve a diplomáciai státus elnyerésére való törekvés.
93. Az önálló magyar külügyi igazgatásról 1918. december 13-án alkottak törvényt, amely a polgári demokratikus forradalom V. néptörvényeként került az Országos Törvénytárban becikkelyezésre. E törvény leszögezte, hogy a volt közös minisztériumok és egyéb intézmények magyar állampolgárságú alkalmazottait – addigi besorolásuknak és illetményüknek megfelelő állásba – átveszik vagy végellátásban részesítik, ha ilyen kívánságukat kifejezésre juttatják, illetve a Népköztársaságra a hűségesküt leteszik. Mivel azonban a kiépülő külügyi kormányzatnak nem voltak saját emberei, ezért gyakorlatban a volt közös külügyi szolgálatosoknak igen gyors előmeneteli lehetőségük adódott, másrészt pedig igen sokan kerültek át a konzuli ágból a diplomáciai szolgálatba, tehát valóban a szóban forgó időszakban a konzuli területeken gyorsabb előmenetelre nyílt alkalom.
94. A számvevőség vezetője ezekben az években zomborhegyi Riszner Károly számvevőségi igazgató volt. 1921. február 26-tól miniszteri tanácsos. Nemességet és előnevet 1916-ban kapott.
95. Abele Egon, báró. A bukaresti követségen 1922. november 28-tól 1923. október 11-ig teljesít szolgálatot. A második világháború éveiben a milánói főkonzulátus vezetője.

96. 1932. január 3-tól 1933. június 30-ig Bobrik Arno a bukaresti követség első beosztott tisztviselője.
97. Először a román csapatok bevonulásakor a tisztek elszállásolására vettek igénybe lakásokat vagy azok egy részét. Később az ókirályságból érkező tisztviselők lakásgondjának megoldására. A hajléktalanná válók elhagyták az országot, és a budapesti vagonlakók számát duzzasztották. Horyék Belmagyar utcai házának egy részét már az első hónapokban igénybe vették katonai beszállásolásra. Édesanyja, húga és öccse (aki 1921-ben meghalt) számára három szobát meghagytak, és megmaradt Hory dolgozó-, valamint hálószobája is. 1922 októberében azonban az egész lakást kiutalták egy Banescu nevű egyetemi tanárnak. Parázs jelenetek zajlottak, majd Hory mindenféle összeköttetését megmozgatta, végül azonban három szobát át kellett adniuk. (Eredeti kézirat: *Bukarestben* című kötet, 142–152.)
98. A történelmi Magyarország felbomlása nyomán az utódállamokhoz kerülő területek államigazgatási, oktatásügyi stb. magyar nemzetiségű tisztviselői, több százezres tömegei Budapestre menekültek, ahol hosszú éveken keresztül a pályaudvarok környékén vakvágányokra tolt vagonokban éltek. Az ellenforradalmi Magyarország kormányai érdemben képtelenek voltak sorsukon segíteni. Az állástalan diplomások óriási tartalékserege a korszak egyik feszültségforrása lett.
99. Gróf Bethlen István (1874–1947). Az ellenforradalmi korszak talán legnagyobb formátumú államférfia. 1921. április 14-től 1931. augusztus 24-ig miniszterelnök. Erdélyi származása politikusi pályafutásánál nem lényegtelen szempont, egészében azonban a magyarországi nagybirtokos- és nagytőkéskörök érdekeit képviselte elsősorban.
100. A követségen két Ferenc Béla volt. Az egyik konzuli irodafőtisztként, a másik követségi irodasegédtisztként dolgozott. Itt nyilván az utóbbiról van szó.
101. Ezután Hory a bukaresti diplomáciai élet néhány mulatságos, színes epizódját eleveníti fel. (Eredeti kézirat: *Bukarestben* című kötet, 177–183.)
102. A külügyi szolgálatban – mint erősen hierarchizált szervezetben – a rangsornak komoly jelentősége volt. Elvileg rangosztály, beosztás, életkor, szolgálati évek alapján állították össze, ám ezek a szempontok nemegyszer ellentmondásos helyzetet teremtettek, így a rangsortáblázat állandó viták és sértődések okozója volt.
103. Valójában a különbség lényegesebb volt. Lásd erre a 30. jegyzetet.
104. Rothkugel István a bukaresti követségen 1923. január 10-től 1924. március 16-ig szolgált mint attasé, illetve 1923. december 15-től II.

osztályú követségi titkár. 1943-ban I. osztályú követségi tanácsossá nevezik ki, és a berni követségre osztják be.

105. 1866-tól Románia fejedelme, 1881-től királya. 1914-ben halt meg. Ferdinánd királynak a nagybátyja volt.

106. 1919. december 18-tól 1920. július 1-ig.

107. Kolossa 1921. június 19-től vezeti a képviseletet, amely 1922. április 11-én átalakul követséggé. Kolossa 1922. március 24-től 1923. november 27-ig követ. Az lehet, hogy Kolossa szívesen jött el Belgrádból, felmentése azonban egyben nyugdíjazását is jelentette, ami miatt viszont pert indított a Külügyminisztérium ellen.

108. Albrecht egyébként szintén Habsburg volt, de a dinasztia „magyarországi" ágából származott. A harmincas-negyvenes években a német fasisztákkal, magyar nyilasokkal cimborált. Ausztriával határos birtokáról szöktek Németországba 1944-ben az újvidéki vérengzés akkor már bíróság elé került értelmi szerzői. (A főhercegi rang *kizárólag* a Habsburg-család tagságához volt kötve. A dinasztia magyarországi ágának pedig csak a nádortól származó József-ágat nevezték. Albrecht ága tescheni volt. Atyja, Frigyes főherceg, mint ottani birtokos, az első világháború hadsereg-főparancsnokaként még a főhadiszállást is ott tartotta. Ezen nem változtat, hogy a háború után magyarországi birtokán, Magyaróváron lakott, s ott is halt meg.)

109. A trón betöltése kérdésében a korabeli magyar politikai közvélemény királypárti része két pártra szakadt. A legitimisták azt vallották, hogy IV. Károly, illetve elsőszülött fia, Ottó nem vesztette el a jogát a trónra, a szabadkirályválasztók ellenben amellett kardoskodtak, hogy a nemzetre visszaszállt a szabad királyválasztás joga.

110. Hory itt a Gömbös-féle irányzatra utal. Gömbös Gyula 1932. október 1-én lett miniszterelnök. Alkata számtalan kompromisszumra vitte rá, alapjában azonban az arisztokráciával szemben erős ellenszenvvel viseltetett. Gömbös a magyarul rosszul tudó Rubido-Zichyt különösen gyűlölte. Gömbös személyes kívánságára 1932. december végén Rubido-Zichyt nyugdíjazták.

111. 1923. december 4-én kezdi meg bukaresti szolgálatát. 1926-tól 1928-ig ügyvivőként a madridi követséget vezeti. 1929-től a bukaresti követséget, 1934-től 1939-ben történt nyugdíjazásáig a hágai követséget irányítja következtként.

112. Azaz: „Özvegy Clicquot-né" („Clicquot özvegye"). Igen finom francia pezsgő, a reimsi polgármester leányáról, Clicquot pezsgőgyáros feleségéről elnevezve, aki húszéves korában özvegyen maradva, átvette a gyár vezetését, és azt az egyik legelső francia pezsgőgyárrá fejlesztette.

113. Horyéknak Kolozsvárt a Nemzeti Színháztól mintegy 300 méterre, a Torda felé vezető út mellett 12,5 holdas ingatlanjuk volt. Mivel a város abban az irányban terjeszkedett, a család felparcelláztatta a földet, és eladta. Amint Hory írja: „a házhelyeket úgy elkapkodták, mint a cukrot. Azóta ott egy egész új városrész épült fel." (Eredeti kézirat: *Bukarestben* című kötet, 137.)
114. Az első világháborúból egyaránt győztesen kikerülő Olaszország és Jugoszlávia viszonyát területi problémák mérgezték. 1919 szeptemberében Gabriele D'Annunzio – aki egyébként jelentős költő és író volt – különítményével elfoglalta Fiumét. A két ország között pattanásig feszült lett a helyzet. A liberális Giolitti-kormánynak az 1920. november 12-én megkötött rapallói szerződéssel sikerült megbékélést teremtenie. Fiume és közvetlen környéke területén létrejött „Fiume szabad állam", D'Annunzio pedig – az olasz kormány katonai nyomásának engedve – kivonult a városból. 1922. október 29-én azonban hatalomra jutott Mussolini, aki 1923 augusztusában Görögországgal került konfliktusba, szeptemberben pedig – megszegve a rapallói szerződést – megszállta Rijekát (Fiumét). Ezután valóban meglepetést keltett az olasz–jugoszláv közeledés, majd az 1924 januárjában megkötött, úgynevezett Adria-paktum, amelyben Jugoszlávia elismerte az olaszok hódítását.
115. Az olasz–jugoszláv közeledés az egész ellenforradalmi korszakban a magyar külpolitika egyik réme volt. Már az első világháború után közvetlenül világos volt, hogy az ország elszigeteltségéből való kitöréshez legtöbb reménnyel a Jugoszláviával való megegyezés kecsegtet. Azonban csak egészen megváltozott körülmények között, 1940. december 12-én jött létre a két ország között úgynevezett örök barátsági szerződés, hogy néhány hónap múlva Németország oldalán a Horthy-Magyarország részt vegyen Jugoszlávia feldarabolásában.
116. Nyírő József (1889–1953) az erdélyi és általában véve az új magyar próza biztató ígéretének mutatkozott. A székely nép sorsát, emberi értékeit bemutató korai írásaival (például az *Uz Bence)* új, erőteljes, színpompás nyelvet hozott. A negyvenes évek elejétől szélsőjobboldali, háborús uszító cikkeket írt. Tagja volt a soproni nyilas parlamentnek is.
117. Ezután Hory konkrétan felsorolja az illetőket, és bemutatja személyes tulajdonságaikat, valamint életkörülményeiket. (Eredeti kézirat: *Bukarestben* című kötet, 218–221.)

1. Tudniillik a Külügyminisztérium politikai osztályának irattárában.
2. A korabeli nemzetközi gyakorlathoz igazodva a külügyminiszter állandó helyettese egyben a *secrétaire général* (főtitkár, vezértitkár) címet is viselte. Lásd még az 1. fejezet 4. jegyzetét.
3. Tihomir Popović 1924. február 9-től.
4. Ez így túlzás, de tény, hogy mint illegális határátlépőkre, tüzeltek rájuk. Természetesen ennek ismeretében a kettős birtokosok többnyire tartózkodtak attól, hogy a határ átlépését megkíséreljék.
5. Kánya Kálmán – számos jel szerint – erős ellenszenvvel viseltetett a szerbekkel szemben.
6. A korabeli magyar külpolitika Jugoszláviával (akkor még Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal) szembeni magatartását kettősség jellemezte. Egyfelől több ízben tett kísérletet a Belgráddal való megegyezésre, mert így remélte elszigetelt helyzetét megjavítani, a kisantantot felrobbantani. Másfelől viszont – ugyanezen célból – a délszláv államot feszítő belső ellentétekre épített, és emellett a Jugoszlávia-ellenes külső erőket támogatta.
7. Báró Forster Pál a hágai követség vezetésére kapott ügyvivőként megbízást. 1927-ben Hory utóda lesz a belgrádi követi tisztségben. Lásd erre Hory visszaemlékezéseit is a 238–239. oldalon.
8. A húszas évekre – sőt tulajdonképpen az egész ellenforrradalmi korszakra jellemző volt az értelmiség relatív túltermelődése. Kezdetben az utódállamokból Magyarországra, főleg Budapestre menekült tisztviselők sorsa okozott gondot. (Vö. még az I. fejezet 97. és 99. jegyzetével.) Tovább duzzasztották a különben is abnormálisan magas létszámú köztisztviselői kart. A kormányzat 1920-tól több kísérletet tesz a létszámcsökkentésre, de ezek nem oldják meg a problémát. 1924-ben a gazdasági élet talpraállításához felvett népszövetségi kölcsönnek egyik feltétele volt a létszámcsökkentés. Az elbocsátandó tisztviselők úgynevezett Bé-listára kerültek.
9. Binder Károly konzul teljes neve Binder *Kotrba* Károly. Miniszteri titkárból lett 1923. január 3-án II. osztályú, 1926-ban I. osztályú konzul.
10. Daruváry Géza (1866–1934) 1922. június 16-tól 1923. június 11-ig igazságügy-miniszter. Közben – 1922. december 19-én – kap megbízást a külügyminiszteri teendők ideiglenes ellátására is. 1923. június 11-től 1924. október 7-ig külügyminiszter.
11. 1793 és 1802 között létesült hajózható csatorna a Bácskában, amely a Dunát a Tiszával köti össze.

12. A trianoni békeszerződés értelmében Magyarországon megszűnt az általános hadkötelezettség, 35 ezer főnél nem nagyobb hadsereget lehetett csupán fenntartani. A békeszerződés egy sor előírással bástyázta el az utat egy ütőképes hadsereg kiépítése elől. A rendelkezések betartatására a győztesek Katonai Ellenőrző Bizottságot delegáltak Magyarországra, amely 1927. március 31-ig működött. Ezután alkalmi ellenőrzéseket végeztek.
13. Az első világháborúval és a békekonferenciával világjelenséggé vált a külügyi döntések átcsoportosulása magasabb szint felé. Ennek jegyében Bethlen István is a külpolitikát elődeinél erősebb irányítás alá vonta. A sok színtelen külügyminiszter személye ezzel a ténnyel is összefüggött. Az irányvonal gyakorlati megvalósításában pedig Kánya Kálmáné és Khuen-Héderváryé a döntő szerep.
14. A miniszterelnökség székhelye a budai Várban.
15. Lásd erre a kötet bevezetőjét.
16. A belgrádi várkomplexum neve.
17. A követségeken uralkodott állapotokról szóló leírást minden vonatkozásban alátámasztja Hoffinger belgrádi osztrák követ egyik jelentése is. Forster kezdetben változtatni akart, de amikor látta, hogy Kolossa a helyén marad, sőt azt tapasztalta, hogy utódként sem veszik számításba, akkor a követség tagjaihoz hasonult. A követség tagjainak szinte főbiájuk volt a személyes kapcsolatok kiépítésétől. „Mivel aztán itt minden ügyet csak személyes kapcsolatok és közbelépések révén lehet előrevinni, ezért a magyar követség mindenhol és mindenkinél legyőzhetetlen akadályokba ütközik, és rosszindulatot tételez fel ott, ahol gyakran csak csigalassú és rendetlen adminisztráció van." (Haus-Hof und Staatsarchiv, Neues Politisches Archiv, K 3., 1923. szeptember 11-i jelentés.)
18. Malasits Géza szociáldemokrata képviselő a külügyi tárca költségvetési vitájában 1925. december 3-án szintén utal egy hasonló esetre. Nevet és helyszínt nem mond, csupán azt, hogy az illető követ a megvásárolt követségi palotát „Párizsból hozott bútorokkal rendezte be akkor, amikor Magyarországon a bútoripar pang, s amikor elsősorban a magyar államnak, a magyar iparnak lett volna érdeke az, hogyha a követ úr vendégeket fogad, akkor rá tudjon mutatni, hogy ezek a gyönyörű bútorok Magyarországon készültek." Szóval feltehetőleg általánosan elterjedt hibás gyakorlatról lehet szó. (Az 1922. június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. XXXVII. kötet, 217.) A német diplomáciai iratok ugyanakkor fényt vetnek arra a tényre, hogy Forster igen jóban volt a belgrádi német követtel, akinek ajánlatát elfogadva a követséget

német építésszel építtette, tehát nyilván innen adódott a német berendezés ötlete is. (AA Politische Abteilung II. Po 8 Ungarn Bd. 1. a Wilhelmstrasse információja a hágai követ számára 1924. április 7-én.)

19. A szerb királyok palotája Belgrádban.
20. II. Sándor 1888-ban született, 1921-ben lépett trónra, de már a háború befejeződése után – édesapja betegsége miatt – régensként tényleges uralkodó. 1934. október 9-én Marseille-ben politikai gyilkosság áldozatául esett.
21. Ebben az időszakban a magyar külpolitika irányítói messzemenően figyelnek Londonra.
22. A szovjet–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok felvételére csak 1940-ben került sor.
23. A szovjet-oroszországi polgárháborúban Vrangel hadserege jelenti 1920 derekán a szovjet hatalom számára a legnagyobb veszélyt. Az év végére azonban Vrangel döntő vereséget szenved, hadseregének maradványai a Fekete-tengeren át balkáni országokba menekülnek. Egyébként Hory megérkezése előtt néhány nappal, március 6-án jelentették be Belgrádban, hogy az orosz követség megszűnt, és a követ azontúl az orosz menekültek küldötteként működik. (Haus-Hof und Staatsarchiv, Neues Politisches Archiv, K 3., a belgrádi osztrák követ 1924. március 7-i jelentése.)
24. Régnier vitézzé avatásakor *Rényey*re magyarosította nevét; azonos tehát az 1936-ban a varsói követségen működő Rényey Viktor II. osztályú követségi tanácsosi címmel felruházott I. osztályú követségi titkárral.
25. Hory ezt később sem részletezi.
26. Paléologue, Maurice George (1859–1944) 1920. február 20-tól szeptember 20-ig töltötte be a vezértitkári szolgálatot. (Az első világháború alatt a szentpétervári követséget vezette, itt szerzett élményeit ma is forgatott visszaemlékezéseiben örökítette meg. E munkája már a két háború között magyarul is megjelent, majd rövidített formában 1982-ben Budapesten ismét napvilágot látott. *A cárok Oroszországa az első világháború alatt. Franciaország nagykövetének naplójából* címmel.) Nevéhez fűződik a francia külpolitika kísérlete arra, hogy a közép-európai francia befolyást egy lengyel–magyar–román blokk kiépítésével szilárdítsák meg. Lásd erre legújabban Ormos Mária munkáját: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Bp., 1983. 384–386.
27. Angliában az 1923. évi választások nyomán első ízben kerül a munkáspárt hatalomra, amelynek az ellenforradalmi Magyarország természetesen nem volt szimpatikus. Hozzátehetjük azonban, hogy e belpolitikai változás nem hatott ki Anglia Magyarországgal szemben folytatott politikájára.

28. Németországban az első világháború után a kommunista párt komoly politikai tényező, a szociáldemokrata párton belül is számottevő a radikális erők súlya. Másfelől a számos pártocskába, különítménybe, paramilitáris szervezetbe egyesült radikális konzervatív erőknek is igen jelentős a társadalmi bázisa. Közülük nő ki a náci mozgalom. Hitler 1923-ban Münchenben sikertelen kísérletet tesz a hatalom megragadására.
29. Walter Rathenau német külügyminiszter 1922. április 16-án Rapallóban megállapodást írt alá Csicserin szovjet külügyi népbiztossal. Külpolitikai vonalvezetése a békeszerződés elfogadásán alapult. Ugyanebben az évben – június 24-én – nacionalista tisztek meggyilkolták.
30. A dolognak az a másik oldala – egyébként a sokkal nyomósabb –, hogy Németország számára nem volt szempont a Magyarországgal való együttműködés kialakítása. A hivatalos német külpolitika a franciákkal való együttműködés lehetőségeit kereste.
31. Hory fejtegetései a ballplatzi dogmák leírásában pontosak lehetnek, saját felfogásának újszerűségét azonban erősen eltúlozza. Lásd még az I. fejezet 115. jegyzetét.
32. Jugoszláviának mindegyik szomszédjával voltak ellentétei, és ezek megoldásában csak nagyon korlátozottan támaszkodhatott kisantantbeli szövetségeseire. Bukarest és – olasz politikája minden ellentmondásosságával együtt – Prága szintén fontosnak tartotta, hogy jó kapcsolatokat ápoljon Rómával, amelynek nagyhatalmi álmai elé már Jugoszlávia puszta léte akadályt gördített. Bulgária területi igényeivel szemben ugyan Belgrádban számíthattak a románok támogatására, a Bánát megosztottsága azonban magában hordozta a román–jugoszláv viszony megromlásának lehetőségét.
33. Francesco Nitti 1919–1920-ban miniszterelnök.
34. Mussolini 1922 októberében jutott uralomra.
35. Ennek legerőteljesebb jele akkor mutatkozott meg, amikor a nyugat-magyarországi kérdés miatt 1921 októberében Velencében olasz elnöklettel magyar–osztrák tárgyalásra, majd megállapodásra került sor. A velencei egyezményen alapuló decemberi népszavazás eredményeként – a korábbi döntéssel ellentétben – Sopron és környéke Magyarországé maradt. Vö. Kerekes Lajos: *Ausztria hatvan éve. 1918–1978*. Bp., 1984. 82–83.
36. A külügyi hierarchiára nézve lásd az I. fejezet 58. jegyzetét.
37. Tudniillik Khuen-Héderváry.
38. A konzuli akadémia 1898-ban született, jogelődje, az 1754-ben létrejött keleti akadémia átszervezése folytán. A Külügyminisztérium felügyele-

te alatt működött; érettségizett, franciául tudó fiatalokat vettek fel, akik konzuli pályára készültek. A képzési idő öt esztendő volt. Az alapos képzésnek is szerepe lehetett abban, hogy számosan olyanok is elvégezték, akik később diplomáciai pályára, illetve a Külügyminisztérium állományába kerültek.

39. Wodianer Andor nem sokkal azután, hogy Hory 1927-ben elfoglalta római követi állását, szintén Rómába kerül. 1933–1934-ben a Buenos Aires-i követséget vezeti, 1935-től a madridi követség ügyvivője, ezzel egyidejűleg Portugáliában is ügyvivő. 1939-ben Lisszabonba kerül, ahol azután 1944. március 19-ig vezeti a követséget. A világháború éveiben fontos szerepet játszik Kállay Miklós miniszterelnök béketapogatózási kísérleteiben. A német megszállás után állásáról lemond.
40. Mivel a Szovjetunió volt az egyetlen ország, amely a trianoni békeszerződést nem ismerte el, ezért külpolitikai okokból abszolút kézenfekvő volt a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok felvétele. A rapallói német–szovjet megállapodásnak is szerepe lehetett abban, hogy 1922-ben a genovai konferencián Bánffy külügyminiszter titokban tárgyalásokat folytat Csicserin külügyi népbiztossal. A Tanácsköztársaság közeli emléke, a rendszer mélyen retrográd jellege azonban olyan erősen hatott, hogy az ilyen irányú lépéseket – jóllehet főleg ipari és kereskedelmi körök által támogatott gazdasági megfontolások is a kapcsolatok felvétele mellett szóltak – erősen bénította. Így a kapcsolatok rendezésének szükségessége újból csak 1924 tavaszán merült fel, a hivatalos tárgyalások augusztus 26-án kezdődnek Berlinben. Szeptember 5-én, majd 12-én ugyan egyezményeket parafálnak a diplomáciai, illetve a kereskedelmi kapcsolatokról, a megállapodások híre azonban idő előtt kipattan. A reakciós közvélemény itthon keményen tiltakozik, majd a ratifikációt még kilátástalanabbá teszi, hogy októberben Angliában megbukik a munkáspárti kormány. Az agresszívan szovjetellenes konzervatív kormány politikájának hatására most már a Bethlen-kormány is az egyezmény elejtésére keresi az ürügyet. A diplomáciai viszony rendezésére jóval később, 1934 februárjában kerül sor.
41. A továbbiakban Hory a belgrádi követségi épület kerítésének felépítéséről, az előtte húzódó járda aszfaltozásáról – ez volt az első ilyen járda a jugoszláv fővárosban –, valamint a korabeli Belgrád miliőjét felidéző regényekről ír. (Eredeti kézirat: *Belgrádban* című kötet, 39–41.)
42. Nikola Pašić 1920. december végétől 1924 júliusáig volt uralmon, közben azonban több kormányrekonstrukcióra került sor.
43. Hory 1925. január 27-i számjeltáviratában egy „M... Valdemár ismert nevű bizalmi ember"-től kapott értesüléséről számol be. Az illető min-

den bizonnyal azonos az említett személlyel. (Országos Levéltár, Külügyminisztérium. Rezervált politikai iratok, 16. tétel, 1925. 31. sz.)

44. Magyarország Bulgáriával osztozott abban a „dicsőségben", hogy a jugoszláviai sajtó kettejüket szidja a legerőteljesebben – olvasható a belgrádi osztrák követség 1923. október 24-i jelentésében. (Haus-Hof und Staatsarchiv, Neues Politisches Archiv, K 3. fólió 322.)
45. Gyáriparosok Országos Szövetsége, illetve Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés.
46. Olyan kereskedelmi megállapodás, amely a legnagyobb kedvezmény elvén alapul, ami azt jelenti, hogy az illető ország partnerének megadja mindazt a vámkedvezményt, amelyet már korábbi partnereinek biztosított.
47. Lásd erre a kötet bevezetőjét.
48. Gömöry-Laiml László. 1936-ban történő nyugállományba vonulásáig az utazási és útlevélosztály vezetője.
49. József főherceg felesége.
50. Jellemző megnyilvánulása annak, hogy a Külügyminisztérium főtisztviselői között is megvolt a diplomata–konzul különbség.
51. Az önálló magyar Külügyminisztérium kiépítése során felmerült annak a szükségessége, hogy az utánpótlás megfelelő nevelésére intézményes keretekben kerüljön sor. 1920-ban külügyi szaktanfolyam indítását rendelik el. A húszas években azonban a tanfolyamra csupán néhány fő jelentkezett évente, a szigorú felvételi vizsgán ők sem feleltek meg mindnyájan. Gömöry-Laiml a tanfolyam egyik oktatója volt.
52. 1924. május 4-én a Ferencvárosi Torna Club futballcsapata a Jugoszlávia együttesével játszott, és 2 : 1-re győzött. Két nap múlva, 6-án a Belgrádi Sport Club csapatától 3 : 1-es vereséget szenvedett.
53. A jelentést, illetve a Külügyminisztérium utasítását nem sikerült felleleni.
54. A választott bíróságok sajátos formáját jelentették az első világháborút befejező Párizs környéki békékben, így a trianoni békeszerződésben is meghatározott *vegyes döntőbíróságok*. A békeszerződések értelmében ilyen döntőbíróságokat kellett létrehozni a Szövetséges és Társult Főhatalmak mindegyike és az egyes legyőzött államok között. A háromtagú bíróságnak egy-egy tagját az érdekelt államok jelölték ki; elnököt pedig a két állam közös megegyezésével kellett választani; ilyen megegyezés hiányában az elnököt a Nemzetek Szövetségének Tanácsa jelölte ki.
55. Bolla első keresztneve Lajos, a második Gyula volt. Innen a baráti „Jules" megszólítás. Mint ideiglenes ügyvivő, 1924-ben még csak miniszteri titkári címmel felruházott segédtitkár volt, 1925. augusztus 31-től jelleggel is felruházva. 1926. március 9-én lett miniszteri titkár.

56. Ez túlzás. A megállapodás csupán átmeneti megnyugvást hozott. Az 1934-es marseille-i gyilkosság előtt a magyar–jugoszláv viszony egyik súlyos gondja ez a kérdés. 1930. február 5. és 1933. október 30. között kereken 20 komolyabb sérülést okoztak a jugoszláv határőrök fegyverei. Közülük 9 esetben magyar állampolgárok, illetve magyar nemzetiségű jugoszlávok életét oltották ki.
57. Lásd erre az I. fejezet 113. jegyzetét.
58. A *Pester Lloyd*, a magyar kormány német nyelvű félhivatalos lapja.
59. Lásd a 40. jegyzetet.
60. Rapallóban – egy Genova környékén fekvő tengeri fürdőhelyen – 1922. április 16-án született megállapodás a Szovjetunió és Németország között. A szerződés 3. cikke kimondta, hogy a két ország között a diplomáciai és konzuli kapcsolatokat ismét azonnal felveszik. A nyugat-európai országok közül Németország ismerte el először a Szovjetuniót. A szerződés mindkét országnak igen előnyös volt, ennek révén sikerült nemzetközi elszigeteltségükből kitörni. A szerződés szövegét közli Halmosy: i. m. 210–211. Vö. még a 29. jegyzettel.
61. Vö. a 40. jegyzettel. Hory ezután – későbbi ismeretei alapján – a magyar–szovjet megállapodás ratifikálásának elmaradását beszéli el. (Eredeti kézirat: *Belgrádban* című kötet, 72–73.)
62. Az új délszláv államot megszületésétől súlyos társadalmi-politikai ellentétek szabdalták. A konfliktusok egyik leglényegesebb összetevője volt, hogy a soknemzetiségű, ám túlnyomórészt délszláv lakosságú ország nem népeinek föderációjaként jött létre. Politikai berendezkedését a szerb uralkodó osztályok hegemóniája szabta meg. Horvátország pártjai közül a legnagyobb erőt a Horvát Köztársasági Parasztpárt képviselte, amely társadalmi programjában parasztdemokráciáért szállt síkra, politikailag pedig köztársaságért és a horvátok függetlenségéért harcolt. A párt vezetői – élükön Stjepan Radićcsal – úgy ítélték meg, hogy a parlament nem nyújt lehetőséget politikai céljaik érvényesítésére, ezért bojkottálták azt. 1920. december 8-án Horvátországot „parasztköztársasággá" kiáltották ki. Létrehozták a köztársaság parlamentjét is, amelyet azonban a központi hatalom szétvert. A kormány Radićot hazaárulással vádolta, és bíróság elé akarta állítani. A meghurcoltatás elől Radić 1923 júliusában külföldre menekült, és az angolszász, valamint francia politikai körökben iparkodott támogatásra találni, de Londonban a magyar kormány képviselőjével is tárgyalt. Miután nem kapott hatékony segítséget, Moszkvába utazott, és a kommunista irányítású Parasztinternacionálé illetékeseivel tárgyalt. 1924 júliusában a horvát parasztpárt tagja lett a Parasztinternacionálénak.

63. Számos terrorakciót is végrehajtó fasiszta tömegszervezet.
64. 1908-ban az Osztrák–Magyar Monarchia annektálta Bosznia-Hercegovinát. A Monarchia expanziós politikája visszahatására Szerbiában megerősödött a nemzeti-nacionalista mozgalom. A katonatisztek irányításával, de számos polgári személy részvételével Nagy-Szerbia megteremtésének jelszavával jöttek létre a Crna Ruka (Fekete Kéz), valamint Bela Ruka (Fehér Kéz) nevű szélsőnacionalista titkos szervezetek.
65. Elsőrangú magyar pezsgő.
66. Daruváry Géza 1924. október 7-én mondott le.
67. „Külképviseletek bizalmas értesítése belpolitikai eseményekről" – olvasható valóban a miniszter kabinetjének feladatai között. A minisztérium ügybeosztását – több-kevesebb változtatással – általában, de nem minden esetben jelentették meg évente.
68. Scitovszky Tibor (1875–1959) 1924. november 15-től 1925. március 17-ig külügyminiszter.
69. Az említett rendeletet nem sikerült a Külügyminisztérium iratai között fellelni.
70. Az ellenforradalmi magyar kormányok kezdettől fogva figyelmet fordítottak a Jugoszlávián belül megnyilvánuló autonomista, illetve szeparatista törekvésekre. A Külügyminisztérium tudtával-beleegyezésével kapcsolatok is formálódtak, időnként szerény anyagi eszközökkel is támogatták az ilyen erőket. Radićcsal már 1921 végén folytak tárgyalások, megegyezni azonban nem tudtak. 1923-ban Londonban – amint arról már a 62. jegyzetben esett szó – került ismét sor kapcsolatfelvételre. A közzétett „szerződés" – erre később Hory visszaemlékezése is utal – nem volt aláírva. Lásd még a 6. jegyzetet is. (Érdemes megemlíteni, hogy egyértelműen szeparatista a Jogpárt, vagyis az Usztasa elődje volt. A Parasztpárt először megszavazta az egységet, de föderációt követelt. Miután a szerbek – nagyhatalmi segédlettel – tökéletesen centralizáltak, a Parasztpárt elmozdult a szeparatizmus felé, de ez inkább tárgyalási alap volt számára, mintsem az utolsó szó. Mihelyt Radićnak sikerült kompromisszumra jutnia, visszatért az autonómia elvéhez.)
71. Jugoszláviában megjelenő napilap.
72. Lásd a 70. jegyzetet. Az egész ügy megértéséhez fontos mozzanat, hogy a belgrádi kormány az „egyezményt" főleg azért publikálta, hogy azzal belpolitikai ellenfelét, Stjepan Radićot kísérelje meg lehetetlenné tenni, ugyanakkor azonban külpolitikailag már csak azért sem csinált belőle nagy ügyet, mert érdekében a magyar–jugoszláv viszony megjavítása és nem az elmérgesítése állt.
73. A félhivatalos lap naponta kétszer jelent meg.

74. A jugoszláv távirati iroda.
75. Valóban erről volt szó. Mivel Radić politikai számításaiban időnként szerepelt a Magyarországgal való együttműködés, ezért Budapestnek ennek ellenkezőjét kellett bizonyítani, hogy gyengítse az ellenpropagandát.
76. Karafiáth Jenő (1883–1952) 1922-től 1931-ig a nemzetgyűlés, illetve a képviselőház háznagya. 1931–1932-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1937-től 1942-ig Budapest főpolgármestere.
77. A jelentést nem sikerült fellelni a Külügyminisztérium iratai között.
78. A jugoszláv külügyminisztérium.
79. Már a húszas évek weimari Németországára jellemző volt, hogy igen élénk érdeklődéssel figyelte a határain kívül élő német népcsoportok életét, sokat tett népiségtudatuk erősítéséért.
80. A *Vãsna Makedonska Revolutiona Organizacija* (Belső Macedón Forradalmi Szervezet) francia elnevezésének – *Organization Révolutionnaire Intérieure Macédonienne* – rövidítése. A szervezet 1895 táján alakult, és Macedónia teljes politikai önállóságának elérését tűzte ki célul. Kezdetben ez a török iga lerázását jelentette. Törökországnak a Balkánról való kiszorulása után sem jött létre egy önálló macedón állam, a macedónok három ország – Görögország, Szerbia és Bulgária – területén éltek. Az ORIM azonban ekkor már a macedónok által lakott területet Bulgária részeként akarta – gerillaharccal, terrorcselekményekkel, féktelen atrocitásokkal – egyesíteni. A küzdelem véres testvérharccá is fajult. A Hory által néhány sorral lejjebb említett Protogerov tábornokot saját szervezete 1929-ben gyilkolta meg.
81. A továbbiakban Hory – egy konkrét eset kapcsán – a Dísz tér, pontosabban a Nuber-féle pénzügyi igazgatás működésének fonákságait mutatja be és bírálja. (Eredeti kézirat: *Belgrádban* című kötet, 100–102.)
82. Gerhardt Rezső.
83. Nuber csúfneve.
84. Az 1924-ben felvett népszövetségi kölcsön feltételei közé tartozott az állami költségvetés jelentős csökkentése is. Lásd még a 8. jegyzetet.
85. Szélsőjobboldali-fasiszta politikusok. Toókos Gyula az ellenforradalmi rendszer egyik legbefolyásosabb titkos társaságának, az Etelközi Szövetségnek – vagy ahogy a bennfentesek nevezték: az EX-nek – volt az egyik vezetője, a hét vezér egyike.
86. Ezután Hory Gömbös pályafutásáról mondja el a közismert dolgokat. (Eredeti kézirat: *Belgrádban* című kötet, 103–104.)
87. Gömbös Gyula 1923-ban ellenzékbe szorul, és az ellenzékiség útjára a vártnál jóval kevesebben követik.

88. Ebben a formában a visszaemlékezés nem lehet pontos. Gömbös legfeljebb azt helyezhette kilátásba, hogy a Jugoszláviával való megbékélés gondolatát a továbbiakban is támogatni-propagálni fogja a *Szózat*. „Ránk, szegediekre nézve – emlékszik vissza Gömbös 1920-ban az előző esztendőkre – mi sem volt természetesebb, mint Belgráddal keresni az összeköttetést. Jugoszlávián keresztül vezet az út a tengerhez, Jugoszlávia vitte el a legkevesebbet tőlünk, Jugoszlávia harcos nemzet, egy esetleges jugoszláv barátság közelebb áll a nép lelkéhez, mint akár a cseh, akár a román barátság."
89. Seaton Watson hírnevét még az első világháború előtti írásaival, fellépéseivel alapozta meg. Ezekkel a Monarchia nemzetiségi viszonyait bírálta, a nemzeti államok létrejöttéért szállt síkra. A háború után az utódállamok, a kisantant buzgó híve, bár később maga is látja a meghirdetett elvek és a tényleges valóság közötti nagy különbséget. A két világháború közötti Magyarországon hírhedten ismert, gyűlölt személy.
90. Az 1925 elején tartott választások nyomán Jugoszláviában politikai válság alakult ki. A parasztpárt mandátumainak nagyobbik részét a kormány megsemmisítette, a válságból való kilábalás érdekében azonban rákényszerült a tárgyalásokra. Megbeszélések folytak a már korábban letartóztatott Stjepan Radićcsal is a börtönben. A létrejött kompromisszum értelmében a parasztpárt vezetősége programjából elhagyta a nemzeti függetlenség és polgári demokratikus átalakulás célkitűzését. Ennek jegyében a párt törölte nevéből a „köztársasági" jelzőt. Felszámolták a moszkvai Parasztinternacionáléhoz fűződő kapcsolataikat is. A vidovdani alkotmány onnan kapta nevét, hogy azt az alkotmányozó nemzetgyűlés Szent Vid napján, június 28-án fogadta el 1921-ben. Az alkotmány a szerb burzsoázia vezető szerepét biztosító centralizált monarchiát kodifikált. A vidovdani alkotmány elfogadása tehát a parasztpárt részéről súlyos engedményt jelentett. Mindezért cserében Pašić a parasztpárttal lépett koalícióra. Pavel Radić a földművelésügyi tárcát kapta meg, a börtönéből kiszabaduló Stjepan Radić pedig novemberben közoktatásügyi miniszter lesz.
91. Milutin Stefanović egyik barátjának a keresztneve.
92. Az 1925. október 16-án parafált és Londonban december 1-én aláírt locarnói szerződések értelmében garantálták a Franciaország és Németország, illetve a Belgium és Németország közötti határok sérthetetlenségét Nagy-Britannia és Olaszország kezességével. A locarnói szerződések egésze a versailles-i status quót részlegesen stabilizálta, mert Németországnak csak a nyugati határait garantálta, a keleti határokat és így a

keleti status quót azonban nem. A szerződéskomplexumot közli Halmosy: i. m. 235–247.

93. 1914-ben Szerbiát – Jugoszlávia elődjét – a Monarchia támadta meg, az antant Belgrád oldalára állt, Bulgária pedig a központi hatalmak (Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia és Törökország) táborában küzdött.
94. Jóllehet megalakulásakor és utána egy ideig az ORIM nemzeti forradalmi jellegű, a tárgyalt időszakban (illetve már azt jóval megelőzőleg is) ellenben már szó sincs arról, hogy tagjai forradalmárok lettek volna. Sokkal inkább prefasisztáknak tekinthetők.
95. Báró Korányi Frigyes.
96. Kánya ezután 1933. január 10-ig a berlini követség vezetője.
97. Az athéni követség létesítése már 1920 októberében felmerült az akkori külügyminiszter, gróf Csáki Imre részéről. Az 1921/22. évi költségvetési terv indokolásában a minisztérium – egyéb missziók létesítése mellett – ismét hangsúlyozza az athéni követség felállításának szükségességét. A követségek felállításának sorrendjét eltérő politikai felfogások és gazdasági érdekek küzdelmének kimenetele szabta meg. Az athéni követség végül is 1925 novemberében nyitotta meg kapuit. Az 1926. április 1-i ügybeosztás szerint a legszerényebb keretek között működött. A követséget Procopius Béla követségi tanácsos vezette ügyvivőként (tehát nem neveztek ki követet). Rajta kívül egy dragománt (tolmácsot) és egy konzuli irodafőtisztet alkalmaztak.
98. Mint Hory is írja, ilyen rendelet valóban létezett. Nelky Jenőnek 1934-ben ezért kellett megválnia bécsi követi állásától, majd nyugállományba vonulnia.
99. Vagyis 125–130 ezer dinár, szemben a 3000 dinár vételárral.
100. Skót whisky.
101. Hory már Belgrádba való érkezése után nem sokkal ellátogatott a világháborúban ott elesett magyar katonák sírjaihoz, és kísérletet tett – eredménytelenül – a sírok rendbehozatalára. (Eredeti kézirat: *Belgrádban* című kötet, 76–77.)
102. A katonasírok gondozásáról – a békeszerződések értelmében – az az állam volt köteles gondoskodni, amelynek területén a temető volt. A magyarok azonban nem akarták a magyar–jugoszláv viszonyt azzal terhelni, hogy e kötelezettségének teljesítésére figyelmeztetik a belgrádi kormányt. Ugyanakkor a nehéz gazdasági helyzetben az állami költségvetésből ilyen célokra nem adtak támogatást.
103. Báró Feilitzsch Berthold (1867–1949). Nagybirtokos, az első világháború előtt Szabolcs megye, 1927-től Bihar megye főispánja. Az Etelközi

Szövetség vezéri tanácsának feje, az ellenforradalmi rendszer egyik legbefolyásosabb politikusa („szürke eminenciása"). Az 1944. évi nyilas felsőház alelnöke.

104. A johannita rend a legrégibb és legjelentékenyebb – eredetileg egyházi – lovagrend. Eredetét homály borítja, hozzávetőleg a XI. század derekán alakult. Kezdetben betegápolásra voltak hivatottak, később a hadi szolgálat nyomult tevékenységük homlokterébe. A jeruzsálemi királyság megdöntése (1291) után Ciprust, 1310 után Rhodoszt vették birtokukba. 1522-ben Málta szigetére tették át a székhelyüket. A szigeten államot alapítottak, amelyet Napóleon 1798-ban megdöntött. A rendnek számos országban voltak tartományai. A német császárság területén tartományuk a XIII. században alakult meg, és ez a XVI. században a lutheránus vallást fogadta el. Azóta a protestáns johanniták szervezetét nevezik johannita lovagrendnek, míg a XIX. században újjászervezett máltai lovagrend a katolikusok szervezete. Mindkét rend ma is létezik. A johanniták székhelye ma Bonn, és 1951-ben a felvétel feltételei közül törölték a nemesi eredetet.

105. Eitel Frigyes II. Vilmos császár második fia volt. 1883-ban született, 1907-től mestere a rendnek, 1942-ben halt meg.

106. A szabadságolások rendje a külügyi szolgálat egyik érzékeny pontja volt. Ennek az volt az oka, hogy a külképviseleti hatóságok létszáma igen alacsony volt, tehát a helyettesítést nem volt könnyű megoldani. Ugyanakkor maga az 1921 októberében kiadott rendelkezés sajátos kettős arculatot mutatott. Egyfelől leszögezte, hogy nincs igényjogosultság szabadságra, másfelől azonban az engedélyezhető szabadság mértékét igen bőkezűen szabta meg. „A követségek vezetésével megbízott rendkívüli követek és meghatalmazott miniszterek részére három hónapig, a külképviseleti hatóságoknál szolgálatot teljesítő, a fogalmazási szakba tartozó tisztviselők részére két hónapig, a többi alkalmazott részére pedig hat hétig terjedő szabadság engedélyezhető az összes személyi illetmények élvezetében való meghagyással és tekintet nélkül arra, hogy az előző naptári évben milyen tartalmú szabadságot élveztek." A szabadságba nem számított be az utazási napok száma, amely – például – Belgrád esetében 2 nap volt, Berlin esetében 4, London esetében pedig 7. (*Külügyi Közlöny*, 1921. 8. sz. 81–84.)

107. Hory korábban elbeszéli – ezt a részt nem közöltük –, hogy B. kisasszony az előző évben egy külföldi fürdőhelyen belehabarodott egy magyar származású fiatalemberbe, majd titokban feleségül ment hozzá. A fiatalúr hozományvadász volt, aki később csak tetemes összeg fejé-

ben volt hajlandó elválni és az egész ügyről hallgatni. (Eredeti kézirat: *Belgrádban* című kötet, 117–119.)

108. A Prochaska-ügyre lásd *A pálya végén* című fejezet Kánya-potréját (392. oldal).

109. Báró Villani Frigyes 1925 májusától 1928 októberéig bukaresti követ.

110. Ez nincs így. Lásd erre a kötet bevezetőjét.

111. Itt feltehetőleg Hory a Gömbös irányította *Szózat*ra utal..

112. A levelet Hory az *Iratok az ellenforradalom történetéhez* című sorozat 1959-ben megjelent III. kötete (*Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924–1926.* A bevezető tanulmányt írta és a szerkesztésben közreműködött: Nemes Dezső. A kötet forrásanyagát összeállította és jegyzetekkel ellátta: Karsai Elek.) alapján közli – több pontatlansággal. Ezért mi az alábbiakban az iratpublikáció szövegét vesszük alapul, (267. sz. irat, 771–773.)

113. E tárgyalásokra nincs adat. Vö. Nemes Dezső i. m. 771. 1. jegyzet.

114. Nagyon érdekes ez a javaslat, mert itt feltehetőleg tulajdonképpen arról van szó, hogy Hory Gömbösék számára akar a jugoszláv orientáció megalapozásában a kormány által jóváhagyottan teret nyitni.

115. Linder Béla (1876–1962) tüzértörzskari ezredes, az őszirózsás forradalom idején néhány napig hadügyminiszter, majd december derekáig tárca nélküli miniszterként a béketárgyalások előkészítésével van megbízva. Lemondása után az SZDP tagja, a Tanácsköztársaság idején diplomáciai feladatokat teljesít, később Pécs polgármestere. Amikor a jugoszláv csapatok kiürítik a megszállt baranyai háromszöget, akkor Jugoszláviába emigrál, ahol a baloldali emigráció egyik vezetője. (Polgármestersége idején a város elszakításának híveként tevékenykedett, sőt félhivatalos tárgyalásokat is folytatott jugoszláv kormánykörökkel. Emiatt volt vörös posztó a külképviseletek – és sokan mások – szemében.)

116. Társadalmi Egyesületek Szövetsége. A Bethlen-kormány 1921 májusában hozza létre a különböző szélsőjobboldali-jobboldali irredenta szervezetek összefogására.

117. A kisantantországok külügyminiszterei általában évente ültek össze konferenciára, hogy országaik külpolitikáját összehangolják, a kisantant egységét újból és újból dokumentálják.

118. A következő néhány sorban a görög–szerb tárgyalásokról jelent Hory. Ezt azonban a dokumentumkötet nem közli. Lásd Nemes i. m. 773. 2. jegyzet.

119. Hory megállapításának az adott konkrét eseten messze túlmenő, általá-

nosítható jelentősége van. A diplomáciai iratoknál, jelentéseknél, tényleges forrásértékük megítélésénél mindig fontos szempont a címzett felfogása-beállítódása. És ezzel természetesen Hory önkéntelenül is korrigálja mindazt, amit a 184. oldalon állít.

120. A frankhamisítási ügyről van szó. Hory előadását (eredeti kézirat: *Belgrádban* című kötet, 145–152.) csupán azokon a pontokon közöljük, ahol a korabeli ismereteit próbálja felidézni.

121. A frankhamisítás úgy pattant ki, hogy Hágában – hamis bankjegy beváltási kísérlete miatt – letartóztatták Jankovich Arisztid nyugalmazott vezérkari ezredest, aki futárigazolványával igyekezett szorult helyzetéből kiszabadulni. Másnap Forster báró, a hágai ügyvivő az alábbi tartalmú táviratával kért minisztériumától felvilágosítást: „Jankovich, aki a 14 532 szám alatt kiállított futárigazolvány birtokában van, itt hamisított 2 db ezerfrankos felváltásánál le lett tartóztatva. Hivatkozik arra, hogy az országos főkapitány által titkos misszióba küldetett ki, amiről Nuber követ is tud. Kérek távirati választ jóhiszeműsége tekintetében, és hivatalos kiküldetése fennáll-e?" A választ másfél óra múlva Nuber elküldte: „Pénzváltás kétségtelenül jóhiszemű. Kiküldetése fennáll. Budapest, 1925. december 15-én. Nuber."

122. Windischgraetz Lajos herceg (1882–1968) 1918. január 25-től 1918. október 25-ig tárca nélküli miniszter, majd közös külügyminisztériumi első osztályfőnök. A frankhamisítási per fővádlottjaként 1926-ban négyévi börtönbüntetést kap, 1928-ban azonban amnesztiában részesül.

123. A kisantant annál is inkább várakozó álláspontra helyezkedett, mert a locarnói szerződések – lévén, hogy a keleti határokat nem garantálták – helyzetét határozottan meggyengítették. Ezért Temesváron mindhárom külügyminiszternek az volt a véleménye, hogy hasonló garanciális egyezményeket kellene kötni Magyarországgal. Budapest számára azonban ilyen egyezmények korántsem voltak kívánatosak, hiszen a trianoni határokat stabilizálták volna beláthatatlan időkig. Amikor pedig világossá vált, hogy London nem hajlandó a keleti határokat garantálni, akkor a közép-európai bizottsági paktum terve lekerült a napirendről.

124. Nickl Alfréd 1925 decemberétől egészen a rendszer bukásáig a Külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának vezetője.

125. Pašić lemondásában az is szerepet játszott, hogy részt vett fia botrányos spekulációiban.

126. Nemes i. m. 269. sz. irat. Feljegyzés Bethlen, Walko és Ninčić megbeszéléséről. (775–776.)

127. Nemes i. m. 269. sz. irat. (775.)
128. A továbbiakban Hory a belgrádi társasági élet néhány mulatságos epizódját eleveníti fel, majd a katonai temető rendbehozására indított akciója befejeződéséről ír. (Eredeti kézirat: *Belgrádban* című kötet, 155–162.)
129. A római, azaz az olasz kormány mellé akkreditált követ szokásos megjelölése, tekintettel arra a tényre, hogy Magyarország diplomáciai viszonyban volt a pápai állammal. A vatikáni követtől való megkülönböztetésre használták a quirináli jelzőt. (Quirinál Róma egyik halma, amelyre a királyi palota épült. Szimbolikusan tehát a királyi hatalom megjelölésére szolgál, szemben a pápa – vatikáni – hatalmával.)
130. Gróf Nemes Albert (1866–1940) 1889-től dolgozott a közös külügyi szolgálatban. Már 1911-ben elérte a rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri rangot. 1919 őszén lépett a magyar Külügyminisztérium szolgálatába. Megszervezte a római képviseletet, majd a követséget, amit 1926-ban bekövetkező nyugdíjazásáig vezetett.
131. A magyar–jugoszláv barátsági szerződést csak 1940. december 12-én kötötték meg Belgrádban. Nem egészen négy hónappal később, 1941. április 11-én Magyarország is bekapcsolódott a Jugoszlávia ellen április 6-án megindított német támadásba, s ezzel megszegte az egyezményt.
132. A jelentést nem sikerült a Külügyminisztérium iratai között fellelni.
133. Az Ausztriával 1918-ig volt közös ügyek, illetve közös vagyon felszámolását, elosztását nevezték likvidálásnak. Lásd még az I. fejezet 30. jegyzetét.
134. Báró Bakach-Bessenyey György (ekkor még: Bakach-Beseniey) 1926-tól 1931-ig a politikai osztály beosztott tisztviselője, az említett osztály vezetése csak rövid időre szóló helyettesítés lehetett. Ezután 1934 őszéig a bécsi követségen teljesít szolgálatot, majd 1938 júniusáig a politikai osztály vezetője. Ezután 1941 júliusáig belgrádi, 1943 októberéig vichyi, végül berni követ. A német megszállás után állásáról lemond.
135. Ezután Hory nyaralásáról, Mária román királyné homoródi látogatásáról, az ottani magyar nyaralók tüntető elzárkózásáról ír. (Eredeti kézirat: *Belgrádban* című kötet, 170–176.)
136. A belgrádi osztrák követ úgy látta, hogy a kormányzó demonstratív gesztusa semmiképpen sem spontán kijelentés, hanem jól átgondolt diplomáciai húzás. „Közvetlenül előtte – írja – a magyar kormány az itteni ügyvivőt, Wodianer követségi tanácsost Budapestre rendelte, és számára nyilvánvalóan instrukciókat adott a kormányzói beszéd érté-

kelésére és értelmezésére." (Haus-Hof und Staatsarchiv, Neues Politisches Archiv, K 3. 841. fólió, 1926. szeptember 6-i jelentés.)

A budapesti német ügyvivő 1926. szeptember 4-én ugyan azt jelentette, hogy politikailag jól tájékozott körökben is az a vélemény, hogy a kormányzó saját iniciatívájára, a miniszterelnök, illetve a kormány megkérdezése nélkül cselekedett, „itteni kormánytényezők kijelentései szerint azonban – hangsúlyozza – ez nincs így, a szövegben előzetesen megegyeztek". (AA Politische Abteilung II. Po 3 Jugoslawien–Ungarn Bd. 1.)

137. Az 1915. április 26-án megkötött szerződés értelmében Olaszország vállalta, hogy egy hónapon belül belép a háborúba az antanthatalmak oldalán. Ennek fejében az angol, a francia és az orosz kormány Olaszországnak ígérte az egész Dél-Tirolt, Triesztet és környékét, Isztriát, Dalmácia nagy részét és az előtte fekvő szigeteket, valamint Valonát. Mindezen túlmenően elismerték az olaszoknak azt a jogát, hogy protektorátusuk alá vonják Albániát. A helyzet a háború befejeződése után jelentősen megváltozott, hiszen a megígért területek a Monarchiának voltak a részei, amelyekre annak felbomlása nyomán a születő új délszláv állam tartott igényt. A békekonferencián Olaszország győztes partnerei inkább a jugoszláv aspirációkat támogatták. Az olaszok helyzetét még nehezebbé tette, hogy a londoni megállapodást az Egyesült Államok nem írta alá, és így minden feszélyezettség nélkül léphetett fel az olasz követelésekkel szemben.

138. Lásd az I. fejezet 114. jegyzetét.

139. Tudniillik Szentegyházasfaluban.

140. Walko Lajos (1880–1954) kereskedelemügyi miniszter 1922. június 16-tól 1926. október 15-ig. Közben 1924 február–márciusában pénzügyminiszter, majd 1925 márciusától külügyminiszter is. A Külügyminisztériumot 1930. december 9-ig vezeti, majd Károlyi Gyula kormányában ismét külügyminiszter. (1931. augusztus 24-től 1932. október 1-ig.)

141. Érdemes megemlíteni, a belgrádi német követnek már korábban feltűnt, hogy kormányától Hory nem kap megfelelő tájékoztatást. 1925 novemberében, amikor olyan jelekkel találkozott, hogy a magyar–jugoszláv kapcsolatokban kedvező változás mutatkozik, akkor egyfelől azt regisztrálta, hogy a magyar követ arról úgy tűnik semmit sem tud, ám az nem okozott számára fejtörést, „mert Hory úr különben sem látszik kormánya által különösen gazdagon tájékoztatottnak". (AA Politische Abteilung II. Po 3 Jugoslawien–Ungarn Bd. 1. Olshausen 1925. november 21-i jelentése.)

142. Az, hogy Radić a korabeli magyar szociális viszonyokat enyhén bírálta és nem drasztikusan, csupán azt mutatja, hogy nem akarta a hivatalos magyar köröket maga ellen fordítani. Hory ábrázolásában teljesen elsikkad Radić demokratikus társadalmi programja.
143. Ez volt a magyar külpolitika kisantanttal szembeni politikájának sarkpontja. Másfelől az egész korszakban a kisantant legfőbb célja volt, hogy egy ilyen megállapodás megkötésére Magyarországot rászorítsa.
144. Beneš, Eduard (1884–1948) a kisantant legfőbb szellemi irányítója. A Csehszlovák Köztársaság külügyminisztere, 1921–1923-ban miniszterelnöke, majd ismét külügyminisztere. 1935–1938-ban köztársasági elnök. 1946–1948-ban ismét köztársasági elnök.
145. A Külügyminisztériumban az volt a szokás, hogy a fontosabb tárgyalásokról még aznap az, aki azt folytatta, úgynevezett napi jelentést készített azzal a céllal, hogy az információ azután eljuthasson az érintettekhez. Tudniillik azokhoz, akiknek megfelelő tájékozottsága érdekében – munkájuk színvonalas ellátásához – fontos volt, hogy a napi jelentésben foglaltakat megismerjék. Hory nem sokkal odébb ellenben – miután ezt elmondja – lényegében korrigálja saját korábbi állítását, mert arról ír, hogy „a minisztérium azután arról szükség esetén az érdekelt magyar követségeket is tájékoztatta". (Eredeti kézirat: *Belgrádban* című kötet, 191.) Valójában azonban a valóság valahol a két állítás között volt. Hiszen nemcsak Hory visszaemlékezései tanúskodnak több ponton az információszegénységről. Számos követ tiltakozott a maga idején – olykor drámai hangon – az alultájékoztatás ellen.
146. Nemes i. m.
147. A kézirat ezen részét nem közöljük, mert ezek egyrészt könnyen hozzáférhetőek (Nemes i. m. 271–275. sz. iratok, 777–786.), másrészt Hory az említett öt irat közül végül is csupán a 273. számút közli, a többinek csupán tartalmi kivonatát adja. Az egészet saját megjegyzéseivel látja el. (Eredeti kézirat: *Belgrádban* című kötet, 190–199.)
148. Tudniillik a belgrádi.
149. Október 13-án Bethlen Istvánt felkereste az olasz követ, Ercole Durini di Monza. Miután kifejezte az olasz kormány rosszallását, hogy a készülő magyar–jugoszláv szerződésről nem kaptak kimerítő tájékoztatást, illetve azon gyanúját, hogy a jugoszláv kormány megakadályozza Rómát felajánlott közvetítése realizálásában, közölte, hogy Mussolini akarja kézbe venni az ügyet, és találkozni óhajt Bethlennel. A miniszterelnök erre azt válaszolta, hogy örömmel áll Mussolini rendelkezésére. Vagyis Budapest számára fontosabb volt a Rómához fűződő kapcsolatok szorosabbra vonása. Az olasz magatartás pedig világossá tette, hogy ők maguk is ezt akarják.

150. Utalás Milutin Stefanovićra.
151. Ez volt a lényeg, és ezzel – a fentiek szerint – fokozatosan Hory is tisztába jött. Innen is látható, hogy a tájékozatlansága miatti gondjai súlyos problémák voltak; tisztánlátása az események alakulását késve követve alakult ki. Egy követ pedig általános vonalak és feltevések alapján nem vagy csak nagyon bizonytalanul dolgozhat.
152. Barcza György (1888–1961) 1925 októberétől 1927. augusztus 30-ig vezeti a politikai osztályt. Ezután 1938-ig vatikáni, majd 1941-ig londoni követ.
153. Bethlen római látogatására 1927. április 4. és 6. között került sor. 5-én barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződést írtak alá. (Szövegét közli Halmosy i. m. 267–271.) Ezzel fordulópont következett be Olaszország közép- és délkelet-európai politikájában, Magyarország pedig kiszabadult nemzetközi elszigeteltségéből.
154. Nem közöljük. Ennek oka megegyezik a 147. jegyzetben felhozott szempontokkal. Az iratokat közli: Nemes i. m. 276. és 279. sz. irat, 786–787., 789.
155. Khuen-Héderváry a Genfben tárgyaló Walkóhoz intézett 1926. szeptember 9-i levelében fejtette ki külügyminisztere előtt aggályait. A levelet közli Nemes i. m. 273. sz. irat, 779–782. Vö. még a 142. jegyzettel.
156. A 154. jegyzetben hivatkozott iratokról van szó.
157. Miklós Tibor a közös külügyi szolgálatban alkonzulként tevékenykedett. Az elnöki osztálynak előbb helyettes vezetője, majd haláláig (1933) annak vezetője.
158. Zsák József szerződéses tisztviselőről van szó.
159. Ottlik György (1889–1966), diplomata, publicista. 1919–1923 között a *Pester Lloyd* külpolitikai szerkesztője, 1923–1930 között a *Budapesti Hírlap* című hivatalos kormánylap külügyi rovatvezetője. 1934–1935-ben ez utóbbi lap főszerkesztője. 1935-től 1939-ig a *Nouvelle Revue de Hongrie* (a Külügyminisztérium szócsöve), 1937-től 1944-ig a *Pester Lloyd* főszerkesztője.
160. Klebelsberg római útjára 1927. március 15. és 18. között került sor.
161. Az 1927. március 1-i ügybeosztás szerint már nincs Rómában.
162. A belgrádi osztrák követ Forstert „meglehetősen színtelen egyéniségnek" látja, „akinek kinevezése az itteni poszt fontossága tekintetében némileg meglepő". (Haus-Hof und Staatsarchiv, Neues Politisches Archiv, K 4. 22. fólió, 1927. február 6-i jelentés.)

1. Visszaemlékezései ezen fejezetét Hory 1959-ben, a második világháború kirobbanásának 20. évfordulója évében írta, a visszaemlékezésre mintegy az évforduló inspirálta. Az első oldalakon megindokolja írása értelmét, valamint vázolja a háború előzményeit. (Eredeti kézirat: *Az 1939. évi német–lengyel háború* című kötet, 1–6.) Lásd még a 71. jegyzetet.
2. Kánya 1933. február 4-től 1938. november 28-ig külügyminiszter.
3. A politikai vezetőségen elsősorban a Külügyminisztérium irányítói értendők, és rajtuk kívül minden bizonnyal az 1932 őszétől miniszterelnöki székben ülő Gömbös Gyula is. Lásd erre részletesebben a kötet bevezetőjét.
4. Hory 1935. március 27-i hatállyal kapott megbízást a varsói követség vezetésére, és – furcsa, bár a korszakban korántsem szokatlan módon – csupán április 4-én mentik fel a „külügyminiszter állandó helyettesítésére és a Külügyminisztérium hatáskörébe tartozó összes ügyek felülvizsgálatára nyert megbízatása alól". (*Külügyi Közlöny*, 1935. 4. sz. 16–17.) A szóban forgó időszak fennmaradt minisztertanácsi jegyzőkönyveiben nincsen olyan előterjesztés, amely Hory felmentésével foglalkozna. Egyébként az általában ugyancsak jól tájékozott budapesti német követség – amely ahogy nem örült annak idején Hory külügyminiszterhelyettesi kinevezésének, mert „bizonyára egy inkább olaszbarát beállítottságú" személyt látott benne, ugyanúgy távozása felett sem sajnálkozott, amelyet arra vezetett vissza, hogy Hory személyiségét a minisztérium tisztviselői gyakran bírálták – varsói megbízatását a lengyelek felé tett különös figyelmesség jeleként értékelte. (AA Politische Abteilung II. Po 8 Ungarn Bd. 2. Schoen 1933. november 13-i és Mackensen 1935. március 23-i jelentése.)
5. 1920. április végén, május elején – amikor a Szovjet-Oroszország elleni intervenció (a távol-keleti gócokat leszámítva) már csak a belső ellenforradalmi erők csökkentett támogatására korlátozódott – a lengyel kormány nagyszabású támadást indított a proletárállam ellen. „Bolsevikellenes" fellépésében nagy szerepet játszottak a „nagylengyel" nacionalista törekvések. A lengyel hadak május 7-én már Kijevben jártak, júniusban ellenben megindult a Vörös Hadsereg ellentámadása. A magyar kormány mind a szovjetellenes intervencióban kész volt részt venni, mind pedig közreműködött volna csapatok küldésével a hátráló lengyelek megsegítésében. Mivel azonban segítségének határkorrekció lett volna az ára, ezért a csehszlovák, román és jugoszláv kormány

erélyesen tiltakozott. Végül is Magyarország hadianyag-szállítmányokkal nyújtott Lengyelországnak segítséget.

6. Hory előadása az alapvonulatokat nagyjából helyesen tükrözi. A teljesebb képhez azonban hozzátartozik, hogy a lengyel politikai élet és közvélemény a Magyarországgal szembeni beállítódást illetően is differenciált. Megtalálható benne a kifejezetten magyarellenes irányzattól a magyarofil törekvésekig többféle árnyalat. Gömbös varsói látogatásának értékeléséhez pedig tudni kell, hogy arra a Magyarországot ismét a teljes elszigeteltségbe taszító marseille-i királygyilkosság – vagyis Sándor jugoszláv uralkodónak egy macedón terrorista által 1934. október 9-én történt lelövése – utáni hetekben került sor. Így a lengyel kormány önmagában azzal a ténnyel, hogy hajlandó volt a magyar miniszterelnököt fogadni, Magyarországnak politikai segítséget nyújtott.
7. Ignacy Mościcki (1867–1946) 1926-tól köztársasági elnök.
8. Zyndram Marjan Kościalkowski látogatására 1936. április 23–26. között került sor.
9. A továbbiakban Hory a harmincas évek derekának, második felének politikai viszonyaival a magyar–német, a magyar–lengyel kapcsolatokkal, valamint az osztrák kérdéssel foglalkozik. (Eredeti kézirat: *Az 1939. évi német–lengyel háború* című kötet, 10–12.)
10. Amit itt Hory megfogalmaz, az a korabeli politikai tervekben, a külpolitikai gondolkodásban „horizontális tengely" néven volt ismeretes. Nem kétséges, hogy Hory *is* őszinte híve volt, azonban szó sincs arról, hogy ő lett volna ennek az elképzelésnek a kigondolója. A német expanzió hatására olasz, jugoszláv, lengyel és magyar részről a harmincas évek derekán, még inkább az évtized második felében számtalanszor felmerült.
11. Hory itt egy teljes esztendőt téved. A lengyel külügyminiszterrel folytatott – említett – beszélgetése 1936. december 2-án történt. Kánya említett választávirata pedig december 11-i keltezésű, és így szól: „Szíveskedjék legközelebbi futárral részletesen tájékoztatni, hogy Beck úrnak kormányzó úr varsói látogatására vonatkozó szuggesztiója milyen összefüggésben tétetett meg, mivel kísérő körülmények ismeretének hiányában látogatás tárgyában – mely itt meglepetést keltett – nem határozhatunk." 1936 végén alig több mint másfél esztendővel vagyunk túl azon az időponton, amikor Hory még Budapesten a külügyminiszter állandó helyettese. Hory távirata a Dísz téren feltehetően azt a gyanút ébreszthette, hogy itt a varsói követ túlbuzgóságának a jelével állnak szemben, tehát hogy a kormányzó meghívásának a gondolata

nem spontán merült fel lengyel részről, hanem Hory buzgólkodása nyomán. Részletes jelentése december 17-én került papírra, és az Budapesten tisztázólag hathatott. Horthy látogatására végül is csak 1938. február 5. és 9. között került sor. Valószínűleg ennek a ténye fedhette el a visszaemlékező Hory elől, hogy a látogatás gondolata nem 1937, hanem 1936 végén merült fel. A fennmaradt diplomáciai iratok világossá teszik, hogy a lengyel fél a látogatásnak inkább csupán formális jelentőséget akart kölcsönözni, Kánya ellenben azt akarta, hogy az tartalmas politikai eredményt hozzon. Hory 1937 elején azzal az utasítással utazik vissza Varsóba, hogy ilyen értelemben adjon Becknek pozitív választ. Beck csak 1937. április 19-én tér vissza a látogatás tervére, akkor is csupán mentegetőzve, hogy „betegsége folytán különböző látogatások időpontja pár hónappal kitolódott". Hory jóval óvatosabbá váló magatartására – és egyben természetesen magára a helyzetre – vet fényt április 15-i jelentése: „Tiszteletteljes nézetem az, hogy helyesebb lesz egyelőre nem térni vissza a lengyelek előtt erre a témára [Tudniillik Horthy látogatására. – *P. P.*], éspedig annyival kevésbé, mert... egy bizonyos idő elmúltával feltehetőleg spontán vissza fognak erre térni." A meghívás tervét azután a változó helyzet hatására a lengyelek 1937 decemberében elevenítik fel. (A látogatás előzményeinek egész irattermése összegyűjtve megtalálható: Országos Levéltár, Külügyminisztérium. Rezervált politikai iratok, 1938. 17. tétel.)

12. A lengyel külpolitika legnagyobb tehertételét a keleti határokat el nem ismerő Németország jelentette, ellenben Magyarország revíziós törekvéseinek legfőbb támaszát egy majdani Németországban látta. Ezért a magyar diplomácia németbarát lépéseinél folyton magán érezhette a lengyelek figyelő tekintetét, aminthogy lengyelbarát gesztusaiban a németek érzékenysége zavarta.
13. 1938. február 5–9. Előzményeire lásd még a 11. jegyzetet.
14. Horthy Miklós – Darányi Kálmán miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter társaságában – 1936 novemberében tett látogatást Olaszországban.
15. A lengyel gesztus olyannyira impresszionálta Horyt, hogy arra osztrák kollégájának figyelmét is felhívta. Az osztrák diplomata – mint 1938. február 9-i jelentésében írja – „illő szimpátiával" vette azt tudomásul, és Horyt nem akarta emlékeztetni arra, hogy amikor az előző év júniusában a román király időzött Varsóban, akkor az osztrák követség előtti téren egy plakát azt hirdette, hogy "Éljen Nagy-Románia!" (Haus-Hof und Staatsarchiv, Neues Politisches Archiv, K 102. 403. fólió.) Kánya tartózkodása tehát nem volt alaptalan.

16. Hitler 1938. március 12–13-án kebelezte be Ausztriát.
17. 1938. szeptember 29-én Münchenben Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Németország képviselője egyezményt írt alá, amely kötelezte Csehszlovákiát, hogy a szudétanémetek által lakott területeit adja át Németországnak. Az egyezmény szövegét közli: Halmosy i. m. 444–446.
18. A müncheni egyezményhez kiegészítő nyilatkozat csatlakozott. „A négy hatalom kormányfői kijelentik – olvashatjuk a nyilatkozatban –, hogy a csehszlovákiai lengyel és magyar kisebbségek kérdése, amennyiben azt a következő három hónapon belül az érdekelt kormányok közötti megegyezés útján nem rendezik, a négy hatalom itt jelenlevő kormányfői újabb összejövetelének tárgya lesz." Ennek nyomán engedte át Csehszlovákia Lengyelországnak a vitatott tescheni területet, illetve került sor október 9–13. között a komáromi tárgyalásokra. Hory beállítása kissé egysíkú, hiszen – az adott erőviszonyok alapján – Magyarországnak alá kellett vetnie magát a müncheni konferencia döntésének, jóllehet az Budapesten ugyanúgy elégedetlenséget váltott ki, mint Varsóban.
19. A bécsi döntőbírósági értekezlet összehívása nem váratlanul történt. Miután világossá vált, hogy az angol és francia nagyhatalom érdektelenséget tanúsít, német nyomásra pedig az olaszok is elállnak a négyes konferencia ismételt összehívásának magyar szorgalmazásától, október utolsó harmadában a magyar kormány már maga kénytelen kérni – mert még mindig ez tűnik számára a legkedvezőbbnek – a német–olasz döntőbíráskodást. Az első bécsi döntés értelmében 11 927 km² került vissza Magyarországhoz, mintegy egymilliónyi lakossal.
20. Szlovákiában a két világháború között létezett egy magyarbarát irányzat, amelyet a magyar kormány – titokban – támogatott.
21. Tiso, Josef (1887–1947) a Szlovák Néppárt egyik vezetője, 1938. október 6-tól 1939. március 10-ig az autonóm Szlovákia miniszterelnöke, a „független" Szlovákia miniszterelnöke 1939. március 14-től 1939. október 26-ig, ezután államelnök. 1947. április 18-án háborús és népellenes bűnei miatt kivégzik.
22. Pontosabban: egyik vezetője.
23. A korabeli magyar külpolitika irányítóinak egyik fontos törekvése volt Kárpátalja megszerzése, és ezzel a közös lengyel–magyar határ megteremtése. Így akartak ugyanis a német expanzióval szemben némi mozgástérhez jutni. Az első bécsi döntés néprajzi elven nyugodott, annak keretében így szó sem lehetett Kárpátalja visszaszerzéséről, ahol a lakosságnak csupán kicsiny töredéke volt magyar.

24. Hory megnyilvánulása ugyan feltűnést kelthetett, de elkedvetlenedése korántsem tekinthető egyedinek. Inkább a magyar uralkodó köröknek az első bécsi döntéssel szembeni általános elégedetlenségébe illeszkedik, amely Berlinben egyáltalán nem volt ismeretlen.
25. Litvinov, Makszim Makszimovics (1876–1951) 1930. július 21-től 1939. május 4-ig a Szovjetunió külügyi népbiztosa.
26. 1938 őszén, közvetlenül a müncheni döntés után Hitler egyelőre még korainak látta a csehszlovákkérdés újabb napirendre tűzését, Kárpátaljával egyébként is messzebb menő tervei voltak, ezért a lengyel–magyar közös határ tervét elutasította.
27. A magyar politika intézői az első bécsi döntés után sem mondtak le Kárpátalja megszerzéséről. 1938 novemberében úgy ítélték meg a nemzetközi helyzetet, hogy a siker reményében vállalkozhatnak egy önálló magyar katonai akcióra. A számítás nem volt alaptalan, „csupán" a németeket illetően számították el magukat. November 18-án érkezett meg az első figyelmeztető német jegyzék. Hatására ekkor Budapesten mindössze a támadás időpontját halasztották némileg el. 21-én ellenben jóval élesebben fogalmazott állásfoglalást kaptak, amelyet az olaszok ugyanúgy visszhangoztak. Ezért kényszeredetten visszavonták és leszerelték a felvonultatott csapatokat. Hory előadása hibáztatható, mert azt a benyomást kelti, hogy a magyar kormánynak lett volna lehetősége az önálló cselekvésre. Valójában a korabeli helyzet ezt cáfolja.
28. Kánya bukására november 28-án került sor, Hory előadása tehát némileg pontatlan.
29. Csáky alig több mint kétesztendős külügyminisztersége – lásd erre az I. fejezet 8. jegyzetét – idején a következő, súlyosan egyoldalú lépéseket teszi: 1939. február 24-én Magyarország csatlakozik az antikomintern paktumhoz, április 11-én Csáky bejelenti, hogy az ország kilép a Nemzetek Szövetségéből. 1940. november 20-án – néhány nappal megelőzve Romániát és Szlovákiát – a kormány csatlakozik a szeptember 27-én aláírt német–olasz–japán úgynevezett háromhatalmi egyezményhez. Ezzel a magyar politika formálisan is feladja az elnemkötelezettség elvét, a fasiszta hatalmak oldalára áll.
30. A találkozóra 1939. január 5-én került sor.
31. Az 1938. novemberi visszavonulás okáról lásd a 27. jegyzetet. Érdemes megemlíteni, hogy a Ribbentrop látogatásáról beszámoló négyoldalas jelentésében a külügyminiszterrel való beszélgetéséről Hory csupán egy kurta félmondatban tesz említést. (Országos Levéltár, Külügyminisztérium. Politikai iratok, 1939-17/25-629. sz.)
32. Tudniillik Hitler előzetes engedélye alapján.

33. Az 1935. június 18-án megkötött egyezmény 35 : 100 arányban állapította meg a német tengeri erőknek és a Brit Nemzetközösség teljes tengeri erejének egymáshoz való arányát. Ezzel az egyezménnyel indult el tulajdonképpen Anglia az oly tragikus következményekkel járó „megbékélési" politika útján. Annak idején az egyezmény a német flotta számára igen nagy legális fejlesztési lehetőséget nyújtott, 1939-re azonban Hitler számára már túlhaladottá vált.
34. Az 1934. január 26-i nyilatkozat értelmében a két fél lemondott az erőszak alkalmazásáról. A megállapodásnak egyértelműen Németország volt a nyertese, mert fellazította a francia blokkot, tehermentesítette magát a Lengyelországgal való addigi viszony súlyától, erejét Ausztria bekebelezésére, majd Csehszlovákia felszámolására fordíthatta. Miután ezzel céljait elérte, felmondta az 1934. évi nyilatkozat érvényét, hogy előkészíthesse az 1939. szeptember 1-i agresszióját.
35. A Német Távirati Iroda.
36. 1939. augusztus 23-án Moszkvában szovjet–német megnemtámadási szerződést írtak alá, amely aláírásának tényével azonnal életbe lépett. A megállapodás előzménye az, hogy az akkor már mintegy négy hónapja húzódó angol–francia–szovjet tárgyalások nem vezettek eredményre. Az egyezményt a német kormány ajánlotta fel, elfogadásával a Szovjetunió elodázta az ellene irányuló fasiszta agressziót. (A továbbiakban Hory az egyezmény visszhangját mutatja be, a háború kirobbanását közvetlenül megelőző eseményeket villantja fel. – Eredeti kézirat: *Az 1939. évi német–lengyel háború* című kötet, 33–34.)
37. Bartheldy Tibor 1938. december 14-től a külügyminiszter kabinetjének (mai fogalmak szerint: titkárságának) vezetője.
38. Lengyel Bélát 1939. május 1-én mentették fel varsói katonai attaséi megbízatása alól.
39. A magyar kormány számolt azzal a lehetőséggel, hogy a németek csapataik számára átvonulási engedélyt kérnek, és azt is elhatározta, hogy kitér egy ilyen kívánság elől. A konkrét német lépésre azonban nem a háború kirobbanása előtt, hanem csak szeptember 9-én került sor. Ezen a napon délután Ribbentrop külügyminiszter felhívta Csákyt telefonon, és a Kassa–Homonna–Lupków vasútvonalat kérte csapatszállításokra. A magyar válasz elutasító volt, erre Ribbentrop azt kérte, hogy legalább hadianyagot szállíthassanak a megadott útvonalon. Ezt a magyar kormány azzal a feltétellel engedélyezte, hogy a szállítások zárt vagonokban és katonai kíséret nélkül történhetnek.
40. Kristóffy József a varsói követség ideiglenes ügyvivője.
41. A Külügyminisztériumban az volt a szokás, hogy az egyes követségek

általánosabb érdeklődésre számot tartható jelentéseit stencilezett formában sokszorosították, és megküldték a társkövetségeknek.

42. A vezérkari főnökség 2. osztálya politikai nyomozásokkal, hírszerzéssel és elhárítással foglalkozott. Vezetője 1939–1942 között Újszászy István. A trianoni békeszerződés értelmében Magyarországon vezérkar nem létezhetett. Ezért a Honvédelmi Minisztérium egyik osztályát – a VI-at – használták erre a célra. Ezen belül a VI/2. osztály feladata volt a hírszerzés és kémelhárítás. A versailles-i békerendszer a harmincas évek elejére már annyira fellazul, hogy 1932-ben Gömbös nyíltan létrehozza a vezérkari főnökséget, és ennek keretében létrejön a VKF 2. Hory visszaemlékezésében ezt a két dolgot mossa egybe.
43. A Csehszlovákiában élő szudétanémetek – a birodalomból erősen szított – mozgalma előbb a teljesebb nemzetiségi jogokért, majd autonómiáért, végül a Németországgal való egyesülésért küzdött. 1938 nyarán éleződik ki a krízis, és a müncheni négyhatalmi diktátumba torkollik. Lásd még a 17. jegyzetet.
44. A hadüzenet nélküli támadás hajnali 4 órakor indult.
45. Csehszlovákia 1939. március 15-én történt felszámolása véget vetett Anglia Németországgal szembeni megbékéltetési politikájának. Április 13-án Anglia és Franciaország is egyoldalú kezességet vállalt Románia és Görögország függetlenségéért. Lásd Halmosy i. m. 458–459.
46. Márffy-Mantuano Tamás 1937. június 30-tól II. osztályú követségi titkár.
47. A konzulátusoknak két fajtája létezett. Az egyik volt a valóságos, amely állandó missziót jelentett, élén a külügyi szolgálat állományába tartozó köztisztviselővel. A másik pedig a tiszteletbeli konzulátus, amikor a magyar állam érdekeinek képviseletével rendszerint helyben lakó, idegen állampolgárt bízott meg. Ebben az esetben is előfordult azonban, hogy a tiszteletbeli konzult munkájában magyar állampolgárságú alkalmazott segítette.
48. Szembek, Jan 1932-től 1939-ig államtitkár a lengyel külügyminisztériumban.
49. Bartha Miklós (1848–1905), politikus, publicista, több mint három évtizeden át a szabadelvű párti kormányok függetlenségi párti, nagy hatású ellenfele. 1880-ban Kolozsvárt megalapítja az *Ellenzék* című lapot, amelyet élete végéig szerkeszt. Az EMKE (Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület) megalapításának kezdeményezője. Az 1925-ben létrejött Bartha Miklós Társaság névadója.
50. Mussolini még 1939 júliusában – az éleződő lengyel konfliktus hatására – vetette fel egy újabb négyhatalmi direktórium gondolatát, de Hitler

július 28-án elutasította azt. Az olasz külpolitika augusztus utolsó napjaiban, sőt a támadás után is több kísérletet tett a megbékélésre. Az olaszok Danzig átadásában látták a megoldást. A nyugatiaknak ez túl nagy ár volt, Hitlernek pedig túlságosan kevés. Jóllehet Mussolini szövetségese volt Hitlernek, a német–lengyel háborúban Olaszország mégis – nem kevés ingadozás után – a nem hadviselő fél álláspontjára helyezkedett.

51. Lásd a 45. jegyzetet.
52. Lásd a 43. és a 17. jegyzetet.
53. Kristóffy moszkvai követi megbízatása korántsem lehetett ilyen esetleges, a fogalmazáson átüt Horynak a Dísz térrel szembeni sértődöttsége. Kristóffy szeptember 30-i hatállyal kapott megbízást a moszkvai követség vezetésére. (A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok 1934 februárjában jöttek létre. Csáky István külügyminiszter 1939. január 13-án bejelentette, hogy Magyarország a közeljövőben csatlakozik az antikomintern paktumhoz. Ennek hatására február 2-án a Szovjetunió megszakította a diplomáciai kapcsolatokat.)
54. 1938. október 5-én Eduard Beneš, a Csehszlovák Köztársaság elnöke leköszönt tisztéről, és külföldre távozott. Emigráns kormányt hozott létre, amelyet az antifasiszta hatalmak később fokozatosan elismertek hadviselő félnek.
55. Az 1939. március 14-én létrejött szlovák bábállam rendelkezett a függetlenség formális kellékeivel, így diplomáciai képviseletet küldött azokba az államokba, amelyek elismerték.
56. Báró Apor Gábor 1935. április 12-től a külügyminiszter állandó helyettese, tehát Hory utóda.
57. 1939. szeptember 23-án Patyomkin helyettes külügyi népbiztos a moszkvai lengyel ügyvivő tudomására hozta, hogy a szovjet kormány a szovjet–lengyel megnemtámadási szerződést „figyelmeztetés nélkül" felmondja, ha a lengyel csapatok megindulnak Csehszlovákia ellen. A tervezett lengyel katonai lépés ellen a brit külügyminisztérium is óvást emelt. Végül is ilyen lengyel lépésre nem került sor.
58. Ez ugyanis erősítette az erősen szorongatott Csehszlovákia helyzetét. (Dr. Juraj Slávik a két háború közötti csehszlovák diplomaták azon csoportjához tartozott, akik nem voltak hivatásos diplomaták, hanem politikai pályájuk adott szakaszán láttak el külügyi feladatot.)
59. Hory még aznap délután táviratban jelentett a város bombázásáról. E szerint a polgári lakosság közül 17-en haltak meg, és sokan megsebesültek. Egyben jelzi, hogy a diplomáciai testület délután össze fog ülni,

hogy cselekedjen a város bombázása miatt. (Országos Levéltár, Külügyminisztérium. Politikai iratok, 1939-17/7-4530. sz.)

60. Vagyis Romániába.
61. Ez sajnos jóval több volt mint látszat. A jelek szerint Hory jelentéseit Budapesten Csáky István külügyminiszter továbbadta a német követnek. Erdmannsdorff már szeptember 6-án táviratban jelenti, hogy előző nap Varsóban a lengyel külügyminisztérium felszólította az idegen követségeket, hogy hagyják el Varsót. A naleczowi útirány is ismert volt előttük. Majd 15-i távirata arról számolt be, hogy Beck magához kérette a diplomatákat és kitartásukért köszönetét fejezte ki. (AA Politische Abteilung IV. Po 8 Polen Bd. 1. és Po 3 Polen–Ungarn Bd. 1. – ez utóbbi táviratot a *Wilhelmstrasse és Magyarország* című dokumentumkötet közli. Lásd erre a 66. sz. jegyzetet.)
62. 1939. szeptember 17-re virradó éjszaka a szovjet kormány jegyzéket adott át Grzybowski moszkvai lengyel nagykövetnek. Ebben „szent kötelességének" mondotta, hogy segítséget nyújtson a Lengyelországban élő ukránoknak és beloruszoknak. Néhány órával később a Vörös Hadsereg átlépte a határt. Szeptember 28-án a szovjet és a német kormány egyezményben jelölte ki a demarkációs vonalat, amely a Pisa, Narew, Nyugati-Bug és San folyók mentén húzódott.
63. Lásd az előző jegyzetet.
64. 1926. március 26-án Bukarestben lengyel–román garanciális szerződést írtak alá. Ennek 2. cikke kimondja: „Abban az esetben, ha Lengyelországot vagy Romániát a Nemzetek Szövetsége Egyességokmányának 12., 13. és 15. cikkeiben foglalt kötelezettségek ellenére nem provokált támadás érné, egyfelől Lengyelország és másfelől Románia, a Nemzetek Szövetsége Egyességokmánya 16. cikkének megfelelően eljárva, kötelezik magukat, hogy haladéktalanul segítséget és támogatást nyújtanak egymásnak." Az egyezményt közli Halmosy i. m. 252–253.
65. Az első világháborúban Hory András ezen a vidéken volt katona.
66. Erdmannsdorff budapesti német követ szeptember 15-i táviratában jelenti: Csáky közölte vele, hogy „amennyiben a lengyel kormány – amint ezt nyilván tervezi – Czernowitz irányában román területre lép át, a magyar kormány követét visszahívja, mivel felfogása szerint ez esetben a lengyel kormány megszűnt létezni". (*A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula. Bp., 1968. 444.)
67. Lásd erre a 254. oldalon írottakat.

68. Khuen-Héderváry Sándor. Pályafutására lásd az I. fejezet 10. jegyzetét.
69. Lásd erre részletesebben a 305. oldalon írottakat.
70. Gróf Teleki Pál (1879–1941) 1939. február 16-tól 1941. április 3-ig ismét miniszterelnök. Hosszan részletezett „beszámolója" szerint Hory először a háború távoli évekre visszanyúló előzményeivel foglalkozott, majd – Teleki érdeklődésére – a lengyel haderő gyors összeomlásának okait fejtegette. Végül pedig azon nézetének adott hangot, amely szerint Németország már eleve elveszítette az újabb nagy háborút. Mert „ez a háború elsősorban anyagháború lesz. Az fog győzni, akinek a háború folytatásához szükséges nyersanyagok, élelmiszerek stb. nagyobb mennyiségben fognak rendelkezésre állni." Legalábbis kételkednünk kell, hogy Hory „beszámolója" valóban a visszaemlékezésében leírtaknak megfelelően hangzott el. Sokkal inkább azt a benyomást kelti, hogy ezek a sorok az olvasónak szólnak, Hory judiciumát hivatottak bizonyítani. (Eredeti kézirat: *Az 1939. évi német–lengyel háború* című kötet, *A német agresszió* című alfejezet, 76–78.)
71. Az emlékirat III. fejezetének alapjául szolgáló eredeti kézirat két alfejezetre oszlik. *Az 1939. évi német–lengyel háború előzményei* címet viseli az első alfejezet. Igen lerövidítve közöljük, mert nagyon kevés benne a saját emlékek alapján írt rész; nagyobbik hányadában inkább az adott témakör történeti leírása – hiányos forrásismerettel, erősen egyoldalú beállításban. *A német agresszió* címet viseli a második alfejezet *Naplójegyzetek* alcímmel. „A második világháború kitörésének huszadik évfordulóján – írja e fejezet élén Hory – újra elolvastam a hitleri Németország Lengyelország ellen indított támadó háborúját közvetlenül megelőző napokban megkezdett és a tragikus végű német–lengyel háború folyamán rendszeresen vezetett naplómat." A szöveg gondos olvasása azonban világossá teszi, hogy a Hory által legépelt formába öntött kézirat nem lehet korabeli napló. Inkább arra lehet következtetni, hogy ezekben a nehéz napokban Hory bizonyos feljegyzéseket készíthetett, és ezek alapján írta meg 1959-ben Balatonakarattyán „naplójegyzeteit".
72. Ez nincs így. „Lengyelországot mint államot a magyar kormány elismerte 1939 szeptembere után is. Bár a Londonban újjáalakult lengyel kormányt hivatalosan nem ismerte el, a budapesti lengyel követség működését 1940 novemberéig – ismételt német tiltakozások ellenére – megengedte és biztosította, s csak a háromhatalmi egyezményhez történt csatlakozás után záratta be a követség kapuit." (Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Bp., 1975. 220.)
Az elmondottakat alátámasztja Csáky István külügyminiszternek 1940. december 7-én Szentiványi Domokos magyar követnek küldött szám-

jeltávirata is: „Budapesti lengyel követtel közöltem, hogy magyar kormány diplomáciai jellegét továbbra el nem ismerheti, és kértem, hogy követség működését november 30-ával szüntesse be. Személye részére azonban Magyarország vendégszeretetét továbbra is felajánlottam." (*Magyarország külpolitikája.* V. kötet, 772.)

73. Bécsben a Belvárosban, a Grabenen található, ma is működő, egész napos, szünet nélkül játszó mozi.
74. Sárkány Jenő katonai attasé egy Erdélyi nevű emberrel október 14-én – a német külügyminisztérium különvonatán – utazott Varsóba a károk felmérésére, illetve a megmaradt holmikról való gondoskodásra. Sárkány Varsóból keltezett 1939. október 17-i jelentésében valóban azt írja, hogy „a követi palota gyújtóbombák által kigyúlt és a pincéig teljesen leégett". (Országos Levéltár, Külügyminisztérium. Politikai iratok, 1939-17/7. sz.) Lásd még a kötet bevezetőjét.

IV. FEJEZET

1. Lásd erre a 300. oldalon írottakat.
2. Vörnlére lásd az I. fejezet 73. jegyzetét.
3. *Külügyi Közlöny,* 1940. 1. sz. 11.
4. A továbbiakban Hory részben már az előző kötetekben elmondottakból ismétel, nagyobb részben pedig a romániai magyarság helyzetét ismerteti, egyes vezetőinek portréját rajzolja meg, köztük is Bánffy Miklósról ad – negatív irányban erősen elfogult – ábrázolást. (Eredeti kézirat: *A pálya végén* című kötet, 3–27.)
5. Bilkei Pap Lajos (1894–1976) abban az időben már Budapest Székesfőváros gyógyfürdőinek és gyógyforrásainak igazgató főorvosa volt, de a Gellért fürdőben lakott és rendelt.
6. Woracziczky Károly 1922-ig a magyar külügyi szolgálat tagja, alkonzul.
7. Moór Oszkár 1940-ben osztálytanácsosként, a későbbiekben miniszteri tanácsosként egészen a Horthy-rendszer összeomlásáig a nyilvántartási osztály vezetője.
8. Lásd a II. fejezet 76. jegyzetét.
9. Azonos az I. fejezetben szereplő katonai attaséval. Lásd a 45. oldalon.
10. A Szovjetunió Besszarábiát és Észak-Bukovinát követelte. Lásd még az I. fejezet 2. jegyzetét.
11. Bukovinát – amely 1918-ig Ausztriához tartozott – Románia még 1918-ban elfoglalta. Az Ausztriával 1919. szeptember 10-én kötött békeszerződés értelmében került e terület jogilag is Romániához.

12. A szovjet ultimátum után a magyar kormány nem Bukarestben, hanem Berlinben és Rómában tett lépést, közölve, hogy nem tűr hátrányos megkülönböztetést. (*Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945*. V. kötet. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941. Összeállította Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte Juhász Gyula és Fejes Judit. Bp., 1982. V. – 116. és 135. sz. irat.) A Románia elleni katonai készülődés még 1939 őszére nyúlik vissza, 1940. május végén, június elején pedig csendben ismét megindultak a mozgósítások.
13. Ekkortájt valóban volt ilyen hangulat Magyarországon, ugyanakkor azonban a magyar hadsereg felszereltsége korántsem tette megalapozottá az ilyen vélekedéseket.
14. A közvetlen magyar–román tárgyalások Bossy római követ budapesti missziójával kezdődtek, akit Teleki miniszterelnök és Csáky külügyminiszter augusztus 8-án fogadott. A magyar kormány augusztus 7-i keltezéssel intézett emlékiratot a román kormányhoz, amelyre a román kormány augusztus 10-i emlékiratával válaszolt.(*Diplomáciai iratok*... V. 274., 275., 277. és 280. sz. irat.)
15. Németországnak fontos érdeke volt, hogy Délkelet-Európában, a Balkánon nyugalom legyen, igen lényeges volt számára az olajban gazdag Románia maga mellé állítása, amely a legjobb úton haladt, hiszen Románia 1940. július 2-án felmondta az előző év áprilisi angol területi garanciát. E politikai fordulat értelme az volt, hogy Bukarestben úgy vélték, egyedül Berlinben lelhetnek hatékony támaszt a várhatóan felerősödő magyar és bolgár területi követelésekkel szemben. Ezért Németország korántsem támogatta egyértelműen a Romániával szembeni magyar területi követeléseket, és végképp nem értett egyet azzal, hogy a magyar kormány fegyverrel kísérelje meg követeléseinek érvényesítését. Végső soron a legfőbb német érdek az volt, hogy se Románia, se Magyarország ne legyen elégedett.
16. Közli: *Diplomáciai iratok*... V. 275. és 281. sz. irat.
17. Hory András 1967-ben saját kiadásában emlékiratainak a Turnu Severin-i tárgyalásokkal, illetve előzményeivel foglalkozó részét Bécsben megjelentette *Még egy barázdát sem* címen. Könyvecskéjének már a címe is azt sugallja, hogy a románok mindennemű területi engedmény elől elzárkóztak. Holott nem erről volt szó. Szorongatott helyzetében a román kormány hajlott egy minimális területi engedményre abban az esetben, ha azzal egy tartós megegyezést elérhet. Ezt – a rendelkezésére bocsátott iratok alapján – Horynak is kellett tudnia. Mivel azonban ez

az általa sugalltakkal nem illett össze, ezért ír itt csupán „feltételezhető" román szándékról.

18. Az előző jegyzetben említett 1967. évi kiadásban Hory e ponton az alábbi jegyzettel egészítette ki a szöveget: „Mivel a románok a legkisebb területi engedmény elől is elzárkóztak, e második javaslat előterjesztésére nem került sor." (I.m. 40. 2. jegyzet.)
19. *Erdély*. Írta: Teleki Pál, Hóman Bálint stb. Bp., 1940.
20. Szövege a Turnu Severin-i tárgyalások első ülésének jegyzőkönyvébe beépítve – franciául – olvasható a *Diplomáciai iratok*... V. 291. sz. iratában.
21. Az 1967. évi kiadásban – lásd erre a 17. jegyzetet – itt a következő jegyzet olvasható: „A tárgyalások színhelyéül a románok jelölték ki Turnu Severint, és azok kivétel nélkül az ottani kultúrpalotában folytak le. A »Zsófia« hajón egyetlen alkalommal sem tárgyaltunk. Tehát téves egy újabban Budapesten az Akadémia által kiadott tanulmányban foglalt azon állítás, hogy »a magyar kormány kötötte magát ahhoz, hogy a tárgyalásokat részben magyar területen, vagyis ezen a hajón folytassák«. Következésképpen helytelen a következő mondatban ehhez fűzött megjegyzés is, hogy »Ezt a lépést nem lehetett barátságos gesztusnak beállítani Románia iránt.« Minden ehhez hasonló következtetés kizárása végett szükségesnek tartom újból leszögezni, hogy mi csakis azért ragaszkodtunk a hajón való lakhatáshoz, mert a zavartalan munkát és az intern magyar megbeszélések titkosságát csak így lehetett biztosítanunk." (I. m. 43. 1. jegyzet.) A szóban forgó munka: Juhász Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája*. Bp., 1964. A bírált rész a 178. oldalon található.
22. Tudniillik a jelenlegi helyzetet megelőző állapot, tehát az első világháborút lezáró békeszerződések előtti helyzethez visszatérve.
23. *Diplomáciai iratok*... V. 291. sz. irat. A Turnu Severin-i tárgyalások első ülésének jegyzőkönyve. 1940. augusztus 16.
24. *Diplomáciai iratok*... V. 280. sz. irat melléklete.
25. A kormányzó 1936. július 21-én adományozta Hory számára az akkor alapított magyar királyi titkos tanácsosi méltóságot. *Budapesti Közlöny*, 1936. július 22.
26. 1940. augusztus 18-án Hory erről a következő számjeltáviratban tájékoztatta Csáky külügyminisztert: „Német újságírók azt a nézetet fejtegették előttem, hogy Magyarország túlságos igényei Romániában belső felfordulást idézhetnek elő. Javaslatukra vonatkozólag természetesen semmi információt sem nyújtottam, de az erdélyi kérdés felől részletesen informáltam úgy őket, mint [a] Stefani [Az olasz hírügynökség. –

P. P.] képviselőjét." (Országos Levéltár, Külügyminisztérium. Számjeltáviratok. A „Zsófia" hajóról folytatott számjeltávirati érintkezések könyve.)

27. Hory az említett számjeltáviratot nem a késő délutáni órákban, hanem este 8-kor adatta le, Csákytól pedig „legkésőbb 3 óráig" kért választ. (Országos Levéltár, Külügyminisztérium. Számjeltáviratok. A „Zsófia" hajóról folytatott számjeltávirati érintkezések könyve.) Itt szükséges utalni arra, hogy az eredeti kézirat és az 1967-ben publikált könyvecske szövege között több ponton eltérés mutatható ki. Az eltérések jellege egyrészt stilisztikai, másrészt számos rövidítés. A jelen közlés mindenkor arra a variációra épít, amelyet a korabeli valósághoz közelebbinek éreztünk.
28. A Hory a valóságosnál erősebb színeket használ. Ugyanis a választávirat első része 14 óra 15 perckor, a második 14 óra 45 perckor és a befejező rész 15 óra 45 perckor érkezett meg. (Országos Levéltár, Külügyminisztérium. Számjeltáviratok. A „Zsófia" hajóról folytatott számjeltávirati érintkezések könyve.)
29. Az 1967. évi kötetben ezek a fejtegetések szerepelnek, ellenben az eredeti kéziratban át vannak húzva. Közlésük számunkra azért tűnt feltétlenül indokoltnak, mert reálisan tükrözik Hory akkori – több ponton a valóság tényeit figyelmen kívül hagyó – felfogását.
30. Hory beállításával szemben – legalábbis a fennmaradt jegyzőkönyvek szerint – a minisztertanácsban korántsem volt gyakran szó a külpolitikai helyzetről. Ellenben rengeteg adminisztratív előterjesztés szerepelt. Nemegyszer egy-egy ülésen ebből következőleg 70-80 napirendi pont is szerepelt. Előléptetések, áthelyezések, címadományozások, külföldi kitüntetések elfogadásának engedélyezése stb.
31. A fennmaradt hitelesített jegyzőkönyv tanúsága szerint nem augusztus 21-én, hanem 22-én volt a minisztertanács. Rendkívüli ülés volt, amely kifejezetten azért ült össze, hogy „Hory jelentését meghallgassa, és ... állást foglaljon a további teendők tekintetében". (Országos Levéltár, Miniszterelnökségi levéltár. 212. sz. doboz.) A jegyzőkönyvben nyoma sincs annak, hogy Hory meghallgatása előtt a miniszterek egy órán át tanácskoztak volna, azonban minden bizonnyal feltételezhetjük, hogy e ponton Hory visszaemlékezése a hitelesebb.
32. 1913-ban az úgynevezett második Balkán-háborúban Románia, Szerbia, Görögország rátámadt és legyőzte az első Balkán-háborúból tetemes területi nyereséggel kikerülő Bulgáriát. A háborút lezáró 1913. évi bukaresti békében Románia megkapta Dobrudzsát.
33. A minisztertanácsi ülésről felvett jegyzőkönyv és Hory előadása lénye-

gében egybevág, ugyanakkor azonban Hory visszaemlékezése Zsindely aggodalmainak, illetve Csáky válaszának leírásával gazdagabb. Ellenben Hory pontatlanul emlékszik vissza, amikor Teleki szájába azt adja, hogy a „Nem, nem, soha!" jelszava Trianon után keletkezett. Ez a jelszó már 1919-ben megfogalmazódott. Teleki ekkor ezt mondta: „A magyar nemzet 21 esztendőn át: a »nem, nem soha«-t kiáltotta. Ma nem lehet azt mondani a nemzetnek, hogy azt kiáltsa: »igen, igen, örökre«. Tehát el van vetve a kocka." (Országos Levéltár. Miniszterelnökségi levéltár. 212. sz. doboz.)

34. *Diplomáciai iratok*... V. 316. sz. irat. A Turnu Severin-i tárgyalások záróülésének – részben német, részben francia nyelvű – jegyzőkönyve.
35. Uo. Itt és a későbbiekben is, ahol szükségesnek tűnt, ott Hory fordításán kisebb javításokat tettünk.
36. Uo.
37. Uo.
38. Uo.
39. Uo.
40. Uo.
41. Mind az eredeti kéziratban, mind az 1967-es kötetben ez előtt még egy – más-más tartalmú – fejtegetés található. Egyiket sem közöljük, mert a kéziratban lévő variáció bőbeszédű és alig mond többet, a kötetben írottak pedig Hory koncepcióját igyekszenek cementezni. [Eredeti kézirat: *A pálya végén* című kötet, 74–75., illetve az 1967-es kötet 69–70. oldalai.)
42. Az 1967-ben megjelent kötetben Hory elhallgatja, hogy itt közös döntésről volt szó, és úgy állítja be az ügyet, mint egyedüli elhatározását. (I. m. 71.) E mozzanat azért lényeges, mert jól mutatja, hogy félreállítása mennyire megrendítette magabiztosságát. Hory ebből a helyzetből úgy is szabadulni próbált, hogy megkísérelte delegátusi megbízatását egy újabb követi megbízás elnyerésére kamatoztatni. 1940. augusztus 24-én Hory a következő számjeltáviratot küldte a kolozsvári konzulátusra. „Bárdossy követ nyomatékosan kéri Méltóságodat, küldjön azonnal ügyvédet Hory követ úr anyjához a következő üzenettel. Horynak előreláthatólag alkalma lesz anyját Kolozsvárt meglátogatni. Ezt annál is inkább szükségesnek tartja, mert megbeszélnivalóik is vannak, és ez az egyedüli alkalom, mely kínálkozik, mert itteni működése után külföldre küldik követnek. Találkozás azonban csak Kolozsvárt lehetséges. Kéri tehát anyját, nővérét, költözzenek be oda minden habozás nélkül, nehogy a most nyíló találkozási lehetőséget elmulasszák. Választ kérek, mikor indulnak. Hory." (Országos Levéltár, Külügyminisztéri-

um. Számjeltáviratok. A „Zsófia" hajóról folytatott számjeltávirati érintkezések könyve.) A találkozó azonban valószínűleg nem jött létre, sőt Hory édesanyja még szeptemberben is Homoródon volt. Lásd erre a 351. oldalon írottakat.

43. Az 1967-ben megjelent kötetben Hory ehhez a részhez az alábbi jegyzetet fűzte: „Egy Budapesten újabban megjelent tanulmány szerint Pop Valér a »Zsófia« hajón nálam tett utolsó látogatása alkalmával »bizonyos engedményeket tartalmazó nyilatkozatot tett... A nyilatkozat lényege az volt, hogy a román kormány hajlandó konkrét határjavaslatot tenni, amelyet a népesség elve alapján dolgoznának ki, s amely az összes Erdélyben élő magyar nemzetiségű lakosra vonatkozna, a székelyek kivételével.« Pop végül nem hivatalosan közölte azt is, lehetséges, hogy »a román kormány a székelykérdésben is hajlandó javaslatot tenni, ha a magyar kormány kívánja stb.«.

Fentiekkel szemben szükségesnek tartom leszögezni, hogy Pop Valér említett utolsó találkozásunk alkalmával csupán az ismertetett közös kommüniké kiadására tett javaslatot, de a teendő engedményekre nézve nem. Sem akkor, sem korábbi megbeszéléseink alkalmával semmi konkrét nyilatkozatot sem tett." (I. m. 71–72. 6. jegyzet.) Hory itt ismét Juhász Gyulának a 21. jegyzetben említett munkáját bírálja. A bírált rész a 186. oldalon található. Először is el kell mondani, hogy Hory a bírált részt több pontatlansággal idézi. Sokkal súlyosabb azonban az, hogy olyasmit von kétségbe, amelynek valódiságáról nem feledkezhetett meg. Hory a beszélgetés után azonnal – 23 óra 10 perckor – számjeltáviratban tájékoztatta Csákyt. „Statissime. Miniszter úrnak legsürgősebben bemutatandó. Indulásom előtt pár perccel Pop megjelent a hajón, s a román kormány nevében alábbi nyilatkozatot tette:

»A román királyi kormány hajlandó konkrét határjavaslatot tenni, amelyhez térkép is csatolva lesz. Határra vonatkozó javaslat a népességkicserélési elv alapján lesz kidolgozva, és vonatkozni fog az összes Erdélyben élő magyarokra a székelyek kivételével. A román territoriális javaslat terjedelme azonban feltétlenül függővé lesz téve ezen magyarok Erdélyből való tényleges átköltöztetésétől, ami nélkül e javaslat hatályát és értelmét veszítené.

A román javaslat szerdán Bukarestben vagy Budapest környékén egy megfelelő helységben lesz átadva a magyar delegációnak, ahol a tárgyalások folytatódnának.«

Magánbeszélgetés közben Pop közölte velem, hogy amennyiben a magyar kormány újólag azon kívánságát fejezné ki, hogy az említett román javaslattal összefüggésben a román kormány által a székelykér-

dés rendezésére is javaslat tétessék, az a meggyőződése, hogy a román kormány erre vonatkozólag is javaslatot fog tenni, és az a javaslat vagy egy román szuverenitás kebelén belül megadandó tág körű autonómiában, vagy az egész Székelyföldnek az áttelepítési akcióba való bevonásából fog állni, természetesen a megfelelő területi konzekvenciák levonásával.

Azt válaszoltam, hogy közlését holnap Nagyméltóságodnak jelenteni fogom, egyúttal magyar kormány elvi hozzájárulása esetén reciprocitás elvére hivatkozva kértem, hogy további tárgyalások Szegeden, Kalocsán vagy Margitszigeten legyenek, azzal, hogy szerdán meg is kezdődjenek, Hory." (K 74. A „Zsófia" hajóról folytatott számjeltávirati érintkezések könyve.) Horynak minderről azért kellett „megfeledkeznie", mert hiszen önmagában megkérdőjelezi nemcsak könyvének címét, de annak mondanivalóját is. (Vö. erre még a 17. jegyzettel.) Egyébként a románok részéről elképzelt – különben valóban csekély mérvű – területi engedményről Horynak augusztus 16-án már konkrét értesülése volt. Ezen a napon ugyanis az alábbi számjeltáviratot kapta Csákytól: „Berlini katonai attasénk betekintést nyert a román minimális engedményt tartalmazó javaslatba. E szerint határvonal Bükkhegységen majd Szilágysomlyótól nyugatra Borosjenőig, onnan Fehér-Körös mentén trianoni határig menne. Délen Aradról és Maros határról, északon Nagybányárdi és Radnai hegységről megvolna a hajlandóság tárgyalásra." (Országos Levéltár, Külügyminisztérium. Számjeltáviratok. A „Zsófia" hajóról folytatott számjeltávirati érintkezések könyve.)

44. Csáky külügyminiszter *nem tartott beszámolót* a képviselőház plénuma előtt. Valószínűleg a külügyi bizottság ülésén számolhatott be. A képviselőházban csak Teleki miniszterelnök tartott beszédet a szeptemberi ünnepélyes ülésen, a bécsi döntést és a visszacsatolást követő első ülésen. Csáky ezt követően a közeli haláláig mindössze egyszer szólalt fel a képviselőházban, tárcája költségvetésének tárgyalásakor (*Képviselőházi Napló*, VII. kötet, 291–295.), ebben azonban nem számolt be a tárgyalásokról és Hory szerepéről. A felsőházban pedig már egyáltalán nem szólalt fel.
45. Lásd erre a 43. jegyzetet.
46. Az ország helyzetének súlyos meghatározottságához nemcsak ezek a tényezők vezettek, hanem a belpolitikai berendezkedés, az elmaradott társadalmi viszonyokat konzerváló ellenforradalmi rendszer is.
47. Hory minden bizonnyal az erkölcsi elismerés mellett az anyagi előnyökre gondol. Varsó pusztulásával vagyonának jelentős része is elveszett.

48. Lásd erre a 300. oldalon írottakat, valamint a fejezet 42. jegyzetét.
49. Ghyczy Jenő ekkor a Külügyminisztériumban a politikai osztály vezetője, 1942. május 20-tól a külügyminiszter állandó helyettese, 1943. július 24-től 1944. március 22-ig külügyminiszter.
50. Az 1967-es kötetben Hory azt írja, hogy az újságokból értesült Csáky és Manoilescu bécsi meghívásáról. (I. m. 75.)
51. Az 1967-es kötetben az áll, hogy Hory a delegáció tagjai közé való felvételre kapott Csákytól hozzájárulást, tehát nem a delegáció élére. (I. m. 76.)
52. A második bécsi döntés ára ennél jóval magasabb volt. Szabadlábra helyezik az 1938-ban elítélt Szálasi Ferencet, szeptember végén felfüggesztik az 1938-ban hozott 3400-as számú rendeletet, amely a köztisztviselőket és közszolgálati alkalmazottakat eltiltotta a nyilaspártoktól. Októberben úgynevezett német tancsapatok vonultak keresztül az országon, hogy Romániában állomásozzanak. November 20-án – néhány nappal Romániát és Szlovákiát megelőzve – a kormány csatlakozik a szeptember 27-én aláírt német–olasz–japán úgynevezett háromhatalmi egyezményhez. Ezzel a magyar politika formálisan is feladja az elnemkötelezettség elvét, a fasiszta hatalmak oldalára áll. És ekkor még nem említettük az újabb és újabb nyersanyag- és élelmiszer-szállítmányokat.
53. Ez sikerült. (Eredeti kézirat: *A pálya végén* című kötet, 88–89.)
54. Jány Gusztáv (1883–1947) 1940-ben hadtestparancsnok, később ő lesz az 1943-ban a Donnál elpusztuló II. magyar hadsereg hírhedt parancsnoka.
55. Széchy Imre a dandár parancsnoka.
56. Bánffy Miklós szerepének megítélése fényt vet az erdélyi magyarság politikai megosztottságára. Bánffy arra törekedett, hogy megegyezésre jusson a románsággal, osztályának bomlásáról pedig művészileg hiteles rajzot nyújt trilógiájában. Bánffyról Hory – amint arra már e fejezet 4. jegyzetében utaltunk – visszaemlékezéseiben elfogultan negatív képet fest, amelyet nem közlünk. (*A pálya végén* című kötet, 17–21.) A Kolozsvárról hiányzó megfelelő térkép gondjával Hory akarata ellenére is felvillantja a bevonulás disszonáns elemeit. Lásd erre részletesebben Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig* című visszaemlékezését. (Bp., 1978. 350–357.)
57. Az erdélyi Magyar Párt egyik vezetője.
58. Lásd a II. fejezet 85. jegyzetét.
59. Lakatos Géza (1890–1967) ekkor Jány vezérkari főnöke, 1944. augusztus 29-től október 16-ig Magyarország miniszterelnöke.

60. Távírókészülék.
61. Ezután Hory az ünnepség további lefolyását beszéli el, bírálólag említi, hogy a kormányzói díszemelvényre az erdélyiek közül aránytalanul kevesen kaptak meghívót. Köztük volt azonban Bánffy Miklós is. Ezután a felszabadított Székelyföldön tett útjáról számol be, majd a második bécsi döntés körüli események sajtójából idéz, kiemelve Churchill szeptember 5-i alsóházi beszédének azt a passzusát, amely szerint nem javasolják a háború alatt végbement területi változások elismerését. (Eredeti kézirat: *A pálya végén* című kötet, 107–117.)
62. Az előző hónapokban Hory gyomorfekéllyel kínlódott, orvosa dr.Gerlóczy Géza (1890–1952).
63. A 200 ezer holdas uradalom korábban Rákóczi-birtok volt.
64. Ez így minden bizonnyal túlzás. Lényegében a németellenességről lehetett szó. Az emlékiratban semmi nyoma sincs annak, hogy Horynak Bajcsy-Zsilinszky Endréhez hasonlóan társadalomátalakító nézetei lettek volna.
65. Ezután Hory – egy-egy személyes élménye nyomán – Imrédy Béla, illetve Sztójay Döme arcélét villantja fel. (Eredeti kézirat: *A pálya végén* című kötet, 126–131.)
66. A III. fejezetben Hory nem egészen így adja elő a kérdést. Lásd a 258. oldalon írottakat.
67. Moltke, Hans Adolf von, 1934. október 19-től 1939. szeptember 1-ig német nagykövet Varsóban.
68. Vörnle szavai a 305. oldalon találhatóak.
69. Csáky előadásában szó sem volt Ribbentropról.
70. Itt tehát Hory maga mondja, hogy Varsóból olyan jelentéseket küldött, amelyek keresztezték a német érdekeket. A dologban az a furcsán ellentmondásos, hogy ebben az összefüggésben Hory erre a tényre egyáltalán nem büszke, inkább fel van háborodva. Ezen ellentmondást csak úgy lehet feloldani, ha figyelembe vesszük Hory erős törekvését, hogy a hatalom berkein belül maradhasson. Hory németellenes, de azt szeretné, ha ezért nem kellene a kívülrekedéssel fizetnie. Ezért bizonygatja, hogy nem volt németellenes. Mivel helyzete reménytelenné válik, ezért dühe azok ellen fordul, akik – feltételezhetőleg – beállítódásáról a németeket tájékoztatták.
71. Ez nincs így. A magyar külpolitika már jó ideje kísérletezett azzal, hogy a németek fullasztó jelenlétével szemben a nyugati hatalmak felé „ablakot" nyisson. Hory megállapítása azért figyelemre méltó, mert arra vall, hogy igen hamar távol került az eseményektől.
72. Pontosabban a békeelőkészítő bizottság tudományos osztályának volt a vezetője.

73. Clemenceau, Georges (1841–1929) francia államférfi, miniszterelnök, a versailles-i békerendszer egyik megalkotója.
74. Feltehetőleg az Etelközi Szövetségről van szó.
75. Lásd erre a II. fejezet 129. jegyzetét.
76. Károlyi Gyula gróf (1871–1947) 1931. augusztus 24-től 1932. október 1-ig volt miniszterelnök.
77. Az antiszemitizmust nem kellett átplántálni, mert az már korábban is megvolt a magyar társadalomban, Más dolog, hogy a német fasizmus azt nemcsak tovább erősítette, hanem egyben olyan fázisba is kergette, ami – mint a zsidók fizikai megsemmisítésének programja – előzmény nélkül állt az egész világon.
78. *Külügyi Közlöny*, 1939. 1. sz. 1–2. A módosító rendeletet nem sikerült fellelni.
79. A korabeli magyar–német viszonynak német részről a magyarországi németség helyzete képezte a legfőbb tehertételét, ezen belül a németek különösen az iskolaügyre fektettek nagy gondot.
80. Az 1939 augusztusában megkötött szovjet–német megnemtámadási szerződésről van szó.
81. Ez aligha hihető, hiszen mivel más-más helyen dolgoztak, nem volt módjuk gyakran találkozni.
82. Bárdossy László (1890–1946) 1941. február 4-től 1942. március 7-ig külügyminiszter.
83. Tehát még aznap felkereste.
84. Az ide vonatkozó jelentést nem sikerült fellelni.
85. Hory ezt az esetet részletesebben leírja emlékirataiban korábban, de nem közöljük. (Eredeti kézirat: *Az 1939. évi német–lengyel háború* című kötet, 27–28.)
86. Hory nyugdíjazására csak 1941. december 31-i hatállyal került sor. Lengyelországból való visszatérte óta a miniszter közvetlen rendelkezése alatt állt, nem dolgozott, de kapta a hazai illetményét. Lásd még a 305. oldalon írottakat.
87. A Cvetković-kormány 1941. március 25-én írta alá a csatlakozásról szóló okmányt, másnap pedig már megdöntötték.
88. Paulus március 31-én érkezett Budapestre, azonban március 27-én már Hitler üzent Horthynak, aki másnap azt válaszolta a Führernek, hogy Magyarország hajlandó részt venni az akcióban.
89. Lásd erre e fejezet 7. jegyzetét.
90. Teleki haláláról az MTI 1941. április 3-án reggel 9 óra 15 perckor jelentett először, és abban csupán arról volt szó, hogy a miniszterelnök „tragikus hirtelenséggel elhunyt". Mivel azonban az öngyilkosság híre

gyorsan elterjedt, ezért az illetékesek bölcsebbnek tartották, ha azt megerősítik. Az MTI 16 óra 15 perckor már így jelentett. Ennek hitelét azonban már akkor sokan kétségbe vonták.

91. A sokat idézett távirati jelentés szerint „1. Amennyiben magyar kormány eltűri, sőt elősegíti, hogy német hadsereg Magyarországra bevonulva, azt katonai bázisnak használja Jugoszlávia ellen, Anglia részéről diplomáciai viszonyunk megszakításával és annak összes következményeivel okvetlenül számolni kell. 2. Ha azonban Magyarország e támadáshoz bármilyen indoklással (Jugoszlávia területén magyarok megvédése) csatlakoznék, úgy Nagy-Britannia és szövetségesei (Törökország, esetleg idővel Szovjet) hadüzenetével is kell számolni..." *Diplomáciai iratok*... V. 681. sz. irat.) A távirat tehát Teleki politikájának teljes csődjét jelentette, a szovjetekre történt utalás pedig megerősítette azon vízióját, hogy a térségben lényegesen meg fog erősödni a Szovjetunió befolyása.
92. Ma: Szabadság híd.
93. Az általánosítás azonban nem helyénvaló, mert például *Dunaharasztiban* a sváb férfiak tüntetőleg a Duna felé fordított fejjel sétáltak az úttest szélén, amíg mellettük vonultak a német csapatok. Éljenzésnek és integetésnek nyoma sem volt.
94. Később azonban Horthy kivált a menetből.
95. A továbbiakban a már annak idején is sokat vitatott kérdést veti fel: valóban öngyilkos lett-e Teleki Pál. Az 1959-ben először megjelent *Magyarország és a második világháború* című okmánygyűjteményből megismert Teleki-búcsúlevelek alapján, azokat idézve válaszolja meg a kérdést. (Eredeti kézirat: *A pálya végén* című kötet, 155–157.)
96. Lásd a 324–325. oldalon írottakat.
97. Utalás Hitler és Mussolini beavatkozására Franco oldalán a spanyol polgárháborúba.
98. Vonzó – egyébként mások által is felvetett –, de irreális elgondolás. Az 1939. évi választások nyomán a kormánypárti képviselők többsége korántsem határolódott el élesen a nyilasoktól és a nemzetiszocialistáktól. A hadsereg élén pedig nagy számban álltak szélsőjobboldali, szélsőségesen németbarát tisztek, akik égtek a vágytól, hogy a németek oldalán háborúba vigyék az országot.
99. A határon túl mintegy 400 ezer magyar maradt. Mivel Észak-Erdélyben viszont a románok száma volt jelentős – mintegy 1 millió 100 ezer – azért e tény végül is mindkét oldalon mérséklőleg hatott a nemzetiségek ellen elkövetett atrocitásokra.
100. Ez volt a lényeg, az előbbi indoklás természetesen komolytalan.

101. E beállítás fényt vet Hory engesztelhetetlen nacionalista álláspontjára.
102. Szász Lajos (1888–1946) a Szálasi-kormány kereskedelem- és közlekedésügyi minisztere, a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének elnöke. 1946-ban háborús bűnösként kivégezték.
103. Szinyei Merse Jenő (1888–1957) 1942. július 3-tól 1944. március 22-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter.
104. Hory előadásából kitetszően az illetőnek nem jobboldali, hanem szélsőjobboldali beállítottsága volt.
105. 1940. szeptember 5-én mondott alsóházi beszédében Churchill ugyan emlékeztet arra, hogy Anglia a második világháború kitörése óta sohasem zárta ki annak lehetőségét, hogy területi változások következzenek be, azonban csak olyan módosításokat fognak elismerni, amelyek a felek békés és szabad megegyezése alapján jöttek létre. (Lásd még e fejezet 61. jegyzetét.)
106. Ez 1932. december legvégén történt.
107. Ma: Kelemen László utca.
108. Horyt 1933. december 31-i hatállyal mentik fel a római követség vezetésére kapott megbízása alól, 1934. január 8-i hatállyal helyezik a központba, és 1934. március 17-től a külügyminiszter állandó helyettese 1935. április 4-ig.
109. Hory ebben konzekvensen téved, Kánya november 28-ig külügyminiszter.
110. Ma: Szilágyi Erzsébet fasor.
111. Lásd erre a 401. és a 414. oldalakon írottakat.
112. 1869. november 7-én született.
113. "Cs. és kir. Keleti Akadémia" – nem tévesztendő össze a budapesti Keleti Akadémiával. Lásd erre a II. fejezet 38. jegyzetét.
114. Fiumében, Konstantinápolyban, Szalonikiben, Moszkvában, Szentpéterváron, Kijevben, Rosztovban, Odesszában, Cetinjében teljesített szolgálatot, majd 1905. április 1-én a közös külügyminisztériumba került.
115. A császári himnusz.
116. Aehrenthal teljes neve: Aloys Lexa Freiherr von Aehrenthal (magyarul: aehrenthali *Lexa* Alajos báró). 1854-ben született, s fehérvérűségben halt meg 1912. február 17-én. *Halála napjáig* volt ugyan külügyminiszter, de *mégsem haláláig*! Délelőtt felmentették és kinevezték az utódját, délután meghalt. (Vö. Bölöny József: *Közös miniszterek– horvát bánok – fiumei kormányzók (1867–1918).* Bp., 1977. 137.)
117. 1909-től vezeti a sajtóosztályt.
118. Az illetőt Oskar Prochaskának hívták.

119. Kányát 1913. október 15-én nevezik ki Mexikóba rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré. Tehát a két tényező között aligha lehetett kapcsolat.
120. Tudniillik Kánya.
121. Ez így túlzás, az első világháború kirobbanásának jóval több és mélyebb oka volt.
122. Lásd a III. fejezet 49. jegyzetét.
123. Idősebb Andrássy Gyula grófról (1823–1890) van szó, aki 1871. november 14-től 1879. október 8-ig volt külügyminiszter.
124. Tehát keresztapjának a lapjába. Lásd a III. fejezet 49. jegyzetét.
125. Hory néhány mondattal korábbi előadása is igazolja, hogy itt nem annyira saját nézetéről, mint inkább a Függetlenségi Párt felfogásáról van szó.
126. 1919. október 31-i hatállyal kerül a minisztériumba, amely már 1918 őszén létrejött. Itt az ellenforradalmi Magyarország Külügyminisztériumának kiépüléséről van szó.
127. Gróf Somssich József 1919. szeptember 11-től 1920. március 15-ig külügyminiszter.
128. Lásd erre a II. fejezet 2. jegyzetét. Kánya 1920. május 30-tól 1925. október 15-ig tölti be e munkakört.
129. Ez így kétszeresen is túlzás. Mert egyrészt a berlini esztendők Kánya két világháború közötti pályafutásának majd a felét kiteszik. (1925. október 5-től 1933. január 10-ig.) Másrészt pedig a húszas években lényegében Bethlen irányítja a magyar külpolitikát. Annak végrehajtásában lehetett Kányának első helyen szerepe és jelentősége.
130. 1934. január 12-ig, tehát alig több mint nyolc esztendeig.
131. Lásd erre a II. fejezet 26. jegyzetét.
132. 1921. június 10. és 23. között Marienbadban Beneš Teleki Pállal és Bánffy Miklóssal tárgyalt.
133. A románokkal való megegyezési elgondolásokra lásd Hory emlékiratainak 1. fejezetét.
134. Túlzás. Maga Hory szerint is Kánya külügyminisztersége utolsó időszakában már nem bízik a németekben. A valóságban pedig ez a kiábrándulás jóval korábban, lényegében a nácizmus monopolhelyzetbe jutásával következik be.
135. Lásd a II. fejezet 29. és 60. jegyzetét.
136. Célzás az 1924-es kísérletre. Lásd részletesebben a II. fejezet 40. jegyzetében. A közvéleményen természetesen az uralkodó osztályok politikai közvéleménye értendő.
137. 1933. július 4-től Jungerth-Arnóthy.

138. Gömbös 95 pontból álló Nemzeti Munkatervéről van szó, amelyben a miniszterelnök ismételten – hiszen azt korábban már Bethlen is megtette – meghirdette a békés revízió jelszavát.
139. A következő évben, de nem egy évvel később.
140. A továbbiakban Hory a Gömbös-kormány külpolitikájának néhány eseményét villantja fel. (Eredeti kézirat: *A pálya végén* című kötet, 188–189.)
141. Valójában erre Hory emlékirataiban több helyütt inkább utal, mintsem hogy részletesen előadná. Talán legrészletesebben a III. fejezet 245–246. oldalai informálnak erről.
142. Németország ekkor már nem volt tagja a Népszövetségnek. Hitler támogatása jóval átfogóbb volt és ugyanakkor mégsem egyértelmű. Neki ugyanis az volt a célja, hogy Olaszország győztesen, de ugyanakkor meggyöngülve kerüljön ki az etiópiai agresszióból, tehát hogy a tengelyen belül Németország vezető szerepe egyértelmű legyen.
143. Ez nincs így. Kánya igenis lemondott, Horthy azonban salamoni döntést hozott: maradjon az öreg diplomata a helyén, ugyanakkor a szankciók ellen kell szavazni. Végül is azonban Magyarország – Ausztriához és Albániához hasonlóan – tartózkodott a szavazástól. Hory ekkor már Varsóban van, így leírása okát illetően két lehetőséget látunk. 1. Nem jutott el hozzá a hír, ami nem tűnik valószínűnek. 2. Kiütközik a Kánya iránti ellenszenve.
144. A gazdasági válság szorításából 1931 márciusában Németország és Ausztria vámuniós elképzeléssel próbált szabadulni. A terv a Németország megerősödésétől félő hatalmak – elsősorban Franciaország, Csehszlovákia – ellenállásán meghiúsult.
145. Ez nincs így. Lásd a 134. jegyzetet. 1938. augusztus 21. és 28. között Horthy, Imrédy és Kánya németországi úton volt. A kieli találkozóra, hajóavatásra és flottaparádéra Hitler azért invitálta a magyarokat, mert elhatározta Csehszlovákia szétzúzását. Tervében fontos szerepet szánt a területi követeléseket támasztó magyaroknak és lengyeleknek. Horthyéktól azt várta, hogy egyidejűleg foglalják el Szlovákiát, amelyet azután megtarthatnak. Őrülten vakmerő terv volt, amelyre a magyar vezetők – bármennyire is szívesen megtették volna – nem mertek vállalkozni. A nemzetközi helyzet túlságosan tisztázatlan volt, nem sokkal korábban, májusban az angolok határozottan felléptek a német agresszív tervekkel szemben, és ez azt sugallta számukra, hogy Hitler lépése világháborút provokál, abba pedig nem szabad belesodródni. A várható német nyomás elhárítására Kánya azt az utat választotta, hogy a kisantanttal – kisebb-nagyobb megszakításokkal – 1937 eleje

óta folyó tárgyalásokat augusztus 23-án Bledben egy feltételes megállapodással lezárta. A parafált egyezmény értelmében a kisantant elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, az pedig lemondott az erőszak alkalmazásáról. Az egyezmény véglegesítése a kisebbségi kérdést szabályozó kétoldalú megállapodásoktól függött. Ezekre a későbbiekben sem került sor, következőleg a bledi egyezmény soha nem lépett életbe. Az adott pillanatban ellenben nem ez, hanem a német szándék keresztezése volt a lényeges. A hír bombaként robbant, és Hitler – aki egyébként az egész akció értelmi szerzőjét, nem alaptalanul, Kányában látta – tombolt a dühtől.

146. Imrédy – aki májusban éppen azért került a miniszterelnöki székbe, mert elődje Darányi Kálmán már huzamosabb ideje egyre szélsőségesebben jobboldali, külpolitikailag pedig túlzottan németbarát politikát folytatott – a birodalomból augusztus végén úgy érkezett vissza, mintha kicserélték volna. Szinte beteges félelmet ébresztett benne a németek hatalmas ereje. Kánya elejtésének a legfőbb okát is ebben lehet megjelölni.
147. A háború idején a Gellért-hegy alatt kórház működött.
148. New York, 1947.
149. Ez az eset tehát 1934–1935-ben lehetett. Hory tréfának fogja fel, holott akkor a magyar külpolitika irányítóiban már fel-felvetődtek ilyen gondolatok. Hiszen a magyar diplomácia a legfőbb célkitűzés – a revízió – tekintetében hosszú ideje reménytelen helyzetben van, a szituáció olyan, hogy nemegyszer a magyar külpolitikát holtponton kell tartani. Apor Gábornak 1933 nyarán papírra vetett gondolatmenete szerint, ha bizonyos (tárgyunk szempontjából most lényegtelen) feltételeket nem sikerül elérni, akkor „jobb, ha Magyarország behódol [a] kisantantnak, és politikailag nem önállóan, de nyugodtan, gazdaságilag pedig pihenten – nem kell hadseregre áldozni – él, ahogy élni tud, és belsőleg koncentrálva és készen várja azt az időt, amíg a jelen konstelláció változik, és politikailag jobb auspíciumokkal felveheti újra [a] küzdelmet".
150. Ez így túlzás. Lásd még a 126. jegyzetet.
151. Ez mindig így volt. Ez is az egyik magyarázata annak, hogy a külügyi szolgálatokon belül a diplomáciai képviseletek élén az első világháború előtti időkig – és bizonyos fokig még a későbbiekben is – oly sok arisztokratát látunk. Vagyonuk lehetővé tette, hogy fizetésüknél többet költsenek a szolgálatra. Lásd még a kötet bevezetőjét.
152. Lásd erre a 248–250. oldalakon írottakat.
153. Valószínűleg inkább 1935 tavaszáról lehet szó.

154. Ma: Szabadság-hegy.
155. Fey, Emil, az osztrák Heimwehr mozgalom egyik exponense, belügyminisztersége után alkancellár.
156. Bárczy István (1866–1943) 1928-tól adminisztratív államtitkár a miniszterelnökségen.
157. Ez korábban volt. Maga Hory azt írja nem sokkal lentebb, hogy akkor nem volt Magyarországon. Tudniillik még római követ volt.
158. A két feleség csakugyan „nagyon ügyes" lehetett, mert akkor 10 ezer pengő igen nagy pénz volt, csaknem egyévi miniszteri fizetés!
159. Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország szövetsége.
160. Ma: Budapest I., Attila út 83. A *Szent János tér* (az ott álló szoborról elnevezve) az Attila utca, Horváth-kert, a Krisztina körút vége és a Tabán nyúlványa között volt, számozással akkor már csak az Attila utca síkjában lévő házakkal szegélyezett oldalán. Összesen 3 házból állott: Szent János tér 1/a., 1/b. és 2. számmal. Bajcsy-Zsilinszky az 1/a. számú házban lakott.
161. Tombor Jenő (1880–1946) 1945. november 15-től 1946. július 25-ig (haláláig) honvédelmi miniszter.
162. Ez a lényeg. Itt világossá válik, hogy nem a szép szavakon, hanem a kényszerű tényen van a hangsúly; tudniillik a szolgálatból való végleges kiválás nagyon fájhatott Horynak, ami emberileg teljesen érthető.
163. Hory ezután Ciano pályafutását vázolja. (Eredeti kézirat: *A pálya végén* című kötet, 211–214.)
164. Ez természetesen nincs így. Hory Kenesén is kegyelmes úr maradt, aki sem társadalmi nézeteiben, sem világnézetében meg nem változott. Nem értett egyet az egyoldalú német orientációval, kárhoztatta azokat, akik e politika jegyében őt félreállították, majd nyugdíjazták.

NÉVMUTATÓ

Abele Egon 98
Aehrenthal, Aloys Lexa Freiher von 391–394
Aichhorn Richárd 76, 77
Albon, I. d' 317
Albrecht Ferenc 24, 414
Albrecht, főherceg 120, 168, 210
Ambrózy Lajos 41, 90, 132, 144, 151, 413
Ambrózy Lajosné (Vica grófné) 413
Andrássy Gyula 393
Apor Gábor 284, 285
Apponyi Albert 363
Arany János 123
Arion, Michel 42
Auguszta, főhercegnő 159
Avarescu, Alexandru 71

Bajcsy-Zsilinszky Endre 32, 357, 376, 380, 415
Balasesco, őrnagy 317
Bálint Anna 49, 118
Bánáti, ügyvéd 389
Bánffy Albert 298, 378
Bánffy Miklós 16, 44, 77, 78, 104, 105, 234, 350, 381
Banković, rendőrtisztviselő 179
Barcza György 232, 233, 375
Bárczy István 410
Bárdossy László 32, 34, 283, 284, 316, 317, 324–326, 339, 342, 345, 369, 372–376, 380, 398, 415–417
Barlai, igazgató 383
Bartha Miklós 8–10, 272, 328, 393
Bartheldy Tibor 257, 299, 345, 346, 368, 369, 375, 415
Beck, Józef 247–251, 254, 256, 258, 259, 263, 274, 283, 285, 286, 288, 292–296, 301, 406
Békeffi László 101
Bem József 108
Benedikt, újságíró 391
Beneš, Eduard 229, 283
Berthelot, Henri Mathias 145
Bessenyey György 218
Bethlen György 351, 381
Bethlen István 26, 100, 121, 132, 134, 146, 162, 166–168, 180, 181, 214, 226, 232, 233, 236, 363, 416, 417
Bethlen Ödön 85
Bethlen Pál 378
Biddle, nagykövet 266
Bilkei Pap Lajos 306
Binder Károly 72, 86, 114, 132, 135
Biró, alkonzul 186
Blaga, O. 317
Bodrero, követ 142, 143, 146–148, 154, 155, 160–162, 164, 166, 178, 191, 199, 200, 230, 231
Bolla Lajos Gyula 124, 132, 135–137, 140, 141, 148, 157, 165, 186, 216, 240–242, 378
Bornemisza Gyula 52, 53

Brătianu, Vintilla 83–85, 91, 101, 118, 133
Brosu, I. 317
Buza László 16

Calinescu, miniszterelnök 294, 301
Carol, román trónörökös 51, 126
Chamberlain, Neville, sir 255
Churchill, Winston 384
Ciano, Galeazzo 370, 406, 416, 417
Cincar-Marlović, külügyminiszter 362, 374
Clemenceau, Georges Benjamin 363
Coroianu, Iliu 9, 63
Crucescu, Gheorghe 317
Curtius, Julius 400
Cvetković, miniszterelnök 375

Csáky István 14, 32, 34, 42, 253, 254, 257, 258, 260, 261, 292, 297, 299, 300, 305, 309–311, 313–316, 328–330, 342–347, 357–370, 373, 376, 379, 405
Csáky Istvánné 346
Csikai Gyula 122

Darányi Ignác 16
Darányi Kálmán 412
Daruváry Géza 132–134, 146, 149, 175, 176
Dávid Mihály 67, 105
Davidović, miniszterelnök 169–171, 174, 181, 188
Derussi, vezértitkár 46, 47, 56
Ditleff, követ 266, 267
Dodge, Alice 195, 207
Dragalina, tábornok 316, 317
Duca, G. I. 317
Duka, külügyminiszter 101–103, 118, 340

Eckhardt Tibor 187, 374
Edl Tivadar 392
Eitel Frigyes 202, 203
Elisabet, hercegnő 51
Emandi, Theodor 143
Erdmannsdorff, követ 34, 299, 359, 369–373
Esterházy János 252, 401, 406

Farkas Imre 349
Fehérvári Mátyás 104
Feilitzsch Berthold 202
Fejérváry Géza 13
Fenyvesi, altiszt 378
Ferdinánd, I. román király 41, 50, 51, 79, 89, 114, 127
Ferenc Béla 106
Ferenc Ferdinánd, trónörökös 217
Ferenc József, I., osztrák császár, magyar és cseh király 13, 15
Ferencz József 125
Fey, Emil 410
Filodor, vezértitkár 127, 128
Forster Pál 14, 132, 136–138, 238, 239

Gagyi Jenő 396
Galambfalvy György (Hory András álneve) 101
Gavrilović, Panta 139, 158, 164
Gerando Félix de 15, 393
Gerhardt Rezső 186
Gerlóczy Géza 353, 357
Ghyczy Jenő 345
Giuliano, San 413
Goebbels, Joseph Paul 256
Gömbös Gyula 28, 120, 186–188, 246, 363, 365, 385, 398–400, 403, 405, 408, 410
Gömöry-Laiml László 159
Görgey József 186

Gratz Gusztáv 21, 42, 43, 81
Grisogono, miniszter 169

Gyárfás Elemér 91
Gyarmathy Zsigáné (Hory Etelka) 9
György, II., görög király 51

Hadik János 21
Hedry István 232, 234
Hegymegi-Kiss Pál 16
Helena, görög királyi hercegnő 51
Hentzi, Henrik 8
Hiott, Dinu 330
Hitler, Adolf 250–256, 259, 273, 277, 299, 301, 374, 375, 379, 380, 399, 401
Horthy Miklós 32, 58, 80, 225, 226, 416
Horváth Sándor 185, 186, 196
Hory Béla 7–10, 13, 64
Hory Farkas 7

Imrédy Béla 253, 366, 387, 401
Ionescu, Take 46–48, 51, 57, 80
Isacu Aurél 16
Isacu Aurél, ifj. 16
Isacu Emil 16
Izvolszkij, Alekszander Petrovics 393

Jambrekovits László 234
Jankovich Arisztid 211
Jány Gusztáv 349, 351
Jeney István 356, 388
Jovanović, Ljuba 143
József, főherceg 416, 417
Jungerth Mihály 397

Kállay Zoltán 344, 361, 383
Kánya Albert 411
Kánya Kálmán 31–33, 41–44, 58, 59, 63, 66, 67, 77–79, 81, 121, 131, 134, 135, 144, 145, 149, 151, 152, 162, 170, 175, 183, 185, 186, 193, 194, 205, 206, 211, 221, 245, 246, 248–250, 252, 253, 255, 359, 363, 365, 366, 384–412, 414
Karafiáth Jenő 181, 308
Károly I., osztrák császár és cseh király, IV. Károly néven magyar király 57–59, 66, 72, 74, 80, 83, 108, 398, 410
Károly, I., román király 115
Károlyi György 385
Károlyi Gyula 32, 365, 412
Károlyi Mihály 127
Kelemen, altiszt 86, 106
Keresztes-Fischer Lajos 330, 347, 379, 400
Khuen-Héderváry (Khuen) Sándor 43, 77–78, 121, 131, 134, 144, 149–152, 162, 208, 209, 214, 215, 219, 221, 225, 226, 232, 233, 236, 237, 300, 306, 363, 364, 374, 394, 397, 398
Kispál László 151
Kiss Dezső 226
Klebelsberg Kuno 235, 236
Knizek Ferenc 306
Kobylański, alezredes 247, 263, 264, 269
Kolossa Ferenc 116, 136, 138
Kolozsváry Bálint 85
Kościalkowski, Zyndram Marjan 247
Kossuth Lajos 8
Koziebrodski 269
Kozma Miklós 26, 27
Králik Dénes 358
Krestyinszkij, Nyikolaj Nyikolajevics 170

Kristóffy József 258, 259, 261, 265, 270, 272, 281, 282
Kun Béla 22

Lakatos Géza 352
Lehár Antal 72
Lehár Ferenc 391
Lengyel Béla 257
Lepkowski 296
Libohova, miniszter 271
Linder Béla 210
Litvinov, Makszim Makszimovics 252
Lorski Sándor Konrád 261
Lubienski, kabinetfőnök 263, 277–280, 291, 295–297
Lux Kálmán 256, 381
Lux Zoltán 353, 384

Magyary Antal 122, 123
Magyary Ilona 7
Magyary Mihály 8, 15
Majláth Gusztáv 77, 85, 86, 93, 125
Majos Ferenc 389
Malfatti di Monte Tretto, Josef von 82
Malomsoki, építész 357
Maniu, Iuliu 9, 63–65
Manoilescu, külügyminiszter 343–346
Manuila, S. 317
Mányoki Ádám 108
Mara, irodaigazgató 261, 272
Márffy-Mantuano Tamás 264, 289, 292
Marghiloman 85
Mária, román hercegnő 71
Máriássy Zoltán 405
Marinković, Vorislav 169
Mariora, hercegnő 114
Markocić, Sava 225
Markus, követ 290
Marmaggi, apostoli nuncius 47
Martin, követ 282
Masirevich Szilárd 41, 42
Mattei, Antici 219
Mérey Kajetán 413
Miklós Tibor 233, 234
Mikó Ferenc 307
Milojević, követ 132
Milutin, Stefanović 190
Misu, miniszter 51, 70, 126
Mniszek, követségi titkár 289, 292, 295
Molcsányi, miniszteri tanácsos 344
Molotov (Vjacseszlav Mihajlovics Szkrjabin) 367
Moltke, Hans Adolf von 254, 359, 361, 362, 370, 372, 374
Montgomery, John Flournoy 402, 403
Moór Oszkár 306, 375
Mościcki, Ignacy 247
Munteanu, lelkész 330
Mussolini, Benito 146, 232, 233, 235, 236, 258, 262, 271, 273, 399, 407

Náday István 135, 157, 171, 315, 316, 325, 327, 341, 345
Nagy Károly 85, 125
Náray Antal 349
Nemes Albert 41, 214, 215, 219, 226, 232, 234, 235, 237
Nemes Dezső 229, 233
Nickl Alfréd 212, 230, 408
Nikita, Montenegro fejedelme 217, 391
Ninčić, külügyminiszter 132, 134, 139, 149, 158, 169, 174, 175, 178–182, 208, 210, 212–214, 216, 218, 220, 221, 223, 225–231, 237
Nitti, Francesco 146

Noël, nagykövet 254, 283
Noli, Fan 177, 178
Nuber Sándor 66–68, 82, 98, 106, 132, 152, 186, 193, 194, 211

Nyirő József 125

Orlowski, osztályvezető 301
Ostenburg Gyula 72
Ottlik György 234

Páal Gábor 348
Palényi János 14, 366
Paléologue, Maurice George 145, 395
Palmer, amerikai konzul 81
Pallavicini Hubert 309
Pallavicini János 43, 60, 63, 184
Pana, hadnagy 317
Pap Béla 82, 92–98
Papp Gábor 24
Pašić, Nikola 156, 163, 169–171, 174, 181, 188, 192, 208, 213, 232
Pataky Tibor 344, 345, 348, 360, 381, 382
Patay Tibor 202
Paulus, Friedrich 375
Perić, külügyminiszter 158, 237
Petőfi Sándor 8, 108
Pogrányi-Nagy Félix 135, 136
Poillon, ezredes 62
Pop, Valeriu 316–317, 319–327, 329, 331, 335–342, 346
Popović, követ 132, 133, 210
Porsche, orvos 357, 358
Princip, Gavrilo 217
Prochaska, Oskar 205, 392
Protogerov, tábornok 185
Puky Endre 385

Radić, Pavel 192
Radić, Stjepan 171, 174, 183, 189–192, 207, 212, 213, 227, 228
Radvánszky Albert 202
Rákóczi Ferenc, II. 108, 356
Rakolczay, vezérkari őrnagy 315
Régnier Viktor 132, 135, 143, 144, 186
Reményi Schneller, miniszter 383
Réz Margit 151
Ribbentrop, Joachim von 254, 255, 257, 258, 347, 361, 367, 401, 406
Richthofen, báróné 387, 411
Riszner Károly 95, 96
Román István (Pista inas) 154, 157, 160, 173, 185, 195, 197–199, 240–242
Rosenberger, orvos 80, 81
Rothkugel István 109–113
Rotter, attasé 54
Rubido-Zichy Iván 43, 50, 63, 69–76, 81–83, 86, 87, 89, 90, 95–97, 101, 106–109, 111, 112, 115–117, 119–121, 127, 128, 206, 364

Salis, követ 48
Sallay, sajtóattasé 281
Saltafera, követségi titkár 155
Sándor, II., jugoszláv király 140, 161
Sándor József 85
Sárkány Jenő 277, 292, 297
Schindler Szilárd 234
Schober, Johann 400
Scitovszky Tibor 176, 181
Semsey Andor 234
Shakespeare, William 193
Siller Antal 132, 135, 141
Simonkay Gyula 348, 353, 354
Skrzynski, Alexander 83

Slávik, Juraj 283–285
Sola, Ugo 231
Somogyi Béla 186
Somssich József 363, 394
Stefanović, Milutin 172, 173, 184, 189, 239
Steiner, orvos 124
Stircea, Traján 51, 52, 58, 59
Storck, Wilhelm von 47, 108
Stresemann 206
Stux, igazgató 201

Szabó György 242
Szapáry, követ 180
Szász Ferenc 350
Szász Lajos 382
Szathmáry, követ 283
Széchenyi Bertalan 416
Széchenyi István 8
Széchenyi László 366
Széchenyi Pál Imre 200
Széchy Imre 349, 350
Szécsen Miklós 135, 147
Szembek, Jan 263, 270, 276–278, 289, 294, 295
Szentirmay Béla 45, 58, 66, 75, 81, 92
Szentmiklósy Andor 77
Szentpétery, vezérkari százados 315
Szilas Emil 45, 53
Szinyei Merse Jenő 382
Szondy Viktor 404
Szterényi József 21
Sztójay Döme 367

Tadić, Ante 141
Takách-Tolvay József 45, 46, 66, 75, 81, 310
Takách-Tolvay Józsefné 62
Teleki Mihály 343, 344, 360
Teleki Pál 42, 300, 307, 308, 312, 314–316, 328, 330, 343, 345–349, 362, 363, 367, 374–376
Teleki Pálné 346
Thuránszky László 135, 186, 195
Tiliki, E. 317
Tiso, Jozef 252, 255
Todorović, miniszterhelyettes 158
Tombor Jenő 415
Toókos Gyula 187, 352
Torlonia herceg 234
Török József 268
Trifu, Gheorghe 42
Tutsek Sándor 13
Tyszkiewicz, grófné 279, 280

Ugron Ákos 88, 206
Ugron István 85
Ugron János 20
Újpétery Elemér 346
Újszászy István 259, 315, 327, 330, 341
Újváry Dezső 315, 340
Ullein-Reviczky Antal 308
Uray István 347
Uzunović, miniszterelnök 213, 237

Vaida-Voevod, miniszterelnök 84, 91
Valentino, báró 282, 283, 287, 288, 292
Váncsa, altiszt 54, 55, 109, 364
Van Slooten, bíró 164
Vasvári Pál 9
Velics László 405
Veress Lajos 376, 377
Veress, építész 357, 358
Villani Frigyes 205
Vilmos, II., német császár és porosz király 19

Vladár Ervin 72, 75, 76, 81, 109
Vollgruber, Alois 54
Vörnle János 81, 113, 115–117, 119, 234, 292, 293, 361, 368, 305

Walko Lajos 214, 226, 232, 233, 235, 237
Watson, Seaton (álneve: Scotus Viator) 189
Weber, Max 10
Wekerle Sándor 13
Welserheimb comtesse 121
Werth Henrik 375
Wesselényi Miklós 8
Wildburg Gézáné 265
Wilder, államtitkár 179–181
Windischgraetz Lajos 211
Wodianer Andor 149–152, 159, 163, 172, 178, 181, 182, 186, 195, 197, 204, 205, 207, 218, 232, 240, 241
Wodianer Rudolf 116, 149, 150, 153, 158
Woracziczky Károly 306

Zeppelin 203
Zichy Erzsébet 119
Zilahi-Sebess Jenő 315
Zogu, Ahmed 177, 178, 191, 231

Zsilinszky Antal 409
Zsilinszky Endre 1. Bajcsy-Zsilinszky Endre
Zsindely Ferenc 330

Young, Alban, Sir 142

A TÁBLABORÍTÓ VAISZ GYÖRGY MUNKÁJA

A KIADÁSÉRT FELEL A GONDOLAT KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA
SZEDTE A NYOMDAIPARI FÉNYSZEDŐ ÜZEM (878522/08)
DABASI NYOMDA, (87-0049)
DABAS, 1987
FELELŐS VEZETŐ: BÁLINT CSABA IGAZGATÓ
FELELŐS SZERKESZTŐ: PALKÓ ISTVÁN
MŰSZAKI VEZETŐ: TÓBI ATTILA
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: VAISZ GYÖRGY
MEGJELENT: 43,71 (A/5) ÍV + 8 OLDAL MELLÉKLET TERJEDELEMBEN, AZ MSZ 5601–59
ÉS 5602–55 SZABVÁNY SZERINT

75,— Ft

Hory András 1919 és 1940 között mint Magyarország egyik legképzettebb diplomatája, fontos külpolitikai események tevékeny résztvevője volt. Bukarestben ügyvivőként ő szervezi meg az önálló magyar külképviseletet, majd 1924-től a belgrádi, 1927-től a római magyar követséget vezeti. 1934–35-ben a külügyminiszter állandó helyettese. 1935-től 1939-ig varsói követ, ahonnan a lengyel állam összeomlása miatt rendelkezési állományba, majd németellenes magatartása következtében nyugdíjba kényszerül.

A művelt magyar középosztály fia volt ő, annak minden erényével és hibájával. Emlékirataiból megismerjük a szerveződő önálló magyar külpolitika létrejöttének körülményeit, munkamódszereit, bepillanthatunk a diplomácia kevésse ismert világába: „Nem az a célom, hogy diplomáciatörténetet írjak, hanem hogy egy diplomata életét mutassam be. A kort és a légkört, amelyben és ahogyan lezajlott. A politikai eseményeket és összefüggéseiket, valamint a kis hétköznapi történéseket, amelyek körülötte játszódtak le, és a szereplőket, legyenek azok koronás fők, államférfiak, diplomaták, lapszerkesztők vagy csupán a segédhivatalok névtelen munkásai, akikről sohasem szól a krónika, diplomáciai ügynökök, szélhámosok, társaságbeli hölgyek vagy inasok."

A könyv megértését a szerző emlékiratait sajtó alá rendező Pritz Pál bevezető tanulmánya és jegyzetei segítik.

GONDOLAT